Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İMÂM GAZÂLÎ

-rahmetullâhi aleyh-

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

İlim - Akâid - Tahâret - Namaz

CİLT 1

KAMPANYA KİTAPLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İSTANBUL 1437 / 2016

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İmam Gazâlî

-rahmetullahi aleyh-

Tercüme Eden:
Ahmed SERDAROĞLU

Eserin Takdimi:
AHMED DAVUDOĞLU

1. CİLT

Kampanya Kitapları Yayın No: 79
Yayın Yönetmeni: Salih Zeki Meriç
Redakte: Cafer Durmuş
İç Tasarım: altınolukgrafik / Şaban Muslu
Kapak Tasarım: altınolukgrafik / Halil Ermiş
ISBN No: 978-605-302-319-7

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2016

Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşsın yolunuz...

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

Kampanya Kitapları Bir Erkam Yayınları Kuruluşudur.

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.
www.saveas.com.tr

SUNUŞ

بسم الله الرحمن الرحيم

Cenâb-ı Hakk'a sonsuz hamd ü senâlar olsun. O'nun Sevgili Habibi Hazret-i Muhammed Mustafa (s.a.v.)'e, âline, ashabına salât u selâm olsun.

İmam Gazâlî, ilim ve fikir dünyamızı aydınlatan müstesna şahsiyetlerdendir. Hicrî 450, Milâdî 1058 yılında Tûs' şehrinde dünyaya gelen Gazâlî, çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren ömrünü ilim tahsiline adamıştır. Bu maksatla Cürcan'a gitmiş ve daha sonra Nişabur'da İmâmü'l-Harameyn el-Cüvenî'ye talebe olmuştur. Cüvenî'nin vefatından sonra Nişabur'dan ayrılmış ve daha sonra Nizâmü'l-Mülk Medresesi'nde müderris olmuştur. Zamanla burada baş müderrisliğe kadar yükselmiş ve bir ilim adamı için dünyalık makamların en âlâsını ihrâz etmiştir. Fakat onun engin ruhu bu mevkilerle tatmin olmamış ve bazı hâdiselerden sonra bütün dünyevî makamları elinin tersiyle iterek inzivaya çekilmiştir. İşte o inziva yıllarında, yazacağı eserlerle ilim ve fikir hayatına kalıcı çözümler sunmanın uygun olacağı kanaatine varmıştır. Bu kararı vermesinde; "*Kıyamet günü en şiddetli azabı, ilminden insanları faydalandırmayan âlimlerin göreceği*" hadîsinin etkili olduğunu söylemiştir. İşte bu zaman zarfında telif ettiği eserler içinde en çok bilinen ve okunanı **İhyâu Ulûmi'd-Dîn** adlı şâheser olmuştur. Çünkü İhyâ, sadece bir ilim dalına münhasır olmayıp Müslüman'ın şahsiyetinde ve İslâm toplumunda zamanla meydana gelen aşınmaların yeniden ihyâsını hedef alan kuşatıcı ve kapsayıcı bir eser olmuştur.

İmam Gazâlî, İhyâ'da bir Müslüman'ın mutlaka bilmesi gereken hususları; **ibadetler**, **âdetler**, **helak ediciler** ve **kurtarıcılar** ana başlıkları altında toplayarak derinlemesine incelemiştir. Gazâlî, ele aldığı konuları kuru bilgi yığını şeklinde anlatmamış, ilmin irfân ile mezcedilmesi lüzumuna her vesileyle işaret etmiştir. O, namazı ve orucu, zekâtı ve haccı anlatırken esrarına işaret etmiş; alış veriş, evlilik ve yolculuk gibi insânî muamelelerin âdâbına riayeti fevkalade önemsemiştir. O, okurun önüne her zaman takva önderlerini örnek olarak getirmiştir. Devirlerin değişmesiyle insanın zaaf ve tutkularının yok olmadığına dikkat çekmiştir. İki cihan saadetinin, yapılan her işte rızâ-yı Bârî'yi gözetmekle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Bu bakımdan İhyâ, dikkatle okunması gereken İslâm klasiklerinin başında gelmektedir. Çünkü **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, zihinleri aydınlatırken gönülleri de durultur. Hürmet ve muhabbetle okuyanın şahsiyetini âdeta yeniden inşa ve ihyâ eder. Zaten

dikkatle okuyan herkes İhyâ'nın didaktik (öğretici) üslubuna kendini kaptırır.

İhyâu Ulûmi'd-Dîn'de ilim ahlâkla, hikmet öğütlerle, nazariye tatbikatla ve söz de hâl ile birleştirilmiştir. İhyâ'da sadece akla hitap etmekle yetinilmemiş, aynı zamanda kalbe de hitap edilmiştir. İslâm'ın en derin meseleleri herkesin anlayabileceği bir sadelikte açıklanmıştır. Çünkü onda samimiyet ve ihlas esas alınmıştır. İnsanlar, bazı kitapları okurlar. Ancak oradaki bilgiler gönüllere nüfûz etmez, kendilerine tesir etmez. Halbuki İhyâ öyle değildir. Okuyucuyu düşündürür; yeri geldikçe sarsar, bazen duygulandırır.

İmam Gazâlî bu kıymetli eseri dört ana başlık altında tasnif etmiştir. Bunlardan birincisine **İbadetler Bölümü** (Rub'u'l-ibâdât) demiş ve burada ilim, akâid, tahâret, namaz, zekât, oruç, hac, Kur'ân-ı Kerîm'in tilaveti ve fazîletleri, zikir ve duâlar ile gece ve gündüz evrâdı gibi konuları ele almıştır.

İkincisine **Âdetler Bölümü** (Rub'u'l-âdât) adını vermiş ve orada yeme içme âdâbı, nikâh âdâbı, çalışıp kazanma, helâl ve haram, uzlet âdâbı, sefer âdâbı, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ile nübüvvet ahlâkı gibi konuları işlemiştir.

Üçüncüsüne **Helâk Ediciler Bölümü** (Rub'u'l-mühlikât) adını vermiş ve orada kalbin acayip hallerinin açıklanması, nefsin kötü sıfatlardan arındırılması, ahlâkın güzelleştirilmesi, şehvetlerin dizginlenmesi, lisanın âfetleri, gadabın kötülüğü, dünyanın yerilmesi, mal ve mevki sevgisi ile riyanın kötülüğü, kibir ve gururun fenalıkları gibi mevzuları işlemiştir.

Dördüncüsüne **Kurtuluşa Erdiriciler Bölümü** (Rub'u'l-mühlikât) adını vermiş ve burada tövbe, sabır, şükür, havf ve recâ, fakr ve zühd, tevhid ve tevekkül, muhabbet, şevk ve rızâ, niyet ve ihlâs, sıdk, murakabe, tefekkür ve ölümü hatırlama gibi konuları işlemiştir.

Buna göre **Birinci Bölüm**'de ibadetlerin fıkıh kitaplarında ihmal edilen, gizli kalan edepleriyle, sünnetleri, incelikleri ve mânâların gizliliklerine özellikle dikkat çekmiştir. Bildikleriyle hakkınca amel etmek isteyenlerin bu hususları öğrenmesinin elzem olduğunu vurgulayarak şöyle demiştir; «Bu incelikleri bilmeyen âhiret âlimi olamaz."

İkinci Bölüm'de insanlar arasında cereyân eden çeşitli muamelelerin derinlik ve gizliliklerine özellikle dikkat çekmiş, muamelelerde kaçınılması gereken tehlikeli hususları ayrıntılarıyla açıklamıştır.

Üçüncü Bölüm'de Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanan kötü huylarla, bunlardan arınmanın lüzûmunu bildirmiştir. Bu cümleden olmak üzere kötü huyların her birinin ayrı ayrı tarifini yapmıştır. Kötü huyların ortaya çıkmasının sebeplerini açıklamış ve bunların sebep olduğu âfetlerle kurtuluş çarelerini ayrıntılarıyla

ele almıştır.

Dördüncü Bölüm'de ise kulları Allah Teâlâ'ya mânen yaklaştıran, sıddîk ve mukarrebûn hasletlerine dikkat çekilerek, rağbet edilmesi gereken iyi hasletlerin hakikat ve mahiyetleri izah edilmiştir. Güzel ahlâka sahip olmanın çareleriyle bunun güzel neticeleri açıklanmıştır.

Bu ümmet, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn** adlı şâhesere sahip çıkmış ve her devirde âlimler onu mutlaka okunması gerekenlerin başında zikretmiştir. Çünkü İmam Gazâlî Hazretleri'nin bir tek gayesi vardır. O da mü'minleri mühlikâttan sakındırmak ve münciyâta teşvik etmektir.

Hakikaten bu samimi niyet, eseri hüsn-i niyetle okuyanların her cümlede göreceği kadar açıktır. Bu noktada **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**'in bazı özellik ve üstünlüklerini sıralamanın uygun olacağına inanıyoruz:

1- Dînî ve dünyevî hususlardan derinlemesine bilinmesi ve incelenmesi gereken bazı hususlar, başka eserlerde muğlak olarak bırakılmış, bazı konularda ise sadece uzmanların bilmesi gereken teknik ayrıntılara girilerek mevzular gereksiz yere uzatılmıştır. İhyâ'da bütün mevzular gerektiği kadar açıklanmış; muğlak bırakılan sırlar yeterince açıklanarak, herkese lâzım olmayan ayrıntılar ihtisar edilmiştir.

2- Karışık bırakılan mevzular tertip edilerek bir araya toplanmıştır. Tekrarlar çıkarılarak belli bir düzen içinde konular işlenmiştir.

3- Açıklanması güç olduğu için genellikle kitaplarda ele alınmayan ince meseleler vukufiyetle izah edilmiştir.

İlk bakışta teknik ayrıntı gibi görünen bu bilgilendirmeyi burada özellikle yapıyoruz ki, muhterem okuyucularımızın zihninde İhyâu Ulûmi'd-Dîn'in muazzam bir mektep olması gerçeği yerleşmiş olsun. Allah'ın izniyle bu mektepten mezun olma niyetine girenler, ona göre uzun soluklu okuma programları yapsınlar. Çünkü biz öyle inanıyoruz ki, bu günkü kuşakların İhyâu Ulûmi'd-Dîn'in diriltici ikliminde arınmaya her zamankinden fazla ihtiyacı var.

Hakikaten teknik servislerimiz bu inanç ve gayretle çalıştılar. Ve biz de **Erkam Yayınevi** olarak, bu kıymetli eseri en güzel biçimde sizlere takdim etmek için emek verdik. Şimdi İhyâu Ulûmi'd-Dîn gibi bir tasavvuf klasiğini insanımızla buluşturmanın saadetini yaşıyoruz.

Elinizdeki İhyâu Ulûmi'd-Dîn **Ahmed Serdaroğlu** Hoca'nın tercümesiyle Bedir Yayınevi tarafından neşredilmiş olan nüshasıdır. Yayınevimiz, milletimizin hüsn-i teveccühüne mazhar olarak yıllardır okunmakta olan söz konusu tercümenin yeniden dizayn edilerek neşredilmesinin uygun olacağını değerlendirmiştir. Şu haliyle başlıklardaki küçük tasarrufların dışında, eserin

muhtevasını aynen muhafaza ederek sekiz cilt halinde istifadeye sunmuş oluyoruz.

Bazı kişilerin bilinçsizce söylediği "İhyâ okunmaz; ancak ehil kişilerce okutulur. Çünkü İmam Gazâlî Hazretleri Şafiî mezhebindendir" gibi iddiaları, **Ahmed Serdaroğlu** Hoca'nın ortaya koyduğu bu tercüme ile boşa çıkmış oluyor. Çünkü mütercim, Şafiî mezhebine göre serdedilen görüşlerin her birini izah ederek, dipnotlarda Hanefî mezhebinin görüş ve uygulamalarını beyân ediyor. Bu bakımdan, her seviyeden insanımız elbette tek başına İhyâ'yı okuyabilir; belki okunmalıdır. Hem de bu vesileyle iki mezhebin görüşlerini bir arada değerlendirme fırsatı bulmuş olur.

Evet, günümüz insanını okuyup tefekkür etmekten engelleyen maniler çoktur. Ancak yine de mesele, azimli ve kararlı olmaya bağlıdır. İstenirse okumak için fırsat ve imkânların her zamankinden daha fazla olduğu görülecektir. Bu kıymetli esere sahip olduktan sonra iş, okuma saatlerinde İhyâu Ulûmi'd-Dîn'e yer açmaya kalmıştır.

Bu "**Kitâb-ı Müstetâb** = Faydalı Kitab"ın, yenilenen yüzüyle daha çok insanımızla buluşması, okunması ve hüsn-i tesirini icra etmesi en büyük temennimizdir.

ERKAM YAYINLARI

AZAMÎ ŞEKİLDE FAYDALANABİLMEK İÇİN BU KİTABI NASIL OKUMALI?

Cenâb-ı Hakka şükürler olsun ki, son yıllarda ülkemizde telif veya tercüme çok sayıda dinî kitap neşredilmekte ve halkımız tarafından teveccüh görmektedir. Ancak bu eserlerin çoğu kalitesizdir. Bozuk imlâ, tercüme yanlışları, ehl-i sünnete aykırı hatalı fikirler, itinâsız bir muhteva ve şekil gibi zaaflar sık sık görülmektedir. Bu hâlin zamanla düzeleceğini, dînî kitap neşriyatının salim bir mecraya girip kalitesinin yükseleceğini ümit ederek ve zaman zaman gözümüze çarpan emek ve zevk mahsûlü kıymetli eserleri görerek ferahlık duymakta, tesellî olmaktayız.

Elinizdeki bu kitabın değeri mevzûunda uzun söze hâcet görmüyoruz. "İhyâu Ulûm" İslâm kültürünün ve maârifinin bir şaheseridir. Bu herhangi bir kitap değil, bir ilim, irfân, hikmet âbidesidir. Doğulu ve batılı mütefekkirler bu hükümde ittifak etmişlerdir.

Yazımızın başında "ülkemizde dinî kitaplar çok satılıyor..." demiştik. Ama -ne yazık ki- "çok okunuyor" diyemeyeceğiz. Maalesef birçok meraklılar, heves edip din kitaplarını satın alıyorlar; fakat ya hiç okumuyorlar yahut da "gereği gibi" okumuyorlar. Bu hâl büyük bir eksikliktir.

İhyâ gibi bir din kültürü hazînesinin tercümesini siz kardeşlerimize sunarken, bu eserin nasıl okunması gerektiğine dair fikir ve tavsiyelerimizi de arz etmeyi uygun bulmaktayız.

Takdir buyrulacağı üzere her okunacak şey, ehemmiyetçe bir değildir. Dinî, ilmî, hikemî bir eser gazete veya havaî bir roman gibi üstünkörü okunamaz. Böyle mühim kitaplar dikkati teksif ederek, ehemmiyetle, ciddiyetle, metodlu bir şekilde, içindeki bilgiler hazmedilerek mütâlaa edilmelidir.

İhyâ kitabını güzelce okuyup, öğrenen bir Müslüman zâhir ve bâtınını ihyâ ve imâr etmiş, çok şeyler öğrenmiş olur. Sanki husûsî din ve tasavvuf tahsili yapmışçasına terakki kayd eder; İslâmiyet'in derinliklerini, sırlarını keşfeder.

Muhterem okuyucularımıza bu eseri okumadaki pratik tavsiyelerimizi kısaca sıralıyoruz:

(1) Bir lise ve üniversite talebesinin ders kitabını okuyup imtihana hazırlanması gibi gayret, devamlılık ve şevkle her gün muntazaman birkaç sayfa üzerinde çalışılmalıdır.

(2) Anlaşılmayan yerler tekrar tekrar okunmalı; âlim, âbid zâtlara

sorulmalıdır.

(3) Bâzı haddini bilmezler İmam Gazâlî Hazretleri'ni tenkît etmektedirler. Umûmiyetle Vehhâbî, bid'atçi, mezhepsiz, reformcu meşrepli bu gibi bozgunculara katiyen kulak asılmamalıdır. İmam Gazâlî bir âlim-i Rabbanî olup, asrının müceddidi idi. Bid'atleri yıkmış, sünnetleri ihyâ etmiştir. Kadri yüce bir mürşiddir. Bu cildin önsözünde tenkitçilere gereken cevaplar verilmiştir.

(4) İhyâ kitabının ruhu ihlâstır. Bilhassa bu mefhûma çok ehemmiyet verilmelidir.

(5) İmam Gazâlî Hazretleri ilm-i kelâm yönünden mütekaddimîn ile müteehhirîn ulemâsı arasında bir geçittir. İlm-i kelâma yeni metodlar getirmiş; ehl-i sünneti kuvvetlendirip silahlandırmış, ehl-i bid'at ve dalâleti susturmuştur. Ancak İhyâ bugünkü Müslümanlar için bir akaid (inanç bilgisi) ders kitabı mâhiyetinde değildir. Biz bugünkü sünnî Müslümanlar, itikadda ya İmâm Mâturidî Hazretleri'ne yahut da Eş'arî Hazretleri'ne tâbiyiz. Binaenaleyh, İhyâ okunurken bu mevzularda ihtilaflı, müphem, anlaşılamayan bir mesele, bir incelik zuhur ederse Mâturidiyye (veya Eş'ariyye) mezhebi üzere yazılmış muteber bir akaid ve kelâm kitabına müracaat olunmalıdır.

(6) İmam Gazâlî, amelde İmâm Şafiî Hazretleri'ni taklîd ederdi. Binaenaleyh İhyâ'daki bâzı amelî ahkâm Hanefî mezhebine uymayabilir. Bu gibi meselelerde, hanefiyyü'l-mezheb okuyucu kardeşlerimizin muteber Hanefî kitaplarına müracaatları ehemmiyetle tavsiye olunur. (İtikadda ve amelde birer mezhep imamına tâbi olup, ona uymak biz ehl-i sünnet müslümanlarına lâzım ve şarttır. Mezhepsizlik büyük ve tehlikeli bir bid'attir.)

(7) İtikadını doğrulama, ilmihâl bilgilerini öğrenme ve ihlâslı olmak için nefsiyle mücâhede yoluna giren her Müslüman'ın günde beş vakit namazı tâdil-l erkânla, huşû ve budû ile kılması son derece mühim ve hayatî bir vazifedir. Erkeklerin beş vakti de câmilerde, cemâatle, vaktinde kılmaları terk edilemez bir sünnet-i müekkededir. Bu hususu da bütün kardeşlerimize hatırlatırız.

İhyâ'dan hayırlı ve bol feyizler almanız temennîsiyle selâm ve hürmetlerimizi sunarız.

Tevfik Allah'tandır.

HAMDELE, SALVELE, DUÂ VE İTHÂF

-

Bismillâhirrahmanirrahîm

-

Rabbimiz Allahü Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'ne sonsuz hamd ü senâlar eder; önderimiz, Efendimiz (s.a.v.) son Peygamber Muhammed Mustafâ'yı salât u selâm ile anarız. Onun ashabına, ezvâcına, âline, etbâına da dualar ederiz. Ayrıca bütün peygamberleri, bütün mü'minleri; her devirde gelmiş geçmiş din imamlarını, ehl-i sünnet müctehidlerini, gerçek tasavvuf büyüklerini, âdil hulefâ ve selâtini, evliyâullahı sulehâyı, şühedâyı hürmet, selâm, rahmet, muhabbet ve hayırla zikrederiz. Bütün mü'min ve müslim kardeşlerimize de candan selâm eder; iki dünyada selâmet, hidâyet, saâdet dileriz. Hassaten bu eserin müellifi; büyük mürşid, ihlâslı âlim Hüccetü'l-İslâm ve Zeynü'd-Din Ebû Hâmid İmam Gazâlî Hazretleri'ni rahmet ve şükranla anarız.

Bu İhyâ tercümesini ehl-i sünnet ve cemâat yolundan giden bütün muhlis ve uyanık din kardeşlerimize ithaf ve bilhassa temiz gençlerimiz için bir hidâyet rehberi olmasını temennî ediyoruz. Bu feyizli kitaptan bütün kardeşlerimizin istifâde ederek nefislerin tezkiyesi, inançların tashihi, namazın ve cemâatin ikamesi, ahlâkın güzelleştirilmesi, sünnetlerin ihyâsı, bid'atlerin imhâsı, İslâm'ın tebliği, din ilimlerinin neşri, mârufun emri, münkerin nehyi, ihlâs ve uhuvvetin tâmimi ve Ümmet-i Muhammediye'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) salâhı yolunda hayırlı, ihlâslı ve verimli çalışmalara muvaffak olmalarını Hak Teâlâ'dan niyâz ve tazarrû ediyoruz. Yardım O'ndandır, dönüşümüz O'nadır. Hamd O'nundur.

TAKDİM VE TAKRİZ

Zamanımızın ilmiyle âmil, cesâret-i İslâmiye ve hamiyet-i îmâniyesiyle bilinen ulemâsından, Yüksek İslâm Enstitüsü'nde muallim üstad Ahmed Dâvûdoğlu hocamızın lutfettikleri takriz ve takdim yazısıdır.

İmam Gazâlî'nin kim olduğunu bilmeyen yoktur. Bu zât İslâm dünyasının âfâkını nûrlandıran en parlak yıldızlardan biridir. İsmi Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed; künyesi Ebû Hâmid, lakabı Hüccetü'l İslâm'dır. 450 tarihinde **Tûs** şehrine yakın Gazâle köyünde doğmuş; 505'de Tûs'da vefât etmiştir. Kabri Taberân civârındadır. Babasının gazzâl yâni iplikçi olmasına bakarak Gazâlî kelimesini Gazzâlî şeklinde okuyanlar olmuşsa da, daha doğrusu köyüne nisbetle Gazâlîdir. Netekim eserlerinden birinde bizzat kendisi: "Bâzı kimseler beni (gazzâl)e nisbet etmişler; ama ben Gazâlîyim" demiştir. Babası sülehâdan fakir bir zât olup iplik bükerek satar; geçimini bununla temin edermiş. Ulemâ ve fukahâyı pek sever; dâimâ onların meclislerinde ve hizmetlerinde bulunur; maddeten kendilerine yardım edermiş. Ulemânın sözlerini dinledikçe ağlar; kendisine fakîh bir oğul ihsân buyurması için Cenâb-ı Hakk'a niyâz eylermiş. Nihâyet duası kabûl olunmuş Hak Teâlâ ona zamanının imamı olan Ebû Hâmid'i ihsân etmiştir.

İmam Gazâlî'nin kardeşi Ahmed Gazâlî de ulemâdandır. Babaları bu iki kardeşi yetim bırakarak vefât etmiş. Vefâtına yakın çocuklarını tasavvuf ehli bir dostuna vasiyet etmiş; bir miktar da mal bırakmış. O zât vasiyete riâyeten bir müddet çocukların terbiye ve tâlimi ile cidden meşgul olmuşsa da çok geçmeden mal tükendiği için, onları bir medreseye göndermeyi münâsip görmüş ve kendilerine: "Evlâdım, mâlûmunuz olsun ki, bütün mâlınızı tahsîliniz uğrunda sarf ettim. Ben fakir bir adamım. Size maddeten yardıma kudretim yoktur. Binaenaleyh siz bir medreseye iltica edin." demiş. Hz. İmam bu tavsiye üzerine medreseye intisâb ederek zâhirî ve bâtınî birçok ilimleri tahsil etmiş; az zamanda yükselerek cihânşümûl bir şöhret sâhibi olmuştur. Birçok âlimlerden ders almış; ilim uğrunda bir hayli seyahatlar yapmıştır. Seyahatları sırasında birçok âlimlerle ilmî mübâhaselerde bulunarak iktidarını isbât etmiş, hattâ 484 tarihinde vezir Nizâmü'l-mülk tarafından Bağdat'daki **(Nizamiye)** medresesine müderris tâyin edilmiştir.

Fakat ruhunda latif bir tahavvül meydana geldiği için, günden güne artan şöhret ve haşmetinden hoşlanmayarak hac niyetiyle tekrar seyahate çıkmıştır. Hicaz'a gitmiş, dönüşte Şam'a uğramış, Kudüs'teki Beyt-i Makdis'i ziyâret

ederek bir müddet orada kalmıştır. Sonra tekrar Şam'a dönerek 10 sene kadar orada yaşamıştır. Seyahatları esnâsında Mısır'a da uğramış birkaç zaman İskenderiye'de kalmıştır. Bu arada Mağrib hükümdarı Sultan Yusuf'un adalet ve nâmını duyarak onunla görüşmek için yola çıkmışsa da hükümdarın vefâtını haber alarak yoldan dönüp vatanı olan Tûs'a gitmiştir. Yeni Selçuklu veziri Fahrü'l-mülk Gazâlî'yi ziyâret etmiş, bu ilm u irfân güneşinden muhitinin mahrûm kalmaması için, onu **Nisâbur**'daki Nizâmiye medresesine müderris tâyin etmiştir. Artık Gazâlî, ulemâ ile mübâhaselerden vazgeçerek talebe okutmakla meşgul olmuş; dedikodudan âzâde sâkin bir hayat geçirmeye başlamıştır. Nihâyet tekrar Tûs'a dönmüş hânesinin bir tarafına fukahâ için bir medrese, sûfiye için de bir hankâh yaptırarak gâh ulemâ gâh tarikat erbâbıyla hasbihallerde bulunmaya devam etmiş, âhir ömrünü ruhunu yükseltecek ibâdetlerle ve Kur'ân-ı Kerîm okumakla geçirmiştir.

İmam Gazâlî yalnız şarkın değil garbın da gözlerini kamaştıracak derecede büyük bir âlimdir. Terceme-i hâli hakkında gerek şarkta gerek garpta birçok kitaplar yazıldığı gibi, eserlerinden bâzıları birçok garb dillerine terceme edilmiştir.

Hz. İmam'ın mezhebi Şâfiî idi. Kendisi, zamanındaki Şâfiîyye ulemâsının en büyüğüdür. Hattâ müctehid olduğunu söyleyenler vardır. İmam Muhammed bin Yahya onun hakkında: "İkinci İmâm-ı Şâfiî" dermiş. Zâhirî kemâlâtına bakanlar: "Gözler İmam Gazâlî gibi mükemmel bir âlim görmemiştir" demektedir. Âlimlerden biri: "Gazâlî'nin kadr u kıymetini anlayabilmek için Gazâlî kadar muktedir olmalı, hiç olmazsa ona yakın bir fazîlet sahibi bulunmalı. Hâlbuki Gazâlî'den sonra ona müsâvi veya ona yakın sayılacak bir kimse yetişmemiştir. Şu halde o büyük âlimi hakkıyla takdir kabîl değildir. Onu herkes ancak kendi ilm u irfânı nisbetinde anlayabilir" diyor. Fahreddin Râzi dahi: "Hak Teâlâ bütün ilimleri bir kubbe içinde toplamıştı. Gazâlî'yi buna vâkıf ve muttali kıldı" dermiş.

Gazâlî'nin mânevi cephesine bakanlar da onun pek büyük bir mutasavvıf, pek kıymetli bir ehl-i hâl olduğunu teslim etmekte, maddî varlıklara kıymet vermeyen ruhundaki ulvî tecellîlere meftun olmaktadırlar. Rûhü'l-Beyân[1] tefsirinden naklettiğim şu rüyâ cidden ibretâmizdir: "Râgıb, İsfahanî'nin El-Muhadarât adlı eserinde kaydettiğine göre, İmâm Şâzelî şunları söylemiş: **Mescid-i Aksâ**'da istirahat için biraz yaslanmış idim. Uyumuşum; rüyâmda gördüm ki mescidin dışında haremin ortasına bir taht kurulmuş. Derken takım takım birçok insanlar geldiler. Ben:

“Bu kalabalık nedir?” diye sordum.

“Bütün nebî ve resuller (aleyhimüsselâm) toplandı. Muhammed aleyhisselâmın huzurunda Hüseyin Hallâc[2] için şefaate gelmişler. Bu zât onun hakkında terbiyesizlikte bulunmuş.” dediler. Bir de tahta baktım, üzerinde yalnız başına Peygamberimiz (s.a.v.) oturuyor. İbrâhim, Musa, İsâ ve Nuh (aleyhimüsselâm) dâhil diğer bütün Peygamberler yere oturmuşlar. Ben onların ne konuşacaklarını işiteyim ve göreyim diye ayağa kalktım. Derken Hz. Musâ, Peygamberimiz (s.a.v.) ile konuşmaya başladı. Dedi ki:

“Sen “Benim ümmetimin ulemâsı Benî İsrâil’in Peygamberleri gibidir” buyurdun. Onlardan birini bize göster bakalım.” Peygamberimiz (s.a.v.):

“Şudur.” dedi ve Gazâlî’ye işâret buyurdu. Hazret-i Musâ ona bir suâl sordu. Fakat o, on tane cevap verdi. Bunun üzerine Musâ aleyhisselâm: “Cevap suâle uygun olmalıdır. Suâl bir, cevap ise on.” diyerek îtiraz etti. İmam Gazâlî:

“Bu îtiraz sana da vâriddir. Hani sana, “Bu elindeki nedir?” diye sorulmuştu. Bunun cevabı: “Sopamdır” demekti. Ama sen birçok sıfatlar zikrettin.” diye cevap verdi:[3]

Ben Muhammed aleyhisselâmın büyüklüğünü; İbrâhim, Musâ ve İsâ (aleyhimüsselâm) gibi peygamberler yerde otururken, onun yalnız başına taht üzerinde bulunuşunu düşünüyordum. Birden bir şahıs beni dürttü, yâni bana vurdu. Uyandım baktım ki, bir kayyım Mescid-i Aksâ’nın kandillerini yakıyor. Bana:

“Şaşma! Zîra bütün peygamberler O’nun nurundan yaratılmışlardır.” dedi. Ben bayılarak düşmüşüm. Cemâat namazı kıldıktan sonra ayıldım. Ve o kayyımı[4] aradım. Fakat bugüne kadar bulamadım.”

Bundan başka Gazâlî’nin büyüklüğüne delâlet eden birçok mânevi işaretler rivâyet olunmuştur. Hâsılı Gazâlî hem zâhirî, hem bâtınî ilimlerle mücehhez büyük bir imamdır. Eserleri çoktur. Ben burada yalnız İhyâu Ulûmi’d-Dîn’den bir nebze bahsedeceğim:

İmam Gazâlî’nin en mühim eseri olan bu kitap, zâhirî ve mânevî ilimlerin bir araya toplanmış halidir. **Kâtib Çelebi** (Keşfü’z-Zünûn) adlı meşhur eserinde onun hakkında şunları söylemektedir:

“Bu kitap nasihat kitaplarının en büyüklerindendir. Hattâ onun hakkında: “Bütün İslâm kitapları yok olsa da yalnız İhyâ kalsa, giden bütün kitapların yerini tutardı.” denilmiştir. Bu eser dört kısım üzerine tertîb olunmuştur. Birinci kısım ibâdetler, ikincisi âdetler, üçüncüsü insanı batıran şeyler, dördüncüsü de kurtaranlar hususundadır. Bu dört kısmın her birinde onar bahis

vardır.

Birincide: İlim, Âkaid Kaideleri, Temizliğin sırları, Namazın sırları, Zekâtın sırları, Orucun sırları, Haccın sırları, Kur'ân okumak, Zikirler, Evrâd;

İkincide: Yemek yemenin âdâbı, Kazancın âdâbı, Nikâhın âdâbı, Helâl ve Haram, Sohbetin âdâbı, Uzlet, Yolculuğun âdabı, Semâ, İyiliği emir kötülükten nehiy ve maişetin âdâbı, Peygamberler ahlâkı;

Üçüncüde: Kalbin acîbelerini îzâh, Nefsin riyâzâtı, Şehvetlerin âfeti, Dilin âfeti, öfkenin âfeti, Dünyanın zemmi, Malın zemmi, Makam ve Riyânın zemmi, Kibrin Gururun zemmi;

Dördüncüde: Tövbe, Sabır ve Şükür, Korku ve Ümîd, Fakr ve Zühd, Tevhîd, Mahabbet, Niyet ve Sıdk, Murakabe, Tefekkür ve ölümü hatırlama izah edilmektedir ki bunların tamamı 40 bahis eder."

İhyâu Ulûmi'd-Dîn ile ulemâ çok meşgul olmuş; birçok muhtasarları yazılmış; şerhleri yapılmıştır. Taşköprüzâde: "Bu eser, dünyada tasnif olunan kitapların en büyüğüdür; tertîb cihetinden en güzel, ifâdesi en mükemmel, faydası en çok bir kitâb-ı nâfi'dir" diyor. Mısır ulemâsından Şeyh Muhammed Abduh, mümtâz talebesi Muhammed Mustafa El-Meragî'ye: "Muhammed! Sana bir şey söyleyeyim mi? Seferde ve hazarda sakın İhyâu Ulûmi'd-Dîn'i yanından ayırma. Zîra dünyada en iyi arkadaş odur." dermiş.

Gerçi **İmam Gazâlî**'ye bâzı husûslarda îtiraz edenler olmuştur. Kısaca eserlerinde zayıf, hattâ mevzû' hadîsler olduğunu söyleyenler bulunmuştur. Hattâ İhyâu Ulûmi'd-Dîn'in bu kabîl hadîslerini bir araya toplayarak eser yazanlar bile vardır. Hazret-i İmam sağlığında bunu duymuş ve cevap olmak üzere "El İmlâ fi'r-Reddi a'le'l-İhyâ" adlı eserini kaleme almıştır. Bu îtirazlar onun hayatından sonra dahi devam etmişse de lâyık olan cevapları ulemâ tarafından verilmiştir. Ben onlardan bahsetmeyeceğim. Görmek isteyenler merhûm Ömer Nasuhi Bilmen'in "Büyük Tefsir Tarihi"ne mürâcaat edebilirler. Ancak İhyâu Ulûmi'd-Dîn'in hadîsleri üzerinde bir parça durmak isterim.

İhyâu Ulûmi'd-Dîn daha ziyâde bir vaaz ve irşâd kitabı olduğuna göre içerisinde zayıf hadîsler bulunması ona bir nakîsa teşkîl etmez. Çünkü zayıf hadîs, aslı olmayan uydurma (mevzu) demek değildir. O yine hadîstir. Diğer sahih hadisler gibi o da Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz (s.a.v.)'in mübarek sözlerinden biridir. Yalnız bize nakledilirken sahih hadîslerde aranan rivayet şartları bulunmadığı için sahîh mertebesine çıkamamış, şer'î hükümleri isbât babında delîl olarak kabul olunmamıştır. Fakat vaaz ve irşâd, fazîlet, tergîb ve teşvîk gibi husûslarda hüccet ve delîl sayılabileceği ulemâ tarafından kabul edilmiştir. Binaenaleyh tereddüde aslâ mahal yoktur.

Evet. İhyâu Ulûmi'd-Dîn hadîslerinin içinde bir kaç mevzû yâni uydurma bulunduğunu iddia edenler de olmuştur. Ancak bu hususta bütün hadîs imamları ittifak hâlinde değildir. Birinin uydurma olduğunu iddia ettiği hadis hakkında diğeri sükût etmiştir. Çünkü isnâdsız rivâyet edilen bu gibi hadîslerin çoğu meal itibariyle sahîh hadîslere uymaktadır. Şu halde manen dahi olsa, onlar yine hadîstir.

Burada şöyle bir suâl hatıra gelebilir: Şöhreti cihâna sığmayan bu büyük zât acaba neden sahîh hadîsleri bırakmış da böyle söz götürür hadîsleri kitabına almıştır. Bu suâlin cevabı şudur:

Gazâlî, kitabında naklettiği hadîslerin sahîh olduğuna kanidir. Büyük zevat berrak su gibi temiz bir vicdana, saf bir kalbe mâliktirler. Başkaları hakkında hüsn-ü zanda bulunurlar. Nitekim Kâdı Beyzâvî gibi büyük müfessirlerden bâzıları bu hüsnüzan sebebiyle kitaplarına mevzû olduğu iddia edilen bâzı hadisler dercedivermişlerdir. İmam Gazâlî'nin yaptığı da nihâyet budur. Kitaplarına aldığı hadîsleri evvelki ulemâdan, sufiyyenin eserlerinden nakletmiş, ihtimal, onların zayıf veya vâhî (boş) hadîs rivâyet edeceklerini aklından bile geçirmemiştir.

Unutmamalıdır ki, o da bir insandır; bâzen hatâ edebilir. Zâten kendisi hadîs ilminde pek mütebahhir değildi. Yoksa uydurma bir şeyi hadis diye rivâyet etmek kendini bilen câhil bir insanın bile yapmayacağı büyük bir küstahlık ve büyük bir günâhtır. Böyle bir hata, Gazâlî gibi bir zâttan beklenir mi? Hattâ onun hakkında böyle bir şey tasavvur edilebilir mi?

İhyâu Ulûmi'd-Dîn hakkındaki sözlerime *"Mevzûâtü'l-Ulûm"*dan nakledeceğim bir rivâyetle son vermek isterim:

Vaktiyle Mağrib'de Ebû'l-Hasen b. Harzehem nâmında herkesin sevip saydığı büyük bir âlim varmış. Bu zât İhyâu Ulûmi'd-Dîn'i okuyunca: "Sünnete muhaliftir; bid'attir bu" diyerek memlekette ne kadar İhya nüshası varsa, hepsinin toplanıp yakılmasını emretmiş. Halk derhal emre imtisâlen bulabildikleri bütün nüshaları getirmişler. Ve Cuma günü yakmaya karar vermişler. Cuma gecesi Ebû'l-Hasen bir rüyâ görmüş. Rüyasında câmiye girmiş ve câminin bir köşesinde bir nur parladığını müşâhade etmiş. Bir de bakmış ki, o nur Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Yanında da Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer radıyallahu anh oturuyorlar. Bu arada İmam Gazâlî, elinde İhyâu Ulûmi'd-Dîn olduğu halde huzura gelerek "Yâ Resûlallah! Şu adam benim hasmımdır" demiş ve kitabı takdîm ettikten sonra ilâve etmiş: "Yâ Resûlallah! Bu kitaba bir bak. Eğer şu adamın dediği gibi bunda senin sünnetine muhâlefet ve bid'at eseri varsa, ben Hak Teâlâ'ya tövbe ediyorum. Sence makbul ve şerîatine muvâfık bir

şey ise adalet iktizâsı hasmımdan hakkımı alarak beni şâd eyle."

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kitabı alarak baştan sona bir göz gezdirdikten sonra: "Vallahi bu güzel bir şey." diyerek Hz. Ebû Bekir'e uzatmış. O da aynı şekilde kitabı karışdırdıktan sonra: "Ya Resûlallah! Seni Hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, bu kitap hakîkaten güzeldir" demiş ve kitabı Hz. Ömer'e vermiş. Ömer radıyallahu anh da kitaba bakarak aynı şeyi söylemiş. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) Ebû'l-Hasen'in soyulmasını ve müfterî haddi (cezâsı) olmak üzere şiddetle dövülmesini emir buyurmuş. Emri derhal yerine getirilmiş ve Ebû'l-Hasen'i dövmeye başlamışlar. Sırtına beş kırbaç vurulduktan sonra Hz. Ebûbekir rikkate gelerek şefâat etmiş ve "Yâ Resûlallah! Bu zâtın böyle yapması senin sünnetini tâzîm maksadiyle bir ictihadda bulunmasından ileri gelmiştir. Bunu af buyur." demiş. Ebû'l-Hasen yaptığına pişman olup hatâsına tövbe etmiş. İmam Gazâlî de onu affetmiş. Ebû'l-Hasen bir daha ömrü boyunca İhyâ'yı elinden bırakmamış ona tazîmde bulunmuş. İmam Ebû'l-Hasen uykusundan uyandığı zaman rüyâsını arkadaşlarına anlatmış. Bundan sonra tam bir ay, vurulan yerleri sızlamış. Vefâtında dahî o kırbaç yerleri sırtında müşâhede olunmuş. İbn Subkî "Tabakat" nâm eserinde bu hikâyenin sahih olduğunu söylemiştir. Anlayana bu kadarı kâfidir sanırım.

"İhyâu Ulûmi'd-Dîn" yıllar önce Diyanet İşleri Başkanlığı müfettişi muhterem Ahmed Serdaroğlu tarafından tercüme edilmiş; Bedir Yayınevi tarafından da kemâl-i itinâ ile bastırılmıştır. Her iki tarafı candan tebrik eder; daha böyle nice faydalı eserleri neşir hususunda muvaffakiyetlerini Cenâb-ı Hak'dan niyaz ederim.

Ahmed DÂVUDOĞLU

Rûhü'l Beyân, Tefsiri, C: 2. shf. 568.

Meşhur Hallâc-ı Mansur'dur. Rivâyete göre bu zât Peygamberimiz (s.a.v.)'in Duhâ sûresi indiği zaman: "O halde ben de ümmetimden bir ferd cehennemde kaldığı müddetçe râzı olmam" hadîs-i şerifini işitince: Ben olsam: "Kâfirlerden de tek kimse kaldığı müddetçe râzı olmam" derdim, şeklinde konuşmuştur.

Tâhâ sûresi 18. âyet.

Kayyımın Hz. Hızır olabileceğine işâret ediyor.

ÖNSÖZ:

İMAM GAZÂLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ, ŞAHSİYETİ, TESÎRİ, HİZMETLERİ

İSMİ, LAKAPLARI, KÜNYESİ

İslâm tarihinin bu büyük ve şerefli şahsiyetinin ismi, ilim kitaplarında şu şekilde anılır: Hüccetü'l-İslâm Zeynü'd-Dîn Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed el-Gazâlî (yahut el-Gazzâli) et-Tûsi eş-Şâfiî.

Hüccetü'l-İslâm (İslâm'ın hücceti; senedi, delîli; isbâtlayıcısı), Zeynü'd-Din (Dinin süsü) terkipleri onun lakaplarıdır. Yâni kendi isminden başka, sonradan takılan adlarıdır. Bu büyük âlimin başka lakapları da vardır. Ama kendileri en fazla bu iki lakapla ün kazanmışlardır. Künyesi "Ebû Hâmid"dir. Asıl adı Muhammed'dir. Babası da aynı adla anılmaktadır. Horasan'ın Tûs[5] şehrinde doğduğu için et-Tûsî, Şâfiî mezhebini taklid ettiği için de eş-Şâfiî denilmiştir.

Kendisine niçin el-Gazâlî (veya "z"nin çift okunmasıyla el-Gazzâlî) denildiği mevzuunda âlimler ve araştırıcılar arasında fikir ayrılığı olmuştur. Bâzıları, "Gazale adlı köyde veya mahallede doğduğu için bu adı aldı" demişlerdir. Bâzıları ise babasının mesleği yün eğiriciliğiydi; Arapça bu meslekle uğraşanlara "zâ"nın teşdidi ile el-Gazzâl denilir. İşte bundan dolayıdır ki, oğluna el-Gazzâlî, Türkçe "Yün eğiricisi oğlu" diyebiliriz sıfatı verilmiştir, fikrini ortaya atmışlardır.

"El-Misbâh el-Münîr" eserinin yazarı "Ahmed el-Feyumî", İmam Gazâlî'nin yedinci nesil torunlarından Mecdü'd-Dîn'den şunları nakletmiştir: "Dedemizin nisbetini teşdîd ile zâ harfini çift telaffuz ederek okumak hatâdır. Çünkü onun mensup olduğu yer, Tûs karyelerinden Gazâle nâmındaki yerdir."

Alim es-Sem'ânî de "Kitâbü'l-ensâb"da aynı fikri müdâfaa etmiştir.

Babası Gazzâl olduğu için, oğluna el-Gazzâlî denildi diyenlerin tezine "el-İkdu'l-Mezheb" yazarı Şeyh Siracü'd-Dîn şehâdet etmektedir.

Batılı müsteşrikler de zâ'nın teşdîdi meselesinde tereddüt etmişlerdir. Bâzısı al-Ghazzâlî, bâzısı ise al-Ghazâlî şeklinde yazmışlardır.[6]

Hadd-i zâtında bu mesele o kadar mühim bir nokta değildir. Birtakım âlimler isimlerin okunuşuna, doğum tarihlerine, mensubiyete ve bunlar gibi teferruata

dair meselelere çok ehemmiyet vermekte, meseleleri derinleştirdikçe derinleştirmektedirler. Biz bu kısa araştırmamızda esas itibariyle İmam Gazâlî'nin fikirleri ve hizmetleri mevzuunda durmak istediğimizden, "Gazâlî mi, Gazzâlî mi?" münakaşası hakkında fazla izâhat vermeyeceğiz. Bu büyük zât Türkiyemizde ve İslâm dünyasında en fazla Gazâlî ismiyle tanınıp anıla geldiğinden, biz de tek "zâ"lı okunuşu kullanacağız.

DOĞUM TARİHİ, BABASI, TAHSÎLE BAŞLAMASI

İmâm Gazâlî hazretleri hicrî 450, milâdî 1058 tarihinde Tûs'da doğdu. (Brockelman'a göre 451 hicri, 1059 miladî yılında doğmuştur.)

Rivâyete göre fakir ve tahsilsiz bir zatın oğludur. Tahsîl sahibi olmamakla beraber, pederi ilim ve irfânın değerini bilen, dindar ve uyanık bir zât idi. Gençliğinde okuyup âlim olamadığına çok üzülürdü. İki oğlunu, Muhammed ile Ahmed'i[7] iki âlim olarak yetiştirmek emelini besliyordu.

Bu temiz zât, dünya geçimi işlerinden fırsat buldukça câmi ve tekkelerdeki ilim, fıkıh, tasavvuf, irşad meclislerine dinleyici olarak katılır, âlim ve sufilerin anlatıp öğrettiklerini alâka ile dinlerdi. Evlâtlarının da yetişip böyle hayırlı âlimler olması için Hakk'a dâima duâ ederdi.

İhlâs ile yaptığı bu dualar Cenâb-ı Hak tarafından kabul olundu ve iki oğlu da ileride meşhur birer âlim oldular, büyük hizmetler ettiler. Hele Ebû Hâmidî Muhammed adlı oğlu, İslâm tarihinin ve beşer tefekkürünün en parlak yıldızlarından biri oldu. Kardeşi Şihâbüddîn Ahmed, onun kadar meşhur olmamakla beraber, yine de birinci sınıf dîn âlimlerinden sayılan muhterem bir şahsiyettir.

İmam Gazâlî ve kardeşi, erginlik çağına varmadan babalarını kaybettiler. Pederleri, vefatından önce, iki oğlunu, temin edebildiği az bir para ile birlikte, öteden beri tanıdığı bir hankâh[8] şeyhine emanet etti[9]. Bakım ve terbiyeleriyle meşgul olması ricâsında bulundu. Bu zât, pederlerinin vasiyetine uyarak iki kardeşe bir müddet ilim tahsili yaptırdı. Fakat babalarının bıraktığı para tükendi. Adamcağızın maddî imkânı da müsâit olmadığından, çocuklara: "Babanızın bana bıraktığı paralar harcanıp bitmiştir. Kendi imkânım kifâyetsizdir. Siz iki kardeş ilim tahsiline devam etmek istiyorsanız, talebelere bedava yemek, yatacak yer ve öğrenim imkânı veren bir medreseye kaydolunuz." demek mecburiyetinde kaldı. İki yetim kardeş de bu tavsiyeye uyup bir medreseye girdiler.

İmam Gazâlî bu şartlar altında medreseye kaydoluşu mevzuunda, daha sonra

şöyle demiştir:

"Medreseye girişim sırf Allah rızâsı için ilim tahsili olmayıp, dünya geçimimi temin ile alâkalı olduğu halde, Cenâb-ı Hak -sadece lütuf ve kereminin bir eseri olarak- beni yüce rızâsını tahsile muvaffak kıldı."

CÜRCÂN'A GİDİŞİ VE DÖNÜŞTE BAŞINDAN GEÇENLER

İmam Gazâlî, ilk talebelik yıllarında, ilk fıkıh bilgilerini Tûs'da Ahmed İbn Muhammed er-Radegânî'den tahsil etti. Sonra o zamanın ilim merkezlerinden Cürcân şehrine gitti. Orada İmâm Ebû Nasr el-İsmâilî'ye talebe oldu. Bu zâttan bir müddet ve bir miktar ilim okuduktan sonra tekrar Tûs'a döndü. Bu esnâda başından geçen bir hâdiseyi İmâm hazretleri şöyle anlatır:

Tûs'a gelirken, kafilemiz yol kesicilerin baskınına uğradı. Soyguncular yanımızdaki bütün eşyaları aldılar ve bizi o halde bırakıp gittiler. Ben de onların peşinden koştum. Başkanlarına yetişip yalvardım: "Çok rica ediyorum. Allah aşkı için benim eşyalarım arasındaki ders notlarımı bana geri veriniz. Onlar sizin işinize yaramaz" dedim. Soyguncuların başı sordu: "O istediğin şeylerin önemi nedir?" Ben cevap verdim: "Bir takım defterlerdir. Onlara not ettiğim ilimleri elde etmek için kendi şehrimden Cürcan'a gitmiş; nice emekler verip, dirsek çürütüp, göz nuru dökerek o bilgileri yazmıştım." Bu sözlerim karşısında haydutların reisi güldü ve "Sen nasıl olur da ilim tahsil ettiğini iddia edebilirsin? Baksana, defterlerin, notların elinden alınınca ilimsiz, irfânsız kalıveriyorsun." dedi. Sonra adamlarına emretti, kitap ve defterleri verdiler. Haydutun bana söylediği söz üzerinde çok düşündüm. Adam haklıydı. Cenâb-ı Hak onu, beni irşad için konuşturmuştu. Ne zaman ki, Tûs'a döndüm, üç yıl büyük bir çalışma ve gayretle defterlerimdeki notları iyice okudum, bilgilerini hafızama nakşettim. Onları öylesine öğrendim ki, defterler ve notlar elimden alınsa da artık ilimsiz kalmayacak hâle geldim. Yol kesici bana iyi bir ders vermişti.

NİSÂBUR'A TAHSÎLİNİ İLERLETMEYE GİTMESİ

Daha sonra İmâm hazretleri Nisâbur (yahut Neysâbur) şehrine giderek, zamanın büyük âlimlerinden İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî[10] Hazretleri'ne talebe oldu. İmâmü'l-Haremeyn öyle sıradan bir âlim ve hoca değildi. Bir ilim ve irfân şâhikası idi. İmam Gazâlî ondan çok şeyler öğrendi. Yüksek zekâsı, kuvvetli hâfızası, kavrayışının derinliği ile kısa zamanda ders arkadaşlarını geride bıraktı. Dîn ilimleri, mantık, felsefe, edebiyat, âlimler arasındaki fikir ihtilâfları gibi sahalarda geniş bir ilme ve kültüre sahip oldu. Nihayet hocasının seviyesine

yetişti ve bir müddet sonra da onu geçti. Birçok ilim dallarında eserler kaleme almaya başladı. Bâzıları İmâmü'l-Haremeyn'in, kendisini geçen bu talebesini kıskandığını yazarlarsa da, onun gibi olgun ve fazîletli bir âlimden böyle bir şey beklenmez. Kaldı ki, bu zât talebesi İmam Gazâlî'yi övmüş ve kendisiyle iftihar etmiştir.

NİSÂBUR VE ÎMÂMÜ'L-HAREMEYN

İmam Gazâlî'nin yetişme yıllarında İslâm dünyasında parlak bir ilim hayatı vardı. Bağdad ve Nisâbur şehirlerindeki medreseler bilhassa meşhurdu. Zamanın en büyük iki âlimi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ile Allâme Ebû İshak Şirâzî[11] idi. Birincisi Nisâbur'da, ikincisi Bağdad'da ders vermekteydi. Nisâbur İmam Gazâlî'nin memleketine daha yakın olduğu için oraya gitmiş ve İmâmü'l-Haremeyn'e talebe olmuştu. Bu büyük zât 400 kadar talebeye yüksek İslâmî ilimler okutuyordu. Değerli kitaplar da telif etmiştir. Fakat en büyük eseri İmam Gazâlî'dir. Böyle bir şahsiyetin hocası olması onun için büyük bir şeref ve tâlihtir.

İLME VE ÂLİME VERİLEN DEĞERE BİR MİSAL

O devirde dîn ilmine ve dîn âlimlerine herkes hürmet ederdi. Padişahlardan, en hakir kişilere kadar her sınıf insan ilmin ve âlimin kıymetini bilirdi. Buna bir misal vermek üzere, Bağdad'daki Abbâsî halîfesi Muktedî Bi-emrillah Hazretleri'nin (rahimehullah) Şeyh Ebû İshak Şirâzî'yi Selçuklu Sultanı Melikşah'ın nezdine elçi olarak göndermesi hâdisesini anlatmak isteriz. O sıralarda Abbasî hilâfetinin dünyevî kuvveti azalmıştı. Kuvvet ve idâre Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın elindeydi. Bu padişahın başşehri İsfahan'dı. Bağdad'da bir kaymakamı (vekîli, vâlisi) vardı. Bu kimse halifeye ve hilâfet işlerine haddinden çok karışıyor, memurları da halka zulmediyorlardı. Halîfe hazretleri bu vaziyetten büyük üzüntü ve sıkıntı duyduğundan 475 hicrî yılında Nizâmiye Medresesi baş müderrisi Allâme Şeyh Ebû İshak Şirâzî'yi elçi olarak Sultan Melikşah'a ve dâhî vezîri Nizâmü'l-Mülk'e gönderdi. Ebû İshak Şirâzî'nin, halîfe elçisi olarak İsfahan'a gidişini, Ahmed Cevdet Paşa merhûmun "Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ" adlı mühim eserinin 2. cildinin 252 ve 253. sayfalarından -dilini sadeleştirerek- aşağıya alıyoruz.

"Şeyh Ebû İshak Şirâzî, zahir ve bâtını mâmur, değeri yüce bir zât olup, mâiyetinde İmâm Ebû Bekir Şâşî gibi birtakım büyük kişiler olduğu halde İsfahan'a giderken yolda halkın ona, son derece büyük alâkası, sevgi ve saygı

gösterisi oldu. Hangi şehre ve kasabaya varsa, ahâli onu şehir dışında karşılar, bineğine yapışır, katırının bastığı yerlerin toprağını, bereketlenmek için alıp saklarlardı. Halk ellerindeki altın ve gümüşleri, zenaatkârlar yaptıkları eşyaları onun devesinin üzerindeki makfeye[12] saçıyorlardı. Sâve şehrine geldiğinde cümle ahâli karşılayıp, ekmekçiler ekmeklerini, yemişçiler yemişlerini, kavaflar çocuklar için yapmış oldukları patikleri, diğer esnaf da yaptıkları diğer eşyaları şeyhin devesinin üzerine ve etrafına saçarlardı. Şeyh hazretleri "yapmayın, etmeyin" derse de onlar dinlemeyip, ellerindeki her şeyi onun yoluna atarlardı. Şeyh hazretleri Bestam'a vardıklarında orada Şeyhu'l-Sûfiyye olan Sehlekî Hazretleri onu karşılamaya çıktı. Ebû İshak Şirâzî ona doğru yaya olarak koştu. Sehlekî Hazretleri onu böyle görünce, kendisini bindiği hayvandan aşağı atıp Ebû İshak'ın elini öptü, o da onun elini öptü. Yâni her iki büyük zât birbirlerine büyük hürmet ve tâzîmde bulundular. Şeyh Ebû İshak bu şekilde İsfahan'a varınca gerek Melikşah, gerekse Nizâmü'l-Mülk tarafından fevkalâde ikrâm ve saygıyla karşılanıp ağırlandı. Nizâmü'l-Mülk'ün meclisinde Şeyh Ebû İshak ile İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Maâlî el-Cüveynî arasında mühim bir ilmî sohbet yapılmıştır. Şeyh Ebû İshak'ın, halîfe tarafından ilettiği bütün dilekleri kabûl edilmiş, şan u şerefle Bağdad'a dönmüştür. Bundan sonra Selçuklu devletinin Bağdad'daki vekilinin nüfûzu kırılmış, yüce hilâfet işlerine karışamaz olmuştu."

İMÂMÜ'L-HAREMEYN'İN VEFATI

İmâmü'l-Haremeyn Hazretleri hicrî 478 yılı Rebiülâhirinde vefât ettiği gün Nisâbur'un bütün dükkânları kapanmış, Câmi-i Kebîr'in minberi kırılmış, 400 talebesi kalemlerini kırıp yas tutmuşlardı.

İşte o devirde İslâm âlimlerine verilen değer böyleydi.

Yukarıda belirttiğimiz gibi İmam Gazâlî henüz üstâdı sağ iken kitaplar yazmış ve ün kazanmaya başlamıştı. İsteseydi İmâmü'l-Haremeyn'in yanından ayrılır, istiklâlini ilân edebilirdi. Fakat böyle bir hareket vefasızlık olacağından, buna yanaşmadı. Üstâdı vefât edinceye kadar ona hizmet etti, talebelik yaptı, ilim meclisinden ayrılmadı.

İmâmü'l-Haremeyn'in vefâtından sonradır ki, Nisâbur'dan ayrıldı. O tarihte 28 yaşındaydı. Bu genç yaşına rağmen zâhir ilminin en yüksek seviyesine varmıştı. Adı dilden dile dolaşıyor, ünü ufuktan ufka koşuyordu.

İMAM GAZÂLÎ'NİN NİSÂBUR'DAN AYRILMASI

Nisâbur'dan ayrıldıktan sonra İmam Gazâlî devrin büyük devlet adamı,

Selçuklu Devleti'nin baş veziri Nizâmü'l-Mülk'ün yanına gitti. İnsanlık tarihinin nâdir yetiştirdiği bu büyük devlet adamı, ilme ve âlimlere büyük değer veriyordu.

Bağdad'daki Abbasî hilâfetinin kuvvet ve nüfûzu kırılmış, devleti ve dünya hâkimiyeti elden gitmişti. Asıl hâkimiyet Büyük Selçuklu Devleti'nin elindeydi. Bu devletin ilk sultanı Tuğrul Bey'dir. Onun vefâtından sonra yerine Alparslan geçti. O öldürüldükten sonra oğlu Melikşah tahta oturdu. Devletinin hudutları Şarkî Türkistan'ı içine alarak doğuda Çin'e dayanıyordu; batıda ise Kudüs'e, Anadolu'ya uzanıyor; tarihte benzeri az görülen muazzam bir imparatorluk teşkil ediyordu. Ülkenin büyüklüğü nispetinde, muazzam bir ümran (bayındırlık) refâh, zenginlik, ilim, irfân faaliyeti göze çarpıyordu. Adalet, emniyet, huzur ülkeye hâkimdi. Halktan vergi alınmazdı. Her tarafta yollar, köprüler, kervansaraylar, medreseler, tekkeler, imarethâneler, kütüphâneler yapılmıştı. Âlimlere büyük değer veriliyordu. Ticâret, sanayi, zirâat çok ilerlemişti. Âsâyişsizlikle mücâdele edildiğinden, herkes rahatlıkla seyâhat eder, ticâret yapardı.

İşte bu büyük devleti çekip çeviren dâhî devlet adamı Nizâmü'l-Mülk'tü.

O DEVİRDE İLİM VE MAÂRİF HAYATI

Hindistan'da yetişmiş meşhûr âlimlerden Allâme Şiblî Numanî'nin İmam Gazâlî hakkındaki eserinde[13], Nizâmü'l-Mülk'ün idâre ettiği Selçuklu İslâm İmparatorluğu'ndaki maârif ve ilim hayatına âit yazdığı şu satırlara ibretle göz atalım:

"Ravzateyn fî Ahbar ed-Devleteyn" kitabında yazılıdır ki; "Medresesi olmayan bir tek şehîr ve kasaba yoktu. Öyle ki, İbn Ömer Adası'nda (Dicle nehri içindedir) -ki tamamen tenhâ, sapa ve kimsenin uğramadığı bir yerdir-, orada bile koca bir medrese vardı. Allâme Kazvinî *"Asârü'l-Bilâd"* adlı eserinde şu bilgileri veriyor: Nizâmü'l-Mülk zamanında medreselerin senelik masrafı 600.000 Eşrefî altun idi. Bundan başka, kendi arâzisinin gelirinin onda birini eğitim masraflarına tahsis etmişti. (Selçuklu devletinin Eşrefî altunu bizim paramızla en az 1000 Türk lirası değerindedir. Dolayısıyla, medreselerin bütçesi 600 milyon lira eder.) Bundan başka her sene devlet hazînesinden 10 milyon 100 bin (10.100.000) Eşrefî altun eğitim işlerine ayrılırdı. (10 milyar 100 milyon TL) Böyle muazzam bir rakam başka bir milletin tarihinde görülmemiştir. Nizâmü'l-Mülk'ün kendisi de ilim ve irfân sâhibi bir zât idi. Şeyh Alî Fârmedî Hazretleri Nizâmü'l-Mülk'ün makamına gelince, başvezir, yerine onu oturturdu. Ebû İshak Şirâzî'ye ve İmâmü'l-

Haremeyn'e büyük hürmeti vardı. Onlar makamına gelince ayağa kalkar, elpençe divân dururdu. Bu kıymetbilirlik, değer tanırlık onun makamını kâmil insanların, âlimlerin merkezi hâline getirmişti. Binlerce âlim ve fâzıl kimse onu ziyâret ederlerdi. Huzurunda ilmî münâzaralar, sohbetler yapılırdı." (6 numaralı notta adı geçen eserin 12-13. sayfaları)

İmam Gazâlî'nin Nizâmü'l-Mülk'ün yanına gitmesi ve onun hayranlığını kazanması kendisine Nizâmiye Medresesi Başmüderrisliği'ni sağlamıştır.

NİZÂMÜ'L-MÜLK KİMDİR?

Mevzûmuzla yakın alâkası olduğundan, İslâm'ın o altın çağının dâhî ve muktedir devlet adamı hakkında topluca bilgi vermek maksadıyla merhûm Şemseddin Sâmi Bey'in Kamusü'l-A'lâm'ındaki malûmatı (Cilt: 6. Sayfa: 4587-8) aşağıya nakl ediyoruz:

"**Nizâmü'l-Mülk** (Hoca-Kıvâmü'd-Dîn Ebû Ali Hüseyn bin Ali) İran Selçukîlerinden Alparslan ve oğlu Melikşah'ın veziri olup Tûs civârında (Radegân) nâhiyesinde ve bir rivâyette Tûs'un Tukan (Nûkan) mahallesinde 408 hicrî tarihinde dünyaya gelmiş; fıkıh ve hadîs ve sâir ilimleri tahsilden sonra, Belh hâkimi Ali bin Şâdân'ın kâtiplik hizmetine girmiştir. Ancak adı geçen hâkim her sene emvalini müsâdere ettiğinden onun hizmetinden ayrılarak Dâvud bin Mikâîl Selçukî'nin yanına gitmiştir. Mumâileyh onun akıl, tedbir ve hizmetinden pek memnun kaldığı için, vasiyetinde oğlu Alparslan'a tavsiye etmiştir. Alparslan zamanında vezâret ve sadâret mevkilerine yükselmiş, bu pâdişahın saltanatı boyunca yirmi sene devlet işlerini tam bir dirayet ve adâletle idâre etmiştir. Alparslan'ın vefâtında, verâset mevzuunda oğulları arasına ihtilâf düşmekle, Nizâmü'l-Mülk Melikşah'ı tahta çıkartarak, ülkede nizâm ve âsâyişin muhafazasına muvaffak olmuş ve Melikşah bütün devlet işlerini onun eline bırakıp rey ve tedbîrinden dışarı çıkmamıştır. Bu suretle onun akıl, tedbîr ve adâleti sâyesinde Melikşah'ın saltanatı Selçuklu Devleti'nin en parlak, en şanlı devri olmuştur. Kendisi âlim, edîb ve kadirbilir bir zât olduğundan makamı bütün ulemânın, ediblerin, hüner sahiplerinin toplandıkları yer olmuştur. İlim ve hüner erbâbına, şâirlere, sûfîlere pek çok ikrâm, iltifât ve ihsânda bulunurdu. Birçok câmiler, mescidler, medreseler ve diğer hayır binaları kurmuş ve bunlara külliyetli vakıflar bağlamıştı. Yaptığı hayırların en büyüğü (Nizâmiye Medresesi)dir ki, cesim (büyük) bir bina olup, içinde bütün ilim ve fenler okutulurdu. Ebû İshâk Şirâzî gibi asrın en büyük âlimleri bu medresede eğitimle vazifeliydi. İsfahan'da da yine Nizâmiye ismiyle bir medrese yaptırmıştı. Abbasî

halifesi kendisine fevkalâde hürmet eder, meclisinde, oturturdu. 485 tarihinde Melihşah'ın maiyetinde İsfahan'a giderken, Nihavend yakınlarında Hasan Sabbah'ın[14] adamlarından, derviş kıyâfetine girmiş biri tarafından bıçakla vuruldu, aldığı yaralardan vefât etti. Melikşah kendisinden sonra ancak 35 gün yaşamıştır. Nizâmü'l-Mülk'ün Farsça ve Arapça şiirleri vardır. Vefâtında 96 yaşında olduğuna göre hicrî 389'da doğmuş olması icap eder." Nizâmül-Mülk'ün "Siyâsetnâme"[15] adlı değerli ve meşhur Farsça bir eseri vardır.

İMAM GAZÂLÎ NİZÂMİYE MEDRESESİ'NDE

İmam Gazâlî Hazretleri Nizâmü'l-Mülk'ün yanına gidince ondan alâka ve itibar gördü. Büyük vezir bu genç ve dâhî âlime saygı gösterdi. O zamanın ilim hayatındaki âdetlerden biri de, ilmî münazaralar, bir nevi açık oturumlardı.[16] Bu toplantılarda devrin büyük âlimleri âlî ilimlerin derin ve ince meseleleri üzerinde bütün hünerlerini ortaya koyarak, İslâmî münâzara metodları dâhilinde sohbetler yaparlar, tezlerini tartışırlardı. Nizâmü'l-Mülk böyle-münâzaralar tertîb etmekten zevk alırdı. Çünkü o ilim ve irfân âşığı idi. İsterdi ki, etrafındaki âlimleri bu yolla teşvîk etsin, birçok dînî, edebî, ilmî hakîkatin ve inceliğin açıklanması yolunda gayretli çalışmalar, araştırmalar yapılmasına vesîle olsun.

Nizâmü'l-Mülk İmam Gazâlî'yi böyle münâzaralara soktu. Onu zamanın büyük âlimleri ile karşı karşıya getirdi. Gazâlî Hazretleri her toplantıdan, her tartışmadan galip ve muzaffer çıktı. İlminin derinliği, meseleleri tahlil edişindeki muvaffakiyeti, en zor, en ince mevzuları en açık şekilde anlatabilmesi, hitâbet ve izah kaabiliyetinin yüksekliği, zekâsının parlaklığı karşısında kimse dayanamıyordu.

Bu münâzaralar sonunda Hazretin şöhreti bir kat daha arttı. Büyüklerin, âlimlerin ve her sınıf Müslüman halkın hayranlık ve muhabbetini kazandı. Nizâmü'l-Mülk de onu Bağdad Nizamiyesi müderrisleri arasına kattı. Tarih hicrî 484, milâdî 1091'dir ve Gazâlî Hazretleri 34 yaşındadır. Bu yaşta bu ilmî seviye, bu üstün muvaffakiyet ve İslâm dünyasının en büyük medresesinde müderrislik mevkiini kazanmak her babayiğidin işi değildir.

DÖRT YILLIK TEDRÎS HAYATI

İmam Gazâlî Nizâmiye Medresesi müderrisliğinde dört yıl kaldı. Dersleri, vaazları, sohbetleri büyük dinleyici kitlesi toplardı. Üçyüzü aşkın yüksek seviyede talebesi vardı. İlim ve irfân âşıkları tâ uzak yerlerden onu görmeye,

dinlemeye, feyz almaya gelirlerdi. Şöhreti her gün biraz daha fazlalaşıyordu. Şöhretiyle beraber kendisine karşı duyulan sevgi, hürmet, hayranlık da artıyordu. Büyük memurlar, devlet adamları, yüksek tabaka vaazlarına gelir, onu hayranlıkla dinlerlerdi. Hem Abbâsî halîfesinin, hem de Selçuklu başvezirinin nezdinde mevkii büyüktü. Devlet büyükleri derecesinde bir mevkii vardı. Mühim işlerde onun da fikri sorulur, görüşü alınırdı. Halîfe ile Selçuklu Devleti arasında elçilik yaptığı da oluyordu. Cihânın en parlak merkezlerinden olan Bağdad'ın en gözde, en ileri gelen şahsiyetlerinden biri olmuştu.

Hayatının bu 4 yıllık safhasında medrese dersleri, vaaz ve sohbetler yanında çeşitli eserler de kaleme almıştır.

GEÇİRDİĞİ MÂNEVİ İNKILÂB VE TEDRÎSİ BIRAKMASI

İşte müderrisliğinin ve zâhirî ilim hayatının bu en parlak, en şaşaalı, en muzaffer çağında birdenbire kendisinde büyük bir değişiklik oldu. Mânevî bir inkılâb geçirdi ve bütün bu debdebeyi, bu parlak hayatı terk etti.

El-Munkızu Mine'd-Dalâl (Sapıklıktan Kurtuluş) adlı ve bir nevi otobiyografi mâhiyetinde olan meşhûr eserinde, İmam Gazâlî bu ruhî hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

"Ahiret saâdeti için tek yolun, takvaya sarılmak, nefsin hevâ ve hevesten men edilmesi olduğunu iyice anlamıştım. Bunun temeli de, gurur evi olan dünyadan uzaklaşıp, ebedîlik evi olan âhirete yönelip bağlanmak ve bütün gayretiyle Allahü Teâlâ'ya teveccüh ederek kalbin dünya ile ilgisini kesmekti. Tabiatıyla bu da ancak, mevki ve mal hırsından uzaklaşma, engelleyici meşgale ve alâkalardan kaçınmakla tamamlanır. Kendi durumuma baktım, bir de ne göreyim? Dünyevî alâkalar içine dalmış batmışım. Onlar beni her taraftan sarmışlar. İşlerimi gözden geçirdim. Onların en güzeli tedris ve tâlim idi. Fakat bu sahada da âhiret yolu için ehemmiyetsiz ve faydasız şeylerle uğraşmışım. Tedrîs halkasındaki niyetimi düşündüm. Baktım ki, Allah rızâsı için değil, mevki ve şöhret endişesiyle hareket etmişim. Bu hâlimle uçurumun kenarında bulunduğuma, eğer durumumu düzeltmek için harekete geçmezsem ateşe yuvarlanacağıma kanâat getirdim. Bir müddet hep bunu düşündüm. Bir tercih karşısındaydım. Bir gün Bağdad'ı terk etmeye, bu hallerimi değiştirmeye karar veriyor; ertesi gün bu kararımdan dönüyordum. Bir adım atıyor; sonra geri çekiliyordum. Sabahleyin âhirete yönelmek arzu ve meyli içimde uyanıyor, akşamleyin dünya hırsları tekrar saldırıyor ve fikrimden vazgeçiyordum. Dünya arzuları, zincirleriyle beni makam ve mevkiye bağlıyor, îmân münâdisi ise "Göç zamanı geldi çattı,

ömründen çok az zaman kaldı. Önünde pek uzun bir yolculuk var. Şu zamana kadar elde ettiğin bütün amel ve ilim bir riyâ ve gösterişten ibarettir. Âhirete şimdi hazırlanmazsan ne zaman hazırlanacaksın? Dünyevî alâkalarını şimdi kırıp kesmezsen ne zaman keseceksin?” diye sesleniyordu.

Bunun üzerine içimdeki terk arzûsu kuvvetleniyor, kaçmak, uzaklaşmak azmi yerleşiyordu. Sonra şeytan geliyor ve “Bu geçici bir hâldir; bu duygulara uymaktan sakın. Zîra onlar çabuk gelir geçer. Onlara uyar ve bu yüksek mevkii, kimsenin bozamayacağı bu düzenli hayatı, hasımlarının hücumlarından kurtulup sükûnet ve karar bulmuş bu işi bırakırsan; gün gelir nefsin onu yine arzular, ama dönüş pek kolay olmaz.” diyordu.

458 senesi Receb ayından itibaren 6 ay kadar bir müddet dünya arzularının câzibesi ile âhirete yönelmek ve hazırlanmak düşünceleri arasında bocalayıp durdum. Bir karar veremedim. Ama bu son ayda ihtiyarım (durumuma hâkimiyetim, serbestliğim) elimden gitti. Bana zarûrî bir hâl geldi. Hak Teâlâ dilimi bağladı, ders veremeyecek hale geldim. Kendimi zorluyor, gelen talebelerin hatırı için ders vermeye uğraşıyordum. Fakat dilim bir kelime söylemiyor, buna muktedir olamıyordum. Dilimdeki bu tutukluk, kalbimde de bir hüzün ve keder doğurdu. Bunun tesiriyle hazım kuvveti kalmadı; yemek ve içmekten kesildim. Boğazımdan ne bir yudum su geçiyor, ne de bir lokma yemek yiyebiliyordum. Bedenim takatsiz düşmüştü. Nihâhyet tabipler bu hastalığıma karşı bir ilaç bulup tedâvi etmekten ümidi kestiler; çaresiz kaldılar. “Bu, kalbe ârız olan bir hâldir. Oradan da mizaca sirayet etmiştir. Kalbe ârız olan hüzün gitmedikçe ilaçla tedavisine imkân yoktur” hükmünü verdiler.

Hiç bir şey yapamayacağımı anlayıp, güç ve takatimi yitirince, çaresiz bir kimsenin sığınışı ile Allah Teâlâ’ya sığındım. Çaresizlerin duâlarını kabul eden Hak Teâlâ duâmı kabul etli. Mevki, mal, âile, çoluk-çocuk ve eş-dosttan uzaklaşmayı kalbime kolaylaştırdı. İçimde Şam’a gitmek isteği vardı. Ama halîfenin ve arkadaşlarımın Şam’da yerleşip kalmama karşı çıkacaklarından çekinerek Mekke’ye gitmek arzusunda olduğumu söyledim. Bağdad’ı terk etmek için böyle bir hîleye başvurmak zorunda kaldım. Zîra Irak ulemâsı benim bu kararımı tenkîd ediyorlardı. Zîra onlar içinde, benim her şeyimi terk edip uzaklaşma kararımın dinî bir sebepten ileri geldiğini kabul edecek bir kimse yoktu. Onlar benim mevkimin, dinde varılacak en yüksek makam olduğunu zannediyorlardı. Onlar ilimden bunu anlıyorlardı. Halk ise şaşıp kalmış, çeşitli tahminler ileri sürüyordu. Irak dışındakiler ise bunun memleketi idâre edenlerin arzusu üzerine olduğunu sanıyorlardı. Ancak devlet adamlarına yakın olanlar, onların beni bırakmamak için ısrar ettiklerini, üzerime düştüklerini,

benimse onlardan yüz çevirdiğimi, sözlerini umursamadığımı görüyor ve;

"Müslümanlara ve âlimler zümresine göz değdi." diyorlardı.

Nihâyet Bağdad'dan ayrıldım. Kendim ve çoluk-çocuğumun nafakasına yetecek kısmından başka mallarımı dağıttım. Sonra Şam'a gittim." (S.60-63)

BÂZI MÜSTEŞRİKLERİN GÜLÜNÇ İDDİALARI

İmam Gazâlî Hazretleri geçirdiği buhranı, ruhî inkılâbı, dünyayı ve ona dönük şeyleri niçin terk ettiğini bütün samimiyetiyle yukarıdaki satırlarda anlatıyor. Bir takım müsteşrikler onun bu hâlinde başka sebepler aramaya kalkışmışlar ve garip faraziyeler ileri sürmüşlerdir. F. Jabre, onun Hasan Sabbah'ın fedâîleri tarafından öldürülmekten korktuğu için kaçtığını iddiâ etmiştir. (MIDEO, 1-1954, 73-102) Delîl olarak da, onun hatmîler aleyhinde kitap yazdığını göstermektedir. Bu iddia mantıken pek çürüktür. Nizâmü'l-Mülk gibi koskoca bir başvekili muhafızları arasında öldürenler, Gazâlî'yi de katl etmek kararını verselerdi, onu Bağdad'da da, başka bir yerdeki inzivâgâhında da bulabilirlerdi.

Diğer bir müsteşrik, D. B. Macdonald (Encyclopediae of İslâm, ilk baskı), İmam Gazâlî'nin Selçuklu Sultanı Berkyâruk'tan kaçtığını öne sürmüştür. Berkyâruk amcası Tutuş'u idam ettirmişti. Halîfe ve "muhtemelen" Gazâlî de Tutuş'u tuttukları için, Berkyâruk'un hışmından korkmuşlarmış...

Batılı müsteşriklerin böyle sübjektif faraziyeleri pek çoktur. Bunlar, üzerinde durulacak, ehemmiyet verilecek ciddî fikirler değildir.

ŞAM YOLUNDA BİR DERVİŞ

İmam Gazâlî Nizâmiye Medresesi'ndeki kürsüsüne kardeşi Ahmed'i koyarak Bağdad'dan ayrılıp 490 yılında Şam'a ulaştı.[17] Pahalı ve güzel elbiseleri terk etmiş; sûfîler, dervişler gibi kaba saba kumaştan bir şeye bürünmüştü.

Eski parlak müderrislik devrinde, dünyaya ve oyalayıcı hallerine dönük olduğu o hengâmda birgün kalabalık ve seçkin bir cemaate vaaz ederken, sûfî meşrebli kardeşi Ahmed el-Gazâlî meclise gelmiş ve ona şu mısralarla hitap etmişti:

"Başkalarını doğru yola çağırıyor, ama kendin doğru yola gelmiyorsun.

Başkalarına vaaz dinletiyorsun, ama kendi nefsine nasihat veremiyorsun.

Ey yumuşamayan katı taş! Sen daha ne zamana kadar demiri bileyeceksin de kendin keskin olmayacaksın?"

İşte şimdi kardeşinin söylediklerine gelmiş, öz nefsine vaaza başlamıştı.

Ulemâ, dostları, talebe ve yakınları ona çok yalvarmışlar:

"Böylesine faydalı iken her şeyden el etek çekmeniz şer'an nasıl câiz olur?"

diye çok diller dökmüşler fakat dinletememişlerdi. O şimdi bu dünyaya ve aldatıcı alâkasına arka çeviriyor, "ölmeden önce ölünüz!" sırrının nefsinde tecrübesini yapmaya hazırlanıyordu. Bu onun yeni doğuşunun başlangıcıydı. Asıl Gazâlî, büyük Gazâlî müceddid Gazâlî, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî bundan sonra zuhûr edecekti.

İNZİVÂDA GEÇEN 11 YIL

İmam Gazâlî hicrî 484'te (1091) Nizamiye Medresesi'ne müderris olmuştu. 488 (1095) tarihinde bu vazifeden ayrılmıştır.[18] Bu tarihten itibaren on bir sene müddetle tedrîs hayatını bırakmış; Suriye'de, Hicâz'da, Kudüs'de dolaşmıştır. Kendini zühde, ibâdete vermiştir. Fakat hayatının bu inzivâ safhasında da, zaman zaman eser yazmaktan, irşad etmekten geri kalmamıştır.

Bu 11 yıllık devrede önce Şam'a gitmiştir. Oradan Kudüs'e geçmiş. Sonra sırasıyla Halilürrahman'a[19], Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreme'ye gitmiştir. Hicrî 489 (Kasım-Aralık 1096) yılının hac mevsiminde bu farîzayı da yerine getirmiştir. Bâzı müelliflere göre Mısır'a, İskenderiye'ye de uğramış olduğu kayd edilmektedir.

Bağdad'dan Şam'a gelince Emeviye Câmii'nin garp cihetindeki zâviyede yerleşti. Burada da arada sırada ders ve vaaz verdi. Fakat küçük sayıda ve seçkin cemaatlere. Câmi-i Emeviye'de Şeyh Nasrü'l-Makdisî zâviyesinde çok durduğu için, kendisine nisbetle o yerin "El-Gazâlîye" diye ün kazandığı "Tabakat eş-Şâfiiyye el-Kübrâ" da (C. I. S. 104) yazılıdır.

Gündüzleri, Emeviye Câmii'nin minarelerinden birine çıkar, vaktini zikir, ibâdet, tefekkür ve Kur'ân okumakla geçirirdi.[20]

İnzivâsını, muntazaman beş vakit namazda câmi cemaatine iştirak için terk ederdi[21].

HAKÎKATE SÛFÎLERİN YOLUYLA ULAŞILIR

Halvet (yalnızlık) ve riyazet[22] hayatını seçtiğine göre İmam Gazâlî tasavvuf yoluna girmiş demekti. Nitekim "el-Munkız" kitabında bunu açıkça belirtmektedir. İmam Gazâlî, bundan önceki hâli esnasında, İslâm âlemindeki dört büyük cereyânı derinden tetkîk etmiş, kitaplarını okumuş, fikirlerini öğrenmişti. Bu zümreler şunlardı: (1) Kelâm âlimleri, (2) Bâtınîler. (3) Müslüman feylesoflar. (4) Sûfîler. Bunların herbiri hakkı arıyorlar ve kendi yollarının hakka ulaştırdığını iddia ediyorlardı. İmam Gazâlî kelâmcıları kuru ve yetersiz bulmuş; bâtınîleri yanlış inanç, fikir ve metodlara saplanıp sapıtmış olarak görmüş;

feylesofların ise birçok meselede şeriata aykırı düşünceler ileri sürdüklerini, onlara mahsûs bu düşüncelerden üçünün küfür olduğunu tesbît etmişti. Sâdece sûfîleri beğenmişti. Onların bilgileri ikiye ayrılıyordu: Okuyup, dinleyerek öğrenilen nazarî bilgiler. Bir de yaşanılarak, tadılarak, hissedilerek elde edilen haller, zevkler, makamlar. Bu ikinci sınıf bilgi kuru lafla olmuyordu. Tatbikat lâzımdı. İşte o da bu hal ve mânevî zevk bilgilerini elde etmek üzere yola çıkmıştı.

SÛFÎLERİ NİÇİN BEĞENDİ?

On senelik uzlet hayatı boyunca elde ettiği tecrübeleri “el-Munkız” da şöyle anlatmaktadır:

“Bu uzlet hayatı boyunca bana izâh edemeyeceğim birçok şeyler mâlum oldu. Bunlardan bâzılarını, faydalanılması için zikrediyorum:

Sûfîlerin, Allah Teâlâ’nın yoluna girmiş kimseler olduklarını, onların hayat tarzlarının en güzel hayat tarzı, yollarının en doğru yol olduğunu, ahlâklarının ahlâkın en güzeli bulunduğunu yakînen anladım. Akıllı insanlar, hikmet sahipleri, şeriatın sırlarına vâkıf âlimler, onların hayat tarzlarından ve ahlâkından bir şey değiştirmek ve yerine daha iyisini koymak üzere bir araya gelseler, buna bir imkân bulamazlar. Onların dış ve içlerindeki hareket ve duyguların hepsi nübüvvet kandilinin nurundan alınmıştır. Yeryüzünde nübüvvet nurundan başka, kendisiyle aydınlanılacak bir ışık yoktur.”

İMAM GAZÂLÎ’YE IŞIK TUTAN KAYNAKLAR

İmam Gazâlî Hazretleri el-Munkız adlı kitabında büyük sûfîlerin eserlerini okuduğunu beyân etmekte ve bâzı isimler vererek “Ebû Tâlib el-Mekkî’nin Kûtu’l-Kulûb’ü, el-Hârisu’l-Muhâsıbî’nin eserleri, Cüneyd’in, Şiblî’nin, Bâyezid-i Bestâmî’nin ve diğer büyüklerin menkıbelerini ve sözlerini okudum” demektedir.

Ancak, tasavvuf yoluna girmenin sâdece kitap okumakla olmadığı, irfân erbâbının malûmudur. Sûfî olabilmek için bir mürşid-i kâmile bağlanmak zârûreti vardır. Kaynaklar, İmam Gazâlî’nin Şeyh Ebû Ali Farmedî[23] kaddesallahu sırrahu hazretlerine bağlı olduğunu yazmaktadırlar.

TASAVVUF KAL DEĞİL HALDİR

Tasavvuf sadece kal (söz) değil; sözlerin, nazarî bilgilerin ötesinde bir “hal” âlemidir. Öyle haller ki, yaşanılmadıkça, tadılmadıkça, hissedilmedikçe kuru

laflarla anlaşılmaz, anlatılmaz.

Tasavvuf olgun insan, kâmil Müslüman olma yoludur. İrfân sahiplerinin malumu olduğu üzere, insanların nefisleri bir tasnife göre yedi derecedir. Memleketimizin yetiştirdiği büyük ârif ve âlimlerden **Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleri** (rahmetullahi aleyh) **Mârifetnâme** adlı büyük eserinde bu yedi dereceyi tafsilâtlı bir şekilde îzâh etmektedir. Biz bunları kısaca hulâsa etmeye çalışacağız:

NEFS-İ EMMÂRE DERECESİ

1 - Nefs-i Emmâre: Bu, en aşağı ve kötü derecedir. Kötülükle emreder. Bu seviyedeki insan şehvetinin esîri olur, Şeytana itaat eder. Akıllı bir mü'min nefs-i emmâresiyle devamlı savaş hâlinde olmalıdır. Nefs-i emmâre, insana ebedî âhiret saadetini, şu yalan ve geçici dünyanın beş dakikalık şehvet lezzetine sattırır; kişiyi âlâ-yı illiyyînden esfel-i sâfilîne attırır. İslâm büyüklerinden "Ebû Sâbit Muhammed bin Abdü'l-Melik et-Tûsî ed-Deylemî" Hazretleri ki, İmam Gazâlî'nin hemşehrisidir, nefs-i emmâreyi[24] şöyle târif etmektedir: "Nefse bir kalıp düşünülse, şu şekilde olur: Başı kibir, gözü kendini beğenmek, ağzı hased, dili yalan ve gıybet, rûhu küfürdür. Nefsin aklı, fehmi (kavrayışı, anlayışı) yoktur. O, şu geçici dünya yurdundaki bir saatlik şehvete karşılık cenneti, nîmetlerini ve cennetteki ebedî saâdeti satıverir. Nefis mücâhede ile ölmez, lâkin hapis ve tazîb olunur. Nefisle savaşta en ufak bir ihmâl ve gevşeklik meydana gelirse eski haline döner. Şerrinden ve hîlesinden aslâ emniyette olunmaz. Allahü Teâlâ ile kulu arasında hicâb (engel) olan ve kulu Allah'tan başkasıyla meşgul eden de odur. Ayet-i kerîmede "İnnen nefse le emmâretun bi's-sûi = **Muhakkak ki, nefis olanca şiddetiyle kötülüğü emredicidir"** (Yûsuf sûresi, 12/53) buyurulmuştur. Bu nefsin bir parçası gözde hıyanetle nazar eder, bir parçası kulakta rızâ-yı ilâhîye muhâlif şeyler dinler, bir parçası lisânda gıybet, bühtan ve kizb (yalan) ile konuşur, bir parçası elde hırsızlıkla, bir parçası ayakta hatâ ve günâhların tarafına gitmekle emreder. Bir parçası bedendedir, ondan şehvet doğar. Bir parçası de kalptedir, gaflet doğurur. Velhâsıl insan vücûdundaki her kılda nefsin hissesi vardır."

NEFS-İ EMMÂRE ESİRLERİNİN MEFSEDETLERİ

Zâhiri mâmur görünen, fakat hakîkatta bâtını harab olan nice "saygıdeğer" kişi "nefs-i emmâre" bataklıklarında çırpınmaktadır. İhlâstan mahrum olan, âhirete yönelmeyen, mukaddes ve muazzez, İslâm, dînini şahsî veya siyâsî nüfûz

veya menfaatine âlet eden; şöhret, başkanlık, refah, alkış için dînî faaliyetlerde bulunan; ihtiyâcı olmadığı halde -fukara ve diğer hak sahiplerine engel olarak- zekâtları, ıskat-ı salât paralarını doymaz bir hırsla cebine indiren, mütekaddimîn ve müteehhirîn fukahasının ittifakla reddettiği parayla Kur'ân-ı Kerîm okuma yoluna sapan; gıybet ve iftirâ eden; Müslümanlar arasına düşmanlık ve tefrika tohumları saçan; sabah namazlarında ölüler gibi uyuyan; ezânlar okununca -Şer'î özürü olmaksızın- onlara icâbet edip de cemaate gitmeyen; emânete hıyânet eden; fâizli muâmelelere bulaşan; sonra bütün bu kötülük ve hatâlarına rağmen kendisini dev aynasında gören birtakım kimseler vardır. İşte bunlar esîr-i nefs-i emmâredirler. Cehillerine şaşılır ki, kendilerini yüce makamlarda sanırlar.

İMAM GAZÂLÎ'NİN VERDİĞİ BÜYÜK DERS

Nizâmiye Medresesi'nde ders okutan İmam Gazâlî Hazretleri ki, zâhir ilimlerinin şâhikasına çıkmış bir İslâm âlimiydi. Sarığı, cübbesi, sakalı, ilmi, fehmi ile asrın yegânesi idi. İşte bu zât diyor ki: "Bir de hâlime baktım ki, felâket. Uçurumun kenarındayım." Ve nefsini kırmak, ihlâsa ve kurtuluşa erişmek için o medreseyi, o ilim ve vaaz kürsüsünü, o üç yüzü aşkın seçkin talebeyi terk ediyor; derviş abasına bürünüp inzivâya çekiliyor.

Şu devirde, İmam Gazâlî'nin "Nizamiye'deki hâlinin binde biri kadar ilmi ve hayrı olmayan, onun o eski hâlinde bile tırnağı kadar kıymete sahip bulunmayan birtakım ehl-i dünyanın gafleti, kibri ne korkunçtur. İbret almak lâzım. Nefs-i emmâre kemendinden kurtulmak için "Büyük Cihâd" lâzım.

Bu ise bir mürşid-i kâmilin eteğine yapışıp; onun terbiye dâiresine, irşâd halkasına girip seyr-i sülük ve kat-ı merâtib ile olur.

Bu devirde, ehl-i İslâm'a, Ümmet-i Muhammede (sallallâhu aleyhi ve selleme) en büyük zarar dış düşmanlardan, küffârdan değil, fakat içimizdeki insan kılıklı şeytanlardan, nefs-i emmâre tâbilerinden geliyor.

Cihâdın büyüğü nefs-i emmâreye karşı yapılan savaştır. Müslümanlar bu savaşa girişmedikçe çeşitli esâret ve zilletlerden kurtulamazlar.

İmam Gazâlî hazretlerinin hayat hikâyesinde bizi bu cihâda yöneltecek olan değerli bilgiler, mühim işâretler, dersler, ibretler vardır.

NEFS-İ LEVVÂME DERECESİ

2 - Nefs-i Levvâme: Levvâme "çok kötüleyen, kendini çok kötüleyici" mânâsına gelir. Nefs-i emmâre seviyesindeki kişi kötülüklere, haramlara,

rezilliklere -tâbiri câizse- dört nala, istekle koşar. Nefs-i levvâme seviyesinde ise nefsinin kötülüğünü bilir, nefsini çok kötüler, yaptığı kötülüklerden vicdan azabı ve pişmanlık duyar. Ayet-i kerîmede “Ve lâ uksimu bi’n-nefsi’l-levvâme = **Kendini alabildiğine kınayan nefse yemin ederim ki.”** (Kıyâme sûresi, 75/2), buyrulmuştur.

Meselâ sabah namazlarına kalkmayan ve bu halinden dolayı üzüntü duyup günâhından vazgeçmeyen gafil, isyankâr ve umursamayan Müslüman nefs-i emmâre derekesindedir. Uykunun haram olduğu bir saatte nefsine mağlûp olup, onun “Uyu, yat!” emrine itâat etmektedir.

Ne zaman ki, bu hâlinden pişmanlık duyar, nefsini şiddetle kötüler ve onu yenmek için cehd ve gayret sarfına başlarsa “Nefs-i Levvâme” derecesine doğru yürümüş olur.

Nefsine levm etmek kuru lâfla, gizli riyâ ile olmaz. Bu makamda çok incelikler vardır. Nefs-i emmâre, nefs-i levvâmenin kapı komşusudur. Gafil olmaya gelmez. Hem, bilinmelidir ki, nefs-i levvâme başka şeydir; yüksek makamlara erişmiş ebrârın nefs dereceleri başka şey. Nefsine birazcık levm etti diye, kişiye kibir ve gurur gelirse, o hâl “emmâre” sıfatlarındandır.

NEFS-İ MÜLHİME VE DİĞER MAKAMLAR

3 - Nefs-i Mülhîme: Kişi nefs-i emmâre hâlinden, pişmanlık duyup nefs-i levvâme katına yükselir, tövbe, istiğfar, zikir, ibâdet, mâsivadan kaçmak, mürşidinin terbiyesini kabûllenmek ve uzun nefis mücâhedeleriyle üçüncü dereceye yükselir. Bu derecedeki kişiye ilhâmlar gelir, esintiler olur. Îmân hakîkatleri kalbinde inkişâf eder. İlim, aşk, mârifet ehli olur. Ancak bu ilhâm ve esintiler gurur sebebi olmamalıdır.

Bunlardan sonra sırasıyla şu dereceler gelir:

4 - Nefs-i Mutmainne.

5 - Nefs-i Râziye.

6 - Nefs-i Marzıye.

7 - Nefs-i Kâmile.

Bu önsözün, daha fazla açıklamaya tahammülü olmadığından, meraklıları tasavvuf kitaplarına mürâcaata dâvet ederek, nefsin yedi derecesi hakkında basit ve sathî îzâhâtımıza burada son veriyoruz. Bizim maksadımız okuyucularımızdan mübtedî olanlara bu mühim mevzuda bir ipucu vermekten ibârettir. İmam Gazâlî rahmetullahi aleyh Hazretleri’nin şanlı, şerefli, şöhretli bir tedris hayatından kaçışını, “hicret”ini anlayabilmek için bunları bilmekte

fayda var, demekten ibârettir.

İMAM GAZÂLÎ NEFSİNİ NASIL KIRIYORDU?

Rivâyet olunur ki, ilim şâhikası İmam Gazâlî Hazretleri Şam'da Emeviye Câmii'nde itikâf ve inzivâya çekildiği zaman, geceleri yatsı namazından sonra, minâresinden iner câmiin şadırvanlarını, abdest mahallerini ve helâlarını temizlermiş. Tâ ki, nefsi kırılsın, benliği ezilsin, gurûru yerlere serilsin. Kibir, gurûr ve azamet hastaları büyük İmâm'ın nefis mücâdelesinden ibret alsınlar.

Mevzûâtü'l-Ulûm Tercümesi'nde (Bkz; Cilt: 2, sayfa 806) şu satırlar vardır: "Şam'da birkaç sene itikafta kaldıktan sonra birçok ülkeleri ve şehirleri ziyâret etti, gezip dolaştı. Vardığı yerlerde meşhed ve merkadleri (büyüklerin kabirlerini) mescidleri ziyâret etti. Tenhâ köşelerde azıksız, döşeksiz yatıp kalktı; nefsi ile olan kavgasında mücâhede-i ebrâr yolunu seçti; ona meşakkatli ibâdetler teklif edip, çeşit çeşit tâat ve riyâzetler yaptırdı, öyle bir mertebeye ulaştı ki, zamanın kutbu ve îmân merkezine götüren yol oldu."

Az uyuyor, az yiyor, az konuşuyordu. Geceleri nâfile namaz kılar, gündüzleri nâfile oruç tutardı. Geçici ve aldatıcı dünya şeylerinin gözünde çöp kadar değeri kalmamıştı. Allah'ı zikrediyor; O'ndan uzaklaştıran, O'nu zikretmekten alıkoyan şeylerden kaçıyordu.

DOLAŞTIĞI, ZİYÂRET ETTİĞİ YERLER

Şam'da iki sene kaldıktan sonra Kudüs'e geçti. Orada Kubbetü's-Sahra'ya gider, o mübârek yere kapanır ve mücâhedesine devâm ederdi. Beyt-i Makdis'i, Halilü'r-Rahman'da İbrâhim aleyhisselâm'ın ve diğer peygamberlerin (onlara selâm olsun) kabirlerini ziyaret ederdi. Hazret-i İsâ aleyhisselâm'ın doğduğu yere uğradı.

İbrâhim aleyhisselâm'ın makamında, şu üç mesele hakkında nefsiyle ahd etti: (1) Padişahların huzûruna gitmeyeceğim. (2) Onların hediye ve ihsânlarını kabul etmeyeceğim. (3) Hiçbir kimse ile münâkaşa etmeyeceğim.

İmam Gazâlî Hazretleri, hayatının bu 11 yıllık inzivâ devresinin bir kısmını kendi şehri olan Tûs'da geçirmiştir. El-Munkız'da bunu beyân etmektedir.

Büyük şâheseri olan İhyâ'yı bu dönemde yazmıştır. Şam'da ve başka yerlerde de bunu, seçkin topluluklara okutmuştur.

TEKRAR TEDRÎS HAYATINA DÖNÜŞÜ

Hicrî 499 (1105-6) yılında, Nizâmü'l-Mülk'ün oğlu ve Selçuklu Sultanı Sancar'ın

veziri olan Fahrü'l-Mülk, İmam Gazâlî'ye tekrar tedris hayatına dönmesi için ısrarlı ricâlarda bulundu. Zâten o da inzivâyı terk etmek, vaaz ve irşâd vazifesine başlamak kararını vermişti. Bir sene sonra hicrî 6. asır başlayacaktı. Birçok sâdık rüyâlar görülmüş, meşhur hadîs-i şerifte "her asrın başında zühûr edeceği bildirilen müceddid"in o olduğuna dâir mânevî işâretler belirmişti.

İslâm dünyasında kargaşalıklar baş göstermişti. Bâtınîler, feylesoflar, rafızîler dîni bozmaya çalışıyorlardı. Haçlı seferleri başlamıştı. Abbâsî hilâfeti kuvvetten düşmüş, dünyevî iktidarı çoktan kaybetmişti. Müslüman hükümdarlar ve kumandanlar arasında post kavgaları almış yürümüştü. Sünnetler ihmâl ediliyor, bid'atler yayılıyordu. İnsanların büyük bir kısmı dünyaya yönelmişlerdi. Ulemâ-yı rüsûmun azımsanmayacak bir sınıfı işin kabuğunda kalmışlardı. Haset, gıybet, ahlâk bozukluğu gibi sosyal hastalıklar ümmet bünyesini sarsmaya başlamıştı. Vaziyet iç açıcı değildi. İşte bu ahvâl ve şartlar içinde İmam Gazâlî hem içten gelen ilhâmların, sâdık rüyaların, işâretlerin tesîriyle ve hem de başta büyük vezir Fahrü'l-Mülk olmak üzere devlet ricâlinin, ekâbirin ve ehl-i ilmin ricâları ile inzivâyı terk etti. İmâm hazretleri el-Munkız'da bu husûsta şöyle buyurmaktadır:

"Kendi kendime: "Hastalık salgın hâlini almış, tabipler de hastalanmış ve halk helâk olmakta iken, halvet ve uzlet ne fayda verir?" diyordum. Sonra yine içimden bir ses: "Bu belâyı gidermek, bu karanlıkta mücâdele etmek için zaman ve imkân bulabilir misin ki? Devir fetret devridir; çağ bâtılın yayılıp kuvvetlendiği çağdır. Eğer halkı, kendi yollarını bırakıp Hakk'a dâvet edersen zamane insanlarının hepsi sana düşman olurlar. Onlara nasıl karşı gelirsin? Onlarla nasıl başa çıkarsın? Bu iş ancak kuvvetli ve dindar bir sultan sayesinde yapılabilir." diyordu. Bir ara, hakkı delîlle ızhârdan âciz olduğumu bahane ederek uzlete devâm etmeyi kararlaştırdım. Sonra, Allahü Teâlâ, dıştan bir tesir olmaksızın, zamanın sultanının arzûsunu kamçıladı ve bu fetreti (kargaşalığı, anarşiyi) kaldırmak için, onun vasıtasıyla, Nisâbur'a gitmemi kesin bir şekilde emretti. Emir o derece kesin idi ki, muhâlefette isrâr etseydim, onun kalbini kırmış olurdum. Kendimi özür sâhibi görmenin zayıf bir sebebe dayandığını fark ettim. Halkın nefsime vereceği sıkıntılara katlanmalıydım. Cenâb-ı Hak Kitâb-ı Kerîm'inin el-Ankebût sûresinde; "**Elif, lâm, mîm. İnsanlar sâdece "inandık" diyecekler de öylece bırakılıp imtihana çekilmeyecekler mi sandılar. Biz onlardan öncekileri de imtiham etmişizdir."** (Bkz; 29/1-2) buyurmaktadır. Nihâyet, uzleti terk etmek hususunda kalp ve müşahede erbabından bir zümre ile istişâre ettim. Onlar uzleti terk ve halvetten çıkmamda ittifak ettiler. Bu istişâreye, bâzı sâlih kulların, benimle bu hareketimin, Allahü Teâlâ'nın bu asır

(6. hicrî yüzyıl, yâni 500 senesi) başında takdir ettiği bir hayır ve rüşdün başlangıcı olduğunu gösteren birçok mütevâtir ve sâdık rüyaları da eklendi. Gerçekten Allahü Teâlâ, Resûlü (s.a.v.) vasıtasıyla her yüzyıl başında dînini ihyâ edeceğini va'd etmiştir. Bu şehâdetler sebebiyle içimde ümit kuvvetlendi ve hüsn-i zan hâsıl oldu. Allahü Teâlâ bu mühim vazifeyi îfâ için Nisâbur'a hareketimi müyesser kıldı."

BU, ESKİ HÂLE DÖNÜŞ DEĞİLDİR

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî hazretleri yeniden tedris hayatına başlayışının "eski hâle dönüş" olmadığını yine aynı kitabında şu satırlarla açıklamaktadır:

"On bir sene uzlette kalmıştım. Bu Allahü Teâlâ'nın takdiriyle olmuştu. Bağdad'dan çıkıp, müderrislikten ayrılacağım önceden asla hatırımdan geçmemişti, öyle de, tekrar okutma hayatına döneceğimi, uzlet günlerimde hayâl ve hatırımdan geçirmemiştim. Allahü Teâlâ kalpleri ve hâlleri değiştirendir. Bir hadîs-i şerifte: "Mü'minin ahvâli, Rahman'ın iki parmağı arasındadır (yâni kudret ve irâde sıfatlarının hükmü altındadır)" buyurulmuştur. Tedris hayatına dönmüş görülüyursam da, aslında dönmediğimi biliyordum. Zîra dönmek, eski hâle gelmek demektir. Ben eskiden, kendisiyle mevki elde edilen ilmi yayıyordum. İnsanları söz ve amelimle buna dâvet ediyordum. Kasıt ve niyetim bu idi. Fakat şimdi, mevkii ve rütbeyi terk ettiren ilme dâvet ediyorum. Şimdiki maksat ve arzûm budur. Allahü Teâlâ bu hâlimi bilir. Ben nefsimi ve diğerlerini ıslâh etmek istiyorum. Murâdıma erişir miyim, yoksa mahrûm mu kalırım bilmem. Fakat ben, yakîn ve müşâhedeye dayanan bir îmânla, bir hâlin değişmesinin, bir işi yapmak gücünün ancak Yüce Allah'ın dilemesi ve yardımıyla olacağına inanıyorum. Ben hareket etmedim, fakat O beni harekete getirdi. Ben bir şey yapmadım, fakat O bana yaptırdı. Ondan, önce beni islâh etmesini, sonra benim vâsıtamla başkalarını islâh etmesini, önce bana hidâyet vermesini, sonra benim vâsıtamla diğerlerini doğru yola kavuşturmasını, bana hakkı hak olarak göstermesini ve ona uymayı nasîb etmesini, bâtılı bâtıl olarak gösterip, ondan sakınmayı nasîb etmesini dilerim." Mevzûâtü'l-Ulûm Tercümesi'nde (Cilt: 2, S: 807) İmam Gazâlî Hazretleri'nin eski hâli ile yeni hâli mevzuunda verilen şu îzâhatı da, muhterem okuyucularımıza nakletmeyi münâsip görmekteyim:

"Hazret-i İmâm (kuddise sırruh) bâzı kitaplarında demiştir ki: Ben önceki halimde sâlihlerin hallerini ve âriflerin makamlarını inkâr ederdim. Nihâyet Hak Teâlâ'nın yardımı imdâdıma yetişti ve rüyâda Allahü Zülcelâl Hazretleri'ni

gördüm. Bana "-Yâ Ebâ Hâmid!" dedi. Ben, acaba bana şeytan mı söylüyor, diye düşünürken, Hak Teâlâ buyurdu: "Hayır, ben seni altı tarafından kuşatmış (ilmim, iradem ve kudretim seni sarmış) olan Allah'ım. Ey Ebû Hâmid! O yazdığın kitapları terk eyle. Öyle bir topluluğun sohbetlerine devâma başla ki, Ben onları arzımda kendime nazargâh eylemişimdir. Onlar, öyle bir cemaattir ki, dünyayı ve âhireti benim muhabbetime karşılık satmışlardır." Ben sordum: "Ya Rab! İzzetin hakkı için Senden yalvarırım ki, onlara hüsn-i zan çeşnisini bana tattır." Hak Teâlâ dahî buyurdu ki: "Maksadını hâsıl eyledim. Dileğini kabûl ettim. Onlar ile senin aranda perde olan ve gayeye erişmeye engel teşkil eden dünya sevgisiyle uğraşmandır. O halde, dünyadan ihtiyârın ile çıkıp git. Mecbûrî olarak çıkmazdan evvel. Muhakkak ki, Ben senin üstüne "envâr-ı kuds"ümden (mukaddes nurlarımdan) bir nûr imzâ eyledim. Artık doğrul ve lisânına gelen kelimât-ı kudsiyeyi söyle, dedi."

İmam Gazâlî der ki: "Ben bu latîf rüyadan sevinç ve ferahlık duygularıyla uyandım. Şeyhim Yûsuf en-Nessac Hazretleri'ne koştum ve gördüğümü kendisine anlattım. Şeyh tebessüm etti ve dedi ki: Ey Ebû Hâmid! Bu hâl bizim hidâyette olan elvâhımızdır ki, biz onu mahv etmişizdir. Lâkin eğer benimle sohbet ve tam ülfet edersen senin basîret gözüne esmed-i teyid ile cilâ veririm. Tâ ki Arş, Kürsî ve havâlisinde olan Mukarrebîn meleklerini göresin. Sonra o mertebeye dahi râzı olmazsan, ta ki ebsâr-i idrâkinden âciz olduğunu sen idrâk ve müşâhede edip ondan sonra güzer-i tabiatinden sâfi ve Tûr-ı akl üzere rakıy olup Hazret-i Mûsâ'ya olan hitap gibi Hak Teâlâ'dan "Ene Allahü Rabbü'l-Âlemîn" hitâbını istimâ edersin."

Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı üzere İmâm hazretlerinin Yûsuf en-Nessac (kaddesallahu sırrehu) hazretlerine intisabı veya ona karşı hürmet ve sevgisi vardı. Gördüğü rüyâdan sonra büsbütün terbiye dâiresine girdiği de düşünülebilir.

UZLET HAYATINDA DA HİZMET

Mevzûâtü'l-Ulûm sahibi, İmam Gazâlî Hazretleri'nin Şam'dan sonraki uzlet ve cihâd (büyük cihâd, yâni nefisle, dünya emelleriyle, beşerî ihtiraslarla yapılan savaş) hayatına âit şu bilgileri vermektedir:

"Daha sonra İmâm Kudüs-i Şerif'e müteveccih olup ibâdette tam bir cehd ve gayret ile o mukaddes yerlerdeki muazzam meşhed ve mevzîleri ziyâret edip, halktan ilgisini kesti, kendini o derece gizledi ki, yanında hizmetini gören bir tek kişiden başka kimse onu bilmezdi. Bir müddet bu hâl üzere uzlette kalıp, sonra

hâli halka yayıldı, menkıbeleri, insanların dilinde söylenir oldu. Onu herkes öğrendi ve kendisine inandı. Sonra Mısır tarafına yollandı, bir müddet İskenderiye'de ikamet etti, sonra yine Şam'a dönüp İhyâu Ulûmi'd-Dîn kitabını yazmaya başlayıp, ondan ayrı olarak daha birçok kitaplar telif etti. "Usûl-i Erbaîn", "Cevâhiru'l-Kur'ân" ve diğerleri gibi. Kitap yazarken de nefis mücâhedesi, halktan uzak durma, Hak Teâlâ'nın ibâdet ve zikri ile meşgul olma hâlini devâm ettiriyordu. Halk topluluklarına katılmıyordu. Sadece Cuma ve cemaat müstesnâ. Yâni beş vakit farz namazlarını câmide cemaatle kılıyor, haftada bir Cuma namazını da aynı şekilde cemaatle kılıyordu. Sonra Şam'dan vatanı olan Tûs'a döndü. Orada da, hânesine kapanıp ibâdet, zikir, tefekkür ve eser telîfi ile meşgul oldu. Ama bir zaman geldi ki, yazdığı kitaplar İslâm dünyasına yayıldı, büyük ün kazandı. Ülkenin idârecisi olan Fahrü'l-Mülk eş-Şehîd.[25] Onun kemâlini ve ününü duydu. Bu vezir zamanında Horasan'da ilm u irfâna büyük değer veriliyordu. Zâten o, İmam Gazâlî'nin şân u şeref, ilm u irfân, kemâl u fazlını önceden de işitmişti. Ona israrla ricâ etti; çağırdı. Nisâbur'a götürdü ve oradaki Nizamiye Medresesi'nin başına geçirdi."

Geçirdiği on bir yıllık mânevi inkılâbtan sonra "Yeni Gazâlî" olarak Nisâbur'da tekrar tedrise başlaması târihi Zilkade 499, (Temmuz-Ağustos 1106)dır. "El-Munkızu Mine'd-Dalâl" adlı -bir nevi- otobiyografiyi bundan kısa bir müddet sonra yazmıştır.

FAHRÜ'L-MÜLK'ÜN İMÂM'A GÖSTERDİĞİ HÜRMET

Rivâyet edildiğine göre başvezîr Fahrü'l-Mülk ilmin ve ulemânın kıymetini bilen ârif ve mütedeyyin bir devlet büyüğü idi ve fazl u kemâlinin bir nişânesi olarak, İmam Gazâlî'nin ayağına gitmiş, büyük hürmet ve tazîm gösterip, medresenin başına geçmesini istemişti. Müslüman devlet adamı böyle olur. Zamanımızda bâzı ülkelerde İmam Gazâlî yolundan giden ulemâ ve meşâyihe revâ görülen muâmeleler ile şu tarihî hâdise mukayese edilince, insanın yüreği kan ağlıyor. Hattâ devrimizde bâzı muhterem zevâta, sağlıklarında yapılanlar yetmiyormuş gibi, vefâtlarından sonra kabirleri bile târumar edilmiştir.

İmam Gazâlî Hazretleri'nin bu ikinci tedris faâliyeti uzun sürmedi. Fahrü'l-Mülk bir bâtınî fedâîsi tarafından şehîd edildikten bir müddet sonra, medresedeki tedris kürsüsünü tekrar bıraktı ve Tûs'da evine kapandı. Evinin yanına ilim talebeleri için bir medrese, tasavvuf tâlipleri için bir tekke yaptırdı. Orada vefâtına kadar, zâhir ve bâtın ilimlerini öğretmekle, kitap yazmakla, ibâdetle vakit geçirdi. (İkinci tedris hayatından ayrılış tarihi 505 Cumadelâhire,

1111 milâdî yılı Aralık ayı)dır.)

HAZRET-İ İMÂM'IN DÜŞMANLARI

Büyük zâtların, şu imtihan dünyasında çektikleri sıkıntılar, uğradıkları belâ ve musîbetler herkesin malumudur. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şeriflerinde; "Belânın en şiddetlisi peygamberlere, sonra velîlere, ondan sonra da sâlih kullara gelir" buyurmaktadır.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî Hazretleri de, ömrü boyunca hasetçilerden, iftirâcılardan, gıybetçilerden, dîn istismarcılarından, inatçılardan, gulüv erbâbından çok çekmiştir. Eserlerinde yer yer bunlara temâs eden satırları okumaktayız. Onu kötüleyenler yüksekliğini, fazl u kemâlini, halkın kendisine olan teveccühünü çekemiyorlardı. "Şöhret bir âfettir." O da, istemediği hâlde başına gelen şöhretin sıkıntısını çekiyordu. İhyâ kitabında, ilmiyle âmil olmayan dünyaya dönük âlim ve şeyhleri -haklı olarak- tenkit etmiş, ihlâsa aykırı hâllerini herkese anlatmıştı. Bu kitap İslâm'a hizmet perdesi altında onu kendi menfaatine hizmet ettiren sınıfın maskelerini düşürmüştü. Bu yüzden kendisine şidddetle düşman olmuşlardı.

Düşmanları İmâm'a karşı çeşitli düzenler kuruyorlar; aleyhinde bir yıpratma kampanyası sürdürüyorlardı. Önsözümüzün buraya kadar olan kısmında belirttiğimiz gibi Gazâlî Hazretleri'nin hayatı iki devreye ayrılıyordu:

1 - Dünyaya dönük olduğu eski Gazâlî devri.

2 - Herşeyi terk edip, dünyaya arka çevirip âhirete yöneldiği ve asrın müceddidi olduğu, yeni Gazâlî devri.

İlk devrede yazdığı ve sonradan benimsemeyip tavzih ettiği bir takım fikirleri olması mümkündü.[26] İmâm'ın düşmanları, onun önceki bâzı kitap ve fikirlerini fırsat bildiler ve Horasan Selçuklu Pâdişahı Sultan Sancar'ın huzuruna gittiler. Riyakârâne bir heyecan ve titizlikle, bire bin katarak, Gazâlî'nin kanâatlerini de değiştirerek, onu pâdişaha kötü tanıttılar. İmâm Ebû Hanîfe'nin düşmanı; hattâ zındık (dinden çıkmış) olarak gösterdiler.

SULTAN SANCAR İMÂM'I DÂVET EDİYOR

Sultan Sancar iyi niyetli, Hanefî mezhebini taklîd eden, İmâm-ı Ebû Hanîfe'yi çok sevip sayan bir zât idi. İmâm-ı Azâm'ın kabrine ilk defa türbe yaptıranlar bu sülâle idi. Anlatılanlara üzüldü, zihni karıştı. Vaziyeti öğrenmek için İmam Gazâlî'yi huzuruna çağırdı. İmâm Hazretleri, padişahların huzuruna gitmemeye ahdetmişti. Fakat padişah da emrediyordu. Nihâyet Meşhed-i Rızâ'ya kadar

geldi ve oradan, Sultan Sancar'a hitaben Farsça uzun bir mektup yazdı. Bu mektuptan bir parçayı naklediyorum:

"Şehîd Sultan Melikşah devrinde yirmi sene geçirdim. Birkaç kere Müslümanların halîfesi ile padişah arasında elçilik yaptım. Yetmiş civarında dinî ve şer'î mevzularda kitap yazdım. Dünyayı tanıdım ve onu da, onunla ilgili şeyleri de geriye attım. Bir müddet Şam'da, Kudüs'te, Mekke'de kaldım. Hz. İbrâhim Halilullah aleyhisselâmın kabrini ziyâret esnâsında hiçbir pâdişahın huzuruna çıkmamak, ihsân ve yardımlarını almamak, münâzara ve münâkaşa yapmamak hususlarında söz verdim. On iki senedir bu sözümü tutuyorum. Halîfe ve pâdişahlar, -size hayırlı duada bulunan- beni bu husûslarda mazur gördüler. İşittim ki, yüce makamdan benim huzûra gelmem için emir çıkmıştır. Emre uymak için Meşhed-i Rızâ'ya kadar geldim. Sözümde durmak için ordugâhınıza kadar gelmedim."

PÂDİŞÂHIN İMÂM'A GİTMEK İSTEMESİ

Pâdişah bu mektûbu okuyunca İmam Gazâlî'nin yanına kendisi gitmek istedi: "Ben onunla yüz yüze görüşerek fikirlerini bizzat kendi ağzından öğrenmek istiyorum" dedi. Entrikacı muhâlifleri telâşlandılar, pâdişahın zihnini çeler ve onu büyülercesine iknâ eder diye korktular. Gazâlî saraya kadar gelmesin, şehrin dışında tartışma meclisi kurulsun dediler. Bu sırada Tûs'un âlimleri ve ileri gelenleri de yetiştiler ve muhâliflere hitâben "Biz İmam Gazâlî'nin talebeleriyiz. Ne soracaksanız bize sorunuz. Biz cevap veremezsek o zaman İmâm'ı rahatsız edersiniz. Sizler doğrudan doğruya ona muhâtap olacak kimseler değilsiniz" dediler.

İMÂM İLE PÂDİŞAHIN BULUŞMASI

Tartışmalar, çekişmeler büyüdü. Nihâyet pâdişah İmâm'ı huzuruna getirtmeye karar verdi. Başvezîre emretti. Başvezîr İmam'ı çağırdı, onu hürmetle şehrin dışında karşıladı. Sonra birlikte pâdişahın huzûruna gittiler. Pâdişah onu ayakta karşıladı, kucakladı, tahtının yanına oturttu. İmam Gazâlî heyecanlıydı. Yanında ehl-i Kur'ân biri vardı. Ona Kur'ân oku dedi. O da **"Allah kuluna yetmez mi?"** âyetinin bulunduğu kısmı okudu. Bu âyeti duyunca sükûnet buldu. Sancar'a hitâben bir konuşma yaptı. Konuşmanın sonunda şöyle dedi:

"İki sözüm var: Biri şu ki, Tûs bölgesinin halkı önceleri kötü idare ve zulüm sebebiyle berbat olmuşlardı. Şimdi ise soğuk, kıtlık ve açlık felâketiyle mahv oluyorlar. Onlara acı! Allah da sana rahmet etsin. Ne yazık ki, Müslümanların

boyunları musîbet ve felâketlerden incelip kopacak hâle gelmiştir. Senin besili atlarının boyunları ise altın kaplı gemlerin ağırlığından neredeyse kopacak.

“İkincisi: Ben on seneden fazla uzlet köşesinde, halktan ayrı yaşadım. Sonra vezir Fahrü'l-Mülk ısrâr etti, tedris hayatına tekrar başlamamı istedi. Ben, “Bir adam bir meselede doğruyu konuşursa ona düşman olurlar” dedimse de o, “Pâdişah adâletlidir, aksine bir hareket olursa ben sinemi siper edeceğim” dedi.

“Benim İmâm-ı Âzam'ı kötülediğim iddiâsı her yere yayılmak isteniyor. Bu tamamen yanlıştır. İmâm-ı Âzam hakkındaki kanâatimi İhyâ adlı eserimde yazdım. Ben onu fıkıh ilminde zamanın en mümtâz şahsiyeti olarak kabûl ediyorum.”

İmam Gazâlî'nin bu konuşması talebeleri tarafından not edilmiş ve mektup ve konuşmalarını ihtivâ eden, “Mükâtebât” adlı kitaba derc edilmiştir.

Pâdişah gerçeği büyük İmâm'ın ağzından duydu, memnûn oldu, şüpheleri dağıldı ve şöyle dedi: “Gönül arzû ederdi ki, bugün şurada Irak ve Horasan'ın bütün âlimleri hazır olsaydı da sözlerinizden istifade etseydiler. Siz bunları kaleme alıp neşrediniz ki, memleketin her tarafına yayılsın ve halk, benim âlimlere karşı his ve düşüncelerimi de öğrenmiş olsun. Ders okutma vazifesini mutlaka kabul etmeniz gerekiyor. Sizi Nisâbur'da kalmaya sevk eden Fahrü'l-Mülk benim bir memurumdu. Ben bütün âlimlerin, senede bir defâ sizin huzurunuza gelip, halledemedikleri meseleleri öğrenmelerini emr edeceğim.”

İmam Gazâlî pâdişahın yanından ayrılıp Tûs'a geldi. Bütün şehir onu karşılamaya çıktı. Onu tekrar aralarında görmekle bayram yaptılar; üzerine altınlar, mücevherler attılar.

İMAM GAZÂLÎ'YE DÜŞMANLIK EDİLİR Mİ?

Bâzı câhil ve gafil kimselerin şu tutumları ve davranışları ne kadar garip ve mantıksızdır: Kendileri Müslüman oldukları hâlde kâfir dîn düşmanlarıyla, zındıklarla, mürtedlerle mücâdele etmezler de, Müslümanlarla uğraşıp dururlar. Bundan 9 asır önce İmam Gazâlî'nin aleyhinde yapmadıklarını bırakmayan hasetçiler, gıybetçiler ve müfteriler de Müslümandı. Yapacak hiç iş kalmamış gibi, bir imân ve ihlâs kalesi olan o kadri yüce zâta düşmanlık ettiler. Hâlbuki o devirde bâtınî, İsmâilî, Fâtımî, Mutezilî, feylesof, Dehrî bir sürü sapık fırka vardı. Teslise inanan kapkara nasraniyet âlemi Müslümanların üzerine atılmak için Avrupa'da milyonluk ordular hazırlıyordu. İslâmların birliği ise bozulmuştu. Sultanlar, emirler, beyler, atabeyler arasında bitmez tükenmez post kavgaları başlamıştı. Halk arasında İslâmî ahlâk prensiplerine riâyet zayıflamıştı. Yâni,

müsbet düşünceli Müslümanlar için yapılacak çok hizmetler, çok vazifeler vardı. Ama ne yazık ki, sarıklı, sakallı, cübbeli nice kimseler işi gücü bıraktılar. İmam Gazâlî gibi bir din güneşiyle uğraşıp, onu yıpratmaya çalıştılar. Böyle yapmakla da İslâm ümmetine zarar verdiler. Büyük İmâm, uğradığı bu hücûmlardan dolayı kalben çok incindi, derin üzüntüler duydu. Fakat bu musibetlere sabır ve tahammül etti. Bunlar da onun için bir imtihandı. Lâ râhate fi'd-dünya...

"Atarlar seng-i târizi dıraht-ı meyvedar üzre"

AYNI HASTALIK BU DEVİRDE DE VAR

Aynı hâli, yaşadığımız devirde de görüyoruz. Dîne hizmet eden -büyük küçük- her muhlis (ihlâslı) şahsiyete hücûm ediliyor. Maalesef bu muhâcimler içinde birtakım Müslümanlar da var. Senede ancak bir kere Allah diyen siyâset adamlarına alkıştan çelenk örenler, öte yanda ufak bir hatâsını gördükleri dindar Müslüman kardeşlerini yerden yere vuruyorlar. Meşrep, meslek, mektep, üstâd ve metod ayrılıkları yüzünden düşmanlar gibi birbirlerine husûmet yıldırımları yağdıran bâzı İslâmî hizip, hareket ve cereyanlar var. Binlerce esefler olsun ki, onlar küfür kuvvetlerine karşı aynı şiddetle hareket etmiyorlar. Bu hâl ne kadar elem vericidir.

HÂLÂ İMAM GAZÂLÎ'YE ÇATANLAR VAR

Aradan dokuz asır geçti, fakat İmam Gazâlî Hazretleri'ne hâlâ düşmanlık eden az-ilimli, hafif-akıllı, kıt-vicdanlılar görüyoruz. Çatlak sesleriyle, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî Hazretleri'nin eserlerine mevzû (uydurma) hadîsler doldurduğunu yayıp duruyorlar. Zavallı câhiller! Siz kimsiniz ki, İmam Gazâlî'yi tenkîd edebilesiniz! Hadis ilmi, usûl-i hadîs, zayıf hadîs, mevzû hadîs ne demektir, daha doğru dürüst bilmezsiniz. Ama konuşur durursunuz.

Önsözümüzün alâkalı kısmında, yeri gelince, bu iddiacı ve îtirazcılara da susturucu cevap verilecektir.

İMAM GAZÂLÎ'NİN BAĞDAD'A ÇAĞIRILMASI

Gazâlî Hazretleri'nden sonra Bağdad Nizâmiye'si sanki öksüz kalmıştı. O büyük âlimin yeri doldurulamıyordu. Melikşah'ın oğlu Muhammed, Nizâmü'l-Mülk'ün oğullarından Ahmed'i kendisine başvezîr tâyin etmiş ve "Kıvamü'd-Dîn, Sadru'l-İslâm" unvanlarını vermişti. Bu vezir İmam Gazâlî'yi tekrar Bağdâd Nizâmiye'sinin başına geçirmek istedi. Zîra o ayrıldıktan sonra bu medrese zayıflamıştı. Halîfe de, onun tekrar Bağdâd'a dönüp tedris hayatına başlamasını

istiyordu. Horasan vilâyetinin pâdişahı, yine Melikşah-zâde Sancar'dı, başvezîri de Nizâmü'l-Mülk-zâde Fahru'l-Mülk'tü. Yâni iki kardeş, yine iki kardeşi ülkelerine başvezîr yapmışlardı. Kıvamü'd-Din Ahmed, kardeşi Fahrü'l-Mülk'e mektup yazarak İmam Gazâlî'yi, tekrar Bağdâd'a dönüp Nizâmiye Medresesi'nin başına geçmeye iknâ etmesini istedi. Ayrıca bir mektup da İmam Gazâlî'ye gönderildi. Bu mektuba hilâfet merkezinin ileri gelenleri imzâ koymuşlardı. Mektubun bir yerinde şöyle yazılıydı:

"Zamanın seçkini, İslâm'ın hücceti, dînin zîneti, yüce şahsiyet Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî'den başkası bu işi idâre edemez. Çünkü o, zamanın en değerlisi, bu çağda insanlığın örneği, devrin paha biçilmez cevheridir. Hilâfet makamının temsilcileri ve saltanat mevkiinin ileri gelenlerinin hepsi yüce İmâm'ın lütfen gelmesini sabırsızlıkla beklemektedir."

Başvezîr Ahmed'in mektubu da hulâsaten şu mealde idi: "Siz nereyi şereflendirseniz orası ilmin mihveri hâline gelir. Mâdem ki, siz bir devrin imamı, yâni kendisine uyulan şahsiyetisiniz, o hâlde ikamet ettiğiniz yer de İslâm dünyasının merkezi olmalıdır. Ta ki, her ülkenin insanları oraya kolaylıkla ulaşabilsinler. Bu yer ise Dârü's-selâm olan Bağdâd'dır."

İmam Gazâlî Hazretleri bu mektup, emirnâme ve dâvetnâmelere cevaben uzun bir mektup yazdı ve mâzeret beyân etti. Tûs'da ikiyüzelli kadar yüksek seviyede talebe ile meşgüldü. Onları bırakamazdı. Onların Bağdâd'a gelmeleri de çok zordu. Çoluk çocuğu, âile efrâdı da Bağdâd'a gelecek vaziyette değildi. Ayrıca, münazara ve münâkaşa yapmayacağına dâir Halilullah İbrâhim makamında ahdetmişti. Bağdâd'da ise tartışmasız durulmazdı. Ayrıca sultanların huzuruna çıkmamaya ahdetmişti. Bağdâd'a giderse hilâfet makamını ziyâret etmesi gerekecekti. Ve nihâyet o, vereceği ders için, ne şöhret, ne ücret, ne unvan isterdi. Aylık kabul etmezdi. Hâlbuki Bağdâd'da, geçimini temin edecek arazisi falan yoktu.

İşte bu mâzeretleri ileri sürerek, İmam Gazâlî Hazretleri Tûs'dan ayrılmadılar.

HAZRET-İ İMÂM'IN VEFÂTI

Gazâlî Hazretleri Tûs'da 505 (1111) senesinde vefât ettiler. Ölünceye kadar da dervişçe yaşadılar. Ama kitap yazmayı, talebe okutmayı da terk etmediler. Fıkıh usûlü ilminin çok büyük kitaplarından olan *El-Mustasfâ*'yı 504'te, yâni vefâtından bir yıl önce yazmışlardır.

505 yılının Cemâziyelevvel ayında 14'üncü Pazartesi günü, büyük kısmını zikir, taat, ibâdet ve tilâvetle geçirdiği gecenin fecrinde abdest tazeleyip sabah

namazını kıldı. Sonra kefen istedi. Kefeni öpüp başına koydu, yüzüne sürdü. "Ey benim Rabbim, Mâlik'im! Emrin başım gözüm üzere olsun." dedi. Bu sözleri söyledikten sonra yüzünü kıbleye döndürdü, uzandı. Baktılar ki, Hakk'ın "**İrciî = Rabbine dön!"** emri erişmiş ve ecel şerbetini içip canını teslim etmiştir.

Ölümü Tûs'da ve ondan sonra bütün İslâm âleminde büyük acı uyandırdı. Ehl-i ilim ve irfân onu kaybettiklerine yandılar, ağladılar. Halk mâtem eyledi. Nice edib ve kâmiller ona mersiyeler yazdı. Öyle bir kimse vefât etmişti ki, yeri doldurulamazdı.

İmâm Hazretleri hicrî tarihle 55 yıl yaşamıştır. İslâm dünyasına yaptığı büyük hizmetler düşünülecek olursa, bu pek kısa bir ömürdür. Taberan denilen mahalde gömülmüştür.

Erkek evlâdı yoktu. Kız çocukları vardı. Sülâlesi o kızların çocuk ve torunlarıyla devâm etmiştir. Vefâtında, ancak âilesine yetecek kadar az bir mîras bırakmıştır.

İMÂM HAKKINDA BİR MENKIBE

Büyük Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ebi'l-Hayr es-Sayyad el-Yemenî kuddise sirruh Hazretleri, İmâm'ın tercüme-i hâlinden bahsederken buyuruyorlar ki: "Birgün Yemen'de otururken mâneviyât âleminde bana bir keşfoldu, gök kapıları açıldı, meleklerden bir bölük belirdi ve cümlesi yeryüzüne indiler. Yanlarında yeşil hil'atler (güzel elbiseler) ve gayet lâtif bir binek vardı. Kabirlerden bir kabrin yanına vardılar, başucunda toplandılar. O kabirden bir şahsı çıkardılar, hil'atleri ona giydirdiler, ol dabbeye (bineğe) bindirdiler ve semâya alıp gittiler. Bir semâdan ötekine yükseldiler yedisini de geçip, sonra yetmiş perdeyi aralayıp hep yükseldiler. Ben bu hâlden dolayı hayretler içindeydim. Acaba bu zât kimdir, diyordum. Bana denildi ki: Bu, Gazâlî'dir. Fakat yüksele yüksele hangi mertebelere çıktı bilemedim." Sonradan anlaşıldı ki, Yemen'de bu keşfin olduğu gün, Hüccetü'l-İslâm Zeynü'd-Dîn İmam Gazâlî Hazretleri'nin vefât günü idi. Rahmetullahi teâlâ. (Mevzuâtü'l-Ulûm, C. 2, S. 820.)

MEZARA KONULDUĞU SIRADA

Şeyh Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed el-Celâlî en-Nesâî der ki: "İmam Gazâlî Hazretleri, kendisini mezarın içine Şeyh Ebû Bekir en-Nessâc koysun diye vasiyet etmişti. Bu vasiyet mucebince şeyh vakta ki, bu hizmeti görüp lâhdden çıktılar, hâli değişmiş, yüzü kül gibi olmuş görüldü. Size ne oldu, niçin böyle değişip sarardınız soldunuz efendim dediler. Bir şey demedi. Sonunda ısrâr edip

yemin verdiler, muhakkak bildiriniz dediler. O da mecbûr kalıp anlattı: Ne zaman ki, İmâm'ın nâşını lahd içine koydum, kıble tarafından bir sağ elin çıktığını gördüm. Gizliden bir ses bana şöyle seslendi: Muhammed Gazâlî'nin elini Seyyidü'l-Mürselîn Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellemin eline koy. Ben de denileni yaptım. İşte mezardan çıktığımda benzimin solup sararmış olmasının sebebi budur. Kaddesallâhu Teâlâ ruhahü'l-azîz." (Mevzûâtü'l-Ulûm. C. 2, S. S22.)

ŞEYH ŞÂZELÎ'NİN KEŞFİ

Şeyh Arif-i Billah Ebi'l-Hasen eş-Şâzelî kuddise sirruh -ki asrının seyyidi, dünyanın bereketi idi- buyururlar ki: "Resûlullah aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz (s.a.v.)'i rüyâda gördüm. Hz. Musâ ve Hz. Îsâ aleyhimesselâma, İmam Gazâlî ile mübâhat eylediler ve buyurdular ki: Sizin ümmetinizde böyle hayırlı var mıdır? Onlar, yoktur dediler. (Mevzûâtü'l-Ulûm. C. 2, S. 823.)

İMAM GAZÂLÎ'YE DÜŞMANDI

Rivâyet olunur ki, Mağrib ülkesinde Ebû'l-Hasen adında bir İmâm (önder, devlet reisi) vardı. Sofuydu, halk tarafından sevilirdi. İhyâ kitabının aleyhinde bulunanlara kandı, içinde sünnete muhalif bid'atler var sandı ve yakılmasını ernretti. Şehir ve kasabalardaki İhyâ nüshalarının toplanıp getirilmesini istedi. Herkes, İhyâ'ları getirdiler ve Cuma günü yakılması kararlaştırıldı.

Vakta ki Cuma gecesi (Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece) oldu. Ebû'l-Hasen rüyâsında şöyle gördü: Câmiye girmiş, köşede bir nûr parlıyor, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hazretleri, yanlarında Ebû Bekir ve Ömer radıyâllahu teâlâ anhümâ olduğu hâlde oturmuşlar. İmam Gazâlî de önlerinde oturmuştu. Elinde İhyâ kitabını tutup "Ya Resûlallah! Şu kimse benim hasmımdır" dedi. Sonra İhyâ'yı Efendimiz (s.a.v.)'in eline verdi. "Ya Resûlallah! Şu kitaba nazar buyurunuz. Eğer şu kimsenin zannettiği gibi bunda senin sünnetine muhâlefet ve bid'at eseri varsa ben Hak Teâlâ'ya tövbe ve rücû edeyim. Eğer senin katında makbul ve müstahsen ise ve senin yoluna; şerîate, sünnete uygun ise doğru yolu bulmaya yararlı ise adalet eyle, bana düşmanlık eden bu zâttan hakkımı alıver, beni sevindir" dedi. Resûlullah Efendimiz (s.a.v.), İhyâ'ya, evvelinden âhirine kadar sayfa sayfa nazar buyurdular ve sonra: "Vallahi, bu kitap muhakkak ki, güzel bir şeydir" dediler. Sonra Ebû Bekir'e sundular. O da aynı şekilde tetkîk etti ve sonra "Yâ Resûlallah! Hudâ-yı Zülcelâl hakkı için -ki seni Hak dîn ile peygamber kılıp gönderdi- elbette bu kitap güzeldir, iyidir, dedi. Daha sonra

İhyâ'yı Hz. Ömer'e sundular. O da baktı ve Hz. Ebû Bekir gibi söyledi.

Bunun üzerine Cenâb-ı Risâletmeâb sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz (s.a.v.) emreyledi, Ebû'l-Hasen'in gömleğini çıkarıp sırtını açsınlar, hadd-i müfterî (iftira cezâsı) ile şiddetle darb etsinler. Beş kırbaç (veya sopadan) sonra Hz. Ebû Bekir şefâat edip, "Yâ Resûlallah! Onun böyle etmesi yine senin sünnetinin uğrundadır. Niyeti oydu. Ama ictihâdında hatâ etti", dedi. İmam Gazâlî de hakkından vazgeçip, affetti.

Vakta ki, İmâm Ebu'l-Hasen uykusundan uyandı, sırtında kırbaç izleri apaçık duruyordu. Yakınlarına ve etrafına olup bitenleri haber verdi ve bir ay kadar, o darbeler sebebiyle ıztırap çekti, hasta yattı. Sonra bunların acısı geçti. Vefât ettiği zaman baktılar ki, o darbelerin izleri hâlâ sırtında duruyor. Bu hâdiseden sonra, İmâm Ebu'l-Hasen İhyâ'yı her zaman okurdu. O kitabı, tazîm ve tebcil eyler, kendisine rehber edinirdi.

İbn Subkî "Tabakat"ında der ki: Bu anlatılanlar doğrudur. Bunu şeyhlerimizin büyüklerinden bir topluluk rivâyet etmişlerdir. Şeyh Arif Veliyyullah, seyyidi Yâkut eş-Şâfâ'dan, o dahî şeyhimiz Seyyid-i Kebir Veliyyullah Ebi'l-'Abbas el-Mursî'den, o dahî şeyhi Şeyh-i Kebir Veliyyullah Ebi'l-Hasen eş-Şâzelî kaddesallahü teâlâ esrârehüm'den. Bundan başka İmam Gazâlî ve îhyâ hakkında çok sâdık rüyâlar ve keşifler vardır ki, her biri meşhûrdur. (Mevzûâtü'l-Ulm. C. 2, S. 824-5.)

ZAYIF VE YERSİZ BİR TENKİD

Kazan (İdil-Ural) Müslümanlarının âlimlerinden Rızâeddin bin Fahreddin 1910'da Orenburg'ta neşrettiği "İmam Gazâlî" unvanlı eserinde (S. 77) Subkî'nin naklettiği, yukarıdaki menkıbenin reddi sadedinde şu satırları yazmaktadır:

"Bâzı gulât, Gazâlî'nin ruhunu, "Kelîmullah" lakab-ı şerifi ile mübeccel olan peygamber-i celîlü'l-kadr ile münâzara ettirip, Gazâlî tarafından ifhâm kıldırırlar ve bâzıları da "İhyâ"yı yakmak isteyen bir zâtı, düşünde Resûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri tarafından kamçılatıp tedib ettirirler ve bu kabîlden çok vakıalar (rü'yâlar) anlatırlar. İnsanlar evhâm ve hurâfat esirleri olduğundan, buna ise her bir millet ve her bir kavim müptelâ olmuştur. Lâkin evhâm ve hurâfât başka kavimlerin bilâ-istisnâ her tabakasını şâmil olduğu hâlde İslâm'da ancak avam ve esâfil arasında hüküm sürer. Bu durum yani böylelerinin azlığı İslâm'a âit bir fazîlet olsa gerektir. Gazâlî hakkında şüyû bulan düşler ve her türlü uydurmalar, tenbelhânelerde malâyânî söyleyip ömür geçirici nâdân kimseler tarafından telkin edildiğinde şüphe yok, hem de erbâb arasında

bunların şüyûu da şâyân-i taaccüb değildir. Taaccüb edilecek yer şundadır ki, ilm-i tarihe hizmet etmekte olan Subkî gibi zâtların böyle adgas-i ahlâmdan (saçmasapan rüyâlar) ibâret olan haberleri, ciddî ve muteber olması lâzım gelen "Tabakat" kitaplarına derc etmeleridir. Derc edildiği sûrette, muttasıl olarak red ve tekzîb edilmesi lâzım olduğu hâlde bilakis rızâlık gösterip tasdîk ve tekid eylerler. İşte böyle hâl hem şâyân-ı teaccüb, hem de mucib-i teessüftür.

"Fahr-i Kâinat aleyhi efdalissalevât ve ekmelittahiyyât Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri'nin göz nûrları ve bağrının pâreleri, tazîb edilerek boğazlanırlar da mürtekiblerine, münessiblerine ve mu'mînlerine hissî olarak bir eser görülmez. Mişkât-ı nübüvvetten sudûr etmiş ehâdîs-i şerifeyi câmî olan sıhah ve kütüb-i sünen, belki Kur'ân-ı Şerif nüshaları ehl-i tuğyân tarafından ihânetlere uğrarlar da fâilleri dünya yüzünde rahat olarak ömür sürerler, bir şey olmaz. Ama "İhyâ" kitabına ve Gazâlî'ye sû-i zanda bulunan bir adam, bizzat Cenâb-ı Risâletpenah tarafından kamçılar ile tedib edilinir. İşte bu, acîb bir mâcerâdır. Yoksa Sultanü'l-Enbiyâ ve Fahrü'l-Mürselîn Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri katında İmam Gazâlî, Hazret-i Hüseyn ile Fâtımâ evlâdına göre de hürmetli midir? "İhyâ" da, kütüb-i hadis ve Kur'ân-ı Şerif'e nisbetle de aziz midir? Böyle düşleri İslâm eserlerine derc etmek İmam Gazâlî'yi tahkir etmekten ibâret olduğu gibi, Resûl-i Ekrem hakkında da sû-i edebdir. Aslı olduğu takdirde de söylememek ve içinde gizlemek gerekirdi. Tehzîb ve tenkîh etmeksizin doğru gelen önüne gelen her "imiş ve demişleri" İslâm eserlerine derc eden ve kendilerinin ihlâs ile bağlandıkları zâtları (Şârî Teâlâ tarafından haber olmadığı hâlde) veliyullah ve "fa''âl limâ yurid = dilediğini istediği gibi yapabilir"lik makamına yükselten ve keyiflerine gelmeyenleri zındık ve ashâb-ı cahîm olmak ile hüküm verenlerden Hak Subhânehû Teâlâ Hazretleri'ne şikâyetler olsun! (İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn)."

Biz deriz ki; Rızâeddin bin Fahreddin, hadd-i zâtında oldukça âlim bir kimse olmakla beraber, yukarıdaki satırlarında birçok mantık hatalarına düşmüştür. Devrinin modası olan neo-selefiye cereyânının tesiri altında kalmıştır. Abduh'ların, Efgânî'lerin, Musâ Cârullah Bigiyef'lerin reformcu ve kupkuru zihniyetlerinden mülhem olduğunu sandığımız bu redd ve îtirazlar gayet çürüktür. Şöyle ki:

1 - Rüyâların bâzısı insanlar için bir bilgi ve ilhâm kaynağıdır. İstihâre hakkındaki hadîsler mâlumdur. Rüyâda Cenâb-ı Peygamber'i görmek mümkündür. Hadîs-i şerifte: "Şeytan benim şekil ve kılığımda size görünemez. Rüyâda beni görürseniz, biliniz ki, o benim" buyrulmuştur. Hattâ akaid âlimlerinden bir bölük, rüyâda Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'ni bile görmek

câizdir demişlerdir. Peygamberlerin, velîlerin, sâlihlerin nice sâdık rüyâları bize ulaşmıştır.

2 - İhyâ ve İmam Gazâlî hakkında Subkî'nin naklettiği mezkûr rüyâ mümteni muhâl bir şey olmayıp "mümkün" dür. Bu rüyâda Kitaba, Sünnete ve Şerîat-ı Mutahhara'ya aykırı bir husus yoktur.

3 - Bu rüyâ dinî ve şer'î bir delîl olamaz. Zâten böyle bir iddiâda bulunan da yoktur. Ancak bu rüyâ, İmam Gazâlî Hazretleri ve İhyâ hakkında, hüsn-i zan erbâbı için mânevî bir işârettir. Böyle sâdık rüyâlar ile çok kimselere ışık tutulmuş, îkaz edilmişler, doğru yolu bulmuşlardır. İmam Gazâlî gibi bir müceddidin, bir muhyî-i sünnetin aleyhinde bulunup, bir hidâyet çerağı olan İhyâ'sını yakmak isteyen -hüsnüniyetli fakat hatâ eden- bir Müslüman'ın böyle bir rüyâ ile uyarılması, hem kendisi, hem de ümmet-i merhûme için bir nîmet-i uzmâ değil midir?

4 - Hz. Hüseyin'in şehâdeti fâciası ve kütüb-i mukaddeseye yapılan hakaretler ile alâkalı mukayeseler esassızdır. Kim bilir o yürek yakıcı hâdiselerle alâkalı ne rüyâlar, ne keşifler oldu da, bizlere ulaşmadı? Bir Subkî çıkıp onları derleyip kitap yazmadıysa, adem-i vücutlarına (yokluklarına) mı hükmedeceğiz? Her zulüm, her haksızlıkla alâkalı olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz (s.a.v.)'in rüyâda görülmesi şart mıdır? Böyle bir kaide var mıdır ki?

5 - Bâzılarının cezası bu dünyada başlar. Kimisinin de cezâsı bilkülliye âhirete kalabilir. Bu, Hak Teâlâ'nın irâde ve kazâsına kalmış bir şeydir. Bizim aklımız buna ermez. Gazâlî Hazretleri ile alâkalı rüyâyı gören ve âdet dışı cezalandırılan kimse dindar bir Müslümandı, içtihadında hatâ etmişti. Gördüğü rüyâ, kırbaçlanması onun için inâyet oldu, hatâdan kurtuldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi ve Şeyhayn radıyallahu anhümâ'yı rüyâ âleminde gördü. Hz. Ebû Bekir'in şefâatiyle affedildi. Düştüğü vartadan kurtuldu. Bunlar az nîmet midir? Hz. Hüseyin radıyallahü anh Efendimiz (s.a.v.)'i şehîd edenler, kütüb-i mukaddeseyi tahkîr edenler -faraza- dünyada imhâl edildilerse, bu hâl netîceyi değiştirir mi? Onların suçu çok büyüktü ve kendileri yardıma lâyık değildiler ki, o rüyâ gibi inâyetlere lâyık görülmediler.

6 - Böyle sâdık ve mâkûl rüyalara evhâm ve hurâfe demek ne kadar yakışıksız bir sözdür. Peygamberlerin aleyhimüsselâm mucizeleri, velîlerin kerâmetleri haktır. Hattâ fâsık ve kâfirlerden bile harikulâde şeyler sâdır olmakta, bunlara "istidrâc" denilmektedir. Hâli mestûr olan Müslümanlarda da "maûnet" denilen hârika hâller görülmektedir. Bütün bunları yaratan Hak Teâlâ'dır. O diledikten sonra filân kimse sâdık rüyâ da görür, rüyâsında Resûlullah Efendimiz (s.a.v.)'i de görür, İmam Gazâlî ile birlikte muhakeme de edilir.

Bunlar hep mümkün şeylerdir. Ama 19. asır Avrupası pozitivistlerinin evham ve hurafatının taht-ı tesirinde kalanlar böyle şeyleri zor kavrarlar. Her şeyin doğrusunu Hak Teâlâ bilir. Biz bu meselede Subkî'nin anlattıklarına hüsn-i zan eder; Rızaeddin bin Fahreddin'in îtirazlarını esassız, mesnedsiz ve çürük buluruz. Şurası da unutulmamalıdır ki, bir rüyâda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz (s.a.v.) görülürse, o rüyâ sâdık, hak bir rüyâdır. Çünkü hadîs-i şerifte: "Rüyâda beni görürseniz, o rüyâ doğrudur, görülen de benimdir. Zîra şeytan benim sûretime giremez" buyrulmaktadır. Böyle bir rüyâya adgas-ı ahlâm (saçma sapan rüyâ) demek ne kadar yakışıksız bir şeydir.

REFORMCULARIN ÇIKMAZ YOLU

Kendilerine selefî unvanını veren zümrenin bu gibi hâlleri ya inkâr yahut da tevîl etmeleri lüzumsuz ve faydasız bir gayretkeşliktir. 18. ve 19. milâdî asırların "encyclopediste"lerinden, pozitivistlerinden mi çekinip de bu yola girmişlerdir? Muhammed Abduh, Cemâleddin Efganî, Reşid Rıza, Seyyid Emir Ali, Seyyid Ahmed Han, Musa Cârullah Begiyef gibi modernist ve reformistlerin eserleri ve kurtuluş reçeteleri büyük hatâlarla doludur.

Üstadları olan İbn Teymiye, İbn Kayyım el-Cevziye ilim sahibi ve idealist kimselerdi. Ama ictihadlarında hatâ etmişler, gulüvve (haddini aşma hâline) düşmüşlerdir. Onlardan sonra azan Muhammed ibn Abdülvehhab ve yakın zamanlardaki tâkipçileri, şu kendilerine selefîye sıfatını bol keseden veren mezhepsizler, İslâm dünyasını çıkmaz yollara sokmuşlardır. Onların bu devirdeki talebeleri hâlâ yanlış ictihad rey, fikir, metod ve reçetelerinde inat ediyorlar. Bütün Arap dünyası, Hind Müslümanları, Endonezya İslâmları bu selefiye modasına kurban oldular. Yazıklar olsun ki, bu moda memleketimize de sıçradı. Mısır'da, Arabistan'da, Pakistan'da iflâs eden, Müslümanları feci yenilgilere uğratan, muazzez dâvamıza hizmet edeceğiz derken, o hizmeti yüzlerine gözlerine bulaştırıp işi büsbütün karıştıran şahıslar, cemiyetler ve onların kitap ve fikirleri memleketimizde de bol bol reklâm edilip durmaktadır.

Hâlbuki kurtuluş, ehl-i sünnet ve cemâat caddesindedir. Bu caddenin son devirdeki önderleri Mekke reisü'l-ulemâsı Şeyh Dahlan (vefatı: 1306), Beyrut kadılarından Şeyh Yusuf İsmail en-Nebhânî, Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Düzceli Şeyh Zâhid el-Kevserî ve benzeri sünnî ulemâdır. Doğru fikirler onların eserlerindedir.

İMAM GAZÂLÎ'NİN ÇAĞDAŞLARI

Abbasî Halifeleri: El-Kaim bi-Emrillah Abdullah bin el-Kadir. (422 de tahta geçti, 468 de vefât etti). El-Muktedi billâh Abdullah bin Ahmed el-Kaim. (487 de vefât etmiştir). El- Mustazhir billâh Ahmed bin el-Muktedi. (512 de vefât etmiştir). Bu halifelerin dünyevî saltanatları kalmamıştı. Payitahtları Rey şehrinde olan Selçuklu sultanlarının himayesindeydiler. Bir nevî ruhânî iktidar ve nüfûzları vardı. "Sûrî halife" idiler. Doktrin itibariyle İslâm dini, dünyevî ve ruhânî iktidar tefrikini kabul etmemektedir.

Selçuklu Sultanları: Alparslan bin Çağrı Bey bin Mikail. (455 de tahta çıktı, 465 de vefât etti). Onun oğlu Melikşah. (485 de şehîd edildi). Melikşâh'ın oğlu Berkyâruk. (498 de vefât etti). Melikşâh'ın oğlu Muhammed. (511 de vefât etti). Melikşah oğlu Sancar. (552 de vefât etmiştir). Sultan Sancar kardeşi Sultan Muhammed zamanında Horasan'da hüküm sürmüştür. İstiklâl sahibi bir hükümdar gibiydi. Kardeşi 512 de vefât edince, resmen saltanatını ilân etti.

Meşhûr Vezirler: Nizâmü'l-Mülk -ki dindarlığı, ilmi ve siyâsî dehâsıyla meşhûrdur-. (485 de şehîd edildi) Onun oğlu Fahrü'l-Mülk. (500 de şehîd edildi)

Meşhûr Âlimler: Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî, Ebû'l-Hasen el-Vahidî, Kadı Ebû Abdullah el-Beydavî, Ebû İshak Şîrâzî, Ebû'l-Mehâsin, Ebû Zekeriyyâ el-Hatib et-Tebrizî, Ebû'l-Kasım el-Harirî ve diğerleri.

İMAM GAZÂLÎ'NİN HOCALARI VE ŞEYHLERİ

Ebû Hâmid er-Razekânî, İmâmul-Haremeyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî, Ebû'l-Hüseyn el-Mervezî, Ebû Nasr el-İsmâilî, Ebû Sehl el-Mervezî, Ebû Yusuf en Nessâc, Ebû Ali Fârmedî, ve diğerleri.

İmam Gazâlî Hazretleri'nin yetiştirdiği talebelerinin had ve hesabı yoktur. Bâzılarını zikredelim: Ebû Mansur Muhammed, Muhammed bin Esad et-Tûsî, Ebû'l-Hasen el-Belensî (Çin'de seyahat etmiştir), Ebû Abdullah Tumerî el-Hüseynî ve diğerleri.

İmam Gazâlî'nin talebelerinin daha uzun bir listesini vermeyi lüzumlu görmemekteyiz. Zîra bu devirde ülkemizde İslâm kültürü o kadar zayıflamıştır ki, bu isimleri sadece sıralamanın bir faydası dokunmaz. Her birinin hayatına, eserlerine, hizmetlerine dair -kısa da olsa- bilgi vermek icap eder. Buna ise şu kısa önsözün hacmi kâfi değildir.

İBN TÛMERT'İN MACERALI HAYATI

İmam Gazâlî'nin talebeleri içinde, İslâm tarihindeki velveleli mâcerâsı bakımından İbn Tûmert üzerinde bir nebzecik durmak istiyoruz. Merhûm

Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ adlı eserinde (Bedir Yayınevi, 1972 baskısı, cilt: 2, s. 300 -1.) bu zât hakkında şu izahatı vermektedir:

"Cebel-i Sus halkından Muhammed ibn Abdullah ibn Tûmert, ilim tahsili için batıdan doğuya gitmiş, ulûm-ı garîbe, fıkıh, hadis, usûl-i fıkıh ve ilm-i kelâm tahsil edip, İmam Gazâlî gibi doğu âlimlerinin ileri gelenleri ile buluşmuştu. İskenderiye'de Ebû Bekir Tartûşî ile de görüşmüş, haccettikten sonra Mağrib diyarına avdet ile orada emr-i mâruf ve nehy-i münker yapmaya başlamıştı. Becâye şehri civarındaki Melale köyüne vardığında Abdülmü'min adlı bir şahsiyet ona intisab etmiş, İbn Tûmert de onda kıymet olduğunu anlamış ve yanına alıp Merakeş'e gitmişti. İbn Tûmert "Mehdî" (doğru yola götürücü) lakabını almış; emr-i mâruf ve nehy-i münker işinde şiddet gösterdiği için kendisine tâbi olanlar artmış, Müslüman halkın sevgi ve saygısını kazanmıştı.

"İbn Tûmert'in şan u şöhreti bu şekilde etrâfa yayılmaya başlayınca, emirü'l-mü'minîn Ali ibn Yusuf Taşfin onu huzuruna çağırıp din âlimleri ile tartıştırdı. İbn Tûmert bu açık oturumda onlara galip gelince, vezir sultana: "Bu adamı katlediniz. Onun gayesi emr-i mâruf ve nehy-i münker değil, ancak ülkeyi ele geçirmektir" dedi. Sultan bu teklifi kabul etmedi. Vezir: "Bari onu müebbeden haps et" teklifinde bulunduysa da, bu fikri de kabul etmedi, sadece onun ülkeden hudut harici edilmesi buyruğunu verdi. İbn Tûmert Ağmat'a gidip bir dağa çekildi. Halk başına toplandı. Âhir zamanda çıkacağı, taraf-ı Nebevi'den (s.a.v.) mev'ud olan mehdî olduğunu söyledi. Abdülmü'min on yol arkadaşı ile onu tasdîk edip, mehdî olarak kendisine biat edince, diğerleri de biat ettiler ve böylece tâbi olanları çoğaldı, kuvveti çok arttı. Mülessim'in devletinde müteşâbih âyetler zâhiriyle tefsir olunuyor, tevili terk ediliyordu. Bu itikad ise tesetme (Cenâb-ı Hakk'ı cisim olarak düşünmek gibi bozuk bir inanca) yol açıyordu. Bu yüzden ibn Tûmert onların sapıklığını ilân etti. Dâvetini tevhid dâveti olarak isimlendirdi ve kendisine biat eyleyenlere "Muvahhidîn" adını verdi.

"İbn Tûmert'in tâlih ve kudreti 514 senesinden 524 senesine kadar yükseldi. 40 bin kişilik bir ordu toplayıp Merakeş'te emirü'l-mü'minîni muhasara ettirdi. Fakat ordusu yenildi. Kendisinin de hastalığı şiddetlendi. Abdulmü'min'e "Emirü'l-mü'minîn" lakabını verdi, halkın kalbini ona ısındırdı. Nice yıllar sultan ile cenk ettirdi. Sonunda Benî Taşfin devleti yıkıldı, onların yerine Muvahhidîn devleti kuruldu."

SÜHREVERDÎ'NİN BİR KEŞFİ

Tasavvuf ulularından ve şâfiî fakihlerinden Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer bin Muhammed Sühreverdî Hazretleri “Avârifü’l-Meârif” adlı kitabında, İmam Gazâlî ve İhyâ’sı ile ilgili şu keşfini nakleder:

“Âlem-i mânâda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi görmüştüm. Mefhâr-i mevcudât Şems-i dû-cihân hazretleri İhyâ kitabına nazar buyurmaktadır. Kitâbu Kavaidi’l-Akaid kısmındaki “Allâhu Teâlâ Nebiyyi’l-Ummiyyi’l-Kureyşî Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellemi Arab’a ve Acem’e; cin ve insin kâffesine peygamber olarak göndermiştir” cümlesini okuyunca, Resûlullah Efendimiz (s.a.v.), memnun ve mahzûz oldular. Etrafına bakıp, “Gazâlî nerededir?” buyurdular. İmam Gazâlî birden Efendimiz (s.a.v.)’in önünde görüldü, kemâl-i edeb ile selâm verdi. Fahr-ı Kâinat Efendimiz (s.a.v.) selâmını aldılar. Gazâlî, onun mübârek ellerini hürmetle öptü.”

İslâm tarihinde üç meşhur Sühreverdî vardır. Biri, Avarifü’l-Me’ârif kitabını yazan zât-ı celilülkadrdir ki, 539 tarihinde İran’da Sühreverd şehrinde doğup, 632’de Bağdad’da vefât etmiştir. Fıkıh, hadîs, tasavvuf ve sâir ilimlerde asrının ferîdi idi. Vaaz ve nasihat meclisinde büyük bir kalabalık kendisini vecd içinde dinlerdi. Abdülkadir Giylânî Hazretleri ile sohbeti vardır. Defalarca hacca gidip, bir müddet mukaddes şehirlerde oturmuştur. İmam Gazâlî’ye bağlılığı ve muhabbeti olup, Hazret’in İhyâ’sından feyizlenmiştir. Kaddesallahu sırrehuma.

Ziyâeddin Ebû’n-Necîb Abdü’l-Kahir bin Abdullah el-Bekrî, yukarıda tercüme-i hâlini yazdığımız zâtın amcası olup, sülâlesi Hz. Ebû Bekir radıyallahu anh Efendimiz (s.a.v.)’e ulaşır. Ulemâdan ve sufiyedendir. 490’da doğup, 563’de vefât etmiştir. İki sene Bağdad Nizâmiyesi’nde müderrislik yapmıştır.

Şihâbüddîn Ebû’l-Fütûh Yahyâ Sühreverdî ise hikmet, edebiyat ve fıkıh dallarında ün kazanmış bir ilim adamıdır. Bu zâta Sühreverdî-i Maklûl da derler. 549’da doğup 585’de aleyhinde bulunan bir zümrenin faaliyeti netîcesinde hayatına son verilmiştir. 36 yaşında katledilmesine rağmen birçok eserler bırakmıştır.

Bu üç Sühreverdî’nin birbirine karıştırılmaması için, kendilerinden kısaca bahsolundu.

İMAM GAZÂLÎ’NİN ESERLERİ

Meşhûr müsteşrik Brockelmann, İmam Gazâlî’nin 75 kadar eserinin listesini vermektedir. Aslında, onun eserlerinin sayısı çok daha fazladır. Mevzûâtü’l-Ulûm’da “bin” rakamından bahsediliyor. Bâzı kitaplarının, bir-iki günde yazabileceği küçük risâlelerden ibâret olduğu düşünülürse bu rakam mübalâğalı

sayılmaz. Batı âleminde, "Lope de Vega Carpio" (1562 -1635) adlı İspanyol yazarının 2200 (iki bin iki yüz) adet piyes, bunlardan başka bir roman, hayli Şiir ve "intermede"ler yazdığı, edebiyat meraklılarınca iyi bilinen bir husustur. (Pelit Larousse Illustre)

P. Bouyges adlı müsteşrik "Essaie de Chronologie des oeuvres' de al-Ghazâlî" adlı eserinde, Hazret-i İmâm'ın 404 kitabının ismini tespit etmiş bulunmaktadır. Gazâlî'den sonra İslâm dünyası büyük istilâlara, felâketlere, yakıp yıkılmalara mâruz kalmıştı. Cengiz orduları İslâm dünyasını -tâbiri câizse- buldozer gibi ezmiş, yakmış yıkmıştı. Hülâgû zamanında yapılan zulümler ondan az değildi. Vahşî ve barbar Moğol sürüleri nazarında ilmin, kitabın, kütüphânenin zerre kadar değeri yoktu. Moğol istilâsı sırasında İslâm kültürü müthiş bir darbe yemiş; milyonlarca elyazması kitaplar yakılmış, nehirlere atılmış, hendeklere doldurulmuş, ayaklar altında parçalanmış, yırtılmış, mahvedilmişti. Bir zamanlar Türk çocuklarına birer millî kahraman olarak tanıtılan Cengiz ve Hülâgû zamanlarında, İslâm kültür ve medeniyetine yapılan kötülükleri birazcık olsun anlayabilmek için Ahmed Cevdet Paşa'nın "Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ" eseriyle, Tâhirü'l-Mevlevî'nin "Cengiz ve Hülâgû Mezâlimi"[27] adlı eserlerini mütâlaâ etmek lâzımdır.

İşte Moğolların o korkunç ve vahşî saldırıları esnâsında nice nâdide ve değerli eserler yok olup gitmiş; elde tek nüshaları bile kalmamıştır. Moğollar doğudan saldırırken, mutaassıp haçlılar da batıdan hücuma geçmişler, onlar da hayli kitabı, vesikayı, sanat eserini yok etmişlerdir. Müslümanların iç çekişmeleri esnasında da, nice şehirler ve mülklerle beraber hayli kitap da tahrip edilmiştir. Timur'un Anadolu istilâsında aynı tahribat tekerrür etmiştir. Timur'un yağmacı tatarları, Osmanlı Devleti'nin merkezi Bursa'da bulunan devlet arşivini yakmışlar, yağma ve soygun esnâsında nice kütüphâne ve kitabı da yok etmişlerdir.

İslâm dünyasının matbaa makinasını üç asra yakın bir gecikmeyle benimsemesi, ahşap yapılarla dolu şehirleri sık sık silip süpüren büyük yangınlar, ilim ve araştırma hayatının duraklaması gibi âmillerin de, birtakım yazma eserlerin kaybına yol açtığı, fazla açıklamayı gerektirmeyen gerçeklerdendir.

Devrimizdeki bütün İslâm ülkelerinin kütüphâneleri eksik tasnifli, bakımsız ve ihmal edilmiş bir haldedir. Eski Bağdad'lar, Nisâbur'lar, Semerkand'lar, Nizâmiyeler artık birer masal ve hayâl olmuştur.

Almanların meşhur "Duden-Lexikon" adlı ansiklopedisinin[28] "Bibliothek =

Kütüphane" bendinde dünyanın meşhûr kütüphanelerinin listesi bulunmaktadır. Bu listedeki 93 kütüphânenin kitapları 1 milyondan fazladır. Maalesef hiçbir İslâm ülkesinde, Düden'in listesine girecek zenginlikte bir kütüphâne yoktur. 32 milyon 500 bin kitapla Moskova kütüphaneleri birinci sırayı almakta, onu 18 milyon kitapla Leningrad, 12,5 milyon kitapla Washington (Kongre kütüphânesi), 11 milyon kitapla Paris takip etmektedir.

Ankara'daki Millî kütüphânemiz henüz, 1928'e kadar Arap (İslâm) harfleriyle basılmış Türkçe kitapların ciddî bir koleksiyonunu yapıp da, onların matbû bir bibliyografyasını bile ortaya koyabilmiş değildir.

Kitap, ilim, araştırma hayatı İslâm ülkelerinde gâyet sönük ve kalitesizdir. Bu şartlar altında İmam Gazâlî'nin kaç eseri olduğunu, bunların hangi kütüphânelerde, hangi numaralar altında bulunduğunu bize bildirecek tetkikleri daha çok beklememiz gerekecektir.

Şu anda elimizde Brockelmann ile P. Bouyges'nin "Chronologie"sinden başka asrî araştırma yoktur. Gönül arzu eder ki, Müslüman araştırıcılar da bu mevzuda muasır ilmî tetkikler seviyesinde büyük ve köklü eserler hazırlasınlar. Hıristiyan batı kültür ve medeniyetinin bir "Saint François d'Assise"[29] veya bir "Saint Augustin"[30] için yaptıkları ilmî araştırmaların, baskısı ve neşredilmesi faaliyetlerinin; müze, kütüphâne ve arşiv çalışmalarının; "edition critique" tercüme, biyografya ve bibliyografya tetkiklerinin onda, hattâ ellide birini bile biz yakın çağ Müslümanları İmam Gazâlîmiz için yapabilmiş değiliz. Hicâb ile arz edeyim ki, batılı müsteşrikler -niyetleri ne olursa olsun- bu mevzûda bizden daha fazla çalışmakta ve eser vermektedirler. Fransızca, İngilizce, Almanca gibi büyük batı dillerinde İmam Gazâlî hakkında binlerce kitap ve ilmî makale kaleme alınmıştır. Türkçemizde ise Mehmed Ali Aynî'nin, Carrade Vaux'dan mülhem kitabı[31] ile Rızâeddin bin Fahreddin'in küçük eseri[32] dışında telif eser yoktur. Gazâlî hakkındaki ilmî etütler ise keyfiyetçe -umumiyetle- zayıf ve kemmiyetçe az sayıdadır.

Başlıca kaynak olarak Brockelmann'dan (Cilt I: 535-40; Supplement I: 744 -56) faydalanarak hazırladığımız -tabiatıyla eksik ve yetersiz- bir listeyi, okuyucularımıza fikir vermek maksadıyla aşağıya derc ediyoruz. Bâzı eserlerin bilhassa İstanbul'daki yazma nüshalarının kütüphâne ismini ve İstanbul'dakilerin kayıt numarasını da verdik. Avrupa dillerine yapılan tercümelerin bir kısmını da kaydetmiş bulunuyoruz.

1 - Cevâhirü'l-Kur'ân. İmân, ibâdet, muâmelât ve ahlâk yönünden İslâm dînini anlatan bir eserdir. Hükümlerle ilgili âyetlere yer verilmiştir. Sık sık

İhyâ'ya atıflar yapılmıştır. Basılmıştır. (Esad Efendi 182, Amca Hüseyin Paşa 451, Hüdâî 155, 246, Fâtih 5375, Şehîd Ali Paşa 2795, Selim Ağa 108, Cârullah 1261).

2 - Fadailü'l-Kur'ân. Kahire'de yazma nüshası vardır.

3 - Akıyde (yahut **Kavâ'id el-Akaid**). İsminden de anlaşılacağı üzere İslâm'ın inanç meselelerinden bahseden bir kitaptır. Kavâid el-kelâm, Dakaik el-hakaik fi'l-akaid, Kavâid dakika ve başka isimler altında da yazma nüshaları vardır. Şerhleri de mevcuttur.

4 - el-Akıyde el-Kudsiyye. Allahü Teâlâ'nın sıfatlarından ve mârifetullahtan bahseder. (Sâhib Molla 511).

5 - Kitâb el-Maksad el-Esnâ Fî Esmâillah el-Hüsnâ. Cenâb-ı Hakk'ın 99 güzel ismini şerh eder. (Selim Ağa-Mec. 108/7, Köprülü 732). Matbudur.

6 - ed-Dürre el-Fâhire Fî Keşf Ulûm el-Âhire. Âhiret bilgileri verir. (Fâtih 2617, Kılıç Ali Paşa 1026.) Matbudur. Bu eser L. Gaut'ıer adlı Fransız müsteşriki tarafından "La Ferle Precieuse de Ghazâlî" adıyla Fransızca'ya tercüme edilmiştir. (Leipzig 1877. Birinci kısım.) Aynı eser, Arapça aslıyla ve Fransızca tercümesi tamam olarak 1878 de Cenevre'de basılmıştır. Son baskısı Leipzig, 1925'tir. Almanca tercümesi: "Die kostbare Perle im Wissen des Jenseits." (Çeviren: Mohamed Brugsch. Hannover, 1924, 118 s.)

7 - el-Budur Fî Ahbar el-Ba's Ve'n-Nüşûr. Bu eser de âhiret hayatından ba'sü ba'de'l-mevtten, haşr u neşrden bahseder. Kahire'de yazma nüshası mevcuttur.

8 - er-Risâle el-Kudsiye. İtikada ve mârifetullaha dairdir. H. Bauer tarafından "Die Dogmatik el-Ghazâlî's" (Halle, 1912) adıyla tercüme edilmiştir.

9 - Kitâb el-İktisad Fi'l-İtikad. İslâm akaidine dairdir. (M. Murad 292.) Matbudur. Türkçe'ye yeni harflerle tercüme edilmiştir. (M. Asin Palacios, "El justo medio en la Creencia" Madrid, 1929.)

10 - Kitâb el-Mevâ'iz Fi'l-Ehâdîs el-Kudsiyye. Kudsi hadîslerden dersler.

11 - Kitâb İlcâm el-Avamm An İlm el-Kelâm. İlm-i kelâma dairdir. (Kılıç Ali Paşa 1026). 1287 de İstanbul'da basılmıştır.

12 - Kitâb et-Tefrika Beyn el-Îmân ve'z-Zan-daka. (Bu eserin ismi bâzı nüshalarda **Feysal et-Tefrika Beyn el-İslâm ve'z**
-Zandaka olarak geçmektedir.) Bu eserde ehl-i sünnet İslâmlığı, zındıklara (bâtınîlere ve diğer sapık cereyanlara) karşı müdafaa edilmekte, sapık inanış ve fikirler çürütülmektedir. (Ali Emirî, Kılıç Ali Paşa 1026, Selim Ağa-Mec. 108, Veliyyüddin 1819.) II. J. Runge tarafından "Über Gazâlî's Faisal- al-tafriqa baina'l-İslâm wa-l-zandaqa, ünlrrssurhung üher die Unterscheidung vun İslam uıul Ket zere i" başlığıyla Almanca bir eser neşredilmiştir. (Kiel, 1938, 63 s.)

13 - Risâle Fi'l- Mevt. İskenderiye'de yazma nüshası vardır.

14 - Risâle Fi Beyân Ma'rifet-Allah.

15 - Risâle Fi Üsûli'd-Din.

16 - Nüzhet es-Sâlikıyn. (Bu eser bâzı nüshalarda **el-Beyân Fi Mesâlik el-Îmân** ismini taşımaktadır.) Mârifetullaha, Hesap Günü'ne, Cennet ve Cehenneme dair bir inanç ve nasihat kitabıdır.

17 - el-Kanun el-Külli Fi't-Te'vîl. Bu eser hakkında 1930'da İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Mecmuası'nda (IV, 46/158) "Gazzâlî'nin tevîl hakkında bastırılmamış eseri" başlığı altında, Prof. Şerefeddin Yaltkaya imzasıyla bir tetkik neşredilmiştir. Eserin aslı Veliyyüddin efendi kitapları arasında 1075 sıra numarasındadır.

18 - Kitâb Câmi' el-Hakâik bi Tecrid el-Alâik. Ahlâka ve mânevî arınmaya dâirdir. 1869 da Lucknow'da (Hindistan) basılmıştır. Yazma bir nüshası İsveç'in Uppsala şehrindedir.

19 - İhyâu Ulûm Ed-Dîn. İmam Gazâlî Hazretleri'nin en büyük ve mühim eseri budur. Berlin, Viyana, Leyden (Hollanda). British Museum, Cezayir, Leipzig (D. Almanya), Bern (İsviçre), Paris, Manchester (İngiltere), Madras (Hindistan), Escurial (İspanya), Fas-Karaviyn, Tunus-Zeytune, Köprülü 697/700, Fâtih 2543/52, Kahire, Şam, Meşhed, Peşâver (Pak.), Aligarh (Hind.), Rampur (Hind.) kütüphânelerinde yazmaları vardır. Bulak 1279, 1282, Kahire 1306 ve 1334, İstanbul, Lucknovo 1869" Tahran 1293, Navakişor 1281 ve çeşitli yeni baskıları mevcuttur. Urduca tercümesi Lucknow'da 1331 de basılmıştır.

Şerhi: İthâf es-Sâda el-Muttakıyn. Şârih: Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî el-Murtaza (ölümü 1205/1791). Fas'ta 1301/4 ta 13 cilt, Kahire'de 1311 de 10 cilt hâlinde basılmıştır.

Hülâsaları: (A) **Lübâu İhyâ Ulûm Ed-Dîn.** Kardeşi Ahmed Gazâlî tarafından. (B) **Minhâc el-Kasidîn.** İbn el-Cevzî tarafından. (Fâtih 2872, Çorlulu 298.) (C) **Rûhü'l-İhyâ**. Ahmed b. Mûsâ b. Yunus tarafından. (Ç) Ali b. Muhammed b. er-Râzî'nin hülâsası. (D) Muhyiddin el-Yemânî'nin hülâsası. (E) Muhammed bin Ali el-Havarizmî eş-Şâfii'nin hülâsası. (F) **el-Mürşid el-Emin ilâ Mev'izet el-Mü'minîn.** Şârihi: Cemâleddin Muhammed bin Muhammed Salîd bin Kasım bin Salih el-Kasımî el-Dımaşkî. (En tanınmış ve defalarca basılmış hülâsa budur.- Lâtin harfleriyle Türkçe müteaddit tercümeleri, mevcuttur.)

Müsteşrik Brockelmann İhyâ'nın matbu ve gayr-i matbu 21 çeşit hülâsasının isimlerini, yazma nüshaların bulundukları kütüphaneleri bildirmektedir.

İhyâ'nın tamamı batı dillerine tercüme edilmemiştir. İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer dillerde İhyâ'nın bâzı "kitap"larının tercümeleri mevcuttur.

20 - Kitâb Bidâyet el-Hidâye. Küçük hacimde, İhyâ tarzında bir din bilgisi ve

nasihat kitabıdır. “*el-Kifâye”* ismiyle el-Fâkıhî tarafından şerh edilmiştir. Türkçeye Eyüp Sabri Paşa tarafından “Esbâbü’l-İnâye fî Tercümeti Bidâyeti’n-Nihâye” ismi altında tercüme edilmiştir. (İstanbul, 1306, 144 s.). Latin harfleriyle iki ayrı tercümesi daha vardır.

21 - Kitâb Mizân el-Amel. Bu eserin lâtince tercümesi de vardır. “Compendium doctrinae ethicae auetore al-Gazâlî Tusensi de arabico hebraicd conversun ab Abrahamo ben Chasdai Barcinonensi, ed. J. Goldenthal, Lipsiae Parisüs 1839.” Fransızca tercümesi “Critere de l’action (Mizan al-a’mal); trait d’ethique psychologique et mystique; version Française et etüde analytique” başlığıyla Hikmat Hachem (Hikmet Hâşim) tarafından yapılmış olup, L. Massignon’un önsözüyle 1945 te Paris’te basılmıştır.

22 - Kimyâ es-Seade. (Kimyâ-yı Saâdet) Halk için Farsça yazılmış ve İhyâ’nın beşte bir küçültülmüş bir hülâsası mahiyetindedir. (Fâtih 2791/ 2800, Köprülü 769, Hâlet 190/3.) Muhammed b. Mustafa el-Yâni (ölümü 1000/1591) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. (Bursalı Tahir Beyin **Osmanlı Müellifleri** II, 48 eserine müracaat olunması.) İngilizceye (1) H. A. Homes tarafından ***“The Alchemy Of Happıness By M. al-Ghazalı The Mohammedan Philosoper, From The Turkish”*** Albany N. Y. 1873, ve (2) ***“The Wisdom of the East”*** serisinde Cl. Field tarafından ***The Alchemy Of Happiness***, London 1910 iki kere tercüme edilmiştir (Hindustanî lisânından). Almancaya (kısmen) ***Das Elıxır Der Glückselıgkeit*** adıyla müsteşrik H. Ritter tarafından çevrilmiştir. (Jena 1923. Yeni baskısı 1959, 224 s.). Farsça Kimyâ-yı Saâdetin, Lâtin harfleriyle Türkçe tercümesi Bedir Yayınevi tarafından neşredilmiştir. İmam Gazâlî’nin bu adda bir de Arapça eseri bulunduğu bâzı kaynaklarda belirtilmektedir.

23 - et-Tibr el-Mesbûk Fî Nasihat el-Mülûk. Selçuklu devleti padişahı Muhammed bin Melikşah için yazdığı bu eserde, Müslüman bir devlet reisinin nasıl hareket edeceğini anlatmaktadır. Asıl nüshası Farsçadır. Türkçe yazma ve matbû tercümeleri de vardır.

24 - Sırr el-Âlemeyn ve Keşf mâ Fi’d-Dâreyn. (Şehîd Ali Paşa 1217)

25 - Kitâb Eyyühe’l-Veled. Hâcimce küçük bir eser olup, İmam Gazâlî’nin doğuda ve batıda en çok okunan eseridir. Kur’ân ve Lâtin harfleriyle müteaddit Türkçe tercümeleri vardır. Şimal Türkçesiyle 1905 te Kazan’da basılmıştır. (Mütercimi: M. Râşid). G. H. Scherer tarafından İngilizceye çevrilmiş ve 1933 te Beyrut’ta “Al-Ghazali’s Ayyuha’l-walad” adıyla basılmıştır. Yeni baskısı (1951) “O disciple!” başlığını taşımaktadır. Bu baskıda, kitabın Arapçasının “Saechsische Landesbibliothek, Dresden” deki yazma nüshasının tıpkıbasımı da yer almıştır. Mütercim tarafından geniş bir mukaddime de yazılmıştır. UNESCO tarafından

bastırılmıştır. Almanca tercümesi "O Kindi Die berühmte ethische Abhandlung Ghasali's" başlığıyla Hammer Purgstatt tarafından Viyana'da 1838 de basılmış olup, Arapça metnini de ihtivâ etmektedir. İspanyolca tercümesi "O Hijo!" başlığıyla Listeban Lator tarafından yapılmış olup UNESCO tarafından 1951 de Beyrut'ta bastırılmıştır. (Arapçasıyla beraber) Fransızca tercümesi de yine 1951 de UNESCO tarafından Beyrut'ta bastırılmıştır. Arap ve Latin harfleriyle Türkçe müteaddit tercüme ve şerhleri vardır.

26 - Nûr eş-Şem'a Fî Beyan Zuhr el-Cuma. Leyden'de yazması vardır.

27 - Medhal es-Sülük ilâ Menâzil el-Mülûk. British Museum (İngiltere) ve Escurial (İspanya) kütüphânelerinde yazmaları mevcuttur.

28 - Kitâb ez-Zühd el-Fâtih. British Museum'da yazması vardır.

29 - Minhâc el-Âbidin ilâ Cennet Rabb el-Alemîn. Osmanlıca ve modern Türkçe tercümeleri vardır. Bu kitabın, Hazret-i İmâm'ın son eseri olduğu rivâyet edilmektedir. Yedi bölümden müteşekkil olup İhyâ ve Kimyâ-yı Saâdet tarzında bir irşad eseridir. İmâm Şarânî, Şeyh Dahlan ve başkaları tarafından hülâsaları yapılmıştır. Gâyet faydalı bir nasihat kitabıdır. Almancası "Der Pfad der Gottesdiener" başlığını taşımakta olup Ernst Bannerth tarafından tercüme edilmiştir. (1964. Salzburg: O. Müller. 356 s.)

30 - Kitâb Fi'l-İbâdat. Berlin'de yazma nüshası vardır.

31 - Kitâb Fî Beyan İlm el-Ledunî. Mârifetullaha dair derin ve tasavvufî bir eserdir. "Journal of the Royal Asiatic Society" adlı dergide, Margareth Smith tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. (1938, 177/200, 353/74.)

32 - Makamat el-Ulemâ Beyne Yedey el-Hulefâ ve'l-Ulemâ. Berlin'de yazma nüshası mevcuttur.

33- el-Keşf ve't-Tebyîn Fî Gurûr el-Halk Ecmaîn.

34 - er-Red el-Cemil li İlâhiyat İsâ Bisarih el-İncil. İncil'e dayanarak Hz. İsâ'nın tanrı olmadığını, sadece bir peygamber olduğunu isbat eden bu eser "Refutation excellente de la divinite de Jesus-Christ d'apres les Evangiles" adıyla Fransızcaya tercüme edilmiş olup, Arapça metniyle birlikte 1939 da Paris'te (E. Leroux) basılmıştır. Önsöz: Louis Massignon.

35 - Kitâb el-Basit Fi'l-Fürû. Şâfiî fıkhına dairdir.

36 - Kitâb el-Vasit el-Muhit bi Âsâr el-Basit Şâfiî fıkhına dair olup son derece değerli ve ehemmiyetlidir. Çok sayıda şerhleri vardır.

37 - el-Kıstas el-Müstakıym. Bir İsmâilî ile fikrî mücâdelesine ve o bozuk mezhebin çürütülmesine dâirdir. İmam Gazâlî'nin büyük eserlerinden biridir. (Kılıç Ali 1026, Selim Ağa- Mec. 108.) Kâdi bin Seyyid Muhammed el-Lâlezârî tarafından şerh edilmiştir. (İstanbul'da 1199/1785 te basılmıştır.) (Goldziher,

“Streitschrift des Gazâlî gegen die Batinijja-Sekte” Leiden 1916.)

38 - Kitâb Tehâfüt el-Felâsife. İmam Gazâlî’nin bilhassa batı dünyasında çok tanınmış ve üzerinde ehemmiyetle durulmuş kitaplarının başında gelir. Bu eserinde, İslâm dînini Yunan felsefesine, Aristo’nun ve Eflâtun’un fikirlerine göre izaha ve tevîle çalışan Fârâbî ve İbn Sina gibi filozofların fikir ve doktrinleri çürütülmektedir. İmam Gazâlî bu eseriyle felsefecileri hezîmete uğratmış, açtıkları bozuk çığırın sönmesine sebebiyet vermiştir. Müsteşrik Bouyges tarafından “Tahafot al-Falasifat. Texte arabe etabli et accompagnâ d’un sommaire latin” adı altında Arapça metni ve Latince hülâsası 1927’de Beyrut’ta neşr edilmiştir. 446 sayfa. Endülüslü filozof İbn Rüşd, İmam Gazâlî’nin bu eserine karşı “Tehâfüt et-Tehafüt” adıyla bir reddiye yazmıştı. İlim ve kültür hayatına çok ehemmiyet veren Fâtih Sultan Mehmed, İmam Gazâlî ile İbn Rüşd’ün tezlerini zamanının iki meşhûr âlimine münazara yaptırarak karşılaştırmış ve bu münazarada İmam Gazâlî’yi tutan Hocazâde’nin eseri galip gelmiştir.

39 - Makasıd el-Felâsife. İmam Gazâlî son derece müdekkık ve kavrayışlı bir âlimdi. Bu eserinde, objektif kalarak, tenkit etmeksizin felsefecilerin fikir ve doktrinlerini tesbit etmiş, gâyet mükemmel bir tahlil ve terkip meydana getirmiştir. Öyle ki, on iki ve- on üçüncü asırlarda bu eserin latince tercümesi Avrupa ilim muhitlerinde felsefeyi anlayabilmek için kullanılır olmuştur. İngilizce tercümesi: “The logical part of al-Ghazâlî’s Maqâsid al falâsifa. In an anonymons Hebre translation with the Uebreıv commentary of Moses of Narbonne, edited and translated with notes and an introduction and translated into English by Gershon B. Chertoff. New York, 1952.” (Bu eser Makâsid’in, mütercimi bilinmeyen bir İbranice tercümesi ile o tercümeye Narbonlu Moiz’in yaptığı İbranice şerhin ve ilâveten İngilizce tercümesinin notlar ve bir mukaddime ile neşrinden meydana gelmiş olup, Amerika Birleşik Devletleri’nde Columbia Üniversitesi Kütüphânesi’nde daktilo ile yazılmış olarak mevcuttur.) Almanca tercümesi: “Al-Ghazâlî’s Makâsid el-Falâsifat” başlığıyla Georg Beer tarafından yapılmış olup 1888 de Leiden’de Brill yayınevi tarafından neşredilmiştir.

40 - el-Munkız min ed-Dalâl. İmam Gazâlî bu eserinde kendi fikir hayatının tarihçesini çizmekte, çeşitli fikir ve inanç fırkalarını anlatmakta, tedris hayatından çekilip tasavvufa meyl edişinin sebeplerini bildirmektedir. Hz. İmâm’ın çok meşhur eserleri arasındadır. Çeşitli yazmaları, basmaları (İst. 1287, 1289, 1293) vardır. Türkçeye dört defa tercüme edilmiştir. (A) El-munkızu Mine’d-Dalâl tercümesi. Mütercimleri Said- (Hacı Mehmed) Zihni. 1287. İst. (2.

baskısı 1289.). (B) Maarif Vekâleti klâsikler serisi arasında basılan Hilmi Güngör'ün tercümesi. 1948, 1960. (C) İstanbul'da Cağaloğlu Yayınevi tarafından neşr edilen Sâlih Şeref'in tercümesi. (Ç) İstanbul'da Şâmil Yayınevi tarafından 1972'de neşr edilen Ahmed Subhi Furat'ın tercümesi. Bu son tercüme ile birlikte, eserin çok eski yazmalarından biri olan Şehîd Ali Paşa Kütüphânesi'ndeki 1712 numarada kayıtlı nüshanın fotokopisi de basılmıştır. Bu yazma nüsha hicrî 509 da, yâni telif edilişinden sâdece 9 yıl sonra istinsah edilmiştir. Dolayısıyla büyük değeri hâizdir. İstanbul kütüphânelerinde başka yazmaları da mevcuttur. El-Munkız'ın tercümeleri: (A) Barbier de Meynard'ın Journal Asiatique'de 1873 de basılan Fransızca tercümesi. (B) Claud Field'in "The Confessions of al- Ghazali" başlıklı (New York, 1909) İngilizce tercümesi.

41 - **Mişkât el-Envâr**. Kur'ân-ı Kerim'in 24.üncü sûresinin 35.inci âyetinin tefsiri ile ilgili derin tasavvufî bir eserdir. Türkçesi Bedir Yayınevi tarafından neşr edilmiştir. (Şehîd Ali Pş. 1377, Beşîr Ağa 650, Süleymaniye 734, Köprülü 860, 1603, Veliyyüddin 1829). İngilizceye de tercüme edilmiştir. Müsteşrik M. Watt bu kitâbın son kısmının başkaları tarafından ilâve edilmiş olduğu iddiasını ileri sürmektedir. (İngilizce İslâm Ansiklopedisi, yeni baskı, GHAZÂLÎ bendi.)

42 -**Kitâb el-Maznun Bihi An Gayr Ehlih**. Mârifetullaha, meleklere, mucize ve hârikalara, ölüm sonrası hâllere dâirdir.

43 - **Fethiyât el-Ulûm.**

44 - **Risâle Fî Hakâık El-Ulûm Lî Ehl El-Fühum.** Yazma nüshası Paris'tedir.

45 - **Mükâşefet el-Kulûb el-Mukarribe İlâ İlm el-Guyûb.**

46 - **Mi'yâr el-İlm.** (Râgıb Paşa 912.)

47 - **Me'aric el-Kuds Fî Medâric Mârifet en-Nefs.**

48 - **Kenz el-Kavm ve Sırr el-Mektûm.**

49 - **Makâlat el-Fevz.** (Râgıb Pş. 963.)

50 - **Gaye ve Nihâye.** Üç Na't-ı Şerifi Câmidir. Yazma Nüshası Berlin'dedir.

51 - İmam Gazâlî'nin mektupları ve bâzı konuşmaları talebeleri tarafından toplanmış ve kitap hâline getirilmiştir. **"Fadâîl el-Enâm". "Mükâtebat İmam Gazâlî."**

52 - **el-Mustasfâ Min İlm el-Usûl.** Fıkıh usûlüne dâirdir.

53 - **el-Mecâlis el-Gazâlîye.**

54 - **Mîzânu'l-Amel.**

55 - **Kitâb el-Veciz.** Fıkha dâirdir.

56 - **Mî'yâr el-İlm.** Mantık ve Felsefeye dâirdir.

57 - **Maznun es-Sagıyr** yahut **el-Ecvîbe el-Gazâlîye Fi'l-Mesâil el-Uhreviye.**

58 - **Kitâb el-Erbaîn.** (1) numarada kayıtlı Cevahirü'l-Kur'ân kitabının devâmı

mahiyetindedir.

59 - el-Hikme Fî Mahlûkatillâh.

60 - er-Risale el-Ledunniye. Margareth Smith tarafından Journal of the Royal Asiatic Society'de (1938) İngilizceye çevrilmiştir.

61 - Hulâsat et-Tesânîf Fi't-Tasavvuf.

62 - el-İmlâ an İşkâlât el-İhyâ. İhyâ'daki bâzı incelikleri açıklar.

63 - Kitâb el-Hulâsa. Şâfiî fıkhına dâirdir.

64 - Şifâu'l-alîl Fî Mesâlik et-Ta'lîl. Cedel'e dâirdir.

65 - el-Gayet el-Kusvâ.

66 - el-Fetâvâ. Verdiği fetvaları hâvi mecmuadır.

67 - Hakîkat er-Rûh

68 - Tenbîhu'l-Gâfilîn.

69 - el-Kanun el-Küllî.

70 – Telbîs-i İblîs.

Brockelmann, Mevzuâtü'l-Ulûm gibi kaynaklardan derleyip sunduğumuz bu 70 kitaplık liste şüphesiz ki, çok eksiktir. Muhtemelen hatâlar da vardır. Gâyemiz, İmam Gazâlî'nin eserleri hakkında küçük bir fikir vermektir. Bu mevzû henüz tam mânâsiyle işlenmemiştir. Dünya kütüphânelerini didik didik araştıracak Gazâlî müdekkikleri zuhûr ederse kimbilir daha neler bulacaklardır. Meydan onlarındır.

UYDURMA VEYA MUHARREF ESERLER

İmam Gazâlî'nin bâzı eserleri, her ne kadar ona nisbet edilmekteyseler de, ihtivâ ettikleri bâzı fikirler itibariyle, onun kaleminden çıkmadıkları yahut tahrife uğradıkları hususunda kuvvetli şüpheler uyandırmaktadırlar. Gâyeye erişmek için her vâsıtayı mubah gören bâtınıyye tâifesi, kitap uydurmakta ve tahrif etmekte, şeytana parmak ısırtacak hünerler göstermişlerdir. Muhyiddîn ibn-i Arabi Hazretleri'ne izâfe edilen ve bozuk fikirler ihtivâ eden bâzı risale ve kitapların da, o büyük zât tarafından yazılmadığı ilim ve mârifet ehlinin meçhulü değildir. Hz. Osman Zinnûreyn radıyallahu anh zamanında zuhur eden İbn Sebe adlı Yahudi dönmesinden bugüne kadar gelen sinsi İslâm düşmanları, dîn-i mübîn-i İslâm'ı içten yıkmak için faaliyet göstermektedirler. Sık sık başvurdukları taktiklerden biri de, muteber ehl-i sünnet ulemâ ve meşâyihinin ismiyle, bozuk kitaplar çıkartmak, yahut onların kitaplarını tahrif etmektir.

Bugünün bâtınıyyesi durumunda olan farmasonlar ve dinsizler de aynı siyâseti tâkip etmektedirler. Bunlar, İslâmiyeti dıştan yıkamayacaklarını bildiklerinden,

içten yıkma ve bozma manevralarına girişmektedirler. Hadd-i zâtında sünnî bir mutasavvıf olan Şeyh Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Hazretleri'ni menfur emellerine âlet etmek için senelerden beri yaptıkları çirkin faaliyetler uyanık Müslümanların gözünden kaçmamaktadır. "Bâzâ, bâzâ! -Gel, gel... Tövbeni bin kere bozmuş olsan da yine gel." diye başlayan meşhûr nazım parçası Hazret-i Mevlânâ'nın değildir. Fakat farmasonlar ve modern bektâşîyan tâifesi, bu mısrâları kendi propagandaları için kullanmak istediklerinden bunu Mevlânâ'ya mal etmişlerdir. Aslında bu şiirin ihtiva ettiği fikirleri, -müsbet ve dîne uygun bir tarzda tefsir ve izâh edilmek şartıyla- biz Müslümanlar da kabûl ederiz. Fakat Mevlânâ istismarcısı farmasonlar ve dinsizlerin anladıkları ve yaymak istedikleri mânâ başkadır. Onlar bu satırlardan: "İşleyebildiğin kadar günâh işle! Ne halt edersen et. Zararı yoktur... Sonra tövbe edersin..." mânâsını çıkartıyor, insanları günâha teşvîk ediyorlar.

Mutasavvıf halk şâiri Yunus Emre de aynı masonî istismara mevzû teşkil etmektedir. Asırlardan beri Bektâşî, Şii, Hurûfi propagandacıları bu sünnî şâiri taklîden yazdıkları küfür dolu manzûmelerin son beyitlerine "Yunus" imzasını koymuşlar ve fikirleri bulandırmışlardır.

İmam Gazâlî'ye nisbet edilen, fakat bozuk fikirler ihtivâ eden bâzı kitap ve sahifelerin de bozuk mezhepliler ve dinsizler tarafından uydurulduğunu müdekkik âlimler beyân ediyorlar. Mevlânâ Şiblî, "Sırru'l-Âlemîn" kitabı hakkında şunları yazıyor: "Bizce bu kitap şüphesiz düzmedir. Bunun yazılış şekli ve ifâde tarzı Gazâlî Hazretleri'nin yazı ve ifâde üslûbundan tamamen ayrıdır. Düzme eseri hazırlayanlar öyle bir hîleye başvurmuşlar ki, yer yer İmâmü'l-Haremeyn'in ders verdiğinden ve hocalık yaptığından bahsetmişler ve akıllarınca -böyle yazmakla- bu kitabı Hazret-i İmâm'ın kitaplarından saydırmak için iyi bir tedbir düşünmüşlerdir. Fakat onların bu tedbiri, kitabın düzmece olduğunu isbâta yeterli bir delîldir. Çünkü Gazâlî'nin âdeti, hocalarını ve şeyhlerini kitaplarında ismen zikr etmemektir." (Gazzâlî, Şiblî Numânî, İst. 1972, s. 49-50).

Fıkıh usûlü ilminde yazdığı en-Menhul adlı eserde Hz. Ebû Hanîfe'ye şiddetle çatılmaktadır. Bu eserin Hz. İmâm'a ait olmadığı; aitse bozuk kısımlarının sonradan, ortalığı bulundırmak isteyenlerce ilâve edildiği ihtimali çok kuvvetlidir. Nitekim bâzı erbâb-ı mefsedet, İmam Gazâlî'den başka sünnî ulemâ, eimme, meşâyihin muteber kitaplarına da bu kabîl ilâveler yapmışlardır.

Meşhûr müsteşrik Montgomery Watt (A forgery in al-Ghazâlî's Mishkât'in "Journal of the Royal Asiatic Society" 1949, 5-22), (The Authenticity of the Works attributed to al-Ghazâlî, aynı mecmuâ, 1952, 24-45), (The study of al-Ghazâlî, in

Oriens, XIII-XIV, 1961, 121-31) başlıklı ilmî tetkiklerinde, İmam Gazâlî'nin eserlerinin içinde muharref veya düzmece kitap ve risaleler olup olmadığı meselesine eğilmiştir. Bugünkü durumda birçok şüpheli ve karanlık noktalar iyice aydınlanmış değildir. İnşaallah genç Müslüman âlimlerden birkaçı kendilerini İmam Gazâlî tetkikleri sahasına vakfederler de, yazacakları makale ve kitaplar, tertipleyecekleri bibliyografyalar, hazırlayacakları âlimâne ve müdekkikane "edition critique" lerle bu sahalara ışık tutarlar.

Şu anda söyleyebileceğimiz kesin söz şudur: İmam Gazâlî ehl-i sünnet ve cemaate mensup büyük bir fakih ve mütekellimdir ve onun baş -eseri İhyâ'dır. İhyâ'daki fikir ve kanaatlerine uymayan kitap ve risâleleri;

(a) ya tamamen düzme,

(b) yahut kısmen tahrif veya ilâveye mâruz kalmış,

(c) veya-bir ihtimalle-bilâhare rücû ve tashih etmiş olduğu şeylerdir.

İHYÂ'DAKİ HADÎSLER MESELESİ

Vehhâbiliğin ve mezhepsiz neo-selefiye cereyanının tesiri altında kalan birtakım sığ fikirli ve hemen hemen kültürsüz kimseler İmam Gazâlî'yi ve İhyâ'yı kötülemek için dillerine şu iftirayı dolamışlardır: "İmam Gazâlî hadîs bilmez. Eserleri mevzû (uydurma) hadîslerle doludur." Bu câhilâne ithamları ezberci papağanlar gibi tekrarlayıp duran kimseler hadîs, usûl-i hadîs gibi mâlûmat dallarında pek basit bir imtihana tâbi tutulsalar, alacakları not sıfırdan ibâret olacaktır. Bilhassa Arap ve Hint dünyasında yuvalanmış olan birtakım reformcular ehl-i sünnete ve onun imamlarına karşı garip bir tutum içindedirler. Onlara göre "selef-i sâlihînden sonra en büyük İmâm İbn Teymiye'dir. İbn Teymiye meşrebinde olan kimseler iyi, olmayanlar kötüdür. Muhammed ibn Abdülvehhâb büyük bir imam ve müceddiddir. Tasavvuf ululları dinimizin sâfiyetini bozmuşlardır."

Bu reformcular, işlerine gelmeyen bâzı ehâdîs-i şerîfeye "mevzû" deyip inkâr ederler. Bunlardan Şamlı bir zât, Buhârî'de bile mevzû hadîs olduğunu iddia edecek kadar haddi aşmıştır. Bu zümrenin halka ve gençliğe okuttuğu ve yaydığı kitaplar kuru bilgilerle, yersiz ictihadlarla, ütopik kurtuluş reçeteleriyle doludur. Tasavvufu inkâr ettikleri için kalde (sözde) kalmışlar; hâle, zevke, bildiğini hakkıyla yaşama safhasına geçememişlerdir.

Bu devirde ehl-i İslâm için en zehirli ve yıkıcı bid'at "mezhepsizlik" bid'atidir. Vehhâbiye, neo-selefiye, yeni-mu'tezîle (memleketimizde de mevcuttur) cereyanlarının mensupları, kendi parlak (!) ve kurtarıcı (!) doktrinlerini yaymak

için her şeyden önce ehl-i sünnet ve cemaat mezhebini yıkmak faaliyetine girişmişlerdir. Îmâm Gazâlî Hazretleri ehl-i sünnetin bir kalesi olduğu için ona da-açık veya sinsi yollarla saldırıp durmaktadırlar.

İmam Gazâlî şer'î ilimlerin kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh, mev'ize, irşad, ahlâk dallarında derinleşmiştir. Fakat bu demek değildir ki, hadîs okumamıştır, hadis ilmini bilmez. Elbette bilirdi. Müfterilerin dillerine doladıkları "zayıf hadîs", uydurma hadis demek değildir. Usûl-i hadîs (hadîs ilmi metodları, hadîs tetkikleri ilmi) son derece derin, tafsilâtlı, işlenmiş bir bilgi dalıdır. İmam Gazâlî'ye ta'n eden cesur câhillerin-eğer yeterli temel kültürleri varsa-usûl-i hadis ve usûl-i fıkıh kitaplarını okumalarını tavsiye ederiz. Ancak bir şartla: Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarını okumaları lâzımdır. Selefiye ve Vehhâbiye'nin kitaplarına itimad edilemez.

ELLİ YIL ÖNCEKİ BİR MÜNAKAŞA

Bundan 50 sene önce İmam Gazâlî'nin ve sünnî tasavvuf âlimlerinin eserlerinde uydurma hadîsler olduğunu iddia eden Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyesi İzmirli İsmail Hakkı'ya karşı Tedkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iye Heyeti Reisi (Bilâhare Urfa Mebûsu olmuştur.) Şeyh Saffet Efendi'nin yazdığı "Tasavvufun Zaferleri" (Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1343, İst. 160 s.) adlı eserde, mevzuumuzla ilgili değerli bilgiler ve müdafaalar vardır. Şeyh Saffet Efendi, adıgeçen eserinin 4. sayfasında diyor ki (sadeleştirerek ve kısaltarak naklediyoruz):

"Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in asr-ı saadetinden zamanımıza kadar sürüklenip gelen din düşmanları, her asırda zamanın îcabına göre çeşitli renk ve şekillere bürünmüş ve son zamanlarda (Nice zındık var velî görünür) sözü uyarınca, sûret-i haktan görünerek ve sözde ilme dayanarak bilhassa Müslüman halkı şüpheye düşürmek için sinsice harekete geçmişlerdir. Kâh ictihad bahanesiyle ulemâya, kâh tasavvuf efsânesiyle meşâyihe dil uzattıklarını sık sık görmekteyiz. Bu bozguncu propagandalar cümlesinden olarak tasavvufu şöyle tanıtmaktadırlar: Tasavvuf cereyânı, hayırlı devir olan sahâbe, tabiîn ve tebe-i tâbiîn devirlerinden sonra Hind'in, İran'ın, Yunan'ın bâtıl felsefelerinin İslâm dinine karışmasıyle ortaya çıkan bir bid'at ve sapıklık yoludur. İslâm dünyasının gerileme ve bozulmasının yegâne âmilidir. Tasavvufa dâir yazılan ve ne yazık ki halkın ve seçkinlerin makbulü olan eserler baştanbaşa dîn-i mübine muhalif evham ve hurâfeler kolleksiyonlarıdır. Bunlarda hadîs-i şerif olarak geçen sözlerin hiçbiri gerçekten hadîs değildir. Ancak, o sapkınlık yolunu Müslümanlar

arasında yaymak ve genelleştirmek maksadıyla, sonradan uydurulmuş sözlerdir. Hattâ bunlar Kur'ân-ı Kerîm'i de kendi hevâ ve heveslerine göre -zâhirinden tahvil ederek- saptırıcı teviller ile nasların iptâli cihetine gitmişler ve bu hususta Bâtıniye denilen zındıklar ile birleşmişlerdir.

İşte bunun gibi, sûreten dindârâne, sîreten fesat saçıcı îtirazlar ile bir taraftan Müslümanların yüksek tabakasını müteessir ederken, öte yandan kültürsüz halkı da şaşkınlık, şüphe ve tereddüt içinde bırakmışlar ve fitne yoluna girmelerine sebep olmuşlardır. Din düşmanları arasında öyle insan şeytanları, sapkınlık yolunun dâvetçileri vardır ki, her asırda ulemâdan bâzılarını bile şaşırtmışlardır. Meselâ İslâm'ın tanınmış âlimlerinden -ilmi aklına galip gelen- Tekıyyüddin Ahmed ibn Teymiyye gibi büyük bir zâtı -acele etmeyiniz- sırası gelince, o yüksek zât gibi büyük âlimlerin şeytanın şerlerine nasıl kapılmış olduklarını çok sarih nakillerle isbât edeceğiz. Bu gibi kimseler, harikulâde zühd ve ibâdetleri ve şer'î ilimlerdeki derinlikleri ve cehâletlerine rağmen, düştükleri gaflet çukurundan bir türlü ayrılamayarak; insan şeytanlarına nasıl âlet olduklarını bir türlü bilemeyerek samimiyetle, aldatıcı ve iğfal edici mesleklerinin müdafaası uğrunda ilmî hayatlarını hebaen mensurâ (saçıp savurup) ziyan etmişlerdir."

İzmirli İsmail Hakkı, o devrin bir nevî İslâm akademisi olan Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de üye bulunuyordu. Bu müessesenin Cerîde-i İlmiyye adında, halk ve seçkinler tarafından çok güvenilen ve itibar gören ilmî bir mecmuâsı vardı. Adıgeçen zât bu mecmuâda yazdığı bir makalede "Tasavvuf ve ahlâk kitaplarında ehâdîs-i Nebî olarak gösterilen sözler, muhaddisler katında hadis-i Nebî değildir. Ancak pek çoğu kibâr-ı mutasavvıfe sözleridir" cümlesini kullanmıştı. Bu yüzden İzmirli İsmail Hakkı ile Şeyh Saffet Efendi arasında ilmî bir çatışma başlamıştı. Şeyh Saffet Efendi, bu mevzûda yazdığı "Tasavvufun Zaferleri" adlı mufassal eseriyle, iddiacının ithamlarını çürütmüştür. Arzu edenler zikrettiğimiz kaynakları tetkik edebilirler.

O cümlesiyle İzmirli İsmail Hakkı, gerçekten büyük bir hatâya düşüyordu. İslâm'ın tasavvuf ve ahlâk kitaplarındaki hadislerin Peygamber sözü olmadığını, kelâm-ı kibâr ve sûfî kişilerin sözleri olduğunu, müsteşrikler bile bu kadar peşin bir şekilde iddia etmemişlerdi. İzmirli İsmail Hakkı'ya göre İmam Gazâlî, Abdülkadir Geylânî, İmam Şârânî, İmam Rabbânî, Şeyh Şâzelî ve bunlar gibi ahlâk ve tasavvuf kitapları yazan İslâm ulüları, eserlerine hadîs diye, başkalarının sözlerini doldurmuşlardı. Bu, ne kadar insafsız bir hüküm ve iddiaydı. İşte, günümüzdeki bâzı kimseler de İmam Gazâlî'ye, İhyâ'sına, diğer tasavvuf büyüklerine veya tasavvuf taraftarı ulemâya ve eserlerine çatarken

aynı taktiği kullanıyor, "bu eserler mevzû hadîslerle doludur." iftirasını tekrarlayıp duruyorlar.

Gerçi eskilerle bugünküler arasında büyük bir fark vardır. İzmirli İsmail Hakkı merhum âlim bir kimseydi. Ama hatâya düşmüştü. Bugünkü gevezeler ise âlim de değildirler. Kulaktan dolma birtakım peşin fikirleri papağan gibi tekrarlayıp dururlar. Bunlar Vehhâbiye ve neo-selefiye propagandasının kurbanlarıdır.

İHYÂ HADİSLERİ TEKER TEKER İNCELENMİŞTİR

Şeyh Saffet Efendi, "Tasavvufun Zaferleri" adlı eserinin 21 inci ve müteakip sayfalarında "İhyâu Ulûm Hadîsleri ve Bizzat Hüccetü'l-İslâm'ın Cevâb-ı Şâfîsi" ara başlığı altında şunları yazmaktadır (sadeleştirerek ve kısaltarak veriyoruz):

"Hüccetü'l-İslâm ve'l-müslimîn İmâm Muhammed Gazâlî'nin İhyâu Ulûm'u öyle yüce bir kitap, öyle yüksek bir eserdir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Peygamber hadîslerinin mânâlarını ümmet-i İslâmiyeye anlatmak, ve Allah kullarını sırat-ı müstakîme (doğru yola, yâni İslâm'a irşad etmek, İslâm ahlâkının kurtarıcı hükümlerini tâlim ve tâmim etmek için din ulemâsı olarak elimizde bundan başka hiçbir kitap bulunmasaydı), kifâyet edecek kadar yüksek bir mânevi dereceye sahiptir. İzmirli İsmail Hakkı Bey "Şerh ve Tahlil" başlıklı yazısında "Zehebî İhyâ'da çok mevzûat vardır diyor. Zehebî bu husûsta münferid değildir. Dârekutnî, Cevzekanî, İbn Nâsır, İbn el-Cevzî, İbn Dıhye, Tartûşî, Mâzerî, İbn Salah, hattâ Subkî de bunlarla beraberdir" diye ilâve ediyor. İzmirli'nin bu iddiası çok sakattır. Evet, İmam Gazâlî'nin zamanında bir birtakım kimseler İhyâ'daki hadîslere îtiraz etmişlerdi. Fakat bu îtiraz ve tenkitlerin sebebi adem-i tetebbu (iyice tetkik etmemek), vukufsuzluk, mezhep ve meşrep taassubu, ün kazanmak sevdası ve hased gibi şeylerdi. Bâzı insaf ve himmet sahipleri İhyâ'daki hadîsleri incelemişler; kaynaklarını isnadlarını meydana çıkarmışlardı. Fakat bu araştırmaları kitap hâline getirilmediğinden herkes istifâde edemiyor ve İhyâ düşmanları susturulamıyordu. Sekizinci hicrî asrın ileri gelen İslâm âlimlerinden muhaddis "Hâfız Zeynüddin Ebu'l-Fadl Abdurrahim el-Irakî" adlı bir hadîs imamı 751 tarihinde İhyâ'daki hadîsleri teker teker ele almış, her birinin kaynak ve isnadlarını araştırmış ve bunları yazmaya başlamıştı. Uzun araştırmalar sonunda İhyâ'daki hadîsler mevzûunda dört ciltlik bir eser meydana getirdi. Fakat bâzı hadislerin senetlerini bulamadığı için eserini son şekline koyup da ilim âlemine sunmadı, çalışmalarını sürdürdü. Araştırmalarına dokuz sene daha devâm etti. Evvelce senedlerini bulamadığı az miktardaki hadislerin de, çoğunun senedlerini çıkarmaya muvaffak oldu.

Böylece yedi yüz altmış tarihinde eserini beyaza çekip tamamlamış oldu. Fakat tetkiklerine 790 tarihlerine kadar devâm etti. Bu müddet zarfında da evvelce kaynaklarını ve senedlerini bulamadığı çok az mikdardaki hadîslerin bâzısının da kaynaklarını buldu. Evvelce yazmış olduğu "Tahrîcü'l-Ehâdîsi'l-İhyâ" adlı kitaptaki hadîslerin senedlerini çıkartarak, yalnız me'hazlarını (kaynaklarını) yazmak sûretiyle kısalttı. Kırk senelik, uzun ve gayretli bir çalışmanın meyvesi olan bu eserler İslâm ülkeleri kütüphânelerine yayıldı ve herkes de İhyâ'daki hadîslerin mazbut, senedli hadîsler olduğunu anlamış oldu. Subkî'nin, senedlerini bulamadığı otuz altı sayfalık hadîsler, el-Irakî'nin araştırması ile ekall-i kalîl (azın en azı) bir sayıya inmiştir. Subkî, el-Irakî'den önce vefât etmiş ve İhyâ'nın hadîslerine dâir onun yazdığı son eseri görememişti. Muhaddis Şemsüddin Zehebî, Tekıyyüddin İbn Salah, İbn el-Cevzî, İbn Teymiyye gibi zevat da el-Irakî'nin eserinden evvel vefât ettikleri için mazur sayılırlar. Bu büyük zâtın İhyâ hadîsleri hakkındaki, tam kırk yıla mâl olan büyük çalışmasını ve bu çalışma sonunda İhyâ'daki hadîslerin hemen hemen tamamına yakın bir kısmının sened ve me'hazlarının çıkarıldığını bilmiş olsalardı, tenkitlerinden elbette vazgeçerlerdi.

Dârekutnî'nin İhyâ'daki hadîslere îtiraz ettiği iddiası ise gülünçtür. Zîra bu büyük hadîs imamı, İmam Gazâlî'nin doğumundan 65 sene evvel, 385 tarihinde vefât etmişti. İzmirli İsmail Hakkı Bey'in bu iddiası büyük bir iftirâdır. Hem Dârekutnî'nin, hem Gazâlî'nin ruhlarını muazzeb eder. Böyle çürük ve gülünç delîllerle İmam Gazâlî gibi bir âlim-i rabbânî'nin o büyük eserine dil uzatılabilir mi? Evet İhyâ'da, sened ve me'hazları bulanamayan pek az miktarda hadis vardır. Fakat bunların hiç birisi "usûle" (ana kaynaklara) muhalif olmadığından, bunlar hakkında "aslı yoktur" demek câiz olamaz. Kaldı ki, İhyâ'daki hadîslerin büyük ekseriyeti doğrudur, kaynakları, senedleri, asılları bellidir. Hal böyle iken, birtakım kimselerin "İhyâ'daki hadîslere itimad edilemez. İhyâ uydurma hadislerle doludur." gibi fikirler ileri sürmeleri ayıptır, günâhtır, insafsızlıktır, katiyyen câiz değildir. Hâfız el-Irakî'nin eserini görmeden vefât eden önceki tenkitcilerin tenkitleri çürütülmüştür. Aynı eseri görmeden, tetkik etmeden İhyâ'daki hadîsler aleyhinde konuşan sonrakilerin durumu da aynıdır. Bu tenkit ve îtirazlar biraz gaflet, biraz da cehalet eseridir. İhyâ'nın hadîsleri mevzûunda Irakî'nin eserinden başka, İbn Hacer Askalânî'nin ve hanefî imamlanndan Kutluboğa'nın da eserleri mevcuttur. Elde bu tetkikler varken, birtakım inatçı, gafil ve câhil kimselerin hâlâ İhyâ kitabına sataşmaları, ondaki hadîslere dil uzatmaları, küfrân-ı nîmet değil midir?"

Şeyh Saffet Efendi, sözlerine devâmla İzmirli İsmail Hakkı'ya şöyle hitap

ediyor: “Şu kırk senelik devâmlı bir çalışmanın netîcesi olan el-Irakî’nin o mühim eserini kırk gün, yahut kırk saat, hattâ kırk dakika mütalaa etmiş olsaydınız, ne siz yorulurdunuz, ne de bizi beyhûde yormuş olurdunuz. İhyâ’da mevzû hadîs olduğunu isbât için ondan senelerce evvel vefât etmiş bir âlimin aynı kanaatte olduğunu söyleyecek kadar da şaşırıyorsunuz.”

Evvelce belirtmiştik, yine tekrar edelim: İzmirli İsmail Hakkı Bey, her şeye rağmen, âlim ve müdekkik bir zâttı. Fakat yine de yanılmıştır. Bugünkü İhyâ düşmanlarına ne demeli? Bunlar daha doğru dürüst Arapça bilmezler, hadîs ilminin elifini mertek sanırlar, kapkara câhillerdir. Yine de konuşurlar, boylarından büyük lâflar ederler. Kabahatin büyüğü bunlarda değil, bunların kulaklarını dolduran bid’atçi, râfızî, mu’tezilî, mezhepsiz, “necdî”, sözde-selefî kişilerdedir. Cenâb-ı Hak şerlerinden milletimizi muhafaza buyursun.

İHYÂ KİTABININ HUSÛSİYETLERİ

İslâm dinini anlatmak üzere şimdiye kadar, birçok kitap yazılmıştır. İhyâ bunlar içinde pek müstesnâ bir yer tutmaktadır. Zîra o, ilmi ahlâk ile; hikmeti mev’iza ile; nazariyeyi tatbikat ile; sözü hâl ile birleştirmiştir. İhyâ sâdece akla hitâb etmez, aynı zamanda kalbe de hitâb eder. İhyâ’da, dinin en derin meseleleri herkesin anlayabileceği bir açıklıkla kaleme alınmıştır, İhyâ’da samîmiyet ve ihlâs esastır. Kimsenin hatırına gönlüne bakılmamış ve bütün yanlışlıklar, riyakârlıklar, ahlâk zaafları, dîne aykırı bozukluklar açıkça tenkîd edilmiştir. İnsanlar bâzı kitapları okurlar, fakat onlardaki bilgiler ruhlarına, kalplerine inmez, kendilerini tesir altında bırakmaz, İhyâ öyle değildir. İhyâ insanı derin bir şekilde tesir altında bırakır; bâzen düşündürür, bâzen tüyleri ürpertir, bâzen ağlatır, bâzen ümitlendirir, bâzen korkutur, bâzen teşvîk eder, bâzen el çektirir. İhyâ, sanki canlı bir kitaptır. İşte bu devirde bize en fazla lüzûmlu olan da böyle kitaplardır. Zîra devrimizin Müslüman’ı titremek, kendine gelmek, uyanmak, canlanmak, davranmak, hâlini ıslah etmek zorundadır. Ortada kuru bilgi vardır. Fakat bu bilgileri satırlardan sadırlara, hâfızalardan kalplere, nazariyâttan hayata indirmek lâzımdır.

BİR MÜSTEŞRİK VE İMAM GAZÂLÎ

Devrimizin en tanınmış müsteşriklerinden biri de Fransız rahibi (Thomiste) Louis Gardet’dir. Bu zât “L’İslam, Religion et Communaute” (İslâm, din ve ümmet; din ve dünya nizamı) adıyla gerçekten mühim bir eser yazmıştır. (Paris, 1967, 496 sayfa.) Yazar, adı geçen eserinin 257-270. sayfalarını “Bir Müceddid: El-

Gazâlî" başlığı altında İmam Gazâlî'ye tahsis etmiştir. Louis Gardet, İmam Gazâlî hakkında şu satırları kaleme almıştır:

"İbn Asakir, Ebû Hamid Gazâlî'yi asrının "müceddidi" olarak tanıtmaktadır. O, daha şerefli lakaplara da hak kazanmıştır. Ona dinin hücceti, dinin ihyâ edicisi de denilmiştir. İslâm tarihinin en tanınmış ve dikkate değer sîmalarından biridir. Eserleri çok yayılmış, hattâ onun adına düzme eserler bile ortaya atılmıştır. Batılı âlimler onun hakkında hayli monografiler (derin tetkikler) yapmışlar, eserlerini aynen neşretmişler veya tercümelerini hazırlamışlardır. Bu mevzuda A. J. Wensinck, de Miguel Asin Palacios, Margareth Smith, Montgomery Watt, Rahib Bouyges başta gelir. Gazâlî, batılıların, şahsı, eserleri ve fikirleri mevzuunda bilgi edinebilecekleri İslâm âlimlerinin başta gelenlerindendir. Ama ne yazık ki, onun temel eseri olan İhyâ, henüz baştan sona kadar hiçbir Avrupa diline tercüme edilmemiştir. Sâdece bâzı kısımlarının Almanca, İspanyolca ve Fransızca tercümeleri mevcuttur. Gazâlî, İslâm tefekkürüne derinden tesir etmiştir. Subkî, Tabakat eş-Şâfiiyye adlı eserinde onu çok övmektedir. Şüphesiz ki, bu zât cihan tarihinin en ziyâde dikkate değer sîmâlarından biridir. İbn Teymiyye'nin temsil ettiği cereyan onu fazla eklektik (telifçi) olmakla itham etmiştir. Fakat onun bize bıraktığı "rûhâniyât" (sprituel) ile ilgili sayfalar aslâ eskimemiştir. O sayfalar ki, İslâm dünyasında şuurlu ve dinin aslına uygun bir dindarlığa ışık tutmaya devâm ediyor. İhyâ'daki tövbe, tevekkül, muhabbetullah gibi fasıllar bu iddiamıza birer delîldir. Yazıldıkları devirden bu yana, o sayfalar, sâdece günümüz İslâmlığına değil, cihan kültürüne çok değerli bir katkı olarak durmaktadır."

İBRET ALMALIYIZ

Hıristiyan, Yahudi veya dinsiz batılı müsteşriklerin İmam Gazâlî ve eserleri mevzûundaki eserleri bugünkü Müslümanlara bir ibret dersi teşkil etmelidir. Bu eserlerin hiçbiri hatâdan veya garazdan sâlim değildir. Fakat bozuk taraflarına mukabil, ilmî araştırmaya hizmet eden kısımları da mevcuttur. Memleketimizde bu türlü monografiler, derin araştırmalar, edition critique'ler hemen hemen hiç neşredilmemektedir. İmam Gazâlî'nin Türkçeye tercüme edilen kitapları da sâdece halka hitâb eden avamî baskılardır.

İtiraf etmek îcab eder ki, İslâmî mevzûlardaki gerek telif, gerekse tercüme eserlerde birçok yanlışlar yapılmaktadır. Kitap ismi vermeksizin, tespit ettiğimiz bâzı yanlışları kısaca kaydetmek isteriz: İmâm Zuhrî yerine (Zeherî), müsned yerine (Mesned), Buhârî yerine (Neccârî), Şuabü'l-îmân yerine (Şa'bu'l-İmân),

Ecvibe yerine (Ecûbe), Belensî yerine (Bülendî), Seriyyüssakatî yerine (Sırrıüs-sakatî). Bu hatâlar listesini burada kesiyorum. Gâyem, mücerret tenkit etmek değildir. İşâret etmek istediğim şey, ülkemizde İslâm kültürünün ve araştırma hayatının çok zayıf düştüğü meselesidir. Hatâlar tenkit edilmezse düzeltilmeleri zorlaşır. Temennimiz odur ki, sayın müellif ve mütercimler eserlerini hazırlarken, lugat ve ansiklopedi kitaplarına baksınlar ve has isimleri yanlış yazmasınlar. Bir noktaya daha işâret etmeden geçemeyeceğim: Biraz Arapça bilmek başka, büyük âlimlerin eserlerini Türkçeye tercüme etmek başkadır. Böyle eserleri tercüme edecek mütercimlerin yüksek din ve edebiyat kültürüne sahip olmaları zarurîdir. Yoksa ortaya ucubeler çıkar.

Bir misal vereyim: Büyük bir âlimin eserinin aslındaki (sad harfi) ile yazılı olan "hilâfet-i sûriye" terkibi, Türkçeye "Suriye hilâfeti" olarak tercüme edilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, sayın mütercim sad ile sini; sûrî ile Suriye'yi ayırt etmekten âcizdir. İslâm fıkhındaki hakikî hilâfet ile sûrî hilâfet meselesini de hiç duymamıştır. İşte bâzı tercümeler bu türlü hatâlarla doludur. Tabiatıyla bu gibi tercümelerden okuyucular hiçbir şey anlamamaktadır. Şu âna kadar İmam Gazâlî Hazretleri'nin bir hayli kitabı dilimize çevrilmiş bulunmaktadır. Bu tercümelerin bir kısmı cidden zayıftır. O güzelim eserler tercüme esnâsında berbat edilmiştir. Bâzıları da orta veya iyi seviyededir. Muhterem üstad Ahmed Serdaroğlu hocamızın, elinizdeki bu tercümesine hayli emek verilmiş olup, elden geldiği kadar mükemmel olması için çalışılmıştır. Takdir ilim erbâbınındır.

HATÂLI KURTULUŞ REÇETELERİ

Zamanımızda İslâm dünyası büyük ictimâî, kültürel, siyâsî ve iktisadî hastalıklar ve buhranlar ile pençeleşmektedir. Bilhassa son bir asırdan beri de, bu hastalık ve buhranlardan kurtulmak için ortaya bir sürü kurtuluş reçetesi atılmıştır. Bu reçetelerin çoğu tamamen veya kısmen hatalı olup, hastalık ve buhranları bir kat daha artırmaktan başka bir şeye yaramaz. Derin bir kültüre, görüşe ve anlayışa sahip olmayan kimseler İslâm dünyasının kurtuluşunu öncelikle siyâsî çalışmalarda görüyorlar. Hâlbuki hastalık siyâsî değildir ki, ilâcı siyâsî olsun. İslâm dünyasındaki hastalık kültür ve ictimaiyatla ilgilidir. Dâvâ siyaset meselesi değil, adam meselesidir. İslâm dünyasında insan unsuru çok zayıftır. İstatistik kitaplarına bakarsanız 500 ilâ 750 milyon Müslüman var yeryüzünde. Fakat bu sayı kalabalığı, kemmiyet çokluğu fazla bir şey ifâde etmiyor. Dünya üzerindeki bütün sayıları 15 milyonu geçmeyen İsrailoğulları,

sayıca az, fakat tesir, keyfiyet, ilim, kültür, her çeşit silâh bakımından kuvvetli oldukları için âdeta bütün insanlığı perde arkasından idâre ediyor ve sıcak veya soğuk her harpten galip çıkıyorlar.

İslâm dünyasında, İslâm'a has temel müesseseler büyük sarsıntılar geçirmektedir. İslâm maarifi, ilim ve kültür hayatı, İslâm tasavvufu, tarikatler, İslâm ahlâkı, İslâm âdetleri, İslâm âilesi, dinî emir ve yasaklara riayet, İslâmî kıyafetler, İslâmî yaşayış tarzı çok zayıflamıştır. İslâm'ın yasak etmiş olduğu her türlü kötülük İslâm dünyasında yayılmaktadır. Ribâ, içki, fuhuş, gayr-i meşru alım satım ve ticaret, tesettüre riâyetsizlik, gıybet, iftira, emânete hiyânet, ihlâssızlık, cehâlet gibi âfetler ictimâî bünyeyi bir kanser gibi sarmıştır. Kemmiyetçe çok kalabalık, fakat keyfiyetçe pek zayıf İslâm kütlelerini, sayıca az, fakat tesir ve keyfiyetçe çok kuvvetli fâcir azınlıklar idâre etmektedirler.

Bu şartlar altında, Müslümanların kurtuluşunu siyâsî faaliyetlerde aramak, siyâsî faaliyetlere öncelik ve ehemmiyet vermek bize hiçbir şey kazandırmaz, fakat çok vakit, imkân ve fırsat kaybettirir.

İslâm dîni başka, İslâm dünyası başka şeydir. İslâm dini en son ve en mükemmel dindir. Onda hiçbir eksiklik yoktur. Çünkü ilâhî bir nizamdır. Fakat Müslümanlar ile İslâm dini arasında bugün büyük bir uçurum açılmıştır. İslâm dini yüksekte duruyor; fakat biz onu iyice tatbik etmediğimiz, birçok hususlarda ihmâl ettiğimiz, emir ve yasaklarını çiğnediğimiz için çökmüşüz, düşmüşüz, alçalmışız.

İslâm dünyasının gerçek kurtuluşu şu sahâlarda gösterilecek gayretlere bağlıdır: (1) **İmân** çalışmaları. (2) **İbâdete** sarılma. (3) **Dinî** ve dünyevî faydalı ilimleri yaymak. (4) Başta **ihlâs** olmak üzere Îslâmî fazîletleri, dinî ahlâk sistemini fertlere ve cemiyete hâkim kılmak. (5) Ahlâksızlıklarla mücâdele etmek. (Meselâ bu devirde gıybet umûmîleşmiştir. İslâm'ın yasak ettiği bu kötü ahlâklardan kurtulmadıkça kurtuluş olmaz.) (6) **Müteşebbis**, **müessir, muvaffak, hâkim, galip, becerikli** Müslüman fertler ve topluluklar yetiştirmek. (7) Temel alt yapıyı teşkil eden ictimâî ve kültürel müesseselerin kontrolünü ele geçirmek. (Masonlar, Yahudiler ve İslâm düşmanları bu metodla dünyaya hâkim olmuşlardır.)

İbn Haldun'un "Mukaddime", Dr. Gustave le Bon'un "Kütleler Psikolojisi", Wilhelm Röpke'nin "Çağımızın Buhrânı" gibi en klasik ve yaygın ictimâiyat kitaplarındaki basit kültürden bile mahrûm kimselerin, pek sathî ve hayalî nazariyelerle Müslüman dünyasını siyâsî macerâlara sürüklemeleri cidden acınacak bir hâldir.

Kurtuluş İmam Gazâlî'lerin, kitaptan, sünnetten ve selef-i sâlihînden delîl

gösterererek bize sundukları reçetedir. Bunun esası da **Müslümanların kendi kendilerini islah etmeleri, ilme sarılmaları, tam bir sıdk ve ihlâs ile dine dönmeleridir.**

Bâzıları "İmam Gazâlî ile siyâsetin ne ilgisi vardır?" diyeceklerdir. İlgisi vardır. Çünkü biz, Türk milletine 14 asırlık İslâm tarihi boyunca yazılmış en büyük dinî irşad kitabını sunuyoruz. Bu kitap Müslümanlara kurtuluş yolunu göstermektedir. Ortaya bir metod koymaktadır. Biz bu satırlarımızla din kardeşlerimizi bu metoda davet ediyoruz.

Evet kurtuluş îmân, ahlâk, ihlâs, ilim ve ibâdettedir. Üstün Müslümanlar yetiştirmektedir. Kurtuluş, nefisle yapılan büyük cihaddadır. Kurtuluş ahlâk ve fazîlet sahibi olmaktadır. Öteki işler bunlardan sonradır.

Bu metodla çalışanlar hem kendilerini kurtarırlar ve hem de din kardeşlerine faydalı olurlar. İslâm tarihi bunun misalleriyle doludur. Zamanımızda da çok müsbet örnekler vardır. Yurdumuzdaki örnekleri herkes bilmektedir. Biz yirminci asırda Hindistan (Pakistan) Müslümanları arasında yetişen yüksek bir şahsiyete işâret edelim. Bu, Mevlânâ İlyas'tır.[33] Açtığı çığır son derece faydalı olmuştur. Bu zât, siyâsî patırtıların ve ihtirasların dışında ve onlardan çok yüksek îmânî bir hareket kurmuş, milyonlarca Müslüman'ın yetişmesine ve hizmet etmesine sebep olmuştur. Siyâset topuzu ile hareket etmiş olsaydı netîce alamayacak, belki de zararlı olacaktı.

İmam Gazâlî Hazretleri'nin İhyâ'sını düşüne düşüne okuyanlar çok incelikleri öğreneceklerdir.

Meseleyi din kardeşlerimizin firâsetlerine havale ederek mevzuu burada kesiyoruz.

İMAM GAZÂLÎ HAKKINDA KAYNAKLAR

İmam Gazâlî'nin hayatı, eserleri, fikirleri, mücâdeleleri hakkında doğuda ve batıda çok kitaplar ve ilmî makaleler kaleme alınmıştır. Bunların hepsinin listesi yapılsa başlı başına bir bibliyografya eseri meydana gelir. Yeni yetişen ve batı metodlarına da vâkıf olan genç ve îmânlı araştırıcılarımızın böyle bir bibliyografya hazırlamalarını candan temenni ederiz. Biz, bu kısa önsözümüzde, Hazret-i İmâm hakkındaki bâzı kaynaklardan pek muhtasar şekilde bahsedeceğiz.

1 – Tacü'ddîn Subki'nin **"Tabakat-ı Şâfiiyye"** si (IV, 101182). Bu eser, Hz. İmâm hakkında mufassal ve değerli bir kaynaktır. Sonunda, İhyâ'nın îtiraz edilen hadîsleriyle ilgili bir inceleme yer almaktadır. (Subkî âilesi İslâm tarihinde,

birçok âlimler yetiştirmekle ün kazanmış bir âiledir. Ezcümle: Abdülkerîm Subkî, Takiyyüddîn Subkî, onun oğlu Bahaüddîn Subkî, diğer bir oğlu Cemâlüddîn Subkî, Sadrüddîn Subkî. Tabakat-ı Şâfiiyye'yi yazan Tacüddîn, Takıyyüddîn Subkî'nin oğludur.)

2 – İbn el-Cevzî'nin **"El-Muntazam fî Târih el-Umem"** adlı 10 ciltlik eseri. (Cevzî âilesi de çok ulemâ yetiştirmiştir. El-Muntazam'ı yazan Hâfız Ebu'l-Ferec Abdurrahman bin Ali İbn el-Cevzî'dir. İbn Teymiye'nin talebesi olan İbn Kayyım el-Cevzîyye ile karıştırılmamalıdır.) Bu zâtın İhyâ hakkında "İ'lâmü'l-İhyâ" unvanlı bir eseri de vardır.

3 – Mollâ Câmî'nin **"Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds"** adlı Farşça eserinde. Ayrıca "Ravdatu'l-Cennât" kitabında.

4 – İbn Hacer'in **"Lisânül-Mîzân"**ı (I, 293).

5 – Taşköprülüzâde'nin **"Mevzuâtü'l-Ulûm"** ve **"Miftâhü's-Seâde"** adlı kitapları.

6 – İbn Hallikan'ın meşhûr **"Vefeyât el-A'yân"**ı.

7 – İbn Asâkir'in **"Tebyîn Kadib el-Müfterî"** adlı eseri.

8 – Seyyid Murtazâ'nın **"İthaf"**ında. (I, 2-53).

9 – Es- Safadi'nin **"El-Vâfî"**sinde. (I, 274/7).

10 – D. B. Macdonald'ın **"The life of al-Ghazzâlî with special reference to his religious experiences and opinions"** adlı makalesi. (In Journal of the American Oriental Society, 1899, XX, 71-132)

11 – Carra de Vaux, **"Gazâlî"**, Paris 1902. (Fransızca).

12 – Miguel Asin Palacios, **"Algazel, dogmatica, moral, ascetica"** Saragossa (Isp.) 1901. (İspanyolca).

13 – Aynı müsteşrik **"La espiritualidad de Algazel et su sentido cristiano"**, Madrid-Granada, 1934-35.-1940-41. 4 cilt.

14 - J. Obermann, **"Der philosophische und religiöse Subjektivismus Ghazâlîs"**, Viyana/Leipzig 1921.

15 - W. H. T. Gairdner, **"An Account of Ghazzâli's Life and Works"**, Madras (Hind.) 1919.

16 – H. Frick, **"Ghazâlî's Selbstbiographie, ein Vergleich mit Augustins Konfessionen"**, Leipzig 1911.

17 – S. M. Zivemer, **"A Moslem Seeker ajter God"**, London 1920.

18 – E. F. Tseheuschner, **"Mönchsideale des İslams"**, Gütersloh (Alm.) 1933.

19 – Goldziher'in **"Vorlesungen über den İslam"** adlı eserinde. Heidelberg 1925.

20 – T. De Boer'in **"Geschichte der Philosophie in İslam"** adlı eserinde.

Heidelberg 1910.

21 – Nicholson'un **"Literary History of the Arabs"** ında.

22 – Brolone'un **"A Literary History of Persia"** sında.

23 – P. Bouyges'un **"Essai de choronologie des oeuvres de al- Ghazali."** (Neşreden: M. Allard), Beyrut 1959. (Bu eser son derece mühimdir. 1-6. sayfalarında belli başlı biyografya kaynaklarının listesi verilmiştir.)

24 – Margaret Smith, **"Al-Ghazâlî the mystic"**, Londra 1944. (İmam Gazâlî'nin hayatı ve tesiri hakkında mufassal bilgiyi hâvîdir.)

25 – W. Moutgomery Watt, **"Müslim intellectual"**, Edinburgh 1963.

26 – A. J. Wensinck, **"La pensee de Ghazâlî"**, Paris 1940.

27 – Farid Jabre, **"La notion certitude sselon Ghazali"**, Paris '1958.

28 – Aynı zâtın **"La notion de la Ma'rifa chez Ghazali"**, Beyrut 1958.

29 – Roger Arnaldez, **"Controverses theologiques chez ibn Hazm de Cordoue et Ghazâlî"**. (İn "Les Mardis de Dar el-Salam", Sommaire, 1953, Paris 1956, 207-48).

30 – Mehmed Ali Aynî, **"Hüccetül İslâm İmam Gazâlî"**. İstanbul 1327.

31 – Ahmed Hilmi (Hocazâde), **"İmam Gazâlî"**, İstanbul, 1322. 79 s.

32 – Rızâeddîn bin Fahreddîn, **"İmam Gazâlî"**, Orenburg (Ural Türkleri bölgesinde-hâlen Sovyet Rusya'nın bir şehridir) 1910. 96 s. (Bir nüshası Üsküdar Selimağa kütüphanesinde 365 numara altında mevcuttur.)

33 – Abu Rîdah, **"Al-Ghazali und seine Widerlegung der griechischen Philosophie** (Tahâfut al-Falâsifah)", Madrid 1952.

34 – M. Horteu, **"Die Philosophie des İslam"**, Münih 1924.

35 – De Boer, **"Die Wiedersprüche der Philosophie nach al- Ghazali und ihr Ausgleich durch İbn Roshd"**, Strassburg 1894.

36 – A. Bedevî (Badawi), **"Mü'ellefât el-Gazâlî"**, Kahire 1961.

37 – D. Krawalsky, **"Briefe und Reden des Abu Hâmid Muhammad al-Ghazzâlî"**, Freiburg i. Brsg. 1971.

38 – Muhammed Yasin el-Tahir Uraibi, **"Al-Ghazalis Aporien im Zusammenhang mit dem Kausalproblem"**, Bonn 1972. (337 sayfalık bir doktora tezidir.)

39 – L. Gardet ve M.-M. Anawati, **"Introduction a la theo- logie musulmane"**, Paris 1948. (İslâm kelâmına dair bir eserdir.)

40 – A. F. Mehren, **"Etudes sur la philosophie d'Averrhots concernant son rapport avec celle d'Avicenne et de Gazzâlî"**, (In "Museon", Leuven 1883).

41 – Louis Gardet, **"L'İslam, religion et Communaute"**, Paris 1967. 496 s. (Oldukça geniş bir bibliyografya listesini hâvidir.)

42 – Sâlih Sâim (İmamzâde), **“Hüccetü’l-İslâm İmam Gazâlî”**, İst. 1315. 22 s. (İmam Gazâlî’den ve diğer bâzı tasavvuf büyüklerinden pek muhtasarca bahseden küçük bir risâledir.)

43 – M. Ridâ’, **“Ebû Hâmid el-Gazâlî, hayatuhu, ârâ’uhu, musannefatuh”**. Kahire 1924.

44 – Muhammed Zeki mubârek Abdüsselâm, **“El-Ahlâk inde’l-Gazzâlî”**, Kahire 1924.

45 – Müsteşrik A. P. Van Leewen IBLA **(I’lnstitut des Belles Lettres Arabes-Tunis)** Mecmuâsının 1958 yılı nüshâsında, **İmam Gazâlî ve eserleri** hakkında Avrupa dillerinde yapılan neşriyatın bibliyografik bir listesini neşretmiştir. (s. 221-227). Eksik, fakat çok kıymetli bir çalışmadır.

46 – I. Goldziher, **“Geschichte der İslamischen Philosophie”**, (in: Die Kultur der Gegenwart I, 5, Leipzig 1909).

47 – Aynı müsteşrikin: **“Die Religion des İslam”** (in: Die Kultur der Gegentvarl, Leipzig 1913).

48 – J. Hell, **“Die Religion des İslams. Von Mohammed bis Ghazâlî”**, übers. und engeleitet, Jena 1915.

49 – A. von Kremer, **“Geschichte der herrschenden Ideen des İslams”**, Leipzig 1868.

50 – D. B. Macdonald. Leiden’de üç dilde neşredilmiş olan **İslâm Ansiklopedisi**’nin ilk baskısındaki **“al-Ghazzâlî”** bendi.

51 – W. Montgomery Watt’in, aynı ansiklopedinin yeniden hazırlanan baskısındaki **“al-Ghazâlî”** maddesi.

52 – C. Prantl, **“Geschichte der Logik”** II, Leipzig 1861.

53 – H. Ritter, **“Das Meer der Seele”**, Leiden 1955.

54 – Şiblî Nûmânî, **“İslâm’ın Fikir Kılıcı Gazâlî”**. Urduca’dan tercüme. İst. 1972.

55 – Af. A. Palacios, **“La Mystique d’al-Ghazzali”**, 1915.

56 – F. E. Wilms, **“al-Ghazzalis Schrift tvider die Gottheit Jesu”**. 1966.

57 – Türkçe **İslâm Ansiklopedisi**’ndeki **“Gazâlî”** maddesi. Yazan: Kasım Kufralı.

58 – **Keşfü’z-Zünûn.**

İmam Gazâlî hakkında İslâm dünyasında, bilhassa Arap diliyle hayli neşriyat yapılmıştır. Onların hepsinin listesini vermeye bu önsözün hacmi müsait değildir. Zaten bizim gâyemiz burada akademik bir monografi yazmak değil, fakat ilim meraklılarına bir fikir vermekten ibârettir.

Bu bahsi kapatırken, batılıların İmam Gazâlî hakkındaki eserlerinin büyük

ihtiyatla okunması gereğine dikkat çekmek isteriz. Bu eserler yer yer kasıt veya yanılma netîcesi büyük hatâlar ve tahrifler ihtivâ etmektedir. Bunları inceleyecek Müslüman araştırıcıların tenkitçi bir zihniyetle okumaları ve itimat etmemeleri şarttır. Hattâ bâzı Müslüman muharrirlerin eserleri de ihtiyatla okunmalıdır.

BATI DİLLERİNDE İHYÂ

İhyâu Ulûm'un tamamı veya büyük bir kısmı henüz hiçbir batı diline çevrilmemiştir. Zaman zaman bâzı muharrirlerimizin yazılarında, birtakım hocalarımızın konuşmalarında sarf ettikleri "İhyâ belli başlı batı dillerine çevrilmiştir" yollu iddialar -maalesef- gerçeğe uymamaktadır. Biraz aşağıda belirteceğimiz gibi, İhyâ'nın kırk kısmından pek az kısımları İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya çevrilmiş olup, onlar da sırf müsteşriklerin ve akademik çalışma yapanların istifade edebileceği bir şekilde, gayet az miktarda basılmış olup mahdut kütüphânelere dağıtılmıştır.

Biz Müslümanlar, bâzen mesnetsiz sözlerle kendi kendimizi avutup uyutuyoruz. Bunlara birkaç misal vereyim:

"**Profesör Moris** diyor ki: "Kur'ân üstün bir kitaptır." Bu cümleyi Müslüman bir muharririn kitabında okumuştum. Muharririn ve eserinin ismini vermeyeceğim. Ama bahsedilen Profesör Moris kimdir? İsminin tamamı nedir? Nerede ve ne profesörüdür? Bu sözü hangi kitabında veya makalesinde sarf etmiştir? Kitabın basım yeri, tarihi, sayfa numarası nedir? Bu hususlarda tek harflik bilgi yoktur. Kaynaklar gösterilmeden, "Profesör Moris veya akademi âzasından Mösyö Piyer dedi ki." diyerek zikredilen meçhul veya mevhûm cümlelerle İslâmiyet propagandası yapılamaz. Zâten dinimizin böyle şeylere ihtiyâcı yoktur. Başkalarından alınan her söz ve fikir için kaynak gösterilmesi, kitap ismi, sayfa numarası verilmesi zarurîdir.

Bernard Shaw, Lamartine, Goethe gibi bâzı meşhurların İslâmiyeti medhettiklerini iddia ederken de mübalâğaya kaçanlarımız vardır. Bernard Shaw, henüz hayatta iken, kendisine isnad edilen methiyenin "authentic" (sahih) olmadığını beyân etmiştir. İngiltere'de Woking'te neşredilen "The İslamic Review"in -yanılmıyorsam- 1949 yılına ait nüshalarından birinde, mecmuâ idaresinin mektubuna yazdığı cevapta bunu açıkça belirtmiş ve "İslâm'da reform yapılmasının şart olduğunu" yazmıştır. Fakat bâzılarımız hâlâ "Bernard Shaw: "İngiltere'de demokrasi kemâline geldi. Bundan sonrası İslâmiyettir" diyor." diye yazar ve konuşuruz. Meşhûr Goethe bir yandan

İslâmiyeti medhetmiş, öte yandan Voltaire'in Peygamberimiz (s.a.v.) aleyhindeki çok edepsizce ve müfteriyâne piyesini (Mahomet) Almancaya tercüme etmiştir.

Bâzı Avrupalılara hidâyet nasip olmuş ve hak dîne girmişlerdir. Lord Headley, ressam E. Dinet, Marmaduke Pickthall, Muhammed Esed ve diğerleri gibi. Onlarla iftihar ederiz. Fakat B. Shaw Goethe, Lamartine gibi karışık ve bulaşık (son ikisi farmasondur) meşhurların, "Profesör Moris" veya "Mösyö Piyer" gibi meçhullerin vâki veya gayr-i vâki medhiyelerine fazla ehemmiyet verilmemelidir. Usûl-i hadis ilim ve metodunu ortaya koyan bir medeniyet ve kültürün mîrasçıları olan bizlere bu davranışlar yakışmaz. İslâmî neşriyât ve tebliğâtta ciddiyet ve vakar esastır.

"Almanya'da, bilhassa gençlik arasında İslâmiyet kütle hâlinde yayılıyor." gibi cümleler de çok mübalâğalıdır. Evet. Tek tük Müslüman olan vardır. Fakat kütlevî bir yayılma mevzubahis değildir. Biz Müslümanlar ne gibi hizmetler yapıyoruz ki? Avrupa'nın büyük şehirlerinde İslâm kültür merkezleri mi açtık? İslâmiyet'i anlatan kitaplar, risaleler, dergiler, gazeteler mi çıkarttık? İslâm misyonerleri mi gönderdik? Örnek Müslüman işçi, talebe ve münevverlerimizle batılılara nümûne mi olduk? Hayır hiçbirini yapmadık. Sonra da efsânelerle kendimizi avutuyoruz. Hâlbuki, sâdece İngiliz misyonerlik teşkilâtı Hıristiyanlığın kutsal kitaplarını tam 875 dile veya lehçeye çevirtip, bastırıp dağıtmıştır. (Bilgi için "The Gospel in many Tongues. Specimens of 875 languages in which The British and Foreign Bible Society has published or circulated some portion of the Bible. Londra, 1965 baskısı. 213 s." kitabından bilgi edinilebilir.) Üzülerek bildireyim ki, hâlen bir milyondan fazla Türk'ün bulunduğu Batı Avrupa ülkelerinde misyonerler, bahâîler, Yahova Şâhitleri geniş ve kesif bir sapıttırma faaliyeti içindedirler. Gerçekleri bilmeyenlerimiz ise "Avrupa Müslüman oluyor." efsânesiyle avunuyorlar.

Müslümanların realist olmaları ve bu avuntuları bırakıp, asrın vâsıta ve metodlarıyla ciddî, verimli, müessir İslâm misyonerliği (tebliğâtı) faaliyetlerine girişmeleri şarttır. Bu da, bir "zihniyet" ve "kültür seviyesi" meselesidir. İnşaallah böyle münevverlerimiz de yetişir.

Duyurmayı gerekli gördüğümüz yukarıdaki gerçeklerden sonra, İhyâ'nın batı dillerine çevrilen kısımları hakkında bilgi verelim:

1 - Hans Wehr. "***Al-Gazzâlî's Buch vom Gottvertrauen, das 35. Buch des İhyâ Ulûm ad-Din***", Halle/Saale, M. Niemeyer 1940. 142 s. (İhyâ'nın 35. kitabının Almanca tercümesi. Yâni 40 da 1.)

2 – L. Bercher ve G.-H. Bousquet, "***Le livre des bons usages en matiere de Mariage. Extrait de İ'lhyâ' 'ouloûm ed-dîn, ou Vivification des seienees de la foi***",

Paris, A. Maisonneuve, 1953. 129 s. (İhyâ'nın "Nikâhın Âdâbı" Kitabı'nın Fransızca tercümesidir. Eserin 40 da Fidir.)

3 – "***Some religious and moral teachings of al-Ghazzalir being brief extracts-from his İhyâ-u-ulûm-id-din".*** Freely rendered into English by Syed Nawab Ali. With an introduction by Alban G. Widgery. Baroda (Hindistan) 1921. 175 s. (Bu eserin 30-39. sayfalarında İmam Gazâlî'nin kitaplarının bir listesi mevcuttur. İkinci baskısı 1946 da Lahor'da Shaikh Muhammad Ashraf yayınevi tarafından yapılmıştır. Bu baskıda "The Seven Valleys, extracts from Minhajulabidin" ilâvesi vardır.) Kitap, İhyâ'dan serbest şekilde tercüme usûlüyle süzülmüştür.

4 – "***Worship in islam; being a translation, with commentary and introduction, of al-Ghazzâlî's Book of the ihyâ' on the Worship***", by the Rev. Edvoin Elliot Calverley. Madras (Hind.) 1925. 250 s. (İhyâ'nın kırkta biridir.)

5 – "***Von der Ehe; das 12. buch von al-Gazâlî's Hauptwerk***", übersetzt und erlaeutert von Hans Bauer. Halle/Saale, M. Niemeyer, 1917, 130 s. (İhyâ'nın kırkta biri.) İhyâ'nın 12. kitabının Almanca tercümesi.

6 – "***Über Intention, reine Absicht und Wahrhaftigkeit; das 37. Buch von al-Ghazâli's Hauptwerk***". Von Hans Bauer. Halle/ Saale, M. Niemeyer, 1916. 103 s. (İhyâ'nın 37. kitabının Almancası.)

7 – "***L'Obligation d'Ordonner le Bien et d'Interdire le Mal***". Livre XIX-Vol. 11 de l'lhyâ' 'ulûm al-dîn. Traduction Française par L. Bercher. Tunis 1961. 99. s. (İhyâ'nın "Emr-i mârûf nehy-i münker" kitabının Fransızcası.)

8 – **İhyâ**'nın 9. kitabını H. Kindermann Almanca'ya çevirmiştir. Leiden (Hollanda) 1924.

9 – G.-H. Bousquet, "***İhyâ' 'Ouloûm ed-din ou Vivification des Sciences de la Foi"*** unvanıyla İhyâ'nın tamamının tahlil ve fihristini Fransızca olarak neşretmiştir. Librairie Max Besson, Paris 1955, 466 s. Bu eser İhyâ'nın pek kısa ve kuru bir hülâsası sayılabilir. Bousquet gâyet az Arapça bilir. Kitabı, başkalarının yardımıyla hazırlamıştır. Bu zât "Les Mormons" (P.U.F. Serie: Que Sais-je no. 388, Paris 2. ed. 1967) adlı eserinde İslâm peygamberi hakkında bir ilim ve edep mensubuna yakışmayacak saygısızlıklarda bulunan ciddiyet ve otoriteden uzak bir kişidir.

10 – "***Die Dogmatik al-Ghazâli's, nach dem II. Buche seines Hauptwerkes***", H. Bauer. Halle 1912.

11 – "***Zum Titel und zur Abfassung von Ghazâli's Ihjâ.***" H. Bauer. Der islam dergisi 4, 1913.

12 – "***Erlaubtes und verbotenes Gut, 14. Buch von al-Gazâ- U's Neubelebung des Religionswissenschaften***", H. Bauer. Halle 1922

13 – “***Lintersuchungen zu Gazzâlî’s Kitab at-Tauba***”. S. Wilzer. Der islam dergisi, cild 32-34, Berlin 1957-59.

14 – “***Über die güten Sitten beim Essen und Trinken***”. 11. Buch von al-Gazzâlî’s Hauptwerk. Übers. u. bearb. als ein Beitr. zur Geschichte unserer Tischsitten v. Haris Kindermann. Leiden, Brill 1964. XXIX, 330 s.

15 – “***Die Wunder des Herzens. Ein Beitrag zur Religionspsychologie des islam. Aus al-Gazzâlî’s Haupttverk***” Mainz 1960. 225 s.

İhyâ hakkında İspanyolca ve Felemenkçe’de de bâzı küçük ve noksan tercümeler mevcuttur. Suzanna Wilzer’in Almanca ve W. Mc Kane’nin İngilizce bâzı araştırma ve tercümeleri de yukarıdaki listemize ilave edilse bile, İhyâ’nın batı dillerindeki kısmî tercümelerinin azlığı ve halkın meçhulü olduğu gerçeği değişmez. Kanaatimizce, batı halkları İhyâ’nın tam ve harfî bir tercümesinden fazla istifâde edemezler. Onlara, İhyâ’nın tek ciltlik -ve Avrupalı psikolojisine göre hazırlanmış bir hülâsası (veya serbest tercümesi) verilmelidir. İhyâ Müslümanlar için yazılmıştır. Bugünkü Avrupalı ise Hıristiyan veya dinsiz veya agnostik veya marksisttir. Yapılacak tercüme ve kısaltmada bu hususun göz önüne alınması şarttır. Avrupa insanı umumiyetle maddî refah içindedir. Karnı toktur, mesken sıkıntısı, işsizlik korkusu yoktur. Bol para kazanmaktadır. Fakat rûhen boş ve kupkurudur. Ona İslâm’ın mistik (tasavvufî) hayatının hazîneleri gösterilse-Allah’ın hidâyetiyle-bâzıları Müslüman olabilir. İslâmiyet’i Descartes mantığı çerçevesine hapsederek sırf akılcı ve faydacı ve pek “naif” bir tefsir tarzıyla batılılara anlatmaya çalışan Hindli-Pakistanlı veya Arap selefîlerin metodları pek yavan, pek rûhsuz, pek kurudur. “İslâm, kapitalizm, sosyalizm, sosyal adalet, Endülüs Medeniyeti şöyleydi. İslâm bir ideolojidir.” gibi özentili modern terminoloji kalabalığıyla yapılan acemice Müslümanlık propagandası batılıya tesir etmez. Size cevabı hazırdır: “İslâm kapitalizmden, sosyalizmden, komünizmden, faşizmden, üstün diyorsunuz. O halde siz Müslümanlar, İslâm Dünyası önce kendiniz bu nizâmı niçin tatbik etmiyorsunuz? Niçin kapitalist ve komünist ülkelerden daha gerisiniz? Niçin kargaşalık içinde yüzüyorsunuz? Önce kendiniz İslâmiyet’i tatbik edin, lâfla değil işle, amelle, eserle karşımıza çıkın.”

İslâm dünyası ve bilhassa genç ve aydın Müslümanlar büyük bir fikir ve mefhûm kaosu (kargaşalığı, hercümerci) içindedirler. Gerek Müslümanlara, gerekse batılılara hitâben yapılan bâzı İslâmî tebliğ yayınları gâyet metodsuzdur, hattâ yanlış metodlar üzerine kuruludur. İslâmiyet her şeyden önce bir inanç, ibâdet ve ahlâk sistemidir; yâni dindir. Dünya nizâmı oluşu bundan sonra gelir. Hâlbuki bâzılarımız inancı, ibâdeti, ahlâkı ikinci plâna atıyor ve “İslâm,

sosyalizm, nizâm, ideoloji, kapitalizm, komünizm, sosyal adalet.” diye karmakarışık bir apolojetik (müdafaa ve övme) faaliyetine girişiyor. Dinimizi, içerideki yerli dinsizlere ve batılılara beğendirmek için münâsebetsizce tevîllere, yersiz îzahlara bile başvuruluyor.

Bu yol çok yanlıştır. Aşağılık kompleksinin ve İslâm’ı zamana uydurma gâyret-i fâsîdesinin eseridir.

Kendi kardeşlerimize ve diğer insanlara İslâmiyet’i hakkıyla öğretmek ve sevdirmek istiyorsak, bütün bu özentileri terk edip, büyük ehl-i sünnet imamlarının metodlarını takip etmeliyiz. Bizce İhyâ kitabı, dinimizi Müslümanlara ve insanlara sevdirecek en doğru metod üzerine kurulmuştur.

Evet, önce îmân, ibâdet, ahlâk. Önce Allah’ı ve Resûlullah’ı tanımak ve itâat etmek. Önce ihlâs, ilim ve ahlâkî fazîletler edinmek. Önce yüksek İslâm karakterine sahip olmak. Önce şükrü, sabrı, tevekkülü, takvâyı, verâyı, büyük cihâdı öğrenmek. Önce nefs-i emmâre esâretinden kurtulmak. Önce gıybeti, riyâyı, hasedi, nifakı, gafleti, dîni dünyaya âlet etmeyi terk etmek. Önce namazı dosdoğru kılmak. Önce ezân okunur okunmaz câmileri hıncahınç dolduracak cemâat şuuruna erişmek. Önce birlik, itaat, biât nedir bilmek ve tatbik etmek.

Sosyal, mosyal, kapitalizm, ideolojiksel, nizâm; pusulayı ilk defa biz bulduk. Avrupa’da helâ bile yokken bizde her yerde hamamlar vardı ve sâire gibi fikirler daha sonra gelir.

Ebedî saadet, büyük kurtuluş için önce îmân, ibâdet, ahlâk şarttır. Şahıslarımızı, toplumlarımızı ıslâh etmeden dünyaya nasıl nizâm verebiliriz?

Bütün okudukları ve tavsiye ettikleri kitaplar birkaç Mısırlı, Pakistanlı, Necidli selefînin kuru, akılcı ve inhisarcı eserlerinden ibâret olan cereyan ve hareketlerin metodlarıyla kalkınamayız. Bu metodlar Arap dünyasında ve Pakistan’da İslâm dâvasını çıkmaza sokmuştur. Doğru metod İmam Gazâlîlerin, ehl-i sünnet imamlarının metodudur.

İşte bu düşüncelerledir ki, İhyâ’yı büyük ümitler ile neşrediyoruz. Bu millet, bu gençlik İhyâ’yı ve benzeri eserleri okur ve tatbik ederse -Allah’ın izin ve yardımıyla- kurtulur. Zilletten izzete çıkar. Beklediğimiz mesud inkılâbın planı bu kitaptadır. İmânımızı ehl-i sünnet ölçülerine göre tashih edeceğiz; namazı ve cemâati titizlikle ikame edeceğiz (yerine getireceğiz). Dinimizi öğreneceğiz; sünnetleri ihyâ, bid’atleri imhâ edeceğiz; olgun ve şuurlu Müslümanlar olacağız. İhlâs sahibi olacağız. Bakın ondan sonra güneş ne çabuk doğacak, sabah ne parlak olacaktır.

ESKİ TÜRKÇE TERCÜMELER

İmam Gazâlî'nin eserlerinin eski Türkçe (yâni eskimez Kur'ân harfleriyle) basılmış tercümelerinin bâzıları şunlardır:

1 - *(İlcâm ül-avâm an ilmil-kelâm.)* **"Tâyîn ül-vezâif fi hakk il-müteşâbihât"** Tercüme eden: Ahmed Rüşdü. İst. 1302. 122 s.

2 - **"İhyâu ulûm. Miyâr-ı hüsn-i ahlâk"** Mütercimi: Hüseyin Tevfik. İst. 1305. 26 s.

3 - **"İhyâu ulûm tercümesi. Kitab-ı İlim"** Mütercimi: Süleyman Tevfik. İst. 1326. 180 sf.

4 - **"İhyâu ulûm tercümesi. Kitâb-ı kavaid ül-akaid"** Mütercimi: Süleyman Tevfik. İst. 1327.

5 - **"İhyâu ulûm. Mîzân ül-ülfet"** Mütercimi: Hüseyin Tevfik. İst. 1305. 29 s.

6 - **"İksîr-i devlet. Kimyâ-yı Saadet nâm kitabın beşinci faslının tercümesi"** Mütercimi: Nergisî. İst. 1288. 115 s.

7 - **"İlm-i ahlâk"** Mütercimi: Ömer Âdil. İst. 1313. 59 s.

8 - **"Kimyâ-yı Seâdet 1. kısmın tercümesi"** 1293. 120 s.

9 - **"Kimyâ-yı Seâdet tercümesi"** İst. 1304. 150 s.

10 - **"Misbah ün-necâh"** Mütercimi: Farukî Abdullah Hasib. İst. 1308. 23 s.

11 - **"El munkiz min ed-dalâl tercümesi"** Mütercimi: Said Zihni. İst. 1287. 106 s.

12 - **"Vücûb-i şükr el-insan alâ nîmetil-Mennân. İhyâ'nın Kitâbüş-şükr tercümesi"** Mütercimi: Hâfız Celâleddin Livânevi. Bursa 1323. 94 s.

13 - **"Esbâbü'l-inâye fî tercümeti bidâyetun-nihâye"** Mütercimi: Eyûb Sabri Paşa. İst. 1306.

İmam Gazâlî'nin 1928'e kadar eski harflerle basılan tercümelerinin listesi bundan ibâret değildir. Başka matbû tercümeler de vardır. Bir kısım yazma tercümeler çeşitli kütüphânelerimizde ve hususî kolleksiyonlardadır. Bir ehl-i himmet çıkıp da bu mevzuda geniş ve ciddî bir bibliyografya çalışması yaparsa hayırlı bir kültür hizmetinde bulunmuş olur. Yukarıda zikredilen 13 çeşit tercüme Ankara da Millî Kütüphâne'de mevcuttur. (Katalog'da "İlcâm" yerine "el-câm" ve "İhyâu ulûm" yerine "İhyâ ül-ulûm" yazılmıştır. Düzeltilmesini istirham ederiz.)

İMAM GAZÂLÎ VE FİKİR MÜCÂDELESİNDE METOD

İmam Gazâlî'nin İslâm dünyasına en büyük hizmeti, dinimizi eski Yunan felsefesine uydurmaya çalışan "felâsife" cereyânının belini kırmış ve kökünü kurutmuş olmasıdır. İslâm düşüncesine felsefeciler hâkim olsaydılar, sapıklık

yaygın hâle gelecek, dînimizin safiyetine gölge düşürülecekti. Bundan dokuz asır önce yaşamış olmasına rağmen İmam Gazâlî'yi son derece objektif bir araştırıcı ve tenkitci olarak görüyoruz. Bu fikri, doktrini veya cereyanı önce gayet tarafsız, soğukkanlı, âdil bir şekilde inceler, güzelce tahlil ederdi. Ancak ondan sonradır ki, tenkit edilecek taraflarını gösterirdi. Felsefecilerin eserlerini uzun müddet dikkatle incelemiş, tahlil etmiş ve bu çalışmalarını "Makasıd el-Felâsife" adlı eserinde hülâsa etmiştir. Eser o kadar mükemmeldi ki, ortaçağ Avrupalıları bunu Latince'ye ve İbrânice'ye tercüme etmişler, iki asır kadar, felsefenin ne olduğunu anlamak için bu esere muhtâç olmuşlardır. Hazret-i İmâm, Makasıd'dan sonra "Tehâfüt"ü yazmış ve bu şahâserinde felsefeyi yıkmıştır.

O devirde diğer bir fitne kaynağı olan Bâtıniyye tâifesini de evvelâ derinden incelemiş ve bilâhare tenkit edip çürütmüştür. Fakat bu cereyan akla ve mantığa dayanmadığı için, hurafeleri zamanımıza kadar sürüp gelmiştir.

İslâm dünyası asırlardan beri İmam Gazâlî'nin metodunu terk etmiştir. Asırlardan beri Gazâlî çapında kelâm âlimleri, fikir mücâdelecileri yetişmiyor. Bundan dolayıdır ki, fikren çok geri kalmış vaziyetteyiz.

Devrimizde İslâm dîni ve toplumu için bir felâsife cereyanı tehlikesi yoktur. Buna mukabil, ondan çok daha tehlikeli ve sapık cereyanlar ve doktrinler yayılmaktadır. Bizzat Müslümanlar arasında bozuk mezhepler, ehl-i sünnet dışı inançlar türediği gibi, dış dünyadan da bir sürü dalâlet cereyanı ümmetimiz arasında yayılmakta, tahribâtını icra etmektedir. İmam Gazâlî zamanında mevcut olmayan bozuk ve sapık cereyanlardan bâzılarını zikredelim: Bahaîlik, komünizm, sosyalizm, farmasonluk, nasyonalizm v.s.

Çağımızdaki dîn âlimlerinin ve Müslüman mütefekkirlerin ilmî eserler kaleme alarak bütün bu doktrinleri İslâmî yönden inceleyip, tenkide tâbi tutmaları, hatâlarını gösterip çürütmeleri zarurî bir vazifedir. Ama nerede böyle kitaplar? Ortada bir kaç avâmi polemik eserinden, gayr-ı ilmî mücâdele kitabından başka bir şey yok. Hâlbuki esas olan ilimle, mantıkla, akılla, hikmetle mücâdele edip, susturmaktır. Meselâ farmasonluk hakkındaki eserleri ele alalım. Bu gizli dînin ve dünya saltanatının anahatları nelerdir? Gayesi nedir? İnanç temelleri, felsefesi, faaliyet metodları nelerdir? İslâmî ölçüler bakımından hangi noktalarda açıkça küfre düşmüşlerdir? Bunlardan vukufla bahseden tek eser gösterilemez.

İnsan tahayyül ediyor, diyor ki, İmam Gazâlî şu devirde yaşasaydı ne yapardı, nasıl kitaplar yazardı? Felsefecileri "Tehafüt" adlı eseri ile nasıl çürüttü ise şu devirdeki farmasonları, Avrupa mukallitlerini, komünistleri, sosyalistleri, nasyonalistleri, rasistleri de çürütürdü. Öyle eserler yazardı ki, Avrupalılar da

hayran kalır ve kendi dillerine çevirirlerdi.

Vehhâbilik İslâm âleminde koskoca bir fırkadır. Adamlar kendileri gibi inanmayanlara kolayca müşrik ve kâfir damgasını yapıştırıyorlar. “Yâ Resûlallah!” diyen, kabristana gidip de ölülere duâ ederek mağfiret olunmalarını dileyen kimseleri dinden çıkmış olarak görüyorlar da, kendileri her gün krallarına “Yâ Celâlet el-Melik el-Muazzam!” diye hitâp etmekte beis görmüyorlar.

Hindistan’da Kadiyanîlik yâhut Ahmediyye diye yeni bir dîn türemiştir. Adamlar kendi pîrlerine, Mirzâ Gulam Ahmed’e Mesih-i mev’ûd, nebî diyorlar. Kendisine vahiy geldiğini iddia ediyorlar. Ona inanmayan kâfirdir diyorlar.

Para kazanmak hırsıyla birtakım yayıncılar ortalığı bozuk eserlerle doldurdular. Ne kadar reformcu, müteceddid, mezhepsiz, selefî varsa, dört renkli ofset baskılı kapaklar içinde (zehri teneke kutu içinde sunmazlar!) milletimize takdim ettiler. Hiçbirini tenkit eden yok.

İmam Gazâlî ayarında âlimlerin, hiç olmazsa onun ve benzerlerinin yolundan giden şuurlu bir ulemâ sınıfının mevcut olmadığı yerde, sapık fikirler işte böyle yayılır. İmam Gazâlî’den bu hususta da alacağımız çok dersler var. Ehl-i sünnet elden gidiyor. Ne ehl-i sünneti! Din, îmân kökünden yıkılmak tehlikesinde. Ey ilim sahipleri uyanınız, harekete geçiniz! Mücâdele ediniz! Halk sapıtırsa, onların günâh ve vebâli de sizin boynunuza olacaktır.

İslâmiyet’e ve ehl-i sünnet mezhebine aykırı sapık fikir, cereyan ve ideolojilerle mücâdele mevzûunda İmam Gazâlî’den çok ders ve ibret almamız gerekmektedir. Bu büyük zâtın, hayatını, fikir ve eserlerini, mücâdele metodlarını bu açıdan da dikkatle incelememiz zarurî bir vazife hükmündedir.

İMAM GAZÂLÎ VE AHLÂK

İhyâ bir bakıma çok büyük bir ahlâk kitabıdır. Sâdece Müslümanlar için değil, bütün insanlık için bir fazîlet hazinesidir. İslâmiyet güzel ve üstün ahlâk üzerine kurulmuştur. Bu mevzudaki âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerifler o kadar çoktur ki, metin ve tercümeleri ciltlere sığmaz. İhyâ’nın dörtte biri güzel ahlâka, dörtte biri de kötü huylara dâirdir. Bu mevzuları İmam Gazâlî kadar canlılıkla, ruhlara duyuracak, kalplere indirecek bir üslûpla anlatan kimse az çıkmıştır. Hazret-i İmâm kuru bir vâiz değildir. Sözlerinin insanı titreten, ağlatan, tüylerini ürperten, pişmanlık duygularını harekete getiren bir tesiri vardır. Cinnî ve insî şeytanlar İhyâ kitabından çok büyük bir darbe yemişlerdir. İhyâ’yı okuyup da duygulanmayanlar nasipsizliklerine ağlasınlar.

İslâmiyet güzel ahlâk üzerine kuruludur demiştik. Hak Teâlâ Hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi mekârim-i ahlâkı (güzel ve üstün ahlâkı) tamamlamak için insanlığa önder olarak göndermiştir. O yüce Allah'ın Elçisi, ahlâk ve fazîletin canlı bir timsâli idi. İhlâs, şefkat, sıdk, vefâ, dostluk, kibârlık, incelik, kerem, affedicilik, tevâzu, doğruluk numûnesi idi. Ashabı da öyleydiler. İlk asırlarda yaşayan selef-i sâlihîn efendilerimiz hep bu Muhammedî ahlâk ile süslenmiş olgun insanlardı. Fakat asırlar geçtikçe Müslüman milletin ahlâkı sarsıldı. Hele son yarım asırdan beri büsbütün bozuldu. İslâm dîninin yasak etmiş olduğu bütün fenâlıklar halk arasında yayıldı. İçki, kumar, fuhuş, fâiz, ticarette ve alım satımda hîle ve yalancılık, emânete ihanet, riyakârlık, gıybet, haset, iftira, başkalarının ayıplarını araştırmak, açık saçıklık, yabancı kadınlara söz atmak ve sarkıntılık yapmak, komşuları ve başka insanları rahatsız etmek, kadın-erkek çırılçıplak bir olmak, haram-helâl ayırt etmeksizin para ve servet hırsına kapılmak ve daha neler neler.

Yakın zamanlara kadar İslâm dünyasının göz bebeği olan İstanbul'da çıkan günlük gazetelere bakarken insanın gayr-i ihtiyarî yüzü kızarıyor, hicabından yerlere geçiyor. Hem (pek az istisnâ hariç) o gazetelerin kepazeliğinden, hem de duyurdukları ahlâksızlık haberlerinden. Dîni bütün bir Müslüman'ın büyük şehirlerde yaşaması ne kadar zorlaştı. İçki her yere yayıldı. İnsan alışveriş edecek içkisiz bakkal, karnını doyuracak içkisiz lokanta bulmakta güçlük çekiyor. Barlar, gazinolar, pavyonlar, buluşma evleri, diskotekler, sinemalar, plajlar, tiyatrolar, mecralarından taşan pislik selleri hâlinde şehirleri kirlettiler. Tembellik yuvası, vakit öldürme makinası olan kahvehâneler köylere kadar her yeri istilâ etti. Kumar, piyango, toto ve diğer talih oyunlarının girmediği yer kalmadı. Yalan, dolan, milleti aldatma, zulüm, istismar, rüşvet, iltimas, zayıfı ezmek umumîleşti.

Ahlâk buhrânı sâdece dinden uzaklaşmış "modern" kitleleri sarmakla kalmadı. Az-çok dindar geçinen nice kimseler de gerçek İslâm ahlâkından uzaklaştılar. Müslümanlar arasında gıybet salgın hâline geldi. Dedikodu gibi lisan âfetleri kanser gibi İslâm toplumlarına yayıldı. Şahıslar, hizipler, tarikler arasında çekişme, tefrika ve düşmanlıkların gürültüsü ayyuka çıktı, birbirine kolayca kâfir demek bâzıları arasında modalaştı. Farmason politikacılara yaranmak için, kendi din kardeşlerine kova kova pislik saçanlar görüldü. En âdi dinsizler, en karaktersiz sefiller ile bir olup kendi dindaşlarına, dâvâ arkadaşlarına iftirâ kampanyaları hazırlayanlar zuhur etti. Müslümanlar arası sevgi, dayanışma, şefkat, dostluk, birlik bağları darbelendi. Siyâsî ihtiraslar, maddî menfaatler uğrunda din istismarcılığı aldı yürüdü. İslâmî hizmetler için harcanması gereken

yardım ve hayır paralarını sorumsuzca israf edenler görüldü.

Son asırda Hindistan'da yetişmiş meşhur âlimlerden Şiblî Numânî, İmam Gazâlî'nin hayatına, fikirlerine ve eserlerine dair; kaleme aldığı kitabında Müslümanlar arasındaki gıybet salgını hakkında şu satırları yazmaktadır:

"Bir kimse hakkında, onun arkasından (gıyabında), memnun olmayacağı veya beğenmeyeceği şekilde konuşmaya gıybet denir. Bu hastalık, Müslümanlar arasında yaygın olduğu kadar dünyanın hiçbir milletinde; hiçbir dinî cemâatinde yaygın değildir. Müslümanlar kadar fazla gıybet yapan başka bir ümmet de gösterilemez. Mümkün olsa da devlet kuvveti ile bu faydasız dedikodulardan, çekişmelerden Müslümanlar zorla men edilse ve gıybet ortadan kaldırılsa. Müslümanların toplantıları, sohbetleri, meclisleri bir anda zevkini, neşesini kaybedecektir.. Çünkü onların sohbetlerinin hararetinin en büyük kaynağı bu gıybettir. İşin en şaşılacak tarafı da, hemen hemen her Müslüman'ın, gıybetin çok kötü ve dînen haram olduğunu bitmesidir. Fakat bundan öyle bir zevk alır ki, bunda öyle bir lezzet bulur ki, bir türlü terk edemez."

Merhum Şiblî Numânî bu satırları yazalıdan beri İslâm dünyasında ne büyük değişiklikler, ne korkunç yıkımlar olmuştur. Gelsin bir de bugünkü Müslümanlar arasındaki gıybet ibtilâsını görsün. Gıybet, büyük bir kütlenin ruh gıdası, vazgeçilmez zevk ve eğlencesi hâline gelmiştir.

Sâdece gıybet mi? Ne gezer! Gevezelik, iftirâ, haset, kin, şeref ve haysiyetlere saldırmak, iki kişinin arasını bozmak, lâf taşımak, kelime-i küfür sarf etmek ve neler neler.

İşte "İhyâ" kitabı bize benimsememiz gereken güzel ahlâkı öğretiyor, kurtulmamız ve terk etmemiz gereken kötü ahlâkı da gösteriyor. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'den, Sünnet-i Peygamberî'den sallallahü aleyhi ve sellem ve selef-i sâlihînin eserlerinden süzülmüş hikmetlerdir. Bugünkü Müslüman cemiyetlerin bunlara hava kadar, su ve ekmek kadar ihtiyâcı vardır. Okumalı, ibret almalı ve hâlimizi İslâm'ın bu ölçülerine göre düzeltmeliyiz.

Hele din perdesi altında yıkıcılık yapan, dîni kendi menfaatlerine âlet eden, dinî hizmetleri dejenere eden, hizip ve meslek çekişmeleriyle kafamızı şişirenler artık kendilerine gelmelidirler. Bu ümmetin böyle verimsiz ve zararlı çekişmelerle uğraşacak takati kalmamıştır. Herkes İslâm ahlâkı ile ahlâklansın, kendi vazifesini yapsın, tefrikadan, boğuşmadan, gıybetten vazgeçsin. Hizmetin başı budur. Bütün kâmil mürşidler böyle söylüyorlar.

İMAM GAZÂLÎ TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ

Avrupalılar, kendi aralarında çıkan meşhur fikir, sanat ve din adamları için müzeler, kütüphaneler, akademiler, araştırma enstitüleri kurmuşlardır. Bir kaç misal verelim: Ernest Renan (1823 -1892) öleli çok olmuştur. Fakat onun adına faaliyette bulunan bir cemiyet muntazaman ilmî araştırma mecmuâları çıkartarak, Hıristiyanlığın temellerini sarsıcı neşriyat yapar. Renan'ın el yazıları, şahsî hatıraları bu cemiyet tarafından titizlikle saklanmaktadır. Almanya'da reformcu Martin Lüther'in (1483-1546) çalışma odası aynen muhafaza edilmektedir. Şâir Goethe'nin evi, öldüğü günkü gibi durmaktadır. Kütüphânesi, notları, elbiseleri, kalemleri, velhâsıl her şeyiyle... Masasındaki güller her gün tazelenmektedir. Oluk oluk gelen ziyaretçilere "İşte meşhûr şâirimiz Goethe bu odada, bu masada, bu atmosfer içinde eserlerini yazardı." diyorlar. Ressam Albrecht Dürer'in (1471-1528) evi de, bundan dört yüz sene önceki hâliyle aynen restore edilmiştir. Batılılar büyüklerine, meşhûr adamlarına, kendi kültür mîraslarına o kadar sâdıklar ki, küçük bir hatıranın bile üzerine titriyorlar.

Almanların **Wilhelm Busch** (1832 -1908) adında hem şâir, hem de ressam ve karikatürist bir san'atkârları var. Hannover'de adına koskocaman bir müze kurmuşlar. Eserleri yüzlerce çeşit baskı yapmış; milyonlarca basılmış. Yazı ve resimlerinin müsveddeleri büyük titizlikle saklanıyor. Hattâ o müsveddeleri, kâğıtlardaki lekeleri dahi taklîd etmek şartıyla altı renkli ofsetle aynen basıp kitap meraklılarına ateş pahasına satıyorlar. Avrupa'da orta çapta muharrirlerin bile hatıraları saklanıyor. Birçoğunun adına cemiyetler, vakıflar, enstitüler kurulmuş. Oraları ziyâret ettiğiniz zaman, cemakânlarda birtakım defterler, kâğıtlar, kalemler gösteriyorlar. "İşte bu kalemle, bu defterlere yazardı." diye işâret ediyorlar.

Bizde ise durum tam tersinedir ve yürekler acısıdır. Türkiye'yi Cengiz ve Hülâgû hanların vahşi Moğol sürüleri yakıp yıkmış olsaydı bu kadar kültür tahribatı yapamazlardı. Kendi öz kültürümüz, edebiyat ve sanat hazinelerimiz mahvedilmiştir.

Tevfik Fikret'ten başkasının evinde müze kurulmamıştır. Ona gösterilen ihtimam da, dinsiz oluşu sebebiyledir. Avrupalılar bizim Fuzulî'miz ile çağdaş kültür büyüklerinin evlerini, çalışma odalarını, el yazılı notlarını, şahsî eşyalarını muhafaza etmişler. Biz Fuzulî'den geçtik, son yüz sene içinde gelip geçmiş büyüklerimizin, meşhurlarımızın hatıralarına bile sahip olamamışızdır. Birçok muharririmizin çeşitli sebeplerle sağlıklarında bastıramadıkları, el yazılı tek nüsha müsveddeler çöplüklere atılmış, kadir bilmez torunlar tarafından eskicilere satılmış, yok olup gitmiştir. Bu satırların muharriri, bundan yedi sekiz sene evvel, Sahaflar Çarşısı'nda duvar köşesinde barakamsı bir yerde satış

yapan bir kitabevinin önünde, yere yığılmış bir kâğıt ve karton yığını içinde son devrin meşhur hattatı merhum Şefik Bey'in nefis bir levhasını bulmuştum. "Kaça bu?" diye sordum, âşinâ kitapçı "Al götür, para istemez, zâten biz o hurda kâğıtları atacağız." cevabını vermişti. Şefik Efendi, Bayezid'deki Üniversite kapısı üzerindeki yazılardan bir kısmının hattatıydı. Onun İstanbul'da bir levhasının çöplüğe düşmesi, Paris'te bir "Matisse" in çöplüğe düşmesiyle birdir. İşte kültür mîrasımız bu haldedir. Vahşî ve düşman bir zihniyet, Müslüman-Türk'ün kültür damarını kurutmak için her türlü habâseti icra eylemiş, korkunç tahribat yapmıştır. Hani Mehmed Akif, Ziya Paşa, Namık Kemâl, Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Kâtib Çelebi, Bursalı İsmail Hakkı müzeleri? Müze mi? Müzeden geçtik, eski ediplerimizin matbu eserlerinin çoğunu bile bulmanın imkânı kalmadı. Millî Kütüphâne'ye gitseniz, orada da hepsini bulamazsınız. Türk nesrinin usta kalemlerinden Abdülhak Şinasi Hisar (ki ona Türk Piyer Loti'si diyebiliriz) öldüğü vakit, kitapları, eşyaları, kâğıtları eskicilere düştü, ayaklar altında çiğnendi.

Bu girizgâhtan sonra sadede girelim: İmam Gazâlî Hazretleri için ilmî bir araştırma enstitüsü, bir nevi akademi kurulmasını teklif ediyorum. Yüksek İslâm Enstitülerimizden biri pekâla bu işi üzerine alabilir. Onlar yapamazlarsa, Müslüman ilim adamlarımızdan, ilim sever zenginlerimizden bir gurup bu işe teşebbüs edebilir. Meselâ bir dernek kurulur ve faaliyete geçilebilir. Öncelikle yapılması gereken işler şunlardır:

İmam Gazâlî Kütüphanesi Kurmak: Başta İmam Gazâlî'nin matbû eserleri olmak üzere, Hazret ile ilgili doğu ve batı dillerinde neşredilmiş bütün eserlerin nüshaları veya fotokopileri veya mikrofilmleri buraya toplanır. Zamanla o hâle getirilir ki, Avrupalı müsteşrikler bile tetkiklerini tamamlamak için İstanbul'a bu kütüphaneye gelmek mecburiyetinde kalırlar. Dünyanın çeşitli kütüphanelerindeki İmam Gazâlî'ye ait yazma eserlerin film veya fotokopilerinin de yavaş yavaş bir koleksiyonu meydana getirilir.

Yazmaların Tıpkı Basımlarını Yapmak: Önce İstanbul kütüphanelerindeki kıymetli yazmalar ofset usûlüyle aynen bastırılır. Dünya kütüphane ve üniversiteleri bu yazmaların tıpkıbasımlarını yüksek ücretlerle satın alacaklardır. Elde edilen gelir ile cemiyetin masrafları karşılanır, istidatlı gençlere İmam Gazâlî üzerinde doktora tezleri, monografiler hazırlamaları için araştırma bursları verilebilir.

Büyük Bir İmam Gazâlî Bibliyografyası Hazırlamak: Bu esere, İmam Gazâlî hakkında bütün dünyada neşredilen makale ve kitapların ilmî usûllere göre yapılmış listesi ve münderecatlarının ilmî ve İslâmî tenkit ve tahlili derc

edilecektir.

İmam Gazâlî'nin Kendi Eserlerinin Mufassal Bibliyografyası: Bu kitapta da Hazret'in matbû, yazma, tercüme eserleri hakkında bütün dünya kütüphanelerinden derlenecek bilgiler metodik şekilde toplanır. Şu nokta da hatırdan çıkarılmamalıdır ki, birçok husuŝî kütüphanelerde tek nüsha yazmalar mevcut olabilir. Bunları da araştırmak ya satın almak yâhut mikrofilmlerini çıkartmak zarurîdir. Şimdiye kadar yanan, yırtılan,-atik veya cedîd Hulâgu avenesi tarafından-çöpe veya Dicle'ye atılan, çeşitli sebeplerle kaybolan kitaplar oldu. Giden gitti. Bâri bundan sonra elde kalanları kurtarmaya bakalım.

Yahya Kemâl Enstitüsü ve İstanbul Fetih Cemiyeti, varlıklarıyla iftihar edebileceğimiz ilmî derneklerdir. Birer akademi gibi çalışmakta, devletin yapamayacağı işleri yapmaktadırlar. Neşrettikleri kitaplar, devlet kitaplarından daha kalitelidir. İşte onlar önümüzde birer örnektir. Aynı işi İmam Gazâlî Tetkikleri Enstitüsü adıyla bizler de yapabiliriz. Yalnız bir noktayı da hatırlatmadan geçemeyeceğim. Memleketimizde istismarcılık almış yürümüştür. Böyle bir cemiyetin maddî imkânlarını sömürmek isteyen birtakım parazitler zuhûr edip cemiyeti ele geçirebilirler. Böyle cehele ve eşirrâya (câhiller gürûhu ve şerli kimselere) karşı da peşînen tedbirli olmak lâzımdır. Bu gibi işler ve hizmetler ihlâs, efendilik ve ilim-irfân aşkıyla yürütülür.

Kurulacak ilmî enstitünün bir de yıllık ilmî dergisi olur. Buna Türkçe, Arapça, İngilizce, Almanca, Fransızca yerli ve yabancı ilim adamlarından alınacak-makaleler basılır.

Bugünkü Müslümanlarda ne yazık ki, teşebbüs ruhu çok küllenmiştir. Bakalım bu teklifimizi kuvveden fiile çıkarabilecek aksiyoner ilim severlerimiz çıkacak mı? İnşaallah olur.

İMAM GAZÂLÎ'NİN KARDEŞİ

Hüccetü'l-İslâm Hazretleri'nin kardeşi Şihabüddîn Ahmed bin Muhammed el-Gazâlî de büyük bir sûfî ve âlimdir. 520/1126 tarihinde Kazvin'de vefât etmiştir. Hüccetü'l-İslâm Gazâlî, Nizamiye Medresesi'ndeki kürsüsünü terk ettiği vakit bir müddet ona vekâlet etmiştir. Yüksek bir vâizdi. İhyâ'nın tek ciltlik bir hülâsasını yapmıştır. "Lübabü'l-İhyâ" adlı bu kitap Hindistan'da basılmıştır Akaide dair "el-Tecrîd fî Kelimât et-Tevhîd" isimli eseri Muhammed Fevzi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve "et-Tefrîd fî Terceme et-Tecrîd" adıyla 1285'de İstanbul'da basılmıştır. Semâ'nın cevazına dair "Bevârik el-ilmâ' fî'r-redd alâ men yuharrimu's-semâ" ünvanlı eseri de meşhurdur. Diğer eserleri: Minhec el-

elbâb, Risâle fî fadl el-fakr ve'l-fukarâ, Lâ ilahe illallah'ın fazîletlerine dair risale (Paris'te yazması vardır), Kitâb ez-Zahire li ehl el-Basîre, Sevânih (muhabbete dair), Sırr el-Esrâr fi keşf el-Envâr, Risâle aynîye (vaazlar) ve şâire. Fazla malûmat için Brockelmann'a, Subkî'nin Tabakat'ına müracaat edilmelidir.

İMAM GAZÂLÎ'NİN ŞİİRLERİ

İmam Gazâlî pek fazla olmamakla beraber şiir ile de meşgul olmuştur. Çeşitli kaynaklarda, nazmettiği şiirlerden parçalara rastlanmaktadır. 1896'da Paris'te "Lemerre" yayınevi tarafından basılan 95 sayfalık Fransızca bir eser, "Les quatrains d'Al-Ghazali" adını taşımaktadır. Bu eseri H. Cazalis, "Jean Lahor" takma adı altında hazırlamıştır, (ikinci baskı 1907, 156 s.). İmam Gazâlî'nin, vefâtından hemen önce, bu fâni dünyaya vedâ ederken söylediği kasîde M. Ali Aynî'nin "Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî" adlı eserinin son kısmında mevcuttur.

İMAM GAZÂLÎ'NİN MEZHEBİ

Zamanımızda mezhep meselesi hayatî bir ehemmiyet arzettiği için, Hüccetü'l-İslâm Hazretleri'nin taklîd ettiği mezhep hakkında bir parça izahat vermeyi uygun görmekteyim. Bilindiği gibi Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem devrinde, Müslümanlar, dinî mevzûlardaki bilgileri ya doğrudan doğruya Hâce-i Âlem Fahr-i Kâinat Efendimiz (s.a.v.)'den yâhut onun mübârek sahabelerinden öğrenirlerdi. Bir müşkülleri, tereddüt ettikleri bir husûs olunca yine onlara müracaat ederler, işin doğrusunu anlarlardı.

Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra İslâm dünyası hızla genişlemeye, koskoca ülkeler İslâm devletine katılmaya başladı. Sahâbelerin sayısı da gün geçtikçe azalıyordu. Maşrıktan mağribe kadar milyonlarca insan Müslüman olmuştu. İslâmiyet sâdece inanç ve ibâdet işlerini düzenlemiyor; fakat dünya işlerini de tanzim ediyordu. Ticaret hukuku, evlenme, boşanma, mîras, âile münâsebetleri, ceza hukuku, harp ve sulh hukuku, arazi hukuku, vergiler, para muameleleri ve daha birçok hükümlerin İslâmî kaynaklardan çıkarılarak tatbik edilmesi gerekiyordu. Bu, çok büyük bir ihtiyaçtı. Öte yandan, İslâmiyeti içten yıkmak isteyen Yahudiler, Zerdüştîler, Ateşperestler ve diğer suikastçılar, ortaya çeşitli hurafeler atıyor, halkı saptırmaya uğraşıyordu. Başta, sözde Yahudilikten dönme İbn Sebe olmak üzere, birçok fesatçılar İslâmiyet perdesi altında bozuk fikirler yayıyorlardı. İşte hicretin ikinci asrından itibâren İslâm dünyasında birtakım büyük müctehidler yetişmiş ve bunlar Kur'ân-ı Kerîm'i ve ehâdis-i nebeviyyeyi esas alarak dînimizin amele ait hükümlerini bir araya

getirmişlerdir. Bu dört müctehid esasta birdirler. Zâten "Mevrid-i nassta içtihada mesağ yoktur" (Nass ile sabit olan dinî meselelerde ictihad yapılamaz) prensibi gereğince, esas meselelerde bu dört müctehid arasında hiçbir ihtilâf yoktur. Onlar sâdece, bâzı ufak ve teferruata âit meselelerde ictihad ayrılıklarına düşmüşlerdir.

İnanç meselelerinde de, Asr-ı Saâdet'te hiçbir ihtilâf yoktu. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sallallahü aleyhi ve sellem bu mevzûlarda, doğruyu öğretiyor, halkı irşad ediyorlardı. Fakat onun vefâtından bir müddet sonra, İslâmiyeti içten yıkmak isteyen suikastçılar ortaya bozuk fikirler atmaya başladılar. İslâm devletinin hudutları da genişledi ve başka dinlerle fikir çatışması baş gösterdi. İslâm ulemâsı zaruret, lüzûm ve ihtiyâca binâen İlm-i Kelâm denilen bir ilmin metotlarını geliştirdiler, ortaya koydular. Bu ilim, İslâm inançlarının müdafaasını yapıyor, onların doğruluğunu ispat ediyor, onun dışındaki dinlerin bozukluğunu delîlleriyle bildiriyordu. İnanç mevzuunda da İslâm dünyasında iki büyük müctehid çıkmıştır, İmâm Mâtüridî ile İmâm Ebû'l-Hasen Eş'arî.

Hazret-i Peygamber bir hadîs-i şeriflerinde "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri müstesnâ bunlar cehenneme gireceklerdir." buyurmuştur. Ashab "-Yâ Resûlallah! Cehenneme girmeyecek fırka hangisidir?" diye sorduklarında "-Benim ve ashâbımın yolunda gidenler" cevabını vermişlerdi. İşte bu fırka Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebidir. İmâm Ebû Hanife, İmâm Mâlik, İmâm Şafiî, İmâm Ahmed bin Hanbel Ehl-i Sünnet mezhebinin amelde dört büyük imamıdır. İmâm Mâtüridî ile İmâm Eş'arî de inanç meselelerinde Ehl-i Sünnet'in iki imamıdır.

İçinde yaşadığımız bu devirde her Müslüman'ın îtikad meselelerinde ya İmâm Mâtüridî'ye yâhut da İmâm Eş'arî'ye; amel meselelerinde de dört büyük imamdan birine bağlanması lâzımdır. Aksi takdirde bid'atlere düşer, mânen büyük zarara uğrar. Mezhepsizlik, İslâm ümmetini tehdîd eden en tehlikeli bid'attir.

Arap âleminde, Hint-Pakistan Müslümanları arasında zuhûr eden bâzı yazarlar, mezhepleri -açıkça veya sinsi metodlarla- yıkmaya uğraşıyorlar. Bunların kitapları, makaleleri dikkatle tetkik edilecek olursa içlerinde Ehl-i Sünnet'e uymayan fikirler, bozukluklar olduğu görülecektir. Böyleleri, Ehl-i Sünnet'i yıkıp yerine Mûtezile, Vehhâbiye, Selefiyye ve bunlara benzer mezhep, meslek, cereyân ve hareketleri İslâm dünyasına hâkim kılmaya çalışmaktadırlar. Sözde ıslah edici ve birleştirici, gerçekte ise ifsad edici ve parçalayıcı bu fikirler, gerek Arap âlemini, gerekse Hint-Pakistan Müslümanlarını çıkmaz yollara sokmuş; kaş yapayım derken göz çıkarmıştır. Türkiye Müslümanlarının yakın tarihten ibret

alarak, hangi kılık altında gelirse gelsin, mezhepsizlik fitnesine karşı çıkmasını, aldatıcı propagandalara kapılmamasını candan temennî ediyoruz. İslâm dünyasının kurtuluş ve kalkınmasını Ehl-i Sünnet dışı cereyan, hareket ve metotlarda arayanlar hatâ etmektedirler.

İslâm âleminde yetişen çok yüksek âlimler, mürşidler ve şahsiyetler daima bir Ehl-i Sünnet önderine, imamına bağlana gelmişlerdir. İmam Gazâlî Hazretleri de, bir Ehl-i Sünnet Müslüman'ı olarak amelde Şâfiî idi. Bununla iftihar ederdi. Hattâ, hocası İmâmü'l-Haremeyn Hazretleri'nin şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Kendisi müctehidlik derecesine erişmemiş kimseler için Şafiî mezhebini taklid etmek vâciptir." İmâmü'l-Haremeyn kendisi Şâfiî mezhebinde olduğu için -o mezhebi tavsiye makamında- böyle söylemiştir. Esas maksadı, müctehid derecesinde olmayan kimselerin mutlaka dört imamın birine bağlanıp, onu taklid etmesi zarûretine işaret etmekti.

Şüphesiz ki, İmam Gazâlî çok yüksek bir âlimdi. Belki de ictihad derecesine yükselmişti. Fakat onun yaşadığı devir yeni bir fıkıh ekolü kurmak devri değildi. Dört mezhep sâyesinde Ehl-i Sünnet cereyanı istikrar kazanmıştı. O büyük imamların fıkıh ekollerini geliştirmek, onların yolunda yürümek en doğrusuydu. Bütün Ehl-i Sünnet âlemi ve ulemâsı itikadda iki, amelde dört öndere bağlanmakta, onların mezheplerini taklid etmekte ittifak etmişlerdir. Bu mevzuda bir nevi icmâ hâsıl olmuştur. Bu ittifak ve icmâ zamanımızda da devâm etmektedir. Günümüzde bâzı bid'atçilerin, mezhepleri yıkmak istemelerinin ve bu yolda ileri sürdükleri fikirlerin Ehl-i Sünnet Müslümanları katında değeri yoktur. Mezhep düşmanları şâyet Mâtüridiliği, Eş'arîliği, Hanefîliği, Mâlikîliği, Şâfiîliği yâhut Hanbelîliği yıkmak istiyorlarsa, içlerindeki emel, yıkacakları bu sünnî ekollerin yerine ya şahıslarının kurduğu yâhut da hesabına çalıştıkları şahsın mezhebini, sistemini getirmektir. Meselâ, devrimizdeki mezhepsizlerin çoğu, yıkmak istedikleri sünnî mezhepler yerine, kendi üstadları ve imamları olan Muhammed İbn Abdülvehhâb'ın mezhebini getirmek istiyorlar. Bâzı mezhepsizler de Mutezile ekolüne bağlıdırlar. Ehl-i Sünnet'i yıkarak yerine bu bozuk mezhebi hâkim kılmak emelindedirler. Türkiye'de de bunlardan birkaç yazar vardır.

İmam Gazâlî, itikadda esas itibâriyle Eş'arî yolundan gitmiştir. Fakat kendisi ilm-i kelâmı çok geliştirmiş, din düşmanlarına ve bid'atçilere karşı yeni metotlar ve usûllerle mücâdele etmiş bir imam olduğu için, bâzı ince noktalarda şahsına has fikirleri mevcuttur. Kelâm ilmiyle meşgul olanlar, bu ilmin tarihini ve gelişme safhalarını tetkik edenler bilirler ki, İmam Gazâlî Hazretleri mütekaddimîn (öncekiler) ile müteahhirîn (sonrakiler) arasında bir dönüm

noktası, bir geçit teşkil etmektedir.

Ehl-i Sünnet ne demektir? Mezhep nedir? İctihad ve müctehidin lügat ve ıstılah mânâları nedir? Mezhep niçin lâzımdır? Mezhepsizlik niçin çok tehlikeli ve Müslümanları içten yıkıcı bir bid'attir? Vehhâbîlik nasıl bir cereyandır? Ehl-i Sünnet ile Vehhabîler arasındaki başlıca ihtilâf noktaları nelerdir? Vehhabîler, kendileri gibi inanmayan ve düşünmeyen sünnî Müslümanlara "kâfir ve müşrik" damgasını vurarak asırlarca onları nasıl katletmişler, mallarını nasıl yağmalamışlardır? Selefiyye cereyanı nedir? Kurucuları kimlerdir? Bütün bu sualleri her uyanık Müslüman'ın tetkik etmesi ve cevaplarını öğrenmesi lâzımdır.

Bu önsözün hacmi bu mevzûda daha fazla söz etmeye müsait olmadığından bahsi burada kesiyoruz. Gâyemiz mühim ve hayatî bir mevzûya dokunmaktı.

İMAM GAZÂLÎ VE TASAVVUF

İslâmiyet'in tâlimatı başlıca üç ana bölüme ayrılır:

1) İtikada, yâni inanca âit hükümler.

2) Amele âit hükümler. Bu ikinci kısım da kendi içinde bölümlere ayrılır. İbâdetler, muâmeleler, cezalar, imamet ahkâmı ve sâire gibi.

3) Ahlâk ve tasavvufa âit hükümler.

Tasavvuf, kısaca İslâm ahlâkı demektir. İslâm tasavvufunun esası Kitab, Sünnet ve Selef-i sâlihîn efendilerimizin (yâni sahâbe-i kiram ve tâbiînin) bize ulaşan güzel hâlleri, sözleri ve amelleridir.

İtikadda, amelde Müslümanlar arasında fırkalar meydana çıktığı, bunlardan sâdece Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebinin hak mezhep, fırka-i nâciye olduğu, diğerlerinin ehl-i bid'at olduğu açık bir gerçektir.

Durum tasavvuf ve ahlâk mevzuunda da böyledir. Ehl-i Sünnet tasavvufu haktır, doğrudur buna uymayan tasavvufî cereyanlar ise bâtıldır, bid'atçidir.

Gerek itikad, gerek amel, gerekse tasavvufta Ehl-i Sünnet ölçüsü şudur: Kitaba, Sünnete, icmâ-yı ümmete yâni şeriata uygunluk.

Bir tasavvuf cereyanı, kitabı, şahsiyeti eğer İslâm şeriatine tamamen uygun ise o cereyan, kitap, şahsiyet haktır, doğrudur, faydalıdır.

Tasavvuf mevzuunda İslâm dünyasında üç ana cereyan vardır:

1) Birtakım kimseler tasavvufu tamamen reddederler, kötülerler. Onlara göre İslâm'da tasavvuf yoktur. Dışarıdan gelmiş hurafelerden ibârettir.

2) Bâzıları ise tasavvuf diye bâtınîliğe kaçmış, şeriatın zahirine uymaz fikirlere saplanmış, uygunsuz işler işlemiştir.

3) Üçüncü cereyan ise orta yoldur, itidal dairesidir. Bunlar tasavvufu yüksek İslâm ahlâkı olarak anlarlar, kötülüklerden kurtulmak, iyi ve güzel ahlâkla bezenmek, mânen Allah'a yaklaşmak için çalışırlar.

İlk iki cereyanın birisi tefrit, diğeri ifrat hâlindedir ve hatâ etmektedirler. Doğru olan üçüncü cereyandır. Çünkü o hikmet ve itidal dairesindedir.

Ümmet-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem iki kanatla uçar ve yükselir. Biri şeriat, diğeri tasavvuftur. Bu hâl tarîhen sâbit olduğu gibi, zamanımızda tasavvufun gerilemesinin acı netîcelerini bütün basîret sahipleri görmektedirler.

Fatih Sultan Mehmed Han'ın hocası, şeyhi, mürşidi olan büyük sûfî Akşemseddin Hazretleri "Risâletü'n Nûr" adlı eserinde, sûfîlere yapılan hücumları gâyet güzel cevaplandırmış ve muterizleri susturmuştur. Bu eserin Arapçası ve eski Türkçe tercümesi Süleymaniye Kütüphânesi'nde "Hacı Mahmud Kitaplığı" kısmında 2408 numarada kayıtlıdır. Aynı eser, Ali İhsân Yurt tarafından değerli not ve açıklamalarla "Fatih Sultan Mehmed Han'ın Hocası Şeyh Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri" (İstanbul, 1972) adlı büyük kitabın içinde Arapçasıyla birlikte yayınlanmıştır. Akşemseddin Hazretleri'nin bu eseri tetkik edilecek olunursa tasavvuf düşmanlarının fikirlerinin mesnetsizliği anlaşılmış olacaktır.

LÜZUMSUZ GAYRETKEŞLİKLER

Dinimizin esasları kesin olarak bellidir. İnanç esasları, namaz, oruç, hac gibi ibâdetler zarûriyât-ı dîniyedendir. Bunların farziyetini inkâr edenler kâfir olurlar. Yine katî şekilde belli olan haramları inkâr edenler de dinden çıkarlar.

Fakat teferruata âit bâzı meseleler vardır ki, onlar hakkında ulemâ arasında ihtilâf olmuştur. Bu ihtilâflı meseleler mevzuunda haddi aşarak bir kısım din kardeşlerini küfürle, şirkle itham etmek çok kötü bir şeydir. Kabir ziyâreti, tevessül, mevlid okumak, ıskat-ı salât, Delâil-i Hayrat okumak, cehren zikretmek, semâ etmek gibi meseleler Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından tetkik edilmiş ve cevazına fetvâ ve ruhsat sâdır olmuştur. Bu gibi meseleler yüzünden mü'min ve muvahhid din kardeşlerine ağır şekilde hücum eden, hattâ bâzen büsbütün azıtarak onlara "müşrik" demeye kadar işi vardıran şahıs ve topluluklar, ortalığı ıslâh edeyim derken bilakis ifsad etmekledirler.

İbn Teymiye hadd-i zâtında çok âlim, zâhid, âbid bir kimse idi. Talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye de öyledir. Fakat bunlar, ihtilâflı meselelerde çok ileri gitmişler, kendileri gibi düşünmeyenlere çok ağır şekilde çatmışlar, "gulüvv"e sapmışlardır. Onların meşrebindeki kimseler yüzünden de İslâm dünyasında

asırlardan beri sona ermeyen çekişmeler, fikir kavgaları sürüp gitmektedir. İbn Teymiye, bütün İslâm dünyasının hürmet, sevgi ve hüsn-i zannını kazanan Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabi Hazretleri için "Şeyh-i ekfer" (en kâfir şeyh) diyecek kadar müfridâne hücumlarda bulunmuştur. Aşırı hareketleri, yersiz tenkitleri, "gulüvv"leri ve halkın zihnini karıştıran bâzı fetvâ ve ictihadları yüzünden de Ehl-i Sünnet ulemâsı tarafından hayatının son devresinde İbn Teymiye'nin hapsine karar verilmişti.

Abbasî hilâfeti zamanında bâzı "gulat-ı hanabîle"nin sebebiyet verdikleri hâdiseler, İslâm tarihini yakından tetkik edenlerin malûmudur. Merhum Ahmed Cevdet Paşa'nın "Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ" adlı eserinin ikinci cildinden bu mevzû ile ilgili bâzı satırları nakletmekte fayda görmekteyiz:

"Muhammed ibn Cerir Taberî 310 senesinde vefât etmiştir. Âlimlerin ve fakîhlerin en büyüklerinden idi. Kendisi müctehid idi ve başka bir müctehidi taklid etmemiştir. Büyük bir tarihi, güzel bir tefsiri, fıkhın usûl ve fürûunda dahi meşhûr telifleri vardır. İhtilâf-ı fukahaya dair gâyet güzel bir kitap telif etmiştir. Ancak onda İmâm Ahmed ibn Hanbel'i zikretmediği için, kendisine sorulmuş, o da; "Ahmed ibn Hanbel fakih değildi. Ancak muhaddis idi." demiş olduğundan, Hanbelîler (gulat-ı hanabîle) onun hakkında atıp tutmaya başlamıştı. O zamanda ise Bağdad'da Hanbelîler çokluk idiler ve avamm-ı nâsı Taberî aleyhine düşürdüklerinden vefâtında kimisi râfızî, kimisi mülhid diye aleyhinde kötü sözler söylemeye başladıklarından cenazesi gündüzün defnedilmeyip, gece evinde gömülmüştür. Ehl-i din ve takvâ ise onun ilim ve fazlını, zühd ü takvâsını takdir etmiştir." (s. 132)

"Gulat-ı hanabîleden bir gürûh (Abbasî Halîfesi Râzi Billah zamanında) Cenâb-ı Hakk'a yüz ve dünyaya nüzûl ve suud etmek (inmek, yükselmek) gibi mücessimeye benzer (Allah'a cisim izâfe eden sapık mezhebe benzer) itikadlara zâhib olarak halkın itikadını bozuyorlardı. Ameliyat (tatbikat) bakımından da aşırı bir taassup içindeydiler. Evleri basıp (Hanefî mezhebinde içilmesi câiz olan meyve suyu, şıra) bulurlarsa döküyor, musiki âletlerini kırıyor, hükümet işlerine karışıyorlardı. 323 senesi içinde bu yersiz hareketlerden vazgeçmezlerse kendilerinin idam ve hânelerinin de yakılmasına dair halîfe Râzi Billah tarafından bir ferman çıkarıldı." (s. 133)

Vehhabîlik de gulat-ı hanabileden bir zât tarafından çıkartılmıştır. Biz Ehl-i Sünnet Müslümanları Ahmed ibn Hanbel Hazretleri'ni sever ve hürmet ederiz. Fakat onun isminin arkasına sığınıp da İslâm dünyasında kargaşalık çıkartan "gulat"ı tenkid ederiz. Hakikî Hanbelîlerle aramızda hiçbir ihtilâf yoktur.

İmam Gazâlî'yi, eserlerini ve bu arada İhyâ'yı haksız yere kötüleyenler mâzide

ve halde büyük ekseriyetle bu gulat takımıdır.

Bütün Müslümanların zaruriyat-ı dîniye üzerinde birleşmeleri ve kardeşçe çalışmaları lâzımdır. İhtilâflı meseleler yüzünden kimsenin kimseyi tekfîre hakkı yoktur. Ehl-i Sünnet ulemâsının ekseriyetinin cevaz ve ruhsat verdiği meseleler yüzünden kimse kınanamaz, kimseye düşmanlık edilemez.

EBÛ'L-ALÂ MEVDÛDÎ VE İMAM GAZÂLÎ

Pakistan'ın tanınmış İslâmî şahsiyetlerinden üstad Mevdûdî "İslâm'da İhyâ Hareketleri" (Hilâl Yayınları, 1967, İst. 140 s.) adlı eserinin 56-64. sayfalarında müceddid yönüyle İmam Gazâlî'yi tetkik etmekte ve netîcede şu şahsî hükümlere varmaktadır: "İlmî zâviyeden muhakeme edilince: İmam Gazâlî tarafından vücuda getirilen tecdîd işinin, umûmiyetle zararını görmüş olduğu başlıca üç noksan tarafı şöyle sıralanabilir: (a) Hadis ilmindeki eksikliği. (b) Rasyonel ilim tesirinin zihnini çok fazla meşgul etmesi, (c) Tasavvufa gösterdiği lüzûmundan fazla temâyül.

Bu gizli tehlikelerden kaçınarak, İmam Gazâlî'nin meydana getirdiği şâheseri ileriye götürmek yâni İslâm'ın fikir ve ahlâk rûhunu ihyâ ve İslâmî sistemdeki bütün yenilik icatlarını (bid'at) ve tortuları temizlemek işi İbn Teymiye'ye nasib oldu." (s. 64).

Üstad Mevdûdî bu fikirlerinde yanılmaktadır. Biz onun idealist bir Müslüman muharriri olduğunu ikrar ve itiraf ederiz. Fakat lâ-yuhtî (hatâsız) değildir. Üstad için idealist dedik. Onun bu idealizmi, kendisini zaman zaman verimsiz bir ütopizme, hayalperestliğe götürmektedir. Hilâl Yayınları tarafından neşredilen ("Hilâfet ve Saltanat" (İst. 1972. 512 s.) adlı eserinde Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra, 1924'e kadar devâm eden hilâfet müessesesine "uydurma hilâfet" demesi de, onun ütopizminin bir netîcesi olsa gerektir.

Üstad'ın, îmâm Gazâlî hakkındaki üç ithamına gelince:

1) Hadîs ilminde eksik olduğu sözü yersizdir. İrşâd, mev'ize, ahlâk kitaplarında tergîb ve tezhîb için zayıf hadîs zikredilmesi bir noksanlık sayılmaz. Gerek üstad Davudoğlu'nun takrizinde, gerekse bizim şu önsözümüzde bu mevzuda özlü bilgi verilmiştir. Dokuz asırdan beri birçok İslâm âlimi, İmam Gazâlî'ye hadis mevzuunda yöneltilen îtirazları defetmişler ve meseleyi vuzuha kavuşturmuşlardır.

2) Rasyonel ilim tesirinin zihnini çok fazla meşgul ettiği îtirazına gelince: Bundan kasıt, Hz. İmâm'ın kelâm ilmini geliştirip mantık ve felsefeyi İslâm ilahiyâtının emir ve hizmetine koyması ise bu bir noksanlık değil, bilakis

kemâldir. Zîra o, bu hizmetiyle sapıklıklara set çekmiş, Ehl-i Sünnet inanışını kuvvetlendirmiştir.

3) Tasavvufa gösterdiği lüzumundan fazla temâyül sözü ise hiç de ölçülü, insaflı ve âdilâne bir tenkid değildir. İmam Gazâlî Hazretleri, İbn Haldun'un tâbiriyle, tasavvufu "Şer'î-İslâmî bir ilim hâline getirmiştir"; sünni tasavvuf cereyânını kuvvetlendirmiştir. İmam Gazâlî'nin geliştirdiği tasavvuf, Kitap ve Sünnet dairesinde, son derece şer'î bir İslâm ahlâkından ibârettir. Hazret'in İhyâ'sı ortadadır. Eğer Gazâlî "tasavvufa lüzûmundan fazla temâyül gösterdi" deniliyorsa, biz de deriz ki, ondaki tasavvuf "zarûrî ve lüzumlu olan tasavvuftur."

Üstad Mevdûdî'nin şahsına, idealist çalışmalarına hürmetimiz vardır. Fakat bu saygımız, onun fikir ve metotlarını gözü kapalı olarak benimsememizi icap ettirmez. Biz, yüce İslâm dininin talimat ve hükümlerini ancak ve ancak Ehl-i Sünnet büyüklerinin bize bildirdikleri ve anlattıkları şekilde bilir ve kabul ederiz. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî Hazretleri de bizim imamlarımızdan biridir. Muhterem üstad Mevdûdî'nin Hazret-i İmâm'ı tenkid edip, kendisinde üç noksanlık gördüğünü söylemesi -kanaatimizce- şahsıyla ilgili şu dört husûsiyetten ileri gelmiştir. Müsaadeleriyle bunları arzedelim:

(a) Siyâsetle haddinden ve lüzûmundan çok fazla meşgul olması,

(b) Vehhabîliğin bir türlüsü olan Selefiye cereyanına mensubiyeti,

(c) Ütopizmi.

(ç) Mezhepler mevzûundaki tutumu.

Üstad'ın -bir bakıma- İbn Teymiyye meşrebinde oluşu, kendilerine ve âlem-i İslâm'a çok şeyler kaybettirmiştir. Kalpten gelen bu samimî kanaat ve fikirlerimizden ötürü bizi bağışlayacağı ümidindeyiz.

BİTİRİRKEN

İmam Gazâlî hakkındaki bu nâçiz araştırmamıza nihâyet verirken, riyâzî katiyyet derecesinde olan bâzı hakîkatleri, bütün Müslümanlara bir daha hatırlatmakta fayda görmekteyiz. İslâm dünyasının kurtuluşu bu hakîkatlerin topluca tatbikine bağlıdır:

– Tashih-i itikad: Her Müslüman Ehl-i Sünnet ve Cemâat itikadını öğrenmeli ve buna uymayan bütün akîde, inanç, davranış ve fikirlerini terk etmelidir.

– Namazı ve cemâati ikame: Her Müslüman beş vakit namazı, zâhir ve bâtın şartlarına tam riâyet ile (ve erkekler mutlaka câmide cemâatle) kılmalıdır.

– Büyük cihâd: Her Müslüman nefsiyle, kötü huylarıyla, dünya hırsıyla ciddî bir

mücâhedeye girmelidir. Bu cihadı yapmayanlar, küffar ile gereği gibi cihâd edemezler.

– Dîne hizmet etmek, onu istihdam etmemek ve ettirmemek: Gizli ve âşikâr bütün din istismarcılarıyla mücâdele etmek.

– Ulvî olan dîni, suflî olan siyâsete âlet etmemek; dîni siyâsetin üstünde tutmak.

– İnsanların îmânlarını kurtarmak için çalışmayı, en büyük ictimâî vazife telakkî etmek.

– Müslümanlar arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışmayı sağlamak için İslâmî itâat, biat ve kardeşlik mefhumlarını hâkim kılmak.

– Başta ihlâs olmak üzere bütün güzel İslâm huylarını yaymak ve başta gıybet olmak üzere Müslümanlara zarar veren bütün rezil huylarla mücâdele etmek.

– Herkesin bilmesi zarurî olan ilmihal bilgilerini, lüzumlu İslâm kültürünü yaymak.

– Resulullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem ve ashâbının radıyallahü anhüm Asr-ı Saadet'teki "uzun vâdeli" çalışma usûl ve metotlarını örnek alarak sabırla, ümitle, aslâ yılmadan ve usanmadan dîn için çalışmak. Kısa vâdeli, ucuz, zahmetsiz ve şarlatanca kurtuluş formüllerine itibar edip de vakit kaybetmemek; devâmlı hüsrana uğrayıp durmamak.

– Sünnî Müslümanlar arasındaki bütün çekişmelere, hizipçiliğe, meslek ve meşrep kavgalarına derhal son vermek.

– İctimâi yöndeki bütün gayretleri, enerjiyi, yatırımları, hizmetleri olgun, muktedir, kabiliyetli, müteşebbis, müessir, muhlis, sünnî (bu yedi sıfata dikkat buyurulsun!) İslâm hocaları ve münevverleri yetiştirmeye hasretmek. Verimsiz yatırım ve tezyînât gibi israflara son vermek.

– İslâm dininin ölçü ve hükümlerinden en ufak bir tâviz bile vermemek. Gerekirse, bu uğurda bütün çile ve sıkıntılara göğüs germek.

– Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemi en büyük önder kabul edip, ona tam mânâsıyla itâat ve biat etmek.

– Ve bütün bu işleri Allah için, O'nun ilâhî rızâsını kazanmak için yapmak.

* * *

Bu önsözümüzde isimleri geçen, gerek övdüğümüz ve benimsediğimiz, gerek tenkit ettiğimiz ve benimsemediğimiz, gerekse sadece zikrettiğimiz bütün mü'minlere Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nden rahmet ve selâmetler dileriz.

Vâki olan hatâlarımızın bağışlanmasını ve erbâb-ı ilim tarafından tashîhini bekleriz. Müellif-i Kitâb Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî kuddise sirruh ve cümle mü'minler için Fâtiha.

Elhamdü lillâhi ale't-temâm ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidi'l-enâm ve alâ âlihî ve sahbihi'l-kirâm.

UBEYDULLAH KÜÇÜK
(22 Muharrem 1393 / 25 Şubat 1973)
Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İMAM GAZÂLÎ
-rahmetullahi aleyh-
İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Tercüme Eden:
Ahmed SERDAROĞLU

Tûs: Horasan'da, Meşhed'in 20 kilometre kadar kuzeybatısında virâneleri bulunan eski bir şehir olup, İslâm öncesi çağda meşhûr olduğu gibi, İslâm'ın ilk devirlerinde de Horasan'ın mâmur ve büyük beldelerinden idi. İslâm medeniyet ve ilim hayatının en parlak merkezlerinden olup, İmam Gazâlî ve Nasırüddin Tûsî gibi hükemâ, Firdevsî gibi şâirler yetiştirmiştir. Harun Reşîd bu şehirde vefât ettiği gibi, İmâm Ali Rıza bin Mûsâ Kâzım (r. anhuma) hazretleri dahî Halîfe Me'mûn zamânında Tûs civarında şehîd olup, Tûkan (Nûkan) karyesinde defn olmuştur. Adı geçen bu yer, o imâmın mezarına sahip olduğu için büyük ehemmiyet ve itibar kazanmış, gittikçe büyümüş, Tûs halkı da oraya göç ederek zamanla bu karye (Tûkan) Meşhed adı altında büyük bir şehir hâlini almıştır. Tûs ise boşalmış ve harap bir vaziyette kalmıştır. (Bkz; Kamûsü'l-A'lâm). Kazanlı âlim Rızâeddîn bin Fahreddîn şu bilgiyi vermektedir: "Tûs şehrinde yetiştiğinden istidlâl ederek mi yoksa başka delillere göre mi bâzı tarihçiler Gazâlî'nin Fars (İran) kavminden olduğunu zanneyler. Bâzıları ise dedesinin ve babasının isimlerinin Ahmed ve Muhammed oluşuna dayanarak onun Tûs şehrini feth eden Arap mücâhidlerin yerleşip kalanlarının zürriyetinden olduğunu iddia ederler." (İmam Gazâlî, Orenburg 1910. Sahife 5-6.)

Zamanımızın ünlü müsteşriklerinden râhib W. Montgomery Watt, İslâm Ansiklopedisi'nin Leyden'deki yeni baskısında yazdığı AL-GHAZÂLÎ maddesinde, bu ismin tek "z" ile yazılış şeklini kabul etmekte ve "difficilicr lectio potius" prensibi uyarınca, Gazâlî imlâsının tercihe şâyân olduğuna işâret etmektedir.

Şihâbuddin Ahmed İbn Muhammed el-Gazâlî. Vefâtı 517 h./1123 m. İmam Gazâlî'nin kardeşidir. Kıymetli eserler veren bir âlimdir.

Tekke, zaviye

Bakınız: "İbn Esir, Meşâhîr-i Ulemâ". Yazan: Şerefeddîn. İst., 1322. Sahife: 41.

İmâmü'l-Haremeyn: Ebu'l-Me'alî Ziyaeddîn Abdülmelik bin Abdullah el-Cüveynî. Ulemânın ve fıkıh imamlarının meşhurlarından olup, pederi de büyük bir âlimdi. Horasan'da Neysabur ile Bestam arasındaki Cuveyn adlı yere izafetle kendisine "Cuveynî" denilmiştir. Babasından ilim öğrenip, onun vefatından sonra yerine müderris olmuştur. Daha sonra, ilmini arttırmak için Irak'a gitmiş, bir müddet Bağdad'da kaldıktan sonra, uğradığı siyasî baskılardan dolayı Hicaz'a göç ederek dört sene Mekke-i Mükerreme'de oturmuş, bir müddet de Medîne-i Münevvere'de ders okutmuştur. Bu suretle "İmâmü'l-Haremeyn" unvanına hak kazanmıştır. Sultan Alparslan'ın saltanat yıllarında Neysâbur'a dönerek, meşhûr vezîr Nizâmü'l-Mülk'ün kendisi için adı geçen şehirde kurduğu Bağdad'dakinden ayrı Nizâmiye Medresesi'nde ders okutmaya başlamıştır. Müderrislik ile birlikle fetvâ, vaaz, hitâbet, evkaf idareciliği vazifeleri de kendisine verilmişti. Otuz sene tedris, iftâ, vaaz ve hitâbet ile meşgul olup, pek çok eserler yazmıştır. Ders halkasında pek çok ulemâ toplanırdı. 487 tarihinde 59 yaşında olduğu halde Neysâbur'da vefât etmiştir. Başlıca eserleri Nihâyetü'l- Matlab fî Dirâyetü'l-Mezheb, Eş-Şâmil fî Usûli'd-Dîn, El-Burhan fî Usûli'd-Dîn, El-Burhan fî Usûli'l-Fıkh, Telhis et-Takrıyb, El-İrşâd, El-Akıyde en-Nizâmiyye, Medârisü'l-Ukul, Gıyâsü'l-Ümem fi'l-İmâme, Mugıysü'l-Halk fî îhtiyari'l-Hakk, Gunyetü'l-Müsterşidin fi'l-Hilâf ve sairedir. (Bkz; Kamusü'l-A'lâm.)

Ebû İshak Şîrazi: Cemâlü'd-Dîn İbrâhim bin Ali Fîrûzâbâdî. Meşhûr Şafiî fukahâsından olup, aslı Fâris'te Şîraz taraflarında bulunan Firûzâbâd'dır. Bağdad'da yerleşmiş, orada Ebû Tâlib Taberî gibi ileri gelen âlimlerinden okuyarak şer'î ilimderde yüksek bir dereceye çıkmıştır. Nizâmü'l-Mülk Bağdad'daki Nizâmiye Medresesi'ni yaptırınca, başmüderrisliğini Ebû İshak Şîrâzî'ye teklif etmişse de, bu zât kabul etmemiş, bunun üzerine başkası tâyin olunmuştur. Daha sonra kendisine bu makam verilmiş ve vefâtına kadar bu vazifede kalmıştır. Birçok meşhur eserleri olup başlıcaları: El-Mühezzeb, Et-Tenbîh. En-Nüket, Et-Tabsıra, El-Muavene. Et-Telhîs'dir. Bu zât zühd ve takvâsı ile de ün kazanmıştır. H. 393'de doğup 476'da Bağdad'da vefât etmiştir. Şiirleri de vardır. (Bkz; Kamûsü'l-A'lâm.)

Hasırdan, oda gibi bir yer

İslâm'ın Fikir Kılıcı Gazzâlî'nin bütün cepheleri ile hayatı ve eserleri. Yazan: Allâme Şiblî Numanî. Çeviren: Yusuf Karaca, Baytan Kitabevi. 1972. İstanbul. 250

s.

Hasan Sabbah: İslâm dünyasında büyük fitneler çıkartan sapık bir şahıstır. Nizâmü'l-Mülk'ün talebelik arkadaşıydı. Alparslan'ın hizmetine girmişti. Bir ara Nizâmü'l-Mülk'le bozuştu, Mısır'a kaçtı. Mısır'daki sapık inançlı Fâtımî Devleti'ne sığındı. Sonra Rey'e geldi, Elmut Kalesi'ni etrâfına topladığı sapıklarla ele geçirdi. Câhilâne ve aldatıcı bir mezheb kurdu. Avrupalılar buna Haşhaşîn Fırkası (afyonkeşler) adını takar. Ele geçirdiği kale çok sarptı. Selçuklu orduları orayı zapt edemedi. Hasan Sabbah küçük bir devlet kurdu. Etrafa fedaîler göndererek çok adamı öldürttü. Ehl-i Sünnet İslâmlığına çok zarar verdi. Bâtınî idi. Adamlarına afyon yutturur, yalancı cennetlerde uyutur, uyandırırdı. Devleti 181 sene sürdü; 8 hükümdar değiştirdi. Çok fitne, fesada, kan dökülmesine sebeb oldu. Bu muzır devlete "Doğu İsmâiliye Devleti" adı verilir. Hasan Sabbah 45 sene hüküm sürüp 518'de vefât etmiştir. Yaptığı kötülükler, işlediği cinâyetler ile doğuda ve batıda büyük ün kazanmıştır. Bir sıfatı da Şeyhü'l-Cebel'dir.

Siyâsetnâme, dilimize Damad Mehemmed Şerif Çavdaroğlu Paşa merhum tarafından çevrilmiş olup İstanbul Üniversitesi tarafından bastırılmıştır. 269 sayfa.

Zamanımızdaki açık oturumlar ile kıyas edilmesin. Eski devrin o münâzaraları ulemâ-yı fihâm efendilerimiz tarafından yüksek şer'î mevzularda kemâl-i edeb ile dâire-i ilm u irfân içinde yapılırdı.

Bağdad'ı terk ediş tarihi: 488 Zilkade-1095 Kasım'dır.

Vefeyatü'l-A'yân. C. 1, s. 364.

Filistin'de, Kudüs'e yakın bir şehir olup batılılar "Hebron" derler

Bu câmiin minâreleri, İstanbul câmilerininki gibi ince ve dar değildir. Bayağı bir bina gibi geniştir. İçlerinde oturacak, kalacak yerler vardır.

Âkil, bâliğ, hür ve mükellef olan her erkek Müslüman'ın beş vakit namazı Vaktinde, Câmide, Cemaatle kılması dinî bir mecburiyettir. Mahdut ve istisnâî şer'î özürler dışındaki hiçbir bahane ile cemaat terk edilemez. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem Efendimiz'in, ashabın ileri gelenlerinden iki gözü kör olan İbn Ummü Mektûm radıyallahu anh hazretlerine dahi farz namazları evde kılmak müsaadesini vermedikleri hadîs kitaplarında yazılıdır. Değil dünya meşguliyetleri, hatta dervişlik, sûfîlik, inzivâya çekilmek gibi dînî-tasavvufî faaliyetler bile erkek Müslüman'ı beş vakit farz namazı câmide cemaatle kılmaktan alıkoymaz. Emeviye Camii minâresinde inzivaya çekilen İmam Gazâlî Hazretleri tabiatıyla, her namazda câmiye gidiyor ve namazı imamın arkasında kılıyordu. Zamanımızda cemaatin ahkâmını, ehemmiyetini bilen az kaldığı; bu mevzûda câhiliyet, gaflet, umursamazlık yayıldığı için bu notu koymak zarûreti

hâsıl oldu. Cenâb-ı Hak cümlemizi gaflet uykusundan uyandırsın. Bilhassa bilgi sahibi olup da cemaate gitmeyenleri.

Nefsine boyun eğdirerek kendini ibâdete verme.

Ebû Ali Farmedî; nakşî kutuplarındandır. Ebû Kasım-ı Kuşeyrî'nin talebelerinden olup zülcenâheyndir yâni iki taraftan feyz almıştır. Bir taraftan Şeyh Ebî Kasım Gürgânî Tûsî'ye, öte yandan Şeyh Ebu'l-Hasen Harakanî'ye bağlıydı. Zamanında meşâyihin önderiydi; bir hidâyet güneşiydi. Nizâmü'l-Mülk'ün makamına gelince, büyük vezir derin bir hürmet duygusu içinde ayağa kalkar, onu kendi makamına oturturdu. Hâlbuki İmâmü'l-Haremeyn ve Ebi'l-Kasım Kuşeyrî geldikleri zamân sadece ayağa kalkar, fakat makamını terk etmezdi. Sebebini soranlara: "Şeyh Ebû Ali Farmedî benim yüzüme karşı kusurlarımı söylüyor, yaptığım yanlış işleri, haksızlıkları açıklayıp beni ikaz ediyor. Diğerleri ise beni yüzüme karşı övüyorlar. Bu yüzden de nefsim gururlanıyor. Şeyh Ebû Ali Farmedî'nin yermesi benim için daha hayırlı olduğundan, ona daha fazla hürmet gösteriyorum" derdi. (İbn el-Esîr.)

Şeyh Ahmed Remîzî merhûmun 1928'de (Arap harfleriyle) istanbul'da Hilâl Matbaasında bastırdığı: "Rehnümâ-yı Ma'rifet" adlı 16 sahifelik risalenin 5 ve 6. sahifelerinden. Mezkûr risale adı geçen âlimin, Üsküdar'da Hacı Selim Ağa Kütüphânesi'nde Hâşim Paşa fihristinde 15 numara altında kayıtlı elyazması mecmuadaki Arapça bir risalesinin tercümesinden ibarettir.

500 hicrî yılında bir bâtınî tarafından şehîd edilmiştir.

Muârızlar, Hz. İmâm'ı, usûl-ı fıkha dâir el-Menhûl eserinde İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'yi şiddetle tenkid ettiğini iddiâ etmişlerdi. Kanaatimizce bu eser ya Îmâm Gazâlî'ye ait değil, fakat ona izafe edilmiştir. Yahut bâzı yerler tahrif edilmiştir. Yahut da üçüncü bir ihtimal ile Hazret-i Îmâm, o eski fikirlerinden rücû etmiş; onları tashih yoluna gitmiştir. Çünkü İmam Gazâlî İhyâ'da Ebû Hanîfe Hazretlerini övmektedir.

Cengiz ve Hülâgû Mezâlimi. İstanbul, 1322. 50 s.

Düden Lexikon (Taschenbuchausgabe). 1970 baskısı. Cilt: 1. s. 237-8.

1182-1226. Katolik mistiklerinden olup Fransisken keşiş tarikini kurmuştur.

354 - 430. Katolik keşiş ve azîzi. İlâhiyatçı, filozof, ahlâkçıdır. Batı düşüncesi üzerinde derin tesirleri olmuştur. Yunan felsefesiyle Hristiyanlığı, akıl ile dogmayı uzlaştırmaya çalışmıştır.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî. Mehmed Ali Ayni (Mamuretü'l-Aziz vâlisi.) İstanbul, 1327, Matbaa-yı Âmire. 367 s.

Orenburg'ta 1910 da basılmıştır.

The Faith Movement of Mavvlânâ Muhammed İlyâs. 1972. (210 s.)

MUKADDİME

İlk olarak, her ne kadar büyüklüğünün hakkı karşısında çok küçük düşerse de, her hamd edenin hamdi gibi, ben de Allâhu Teâlâ'ya dâimâ ve sonsuz hamdler ederim.

İkinci olarak, diğer peygamberler de dâhil olmak üzere, son Resûlüne salât u selâm ederim.

Üçüncü olarak, telîfine azm etmiş olduğum **İhyâu Ulûmi'd-dîn** kitabını yazmakta Allâhu Teâlâ'dan hayır ve yardım dilerim.

Dördüncü olarak, ey levm ediciler arasında en ziyâde taşkınlık gösteren; gâfil ve dalgın münkirler arasında inkâr ve yermekte aşırı giden çekiştirici! Bir ân önce senin taaccübüne (kendini beğenmene) son vermek isterim.

Gerçekten, dilimden sükût düğümünü çözüp konuşma gerdanlığını boynuma geçirten ve beni konuşmaya sevk eden husûs, senin, cehâleti beğenip bâtıla yardımdaki inâdın ve açık gerçeği görmemekte direnmen ile sâhib-i şerîat Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), haklarında:

«أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللهُ بِعِلْمِهِ»

"Kıyâmet gününde, en ağır azâbı görecek olan, Allâhu Teâlâ'nın, ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir."[34] buyurduğu kimselerden ayrılarak, her ne kadar tamamını telâfi mümkün değilse de, ömründen boşa geçen bâzı eksikleri tedârik etmek, kalbini ıslâh, nefsini tezkiye gibi, Hak Teâlâ'nın emrettiği kulluk mertebesine yükselebilmek ümîdi ile halkın merâsiminden azıcık ayrılmayı tercih ve bu merâsimlerden bir parça uzaklaşarak ilminin mûcibiyle amel etmek isteyenleri ayıplaman olmuştur.

Ömrüme yemin ederim ki, inkârda direnmenin tek sebebi, cemm-i gafîri kaplayıp ekseriyette olan bir hastalıktan başka bir şey değildir. Bu hastalık, dâvânın sonunu düşünmekteki kusur ile büyüklüğünü ve ehemmiyetini idrâk etmemek, dünyanın arkada kalıp âhiretin bize yöneldiğini, ecelin yaklaştığını, yolculuğun uzun, azığın az, tehlikenin büyük, yolun kapalı bulunduğunu, Allah için olmayan ilmi ve ameli, hakîkî sarraf olan Hak Teâlâ'nın reddedeceğini, büyük tehlikeler ile rehber ve yoldaşsız âhiret yoluna girmenin çok güç olacağını bilmemektendir.

Hak yolunun kılavuzları, peygamberlerin vârisi olan hakîkî âlimlerdir. Hâlbuki bu zamanda böyle âlimler hemen hemen kalmadı. Ancak taklîdcileri kaldı.

Onlara da şeytan nüfûz ederek çoklarını azdırdı ve her biri maddî menfaat sevdasına kapıldı. Bu sebepten marûf (iyilik) münker (kötülük); münker (fenalık) maruf (iyilik) sanıldı. Hattâ dînin alâmeti bile gölgede kaybolarak hidâyet ışığı yeryüzünden kalktı. Böylece ilmi, insanlara, yalnız kargaşalık çıkaran âdî kimselerin arasını bulmakta kadıların baş vurduğu fetvâ hükümlerinden veya kendini beğenenlerin hasımlarını ilzâm ve onlara karşı üstünlüklerini ilân için büründükleri cedelden veyahut avam tabakasını aldatmak için vâizlerin muzahref (yaldızlı) secîli sözlerinden ibâret imiş gibi göstermeye çalıştılar.

Çünkü haramı avlamak ve bunun için şebeke kurmakta bu üç şeyden başka çare bulamadılar.

Allâhu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de, **fıkıh**, **hikmet**, **ilim**, **ziyâ**, **nûr**, **hidâyet** ve **rüşd** diye adlandırdığı, **selef-i sâlihîn**in tâkîb ettikleri âhiret yolu ilmi, insanlar arasından dürülüp kaldırıldı ve tamamen unutuldu.

Vaktâ ki bu hâl, dîn nâmına zararlı bir gedik ve karanlığa götüren korkunç bir tehlike oldu, dinî ilimleri yaşatmak, ilk imamların yollarını açıklamak, İslâm büyükleri ve Peygamberimiz (s.a.v.) katında faydalı olan ilimleri anlatmak için bu kitabı yazmayı mühim bir vazîfe bildim.

ESERİN TERTİBİ

Kitabı dört **Rub**'a (cilde) ayırdım:

Birinci rub: İbâdât: İkinci rub: Âdât: Üçüncü rub: Mühlikât: Dördüncü rub da: Münciyât'tır.

En önde ilim geldiği için hepsinin başına Kitâbu'l-İlm'i koydum. Gâyem, Allâhu Teâlâ'ya kulluk sayılan ve Resûl'ü vâsıtasıyla bizlerden istenen ilmin, hangisi olduğunu anlatmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

"İlim öğrenmek, her Müslüman'a farzdır."[35] buyurmuştur. Diğer gâyem faydalı ilmi zararlısından, ayırmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«نَعُوذُ بِاللهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ»

"Faydasız ilimden Allah'a sığınırız."[36] buyurmuştur.

Yine bunun gibi, zamane insanlarının, nasıl ilmin özünü bırakıp kabuğu ile yetindiklerini ve serâbın sahte parlaklığına aldanarak nasıl doğru yoldan ayrıldıklarını ortaya koymaktır.

1. RUB (**RUB’U’L-İBÂDÂT**) 10 KİTABI İHTİVÂ EDER

1- İlim, 2- Akaid kaideleri, 3- Taharetin sırları, 4- Namazın sırları, 5- Zekâtın sırları, 6- Orucun sırları, 7- Haccın sırları, 8- Kur’ân okumanın âdâbı, 9- Zikr ve duâ, 10- Çeşitli vakitlerde okunacak evrâdın tertibi kitapları.

2. RUB (**RUB’U’L-ÂDÂT**) 10 KİTABI İHTİVÂ EDER

1- Yemek âdâbı, 2- Nikâh âdâbı, 3- Kazanç hükümleri, 4- Helâl ve harâm, 5- İnsanlar ile hoş geçinme ve konuşma âdâbı, 6- Uzlet, 7- Yolculuk âdâbı, 8- Semâ ve vecd, 9- Emr-i ma’rûf, nehy-i münker (İyilikleri emredip fenâlıklardan men etmek), 10- Geçim âdâbı ve Peygamberlik ahlâkı kitapları.

3. RUB (**RUB’U’L-MÜHLÎKÂT**) 10 KİTABI İHTİVÂ EDER

1- Kalbin acâib hâllerini açıklamak, 2- Riyâzet, 3- İki şehvetin (Mide ve cinsî münâsebet düşkünlüğünün) tehlikeleri, 4- Dilin âfetleri, 5- Gazab (Öfke), hıkd (kin) ve hasedin âfetleri, 6- Dünyanın zemmi, 7- Servet ve cimriliğin zemmi, 8- Riyâ ve rütbe ile mevkie düşkünlüğün zemmi, 9- Kibir ve ucbun zemmi, 10- Gurûrun zemmi kitapları.

4. RUB **(RUB’U’L-MÜNCİYÂT)** 10 KİTABI İHTİVA EDER

1- Tövbe, 2- Sabr ve Şükür, 3- Havf ve recâ (Korku ve Ümîd), 4- Fakr ve Zühd, 5- Tevekkül (Allah’a bağlanmak) ve Tevhîd, 6-Muhabbet, şavk (şiddetli istek), üns ve rızâ, 7- Niyet, sıdk ve ihlâs, 8- Murakabe ve muhasebe, 9- Tefekkür, 10- Ölümü hatırlama kitapları.

Rub’u’l-İbâdât’da, fıkıh kitaplarında ihmâl edilen, ibâdetin gizli kalan edeplerini, sünnetlerindeki incelikleri ve mânâların gizliliklerini anlatacak ve açıklayacağım. İlmiyle amel edenler bunlara şiddetle muhtâçtır; bunları bilmeyenler âhiret âlimi sayılamaz.

Rub’u’l-Âdât’da, insanlar arasında cereyân eden muâmelâtın derinlik ve gizlilikleriyle yollarının inceliklerini ve muâmelâtta kaçınılması gereken tehlikeleri, en ehemmiyetsizlerine varıncaya kadar anlatacağım ki, hiç bir Müslüman bunlardan müstağnî kalamaz.

Rub’u’l-Mühlikât’da, Kur’ân-ı Kerîm’de yasak edilen kötü huyları, nefis ile kalbi bunlardan temizlemeyi ve bu kötü huyların her birinin ayrı ayrı tarifini, sonra doğuş sebeplerini, sonra bunların sebep olduğu âfetleri, teşhis ve alâmetlerini, tedâvi ve kurtuluş çarelerini, âyât-ı kerîme, ehâdis-i şerîfe ve selef-i sâlihînin bize ulaşan hâllerine dayanarak anlatacağım.

Rub’u’l-Münciyât’da, kulları Allâhu Teâlâ’ya yaklaştıran, sıddîkler ve mukarreblerin hasletlerinden olup, rağbet edilen bütün iyi hasletleri, her hasletin hakîkat ve mâhiyetini, güzel ahlâk edinmenin çarelerini, elde edilen iyi netîcelerini, tanınma alâmetlerini ve rağbet görmelerine sebep olan fazîletlerini,

bu husûstaki şer'î ve aklî delîller ile anlatacağım.

ESERİN BU MEVZÛDAKİ DİĞER ESERLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Burada zikredilen mevzûların bâzıları hakkında kitaplar yazılmışsa da bu kitap beş hususta onlardan ayrılmaktadır:

– Onların muğlak (kapalı) olarak anlattıklarını açıklaması ve ihtisar ettiklerini (kısalttıklarını) mufassal bir şekilde anlatması,

– Karışık mevzûlarını tertipleyip dağıttıklarını toplaması,

– Uzattıklarını kısaltıp açıklaması,

– Tekrarlarını atıp, yazdıklarını intizâma koyması,

– Anlaşılması güç olduğu için hiç bir kitapta ele alınmayan ince meseleleri halletmesi bakımlarından ayrılmaktadır.

Her ne kadar bütün âlimler aynı yolu tuttularsa da, bunlardan bâzılarının bilip diğerlerinin bilemediği yâhut bildiği halde unutup yazamadığı veya temâs edebilmesine herhangi bir engelin mâni olduğu hususâtın bulunduğu inkâr edilemez.

İşte bu saydıklarım eserin husûsiyetlerini teşkil etmekte ve zikri geçen ilimlerin hepsini içine almaktadır.

Beni, bu eseri dört bölüm hâlinde hazırlamaya sevk eden iki sebeptir:

Birinci ve asıl sebep: Tahkik ve tefhîm bakımından bu tertîbin zarûrî oluşudur. Zîra kendisiyle âhirete teveccüh edilen ilim, **muamele** ve **mükâşefe** olarak, ikiye ayrılır. **Mükâşefe** ilmi'nden yalnız malûmun keşfini, **muamele ilmi**'nden de, malûmun keşfiyle beraber ameli kastediyorum. Bu eserin gayesi, yalnız **muâmele ilmini** açıklamaktır; yoksa kitaplarda yazılmasına müsâade edilmeyen **mükâşefe ilmi** değildir. Her ne kadar sıddîkların göz diktiği ve isteklilerin son emeli olan; **muâmele ilmi**nin kendisine ancak bir yol olabileceği **mükâşefe ilmi** ise de Peygamberler, insanlara sâdece mükâşefeye yol gösteren **muâmele ilmi**nden bahsetmişler, halk idrâkinin bu yükü çekemeyeceğini bildikleri için, mükâşefe ilminden temsîlî olarak imâ ve işâret yolu ile çok kısa bahsetmişlerdir. Âlimler de peygamberlerin vârisleri olduklarından onların açtıkları yol hâricine çıkamazlar.

Muâmele ilmi de: 1- **İlm-i zâhir** yâni azâlar ile alâkalı ilimler; 2- **İlm-i bâtın** yâni kalbî ilimler olmak üzere ikiye ayrılır. Azâlar ile alâkalı olan ya **âdet** veya **ibâdet** olur. Allâhu Teâlâ'nın dış hassalardan gizlediği kalbin hâllerine gelince, onlar da **mahmûd** (makbul) ve **mezmûm** (kötülenmiş) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu vaziyet karşısında zarurî olarak, bu ilim de, **zâhirî** ve **bâtınî** olmak üzere

ikiye ayrılmış oldu. Üstelik azâlar ile alâkalı **ilm-i zâhir** de, yukarıda açıklandığı gibi, **âdet** ve **ibâdet** olmak üzere ikiye ayrılınca, hepsinin dört olduğu meydana çıkar. İşte bu bakımdan, eser dörde bölünmüştür. Zâten muâmele ilmi de bu dört bölümden ibârettir.

İkinci sebep: İlim tâliplerinin ciddî bir şekilde tâlip oldukları, Allâhu Teâlâ'dan korkmayanlara karşı, ona bürünüp iftihar etmeye ve nefis mücâdelelerinde mevki ve derecelerini tayîne yarayan **Fıkıh ilmi** de dört bölüm üzerine kurulmuştur. Sevimli kılığa giren sevilir. Bu kitabın da **Fıkıh**ın bölümleri tertîbinde yazılmasıyla aldığı letâfet bakımından, gönülleri kendine çekeceğini umdum. Nitekim büyüklerin gönüllerini tababete çekmek isteyenler de, tıbbî eserlerini yaldızlı cetvel hâlinde olan takvim şeklinde süslediler ve adını **"Takvîmü's-Sıhha"** koydular ki, bu kabîl levhalara alışkın olanları, tıbbî eserleri okumaya çeksinler...

Şüphesiz ki, yalnız vücûd sıhhatini sağlayan tıp ilmini güzelleştirip, câzip bir hâle sokmaktan, ebedî hayatı temîn edecek olan bu ilmi süsleyip câzip hâle getirmek, elbette daha mühimdir. Bu ilmin semeresi, sonu olmayan ebedî hayata ulaştırıcı rûh ve kalp tabâbetidir. Nerede bu ilim, nerede ancak en yakın istikbâlde ölüme mahkûm olan bedenin tedâvisine yarayan tıp ilmi?

Allâhu Teâlâ'dan bizleri doğru yola ulaştırmasını dileriz. Allah, cömert ve kerîmdir.

Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî

(Hicrî 495)

Taberânî **"Sagîr"**inde, Beyhakî **"Şu'abü'l-İman"**da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce, Enes'den rivâyet etmiştir.

İbn Mâce, Câbir'den rivâyet etmiştir.

RUB'U'L-İBÂDÂT
BİRİNCİ KİTAB

İLİM KİTABI
(KİTÂBÜ'L-İLM)

BİRİNCİ BAB:
ÖĞRETME VE ÖĞRENMENİN FAZÎLETLERİ

İLMİN FAZÎLETİ

KUR’ÂN-I KERÎM’DEN DELİLLER:

«شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا

بِالْقِسْطِ»

“Allah, şu hakîkati: Kendinden başka hiç bir Tanrı olmadığını, adâleti ayakta tutarak (delilleriyle, âyetleriyle) **açıkladı. Melekler** (bunu ikrâr etti, hakîkî) **ilim sahipleri** (nebîler, âlimler) **de** (böylece inandı)**.”** (Âl-i İmrân sûresi, 3/18)

Bak! Allâhu Teâlâ nasıl kendi zâtıyla başladığı şehâdette, ikinci derecede melekleri, üçüncü derecede de ilim ehlini zikretmiştir. Allâhu Teâlâ’nın ilme verdiği kıymeti anlatmaya yalnız bu âyet bile kâfidir.

«يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

“Allah içinizden îmân edenleri yüceltir; bunlardan kendilerine ilim verilmiş olanları ise kat kat derecelerle yükseltir.” (Mücâdele sûresi, 58/11)

Bu âyetin tefsîrinde ibn Abbâs radıyallahu anh Hazretleri buyuruyor ki: “Âlimler ile câhiller arasında yedi yüz derece fark vardır. Her derecenin arası da beş yüz senelik yol kadardır.”

«قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

“De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer sûresi, 39/9)

«إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»

“Kulları arasında Allâhu Teâlâ’dan -en çok- **korkanlar âlimlerdir.”** (Fâtır sûresi, 35/28)

«قُلْ كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ»

“De ki, benimle sizin aranızda Allah ve bir de nezdinizde kitap bilgisi bulunanların şahâdeti kâfidir.” (Ra’d sûresi, 13/43)

«قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ»

“Nezdinde kitaptan ilmi olan, dedi ki: Onu (Belkıs’ın tahtını) **sen gözünü kırpmadan sana getiririm.”** (Neml sûresi, 27/40)

Bu âyet-i celîlede, bu mühim işin ilim sâyesinde başarıldığına tenbîh vardır.

«وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ

وَعَمِلَ صَالِحًا»

“Kendilerine ilim verilenler, yazık size dediler, inanıp iyi işler yapanlar için Allâhu Teâlâ’nın sevâbı daha hayırlıdır.” (Kasas sûresi, 28/80)

Bu âyet-i celîlede de âhiretin derecesinin, ilim ile anlaşılabileceğine tenbîh vardır.

«وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ»

“İşte misaller! Biz onları insanlar için irâd ediyoruz. Âlim olanlardan başkası, onları anlamaz.” (Ankebût sûresi, 29/43)

«وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ

الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ»

“Eğer onu (o hükmü) **peygamberlere ve kendi aralarındaki ulü’l-emirlerine** (âlimlerine) **havale etselerdi** (peygamber bileceği gibi) **onlardan o hükmü oradan çıkarabilenler de bilirlerdi.”** (Nisâ sûresi, 4/83)

Hak Teâlâ hâdiselerdeki hükmünü anlamayı âlimlerin çalışıp çıkarmasına havâle buyurmakla, onları peygamberler seviyesine yükseltmiştir.

«يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا

وَلِبَاسُ التَّقْوٰى»

“Ey Âdemoğulları size, (şeytanın açmak istediği) **çirkin yerlerinizi örtecek bir libâs, bir de giyip süsleneceğiniz bir libâs indirdik. Takva libâsı ise o, daha hayırlıdır”** (A’râf sûresi, 7/26)

Âyet-i celîledeki **“libâs”** kelimesinden murâd ilimdir. (Çünkü ilim, cehâlet ayıplarını örter.) **“Rîş”** ise yakîndir, **“libâsu’t-takvâ”** hayâ (utanma duygusu)dır.

«وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ»

“Hakîkaten biz onlara öyle bir kitap gönderdik ki, (inanacak herhangi biri insan topluluğuna, doğru yolu göstermek ve rahmet olmak için,) **tam bir ilim üzere onu kısım kısım ayırdık.”** (A’râf sûresi, 7/52)

«فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ»

“Behemehal onlara her şeyi bilerek haber vereceğiz.” (A’râf sûresi, 7/7)

«بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ»

“Fakat o Kur’ân kendilerine bilgi verilenlerin sînelerinde yerleşmiş açık ve parlak âyetlerdir.” (Ankebût sûresi, 29/49)

Hak Teâlâ yine buyuruyor:

«خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

“İnsanı yarattı, ona açık söylemeyi belletti.” (Rahmân sûresi, 55/3-4)

HADÎSLERE GELİNCE

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

«مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَيُلْهِمْهُ رُشْدَهُ»

“Allâhu Teâlâ kime iyilik dilerse, onu dîn âlimi yapar ve dînine zarar verecek eyleri ona bildirir, doğruyu gösterir.”[37]

«اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ»

“Âlimler, peygamberlerin (manevî) *vârisleridir.”*[38]

Peygamberlikten üstün rütbe olamayacağına göre, bu mîrâsa sahip olmaktan büyük şeref tasavvur edilemez.

«يَسْتَغْفِرُ لِلْعَالِمِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ»

“Yer ve gök ehli, âlim için Allah’tan mağfiret diler.”[39]

İnsan kendi ile meşgul iken, yer ve gök meleklerinin kendisi için istiğfarı, şüphesiz en büyük şereftir.

«إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا، وَتَرْفَعُ الْمَمْلُوكَ حَتّٰى

يُدْرِكَ مَدَارِكَ الْمُلُوكِ»

“Muhakkak hikmet, erefli adamın erefini arttırır, köleleri de melikler seviyesine yükseltir.”[40]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu hadîsi ile ilmin dünyadaki ehemmiyetini anlattı. Âhiret, ebedî ve daha hayırlı olduğuna göre, ilmin, oradaki faydasının daha üstün olacağı aşikârdır.

«خَصْلَتَانِ لَا يَكُونَانِ فِي مُنَافِقٍ:
حُسْنُ سَمْتٍ وَفِقْهٌ فِي الدِّينِ»

“İki haslet var ki, bunlar münâfikta bulunmaz: Güzel sîret ve ahlâk ile dîn ilmi.”[41]

İçi dışına, sözü işine uymayan bu zamanın bâzı dîn âlimlerine bakıp bu hadîsin doğruluğundan sakın şüphe etme. Çünkü Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) dîn âlimi buyurduğu kimselerden kastı, senin zannettiğin ibâdet ve muamele âlimi değildir. Bu ilim, ileride açıklanacaktır. Bunun en düşük derecesi, âhiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilmektir. Bunu böyle bilip hakîkaten inanan kimse, nifâk, riyâ ve benzerî fenâ hâllerden uzaklaşır.

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyorlar:

«أَفْضَلُ النَّاسِ الْمُؤْمِنُ الْعَالِمُ الَّذِي إِنِ احْتِيجَ إِلَيْهِ نَفَعَ،

وَإِنِ اسْتُغْنِيَ عَنْهُ أَغْنٰى نَفْسَهُ»

“İnsanların en efdali, bir mü’min âlimdir ki, gerektiği zaman yardım eder, gerekmediği zaman da kendi kendine kalır.”[42]

«اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوٰى وَزِينَتُهُ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهُ الْعِلْمُ»

“İmân çıplaktır, elbisesi takvâ, süsü utanmak, meyvesi ise ilimdir.”[43]

«أَقْرَبُ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النُّبُوَّةِ أَهْلُ الْعِلْمِ وَالْجِهَادِ، أَمَّا أَهْلُ

الْعِلْمِ فَدَلُّوا النَّاسَ عَلٰى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ، وَأَمَّا أَهْلُ

الْجِهَادِ فَجَاهَدُوا بِأَسْيَافِهِمْ عَلٰى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ»

“Peygamberlik derecesine insanlann en yakını, âlim ve mücâhidlerdir. Âlimler, peygamberlerin buyruklarına insanları ir âd ederler. Mücâhidler ise Peygamberlerin buyruğu üzere, silâhlarıyla muharebe ederler.”[44]

«لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ»

“Bir kabîlenin ölümü, bir âlimin ölümünden ehvendir.”[45]

«اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فَخِيَارُهُمْ فِي

الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا»

“İnsanlar, altın, gümü mâdenleri gibi -ayrı ayrı değer ta ıyan- mâdenlerdir. Müslüman olmadan hatırı sayılanlar, Müslüman olunca da hatırlıdırlar.”[46]

«يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِدَادُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشُّهَدَاءِ»

“Kıyâmet gününde âlimlerin mürekkebi, ehitlerin kanı ile tartılır.”[47]
Yine buyuruyorlar:

«مَنْ حَفِظَ عَلٰى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثاً مِنَ السُّنَّةِ حَتّٰى يُؤَدِّيَهَا

إِلَيْهِمْ كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا وَشَهِيداً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

“Ümmetime ula tırmak üzere, sünnetimden kırk hadis ezberleyene, kıyâmet günü âhid ve efaatçi olurum.”[48]

«مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفَاهُ اللّٰهُ تَعَالٰى مَا أَهَمَّهُ

«وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ»

"Dinde âlim olanı, Allah korur ve ummadığı yerden rızkını verir."[49]

«أَوْحَى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا إِبْرَاهِيمُ

إِنِّي عَلِيمٌ أُحِبُّ كُلَّ عَلِيمٍ»

"Allâhu Teâlâ, İbrâhim aleyhisselâma buyurdu ki: Yâ İbrâhim! Ben âlimim, her âlimi severim."[50]

«اَلْعَالِمُ أَمِينُ اللهِ سُبْحَانَهُ فِي الْأَرْضِ»

"Âlim, yeryüzünde Allâhu Teâlâ'nın güvendiği kimsedir."[51]

«صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي إِذَا صَلَحُوا صَلَحَ النَّاسُ، وَإِذَا فَسَدُوا

فَسَدَ النَّاسُ: اَلْأُمَرَاءُ وَالْفُقَهَاءُ»

"Ümmetimden iki sınıf düzelirse, bütün insanlar düzelmi olur: bozuldukları vakit, bütün insanlar da bozulur. Bunlar, âmirler ile âlimlerdir."[52]

«إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَزْدَادُ فِيهِ عِلْمًا يُقَرِّبُنِي إِلَى اللهِ عَزَّ

وَجَلَّ فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذٰلِكَ الْيَوْمِ»

"Beni, Allâhu Teâlâ'ya biraz daha yakla tıracak yeni ilim edinemediğim günün doğmasında, benim için hayır yoktur."[53]

Âlimin, ibâdet edenden daha kıymetli olduğunu anlatmak üzere şöyle buyuruyorlar:

«فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي»

"Âlimin âbide nisbetle değeri, ashabımdan -derece bakımından- en küçüğü üzerine olan fazîletim gibidir."[54]

Bakınız Hazret-i Peygamber (s.a.v.), ilmi, nasıl peygamberlik derecesine

yükseltmiş ve tamamen ilimsiz ibâdet olamayacağı gibi, her ne kadar devâm ettiği ibâdette azıcık ilmi varsa da, bilgiden soyulmuş amelin derecesini de, nasıl düşürmüş oldu.

«فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى

سَائِرِ الْكَوَاكِبِ»

“Âlimin, ibâdet edenden üstünlüğü, ondördüncü gecede, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir.”[55]

«يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةٌ: اَلْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ»

“*Kıyâmet gününde üç sınıf insan   efâat eder. Bunlar peygamberler, sonra âlimler ve sonra da   ehîdlerdir.”*[56]

Şehâdetin fazîletine dâir söylenenle berâber, Peygamberlikten sonra şehâdetten de üstün derece ilme verilmiştir.

«مَا عُبِدَ اللّٰهُ تَعَالَى بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهٍ فِي الدِّينِ، وَلَفَقِيهٌ

وَاحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ، وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ

وَعِمَادُ هٰذَا الدِّينِ اَلْفِقْهُ»

“Allâhu Teâlâ’ya yapılan ibâdetlerin en üstünü dînde -fikhda- âlim olmaktır. Hattâ bir dîn âlimi -fakîh-   eytan nazarında, bin âbidden fenâdır. Her binânın direği olduğu gibi, İslâm dîninin direği de ilimdir.”[57]

«خَيْرُ دِينِكُمْ أَيْسَرُهُ، وَخَيْرُ الْعِبَادَةِ اَلْفِقْهُ»

“Dînimizin hayırlı tarafı, kolaylığıdır. İbâdetlerin hayırlısı da dîn âlimi (fakîh) *olmaktır.”*[58]

«فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعَالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعَابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً»

“Âlim olan mü’min, ibâdet eden mü’minden yetmi   derece üstündür.”[59]

«إِنَّكُمْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَنٍ كَثِيرٍ فُقَهَاؤُهُ قَلِيلٍ قُرَّاؤُهُ وَخُطَبَاؤُهُ،

قَلِيلٍ سَائِلُوهُ كَثِيرٍ مُعْطُوهُ، اَلْعَمَلُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعِلْمِ. وَسَيَأْتِي

عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ قَلِيلٌ فُقَهَاؤُهُ كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ، قَلِيلٌ مُعْطُوهُ

كَثِيرٌ سَائِلُوهُ، اَلْعِلْمُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ»

"Siz, dîn âlimleri -fukahâsı- çok, okuyucu ve hatipleri az, soranları az, cevap verenleri çok olan bir diyâr ve zamandasınız. Bu vaziyet kar ısında, amel, ilimden hayırlıdır. Yakında bir zaman gelecek, âlimler -fuhakâ- azalacak, konu malar çoğalacak, soranlar çok olacak, cevap verebilenler az bulunacak. İ te o zaman ilim amelden hayırlıdır."[60]

«بَيْنَ الْعَالِمِ وَالْعَابِدِ مِئَةُ دَرَجَةٍ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ حُضْرُ

الْجَوَادِ الْمُضَمَّرِ سَبْعِينَ سَنَةً»

"Âlim ile ibâdet eden arasında yüz derece fark vardır. Her derecenin arası besili ko u atı ile yetmi senelik mesâfedir."[61]

«قِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ فَقَالَ: الْعِلْمُ بِاللّٰهِ عَزَّ

وَجَلَّ، فَقِيلَ: أَيُّ الْعِلْمِ تُرِيدُ؟ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

اَلْعِلْمُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهُ، فَقِيلَ لَهُ: نَسْأَلُ عَنِ الْعَمَلِ وَتُجِيبُ عَنِ

الْعِلْمِ؟ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ يَنْفَعُ مَعَ

الْعِلْمِ بِاللّٰهِ، وَإِنَّ كَثِيرَ الْعَمَلِ لَا يَنْفَعُ مَعَ الْجَهْلِ بِاللّٰهِ»

"Denildi ki: Yâ Resûlallah, en efdal amel hangisidir? Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurdu:

"Azîz ve Celîl olan Allah'ı bilmektir." Onlar:

"Hangi bilgiyi kasdediyorsunuz?" dediler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

"Noksan sıfatlardan münezzeh, kemâl sıfatlarıyla bezenmi olan Allâhu Teâlâ'yı bilmeyi kastediyorum." diye cevap verdiler. Onlar:

“Ey Allah’ın Resûlü, biz amelden soruyoruz, siz ilimden cevap veriyorsunuz.” deyince Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“İyi biliniz ki, Allâhu Teâlâ’yı bilerek yapılan az amel fayda verir. Fakat cehaletle yapılan amel, çok da olsa fayda sağlamaz.” buyurmuşlardır.”[62]

«يَبْعَثُ اللهُ سُبْحَانَهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَبْعَثُ الْعُلَمَاءَ ثُمَّ يَقُولُ

يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ إِلَّا لِعِلْمِي بِكُمْ،

وَلَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ لِأُعَذِّبَكُمْ، اِذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ»

“Allâhu Teâlâ kıyâmet günü, bütün kullarını ve âlimleri diriltir. Sonra âlimlere hitâben: Ey âlimler, ben hâlinizi bilerek, ilmi size verdim; bunu size azâb etmek için vermedim. Kusurlarınızı bağı ladım. Buyurun Cennete...”[63] buyurur.

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİNE GELİNCE

Hazret-i Ali radıyallahu anh **Kümeyl**’e hitap ederek: “Ey Kümeyl, ilim maldan hayırlıdır. Çünkü malı sen koruyacaksın, fakat ilim seni korur. İlim hâkim, mâl mahkûmdur. Mâl sarf etmekle azalır, ilim sarfiyatla çoğalır.” buyurmuştur. Yine Hazret-i Ali radıyallahu anh: “Bir âlim, gündüzleri oruçlu olduğu halde harp eden, geceleri de ibâdetle geçiren mücâhid âbidden daha üstündür. Bir âlimin ölümü ile İslâm âleminde açılan boşluğu, onun gibi yetişecek bir âlimden başkası dolduramaz.” demiştir. Yine **Hazret-i Ali** radıyallahu anh bir manzûmesinde şöyle buyuruyor:

“Övünmek ancak ehl-i ilme mahsûstur. Çünkü onlar doğru yolda oldukları gibi arzû edenlere de doğru yolu gösterirler.

Herkesin derecesi bilgisi ile ölçülür. Câhiller ise âlimlere düşmandırlar.

Âlim ol ki, ölmeyesin. Çünkü insanlar ölür, fakat âlimler diridirler.”

Ebû’l-Esved: “İlimden daha değerli bir şey olamaz; çünkü sultanlar insanlara hükmederken, âlimler sultanlara da hâkimdir.” diyor.

İbn Abbâs radıyallahu anh: “Süleymân aleyhisselâm mâl, ilim ve hükümdârlık arasında muhayyer iken, ilmi tercih etti ve bu sâyede diğer ikisine de mâlik oldu.” buyuruyor.

İbn Mübârek’e sordular:

“– Kâmil insanlar kimdir? İbn Mübârek:

– Âlimlerdir, dedi. Yine sordular:

– Melikler kimlerdir? İbn Mübârek:

– Zâhidler (Dünyayı terk edip Allah için çalışanlar)dır, dedi.

–Alçak seviyeli insanlar kimlerdir, diye sorulunca İbn Mübârek:

– Dîn kisvesi altında dünya menfaati sağlayanlardır,” diye cevap vermiş ve âlimden başkasını kâmil insan saymamıştır. Çünkü insanın diğer canlı mahlûklardan ayrılığı, ilmi sâyesindedir. İnsan hangi husûsiyetle diğerlerinden ayrılırsa, kemâli de o sâyededir. Şüphesiz, insanın diğer mahlûkattan imtiyâzlı olması, güç ve kuvvetiyle değildir! Çünkü deve kendisinden kuvvetlidir. Vücûd iriliğiyle de değildir. Çünkü fil insanların hepsinden büyüktür. Yiğitlikle de değil; zîra arslan herkesten yüreklidir. Çok yemesiyle de değil. Çünkü öküzün karnı daha büyüktür. Bunun gibi cinsî münâsebet bakımından da değil. Çünkü bu husûsta da, en küçük mahlûkattan olan serçe kuşu, insanlardan daha kudretlidir. Şu halde insan, ancak ilim için (Allah’ı bilmek için) yaratılmıştır.

Diğer bâzıları: “Câhillerin kazançları ile âlimlerin zararlarının ne olduğunu bilemedim” demişlerdir. Hattâ bu husûsta Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de şöyle buyuruyorlar:

«مَنْ أُوتِيَ الْقُرْآنَ فَرَأَى أَنَّ أَحَدًا أُوتِيَ خَيْرًا مِنْهُ فَقَدْ حَقَّرَ

مَا عَظَّمَهُ اللهُ تَعَالَى»

“Kur’ân’ı okuyup anlayan kimse buna kar ılık ba kasındaki varlığı daha üstün görürse; Allâhu Teâlâ’nın büyüttüğünü küçültmü olur.”

Feth-i Mûsılî: “Yemek içmekten kesilen hasta gibi ilim ve hikmetten mahrûm olan kalp de ölüme mahkûmdur” diyor. Bu söz doğrudur; çünkü vücûdun gıdâsı yemek içmek olduğu gibi, kalbin gıdâsı da ilim ve hikmettir. Kalp de bunlarla yaşar. İlimsiz kalp ölüme mahkûmdur. Fakat aşırı korku, yaranın acısını duyurmadığı gibi, aşırı dünya sevgisi de bu hissi iptâl etmiştir. Ölüm, dünya telâşını kaldırınca, ayılan sarhoş veya korkuyu atan insanın sızılarını acı acı duyması gibi, bu hastalık da bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar, insan helâk olduğunu anlar, tahassür içinde kalır. Fakat ne fayda? Nitekim *“İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar”* buyurulmuş, fakat bu son nedâmetin fayda vermeyeceği de anlatılmıştır. Perdenin aradan kaldırılacağı büyük günden Allah’a sığınırız.

Hasan-ı Basrî: “Âlimlerin mürekkebi şehîdlerin kanıyla tartılır ve ağır gelir.” demiştir. İbn Mes’ûd radıyallahu anh: “İlim yok olmadan okuyun; ilmin yokluğu, âlimlerin vefâtıyladır. Varlığım kudretinde olan Allâhu Teâlâ’ya yemin ederim

ki, Allah uğrunda ölen hakîkî şehîdler, âlimlere verilen yüksek dereceleri görünce, âlim olmak için tekrar dünyaya gelmeyi arzû edeceklerdir. Doğrusu şu ki, kimse âlim olarak doğmamıştır. İlim, çalışıp öğrenmekle elde edilir." buyuruyor.

İbn Abbas radıyallahu anh: "Benim için gecenin, azıcık bir vaktini ilme ayırmak, bütün geceyi ibâdetle geçirmekten daha sevimlidir." demiştir.

Hasan-ı Basrî: "Allâhu Teâlâ'nın,

«رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً»

"Ey Rabbimiz, bize dünyada da hasene ver, âhirette de hasene ver." (Bakara sûresi, 2/201) âyet-i celîlesinde zikredilen dünyadaki haseneden murâd, ilim ve ibâdet, âhiretteki haseneden murâd da cennettir." buyurmuştur.

Hakîmlerden birine: "Neyi sermâye edinelim?" diye sormuşlar. Cevabında: "Gemi battığı zaman sizinle kalabilecek sermâyeyi seçin." demiştir. Geminin batması insanın ölümüyle tevîl edildiğine göre, kendisiyle kalacak sermâyesinin de, ilim olduğu anlaşılır.

Diğer bâzıları: "Hikmete uyan kimseye insanlar uyar ve onu öncü kabûl ederler. Hikmet sahipleri, dâimâ tazîm ve hürmet görür." demişlerdir.

İmâm Şâfiî: (Allah ona rahmet etsin) şöyle buyurmuştur: "İlmin husûsiyetindendir ki, az da olsa ondan payı olan sevinir, olmayanlar da dâimâ mahzûn kalır."

Hazret-i Ömer radıyallahu anh: "Ey insanlar! İlim öğrenin, Allâhu Teâlâ hüsn-i niyetle okuyanlara yücelik hil'ati giydirir. Hatâları varsa, bu hil'ati geri almamak için, kendisine üç defa hitâp eder. Bu hatâlar ölünceye kadar devâm etse de yine böyle olur." demiştir.

Ahnef (Allah rahmet etsin): "Âlimler efendi olmaya lâyık kimselerdir. İlimsiz uluğun sonu zillettir." demiştir.

Sâlim b. Ca'd: "Ben köle idim. Beni üçyüz dirheme satın alan bir zât âzâd edince, kendime iş aradım ve okumayı tercih ettim. İlim sâyesindedir ki, aradan çok zaman geçmeden, beni ziyârete gelen pâdişahı kabûl etmedim." demiştir.

Zubeyr b. Ebûbekir: "Babam Irak'ta bana yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: Oku. Çünkü ilim, fakirliğinde servet, zenginliğinde zînettir" demiştir.

Hz. Lokman da, oğluna aynı tavsiyelerde bulunmuş ve demiştir ki: "Oğlum! Âlimler meclisine devâm et. Bahar yağmuru ile yeri yeşillendiren Allah, hikmet nûru ile de mü'minlerin kalbini aydınlatır."

Diğer bâzıları: "Âlimin ölümüne, denizde balıklar ve havada kuşlara varıncaya

kadar her şey ağlar. Dâimâ sîmâsı canlandırılır ve hatıraları anılır.” demişlerdir.
Zührî: “İlim lafzı müzekkerdir. Onu hakîkî yiğitler sever.” demiştir.

İLİM ÖĞRENMENİN FAZÎLETİ

ÂYETLER

«فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»

“Onlardan bir kısmı dîn ve şerîat ilimlerini öğrenmek için geri kalsın.” (Tevbe sûresi, 9/122).

«فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

“Eğer bilmiyorsanız zikir ehlinden (âlimlerden) **sorunuz.”** (Nahl sûresi, 16/43).

HADÎSLER

«مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللّٰهُ بِهِ
طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ»

“İlim yolunu tutana Allah cennet yolunu açar.”[64]

«إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضَاءً بِمَا يَصْنَعُ»

“Melekler, öğrenciden memnûn oldukları için kanatlarını üzerine gererler.”[65]

«لَأَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ
مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِئَةَ رَكْعَةٍ»

“Bir sabah bir mesele öğrenmen, yüz rekât namaz kılmandan hayırlıdır.”[66]

«بَابٌ مِنَ الْعِلْمِ يَتَعَلَّمُهُ الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

“İlimden bir mesele öğrenmek, bütün varlığı ile dünyadan hayırlıdır.”[67]

«اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ»

"İlim, Çin'de bile olsa öğreniniz."[68]

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ»

"İlim öğrenmek, her Müslüman'a farzdır."

«اَلْعِلْمُ خَزَائِنُ مَفَاتِيحُهَا السُّؤَالُ، أَلَا فَاسْأَلُوا فَإِنَّهُ يُؤْجَرُ

فِيهِ أَرْبَعَةٌ: اَلسَّائِلُ، وَالْعَالِمُ، وَالْمُسْتَمِعُ، وَالْمُحِبُّ لَهُمْ»

"İlim hazîne, suâl anahtarıdır. Sorun ki, öğrenin. Bir suâl sâyesinde dört ki i ecir alır. Soru soran, cevap veren, dinleyen ve bunları sevenler."[69]

«لَا يَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ أَنْ يَسْكُتَ عَلٰى جَهْلِهِ وَلَا لِلْعَالِمِ أَنْ

يَسْكُتَ عَلٰى عِلْمِهِ»

"Câhilin cehâletine susması, âlimin de ilmini saklaması doğru değildir."[70]

وَفِي حَدِيثِ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ:

«حُضُورُ مَجْلِسِ عَالِمٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ، وَعِيَادَةِ

أَلْفِ مَرِيضٍ وَشُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمِنْ

قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ؟ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ

إِلَّا بِالْعِلْمِ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *"İlim meclisinde bulunmak, bin rekât namaz, bin hastayı ziyâret ve bin cenâzeyi te yîden daha kıymetlidir."* buyurduklarında, dinleyenler:

– "Ey Allah'ın Resûlü, Kur'ân okumaktan da hayırlı mıdır?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) cevaben:

– *"Kur'ân ilim ile fayda verir. Mânâsı anla ılmadan bir fayda sağlamaz."* buyurmuşlardır.[71]

«مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِيَ بِهِ الْإِسْلَامَ

فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَنْبِيَاءِ فِي الْجَنَّةِ دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ»

"İslâmiyet'i ya atmak için okurken ölen kimse ile peygamberler arasında bir derecelik fark vardır."[72]

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ

İbn Abbas radıyallahu anh: "Zorluğuna katlandım okudum, netîcede ululuğa erdim." buyurmuştur. Hattâ İbn Mâlik, İbn Abbas hakkında: "İbn Abbas gibisini görmedim. Çünkü yüzüne bakan en güzel yüzü görmüş, sözünü duyan en tatlı sözü dinlemiş, fetvalarını tetkîk eden de, hakikî ilmi bulmuş olur." demiştir.

İbn Mübârek: "Okumadan ululuk isteyene şaşarım." buyurmuştur.

Bâzı hakîmler: "Hayatta en çok acınacak iki zümre vardır: Biri okumak istediği halde bir şey anlayamayanlar, diğeri de her şeyi anladığı halde okumak istemeyen kimselerdir." demişlerdir.

Ebû'd-Derdâ radıyallahu anh: "Bir mesele öğrenmek, benim için bir gece ibâdetten daha sevimlidir." buyurmuştur. Ayrıca "Âlim ve ilim tâlibi hayırda berâberdir. Diğer insanlar ise bir kıymet taşımaz. Yâ âlim ya talebe veya dinleyici ol; bunların hâricinde kalma, helâk olursun." demiştir.

Atâ (rh. a.): "Bir zikir ve ilim meclisi, yetmiş lehviyât meclisindeki kusurları kapatır." buyurmuştur.

Hazret-i Ömer radıyallahu anh: "Gündüzü oruçlu, geceyi uykusuz geçiren bin âbidin ölümü; helâl ve harâmı ayıran bir âlimin ölümünden daha ehvendir." buyurmuştur.

İmâm Şâfiî (Allah rahmet etsin): "İlim öğrenmek, nâfile ibâdetten makbuldür." buyurmuştur.

İbn Abdilhakem (Allah rahmet etsin): İmâm **Mâlik**'ten okuyordum. Öğle vakti girince (nâfile) namaz kılmak için kitaplarımı topladım. Bunu gören hocam: "Eğer hüsn-i niyetle okuyorsan, kılmak istediğin namaz, okumaktan üstün değildir, dedi." diye nakletmiştir.

Ebû'd-Derdâ radıyallahu anh: "Sabahleyin ilim tahsiline gitmeyi, mücâhede saymamak akılsızlık olur." buyurmuştur.

Buhârî ile Müslim, Muâviye'den rivâyet etmişlerdir. Bakınız Tecrîd-i Sarîh Tercümesi C. 1, shf. 77.

Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibban, Ebû'd-Derdâ'dan sahih senetle rivâyet etmişlerdir.

Ebû'd-Derdâ'dan.

Ebû Nuaym **"Hilye"** de rivayet etmiştir.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Beyhakî **"Şu'abu'l-Îmân"** da rivâyet etmiştir.

Hâkim **"Tarih-i Nişabur"** da rivâyet etmiştir.

Ebû Nuaym, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

Taberânî, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

Buhari ve Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Abdülberr, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

İbn Abdülberr, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

Hatib, **"Tarih"**inde rivâyet etmiştir.

İbn Abdülberr rivâyet etmiştir.

İbn Abdülberr, Muaz'dan rivâyet etmiştir.

İbn Abdülberr, İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir.

Taberânî **Evsat**'ta, Ebû Nuaym **Hilye**'de, İbn Abdülberr Hz. Âişe'den.

Tirmizî, Ebû Umâme'den.

Ebû Dâvud, Tirmizî, Neseî, İbn Hibbân.

İbn Mâce Osman b. Affan'dan.

Taberânî.

İbn Abdülberr, Enes'den.

İbn Adıyy, Ebû Hureyre'don.

Taberânî.

İsfahânî **"Et-Tergîb ve't-Terhîb"**de.

İbn Abdülberr, Enes'den.

Taberânî, Ebû Mûsâ'dan.

Müslim, Ebû Hureyre'den.

Ahmed, İbn Hibban ve Hakim, Safvan b. Asal'dan

İbn Abdülberr, Ebû Zer'den.

Taberânî, Ebû Zer'den.

İbn Adıyy ve Beyhakî, Enes'den, Taberânî İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir.

Ebû Nuaym, Ali'den.

Taberânî, İbn Mardûye'den.

İbn Cevzî, **Mevzuât**’da Ömer’den.
Dârimî, Hasan’dan.

İLİM ÖĞRENMENİN FAZÎLETİ

ÂYETLER

«وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»

“(Okusunlar da diğerleri muhârebeden) **döndüklerinde onları korkutsunlar. Umulur ki, çekinirler.”** (Tevbe sûresi, 9/122)

Burada **“inzâr”** kelimesinden talîm ve irşâd murâd edilmiştir.

«وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا

تَكْتُمُونَهُ»

“Şu günü hatırla ki: Allah, kitap verilenlerden şöyle bir söz almıştı. Elbette onu insanlara anlatacak ve gizlemeyeceksiniz.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/187)

Bu âyet okutmayı farz kılar.

«وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

“Şüphesiz, onlardan bir kısmı, bilerek hakkı gizlerler.” (Bakara sûresi, 2/146)

Bu âyet-i celîle hak ilmi gizlemenin haram olduğunu beyân etmektedir. Nitekim lüzûmunda bildiğine şâhitlik yapmayanlar hakkında da şöyle buyuruluyor:

«وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ»

“Bildiğini gizleyenin kalbi muhakkak ki günâhkârdır.” (Bakara sûresi, 2/283)

Peygamber Efendimiz de bu hususta şöyle buyuruyorlar:

«مَا اٰتَى اللّٰهُ عَالِماً عِلْماً إِلَّا وَأَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الْمِيثَاقِ مَا أَخَذَ

عَلَى النَّبِيِّينَ أَنْ يُبَيِّنُوهُ لِلنَّاسِ وَلَا يَكْتُمُوهُ»

"Allâhu Teâlâ ilim verdiği âlimlerden de peygamberlerden aldığı misâk (söz) gibi, ilimlerini saklamayıp insanlara açıklamaları için, söz almı tır."[73]

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللهِ وَعَمِلَ صَالِحًا»

"Ben Müslümanım deyip iyi ameller işleyerek Allah'a davet edenden daha güzel sözlü kimdir?" (Fussilet sûresi, 41/33)

«أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»

"(İnsanları) **Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et!"** (Nahl sûresi, 16/125)

«وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

"Ve onlara kitap ve hikmeti öğretecek..." (Âl-i İmrân sûresi, 3/48)

HADÎSLER

Yemen'e gönderdiği **Muâz**'a hitaben, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

«لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

ş *"Senin yüzünden Allâhu Teâlâ'nın bir ki iyi hidâyete erdirmesi, senin için bütün varlığı ile dünyadan hayırlıdır."*[74]

«مَنْ تَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ أُعْطِيَ ثَوَابَ سَبْعِينَ

صِدِّيقًا»

"İnsanlara öğretmek için ilimden bir mesele öğrenen kimseye, yetmi sıddîk sevâbı verilir."[75]

İsâ aleyhisselâm da şöyle buyurmuştur:

«مَنْ عَلِمَ وَعَمِلَ وَعَلَّمَ فَذٰلِكَ يُدْعٰى عَظِيمًا فِي مَلَكُوتِ

السَّمٰوَاتِ»

“Kim ki öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve öğretirse, semâvatta tazîmle anılır.”

«إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللهُ سُبْحَانَهُ لِلْعَابِدِينَ وَالْمُجَاهِدِينَ:

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ الْعُلَمَاءُ: بِفَضْلِ عِلْمِنَا تَعَبَّدُوا وَجَاهَدُوا،

فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنْتُمْ عِنْدِي كَبَعْضِ مَلاَئِكَتِي، اِشْفَعُوا

تُشَفَّعُوا فَيَشْفَعُونَ ثُمَّ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

“Kıyâmet günü, Allâhu Teâlâ âbid ve mücâhidlere:

– Girin cennete der. Âlimler:

– Bizim öğretmemiz sayesinde ibâdet ve mücâhede ettiler, deyince Hak Teâlâ:

– Siz benim nezdimde bâzı meleklerim gibisiniz. efâat edin: efâatiniz makbuldür buyurur. Onlar da efaat edince cennete girerler.”[76]

Bu şefaat hakkı, her âlime değil, bildiğini öğreten âlimlere mahsûstur.

«إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لاَ يَنْتَزِعُ الْعِلْمَ اِنْتِزَاعاً مِنَ النَّاسِ بَعْدَ أَنْ

يُؤْتِيَهُمْ إِيَّاهُ وَلٰكِنْ يَذْهَبُ بِذَهَابِ الْعُلَمَاءِ فَكُلَّمَا ذَهَبَ عَالِمٌ

ذَهَبَ بِمَا مَعَهُ مِنَ الْعِلْمِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ رُؤَسَاءُ جُهَّالاً

إِنْ سُئِلُوا أَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ»

“Muhakkak ki, Allâhu Teâlâ verdiği ilmi insanlardan çekip almaz. Ancak âlimlerin ölmesiyle ilimler de gider. Hattâ dîn makamları câhil ba ların elinde kalır. Kendilerine ba vuruldukta yanlı fetvâlar vermekle kendileri sapıttıkları gibi insanları da a ırtırlar.”[77]

«مَنْ عَلِمَ عِلْمًا فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ»

“Öğrendiği ilmi saklayan âlimi, Allâhu Teâlâ kıyâmet günü, ate ten gem vurmakla cezâlandırır.”[78]

«نِعْمَ الْعَطِيَّةُ وَنِعْمَ الْهَدِيَّةُ كَلِمَةُ حِكْمَةٍ تَسْمَعُهَا فَتَطْوِي عَلَيْهَا

ثُمَّ تَحْمِلُهَا إِلَى أَخٍ لَكَ مُسْلِمٍ تُعَلِّمُهُ إِيَّاهَا تَعْدِلُ عِبَادَةَ سَنَةٍ»

"En güzel hediye, hikmetli bir sözü iyice anlayıp, dîn karde ine anlatmaktır. Bu aynı zamanda bir senelik ibâdete kar ılıktır."[79]

«اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذِكْرَ اللهِ سُبْحَانَهُ وَمَا وَالَاهُ

أَوْ مُعَلِّمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا»

"Allah'ı hatırlatan ve Allah'a yakla tıran cihetleriyle, öğreten ve öğrenenden ba ka, dünyada her ne varsa mel'ûndur."[80]

«إِنَّ اللهَ سُبْحَانَهُ وَمَلَائِكَتَهُ وَأَهْلَ سَمٰوَاتِهِ وَأَرْضِهِ حَتَّى النَّمْلَةَ

فِي جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتَ فِي الْبَحْرِ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ

النَّاسِ الْخَيْرَ»

"Muhakkak ki, Allâhu Teâlâ, melekleri, yer gök ehli, hattâ yuvasında karıncalar, suda balıklar, insanlara iyiliği öğretenlere duâ ederler."[81]

«مَا أَفَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ فَائِدَةً أَفْضَلَ مِنْ حَدِيثٍ
حَسَنٍ بَلَغَهُ فَبَلَّغَهُ»

"Duyduğu hasen bir hadîsi, dîn karde ine duyurandan daha faydalı kimse olamaz."[82]

«كَلِمَةٌ مِنَ الْخَيْرِ يَسْمَعُهَا الْمُؤْمِنُ فَيُعَلِّمُهَا وَيَعْمَلُ بِهَا خَيْرٌ

لَهُ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ»

"Bir Müslüman'ın hayırlı bir sözü öğrenip öğretmesi ve onunla amel etmesi, bir senelik ibâdetten hayırlıdır."[83]

«أَمَّا هٰؤُلَاءِ فَيَسْأَلُونَ اللهَ تَعَالَى فَإِنْ شَاءَ أَعْطَاهُمْ وَإِنْ شَاءَ

«مَنَعَهُمْ وَأَمَّا هٰؤُلَاءِ فَيُعَلِّمُونَ النَّاسَ، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا»

"Bir gün Peygamber Efendimiz, biri duâ ile meşgul olan ve diğeri ders okutmakta olan iki topluluk gördü ve duâ edenler için:

– *"Bunlar Allâhu Teâlâ'dan istiyorlar. Allah dilerse verir, dilerse vermez."* buyurdular. Okutanlar hakkında ise:

– *"Fakat bunlar öğretiyorlar. Zâten, ben de muallim olarak gönderildim."* dediler."[84] Sonra öğretenlerin meclisine oturdu.

«مَثَلُ مَا بَعَثَنِيَ اللّٰهُ بِهِ مِنَ الْهُدٰى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ

أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَتْ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَأَ

وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا نَقِيَّةٌ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللّٰهُ

عَزَّ وَجَلَّ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَكَانَتْ

مِنْهَا طَائِفَةٌ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَأً»

"Allâhu Teâlâ'nın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, bol bir yağmur gibidir; döküldüğü toprağın bir kısmı suyu içine alır, bol miktarda ot ve mahsûl yeti tirir. Bir kısmı da sert ve çorak olur, suyu içine almaz, fakat yüzünde tutar; insanlar içmek, sulamak ve ekim bakımından bundan faydalanırlar. Bir kısmı da yalçın ve kaypaktır, suyu içine almadığı gibi yüzünde de tutmaz, yağan yağmur, yüzünden sıyrılıp gider; ne bir ey bitirir, ne de kimseye faydası olur."[85]

Birincide öğrendiğiyle amel edene; ikincide amel etmeyip başkasına okutana; üçüncüde her ikisinden mahrûm olana misal verilmiştir.

«إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ...»

"*Ademoğlu ölünce amel defteri dürülür. Ancak üç eyden defterine sevap yazılır: Bunlardan birisi de, istifâde edilen bilgidir."*[86]

«اَلدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ»

"Hayra delâlet eden, onu yapan gibidir."[87]

«لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ حِكْمَةً فَهُوَ

يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى

هَلَكَتِهِ فِي الْخَيْرِ»

"Heves edilecek iki kimse var: Birincisi Allâhu Teâlâ'nın kendisine verdiği ilimle amel edip ba kasına da öğreten; ikincisi de Allah'ın verdiği serveti hayra sarfedendir."[88]

«عَلَى خُلَفَائِي رَحْمَةُ اللهِ، قِيلَ: وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ؟ قَالَ الَّذِينَ

يُحْيُونَ سُنَّتِي وَيُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللهِ»

"Hazret-i Peygamber: *"Allâhu Teâlâ'nın rahmeti benim vekillerim üzerine olsun."* diye buyurmuş. "Vekilleriniz kimlerdir?" diye sorulunca; *"Sünnetimi ya atıp Allâhu Teâlâ'nın kullarına öğretenlerdir."* cevabını vermişlerdir."[89]

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ:

Hazret-i Ömer radıyallahu anh: "Kim bir hadîs öğretir ve öğrettiği hadisle amel edilirse, amel eden gibi sevap kazanır." buyurmuştur.

İbn Abbâs radıyallahu anhüma: "İnsanlara hayrı öğretenler için, denizdeki balıklara varıncaya kadar her şey, Allâhu Teâlâ'dan mağfiret diler." buyurmuştur.

Diğer bâzıları: "Âlim, Allah ile kul arasındadır; bu keyfiyete dikkat etsin." demişlerdir.

Süfyân-ı Sevrî, Askalân şehrine gitti; orada bir müddet beklediği halde, kendisine birşey soran olmayınca: "Bu diyârda ilim ölmüştür, artık benim beklememe lüzûm yok, vâsıta temîn edin gideyim." dedi. Şüphesiz böyle demesi, öğreticiliğin üstün değerine ve fazîletine hevesi ve ilmin devâmını sağlamak arzûsundandır.

Atâ radıyallahu anh: "Sâîd İbn Müseyyeb'i ziyâret ettim ve kendisini ağlar gördüm. Sebebini sorduğumda, kendisinden bir şey sorulmadığı için ağladığını söyledi." demiştir.

Yine bâzı zevât: "Âlimler zamanın ışıklarıdır. Her âlim kendi asrını aydınlatır ve zamanının insanları onların ışığından aydınlanırlar." demişlerdir.

Hasan-ı Basrî (Allah rahmet etsin): "Âlimler olmasa insanların diğer canlı

varlıklardan farkı kalmazdı. Çünkü onların okutmasıyla insanlar insanlık seviyesine ulaşırlar." buyurmuştur.

İkrime: "Bu ilmin bir kıymeti var, deyince; nedir?" diye soranlara: Onun kadrini anlayıp koruyacak bir ehline vermektir." buyurmuştur.

Yahya b. Muâz: "Âlimler, Muhammed aleyhisselâm ümmetine anne ve babalarından da şefkatlidirler. Çünkü anne ve babaları onları dünya ateşinden, âlimler ise âhiret ateşinden korurlar." buyurmuştur.

Denildi ki: "İlim edinmek için riâyet edilecek usûller şunlardır: Sükût edip dinlemek, ezberlemek, bildiğini tatbik etmek ve sonra da başkalarına öğretmektir."

Yine denildi ki: "Bilmeyene öğret, bilenden öğren ki, bildiğini korumuş ve bilmediğini öğrenmiş olasın."

Muâz b. Cebel: Okuyup okutanlar hakkında şunları söylemiştir: "Okuyun öğrenin, zîra Allah için ilim edinmek Allah'a karşı tazîm ve ibâdettir. Müzâkeresi tesbih, mübâhasesi mücâhededir. Bilmeyene öğretmek sadaka, liyâkatlisine bolca okutmak Allah'a yakınlıktır. İlim, yalnız ve kimsesiz yerlerde sıkıntıyı gideren bir arkadaş, doğru yola kılavuz, zorlukta kolaylık ve sabır mercîidir. İlim dostlar yanında vezîr, yabancılara yakınlıktır. Cennet yoluna ışık tutar. İlim sâyesinde Allâhu Teâlâ bir kısım insanları yükseltir, iyi işlerinde izlerinden gidilen rehber ve öncü yapar. İyilikleri anılır, eserleri kalır. Melekler onları sever ve kanatlarını üzerlerine gererler. Yaş ve kurudan her ne varsa, denizdeki balıklar, karadaki canlı varlıklar ay ve yıldızlara varıncaya kadar her şey, âlimler için Allâhu Teâlâ'dan mağfiret dilerler. Çünkü ilim, kalp gözünü açar, karanlıkta gözlere ışık saçar, zayıflıkta bedene kuvvet verir, insanı yüksek mertebelere ve ebrâr derecesine ulaştırır. İlmî tefekkür, gündüz orucuna ve gece ibâdetine denktir. Allâhu Teâlâ'ya itâat, ibâdet, tevhîd, saygı, şüpheli şeylerden korunmak, sıla-yı rahimde bulunmak ilim ile olur. Helâl ve harâm ilim ile bilinir. İlim öncüdür; amel ise ondan sonra gelir. İyilere ilhâm olur; fenâlar ondan mahrûm olur." Allâhu Teâlâ'dan hüsn-ü tevfîk dileriz.

AKLÎ DELİLLER

Bu bahiste açıklanmak istenen, ilmin fazîlet ve nefâsetidir. Fazîletin ne demek olduğunu bilmeyen ve fazîletten gâyenin ne olduğunu anlamayanların, ilimde veya ilimden gayri şeylerde bir haslet olarak bulunduğunu idrâk etmelerine imkân yoktur. Şüphesiz ki, hikmetin ne demek olduğunu bilmeden, falan adam hakîmdir veya değildir demek, saçmalamaktan başka bir şey olamaz. O halde,

biz de fazîletin ne olduğunu anlayalım.

Fazîlet, **“fazl”** kökünden gelir; ziyâdelik, artma ve çoğalma mânâsına, fazlalık demektir. Bir hükümde ortak olan iki şeyden birisine hâs bir ziyâdelik olursa, işte bunun diğerine fazîleti var denir ki, bu ziyâdelik onun kemâli olur. Meselâ; “at, merkepten efdaldir” denildiği zaman, bunların yük taşımakta ortak oldukları, fakat atın daha ağır yük taşımakta, düşmana saldırmakta, koşup kaçmakta ve güzellikte merkepten üstün ve kemâlli olduğu anlaşılır. Hattâ attan büyük bir merkep kabûl edilse, yine bir değer taşımaz. Çünkü bu ziyâdelik vücûd bakımındandır ki, bir kemâl sayılamaz. Hayvan cismiyle değil, vasıflarıyla değerlenir. Bu îzâhatı anladınsa, atta diğer hayvanlara nispetle fazîlet olduğu gibi, diğer sıfatlara nispetle de, ilmin bir fazîlet olduğunu anlayacağından şüphe edilmez. Atın hızlı gitmesi bir kemâl değil, belki atta ayrı bir husûsiyet ve üstünlüktür. Ama ilim, zâtında hiç bir şeye nispet edilmeksizin mutlak bir fazîlet ve kemâldir. Çünkü ilim, Allâhu Teâlâ’nın kemâl sıfatı, melek ve peygamberlerin şerefi ve mutlak bir fazîlettir. Akıllı atın, ahmak attan daha hayırlı olması keyfiyeti, hiç bir şeye izâfe edilmeksizin mutlak olarak onun fazîleti olması gibi.

İyi bil ki, rağbet bulan ve nefis olan her şey üç sebepten biriyle rağbet görür ve beğenilir:

1 - Başka şeyi için,

2 - Zâtı için,

3 - Hem zâtı ve hem de başka şey için.

Elbette zâtı için rağbet gören, başkası için rağbet bulandan efdal ve şereflidir. Başkası için sevilen altın ve gümüştür. Bunlar, hadd-i zâtında insanın hiç bir ihtiyâcını gideremeyen birer mâden parçasıdır. Eğer ticâret vâsıtası olmasalardı, çakıl taşlarından farklı sayılmazlardı.

Zâtı bakımından heves edilen, Allâhu Teâlâ’nın cemâline bakmanın lezzetiyle âhiret saâdetine ulaşmaktır.

Hem zâtı ve hem de dolayısıyla istenip heves edilen, meselâ vücûd sağlığı gibi. İnsanın, ayaklarının sıhhatli olmasını istemesi, zâtı bakımından olur. Acı ve sancı duymaması gibi. Başka şey için olur. Arzu ettiği yere yürüyüp gidebilmesi gibi.

Bu itibarla ilme baktığın zaman onu, kendi zâtında tatlı bulursun ve ilim de zâtı için istenilir. Üstelik ilim âhiret saâdetine vesîle ve Allah’a yaklaştıran bir vâsıta olması bakımından da gayri için sevilir. İnsanoğlunun en büyük rütbesi ve arzu ettiği şey de, bu saâdet ve bu saâdete ulaştıran vâsıtadır. Bu da ilim ve ilme dayanan ameldir. Amel de ilimsiz olamayacağına göre, dünya ve âhiret saâdetinin aslı ve bütün ibâdetlerin efdali ilimdir. Nasıl olmasın ki, her şeyin

kıymeti netîcesiyle ölçülür. İlmin netîcesi ise yüksek makamlara ermek, melekleşmek ve Allâhu Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Buraya kadar anlattıklarımız, ilmin âhirete âit olan faydalarıdır.

Dünyalığa gelince: İzzet ve vakar, melikler (hükümdarlar)'e söz geçirme ve bunun netîcesi olarak hürmete lâyık olmak gibi hasletleri vardır. Türklerin en akılsızları ve Arapların eclafı bile, âlimlerine hürmeti tabiî bulurlar. Çünkü tecrübeleriyle onların daha bilgili olduklarını anlıyorlar. Yalnız insanlarda değil, hayvanlarda da, bu hassa mevcuttur. Hayvan da üstünlüğü takdir eder ve bu anlayışladır ki, kendisinden üstün olan insana itâat eder. Bütün bu saydıklarımız mutlak ilmin fazîletidir. Hâlbuki ileride beyân edileceği üzere, ilimler de kısımlara ayrılır ve fazîletleri itibariyle de ayrı kıymet taşırlar.

Bu îzahatımızla, ilim öğretme ve öğrenmenin fazîleti açıklanmış oldu. İlim her şeyden üstün olunca, elbette onu öğrenmeye çalışmak da en üstün şeyi istemektir, öğretmek ise en üstün, faydayı sağlamaktır.

Bunun beyânı şöyledir: İnsanların maksadı, dîn ve dünyalıkta toplanır. Dînin nizâmı ise dünyanın nizâmına bağlıdır. Çünkü dünya âhiretin tarlasıdır. Dünya; kendisini ebedî bir vatan tanıyanları değil, bir köprü ve bir misâfirhâne kabûl edenleri, Allah'a ulaştıran bir vâsıtadır. Dünyanın nizâm ve imâreti ise insanların çalışmalarına bağlıdır.

İnsanların iş, sanat ve meslekleri ise üç kısımda toplanabilir:

Birincisi: Yaşayabilmek için zarûrî olan işlerdir ki, bunlar da dörttür:

1 - Yiyecek temini için rençberlik,

2 - Giyecek temini için dokumacılık,

3 - Mesken temini için inşâat,

4 - Cemiyetin sevgi, saygı, yardımlaşma ve berâberliğini sağlamak için siyâset.

İkincisi: Bunlara yardımcı olup, yapılmalarına imkân veren işlerdir ki, bunlar da ikiye ayrılır:

1 - Rençberlik ve sanat için âlet hâzırlayan demircilik işi.

2 - Dokumacılığa hizmet eden, hallaçlık ve eğirme işi gibi.

Üçüncüsü: Bütün bu işleri tamamlayıp süsleyen işlerdir. Bunlar da (rençberlikten alınan mahsûlü öğütüp) pişirmek, (giyim eşyasını) dikmek, boyamak ve yıkamak gibi işlerdir.

Bütün bunlar dünya hayatına nispetle, bir şahsın uzuvları mesâbesindedir ki, bunlar da üçe ayrılır:

1 - Kalp, ciğer ve beyin gibi asıl uzuvlar.

2 - Bu asıl uzuvlara hizmet eden mîde, damar, şerâyin, sinir ve verdler.

3 - Bu asılları tamamlayıp süsleyen şeyler ki; deri, tırnak parmak ve kaş gibi.

Bu saydığımız sanatların en şereflisi asılları olup, asıllarının da en şereflisi siyâsettir. Bunun içindir ki bu siyâset sanatı, menşeinde diğer sanatların aramadığı kemâlâtı ister. Yine bunun içindir ki bu sanatın sâhibi, diğer sanatları kendine hizmet ettirir.

Beşeriyeti ıslâh ile dünya ve âhirette selâmete ulaştıracak doğru yolu gösteren siyâset, dört mertebedir:

Birinci ve en üstün mertebe: Peygamberlerin siyâseti, sevk ve idâresi olup avâm ve havas, bütün insanların zâhir ve bâtınlarına hükmetmeleridir.

İkinci mertebe: Halîfe, melik ve sultanların siyâseti ve her sınıf insanlara hükmetmeleridir. Fakat bunlar yalnız zâhire hükmeder, bâtına tesîr edemezler.

Üçüncü mertebe: Allahü Teâlâ'yı ve dînini bilen, peygamberlerin vârisi olan âlimlerin siyâsetidir ki, bunlar hiç bir sınıfın zâhiri işlerine karışmayıp kimseyi zecr ve men edemeyecekleri gibi, umûm insanlar da kendilerinden istifâde edemez. Ancak münevver tabakanın bâtınına hitâp edebilirler.

Dördüncü mertebe: Vâizlerin siyâsetidir. Bunlar da ancak insanların avâm kısımlarının bâtınına hitâp ederler.

Siyâsetin şu dört mertebesinde nübüvvetten sonra en şereflisi, insanları helâke sürükleyen, kötü huylardan arıtıp saadete ulaştıracak güzel huylar ile süsleyen şeyin, ilmin en büyük faydası olduğunda şüphe yoktur. İşte ilim öğretmekten gaye de budur.

İlmin diğer sanatlardan üstün olduğunu söyledik. Bunun izâhı şöyledir: Sanatın değeri üç şey ile bilinir:

Birincisi: O sanatı bilmeye vesîle olan garîza ve mîzâca mürâcaat etmekle. Aklî ve müsbet ilimlerin, lügat ilmine olan üstünlüğü gibi. Çünkü müsbet ilimleri bildiren akıldır. Lügati öğreten ise işitme hâssasıdır. Aklın işitmeden üstün olduğu aşikârdır.

İkincisi: Umumî faydalarını düşünmek ile rençberliğin kuyumculuğa üstünlüğünü düşünmek gibi.

Üçüncüsü: Üzerinde işlenen madde ile kuyumculuğun debbağlığa üstünlüğü gibi. Birisinde altın, diğerinde ise ölü hayvan derisi üzerinde iş görülüyor.

Şüphe yok ki âhiret yolunu aydınlatan dînî ilimler, tam akıl ve keskin zekâ ile elde edilir.

İleride açıklanacağı gibi akıl, insanoğlunun en üstün vasfıdır. Çünkü Allâhu Teâlâ'nın emânetleri, akıl sâyesinde kabül edilir ve yine akıl sâyesindedir ki insan, Allâhu Teâlâ'nın rızâsına mazhar olur.

İlmin umûmî faydalarına gelince; bunda hiç şüphe edilmez. Çünkü netîcesi

ebedî saâdettir.

Mahallinin şerefine gelince: (Bu da gizli değildir.) Nasıl gizli olsun ki, ilim öğretenler insanların kalpleri ve akılları üzerinde tasarruf ederler. Yeryüzündeki en üstün yaratık insan, insanın en değerli kısmı ise kalbidir. İlim öğreten, kalbi olgunlaştırmak, temizlemek, cilâlandırmak ve rızâ-yı ilâhîye yaklaştırmakla meşguldür. Binâenaleyh her cihetten, ilim efdaldir, şereflidir.

Hülâsa ilim öğretmek, bir bakımdan Allah için ibâdet, başka bir bakımdan Allâhu Teâlâ'ya vekâlettir. Hem de en büyük vekâlet. Çünkü Allâhu Teâlâ, en hâs sıfâtı olan ilmi, âlimin kalbine yerleştirdi. Âlim, Allâhu Teâlâ'nın en değerli cevherlerinin hazînedârı gibidir. Bundan, bütün muhtâçlara infâk etme hususunda izinlidir. Cennet-i Me'vâ'ya ulaştırmaktan, Allâhu Teâlâ'ya yaklaştırmaktan ve Allâhu Teâlâ ile kulları arasında vâsıta olmaktan daha üstün rütbe olabilir mi? Allah kendi lütûf ve keremiyle bizleri de bu gibi kullarından eylesin.

Habîbine ve bütün hayırlı kullarına salât ve selâm olsun.

Ebû Nuaym. İbn Mes'ud'dan.

İmâm Ahmed, Muaz'dan. Ayrıca Buharî ve Müslim.

Ebû Mansûr ed-Deylemî, İbn Mes'ûd'dan

Ebu'l-Abbas Ez-Zehebî, İbn Abbas'dan.

Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Amr'dan.

Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hakîm, Ebû Hureyre'den.

Taberânî, İbn Abbâs'dan.

Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.

Tirmizî, Ebû Umâme'den.

İbn Abdülberr, Muhammed b. el-Mükendir'den.

İbn Mübârek, Zeyd b. Eslem'den.

İbn Mâce, Abdullah b. Ömer'den

Buhârî ve Müslim, Ebû Mûsâ'dan.

Müslim, Ebû Hüreyre'den.

Tirmizî, Enes'den.

Buhârî ve Müslim, İbn Mes'ûd'dan.

İbn Abdülberr, Hasen'den. İbn Abdülberr.

İKİNCİ BAB:
ÖVÜLEN VE YERİLEN İLİMLER

FARZ-I AYN OLAN İLİMLER

Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki:

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

"İlim öğrenmek her Müslüman'a farzdır."[90]
Diğer bir hadîsde de:

«أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ»

"İlim, Çin'de bile olsa öğreniniz."[91] buyuruluyor.

Her Müslüman›ın bilmesi farz olan ilmin hangisi olduğu hususunda insanlar ihtilâfa düşmüşler ve bu husûsta yirmiyi aşan fikir öne sürülmüştür. Tafsilâta girmeden bunları şöyle hulâsa edebiliriz. Her fırka kendi mevzûunun öğrenilmesini farz-ı ayn kabûl etmiştir. Kelâmcılara göre bilinmesi farz-ı ayn olan **kelâm ilmi**dir. Çünkü Allâhu Teâlâ'nın varlığı, birliği, zâtı ve sıfatları kelâm sâyesinde bilinir. Fakihlere göre Fıkıh ilmidir. Çünkü ibâdet ve muamelenin helâl ve harâm kısımlarıyla, mutlak helâl ve harâm fıkıh ilmiyle öğrenilir. Bu ilimlerin gayeleri de ender tesadüf edilecek ince meseleler değil, belki fertlerin muhtaç olduğu günlük meselelerin hallidir. Tefsir ve hadîs âlimleri bu ilimden maksat **Kur'ân** ve **hadîs** olduğunu söylerler. Çünkü diğer ilimler bunlar sayesinde elde edilir. Sûfiyye ise **tasavvuf ilmi**ni öne sürerler ki, bunlar da kollara ayrılır. Bir kısmı bu ilimden gaye, insanın kendi hâlini ve Allah katındaki makamını bilmesidir, derler. Diğer bir kısmı da ihlâs ve nefsin âfetlerini bilmek, şeytanın vesvesesi ile meleğin ilhamını ayırabilmektir derler.

Diğer bâzılarına göre de ilm-i bâtındır. Bu ilim de erbâbına farzdır derler ve bu sûretle hadîsi umûmî şümûlünden çıkarmış olurlar. Bunun gibi Ebû Tâlib-i Mekkî de: **"Mebânî-i İslâm"** hadîsinin tazammun ettiği ilimdir" der. Bu (**"Mebânî-i İslâm"** hadîsi.)

«بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ.»

"İslâm diniş be esâs üzerine kurulmu tur: Allâhu Teâlâ'nın varlığına, birliğine ehâdet getirmek..."[92] diye başlayan hadîstir. Çünkü farz olan bu beş şeydir. Elbette bunların farz olma keyfiyetiyle tatbîk şekillerini de bilmek farzdır.

Bu hususta, şüpheyi kaldıracak son sözün, bizim anlatacağımız olacağı kanâatindeyiz. O da **Mukaddime**de anlattığımız gibi ilmin: **muâmele** ve **mükâşefe ilmi** olarak ikiye ayrılması ve burada aranan ilmin muâmele ilmi olmasıdır.

Âkil ve bâliğ kulların yapmakla mükellef oldukları üç şey vardır:

– İtikad (inanmak).

– Fiil (inandıklarını yapmak.)

– Terk (yasak edilenleri yapmamak).

Yaş haddinin tamamlanması veya rüyâlanmakla erginleşen akıllı kimselere evvelâ farz olan şey, anlayarak şehâdet getirmek, yâni Allah'ın birliğini ve Peygamber'in risâletini tasdîk etmektir. Bu şehâdet, taklîd ile de mümkündür. Bunun için delîl aramaya, kıyas ve kaziyyeler tertip etmeye lüzûm yoktur. Gâye, şek ve şüpheden uzak, katî bir inançtır. Böyle bir inanç bulundu mu maksat hâsıl olmuş olur. Bizzât Peygamber Efendimiz, Arap câhillerinin tasdîk ve ikrârıyla iktifâ eder, ayrıca kendilerine delîl öğretmezdi. Binâenaleyh inanarak ve anlayarak şehâdet getiren, ilk vazifesini yapmış ve o ân için başka bir farzı kalmamıştır. Şâyet o ânda ölse, itâat etmiş bir mü'min olarak ölür.

Bundan sonra gelen mükellefiyetler, ayrı ve başka sebeplere dayanır ki bunlar herkes hakkında zarûrî değildir. Hattâ çok kimseler bâzı mükellefiyetler hâricinde kalırlar.

Bu mükellefiyetleri îcâp ettiren sebepler **fiil, terk** ve **itikad** ile alâkalıdır:

FİİL İLE ALÂKALI MÜKELLEFİYETLER

Kuşluk vakti, îmân etmiş bulunan bir Müslüman'ın öğleye kadar yaşamasıyla kendisine yeni bir farzın düşmesi gibi. O da öğle vaktinin girmesiyle, şartı olan temizlik ile berâber, namazı bilmesidir. Hiç bir arıza ve engeli yok iken, tam öğle vaktini bekledikten sonra, namazın şart ve rükünlerini vakit çıkıncaya kadar öğrenemeyecekse, vakit girmeden hazırlanması farzdır, denirse de; farz olan amelin şartı olan bilginin farz olması, o amelin farz olmasından sonradır da denebilir. Buna göre de namaz bilgilerini namaz vakti girmeden öğrenmekle mükellef değildir. Diğer vakit namazları da bunun gibidir.

Eğer Ramazan'a kadar yaşarsa, kendisine yeni bir farz daha düşer. O da oruç ile alâkalı hükümlerdir. Oruç vaktinin imsaktan akşama kadar olduğunu, farz olan niyet ile yemek içmek ve temastan çekinmek olduğunu ve bu hâlîn Şevvâl ayına kadar devam ettiğini bilmektir.

Sonradan zenginleşir veya zengin olarak ergin olursa, kendisine yeni bir farz

daha düşüyor. O da ne kadar zekât vereceği ve bunun hemen değil, artıcı olan malın, bir sene elinde kaldıktan sonra verileceği gibi hükümlerini bilmesidir. Hattâ her çeşit malın değil, ancak kendi elindeki mal cinsinin zekâtını öğrenmekle mükelleftir. Eğer yalnız devesi varsa, deve zekâtını bilmek yeter. Diğer mallarda da hüküm böyledir.

Hac farîzasına gelince; bu fevrî yâni acele olmadığı için hac mevsiminde hemen hac meselelerini öğrenmekte acele lâzım değildir.[93]

Fakat İslâm ulemâsına yakışan, azık ve binit gibi gerekli imkânlara sahip olana, haccın tehirî olarak farz olduğunu bildirmektir. Hattâ çok kere hemen haccetmek isterse o vakit hac keyfiyetini de hemen öğrenmek farzdır. Öğrenilmesi farz olan, haccın erkân ve vecîbeleridir. Sünnetlerini öğrenmek farz değil; sünnetler nâfile ibâdet olduğundan öğrenilmeleri de farz değil, nâfiledir. O anda asıl haccın kendisine farz olduğunu ona duyurmamanın harâm olup olmadığına dâir söz, fakîhlere aittir; bizi alâkadar etmez. Yapılması gereken diğer farz-ı aynlarda da hüküm böyledir.

TERK EDİLMESİ FARZ OLAN ŞEYLERİ ÖĞRENMEK

Bunları da hâle nazaran öğrenmek elzemdir. Bu da şahsın vaziyetine göre değişir. Çünkü bir dilsizin "şu sözü söylemek yasaktır" bir körün "şuna bakmak haramdır", bir bedevînin "şu yerlerde oturmak yasaktır" diye öğrenmeleri farz değildir. Şu halde yapılması gereken şeyleri öğrenmenin farz olması da şahsiyet îtibârıyladır. İnsanın yapamayacağı yasaklardan değil, yapması mümkün olan yasaklardan îkaz edilmesi lâzımdır. Meselâ bulunduğu muhîtte Müslümanlar arasında ipek giyen, başkasının malını zorla alan veya namusa tecâvüz edenler varsa, bunların harâm olduklarını öğretmek lâzımdır. Şu anda değil, fakat ileride yapmak ihtimâli olan kimse de aynı hükümdedir. Hattâ bulunduğu muhîtte içki ve domuz eti kullanılıyorsa onun da bu yasağı yapma ihtimalini göz önünde tutarak bunların harâm olduklarını öğretmek farzdır. Öğretilmesi farz olan her şeyi öğrenmek de farzdır.

ÎTİKAD VE KALP İŞLERİ

İçinde doğacak şüpheleri giderecek kadar ilim edinmesi farzdır. Eğer şehâdet kelimesinin mânâsında şüphe ederse, bu şüpheyi izâle edecek kadar ilim öğrenmesi farzdır. Eğer kendisinde böyle bir şüphe uyanmaz ve kendisi de henüz Allâhu Teâlâ'nın kıdemini ve âhirette görüleceğini ve Allâhu Teâlâ'nın, hâdisâta mahal olmadığını ve bunlara benzer îtikad meselelerini öğrenmeden

ölürse, mü’min olarak öldüğünde icmâ vardır. Fakat insanın kalbine doğacak bu gibi hatıralar, bâzen kendi tabiatı ve düşüncesinden, bâzen de başkalarından duymakladır. Eğer erginlik çağında, çocuk böyle kelâm münâkaşalarının alıp yürüdüğü bir muhîtte ise lâyık olan kendisini bu felsefeden korumak ve evvelâ yalnız hakkı öğretmektir. Çünkü boş bir cevher olan o çocuğun kalp ve beynine evvelâ o şüphe uyandıracak şeyler doldurulursa bunları atmak farz olur. Hâlbuki bu da bâzen çok güç olur. Nasıl ki tefeciliğin çoğaldığı bir memlekette alış-veriş eden bir Müslüman’ın, kazancının helâl olabilmesi için, meşrû kazanç yollarını öğrenmesi ve tefecilikten çekinmesi kendisine farz ise farz-ı ayn olan ilimler için de vaziyet böyledir. Bunun mânâsı, olan işin keyfiyetini bilmektir. Kim farz olan ilmi ve farz olduğu vakti bilirse, farz-ı ayn olan ilmi de bilmiş olur.

Sûfiyenin, farz-ı ayn hakkında: “Meleğin ilhâmıyla şeytanın vesvesesini ayırmaktır” demeleri de doğrudur. Fakat bu, herkes hakkında değil, ihtiyâcı olana, gönlünde böyle şeyler doğan kimseye mahsûstur. Vaktâ ki insanoğlu çok kere kendini gösteriş, çekememezlik ve benzerî kötü arzûlardan koruyamaz oldu ise insanı perişan eden bu hâllerden de korunacak kadar bilgi edinmesi farzdır. Bu ilim kendisine nasıl farz olmasın! Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde şöyle buyuruyor:

«ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ: شُحٌّ مُطَاعٌ، وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ

بِنَفْسِهِ»

“Üç ey insanı helâk eder: Son derece cimrilik, tamamen arzularına uymak ve ki inin kendini beğenmesi.”[94]

Hâlbuki bunlardan kimse kendini kolay kolay kurtaramaz. İleride anlatacağımız kibir ve benzeri diğer kalbî hastalıklar, hadîs-i şerifte açıklanan bu üç esâsa bağlıdır. Bu hastalıkların tedâvisi, sahiplerine farz-ı ayndır. Bunları tedâvi için de mâhiyeti, kaynağı ve alâmetlerini bilip teşhislerini koyup tedâvi çarelerine başvurmak gerekir. Çünkü fenâlığı bilmeyen fenâlığa düşebilir. İlâç demek hastalığı zıddıyla tedâvi demektir. Teşhisi konulmayıp ilâcı bilinmeyen hastalık elbette tedâvi edilemez.

Bu mühlikât arasında saydıklarımızın çoğunu bilmek farz-ı ayn iken ne yazık ki topyekûn insanlar lüzûmsuz şeylerle vakit geçirir de bunları ihmâl ederler.

Müslüman çocuğuna inanması için, şehâdet kelimesinden sonra bunun tamamından sayılan; öldükten sonra dirilmeyi, hesabı, mîzanı, cennet ve cehennemi de öğretmek lâzımdır. Bu gencin, Peygamber aleyhisselamın Allah

tarafından gönderilmiş bir resûl olduğuna inandıktan sonra, tebliğ ettiği risâletin de ne demek olduğunu anlaması lâzımdır. O da Allah ve Resûlü'ne itâat edenin cennete, bunları tanımayıp isyân edenin cehenneme gideceğini bilmektir.

Şu söylediklerimize dikkat edersen doğru yolun bu olduğunda şüphen kalmaz. Yine anlarsın ki insanoğlu gece ve gündüz her hâlukârda ibâdet ve muâmelesinde kendisini alâkadar eden yeni bir hâdiseyle karşı karşıyadır. Karşılaştığı ve karşılaşacağı vakalar için de yeni bilgi edinmesi, sorup öğrenmesi lâzımdır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in: *"İlim öğrenmek her Müslüman'a farzdır"* buyurduğu hadîsindeki **"el-ilmu"** kelimesindeki lâm-ı tarifin de ifâde ettiği gibi, öğrenilmesi farz olan ilimden gayesinin Müslümanlar üzerine farz olan amel ilmi olduğu anlaşıldığı gibi, bizim beyânâtımızla da bunların farz olma zamanı açıklanmış oldu. Her şeyi olduğu gibi bilen ancak Allâhu Teâlâ'dır.

FARZ-I KİFÂYE OLAN İLİMLER

Bilmiş ol ki, ilimlerin kısımlarını, şerhetmeden, farz olanları ile olmayanlarını ayırmak mümkün olmaz. İlimler, esâs itibariyle ikiye ayrılır:

– **Şer'î ilimler:** Yâni hesap gibi akıl ile tababet gibi tecrübe ile lügat gibi işitmekle bilinmeyip ancak peygamberlerden öğrenilen ilimler.

– **Şer'î olmayan ilimler:** Yâni diğer vâsıtalar ile elde edilen ilimler. Bunlar da **mahmûd, mezmûm** ve **mübâh** olmak üzere üçe ayrılır.

Mahmûd olanlar, dünya işlerini düzene koyacak, insanların sıhhatini koruyacak ve ihtiyaçlarını cevaplandıracak tıp ve hesap ilmi gibi ilimlerdir ki bunlar da **farz-ı kifâye** ve **fazîlet** olmak üzere iki kısma ayrılır.

Farz-ı kifâye olanlar: Dünya işlerini tanzîm için lâzımdırlar. **Tâbâbet** gibi ki, insanoğlunun sıhhatli olarak yaşayabilmesi için zarûrîdir.

Hesâb gibi ki, bu ilim de, alış-veriş, mirâs, vasiyet ve bütün muamelâtta zarûrîdir.

Şu ilimleri bir beldede bilen bulunmazsa halk zorlukla karşılaşır ve hepsi birden mesûl olur. Fakat ihtiyaç nispetinde bir veya bir kaç bilenin bulunması kâfidir. (Artık hepsinin muhâsip veya tabip olmasına lüzûm kalmaz) ve bu sûretle diğerleri de bu vecîbeden kurtulmuş olurlar.

Tıp ve hesâbın farz-ı kifâyeden olduklarına dair beyânâtımıza şaşmayın. Hakîkat şu ki, bütün sanatların asılları aynı hükümde olup farz-ı kifâyedirler. Rençberlik, dokumacılık, siyâset, terzilik, tabâbet vesâire gibi. Çünkü bir

memleketin tabibi olmazsa hastalık çoğalır, insanlar işinden gücünden kalır, tâkattan kesilir ve nihâyet ölüme mahkûm olurlar. Derdi veren Allah dermânını da yarattı. Kullarına, o devâyı bulacak kabiliyeti bahşetti ve faydalanmaları için sebebini de izhâr etti. Körü körüne ihmâl netîcesi ölüme mahkûm olmak doğru olmaz.

Öğrenilmesi farz olmayarak **fazîlet** sayılan ilimlere gelince:

Bunlar da saydığımız bu ilimlerin, çok ender lâzım olacak en ince teferruâtına inmektir. Elbette ki bu da, lâzım olan kısımları anlamayı kolaylaştırması bakımından bir fazîlet ve üstünlüktür.

Mezmûm (olup yerilen) **ilimlere gelince:**

Bunlar dînde yeri olmayıp, hiç bir fayda sağlamayan, sihir, tılsım, şûbeze, telbîsât gibi ilimlerdir.

Mübâh, (yâni ne yasak ve ne de öğrenilmesi mecbûrî) **olan ilimlere gelince:**

Çok ileri gitmemek şartıyla, eğlence olmayan şiirleri öğrenmek, eski tarihlerle meşgul olmak, bunlara misal olarak zikredilebilir.

Anlatmak istediğimiz şer'î ilimlerin hepsi **makbul**dür. Ancak, hakîkatte şer'î olmayan bâzı bilgiler de araya karışırsa **mezmûm** olur.

Bunların şer'î ilimlerden olduğu zannedilmiş olmasına binâen, dinî ilimler de **makbul** ve **mezmûm** olmak üzere ikiye ayrılır.

ŞER'Î İLİMLERİN KISIMLARI

Makbul olan şer'î ilimler: **Usûl, fürû, mukaddimât** ve **mütemmimât** olmak üzere dörde ayrılır:

Birinci Kısım (Asıl olan ilimler): **Kitap, sünnet, icmâ** ve **sahâbenin yolu**dur. Kitap ve sünnet asıl olmakla berâber, sünnete delâleti bakımından ümmetin ittifakı (icmâ) da üçüncü derecede bir asıldır. Ashâb-ı kirâm, vahye şâhid oldukları gibi sonradan gelenlerin bilmediği birçok şeylere yetişmişlerdir. Bâzen görünüşün anlattıklarını yazılar anlatamaz. Bu sebeplerden âlimler onlara uymayı ve izlerinden gitmeyi uygun buldular. Bunun da muayyen yolları ve husûsî şartları var ki, burada onlarla meşgul olmak uygun düşmez.[95]

İkinci Kısım: Fürû adını taşır ki, bu da bu asallardan çıkarılan ilimlerdir. Fakat bunların anlaşılması sözün gelişigüzel mânâsından değil, belki akl-ı selîmin tenbîhiyle genişleyen keskin zekânın konuşulan sözlerden, o sözle alâkalı başka mânâlar çıkarmasıyladır. Nitekim Peygamber Efendimiz'in şu hadîsinden çıkarılan mânâ gibi:

«لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ»

“Kadı, gadaplı iken hüküm vermez.”[96]

Gadap kelimesinin asıl mânâsı, hışımlı iken, bundan def-i tabiî ihtiyâcı, açlık ve hastalığı varken hüküm vermez mânâsını anlamışlardır.

Bu fürû ilmi de ikiye ayrılır:

1 - Dünya işlerinin tanzîmi ile alâkalı ilimler: Bunları fıkıh kitapları anlatır ve bunlarla meşgul olanlara “fakih” adı verilir. Bunlar dünya âlimleridir.

2 - Âhiret işlerinin tanzîmi ile alâkalı ilimler: Bunlar da kalbin, iyi ahlâk kötü ahlâk ve Allâhu Teâlâ katında sevilen ve sevilmeyen hâllerini bildiren ilimlerdir. Kitabımızın son kısmı bunu anlatır. Âdet ve ibâdette kalpten uzuvlara sirâyet eden hâlleri de bu kitabın birinci bâbı içine alır.

Üçüncü Kısım: ilimlere mukaddime olup âdetâ ilimleri elde etmeye birer âlet kabîlindendir. Lügat ve nahv ilmi gibi. Bunlar hadd-i zâtında dinî ilimlerden değildir. Ancak Kur’ân ve hadîs dinî ilimlerin anlaşılmalarında lâzımdırlar. Çünkü Kitap ve hadîs Arap lisânı üzerine olduğundan, dînimizi anlayabilmek için bu ilimlere muhtacız. Bunun gibi yazı öğrenmek de lâzımdır. Şu kadar ki lisân kadar zarûrî değildir. Çünkü Peygamber Efendimiz de ümmî idi (okur yazar değildi). Hattâ her söylenen ezberlenip unutulmasaydı yazı ihtiyâcı da azalmış olurdu. Fakat bu mümkün olamadığından yazı da zarûrî bir ihtiyâçtır.

Dördüncü Kısım bu saydığımız üç kısmı tamamlayan ilimlerdir ki, bunlar da biri Kur’ân, diğeri hadîs ile alâkalı olmak üzere ikiye ayrılır:

Kur’ân-ı Kerîm ile alâkalı tamamlayıcı ilimler üçe ayrılır:

1 - Kur’ân-ı Kerîm’in okuma şeklini, harflerin okunuş ve çıkış yerlerini bildiren ilim (Kıraat ve Maharicu’l-Hurûf).

2 - Kur’ân-ı Kerîm’in mânâsını anlamakla alâkalı ilimler. Tefsir gibi. Tefsir işi de menkûle dayanır. Yalnız Arap lisânını bilmek yetmez.

3 - Kur’ân-ı Kerîm’in ahkâmıyla alâkalı ilimler. Bunlar: **Nâsih** (Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin eski hükmünü kaldıran yeni hüküm), **mensûh** (Kaldırılan hüküm), **âmm** (Çok mânâsı olan), **hâs** (Tek mânâsı olan), **nass** (Konuşma sanatıyla sözün mânâsı çok açık olan), **zahir** (Düşünmeden anlaşılan) gibi husûslar ve bunların bâzılarıyla amel edip bâzılarıyla amel etmemek keyfiyeti beyânında olan ilimlerdir. Bunları anlatan ilme **“Usûl-i fıkh”** denir ki, bu sünnete de şâmildir.

Hadîs ve haberleri tamamlayan ilimler: Hadîs âlimlerini isimleriyle, soylarıyla, sahâbenin isim ve sıfatlarıyla, râvilerde doğruluğu ve zayıfı kuvvetliden ayırmak için, râvîlerin hâlini ve hattâ mürsel hadîsi müsnedden ayırmak için yaşlarını

bildiren ilimdir.

İşte bu saydıklarımızın hepsi mahmûd ve öğrenilmesi farz-ı kifâyeden olan dînî ilimlerdir.

Eğer "**Fıkhı** niçin dünya ilmine, fakîhleri de dünya âlimleri meyânına kattın?" dersen bil ki; Allâhu Teâlâ, Âdem'i topraktan çıkardı. Neslini de çamur suyundan ve atılan bir parça sudan yarattı ve onları babanın belinden ananın rahmine, oradan da dünyaya çıkardı; sonra kabre, sonra da huzûruna, sonra ya cennete veya cehenneme attı. İşte başlangıçları, işte netîceleri ve varacakları yerler. Dünyayı da, azık olmaya yarayacak kısmını almak için, âhiret kazancı olarak yarattı. Eğer insan dünyadan dürüst bir şekilde faydalansa, dedikodu ve husûmetler ortadan kalkar ve kendiliğinden fıkh ilmi de düşerdi. Lâkin dünyaya tamah ile sarılmaları, düşmanlığı doğurduğundan, onları idâre edecek hükümete ihtiyâç hâsıl oldu. Hükümet reisi de bu hususta kanunlara muhtaç oldu. İşte **"fakîh"** bu siyâset kanunlarını yapan ve halk arasındaki çekişmeleri kaldırmanın yolunu bilen aracı bir kimsedir. Fakîhler, milleti idâre eden hükümet adamlarının hocaları ve çekişmelerde halkı idâre etmenin doğru yollarını gösteren kimselerdir. Ömrüme yemin ederim ki, Fıkıh ilmi (Hukuk) dünya ile alâkalı olduğu kadar din ile de alâkalıdır. Lâkin din ile alâkası, dünya vasıtasıyladır. Zîra *"Dünya, ahiretin tarlasıdır."* Din, dünya ile tamamlanır. Din ile sultanlık (devlet idaresi) arkadaştır, ikizdir. Dîn asıl (kök)dır, padişah (hükümet) onu korur. Kökü olmayan yıkılmaya mahkûm olduğu gibi korunmayan temeller de yıkılır, yok olur. Mülkün tamamlanması ve korunması hükümetle mümkündür. Husûmetlerde mülkü korumak ve nizâmı kurmak da fıkıhla halledilir.

Halkı siyâsetle idâre etmek bizzât dinden olmayıp, ancak dînin kendisiyle tamamlanabileceği şeylere yardımcı olduğu gibi, idare ve nizam yollarını bildiren fakîh de bunun gibidir.

Nitekim hacca gidenler haydutlardan korunmak için muhafıza muhtaçtır; (muhafız olmadan bu farîzayı yapamazlar.) Fakat bunun hac ile münâsebeti çok uzaktır. Çünkü hac başka, bu yola girmek başka, haccı tamamlayacak olan yolda muhâfaza ve korunmanın kanun ve hîlelerini bilmek başka bir şeydir. İşte fakîhler de hac yolculuğuna çıkanların emniyetle yolculuklarını temîn için korunma çarelerini bildiren kimselere benzerler. Onun hac ile alâkası ne derece ise fakîhlerin de dîn ile alâkası o nisbettedir ki, dördüncü derecede kalıyor. Bu davamıza Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadîsi açıkça şâhittir:

«لَا يُفْتِي النَّاسَ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُتَكَلِّفٌ»

“İnsanlara ancak üç kimse fetvâ verebilir. Emir, memûr ve mütekellef.”[97]

“Emîr”, **imam** ve hükümdardır. “Memûr” onun nâibidir. “Mütekellef” ise ihtiyâç olmadığı halde, kendi kendine yorulup taklîd yolu ile fetvâyâ kalkışan kimsedir.

Hâlbuki sahâbe-i kirâm, âhiret ve Kur’ân’dan sorulduklarında hemen cevap verdikleri halde, fetvâ vermekten kaçınır ve fetvâ işini yekdiğerine havâle ederlerdi. Hadîsdeki **“Mütekellef”** yerine bâzı rivâyette **“El murâî”** yazılmıştır. Çünkü fetvâ için tâyin edilmediği halde kendi kendine taklîd ile fetvâya atılan kimsenin gâyesi mâl ve mevki talebinden başka bir şey olmadığı için riyânın tam kendisidir.

Eğer: “Senin bu söylediklerin, dünya nizâmı için olan cezâlarda **diyet**, **kısâs** ve dâvalarda haklıyı haksızdan ayırmak gibi kısımlarda doğrudur. Fakat ibâdetten olan namaz ve oruç meseleleriyle muâmelâttan olan helâl ve harâmı tayin etmekte doğru olamaz. “Çünkü bunlar tamamen dînîdir.” dersen cevaben deriz ki; “Bir fakihin âhiret amellerine en yakın olarak mevzûbahis ettiği şeyler İslâmiyet, namaz, zekât, helâl-harâm olmak üzere üçtür. Düşünürsen bunlarda da fakîhin görüşleri dünyadan öteye geçemez. Bunların da dünyayı alâkadar eden işler olduğunu anladıktan sonra artık diğerlerinde şüphe kalmaz.

(Şimdi bu üç şeyi teker teker ele alarak dünyevî olduklarını açıklayalım:)

Fakîhler, İslâmiyetin sıhhat, fesad ve şartlarından bahsederler; ancak insanın sözüne, diline bakar, ona göre hüküm verirler. Kalp ise fakîhin idâre ve tahakkümü hâricinde kalır. Çünkü bizzat Peygamber Efendimiz kılıç kuşanan kumandan ve başkanları (Erbâbu’s-süyûf ve’s-saltana) kalbe müdâhaleden men etmiştir. Nitekim kelime-i şehâdet söyleyen kimseyi öldürene:

– Kelime-i şehâdet getirdiği halde niçin öldürdün, diye sorunca:

– Yâ Resûlallah, korkudan söyledi, yoksa kalbinden inanmadı, diye özür beyân etmesi üzerine Peygamber Efendimiz:

«هَلَّا شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ»

“Kalbini yardın da baktın mı?”[98] dedi.

(Yâni “Kalbi, senin vazifen değil, diline bak.” diye kalbi aramadan men etti.) Belki fakîh, kılıç altında şehâdet getirenin İslâmiyetinin doğruluğuna hükmeder. Bununla berâber iyi bilir ki, İslâmiyet onun kalbine işlememiş, cehâlet ve

şaşkınlık perdesini kaldırmamış, niyetini düzeltmemiştir. Ancak kılıcın sâhibine işâret ediyor, çünkü bir yandan malına el atılırken, öte yandan da kılıç boynuna inmek üzeredir. İşte yalnız diliyle getirdiği şehâdet, boynunu ve malını kurtarmış oluyor; bu ise dünyalıktır. Bu sebepten Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

«أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ فَإِذَا

قَالُوهَا فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ»

"Ben insanlarla "Lâ ilâhe illallah" deyinceye kadar harp etmekle emrolundum. Bunu dediler mi, can ve mallarını benden korumu olurlar."[99]

Peygamber Efendimiz, şehâdetin faydasını, bunu ikrâr edenlerin mâl ve canlarının korunmasıyla beyân buyurdu. Âhirette ise malın fayda vermeyeceği meydandadır. Âhirette ancak kalbin ihlâsı ve nûru fayda verir ki, bu da fıkıh ile alâkalı değildir. Eğer bir fıkıh âlimi bundan bahsetmek isterse, kendi ihtisâsı hâricinde kalan, tabâbet ve kelâmdan bahsetmesine benzer.

Namaza gelince: Bir fakih, namaz kılan kimse her ne kadar Allah huzûrunda olduğunu unutur ve zihni ile çarşıdaki işlerini ayarlamak ile meşgul olursa da Allah rızâsı için tekbîr alıp zâhirî şart ve erkânına riâyet ederek kılanın namazının sıhhati ile fetvâ verir. Hâlbuki kalbe nüfûz etmeyen şehâdetin Allah indinde kıymeti olmadığı gibi bu namazın da âhirette bir faydası yoktur. Fakih "Bu namaz sahîhtir." derken, evet Hak Teâlâ'nın emrine uydu ve bu sâyede tazîrden kendini kurtardı demek ister.

Huşû-i bâtınî ve namaza kalıbıyla girdiği gibi kalbiyle girme keyfiyeti ki, asıl âhiret ameli budur. Zâhirî ameller ancak bununla fayda verir; fakîh ise buna karışmaz, çünkü mevzûu dışındadır.

Zekâta gelince: Fakîh, zenginin vermekten yüz çevirdiği vakitte pâdişahın zenginden cebren alacağı miktârı, zenginin ödeyip ödemediğine bakar. Zengin bu muayyen miktârı verdiği vakit, fakîh de zengin için: "Berâet-i zimmet etmiştir" der.

Hikâye edildi ki: Kadı İmâm Ebû Yûsuf, zekât borcunu düşürmek için sene tamamlanacağı sırada malını âilesine hîbe eder, sonra da âilesi kendisine hîbe eder ve bu sûretle mâl, bir sene bir elde kalmazmış. Bu hâl, İmâm-ı Azam'a duyuruldu; İmâm-ı Azam da: "Evet, bu onun fıkıh bilgisindendir." dedi. Evet bu, dünya fıkhından olduğu tasdîk edildi. Fakat bu âlimin âhirette zararı, her cinâyetten üstündür; çünkü bu gibi ilimler zararlı ilimlerdir.

Helâl ve harama gelince: Evet harâmdan kaçınmak dindârlıktır. Lâkin bunun da dört derecesi vardır:

1 - Şehâdeti kabûl olacak derecede verâdır ki, bu kadarından çekinmezse velîlik ve mahkemelerde şâhidlik hakkını kaybeder. Bu da açık olan harâmlardan sakınmaktır.

2 - Sâlihlerin verâıdır ki, bu da helâl ve harâm olması ihtimâli dâhilinde bulunan şüpheli şeylerden korunmaktır.

Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ»

"Sana ku ku veren ve seni üpheye dü üren eyleri bırak da, üphe vermeyen eyleri yap."[100] buyurmuşlardır. Ayrıca:

«اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ»

"Günâh, kalbin titremesidir. (Yâni; herhangi bir işi yaparken) *kalbin huzûr içinde olmalıdır. Eğer kalbin çarpıyorsa o i makbul değildir."*[101] buyurmuşlardır.

3 - Muttakîlerin verâıdır ki, bu da harâma sebep olması ihtimâli olan helâli terk etmektir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde:

«لَا يَكُونُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ

مَخَافَةً مِمَّا بِهِ بَأْسٌ»

"Ki i, zararlı eylere dü mek korkusundan, zararsız gibi görülen eyleri terk etmedikçe muttakîlerden olamaz."[102] buyurmuşlardır. Meselâ gıybete düşmek korkusuyla insanların vaziyetinden bahsetmemek, şehvetinin galeyânı sebebiyle bâzı yanlış yollara sapmak ihtimâlini göz önüne alarak, esâsında helâl olan, canının her arzû ettiği şeyi yemekten çekinmek gibi.

4 - Sıddîklar verâıdır. Bu da her ne kadar kendini harama düşürmeyecekse de, Allah'a yakınlığı artmayacak şekilde ömründen bir kısmının boşa geçeceği korkusundan, bütün mevcûdiyetiyle Allah'a teveccüh edip her şeyden yüz çevirmektir.

İşte verânın şu dört derecesi de -yalnız birinci derece hariç- fakîhlerin mesleği dışında kalır. Birinci derece ise maddî hayatta şehâdetinin makbul olup olmayacağı keyfiyetidir ki bu, âhiretteki mesûliyyetten insanı korumaz. Nitekim

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Vâbise’ye olan şu sözü bunu teyîd eder:

«اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ أَفْتَوْكَ وَاِنْ أَفْتَوْكَ وَاِنْ أَفْتَوْكَ»

“Sana her ne kadar fetvâ verseler bile, sen kalbine danı .”[103] Yâni müftüler sana her ne kadar cevaz fetvâsı verseler de, sen kalbine bak, eğer kalbin huzûr bulmadı ve tatmîn edilmediyse vaz geç, o işi yapma.

Hâlbuki fakîhler kalbin titremesinden ve kalp ile amel keyfiyetinden bahsetmezler; belki adalette aranan miktar ile kifayet ederler.

Anlaşıldı ki, fakîhin bütün hükümleri, âhiret yolu kendisiyle düzenlenecek olan dünya ile alâkalıdır. Eğer bu arada bilmünâsebe kalbe müteallik bir şey söylerse bu söz bil-asâle değil, belki bit-tebaiyyedir. Nitekim bâzen de mevzû arasına tabâbet, hesap, ilm-i nücûm ve kelâmdan bâzı sözler karıştığı olur. Yine hikmetin nahiv ve şiire karışması gibi.

Süfyân-ı Sevrî, ulûm-i zâhirede bir imam iken; “Bu ilm-i zâhirin, âhirette bir kârı yok.” derdi. Hâlbuki şeref, gereğiyle amel edilen ilimde olduğunda ittifak vardır. Bu ilmin, **zihâr (hanımını** annesine benzetmekteki hüküm), **liân** (şâhitsiz zinâda karı kocanın karşılıklı lânetleşmesindeki hüküm), **selem** (ticarî muâmeledeki hüküm), **icâre** (kirâdaki hüküm) ve **sarf** (borçların ödeme mahallini gösteren hüküm) ilimleri olduğu nasıl zannedilir? (Zâten fakîhin meşgûl olduğu bunlardır.) Allah’a yakınlık için bunlarla meşgul olmak ahmaklıktan başka bir şey değildir. Amel, kalp ve âzalar ile yapılandır. Şeref de bundadır.

Eğer: “Sen tabâbet ile fıkhı bir tutuyorsun, Hâlbuki tıp sıhhat-i bedeni iltizâm edinmesi bakımından tamamen dünyevîdir; fıkıh ise dünyevî olmakla berâber, Allah’ın emrine, nehyine uyulması bakımından dîni tanzim eder; aralarındaki fark bârizdir. Senin bunları müsâvî tutman Müslümanların icmâına aykırıdır.” dersen bilmiş ol ki; aralarında fark vardır ve beyânâtımızından da anlaşılacağı vechile müsâvat lâzım gelmez; belki fıkıh üç yönden şereflidir.

1 - Fıkıh, Peygamber (s.a.v.)’den öğrenilmesi bakımından şer’î ilimdir. Hâlbuki tıp şer’î ilimlerden değildir.

2 - Hasta olsun sağlam olsun, âhiret yolcularından hiç biri fıkıhtan müstağnî kalamaz. Fakat tıbba, nisbeten ekalliyeti teşkil eden hastalar muhtâçtır.

3 - Fıkıh ilmi, âhiret ilminin komşusudur. Çünkü azâlar ile amel keyfiyetinden bahseder ki, bunların menşei kalp ve kalbin hâlleridir. Amellerin güzelleri âhirette makbul olan güzel huydan meydana gelir. Kötü işler de fenâ huydan meydana gelir. Azâların kalp ile olan alâkası gizli değildir ama sağlamlık,

hastalık kalbin vasıflarından değil, bedenin vasfı olan mizaç bozukluğundandır ki, kalp ile alâkası yoktur. Fıkıh ilmi tabâbete nisbetle şereflidir; âhiret ilmi de fıkha nisbetle şerefli ve üstündür.

ÂHİRET YOLU İLMİNİN KISIMLARI

Son haddine kadar tafsîli mümkün olmamakla berâber, eğer âhiret ilminin bir nebze tafsîlini bilmek istersen agâh ol ki âhiret yolunu gösteren ilim, **mükâşefe** ve **muâmele** olmak üzere ikiye ayrılır.

Birinci Kısım: Mükâşefe ilmi adını alır ki, buna **ilm-i bâtın** da denir. İlimlerin gâyesi de budur. Hattâ bâzı ârifler; "Bu ilimden nasîbi olmayanın son nefesinden korkulur." demişlerdir. En az hisse de bu ilm-i bâtını tereddütsüz kabûl edip, ehline havâle etmektir.

Başka birisi: "İki haslet sâhibine bu ilimden bir şey açılmaz. O iki haslet de **bid'at** (Dine müteallik, sonradan îcad edilen şeyleri benimsemek) ve **kibir**dir." demiştir.

Yine denildi ki: "Bâzen diğer ilimler ile de tahakkuk eden bu ilim, kendisinde dünya sevgisi olup şehvetinin peşinden gidenlerde bulunamaz." Bu ilmi inkâr edenin en küçük cezâsı zevkinden mahrûm olmaktır.

"Sen kaybettiğinin kaybına râzı ol! Bu kayıp öyle bir azâbdır ki, cezası içindedir."

İşte bu mükâşefe ilmi, sıddîk ve mukarreblerin ilmidir. Bu ilim kötü huylardan arınılıp temizlendiği vakitte, kalbe tecellî eden bir nûrdan ibârettir. Bu sâyede birçok şeyleri görür, adlarını duyar mücmel ve kapalı olarak bunları mânâlandırmaya çalışır; derken kendisine geniş ufuklar açılır. Hattâ Allahu Teâlâ'nın, zât, sıfat ve ef›âli hakkında hakîkî mârifet sâhibi olur. Dünya ve âhireti yaratmakta ve dünyayı âhiret üzerine takdimdeki hikmetini anlar. **Nübüvvet** ve peygamberliğin, vahyi melek ve şeytanın ne demek olduğunu öğrenir. Peygamberlere vahyin vâsıl oluş keyfiyetini, şeytanın insana düşmanlık şeklini meleklerin peygamberlere görünüş keyfiyetini, yer gök hazînelerini ve bunların sâhibini anlar. Bundan sonra da kalbi, melek ve şeytanın kalbe hücûmlarını, meleğin ilhâmıyla, şeytanın vesvesesi arasındaki farkı, âhireti, cennet ve cehennemi, kabir azâbını, sırat, mîzan ve **hesâbı bilir ve:**

«اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

"Oku kitabını! Bugün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter." (İsrâ sûresi, 17/14)

«وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

“Eğer bilseler, yaşayış şüphesiz âhiret yaşayışıdır.” (Ankebût sûresi, 29/64) mealindeki âyetlerin mânâsını anlar. Ayrıca Allah’a mülâki olup cemâl-i bâ-kemâlini müşâhede etmenin, Allah’a yakınlık ve civârına ermenin, mele-i a’lâya yükselip, melâike ve peygamberlere arkadaş olmakla mesûd olmanın, ehl-i cennetin bâzılarının bâzılarını, semâdaki yıldızlar gibi yüksekte görmekle aralarındaki derece farkını, -tafsîlinde söz uzayacak- bunlara benzer her şeyin ne demek olduğunu anlar. Çünkü bu sayılanlara, esâs îtibâriyle inanmakta ittifak edenlerin anlamalarında derece farkı vardır.

Bâzıları, Allâhu Teâlâ’nın cennette hâzırladığı gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hatır ve hayâle gelmeyen şeyler temsîlîdir dediler; hadd-i zâtında cennette insanlar ile esmâ ve sıfattan başka bir şey olmadığını sandılar. Diğer bâzıları da bir kısmının, tam lafızlarının mânâsında hakîkatlar olup, diğerlerinin temsîlî olduğunu kabûl ettiler. Bunun gibi bâzı kimseler Allah’ı bilmenin son haddi, O’nu bilmekten âciz olduğunu itiraf etmektir zannettiler. Buna mukabil bâzıları da Allâhu Teâlâ’yı bilmek babında birçok şeyler iddiâ ettiler. Diğer birçokları da Allâhu Teâlâ’yı marifetin haddi, herkesin anlayıp bileceği gibidir, dediler. O da “Allah vardır, birdir”, “**alîm**dir” (Her şeyi olduğu ve olacağı gibi bilir, ilmi değişmez), “**kadir**dir” (Her şeye gücü yeter), “**semî**dir” (Her şeyi duyar, işitir), “**basîr**dir” (Her şeyi görür), “**mütekellim**dir” (Konuşur) gibi Allah hakkında inanılması gereken şeylere inanmaktan ibârettir, dediler.

İşte bizim ilm-i mükâşefeden gayemiz, Allâhu Teâlâ’nın sıfat ve ef’âlini bilmeye perde olan bu gibi kir ve paslardan kalp aynasını temizleyip cilâlandırma keyfiyetini bildirmektir.

Kalbin bu paslardan temizlenmesi de, şehevî ve behîmî arzûlarını terkederek, bütün hâlleriyle bize misâl olan peygamberlerin izinden yürümekle mümkündür. Kalbin cilâlanması ve Hakk’a yönelmesi nisbetinde bu ilmin nûrları kalpte parlamaya başlar. Buna da ancak ileride açıklayacağımız riyâzetle ve öğrenip öğretmekle erişilir. İşte bu, kitap sayfalarında yazılmayan ve ehlinden başkasıyla konuşulmayan bir ilimdir. Ehli de gizli ve müzâkere yoluyla buna iştirak edendir.

Peygamberimiz (s.a.v.)’in şu hadîsden murâdı da bu **ilm-i hafî** (gizli ilim) dir.

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا أَهْلُ الْمَعْرِفَةِ»

بِاللهِ تَعَالَى فَإِذَا نَطَقُوا بِهِ لَمْ يَجْهَلْهُ إِلَّا أَهْلُ الْاِغْتِرَارِ بِاللهِ

تَعَالَى. فَلَا تَحْقِرُوا عَالِمًا آتَاهُ اللهُ تَعَالَى عِلْمًا مِنْهُ فَإِنَّ اللهَ

عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحْقِرْهُ إِذْ آتَاهُ إِيَّاهُ»

"İlimlerden gizli gibi tutulan bâzıları vardır ki, onları ancak ârif-i billâh olanlar anlar. Bu ilimden bahsettikleri vakit onları, ancak kendini beğenen gürûh techîl eder. Sakın Hak Teâlâ'nın kendi fazlından ilim verdiği âlimleri tahkîr etmeyin. Çünkü Hak Teâlâ onlara o ilmi verirken tahkîr etmedi."[104]

İkinci Kısım: Kalbin ahvâlini bildiren, **muamele ilmi**dir.

Kalbin **mahmud** (övülen) hâlleri: **Sabr**, **şükr**, **havf** (korku), **recâ** (ümit), **rızâ**, **zühd** (dünya ile alâkasını kesme), **takva, kanâat, cömertlik** ile bütün nîmetleri Allah'tan bilip O'na bağlanmak, iyilik, hüsn-i zan, güzel ahlâk, iyi geçim, doğruluk ve ihlâs hâlleridir. Bu hâllerin hudûd ve hakîkatlerini, bunlara sahip olmanın sebeplerini, semere ve alâmetlerini bilmekle, zayıflayanları takviye edip kaybolanları iâdeye, yarayan ilim, âhiret ilmidir.

Kalbin **mezmûm** hâlleri: Fakirlikten korkmak, kaderine küsmek, **gıll** (hâinlik), **hıkd** (kin), **hased**, **gışş** (yaramazlık), benlik ve övülme isteği, dünyalık için uzun yaşama arzûsu, **kibir, riyâ, unf** (lüzûmsuz hiddet), **buğz u adavet**, **tama'**, **cimrilik**, **rağbet**, **bezah** (büyüklenmek), **eşer** ve **batar** (son derece neşe ve kibir), zenginlere saygı gösterip yoksullar ile alay etmek, **fahr, heylâ** ve **tenâfüs** (kendini beğenmek, benlik), **mubâhât** (varlığıyla övünmek), hakkı kabûl etmemek, lüzûmsuz şeyler ile uğraşmak, çok konuşmayı sevmek, gösteriş için süslenmek, **müdâhene, ucûb,** kendi noksanlarını görmeyip başkalarında kusur aramak, âhiret düşüncesi ve Allah korkusunu gönlünden çıkarmak, şahsı için intikam güderken hak ve hakîkata aldırış etmemek, husûmet beslediği kimseye dost görünmek, Allah'ın azâbından korkmamak, ameline güvenmek, **mekr, hiyânet** ve **hud'a, tûl-i emel, kasvet** ve **fezâzet** (merhametsiz ve katı yürekli olmak), varlıkta sevinmek, yoklukta üzülmek, insanlar ile ünsiyet edip yalnızlıkta mahzûn olmak, **cefâ** (haksızlık)**, tîş** (kışa görüşlülük), acelecilik, hayâsızlık ve merhametsizlik hâlleridir. İşte bu saydıklarımız ve benzerleri, fenalık tohumunu ekip kötü amel mahsûlünü yetiştiren, kalbin mezmûm hasletlerindendir.

Bunların mukabili iyi huylar olup Allah'a kulluk ve yakınlığın kaynağıdırlar.

Bu kötü huyların mâhiyet ve hudûdlarını, sebep ve alâmetlerini ve tedâvi

çarelerini bilmek, âhiret ilmidir. Âhiret ulemâsına göre bunları öğrenmek her mükellefe farz-ı ayndır. Zâhirî amellere riâyet etmeyen, fakîhlerin fetvâsı gereğince pâdişahların kılıcıyla helâk olacakları gibi âhiret ilmine kıymet vermeyenler de kıyâmet günü mülkün gerçek sâhibi, Allâhu Teâlâ'nın kahr u galebesiyle helâk olacaklardır.

Fakîhlerin farz-ı ayn dedikleri, dünya işlerini tanzîm içindir. Bizim farz-ı ayn dediğimiz âhireti düzeltmek içindir.

Herhangi bir fakîhe bu anlattıklarımızdan birini, meselâ tevekkülden, ihlâstan veya riyâdan kaçınma çarelerinden sorsan durur ve cevap veremez. Hâlbuki bunları da bilmek farz-ı ayn olup ihmâl edilmesi âhirette helâki mûciptir.

Eğer fakîhe, **liân** (yâni bir koca karısının, zinâ ettiğini iddiâ edip şâhid bulamadığı ve kadın da inkâr ettiği vakit karı koca arasındaki lânetleşme hükmü)dan, zihâr (erkek şehvet hissiyle âlîesini annesine benzetirse buna terettüp eden hüküm)dan, **sebk** (müsabaka)den, remy (atış) gibi şeylerden sorsan, ciltler dolusu cevaplar verir ki ömür boyunca hiç biri lâzım olmaz; olsa da her yerde onu bilen bulunur. Geceli gündüzlü bu gibi şeyleri okumak, ezberlemek ve okutmakla uğraşır durur da mühim olan kısımları ihmâl eder. Kendisine bu yaptığın doğru değil denilse, hayır bu farz-ı kifâye olan ilimlerdendir der; hem kendisini hem de başkalarını şaşırtmış olur.

Aklı başında olan hemen anlar ki, bu fakîhin gâyesi farz-ı kifâyedeki emrin gereğini yerine getirmek olsa, evvelâ farz-ı aynı îfa eder.

Belki kendi yaptıklarından daha mühim olan farz-ı kifâyeleri öne alırdı. Nice memleketler var ki tabîpleri hâlâ **zimmî** (gayr-i müslim)lerdendir. Hâlbuki fıkhın tıp ile alâkalı husûslarında bunların şâhitlikleri makbul değildir. Buna rağmen Müslümanlardan kimse bununla meşgul olmaz. Fıkıh ilminde ve bilhâssa **hılâfiyyat** ve **cedel** ile uğraşırlar. Memleket bu gibi vakalara fetvâ veren fakîhler ile dolu.

Ne olaydı bileydim; nasıl olur da dîn fakîhleri birçoklarının bildikleri farz-ı kifâye ile uğraşır durur da, hiç ele alınmayan farz-ı kifâyeleri ihmâl ederler? Bunun sebebi ancak, tıp ilmi ile vakıflar mütevellîliğini almanın, vasî olmanın, yetim malı yemenin, kadılığı ve hâkimliği iltizâmın, emsâline üstünlüğün ve hasımları ilzâmın kolay olamayacağıdır. Yazıklar olsun, fenâ âlimlerin gerçeği gizlemeleriyle dîn ilmi mahvoldu. Yardımcımız ancak Allâhu Teâlâ'dır. Rahmânı kızdırıp, şeytanı güldüren bu aldanmadan korunmak için O'na sığınırız.

Zâhir âlimlerinden **verâ** sahipleri (harâmdan çekinenleri), bâtın âlimlerinin ve basîret sahiplerinin üstünlüğünü îtiraf ederler. **İmâm Şâfiî** radıyallahu anh, **Şeybân-ı Râî**'nin önünde, mektebe giden bir çocuk gibi diz çöker ve yapacağı

işleri kendisinden sorardı. Kendisine “Senin gibi bir zât böyle bir bedevîden bilgi alır mı?” diye sorulduğunda; “Bu adam bizim bilmediğimizi bilir.” cevabını verirdi.

Ahmed b. Hanbel ile **Yahyâ b. Maîn, Mârûf-i Kerhî**’ye baş vururlar ve ondan sorarlardı. Nasıl sormasınlar ki, Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz (s.a.v.) hazretlerine: “Kur’ân ve sünnette bulmadığınız bir vaka ile karşılaştığımızda ne yapalım?” diye sormaları üzerine:

«سَلُوا الصَّالِحِينَ وَاجْعَلُوهُ شُورَى بَيْنَهُمْ»

“Onu sâlih kimselerden sorun ve onların isti âresine arz edin.”[105] buyurmuştur.

Bu sebeple denildi ki: Zahirî ilimlerde âlim olanlar mülkün ve yeryüzünün süsü, bâtın âlimleri ise göklerin ve görünmeyen âlemin (melekûtün) zînetidirler. **Cüneyd-i Bağdadî** diyor ki: “Hocam Seriyyüssakatî, yanından ayrıldığım vakit kimlerle oturduğumu bana sordu. Ben de: “**Muhâsibî** ile otururum” dedim. **Seriy:** “Evet onunla otur, onun edep ve ilminden al, fakat kelâm hakkındaki sözlerine bakma, onu kelâmcılara havâle et” demiştir. Sonra yönümü dönünce şöyle dediğini duydum: “Allah seni önce hadisde (ve diğer ilimlerde) âlim ve sonra sûfî kılsın, evvelâ sûfî sonra âlim yapmasın.” Bu sözü ile hadîs ilmini okuduktan sonra tasavvuf ile uğraşanın felah bulacağına, ilimsiz tasavvufa giren kimsenin helak olacağına işaret etmiştir.”

Eğer, ilmin tasnifinde, bu meyânda kelâm ile felsefeyi ve bunların da makbul veya mezmûm oluşlarını niçin açıklamadın diye sorarsan bilmiş ol ki, kelâm ilminin içine aldığı faydalı delîller, Kur’ân ile hadîste mevcûttur. Bunların dışında kalanlar ya yerilen çekiştirmelerdir ki, ileride açıklanacağı gibi bunlar **bid’attır** veya **muşagabe**, mezhepler arasında yekdiğerini nakzeden, aktarma lâflar ve kaba gürültülerden ibârettir. Bunların çoğu da tab-ı selîmin sevmediği, kulakların duymak istemediği hezeyânlardır. Diğer bir kısmı da din ile alâkası olmayan şeylerdir. Hâlbuki sahâbe ve tâbiîn devrinde bunların hiç biri yoktu. Bunlar ile uğraşmak tamamen bid’attır. Lâkin şimdi hüküm değişti. Çünkü Kur’ân ve hadîsin iktizâ ettiği hükümlerden alıkoyan bid’atler çoğaldı. Bu gibi eserler yazıp şüpheler uyandıran cemâatler türedi. Bunun için kaçınılması gereken bu yasağa, zarûri bir hüküm ile ruhsat verildi.

Hattâ haddini aşmamak şartıyla, insanları şaşırtmaya kalkışan bid’atçileri ilzâm edebilecek kadar kelâm ilmi öğrenmek, farz-ı kifâyeden olan ilimler arasına girmiştir. Bunun derecesini, inşâallah gelecek bâbta açıklayacağız.

Felsefeye gelince: Felsefe müstakil bir ilim olmayıp dört kısımdan meydana

gelmiştir.

Birincisi: Hendese ve hisâbtır. Bu ilimlerden, yalnız ifrata kaçarak, bunlar ile mezmûm ilimlere geçenler men edilir. Çünkü bu ilimler ile uğraşanların bâzıları bunlardan bid'atlere sapmışlardır. Bu sebeple, îtikadı zayıf olanları bu ilimlerden korumak, ırmak kenarında dolaşan çocuğu suya düşmekten korumak veya eskileri için de makbul olmamakla beraber, İslâmiyete yeni intisâb edenleri kâfirler- ile ihtilâttan korumak gibidir.

İkincisi: Mantıktır. Bu ilimde delîl ile tariften ve bunların şartlarından bahsedilir ki, bunlar da, kelâm ilmi içindedir.

Üçüncüsü: İlâhiyâttır. Allâhu Teâlâ'nın zât ve sıfatlarından bahseder ki, kelâm ilmi içindedir. Çünkü felâsife bu husûsta, başka bir ilim ile kelâmcılardan ayrılmış değildir. Belki ayrılıkları bâzısı küfrü ve bâzısı bid'ati mûcib olan mezheplerindedir. Nitekim îtizâl (mutezile) başlı başına bir ilim olmadığı, mensupları yine kelâmcılardan olduğu halde bâtıl mezhepleriyle ayrıldıkları gibi felsefeciler de kelâmcılardan böyle ayrılmışlardır.

Dördüncüsü: Tabîiyyât (Fizik)tır. Bunların bâzısı, gerçek din ve şerîat mânâsına uymayan câhilâne şeylerdir. İlim değildirler ki, ilmin kısımlarından sayılsınlar. Diğer bâzıları da maddenin husûsiyet, evsâf ve değişikliklerinden bahseder ki, bir nevi tabâbete benzer. Şu kadar farkla ki, tabîp hastalık ve sağlığı bakımından insan bedenine bakar. Tabiatçılar ise değişikliği ve hareketi bakımından bütün cisimlere bakar. Fakat tababet, fizikten üstündür.

İşte yaptığımız şu açıklamadan anlaşıldı ki, bid'atçilerin avâmı aldatmasından avâmın kalbini korumak için kelâm ilmi de farz-ı kifâye olan ilimlerden olmuştur. Demek ki, kelâm ilminin doğuşu bid'atlerin ihdâsı sebebiyledir. Bedevîlerin zulüm ve haydutluğu sebebiyle hac yolunda hacıların muhafız bulundurmaları gibi. Eğer bedevîler bu çirkin huylarından vazgeçseler, hacıların muhafız bulundurmalarına lüzûm kalmazdı. Bunun gibi bid'at sahipleri de boş sözlerinden vazgeçselerdi sahabeler (radıyallahu anhüm) devrindekinden fazlasına yâni Kur'ân ve hadîs dururken kelâm ilmine ihtiyaç olmazdı.

Kelâmcı bilmelidir ki, dîndeki yeri hac yolundaki muhâfızlık gibidir. Eğer bu muhafız yalnız koruyuculukla kalır, hac yoluna girmezse, hacılardan sayılamayacağı gibi, kelâmcı da yalnız münazara ve müdâfaa ile kalıp âhiret yoluna girmedikçe ve kalbini düzeltmedikçe aslâ dîn alimleri safında yer alamaz. Kelâmcının dindeki yeri, avam tabakasının da ortak oldukları inançtan başka bir şey değildir. Bu ise dilin ve kalbin zâhir amellerindendir. Avam tabakasından ayrılması ancak mücâdele, muhâfaza sanatıyladır. Fakat Allâhu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'âliyle, mükâşefe ilminde açıkladığımız bilgiler kelâm ilmi vâsıtasıyla

elde edilemez. Belki kelâm ilminin bunlara perde ve mâni olmasından korkulur. Bu ilimlere sahip olmak, Allâhu Teâlâ'nın, hidâyete mukaddime kıldığı mücâhede ile mümkündür. Nitekim âyet-i celîlede şöyle buyrulmuştur:

«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ

الْمُحْسِنِينَ»

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince, elbette biz onlara yollarımızı gösteririz ve şüphesiz Allah, muhsinlerle beraberdir." (Ankebût sûresi, 29/69)

Eğer: "Bu îzâhatın ile avâmın akîdesini bid'atçilerin şüphelerinden koruyan kelâmcıları, hacıların mallarını yağmacılardan koruyan muhâfızların seviyesine, fakîhleri de mazlumu zâlimden koruyan kanun muhafızlığının derecesine indirdin. Bu iki rutbe de dîn ilmine nispetle çok düşük rütbelerdir. Hâlbuki bu ümmetin ün almış fazîletli âlimleri, fakîhler ve kelâmcılardır. Allâhu Teâlâ katında en değerli yaratıklar da bunlardır. Dînî ilimlere nisbetle çok düşük olan bu derekeye onları düşürmek doğru olur mu?" dersen:

Bilmiş ol ki! Hakîkati insanlarda arayan, dalâlet çölünde şaşırır. **Eğer hakîkat yolcusu isen Hakk'ı bil ki, ehlini bilesin.** Eğer yalnız insanlar arasında ün alan fazîlet derecelerine bakar ve bununla kifâyet edersen, sahâbeyi ve onların üstün mevkilerini unutma. Bu andığımız kimseler de onların üstünlüğünde görüş birliğine varmış müttefiktirler. O sahabeler ki derecelerine değil, ayak tozlarına bile erişilmez. Böyle iken bunların fazîleti kelâm ve fıkıh ile değil, belki âhiret yolunu gösteren ilimleriyledir. Resûllerin Efendisi yüce Peygamberimiz (s.a.v.)'in de şehâdet ettiği gibi, **Hz. Ebû Bekir** radıyallahu anh'ın fazîleti fazla namaz kılması, fazla oruç tutması, çok rivâyet edip çok fetvâ vermesi veya kelâmcılığı ile değil, ancak kalbine yerleştirilen bir sır iledir. Sen de bu sırrı ara. Çünkü değer taşıyan kıymetli cevher budur. Görünüşe aldanarak tafsîli uzun olan bâzı sebepler ile insanların saygı gösterdiği kimselere boş ver. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) aralarından ayrıldığı, Allâhu Teâlâ'yı bilen binlerce sahâbeyi (Allah onlardan râzı olsun) övmüştür. Hâlbuki onlardan ancak bir tânesi kelâm sanatını bilmiş ve hemen on küsûrdan başkası fetvâ bile vermemiştir.

Abdullah b. Ömer Hazretleri de bunlardan birisidir. Kendisinden fetvâ isteyene "İnsanların sevk u idâresini uhdesine alan pâdişaha git ve bunu da onun boynuna geçir" derdi. Böyle demekle, fetvâ işinin vâli ve sultanlara âit olduğuna işâret etmiştir.

Hazret-i Ömer radıyallahu anh vefât ettiği zaman, Abdullah b. Mes'ûd Hazretleri: "İlmin onda dokuza gitti." dedi; bunun üzerine: "Aramızda hâlen büyük sahâbiler varken niçin böyle söylersin." dediler. Abdullah b. Mes'ûd da: "Ben hüküm ve fetvâ ilimlerini değil, mârifet-i ilâhiyyeyi kasd ediyorum." diye cevap verdi.

Görüyorsun, kelâm ve cedelden hiç bahsetmemiştir. Ya sana ne oldu da Hazret-i Ömer'in vefatı ile onda dokuzu giden ilmi öğrenmeye heves etmiyorsun? Hâlbuki Hazret-i Ömer, kelâm ve cedel kapısını kapamış, Kur'ân'da muâreze eden âyetlerden sorduğu için Dabîa'yı kırbaç ile dövüp sürgün etmiş ve insanlarla ihtilâttan men etmiştir.

"Âlimlerin meşhurları, fakîhler ile kelâmcılardır." sözüne gelince: Bilmiş ol ki Allah katında fazîlet sâhibi olmakla, insanlar arasında ün almak ayrı şeylerdir. Meselâ Hazret-i Ebû Bekir radıyallahu anh'ın insanlar arasındaki şöhreti hilâfetiyle, fazîleti ise kalbinde yerleştirdiği ve büyüttüğü sır iledir. Hazret-i Ömer radıyallahu anh'ın insanlar arasındaki şöhreti adâletiyle ise de fazîleti, kendisiyle berâber onda dokuzu giden, mârifetullah ile riyâsetinde halka şefkat ve adaletiyle, Allah rızâsını aramasındadır. Bu da içinde saklı olan bir sırdır. Diğer görülen işlerine gelince; bunlar, şöhret ve nâm almayı seven, mevki kazanmak için gösteriş yapmak isteyenlerde de görülebilir ve böylelikle şöhret, tehlikeli şeyde, fazîlet ise (Allâhu Teâlâ'dan başka kimsenin bilemeyeceği) gizlilik içindedir. Fakîhler ile kelâmcılar, halîfe, kadı ve diğer âlimler gibidir. Bunlar bir kaç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı gösteriş ve âlâyiş aramayıp, ilim ve fetvâsıyla ancak Allah rızâsını ve Peygamber'in sünnetine uymayı ister. Bunlar, Allâhu Teâlâ'nın kendilerinden râzı olduğu kimselerdir. Allah katındaki fazîletleri de ilimleriyle amel ettikleri, fetvâlarıyla Allâhu Teâlâ'nın rızâsını istedikleri içindir. Her ilim ameldir. Çünkü kazanılmış bir iştir. Ama her amel, ilim değildir. Tabîp bile, bilgisiyle Allah'a yaklaşır ve bu sâyede sevâp kazanır; bu yakınlık dîn bilgisiyle değil, belki meslekî bilgisiyle çalışmalarında Allah rızâsını gâye edinmesiyledir. Sultan da Allah için, insanların idaresini deruhte ettiği için Allah'ın rızâsına nail olur ve sevap kazanır. Bu onun dîn ilmini tekeffül ettiği için değil, ilminin gereğiyle Allah için amel ettiğindendir.

Allâhu Teâlâ'ya yaklaşmanın üç yolu vardır.

1 - Yalnız ilim ile. Bu da **mükâşefe ilmi**dir.

2 - Yalnız amel ile. Bu da sultanların adaletle insanları sevk ve idâre etmesiyledir.

3 - İlim ve amel ile. Bu da âhiret ilmini bilip işlemekledir. Zîra bunun sahibi hem âlim ve hem de âmildir.

Kıyâmet günü hangi fırkaya katılacağını düşün! Mükâşefe erbâbı olan âlimbillah arasında mı yoksa Allah için amel edenlerle mi yoksa her ikisiyle misin? Nasibini her iki fırkadan da almaya çalış. Çünkü bu kuru bir nâm almak için olan taklîdcilikten çok daha mühimdir. Nitekim şâir şöyle söylüyor:

"Gördüğünü al, duyduğun dedikodulardan vazgeç. Güneş parlarken zuhalden ne beklersin?"

Şimdi sana, geçmiş fakîhlerin öyle güzel ahlâklarından bahsedeceğiz ki, mezheplerini taklid edenlerin onlara nasıl zulüm ettiklerini ve kıyâmet günü en büyük hasımlarının onlar olacağını anlamış olacaksın.

Çünkü o imamlar, ilimleriyle, ancak Allah rızâsını kasdetmişlerdir. Âhiret âlimlerinin alâmeti bâbında açıklanacağı gibi, onların âhiret âlimi oldukları, hâllerinden belli idi. Onlar, yalnız fıkıh âlimi değil, kalp ilmi ve kalp murâkabesi ile de uğraşırlardı. Fakat her biri tek başına bir fakîh olan sahâbe-i kirâmı fıkha dâir eser yazmaktan alıkoyan mânileri imamların da kalbe dâir eser yazmalarına engel olmuştur. Bu mâniler, malûm olduklarından açıklanmalarına lüzûm yoktur.

Şimdi biz İslâm fakîhlerinin hâllerini açıklayacağız. Fakat sözlerimizden de anlaşılacağı gibi, gâyemiz onlara çatmak değil, görünüşte onların mezheplerini taklîd ettikleri halde, amel ve ahlâklarıyla onlara muhâlefet edenlerin vaziyetini açıklamaktır.

Fıkıh ilminin reisi olup pek çok takipçisi bulunan, mezhep âlimleri beştir. Bunlar: **Şâfiî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe** ve **Süfyân-i Sevrî**'dirler. (Allah rahmet etsin). Bunların her biri âbid, zâhid, âhiret âlimi ve dünyaca halkın muhtaç olduğu fıkıh âlimi idi. Bu fıkıh ilmi ile de ancak Allah rızasını dileyen kimseler idi.

Zamanın fakihleri şu beş hasletten, yalnız fıkhın teferruâtında mübâlâğa ederek paçaları sıvamakla onlara uydular. Çünkü diğer dört haslet, yalnız âhirete yarar, bu bir haslet ise hem dünya ve hem âhirete yarar. Eğer bununla âhiret kastedilirse, dünyalığa olan kârı azalır. İşte zamânın fakîhleri şu beş hasletten yalnız fıkhın teferruâtıyla meşgul oldular; bununla berâber o imamlara benzediklerini iddiâ ettiler, nerede muhâfız bekçiler, nerde muhâfız melekler? İşte aradaki fark.

O imamların fıkıhdaki bilgileri apaçık meydandadır. Biz diğer dört hasletlerine delâlet eden hâllerini anlatalım:

İMÂM ŞÂFİÎ

Şu rivâyet **İmâm Şâfiî** (Allah rahmet etsin)'nin âbid olduğuna bir delîldir: Merhûm, geceyi üçe taksim eder, bir kısmını ilim, diğer kısmını ibâdet ve diğer kısmını da uyku ile geçirirdi.

Hüseyn-i Kirabisî diyor ki: "Birçok geceler İmâm Şâfiî ile bir arada bulundum, gecenin üçte ikisini namaz ile geçirirdi ve (bir rekâtta) elli âyeti geçmezdi, elli âyeti geçince yüz âyete çıkardı. Rahmet âyeti gelince, kendisine ve bütün Müslümanlara rahmet dilerdi. Azâb âyeti gelince kendisi ve bütün Müslümanlar için kurtuluş dilerdi, korku ve ümit kendisinde toplanmıştı." Gecenin üçte ikisini namaz ile geçirdiği halde elli âyetten yukarı geçmemesi, Kur'ân-ı Azîm'in inceliklerini bilmesinin ve bunları düşünmesinin bir delîlidir. İmâm Şâfiî (rahmetullahi aleyh) buyurur ki: "On altı senedir doyasıya yemek yemedim, çünkü doyasıya yemek, bedene ağırlık verir, kalbi katılaştırır, zekâyı kaybettirir, uykuyu çeker ve sâhibini ibâdetten alıkor." Tokluğun âfetlerini anlatan hikmetine, sonra ibâdetteki cehd ü gayretine bak ki, bunun için yemeyi azaltmıştır. Nitekim "İbâdetin başı az yemektir." denilmiştir.

İmâm Şafiî diyor: "Ne yalan ne de doğru ömrümde bir defa Allah'a yemin etmedim." Bu, onun Allah'a saygısının ve Allâhu Teâlâ'nın yüceliğine ve kudretine olan bilgisinin açık bir delîlidir. Bir defa kendisine bir mesele soruldu; sükût etti. "Niçin sustun?" suâline cevap olarak: "Fazîletin sükûtta mı, cevapta mı olduğunu anlayıncaya kadar sükûtu tercih ettim." dedi. Fakîhlere en ziyâde musallat olan ve zaptedilmekte en çok isyân eden "dil" olduğu halde, bak ki dilini nasıl murâkabe altına almıştır. Bundan anlaşılıyor ki, **İmâm Şâfiî**'nin konuşması da, sükûtu da ancak sevâp kazanmak için idi.

Ahmed b. Yahya b. Vezîr diyor ki: "Mısır'ın Kandiller Çarşısı'nda İmâm Şâfiî ile yürürken, bir kişi bir âlim hakkında lüzumsuz sözler sarfediyordu. Bunu gören Şâfiî bize dönerek: "Bu gibi herze sözlerden dilinizi koruduğunuz gibi, kulağınızı da koruyun. Çünkü dinleyici, söyleyicinin ortağıdır. Fenâ insanlar kendi içlerindeki kötü şeyleri sizin gönüllerinize aktarmak isterler. Fenâ insanların sözlerini dinleyenler günâhkâr olduğu gibi, dinlemeyip reddedenler saâdete ererler." dedi."

İmâm Şâfiî diyor ki: "Hakimin biri, diğerine yazdığı mektupta: "Bilgini isyân ile kirletme, sonra bilginler, ilmin aydınlığıyla yollarına devâm ederken, sen isyânın karanlığı içinde kalırsın." demektedir."

İmâm Şâfiî: "Kalbinde, Allah sevgisiyle, dünya sevgisini toplayabildiğini iddiâ eden yalancıdır." (Çünkü bir gönülde iki sevgi olamaz.) buyuruyor. **Humeydî** naklediyor: "İmâm Şâfiî bâzı vâlilerle Yemen'e ve oradan da on bin dirhem harçlık ile Mekke'ye gitti. Şehir dışında kendisine bir çadır kurdular. Ziyâretine

gelenlere, parayı tamamen dağıtmadan oradan ayrılmadı. Bir defa da hamamcıya büyük bahşişler vermiştir. Düşen kamçısını kendisine verene de elli dînar vermiştir." Bütün bunlar onun cömertliğini gösterir ki, buna benzer daha nice cömertlikleri vardır. Zühdün başı da cömertliktir. Çünkü bir şeyi seven ondan ayrılmaz, malını infâk eden, dünyalığı küçümseyen kimsedir. İşte zühdün gerçek mânâsı da budur.

İmâm Şâfiî'nin kuvvetli zühdüne, Allah'tan son derece korktuğuna ve bütün meşgalesinin âhiret olduğuna, şu rivâyet çok açık bir delîldir: "Bir gün **Süfyân b. Uyeyne,** rakîk bir hadîs rivâyet ederken, dayanamayan Şâfiî Hazretleri bayıldı. Bunu görenler, Uyeyne'ye, Şâfiî öldü dediler. Uyeyne: "Eğer öldü ise zamanın en fazîletli insanı ölmüştür." dedi. Bir de **Abdullah b. Muhammed el-Belva**'dan şu rivâyet naklolunuyor: "Nebâte'nin oğlu Ömer ile âbid ve zâhidlerden bahsederken, Ömer bana, "Muhammed b. İdris-i Şâfiî kadar radıyallahu anh şüpheli şeylerden kaçınan ve fasîh konuşan bir insan görmedim." dedi.

Yine bir gün ben, Şâfiî ve Lebîl'in oğlu Hâris Safa tepesine çıkmış, duruyorduk. Sâlih el-Murâ'nın talebesi olan Hâris, yanık sadâsı ile Kur'ân-ı Kerîm'den:

«هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ. وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ»

"Bugün nutukları tutulacağı gündür. İzin de verilmez ki, özür dileyeler." (Mürselât sûresi, 77/35-36) âyet-i celîlesini okuyunca İmâm Şâfiî'ye baktım, rengi soldu; tüyleri diken diken oldu, dehşetli bir sarsıntı ile bayılarak yere düştü. Ayılınca:

"-Allahım, yalancılardan ve gâfillerin yüz çevirmesinden sana sığınırım. Allahım, âriflerin gönlü sana eğilir, isteklilerin boynu sana karşı zelîl olur. Ey Rabbim, cömertliğini bana bağışla, settâr isminle benim kusurlarımı ört, lutfu kereminle kusurlarımı affet." dedi ve gitti. Biz de Mekke'den ayrıldık. Bağdâd'a geldiğim zaman İmâm Şâfiî de Irak'ta, yâni o şehirde idi. Bir gün Dicle kenarında abdest almak için oturmuştum, bir adam yanıma geldi ve dedi ki: "Ey genç, abdestini güzel al ki, Allâhu Teâlâ da sana dünya ve âhirette güzel muâmele etsin." Döndüm baktım, ardında kalabalık olan bir zât gidiyor; acele abdest aldım ve onu tâkip ettim. Bana dönerek: "Bir dileğin mi var?" diye sordu. Ben: "Evet, bildiklerinden bana da öğretmeni istiyorum." dedim. O da: "Bilmiş ol ki, Allah'a sadâkatle kulluk edenler necât bulur. Dîninden korkan yâni: Son nefeste îmansızlık korkusunu saklayan selâmet bulur. Bu gün dünyanın lezzetlerine gönül vermeyen, yarın Allah'tan alacağı büyük mükâfatlarla huzûra erecektir.

Daha ister misin?” dedi.

“- Evet” diye istek gösterince:

“- Kendisinde üç haslet bulunan îmânını olgunlaştırmıştır.

1 - **Emr-i marûf:** Allâhu Teâlâ’nın emirlerini başkalarına ulaştıran ve kendisi de kabûl eden,

2 - **Nehy-i münker:** Allâhu Teâlâ’nın yasaklarından başkalarını men eden ve kendisi de çekinen,

3 - Allâhu Teâlâ’nın çizdiği çerçeve dışına çıkmayıp bunları koruyan.” diye devâm etti.

“- Daha söyliyeyim mi?” diye sorunca:

“- Evet,” dedim.

“- Dünyadan yüz çevir, âhirete dön, her işinde Allah’a bağlan ki necât bulasın.” dedi ve ayrıldı. Kendisini tanıyamamıştım; kim olduğunu sordum, İmâm Şâfiî’dir dediler.”

(Kur’ân-ı Kerîm’in ilâhî beyânları karşısında) İmâm Şâfiî’nin nasıl bayılıp düştüğüne ve bu nasihatine dikkat edersen, Allâhu Teâlâ’dan ne derece korktuğunu ve nasıl bir zâhid olduğunu kolaylıkla anlarsın. Bu derece zühd ve korku, ancak Allâhu Teâlâ’nın azametini bilmek ile mümkündür. Nitekim: “Kulları içinde Allah’tan en çok korkanlar, âlimlerdir” buyurulmuştur. İmâm Şâfiî bu korkuyu, selem, icâre ve benzeri fıkıh meselelerinden değil, belki bütün bilgilerin kaynağı olan Kur’ân ve hadîsteki âhiret ilminden almıştır. Çünkü bütün ahkâm Kur’ân’dadır.

Kalbin sırlarına ve âhiret ilimlerine vâkıf olduğu da, kendisinden rivâyet edilen şu hikmetli sözlerinden kolaylıkla anlaşılır:

Kendisine riyâdan soranlara hemen şu cevabı verdi: “Riyâ, âlimlerin basîreti (Kalp gözü) önüne, hevâ-i nefsin diktiği bir fitnedir. Âlimler nefislerinin arzûsuna uyarak ona meylederse, amelleri mahvolur.”

Yine buyuruyor ki: “Amelinde ucba düşmekten korkarsan, amelin ile kimin rızâsı, hangi nîmetlere heves edip hangi azâbdan kaçtığını, hangi âfiyete teşekkür edip ve hangi belâyı hatırlamakta olduğunu düşün. Bunlardan yalnız birini göz önünde bulundursan bile, amelini beğenecek tarafın kalmaz. (Çünkü onlara nisbetle senin amelin yok demektir.)” Bakınız, kalbin büyük hastalıklarından olan riyâ ile ucbu ve ucbun tedavi çarelerini nasıl açıkladı.

Yine Şâfiî Hazretleri: “Nefsini korumayan kimseye ameli fayda vermez.” buyurmuştur. Yine (Allah rahmet etsin): “Bilerek Allâhu Teâlâ’ya kulluk edenin sırrı uyanır, sır (gizlilik) rûhdan ileridedir ve ibâdetinin manevî zevkini duyar.” buyurmuştur. “Her insanın dostu ve düşmanı vardır. Bunun için (yâni dostunun

mesûd, düşmanının rezîl olması için) Allah’a kulluk et.” sözü de onundur.

Sâlih ve harâmdan kaçınan bir zât olan Abdülazîz oğlu Abdülkahir, İmâm Şâfiî’ye **verâ**dan sorardı. Kendisi vera ehli olduğundan İmâm Şâfiî radıyallahu anh ona iltifât eder, sözlerini cevaplandırırdı.

Bir gün İmâm Şâfiî’ye (âriflerin üç makamı olan) **sabır**, **mihnet** ve **temkîn**den hangisinin daha makbul olduğu soruldu. Şâfiî “Temkin, peygamberler derecesidir; önce mihnet, sonra sabır ve daha sonra da temkîn gelir. Baksana Allâhu Teâlâ, İbrâhim aleyhisselâmı evvelâ imtihân etti, sonra temkîn verdi. Mûsâ aleyhisselâmı da evvelâ imtihân etti sonra temkîn, tahammül verdi. Eyyûb aleyhisselâmı imtihân etti, sonra temkîn verdi. Süleymân aleyhisselâmı evvelâ imtihân etti, sonra temkîn ve büyük mülk verdi.

Binâenaleyh **temkîn,** derecelerin en üstünüdür. Nitekim Allâhu Allâhu Teâlâ:

«وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ»

“Ve işte bu sûretle Yusuf’u o arzda temkîn ettik.” (Yûsuf sûresi, 12/21) buyurmuştur. Eyyûb aleyhisselâma da büyük imtihân geçirdikten sonra kudret verildi. Nitekim:

«اٰتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ»

“Ve ona (Eyyûb aleyhisselâm’a) **bütün ehlini ve beraberlerinde daha bir mislini bahşettik.”** (Enbiyâ sûresi, 21/84) buyurmuştur. İmâm Şâfiî radıyallahu anh’ın bu açıklaması, Kur’ân’ın gizliliklerinde mütebahhir olduğuna ve Allâhu Teâlâ’ya yönelen Peygamberler ve velîlerin derecelerini bildiğine açıkça delâlet eder ki, bütün bunlar âhiret bilgileridir.

İmâm Şâfiî’ye radıyallahu anh “İnsan ne zaman âlim olabilir?” diye sormuşlar. Cevabında; “Okuduğu her fenni iyice anladıktan sonra, diğerine geçmek ve orada da eksiklerini tamamlamak sûretiyle.” demiştir.

Yunan hakimlerinden **Câlinus**’a; “Bir hastalığa niçin muhtelif ilaçlar tavsiye ediyorsun?” diye sormuşlar. Câlinus; “Gerçekte hastalığın ilacı birdir, fakat diğer ilaçların ona katılması o ilacın zararlı tesirlerini azaltmak içindir. Tek ilaç, kendisindeki kuvvetle bâzen aksi tesîr ederek hastayı öldürebilir. Fakat diğer ilaçlar onun bu kuvvetini azaltır ve yalnız şifâ verici hassası kalır.” demiştir. Bunun gibi tek cepheli bilgi, insanı ifrâta sevkedebilir; fakat diğer ilimler de ona karışınca îtidâle döner. İşte bunlar ve daha birçok meziyetleri, İmâm Şâfiî’nin âhiret bilgisi ve Allâhu Teâlâ’yı mârifetteki üstün mevkiine delâlet etmektedir.

Fıkıh ve fıkıhdaki mücâdelesinde gâyesi, yalnız Allah rızâsı olduğuna şu rivâyet açıkça şehâdet eder: "Hastalığı sırasında kendisini ziyâret eden Rebiî'ye; "Gayem, bana nisbet edilmeden, bildiğimi insanlara duyurmak idi" demiştir." İlmin ve ilim ile ün almanın âfetlerini bildiğine ve yalnız Allah rızâsını niyet ederek kalbinde bu gibi ün almaya aslâ iltifât etmediğine bak. İmâm Şâfiî diyor ki; "Münâzara ettiğim hiç bir kimsenin hatâya düşmesini aslâ istemedim."

Yine buyuruyor: "Her kim ile konuştumsa onun muvaffak olmasını, kuvvetlenmesini, yardım görmesini ve Allâhu Teâlâ'nın onu koruyup muhâfaza etmesini istedim." Yine buyuruyor ki: "İnsanlar ile münâkaşamda, hakkın benim veya onların lisânından çıkmasını hiç nazar-ı itibara almadım." (Yâni hak bulunsun da, ister hasmın ağzından çıksın, ister benim ağzımdan.) Yine buyuruyor ki: "Ortaya koyduğum gerçekleri kabul eden kimseye karşı saygı ve sevgiden başka bir şey düşünmedim, buna karşı gerçeği kuvvetlendiren delîllerimi kabul etmeyip mükâbere (bilerek inatla kibredenler) edenler de gözümden düştü ve onları kalbimden sildim." Bütün bunlar İmâm Şâfiî'nin fıkıh ilmindeki münâzaralarında gâyesinin Allah rızâsı olduğunu açıkça göstermektedir.

Görüyorsunuz, sonra gelenler şu beş hasletten yalnız fıkıhta ona uymakla kaldı. Asıl gaye olan ihlâsta ayrıldılar. Bunun için Ebû Sevr (Allah rahmet etsin): "Ne ben ve ne de gören gözler Şâfiî gibisini görür." demiştir.

Ahmed b. Hanbel (Allah ondan râzı olsun); "Kırk senedir kıldığım namazlarda, Şâfiî'ye duâ ederim." demiştir. Duâ edenin insâfına ve duâ olunanın yüksek derecesine bak. Bir de bu asırdaki emsâl ve akran âlimlerin birbirlerine karşı olan husûmet ve düşmanlığına bakınız da âlimler aralarındaki farkı bulunuz. Böylelikle, şimdiki fakîhlerin onlara uydukları hakkındaki iddiâlarında ne derece hatâlı olduklarını anlamış olasınız.

Ahmed b. Hanbel'in İmâm Şâfiî'ye sık sık dua ettiğini gören oğlu: "Şâfiî kimdir ki, ona bu kadar duâ ediyorsun?" diye sormuş. Ahmed: "Oğlum, Şâfiî, dünyaya nisbetle güneş, insanlara nisbetle âfiyet gibidir." demiştir. Şimdi düşün, bakalım bu zâtların yerini tutacak kimse var mıdır?

İmâm Ahmed diyor ki: "Divitine sarılan herkesin İmâm Şâfiî'ye bir minneti vardır."

Yahyâ b. Sâîd el-Kattan: "Kırk senedir kıldığım her namazda, Allâhu Teâlâ'nın kendisine bahşettiği ilim ve doğru yola tevfîk etmesi bakımından Şâfiî'ye duâ ederim." demiştir.

Şâfiî Hazretleri'nin sayılamayacak kadar hasletleri vardır. Biz bu kadarla kalalım. Bu yazdıklarımın çoğu, **Nasr b. İbrâhim el-Makdisî**'nin, İmâm Şâfiî

hakkında yazdığı Menâkıb kitabından alınmıştır. Allah ondan ve bütün Müslümanlardan râzı olsun.

İMÂM MÂLİK

İmâm Mâlik de radıyallahu anh yukarıda açıklanan beş hasletle süslenmiştir.

Kendisine:

– İlim talebine ne dersin, diye sorulunca:

– Çok güzeldir, fakat öğreneceğin, günlük yaşayışında sana lâzım olan ilim olsun, demiştir.

Dînî bilgilere o kadar ehemmiyet verir ve saygı gösterirdi ki, bir hadîs rivâyet edeceği zaman hemen abdest alır, sakalını tarar, koku sürünür, vakar içinde diz üstü oturur ve ondan sonra hadîsi rivâyet ederdi. “Niçin böyle yapıyorsunuz?” diye kendisine sorulunca: “Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in mübârek ağzından çıkan değerli sözlere saygı göstermek için.” diye cevap verirdi.

İmâm Mâlik buyuruyor ki: “İlim, fazla okuyup rivâyet etmek değildir; belki Allâhu Teâlâ’nın dilediği kimseye verdiği bir nûrdur.” İlme olan bu saygı ve hürmeti Allâhu Teâlâ’nın yüceliğini kuvvetle bildiğine bir delîldir.

İlmiyle Allâhu Teâlâ’nın rızâsını kasdettiğine şu sözü açıkça delâlet eder: “Dînde mücâdele (dîn meselelerinde münâkaşa ve adâvet) hiç bir değer taşımaz (mezmûm bir haslettir).”

İmâm Şâfiî’nin şu sözü de fazîletine delâlet etmektedir: “Ben **Mâlik** hazretlerine kırk sekiz meseleden sorulup da otuz iki tânesine “bilmiyorum” diye cevap vermiş olduğunu biliyorum.” İlmiyle, gâyesi Allah rızâsı olmayıp benlik olanlar “bilemiyorum” diyecek kadar semâhat ve tevâzu gösteremez. Bu sebepten yine İmâm Şâfiî: “Âlimler arasında İmâm Mâlik, parlak bir yıldız gibidir, Mâlik kadar minnetdâr olduğum kimse yoktur.” demiştir.

Rivâyet olundu ki: (Halîfe) **Mansûr**, cebren hanımı boşamaktan bir şey lâzım gelmediğine dâir, hadîs rivâyetinden Mâlik hazretlerini men etmişti. Sonra, bu meseleyi soran bir adamı gizlice kendisine gönderdi, o da halk huzûrunda: “Cebren karısını boşayanın karısı boş olmaz.” dedi. Bunun üzerine Halîfe, kendisini kamçı ile dövdüğü halde yine rivâyetinden vazgeçmemiştir. Yine Mâlik: “Kişi rivâyet ettiği hadîsde yalancı olmaz, doğruyu söylerse, ihtiyarlığında hastalanmaz, aklı kaybolmaz, hâssaları bozulmaz, ateh getirmez.” demiştir.

Zühd ve takvasına gelince: Emîrü’l-mü’minîn Mehdî, Mâlik’e sordu: “Eviniz var mı?” Mâlik: “Yok ama sana Rebîa b. Ebî Abdirrahmân’dan duyduğum bir hadîsi

haber vereyim: “Kişinin nesebi (aslı) evidir.” Aynı şeyi Hârûn Reşîd de kendisine sordu. Ona da yok deyince, Hârûn Reşîd ev almak için kendisine üç bin dînar verdi. Parayı aldı, fakat kırk parasını harcamadı. Reşîd, Hicaz’dan Irak’a dönmek istediği sırada, Mâlik radıyallahu anh’a: “Benimle gelmeni arzû ediyorum. Çünkü Hazret-i Osman radıyallahu anh insanları Kur’ân’a dâvet ettiği gibi, ben de İslâmları **Muvatta** (İmâm Mâlik’in topladığı hadîs kitabıdır) kitabına dâvet etmek azmindeyim.” Mâlik dedi ki: “İnsanları **Muvatta** kitabına dâvete imkân yok. Zîra Peygamber Aleyhisselâmın ashâbı, kendisinden sonra her tarafa dağıldılar ve hadîs okuttular. Her şehirde diğerinde olmayan nice hadîsler duyulmuştur. Hâlbuki Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bir mübârek hadîsinde: **“Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.”** buyurdular. Sizinle gelmeme de imkân yok. Zîra yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde:

«اَلْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

“Eğer bilseler, Medine onlar için daha hayırlıdır.”[106]

Diğer bir hadîsinde de:

«اَلْمَدِينَةُ تَنْفِي خَبَثَهَا كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ»

“Körük, demirin cürûfunu ayırdığı gibi, Medine de yaramaz adamlarını nefyeder.”[107] buyurmuştur. İşte bunlar da verdiğin paralardır, isterseniz alın, isterseniz bırakın. Yâni siz bana yaptığınız ikrâm karşılığı Medine’den ayrılmamı teklif ediyorsunuz. Hâlbuki ben dünyayı, Resûlullah’ın şehri olan Medine üzerine tercih etmem.”

İşte **İmâm Mâlik**’in dünyada zühdü böyle idi. Vaktâ ki ilmi etrâfa ün saldı ve her taraftan bol hediyeler gelmeye başladı, bunları tamamen hayır işlere taksim ederdi. Bu derece cömertliği, zühdünün ve dünyaya meyli olmadığının açık delîlidir. Esâsen zühd, fakirlik demek değil, kalbin mala meyletmemesi demektir. Nitekim Süleymân (a.s.) büyük bir varlık içinde iken yine de zâhidlerden idi. İmâm Şâfiî’den rivâyet edilen şu hâdise de onun dünyaya kıymet vermediğinin açık bir misalidir. İmâm Şâfiî radıyallahu anh diyor ki: “Mâlik’in kapısında Horasan atlarının, Mısır katırlarının en güzellerini görünce Mâlik’e: “Bunlar ne güzel” dedim. Mâlik: “Benden sana hediye olsun” dedi. Ben de: “Bir tânesini olsun kendine binek olarak bırak” dedim. Mâlik: “Resûlullah’ın bulunduğu beldenin topraklarını ben atımın tırnağına nasıl çiğnetirim,” dedi. Mâlik’in, bütün hayvanları birden Şâfiî’ye hediye edişindeki cömertliği ile Peygamber

Efendimiz (s.a.v.)'in medfûn bulunduğu Medine'ye olan saygısına bakın ki (saygıdan hayvana binmemiştir).

Dünyalığa kıymet vermeyip bilgisiyle Allah rızâsını kasdettiğine, kendisinden rivâyet edilen şu hikâye açıkça delâlet eder: Buyuruyor ki: "Hârûn Reşîd'in huzûruna çıktım. Hârûn Reşîd: "Yâ Ebâ Abdullah (Mâlik'in künyesi), buraya gelip çocuklarımıza, **Muvatta** okutsan iyi olurdu" dedi. Ben de: "Allâhu Teâlâ emîrimizi yüceltsin, bu ilim (hadîs) sizden yâni **Kureyş**'ten çıktı. Eğer siz bunu yüceltirseniz o yücelir, eğer kıymet vermezseniz o da düşer; ilim kimsenin ayağına gitmez, ilmin olduğu yere gidilir" dedim. Bunun üzerine Hârûn Reşîd: "Doğru diyorsun" dedikten sonra, çocuklarına: "Siz de câmie gidin ve diğer kimselerle bir arada dinleyin" diye emretmiştir."

İMÂM ÂZAM EBÛ HANÎFE

Ebû Hanîfe de aynı şekilde âbid, zâhid, Allâhu Teâlâ'yı bilen ve ondan korkan ve Allah rızâsını dileyen bir zât idi.

Âbid olduğu **İbn Mübârek**'in şu rivâyetiyle bilinir: İbn Mübârek diyor ki: "Ebû Hanife'nin mürüvveti (her iyiliğe istidâdı) ve çok gece namazı var idi. Hammâd b. Süleyman: "Geceyi tamamen namaz ile geçirirdi." diyor. (Bu, hayatının sonlarında idi.) Diğer bir rivâyette, gecenin yarısını ibâdetle geçirirdi, deniliyor. (Bu, ilk zamanlarında idi). Bir gün sokakta giderken birisinin, İmâm'ı göstererek: "Şu zât, geceyi baştan sona ibâdetle geçirir" dediğini duyduktan sonra bütün geceyi ibâdetle geçirdi ve ben: "Yapmadığım ibâdetle vasıflandırıldığımdan Allah'tan utanırım." dedi.

Zühdüne gelince: **Rebî b. Âsım**'dan rivâyet edildi ki: "(Küfe Vâlisi) Yezid b. Ömer b. Hubeyre, beytülmâli kendisine teslim etmek üzere beni Ebû Hanîfe'ye gönderdi. Ben de Ebû Hanîfe'yi getirdim, bu vazifeyi kabûl etmediğinden yirmi kamçı kendisine vurdu." Bakınız nasıl, kamçıları yemek pahasına da olsa riyâseti kabûl etmedi. Hakem b. Hişâm es-Sakafî diyor ki: "Ebû Hanîfe'nin çok itimada şâyân bir zât olduğunu duyan vâli kendisine: "Hazîne vekili olacaksın, kabûl etmezsen sırtına kamçı vurulacak" dedi. Ebû Hanîfe ise onların azâbını Allâhu Teâlâ'nın azabı üzerine tercih ederek bu vazifeyi kabûl etmedi." Yine rivâyet olundu ki; İbn Mübârek'in yanında Ebû Hanîfe'den (bir bakıma aleyhinde) söz açıldı. İbn Mübârek: "Bütün varlığıyla dünya kendisine arzedildiği halde ondan kaçan bir zâtın aleyhinde nasıl konuşuyorsunuz, dedi. Şücâ'ın oğlu Muhammed'in bâzı arkadaşlarından rivâyet ettiğine göre; Emîrü'l-mü'minîn Ebû Ca'fer Mansur'un onbin dirhem hediye göndereceği Ebû Hanîfe'ye haber verildi.

Ebû Hanîfe buna râzı olmadı. Hediyenin geleceği gün, sabah namazını kıldıktan sonra başını örttü ve kimse ile konuşmadı. Kahtabe'nin oğlu Hasan'ın adamı hediye ile yanına geldi. Fakat Ebû Hanîfe onunla konuşmadı. Yanındakiler: "Bunun hâli budur, arasıra konuşur" dediler. Bunun üzerine gelen adam "Ne yapalım?" diye sorunca, "Şu beze bağlayın da köşeye koyun." dediler. Sonra Ebû Hanîfe oğluna şöyle vasiyet etti: "Oğlum, ben öldüğüm vakit beni defnettikten sonra şu deriyi Kahtaba'nın oğlu Hasan'a götür. "Bu, Ebû Hanîfe'ye bıraktığın emânettir, de." (Oğlu da vasiyetini yerine getirdiği vakit) Hasan: "Allah babana rahmet etsin, dini üzerine çok titiz idi." dedi.

Yine rivâyet olundu ki: "Halîfe tarafından Bağdâd'ın baş kadılığına dâvet edildiğinde: "Ben kadılığa selâhiyetli değilim, senin de bu vazifeyi bana vermen doğru olmaz." dedi. "Niçin böyle dedin?" diye kendisine sorulunca: "Eğer doğru bir adam isem bu vazife bana yaramaz, eğer yalancı isem, yalancılar kadı olamaz." diye cevap verdi."

Âhiret yoluna, dîn ilmine ve Allâhu Teâlâ'yı mârifetteki ilmine gelince: "Dünyalıktan yüz çevirmesi ve Allâhu Teâlâ'dan son derece korkusu bunun açık delîlidir. İbn Cureyh: "Ebû Hanîfe Numân b. Sâbit'in Allâhu Teâlâ'dan son derece korktuğunu sizin Kûfe'lilerden öğrendim." dedi. Şureyk-i Nehaî de: "Ebû Hanîfe, daimî düşünce ve uzun sükût sâhibi, insanlarla az konuşan bir zât idi." dedi. Bu hasletler, bâtınî bilgisinin ve dînde mühim meselelerle uğraşmasının en açık delîlidir. Kim ki sükûtu iltizâm eder, dünyaya meyletmezse ilmin bütününe sahip demektir. İşte bu saydıklarımız üç imamın bir nebze terceme-i hâlidir.

İMÂM AHMED VE İMÂM SEVRÎ

Ahmed b. Hanbel ile **Süfyân-ı Sevrî**'ye (Allah onlara rahmet etsin) gelince: Bunlara uyanlar az, hele Süfyân-ı Sevrî'nin tâbîleri daha azdır. Fakat bunların harâmdan kaçınmaları, dünyaya arka dönmeleri, verâ ve zühdleri daha meşhûrdur. Bu kitap onların işleri ve sözleriyle dolu olduğundan burada tafsilâta girmeye lüzûm yoktur. Sen bu anda şu üç imamın ahlâk ve ahvâline bak ve düşün ki bu sözler, bu işler, bu hâl ve dünyadan îraz etmek ve yalnız Allah'a yönelmek sâde fıkhın fürûdan olan **selem, icâre, zihâr, îlâ, liân** gibi meseleleriyle mümkün müdür? Yoksa başka bir ilim böyle bir netîce verebilir mi? Bir bunlara bak da "Biz bunlara uyduk" diyen âlimlerin yalancı veya doğru sözlü olup olmadıklarını düşün.

İbn Mâce Hz. Enes'den.

İbn Adiyy ve Beyhakî Hz. Enes'den, Taberânî İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbâs'dan

rivâyet etmiştir.

Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C. 1, shf, 28.

Şâfiî ve Hanbelîlere ve bizim imamlardan Muhammed'e göre, hüküm böyle olmakla berâber, İmam-ı Azam, İmâm-ı Mâlik ve bir sözünde Ebû Yûsuf "fevrî yâni zengin olduğu senenin hac mevsiminde haccetmek borçtur, tehiri günâhtır. Ancak hayatında haccetmek mümkün olursa tehir mesuliyeti kalkar. Şüphesiz mazeret halleri müstesnâdır." buyuruyorlar.

Bezzâr ve Taberânî, Enes'den.

Burada kıyâs-ı fukahâdan bahsedilmiyor. Çünkü kıyas, fer' ve usûl âlimlerinin vazifesidir; aynı zamanda Hanefîlere göre, kıyâs, hükmü isbât edemez, belki izhâr eder.

Buhârî ile Müslim, Hz. Ebû Bekir'den.

İbn Mâce, Amr b. Şuayb'dan.

Müslim, Usâme b. Zeyd'den.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Tirmizî, Hasan b. Ali'den.

Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan.

Tirmizî, Atıyye es-Sa'dî'den.

İmâm Ahmed, Vâbise'den.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû Hüreyre'den, "**Erbaîn**"de.

Taberanî ibn Abbâs'dan.

Buhârî ile Müslim, Sufyan b. Ebi Zübeyr'den.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

ÜÇÜNCÜ BAB:
MAKBUL OLAN VE OLMAYAN İLİMLER

MEZMÛM İLİMLERİN YERİLMESİNİN SEBEBİ

"İlim, eşyayı olduğu gibi bilmek ve tanımak olduğuna ve bu da aynı zamanda Allâhu Teâlâ'nın sıfatlarından bulunduğuna göre, nasıl olur da mezmûm olur" dersen bilmiş ol ki, ilim bizatihî mezmûm değil, belki üç sebepten biriyle insanlar hakkında mezmûmdur. Bunları açıklayalım:

1 - Sâhibini veya başkasını zararlandırması bakımından mezmûm olur. Sihir ve tılsımat ilimleri gibi. Sihir vâkidir. Kur'ân bunu haber vermiştir; hattâ çok samimî olan karı-koca arasını açmak için bir vâsıta olarak ona başvurulur. Peygamberimiz (s.a.v.)'e bile sihir yapılmış ve kendisi hastalanmıştır. Cebrâil aleyhisselâmın haber vermesi üzerine kuyu dibinde taş altındaki sihir vâsıtası çıkarılmıştır. (Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir)

Sihir, yıldızların doğuş yerlerini hesap ederek maddelerdeki hâssaları bilmekle istifâde edilen bir nevi ilimdir. O maddelerden, sihir edilecek adamın heykeli yapılır, yıldızların doğumunun muayyen sâati beklenir, şerîate uymayan fâhiş ve küfür sözler söylenerek şeytandan yardım istenir ve bütün bunlardan âdet-i ilâhî gereğince sihir yapılan kişide acyip haller görülür. İlim olmaları bakımından bunları öğrenmek fenâ değilse de bunlar insanları zararlandırmaktan başka bir şeye yaramazlar. Fenâlığa yol açan her şey, fenâ olduğu için bu ilim de mezmûmdur. Hattâ iyi bir adamı öldürmek isteyen bir zâlime bulunduğu yeri göstermek, bildiği şeyi olduğu gibi ifâde etmek bakımından bir ilimdir. Fakat zarar doğurduğu için mezmûmdur. Burada yalan söylemek vâciptir.

2 - Çok kere sahibine zararı dokunması bakımından mezmûm olur. İlm-i nücûm gibi. Bu ilim de zâtı bakımından mezmûm değildir. Çünkü bu iki kısımdır. Bir bölümü hesaptır. Kur'ân-ı Kerîm, güneş ve ayın hesap ile seyrettiğini bildirir:

«اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ»

"Güneş ve ay hesap iledir." (Rahmân sûresi, 55/5)

Yine Cenâb-ı Hak buyuruyor:

«وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ»

"Aya da menziller takdir ettik. Nihâyet o eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hâle dönmüştür." (Yâsîn sûresi, 36/39)

Bir kısmı da **ahkâm**dır. Bunun hülâsası; hâdiselere sebeplerle delîl bulmaktır. Bu ise tabîbin nabız yoklamasından, hastalığa delîl bulmasına benzer ki, Allâhu Teâlâ'nın yaratıklar üzerindeki âdetini bilmek demektir. Fakat Şerîat bunu da yermiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَتِ النُّجُومُ فَأَمْسِكُوا،

وَإِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا»

"Kaderden bahsedilince sükût edin, yıldızlardan bahsedilince sükût edin, ashâbdan bahsedilince sükût edin." buyurdular. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي ثَلَاثًا: حَيْفَ الْأَئِمَّةِ، وَالْإِيمَانَ

بِالنُّجُومِ، وَالتَّكْذِيبَ بِالْقَدَرِ»

"Benden sonra ümmetim için üç eyden korkarım: İmamların zulmünden, nücûma inanmaktan, kaderi yalanlamaktan."[108] diye buyurdular.

Ömer b. Hattâb radıyallahu anh: "İlm-i nücûmdan, kara ve denizde şaşmayacak ve yolu bulacak kadarını öğrenin; fazlasından vaz geçin." buyurmuştur. Hazret-i Ömer'in bu ilimden men etmesi üç cihettendir:

Evvelâ, bu ilmin çok insanlara zararlı olması bakımındandır. Çünkü onlara, yıldızların seyri akabinde bu işler oluyor dendiği vakit, yıldızların bu işlerde müessir birer ilâh olduğunu zannederler. Onları içlerinden büyütür, onlara gönül verir, hayrı şerri onlardan bilir ve Allah'ı unuturlar. Çünkü îmanı zayıf kimseler vâsıtalara bakar. Hâlbuki gerçek âlimler, ay, güneş ve yıldızların Allâhu Teâlâ'nın emrine musahhar olduklarını bilirler. (Akîdesi) zayıf kimselerin güneşin doğması akabinde güneş ışığına bakmaları, kâğıt üzerinde duran ve akıllı diye farzedilen bir karıncaya benzer. Karınca kâğıt üzerinde yazılan kara yazıları görünce "bunları kalem yazıyor" der. Çünkü başını kaldırıp yukardaki parmakları, eli ve bunları harekete getiren irâdeyi, sonra yazıcı bir insanı, sonra el, kudret ve irâdeyi yaratan bir yaratıcıyı göremez, bilemez. İnsanların çoğu da en aşağı ve en yakın sebebi görebilir. Daha yukarı gidip sebeplerin yaratıcısını görmekten âcizdir. İşte ilm-i nücûmun yasak olmasının bir sebebi budur.

Sâniyen, yıldızdan çıkarılan ahkâmın, bütün insanların ne katî ve ne de şüpheli olarak anlayacakları şekilde sırf tahminden ibâret olması sebebiyledir. Bununla hüküm, cehâletle hükümdür. Binaenaleyh yerilmiş olması ilim değil,

cehil olması bakımındandır. Bu ilim, İdris aleyhisselâmın mûcizesi idi. (Ölümünden sonra) bu ilim de kesatlaştı ve bitti. Müneccimlerin verdiği bâzı hâberlerin zuhûru tesâdüfîdir. Çünkü müneccim bâzı sebeplere âgâh olabilirse de, bu sebeplerin akabinde olacak işler daha nice şartlara bağlıdır ki, bunların içyüzünü anlamak insanların gücü dışındadır. Eğer Allâhu Teâlâ diğer sebepleri de takdir etmişse isâbet etmiş olur ve dediği çıkar. Eğer takdir etmemişse müneccim de hatâya düşer. Bu, şöyle demek olur: İnsanoğlu havanın karardığını, yüksek dağlardan bulutların sarktığını görünce bu dış görünüşe uyarak yağmurun yağacağını tahmin edebilir; fakat çok kere tahmini hilâfına güneş kızdırır, bulutlar dağılır, kaybolur gider. Bâzı kere de bir tarafta güneş parlar, diğer tarafta yağmur yağar. Demek ki yağmurun yağması için yalnız bulut kâfi değil, daha birçok sebepler var. Fakat bunları biz anlayamayız. Bunun gibi, gemiciler rüzgârlardan edindikleri kanâata göre selâmette olduklarını zannederler. Hâlbuki kendilerinin bilemediği o rüzgârların daha nice gizli sebepleri vardır. Bâzen tahminlerinde isâbet eder selâmeti bulurlar ve bâzen de hatâya düşerler. Bu sebeptendir ki, bâzı kere îmânı kuvvetli olanlar da nücûm ilminden men edilirler.

Sâlisen, bu ilimde belli başlı bir fayda olmaması sebebiyledir. Zîra bunu bilmek ne onu düzeltebilir ve ne de mukadderâtı değiştirebilir. Bu, boşu boşuna en kıymetli sermâye olan insan ömrünü tüketmektir. Kıymetli ömür sermâyesini isrâf ise en büyük zarardır.

«مَرَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ وَالنَّاسُ مُجْتَمِعُونَ

عَلَيْهِ فَقَالَ: «مَا هٰذَا؟» فَقَالُوا: رَجُلٌ عَلَّامَةٌ، فَقَالَ «بِمَاذَا؟» قَالُوا

بِالشِّعْرِ وَأَنْسَابِ الْعَرَبِ، فَقَالَ: عِلْمٌ لَا يَنْفَعُ وَجَهْلٌ لَا يَضُرُّ»

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir adamın başına büyük kalabalığın toplandığını görünce:

– “*Nedir o*” diye sordu. Onlar da:

– Allâme, dediler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– “*Ne bilir*” deyince.

– Şiir ve Arap soylarını, cevabını verdiklerinde:

– “*Cehlinde bir zarar olmadığı gibi bilinmesinde de bir kârı olmayan bir ilimdir.*” diye buyurmuşlardır.”[109]

Diğer bir hadîs-i şerîfde şöyle buyurulmuştur:

«إِنَّمَا الْعِلْمُ آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ»

“İlim, âyet-i muhkeme veya sünnet-i kaime veya âdil bir farîzadır.”[110]

Anlaşılıyor ki yıldız ve benzerî ilimlere dalmak faydasızdır, cehâlete dalmak ve tehlikeli işe atılmaktır. Zîra mukadder âkıbete herkes uğrayacak ve kaçınmak mümkün olamayacaktır. Tabâbet bunun aksinedir. Çünkü ona ihtiyâç olduğu gibi birçok delîlleri de bilinir. Hattâ rüyâ tabiri de bunun gibi değildir. Her ne kadar tâbir tahminî ise de Peygamberliğin kırk altı kısmından bir cüz olması bakımından bir değer taşır ve bâzıları da bunu bilebilir.[111]

3 - Kişinin müstakillen anlayıp istifâde edemeyeceği ilimler ile uğraşmasının kendi hakkında mezmûm olmasıdır. İlimlerin zâhir ve kolay anlaşılan kısımlarını öğrenmeden, ince ve çetin kısımlarıyla uğraşmak ve esrâr-ı ilâhiyyeden bahsetmek gibi. Gerçi kelâmcılar ve feylesoflar ilâhî sırlardan bahsettiler. Fakat tamamen mâhiyetini anlayamadılar; bu husûsta istiklâliyet kazanamadılar. Bu gibi esrârı ancak peygamberler ve velîler anlar. Binâenaleyh gerekli olan, insanları bundan men edip şerîate havâle etmektir. Orada inananları iknâ edecek delîller vardır. Çok kimseler var ki daldıkları ilimlerden zarar görmüşlerdir. O ilimleri okumasalar dîndeki mevkileri daha güzel olacaktı. Kuş eti ve bâzı tatlıların henüz anne sütüyle beslenmekte olan çocuğa dokunması gibi, bâzı ilimlerin de bâzı kimselere zararlı olduğu inkâr edilemez.

Çok kimseler var ki, bâzı hallerde cehâlet onlar için daha faydalıdır. Adamın birisi âilesinin çocuk doğurmadığından tabîbe şikâyet etti. Tabîp, hanımın nabzına baktı ve “Doğurmadığı iyi, çünkü bu hanım kırk güne kadar ölecek” dedi. Bunu duyan hanımı dehşetli korku sardı, kederlendi; malını böldü, vasiyetini yaptı. Kırk gün yemez içmez, mâtem içinde bir hayat geçirdi. Kırk gün geçip de ölmeyince kocası tabîbi haberdar etti. Tabîb de:

– Şimdi münâsebette bulunun, çocuk doğurur, dedi. Adam:

– Nasıl olur, deyince tabîb:

– Hanım çok şişman olduğu için yağ rahmin kapısını kapatmıştı. Bildim ki bunu ölüm korkusundan başka bir şey zayıflatmaz, ben de kendisini ölümle korkuttum. Şimdi zayıfladı, yağ eridi, çocuğun doğmasına mâni kalmadı, dedi. İşte şu kıssa bâzı ilimleri bilmenin (bâzı kimseler hakkında) zararlı olduğu hususunda seni ikaz eder ve sana Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ»

“Faydası olmayan bilgiden Allah’a sığınırız.”[112] mealindeki hadisinin mânâsını da anlatmış olur. Şu hikâyeden ders al ve şerîatın yasak ettiği bilgilerle uğraşma, sahâbeye (radıyallahu anhüm) sünnete uymakla kal. Çünkü selâmet ordadır. Tehlike ise bu gibi umûr-ı garîbe ile uğraşmaktadır. “Eşyayı, olduğu gibi anlamak için çalışıyorum; bundan ne zarar var” diye akıl, mantık ve delîllerine güvenerek böbürlenme. İyi bil ki (bâzı ilimlerin ileride) sana getireceği zarar, kârından çoktur. Çok şey var ki, onları bilmen, eğer Allâhu Teâlâ’nın lütfu yetişmezse, seni âhirette helâk edecek zararlara yol açar. Yine bilmiş ol ki, ilâçlardaki hassaları yalnız tabîpler bildiği gibi, kalplerin tabîpleri de peygamberler ve âhiret hayatının sebeplerine vâkıf olan âlimlerdir. Sakın, kendi aklınla onlara itirâza kalkışma; helâk olursun. Akla göre parmakta çıkan bir yaranın parmakta tedâvisi gerekirse, tabîp başka yerden tedâvisini emreder ki, akıl bunu aslâ kabûl etmez.

Çünkü damarların, bedendeki köklerini, dallarını, dolaştıkları ve toplandıkları yerleri tabîp olmayan bilmez. Âhiret yolunda şerîatın sünnet ve âdâbının inceliklerinde ve insanların, bilmesiyle mükellef oldukları inançlarında da öyle lâtif incelikler var ki, bunları şümûlüyle anlamak, aklın kuvvet ve ihâtası dışında kalır.

Nitekim kıymetli taşlarda bir takım acâyip hassalar vardır ki, hikmet sahipleri bile bunlardaki, husûsiyetleri çözmekten âcizdir. Hattâ mıknatısın demiri (çektiğini biliyor, fakat) hangi kuvvetle çektiğini bilemiyorlar. Kalbi temizleyip cilâlandırmak sûretiyle islâh ederek fazîlet duygularını tattırıp insanı Allah’a yaklaştırmaları bakımından dînî inanç ve şer’î hükümlerdeki acâyip ve garîp hâller, ilâçlar ve taşlarda olan hassalardan daha çok ve daha büyüktür. Tecrübe, bir vesîle olduğu halde, ilâçlardaki hassaları tamamıyla idrâk edemeyen akıllar, tecrübe ile bir şekilde alâkası bulunmayan âhiret yaşayışındaki faydalı şeyleri elbette tamamıyla anlayamazlar. Tecrübe buna yol bulurdu eğer ölülerden bâzıları geri dönüp de kendilerini Allâhu Teâlâ’ya yaklaştırıcı iyi amellerin, uzaklaştırıcı fenâ amellerin ve makbul inancın neler olduğunu haber vereydi ki, buna aslâ ümit ve imkân yok. Aklın menfaatinden, seni, Peygamber’in doğruluğuna ulaştıracak ve sözlerindeki işâretleri anlatacak kadarı yeter; lüzûmsuz şeylerle aklını yorma. Peygamber’in gösterdiği yola gir. Selâmet, ancak oradadır vesselâm. Bu sebeptendir ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ جَهْلًا، وَإِنَّ مِنَ الْقَوْلِ عِيًّا»

“Gerçekten bilginin bâzısı cehâlet, sözün bâzısı da yorgunluktur.” Diğer rivâyete göre: “ağırlıktır.”[113] buyurmuşlardır. Şüphesiz ilim cehalet olmaz; bâzen cehâlet gibi zararlı olur. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

«قَلِيلٌ مِنَ التَّوْفِيقِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الْعِلْمِ»

“Az muvaffakıyyet çok bilgiden hayırlıdır.”[114]

İsâ aleyhisselâm da “Ağaçlar çok ama hepsi meyve vermez, meyveler çok ama hepsi tatlı olmaz, ilimler çok ama hepsi faydalı olmaz.” buyurmuşlardır.

DELÂLET ETTİĞİ MÂNÂ DEĞİŞTİRİLEN İLİMLER

Bilmiş ol ki, mezmûm ilimlerin şerîat ilimleriyle karıştırılmalarının kaynağı, fenâ maksatlarla, onların övülen adlarını tahrîf edip, birinci asırdaki iyi insanların murâd ettikleri mânâların hilâfına nakletmektir. Bunlar da **fıkıh, ilim, tevhîd, tezkîr** ve **hikmet** olmak üzere övülen beş isimdir. Bunlar ile bezenenler, dînde rütbe sâhibi kimselerdir. Ne yazık ki, bu lafızlar şimdi verilen mânâlarda nakledilmiş ve bu isimlerin onlara verilmesi şöhret bulduğu için, gönüller bunların mânâlarıyla vasıflanan kimseleri yermekten nefret etmektedir.

Birinci Lafız: Fıkıhtır. Bu sözü, başka mânâya aktarmadı ve değiştirmediler. Yalnız bu kelimeyi fürû-ı fıkhın fetvâlardaki garib meselelerini bilmeye, illetlerinin inceliklerini anlamaya, bu hususta sözü uzatmaya ve bunlarla alâkalı makaleleri ezberlemeye isim vermekle husûsîleştirdiler. Kim ki fürû-ı fıkhın inceliklerini bilir ve onlarla fazla meşgul olursa, ona daha fakîhtir derler. Hâlbuki birinci asırda âhiret yolu ve nefsin âfetlerinin incelikleri bilgileriyle amelleri bozan şeyleri bilmeye, dünyalığa kıymet vermeyip âhiret nîmetlerine bağlanmaya ve kalbini Allah korkusunun kaplamasına topluca **“Fıkh ilmi”** denirdi. Nitekim Hak Teâlâ’nın şu âyet-i celîlesi bunu açıkça göstermektedir:

«لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ»

“Dinde fakîh olup, kavm u kabîleleri döndüğü zaman onları korkutmaları için.” (Tevbe sûresi, 9/122)

Korkutmak kendisiyle mümkün olan, işte bu fıkıhtır: Yoksa **talak, itak, liân, selem** ve **icâre** meselelerini bilmek değildir. Çünkü bu meseleler ile ne inzâr ve

ne de korkutma olur. Belki, yalnız bunlarla uğraşmak, kalbin korkusunu azaltır ve kalbi karartır. Nitekim bunlarla uğraşanlarda görüldüğü gibi. Bu gibiler hakkında Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

«لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا»

“Onlar için kalpler var ki, o kalplerle anlamazlar.” (A’râf sûresi, 7/179)

Buradaki **“fıkıh”** kelimesinden, “Fetvâları anlamazlar” değil. İmânın ne demek olduğunu anlamazlar mânâsı murâd edilmiştir. Ömrüme yemîn ederim ki, **fıkıh** ve **fehm** kelimelerinin ikisi de lügatte bir mânâdadır. Araplar arasında eski ve yeni şîvelerde ikisi de bir mânâda konuşulur. Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«...لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ»

“Onlar, inanınız ki Allah’tan daha çok sizden korkuyorlar. Bu ise anlayışlı bir kavim olmadıklarındandır.” (Haşr sûresi, 59/13)

Allâhu Teâlâ’dan korkularının azlığı ve insanların saldırısını büyütmeleri fıkıh azlıklarına havâle ediliyor. Bak bakalım bunların fakih olmamaları, fetvâların çeşitlerini bilmedikleri için mi yoksa bizim anlattığımızı bilmedikleri için midir? Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisini ziyârete gelen bir cemâat hakkında fıkıh meselelerini değil, îmân, amel ve ahlâk esâslarını öğrenmelerini ve iyi hasletlerini anlatmaları üzerine:

«عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ فُقَهَاءُ»

“Âlimdirler, hakîmdirler, fakîhdirler.”[115] buyurmuştur. (Hâlbuki bunların hiç biri diğer mânâda fıkıh meselelerini bilmezlerdi.) Zührî, kabîlesinden İbrâhim’in oğlu Sâ’d’a radıyallahu anh “Hangi şehir halkı daha fakîhdir?” “Allâhu Teâlâ’dan daha çok korkan” diye cevap vermekle fıkhın netîcesine işâret etmiştir. Çünkü ilmin bâtınî meyvesi fetvâ ve hükümler değil, takvâdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuşlardır:

«أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ كُلِّ الْفَقِيهِ؟ قَالُوا بَلَى. قَالَ: مَنْ لَمْ يُقَنِّطِ

النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ، وَلَمْ يُؤَمِّنْهُمْ مِنْ مَكْرِ اللّٰهِ، وَلَمْ يُؤَيِّسْهُمْ

مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ، وَلَمْ يَدَعِ الْقُرْآنَ رَغْبَةً عَنْهُ إِلَى مَا سِوَاهُ»

“Hazret-i Peygamber; *“Ey ümmetim, size gerçek fakîhin kim olduğunu bildireyim mi?”* diye sorunca, bildir yâ Resûlallâh cevabını alması üzerine şöyle buyurdu: *“Allâhu Teâlâ’nın rahmetinden ümit kesmeyip gazabından emin olmayanlar, ba kasına meyletmek üzere, Kur’ân’ı terketmeyen kimselerdir.”*[116]

«لَأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى مِنْ غُدْوَةٍ إِلَى طُلُوعِ

الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ»

“Sabahın ilk vaktinden, gün doğu una kadar Allâhu Teâlâ’yı zikredenlerle bir arada bulunmak benim için, dört köle âzâd etmekten daha sevimlidir.” buyurduğunu rivâyet etmiştir.[117]

Bu mübârek sözünü rivâyet ettiği zaman Zeyd er-Rakkaşî ve Ziyâd en-Nümeyrî’ye dönerek: “Zikir toplulukları sizin bu topluluğunuz gibi, durmadan hadîsler okuyup vaaz etmek şeklinde değildir. Biz otururduk, îmanı müzâkere eder, Kur’ân’ı düşünür ve dînde fakîh olmaya çalışırdık. Allâhu Teâlâ’nın bize verdiğini tefekkuh ederek anlayarak sayardık ve Kur’ân-ı Kerîm’in mânâlarını düşünmeyi fıkıh sayardık.” dedi. Kur’ân’ın mânâlarını düşünmek ile Allâhu Teâlâ’nın verdiği nîmetleri anlayarak saymayı “fıkıh” diye adlandırdı. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuştur:

«لَا يَفْقَهُ الْعَبْدُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى يَمْقُتَ النَّاسَ فِي ذَاتِ اللهِ

وَحَتَّى يَرَى لِلْقُرْآنِ وُجُوهًا كَثِيرَةً»

“Allah için insanlara husûmet etmeyip, Kur’ân’ın birçok vecihleri olduğunu kabûl etmedikçe, ki i tam mânâsıyla fakîh olamaz.”[118]

Yine bunun gibi Ebû’d-Derdâ’ya mevkûfen bu hadîse şu ilâve vardır:

«ثُمَّ يُقْبِلَ عَلَى نَفْسِهِ فَيَكُونَ لَهَا أَشَدَّ مَقْتًا»

“Sonra kendine döner de Zât-i Bârî hakkında nefsini herkesten daha çok levm eder.”

Ferkad es-Sencî Hasan-ı Basrî’ye bir şey sordu ve cevabını aldıktan sonra, “Fakîhler, niçin senin fetvâlarına îtiraz ediyorlar?” diye sordu. Hasan:

– Annen seni kaybetsin ey Ferkadcik, sen şu gözlerinle fakîh mi gördün? Fakîh dediğin dünyaya arka verip âhirete yönelen, dînini koruyan, kusurlarını görebilen, Allâhu Teâlâ’ya karşı ibâdete devâm eden, her türlü şüphelerden,

Müslümanların (ve hattâ bütün insanların) ırzına göz dikmekten kendini koruyacak derecede sakınan, insanların malına tamah etmeyen ve halka nasihatte bulunan kimsedir, dedi ve böylece fakîhi anlatırken fıkhın fürûlarına dâir fetvâlar veren kimselerden hiç bahsetmedi.

Bununla berâber fıkıh ilminin zâhirî hükümlerde fetvâ ile alâkası olmadığını demek istemedim. Fetvâ ile de alâkası vardır. Fakat fetvâ ile alâkası umûm ve şumûl tarikiyle veyahut âhiret ilmine tâbi olması bakımındandır. Hattâ eskiler, bu fıkıh ilmine daha ziyâde âhiret ilmi derlerdi. Bu ilmi yalnız fetvâya tahsîsten doğan karışıklık sebebiyle âhiret ilmi ve kalbin hâlleri ihmâl edildi. (Çünkü bu, kolay) fakat bâtın ilmi ise gizli, anlaşılması güç ve gereğini işlemek zordur. Bâtın ilmi ile kadılık ve reislik gibi dünya mevkîi, mansıp ve servetlerine ulaşmak zordur. Şerîatte makbul olan "fıkıh" ilminin ismi vâsıtasıyla, şeytan da bu ilmi onlara güzel göstermeye yol buldu.

İkinci Lafız: İlim lafzıdır. Aslında Allâhu Teâlâ'nın zâtını âyetlerini ve yaratıklarına olan muâmelesini bilmeye, **ilim** denirdi. Hattâ **Hazret-i Ömer**'in radıyallahu anh ölümünde İbn Mes'ûd radıyallahu anh: "İlmin onda dokuzu öldü." dediği vakit ilim kelimesini "El-ilmu" şeklinde (Lâm) ile mârife olarak getirdi ve bu ilmi de Allâhu Teâlâ'yı bilmek ile açıkladı. Hâlbuki onlar bu kelimeyi de husûsî mânâda kullanmakla değiştirdiler. Çok kere ilim kelimesini fıkıh ve diğer meselelerde karşılıklı münâzara mânâsında kullandılar da, bu gibilere: Hakîkî âlim, fuhûl-i ulemâ (âlimlerin üstünü) dediler. Bu gibi mücâdeleye giremeyenler ise gerçek bilginlerden sayılmayıp alelâde bilginler meyânında kaldı. İşte bu da ilim kelimesinde değişiklik ve onu husûsî mânâda kullanmaktır.

Hâlbuki Kur'ân ve hadîsde fazîletlerinden bahsedilen bilgi ve bilginler Allâhu Teâlâ'nın zâtını, ahkâm, ef'âl ve sıfatlarını bildiren ilim ve âlimlerdir. Şimdi şerîat ilimlerini lâyıkıyla kavramamış, ancak mantık yoluyla mücâdeleye girip hasmını ilzâma kalkışan kimselere bu isim verildi. Tefsir, hadîs ve mezhep ilimlerinde câhil olduğu halde, bu gibiler üstün bilgin mânâsında "âlimlerin efendisi" diye sayıldı ve bu hâl pek çok ilim tâlibinin helâkine sebep oldu.

Üçüncü Lafız: "Tevhîd" dir. (Tevhîd, aslında bütün kemâl sıfatlarıyla Allâhu Teâlâ'nın birliğini bilmek iken) şimdi kelâm ilminden ve mücâdele yollarını bilmekten, hasmın delîllerini çürütmeyi iyice anlamaktan, birçok şüpheler ortaya koyacak soruları, çenelerini eğe-büke cevaplandıracak kudrette olmaktan ve hasmı ilzâm için delîller tertîp etmekten ibâret olduğunu sandılar.

Hattâ bunlarla uğraşanlardan bir kısmı (Mûtezile) kendilerine "Adl ve tevhîd ehli" ünvânını verdiler. Kelâmcılara da "Tevhîd bilginleri" adını verdiler.

Hâlbuki asr-ı evvelde (sahâbe ve tâbiîn devrinde) kelâm ilminin bütün husûsîyetlerinden hiç biri bilinmiyordu. Hattâ böyle mücâdele mevzûu açmak isteyenler şiddetle reddedilirdi. Ama Allâhu Teâlâ'nın birliğini ifâde eden ve ilk duyuşta kolaylıkla anlaşılan Kur'ân âyetleri ise hepsinin malûmu idi. Kur'ân-ı Kerîm'i bilmek, her şey bilmek demekti. Birinci asırdakilere göre tevhîd, ekserî kelâmcıların anlayamayacağı ve şâyet anlayan olursa onunla vasıflanamayacağı başka bir mânâda idi. O da vâsıta ve sebeplere yönelmeyecek şekilde her şeyi Allâhu Teâlâ'dan bilmektir. Ehl-i tevhîd hayrı da şerri de ancak Allâhu Teâlâ'dan bilir. Bu öyle yüce bir makamdır ki, bunun meyvelerinden birisi de ileride husûsî bölümünde açıklanacak olan **"tevekkül"** dür. Bunun netîcelerinden birisi de insanlardan şikâyette bulunmamak, onlara kızmamak ve «Her işte Allâhu Teâlâ'ya teslîm olun.» hükmüne rızâ göstermektir. Bu mânâda tevhîdin bir meyvesi, Ebû Bekir'in radıyallahu anh hastalığı sırasında "tabîp getirelim" diyenlere:

– Beni hastalandıran tabîptir, diye verdiği cevapta görülür. Diğer bir zât da (yine Ebû Bekir'dir) hastalanınca:

– Tabîp hastalığına ne dedi, sorusuna cevap olarak:

– Dilediğimi yaparım, dediğini söyledi. Bütün bunların delîlleri tevhîd ve tevekkül bahislerinde gelecektir.

Tevhîd, iç içe iki perdesi olan kıymetli bir cevherdir. İnsanlar özü tamamen unuttular da dışındaki kabuğa ve kabuğu korumaya tevhîd ismini verdiler. Birincisi yâni dış kabuk veya perde; dil ile Lâ İlâhe İllâllah demektir ki buna, Hıristiyanların tasrîh ettikleri teslîsi bozan tevhîd adı verilir. Fakat bu tevhîd, içi dışına uymayan münâfıktan da duyulabilir. İkinci perde, dilin söylediği bu tevhîdi kalbin inkâr etmemesi, belki bunu, inanıp tasdîk etmesidir. Bu ise avâm tabakasının tevhîdidir. İşte kelâmcılar, tevhîd cevherinin bu iç kabuğunu bid'atçilerin karıştırmasından koruyabilirler. Üçüncüsü ki özdür, vâsıta ve sebeplere iltifâttan insanı alıkoyacak şekilde her şeyi Allâhu Teâlâ'dan bilmek ve ibâdetini yalnız ona tahsis edip başkasına kulluk etmememektir. Hevâ ve hevesinin ardından sürüklenenler nefislerini mâbûd tanıdıklarından bu tevhîd dışında kalırlar. Nitekim Allâhu Teâlâ bu gibiler hakkında:

«أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ»

"Nefislerini ilâh tanıyanları görür müsün?" (Câsiye sûresi, 45/23) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bu gibiler hakkında:

«أَبْغَضُ إِلَهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى هُوَ الْهَوَى»

“Yeryüzünde tapılan tanrılardan, Allâhu Teâlâ’nın en çok buğzettiği hevâ-i nefistir.”[119] buyurmuştur. Gerçek şu ki, iyi düşünen kimse, puta tapan kişinin de hevâ-i nefsine tapmış olduğunu anlar. Çünkü gönül ata dînine meyleder işte o kişi de nefsinin meyline uymuş olur. Zâten “hevâ” kelimesinin bir mânâsı da, nefsin alışkın olduğu şeylere doğru eğilmesidir. İnsanlara kızmak ve insanlara yönelmek de bu tevhîd dışında kalır. Çünkü her şeyin Allâhu Teâlâ’dan olduğunu bilen kimse, başkasına ne kızar ne de bir şey umarak iltifât eder. İşte tevhîd bu makamdan ibârettir. Bu makam da sıddîkler makamıdır. Düşün de bak, şimdi tevhîdi nasıl değiştirdi ve hangi kabuğu ile iktifa ettiler de, övülme mânâsından iflâs etmiş olan tevhîdin övülen ismine dayanarak nasıl bunu övülme ve üstünlük vesîlesi tanıdılar. Bu hâl sabâhleyin erkenden abdest alarak kıbleye dönüp: “Yüzümü yerleri, gökleri yaratan Allah’a yönelttim.” dediği halde kalbi Allâhu Teâlâ’ya yönelmeyen kimsenin her gün yalan söylemesiyle namaza başlamasındaki iflâs eden hâline benzer. Eğer: “Yüzümü Allah’a yönelttim” dediğinde “yüz” kelimesinden gerçek yüzünü murâd ediyorsa çok fenâdır. Çünkü yüzünü Allâhu Teâlâ’ya değil, diğer yönlerden alarak Kâbe’ye çevirmiştir. Kâbe ise yerleri, gökleri yaratanın yönü değil ki, oraya dönen Allâhu Teâlâ’ya yönelmiş olsun. Allâhu Teâlâ, yönden ve mekândan münezzehtir.

Eğer kalbini Allâhu Teâlâ’ya çevirdiğini kastediyorsa -ki zâten aranan ve kendisiyle ibâdet yapılmak istenen de kalptir- bunu böyle söylerken kalbi başka yönlerde, maddî ihtiyâçları ve sebepleri çoğaltarak mâl ve mevki edinmek için hîleler peşinde ve tamamıyla bunlara yönelmiş bir şekilde ise yerleri, gökleri yaratan Allâhu Teâlâ’ya nasıl ve ne zaman yönelmiş oluyor? Hâlbuki: “Yüzümü, yerleri ve gökleri yaratan Allâhu Teâlâ’ya yönelttim” cümlesi tevhîdin gerçekliğinden haber veren bir cümledir. Tevhîd eden, ancak biri görür ve ancak bire (Allah’a) yönelir ki, bu da Allâhu Teâlâ’nın:

«قُلِ اللهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ»

“(Rasûlüm!) **Sen «Allah» de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar.”** (En’âm sûresi, 6/91) fermân-ı celîlesine uymak demektir; yalnız dil ile konuşmak demek değildir. Dil, Kâbe tercümândır. Bâzen doğru ve bâzen de yalancı olur. Allahu Teâlâ’nın nazargâhı, dilin tercümânı olduğu kalptir. Tevhîdin kökü ve kaynağı da bu kalptir.

Dördüncü Lafız: Zikir ve **Tezkîr**dir. Zikir hakkında Allâhu Teâlâ:

«وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

“Hatırlat, hatırlamak mü’minlere fayda verir.” (Zâriyât sûresi, 51/55) buyurmuştur. Zikir meclislerini öven birçok hadîsler vardır. Nitekim bir hadîsinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurur:

«إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا. قِيلَ: وَمَا رِيَاضُ الْجَنَّةِ؟

قَالَ مَجَالِسُ الذِّكْرِ»

“- Cennet bahçelerine uğradığınızda faydalanın.” buyurunca sordular:

– Cennet bahçeleri hangileridir,

“– Zikir meclisleri.” buyurdular.[120]

Diğer bir hadîs-i şerifte şöyle buyruluyor:

«إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالٰى مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الدُّنْيَا سِوٰى مَلَائِكَةِ الْخَلْقِ

إِذَا رَأَوْا مَجَالِسَ الذِّكْرِ يُنَادِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا أَلَا هَلُمُّوا إِلٰى

بُغْيَتِكُمْ فَيَأْتُونَهُمْ وَيَحُفُّونَ بِهِمْ وَيَسْتَمِعُونَ، أَلَا فَاذْكُرُوا اللّٰهَ

وَذَكِّرُوا أَنْفُسَكُمْ»

“Gerçek, Allâhu Teâlâ’nın, insanlar için yarattığı meleklerden ba ka, bir de seyahat eden melekleri vardır. Zikir meclislerini buldukları vakit arkada larım: “Geliniz, aradığınız burada” diye çağırırlar, toplanır, onları ku atır ve dinlerler. Ey ümmetim, Allah’ı anın ve nefsinize hatırlatın.”[121]

İşte şu zikri zamane vâizlerinin çoğu, görüldüğü gibi kıssalar, şiirler, şath ve tâmmât olmak üzere dört şeye çevirdiler ve bunlara devâm ettiler.

Kıssalar ve hikâyeler, bid’attir. Önce gelen âmler kıssaları dinlemekten men ederek, Hazret-i Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer devrinde olmadığını, sonradan fitnenin zuhûruyla kıssaların da şâyi olduğunu söylemişlerdir.

Rivâyet olundu ki, bir gün **İbn Ömer** (r.a.) mescidden çıktı ve: “Beni mescidden çıkaran şu hikâyeci olmuştur; eğer o olmasaydı ben de çıkmazdım.” dedi.

(Şam Müftüsü) Zamre, Sufyân-ı Sevrî’ye:

– Hikâyeleri dinleyelim mi? diye sorunca Sufyân:

– Bid’atlere (Yönünüzü değil) arkanızı çevirin, diye cevap verdi

(Horasanlı) İbn Avn diyor ki: “İbn Sîrîn’i ziyâret ettim. İbn Şîrîn:

Bu gün ne haber var, diye bana sordu. Ben de:

– Pâdişah, hikâyecilerin hikâye anlatmalarını yasak etti, dedim. İbn Sîrîn:

– Doğru harekette bulundu, dedi.

A‘meş, Basra câmilerinden birine girdi. Orada bir hikâyeci:

– A‘meş bize böyle anlattı, diyerek hikâyesine devâm ediyordu. A‘meş bunu görünce dinleyiciler arasına girdi ve koltuklarını yolmaya başladı. Bunu gören hikâyeci:

– Ey ihtiyar, (İlim meclisinde bu hareketten) utanmıyor musun, deyince A‘meş:

– Neye utanayım, ben temizlik yapmakla sünneti işliyorum, sen ise yalan konuşuyorsun. İşte A’meş dediğin benim, ben sana ne zaman böyle bir şey anlattım, dedi.

Ahmed (b. Hanbel): “En çok yalan söyleyenler, kıssacılar ile fazla soru soranlardır” demiştir.

Hazret-i Ali radıyallahu anh, hikâyecileri Basra câmilerinden çıkarmış, fakat Hasan-ı Basrî’yi dinleyince, ona bir şey dememiştir. Çünkü Hasan-ı Basrî, âhiret ilmini, ölümü düşünmeyi, kendi kusurlarını düzeltmeyi, amellerin âfetlerini, şeytanın vesvesesini ve ondan korunma çarelerini anlatıyor. Allâhu Teâlâ’nın nîmetlerini ve bu nîmetlerin şükrünü edâdaki kusurları hatırlatıyordu. Dünyanın âdîliğini, ayıplarını, devâmı olamayacağını, vefâsızlığını, âhiretin tehlike ve çetinliklerini açıklıyordu. İşte şer’an övülen ve Ebû Zerr’in rivâyetiyle teşvîk edilen vaaz da budur.

Şöyle ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«حُضُورُ مَجْلِسِ ذِكْرٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ. وَحُضُورُ
مَجْلِسِ عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ عِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ. وَحُضُورُ مَجْلِسِ
عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ شُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ. فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمِنْ
قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ؟ قَالَ: وَهَلْ تَنْفَعُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ إِلَّا بِالْعِلْمِ؟»

“Zikir ve ilim meclisinde bulunmak, bin rekat namazdan, bin hastayı ziyâretten ve bin cenâzeyi te yîden efdaldir.” buyurunca:

– “Yâ Resûlallah, Kur’ân okumaktan da üstün müdür?” diye sorulduktа:

– *“Kur’ân ancak ilim ile fayda verir.” buyurmu tur.*[122]

Atâ (r.a.): “Bir zikir meclisi, yetmiş eğlence meclisinin günâhını bağışlatır.” buyurmuştur. İçi berbat dışı yaldızlı olan kimseler bu gibi hâdisleri kendilerini tezkiyeye mesned ederek vaaz ve tezkîr adını kendi hurâfelerine (boş sözlerine) verdiler. Böylece övülen zikrin yolunu unuttular da ziyâde ve noksan ile birbirini tutmayan kıssalarla uğraşarak Kur’ân’daki kıssalardan ayrıldılar. Hikâyelerin faydalısı olmakla beraber doğru da olsa bâzılarının zararı vardır. Hikâyeciliği şiâr edinenler doğruyu, yalanı, kâr ve zararı birbirine katarlar. Bu sebepten hikâyecilik yasak edilmiştir. Bunun için Ahmed ibn Hanbel radıyallahu anh: “Doğru da söylese, hikâyeciye ihtiyaç yok.” demiştir.

Kıssacı doğruyu söyler ve kıssaları dîn ile alâkalı, peygamberlere âit kıssalardan olursa bu gibi kıssaları anlatmakta beis yoktur. Hikâyeci yalandan, bâzı büyüklerin zelle ve ihmâlini andıran, avâmın mâhiyetini kavrayamayacağı hikâyelerden son derece çekinmelidir. Çünkü avâm tabakası bu gibi hikâyelerden cesâret alarak “Ne yapalım, ben kusurlu isem benden çok büyük olan şu zâtlar bu şeyhler de şöyle böyle hatâlar işlemiştir. Binâenaleyh hepimiz kusurluyuz” demekle kendisini mazûr göstermeye çalışır ve bu gibi hikâyeler onları isyâna teşvîk eder. Şu iki mahzurdan yâni yalandan ve anlaşılması güç olan hikâyelerden kaçınmak şartıyla kıssa anlatmakta beis yoktur. Zâten bu mahzurlar kalkınca kıssalar da sahîh kitaplarda ve Kur’ân’da bulunan makbul kıssalardan olur.

Bâzı kimseler yalan da olsa halkı hakka davettir, zannıyla ibâdeti teşvîk eden zayıf hikâyeleri anlatmayı tecvîz ederler. Hâlbuki bu, şeytanın fitnesidir. Zîra doğrunun sahası yalandan geniştir. Allâhu Teâlâ’nın, Kur’ân-ı Kerîm’de ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in mübârek hadîslerinde anlattıkları kıssaların, vaazlarda anlatılan uydurmalara ihtiyâcı yoktur. Nasıl ihtiyâcı olsun ki, vaazlarda yapmacık cümleler ve uydurmacık-kelimelerle kafiyeli konuşmalar bile yasak edilmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkas’ın kafiyeli konuşan oğlu Ömer, bir ihtiyâcı için kendisine geldiği vakit: “Senin böyle konuşman beni kızdırdı. Tövbe etmedikçe dileğini aslâ yerine getirmem.” dedi.

Üç kelimede secî yapan İbn Revâha’ya Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِيَّاكَ وَالسَّجْعَ يَا ابْنَ رَوَاحَةَ»

“Sakın secîli konu ma ey Revâha oğlu.”[123] demiştir:

Kaçınılması gereken secî iki kelimeden fazla olanıdır. Bunun için (Hâmî b. Nâbiga) düşük çocuğun diyeti ile alâkalı olarak: “Yemeyen, içmeyen, ağlamayan

ve sesi çıkmayan için nasıl diyet verelim? Bu hederdir.” deyince ve bu ibâredeki kelimeleri secîli olarak ifâde edince, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الأَعْرَابِ!»

“Arab’ın secîli konu ması gibi var mı?”[124] buyurdular.

Şiirlere gelince: Bunların da vaazlarda çok söylenmesi uygun değildir. Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ، أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ»

“Şâirler, bunların arkasına da sapkınlar düşer. Görmez misin bunlar her vâdide hayran olurlar?” (Şu’arâ sûresi, 26/224-225)

Yine Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ»

“Biz ona (Peygamber’e) **şiir öğretmedik. Zaten ona yakışmazdı da.”** (Yâsîn sûresi, 36/69)

Vâizlerin okuduğu şiirlerin, çoğu aşkı, mâşûkun cemâlini visâlin huzûrunu ve ayrılığın acısını anlatan şeylerden ibârettir. Hâlbuki dinleyenlerin çoğu, gönülleri güzel sûretlere meyyâl avâm tabakası insanlardır. Bu gibi şiirler, ancak onların gönüllerdeki aşklarını harekete geçirir, şehvetleri tutuşur, coşar ve kaynaşırlar. Bu gibi şiirlerin çoğu belki hepsi, dîni ifsâd eder. Yakışık alan, bu gibi şiirleri değil, belki davâsına delîl olacak, nasihat ve hikmet olan şiirleri okumaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً»

“Gerçekten,   iirlerden bâzıları hikmettir.”[125] buyurmuştur.

Eğer dinleyicilerin hepsi, Allah sevgisine dalmış havas tabakası olup mecliste başkası bulunmazsa o zaman, dış görünüşü insanlara, (Gerçekte ise Allah’a) işâret eden beyitleri okumakda mahzur yoktur. Çünkü her dinleyici, duyduklarını gönlünün isteğine göre anlar. Semâ bahsinde bunun hakîkati anlatılacaktır. Bunun içindir ki, Cüneyd, dâima on kişi civârındaki topluluğa hitâp ederdi. Cemâati yirmiyi bulsa, daha fazla konuşmazdı. Bu sebepten bir kere olsun cemâati yirmiyi bulmamıştır.

(Basra'lı) İbn Sâlim'in evi önüne kalabalık bir cemâat toplandı. "Bunlar senin adamlarındır, konuşmanı istiyorlar, konuş." dediler. İbn Sâlim: "Bunlar benim adamlarım değil, meclisin adamlarıdır, benim dostlarım havâstandır." dedi.

Şatha gelince, **şath** kelimesinden, bâzı sûfîyyenin îcâd ettiği iki sınıf kelâmı kasdediyoruz.

1 - Allâhu Teâlâ'ya olan aşklarını ifâde eden lüzûmsuz sözler ve zâhirî amellerden müstağnî kılan vuslât iddiâlarıdır. Hattâ bâzıları Allâhu Teâlâ ile birleşip aralarından perdenin kalktığı, Allâhu Teâlâ'yı gördüklerini ve ilâhî hitâba mazhar olduklarını iddiâ edecek kadar ileri gitmişlerdir. Onlar: "Bize Allah tarafından böyle söylendi, biz de böyle dedik" demekle kendilerini bu gibi sözleri yüzünden îdam edilen Hüseyn b. Hallâc-ı Mansûr'a benzetmek istediler ve onun **"Ene'l-hak"** sözü ile Bâyezîd-i Bistâmî'nin "Subhânî, Subhânî" (kendimi tesbîh ederim, kendimi tesbîh ederim) demesini de delîl gösterdiler. Bu nevi sözlerin avâm üzerinde büyük zararları vardır. Hattâ bu sebepten birçok çiftçiler rençberlikden ayrıldı ve bu gibi davâlar ile meşgul oldular. Çünkü insan tabîati bu gibi sözlerden zevk alır.

Bu iddiâlarda, amelsiz yüksek makam ve hâllere ulaşmak sûretiyle nefsi tezkiye var. Ahmaklar bu gibi iddiâlardan çekinmez. Bu gibi muzahraf sürçmeleri söylemekten de kaçınmaz. Bu sözleri reddedildiği vakit de "Bize karşı inkârın kaynağı, ilim ve cedeldir; ilim perde, cedel ise benlik işidir. Bizim sözlerimiz ise hak nûrunun tecellîsiyle içten doğan sözlerdir" demekten çekinmezler.

Bu ve benzerî sözler her tarafı istilâ etti ve avâm tabakasına çok büyük zararları dokundu. Hattâ bu gibi sözleri konuşanları öldürmek, Allâhu Teâlâ'nın dîninde on kişiyi yaşatmaktan daha efdaldir.

Ebû Yezîd-i Bistâmî'ye gelince: Evvelâ ona izâfe edilen bu gibi rivâyetler doğru değildir. Eğer hakîkaten kendisinden böyle bir şeyler duyulmuşsa belki bunları Allâhu Teâlâ'dan hikâye yoluyla söylüyor. Bunları kendine mâl etmek doğru olamaz. Nitekim:

«إِنَّنِي أَنَا اللهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا فَاعْبُدْنِي»

"Gerçek ibâdete lâyık Allah, benim, bana ibâdet edin." (Tâhâ sûresi, 20/14) âyet-i celîlesini onun ağzından duyduğumuzda bunu kendine mâl etmek doğru olamayacağı gibi.

2 - **Şath**'ın ikinci mânâsı, anlaşılmayan kelimelerden meydana gelen ve hiç bir kârı olmayan üstü kapalı korkunç bir takım ibârelerdir. Bunun iki sebebi var: Ya

aklî muvâzenesinin bozulması ve hayâlinin karışmasından ağzından çıkanı kulağının duymaması sebebiyle ne dediğini kendisinin de bilmemesidir ki, çokları böyledir. Veyahut bir şeyler anlayıp cehâleti sebebiyle anladığını kalıplandırıp ifâde edecek kelimeler bulamadığındandır. Bu gibi sözlerde bir fayda yoktur. Çünkü bu sözler, kalbi bulandırır, aklı şaşırtır, zihinleri hayrete düşürür veya dinleyenleri murâd olunmayan mânâları anlamaya sevk eder de herkes kendi kabiliyetine göre tevîllerde bulunur. Hâlbuki Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

«مَا حَدَّثَ أَحَدُكُمْ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَا يَفْقَهُونَهُ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ»

"Sizden biriniz bir cemâate, anlayamayacağı ekilde hitâp ederse, o söz cemâatte fitne uyandırır."[126]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

«كَلِّمُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ وَدَعُوا مَا يُنْكِرُونَ، أَتُرِيدُونَ أَنْ

يُكَذَّبَ اللهُ وَرَسُولُهُ؟»

"İnsanlara, anladıklarını söyleyin, anlamadıklarını terk edin, Allah ve Resûlü'nün yalanlamasını mı istersiniz?"[127]

İşte anladığını anlatamayanların hâli budur: Anlamadan konuşmak ise aslâ câiz değildir. İsâ (aleyhisselâm): "Hikmeti ehli olmayana vermeyin, hikmete zulmedersiniz; ehlinden esirgemeyin, ehline zulmedersiniz. İlâcı yara üzerine koyan tabîp gibi olunuz." buyurmuştur. Diğer bir ifâde ile hikmeti ehli olmayana vermek cehâlet; ehline vermemek ise zulümdür. Hikmetin hakkı olduğu gibi ehli de vardır. Her hak sâhibine hakkını veriniz.

Tâmmât denen lüzûmsuz sözlere, şath bahsinde anlatılanlar katıldığı gibi ayrıca muayyen bir mânâsı da vardır. O da şer'î sözleri, anlaşılan mânâlarından alıp da hiç bir faydası olmayan anlaşılmaz mânâlara nakletmektir. Bâtınîlerin tevîl âdetleri gibi. Bunun da İslâm dîninde harâm ve zararı çok büyüktür. Çünkü Sâhib-i Şerîat'ten bir haber olmaksızın ve akıl delâletinin îcap ettirdiği bir zarûret bulunmadan, lafızların mânâlarını değiştirmek sözlere olan itimâdı çürütür. Allâhu Teâlâ ve Peygamber (s.a.v.) kelâmının değeri kaybolur. (Çünkü kulluğumuzu, bu emirlerin zâhir mânâlarına göre tanzîm ediyoruz). Bunların iddiâsına göre, anlaşılan mânâya güvenmemek gerekir. Bâtın mânâ için bir kaide yoktur. Herkesin uydurmasına göre ayrı ayrı tevcîhlere gidilebilir. İşte bu da

İslâm dînine büyük zararı olan bid'atlerdendir. Bunun sâliklerinin gâyesi, insan tabiatı garabete meylettiği ve bundan lezzet aldığı için, garip şeyler ortaya koymakla zâhirini tevîl ederek, şerîati yıkmak ve insanları kendi bâtın ve bâtıl inançlarına çevirmektir. Nitekim Bâtıniye'yi red için tasnîf edilen **"Mustazhariye"** adındaki eserimizde bunu anlattık.

Bu **tâmmât** ehlinin Kur'ân'ı tevillerinden bâzı örnekler:

«اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى»

"Firavun'a git; o, azdı." (Tâhâ sûresi, 20/24)

Bunlar diyorlar ki, **"Firavun"** kelimesinden gâye, kalptir. Çünkü insan üzerine tuğyan eden kalptir.

«وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ»

"Ve asânı (değneğini) **at, bırak."** (Kasas sûresi, 28/31)

Buna da yaptıkları tevîl "Allâhu Teâlâ'dan başka dayandığın, her şeyi bırak." şeklindedir.

HADÎSLERİ TEVÎLLERİNDEN BÂZI ÖRNEKLER:

«تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً»

"Ramazan'da gece yemeğine kalkınız, çünkü onda bereket vardır."[128]

Onlara göre: "Geceleri tövbe edin." mânâsındadır. Buna benzer birçok tevîlleri var. Hattâ Kur'ân'ı baştan sonuna kadar tevîl etmişler ve zâhir mânâsından, İbn Abbâs'dan ve diğer âlimlerden rivâyet edilen mânâlardan ayrılmışlardır. Bu tevîllerin bâzılarının bâtıl olduğu katî olarak anlaşılır. **"Firavun"** kelimesine "kalp" mânâsı vermek gibi. Çünkü Firavun'un görülen bir insan olup Mûsa (a.s.)'ın kendisini davet ettiği, tarihin şehâdetiyle bize kadar gelen bir gerçektir. Ebû Cehil ve Ebû Leheb de bunun gibi. Bunlar göz ile görülemeyen, şeytan veya meleklerden değiller ki tevîl yolları aransın. **"Sühûr"** kelimesini istiğfâr ile tevîl etmek de bunun gibidir. Çünkü bizzât Peygamberimiz (s.a.v.) gece yemeği yer ve: "*Yeyiniz*" buyururdu.

Nitekim diğer bir hadîs-i şerîfte de şöyle buyuruluyor:

«هَلُمُّوا إِلَى الْغَدَاءِ الْمُبَارَكِ»

“Mübârek gıdaya (gece yemeğine) *buyurun.”*[129]

İşte bu tevîllerin bâtıl oldukları tevâtür ve his ile bilinir. Diğer bâzılarının butlânı da zann-ı gâlib ile bilinir ki, bunlar hâssalar ile alâkalı olmayan şeylerdir. Bütün bu gibi tevîllerin hepsi harâm ve sapıklık ve insanların dînini ifsâd etmektir. Bu gibi bâtıl tevîller ne sahabe ve ne de tabiînden ve ne de insanlara vâz u nasihate düşkün olan Hasan-ı Basrî gibi zevâttan rivâyet edilmiştir. Tamamen uydurmadırlar. Eğer bu gibi tevîller câiz olsaydı, o zaman Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in şu hadîs-i şerifinin bir mânâsı kalmazdı:

«مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

“Kur’ân-ı Kerîm’i kendi arzusuna göre tefsir eden cehennemdeki yerine hazırlansın.”[130]

Bu hadîsten, Kur’ân’ın, düşünce ve istinbat ile tefsirini yapmamak gerektiği mânâsını anlamak, doğru olmaz. Çünkü öyle âyetler var ki, bunlar hakkında sahabe ve müfessirlerden beş, altı ve hattâ yediye kadar mânâlar rivâyet edilmiştir ve bütün bu mânâların hepsi de Peygamber (s.a.v.)’den duyulmadığı bilinen bir gerçektir. Hattâ bu mânâlar telîf edilemeyecek şekilde ayrı ayrı da olabilir. Şüphesiz bunlar iyi anlayış ve uzun düşüncenin mahsûlüdür. Bu sebeptendir ki Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Abdullah b. Abbas radıyallahu anh hazretleri için:

«اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ»

“Allah’ım, sen onu dînde anlayı lı kıl ve tevîli ona öğret.”[131] diye duâ etmiştir.

Yaratıkları, yaratana dâvet ediyorum zannıyla, bilerek lafızları murâd olmayan bu gibi tevîllere çevirmeyi uygun gören ehl-i tâmmât, hadd-i zâtında doğru olan bir sözü, Peygamberimiz (s.a.v.) söylemediği halde söyledi deyip ona isnâd edenlere benzerler. Doğru olan her meseleye bir hadis uyduran gibi. Bu ise zulüm ve sapıklıktır; üstelik Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

“Bir kimse, benim söylemediğimi kasten, söyledi diye bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”[132] hadîsindeki hâle düşmektir. Hattâ bu tevîllerin fenâlığı, bu gibi isnâdlardan, daha çok ve daha büyüktür. Çünkü bu gibi tevîller, elfâza

olan itimâdı sarsar ve Kur’ân-ı Kerîm’den istifâde yollarını tamamen keser.

Verilen bu izâhattan, şeytanın insanları övülen bilgilerden yerilen bilgilere nasıl yönelttiğini öğrenmiş oldun. Bütün bunlar, fenâ bilginlerin ilimlerin adlarını kendi arzularına göre tefsîr edip karıştırmalarındandır. İlk asırda bu isimlerden maksadın hangi ilimler olduğunu aramadan ve bilmeden meşhûr isimlere güvenerek bu zümreye uymak, şeref ve hikmeti, mesleği değil de, sâdece adı hakîm olan bir kimseden beklemek gibidir. Bu asırda tabîbe de, şâire de, müneccime de **hakîm** denmektedir. Bu da, lafızların değişmesini unutmaktandır.

Beşinci Lafız: “Hikmet” sözüdür.

Tabîbe, şâire, müneccime ve hattâ çok daha düşük kimselere de **“hakîm”** ismi verilmektedir. Hâlbuki hikmet, Allâhu Teâlâ’nın övdüğü şeydir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de buyuruluyor:

«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ

خَيْرًا كَثِيرًا»

“Hikmeti dilediğine verir; hikmet kendisine verilen çok hayır elde etmiştir.” (Bakara sûresi, 2/269)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyuruyor:

«كَلِمَةٌ مِنَ الْحِكْمَةِ يَتَعَلَّمُهَا الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

“Hikmetten bir kelime öğrenmek, bütün varlığıyla dünyadan hayırlıdır.”[133]

Düşün bak, birinci asırda hikmet ne idi ve şimdi nereye nakledildi. Diğerlerini de buna benzet ve fenâ bilginlerin karıştırmalarından kendini koru. Bu gibi fenâ bilginlerin dîne olan zararları, şeytanların zararlarından çoktur. Çünkü şeytanlar (kendi başlarına bir şey yapamazlar.) Bunların aracılığıyla Müslümanların îmanını almaya çalışırlar. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e, “İnsanların en fenâsı kimdir?” diye sorulduğu vakit cevap vermek işitemedi ve *“Allahümme gafren” (Allah’ım, mağfiret et.)* buyurdu. Tâ ki tekrâr tekrâr sordular:

لَمَّا سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَرِّ الْخَلْقِ أَبَى

وَقَالَ: «اَللّٰهُمَّ غَفْرًا» حَتَّى كَرَّرُوا عَلَيْهِ فَقَالَ: «هُمْ عُلَمَاءُ السُّوءِ»

"Onlar, fenâ âlimlerdir."[134] buyurdu.

İşte övülen ve yerilen bilgileri ve birbirine karışmalarının sebeplerini öğrendin. Serbestsin; istersen aklını başına alıp sahâbe ve tâbiîne uyarsın, dilersen ucub ve kibir ipine sarılır da bu gibilerin peşinden gidersin.

Selefin kabûl ettiği ilimlerin çoğu kayboldu. İnsanların daldıkları ilimler ise hep sonradan îcâd edilmiş şeylerdir. Elbette ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu mübârek sözü doğrudur:

«بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ»

فَقِيلَ: وَمَنِ الْغُرَبَاءُ؟ قَالَ الَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَهُ النَّاسُ

مِنْ سُنَّتِي وَالَّذِينَ يُحْيُونَ مَا أَمَاتُوهُ مِنْ سُنَّتِي»

"İslâm dîni garîb olarak doğdu ve doğduğu gibi garîb olarak sönecektir. Garîblere müjde olsun.» Garîbler kimdir, sorusuna cevap olarak: *"Benim sünnetimden insanların bozduğunu islâh edenler ve terk edilen sünnetleri ya atanlardır."*[135] buyurmuşlardır. Diğer bir rivâyete göre de:

«هُمُ الْمُتَمَسِّكُونَ بِمَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ الْيَوْمَ»

"Onlar imdi sizin gittiğiniz yolda olan kimselerdir."[136] diye cevap vermişlerdir. Diğer bir hadîs-i şerîfde de:

«اَلْغُرَبَاءُ نَاسٌ قَلِيلٌ صَالِحُونَ بَيْنَ نَاسٍ كَثِيرٍ، مَنْ يُبْغِضُهُمْ

فِي الْخَلْقِ أَكْثَرُ مِمَّنْ يُحِبُّهُمْ»

"Garîbler, çokluk arasında az olan salih kimselerdir. Onları sevmeyenler, sevenlerden çoktur."[137] buyurmuşlardır. O ilimler o derece garîb kaldı ki onları anan kimseye düşmanlık ederler. Bu sebepten Sevrî radıyallahu anh: "Bir âlimin etrâfında toplanmış çok dostu olduğunu gördün mü? Bilmiş ol ki, o sâfî değil (riyâ ile) karışıktır. Çünkü eğer ilminin gereğiyle konuşsa, doğruyu söyleyeceği için çokları da kendisine husûmet besler, hepsi dostu olmazdı." diyor.

MAKBUL İLİMLERİN ÖVÜLEN MİKTARI

Bilmiş ol ki, ilimler bu îtibarla üç kısma ayrılır:

1 - Azı da çoğu da yerilen,

2 - Azı da çoğu da makbul olan ve çoğaldıkça daha güzel ve fazîletli olan,

3 - Yetecek kadarı makbul, fakat fazlası makbul olmayan ilimler.

Bu, tıpkı bedene ârız olan hâller gibidir.

Azı da, çoğu da makbul olanı var: Sıhhat ve güzellik gibi.

Azı da, çoğu da makbul değil: Çirkinlik ve kötü huy gibi.

Yetecek kadar makbul, fazlası ise makbul değil: Mâl infâk etmek ve şecâat gibi. Mâlın azını vermek, iyi yerlere sarfetmek makbuldür. Hepsini harcamak, fenâ yerlere isrâf etmek mezmûmdur. Orta derecede kendini koruyacak kadar şecâat makbuldür. Fakat haksız yerde şuna buna saldırmak ise tehevvürdür, makbul değildir.

İşte ilimler de bunun gibidir.

1 - Azı da çoğu da yerilen ilimler, ne dîn ne de dünyaya kârı olan bilgilerdir. Bu gibi bilgilerin zararı, kârından çoktur. Sihir, tılsım ve nücûm ilmi gibi. Bunların bâzılarının hiç bir kârı yok, belki insanın en kıymetli sermâyesi olan ömrünü bunlara sarfetmekte zarar ve ziyânı vardır. Dünyalık için faydalı olduğu sanılan diğer bâzılarının da zararı, kârından çoktur. Onun var olduğu zannedilen kârı, zararına nisbetle hiç bir değer taşımaz.

2 - Azı makbul, çoğu daha makbul olan ilimler ise Allâhu Teâlâ'nın zâtını, sıfatını, ef'âlini, yaratıklar üzerindeki âdetini ve evvelâ dünyayı sonra âhireti sıralamaktaki hikmetini bilmektir.

Zîra bu ilimler, hem zâtî bakımından ve hem de âhiret saâdetine yol olması bakımından aranılan bilgilerdir. Bu hususta son haddine ulaşacağım diye çalışmak, Allâhu Teâlâ'nın azametini idrâk etmedeki kusurdan kaynaklanır. Çünkü o, bir deryâdır ki onun derinliğini kimse ölçemez. Ancak herkes kendi kudreti nisbetinde o deryânın etrâfında ve sâhilinde dolaşabilir. Onun kıyılarına dalabilenler, Allâhu Teâlâ'nın tayin ettiği derecelere göre peygamberler, velîler ve ilmin inceliklerini anlamış gerçek bilginlerdir. İşte bu ilim, kitapların satırlarına girmeyen gizli bir ilimdir. Bu ilmi elde etmeye yardım eden, erbâbından öğrenmek ve âhiret bilginlerinin ahvâl ve vaziyetini tetkik etmektir ki, bunların alâmetleri ilerde açıklanacaktır. Bu, sâlikin ilk hâlidir. Daha sonra mücâhede, riyâzet, kalbi tasfiye ve dünya alâkalarından temizleme, peygamber ve velîlerin yolunu tutmak, bu ilmi elde etmeye yardım eder. Bununla berâber muvaffakiyet yine Allah'ın takdîri nisbetindedir. Fakat herhalde mücâhede şarttır. Çünkü hidâyetin anahtarı mücâhededir ve bu kapıyı mücâhededen başka bir kuvvet açamaz.

3 - Yalnız muayyen bir miktarı övülen ve fazlası makbul olmayan ilimlere gelince; bunlar da birinci bâbda açıklanan, farz-ı kifâye olan ilimlerdir. Bu ilimlerin her birinin en azı (iktisâr), orta derecesi (iktisâd), ömür boyunca ucu bucağı olmayan, sonu gelmeyen kısmı (istiksâ) vardır.

Sen, ya kendini ıslâh edenlerden veya kendini ıslâh ettikten sonra başkasını düzeltenlerden ol, sakın kendini ıslâh etmeden başkası ile meşgul olma. Eğer kendini düzeltmekle uğraşıyorsan, vaziyetin îcâbı sana farz olan ilimleri ve bununla alâkalı temizlik, namaz, oruç gibi zâhir amelleri öğren. Fakat en mühim olanı, ekseriyetin ihmâl ettiği, kalbin vasıflarını öğrenmek, onların övülen ve yerilen kısımlarını bilmektir. Çünkü hiç kimse kalbin kötü vasıfları olan hırs, haset, riyâ, kibir, ucub ve benzeri fenâ hasletlerden sıyrılmış değildir. Bu hastalıkların hepsi (mânen) öldürücüdür. Bunları ihmâl edip, zâhir ameller ile uğraşmak, bedendeki yaraların içini temizlemeden dışını katran ile sıvamaya benzer. Sokak tabiplerinin yaranın dış kısmını katranlamayı tavsiyeleri gibi, mukallid âlimler de kalbi temizlemeyi bırakıp zâhir amelleri tavsiye ederler.

Âhiret bilginleri ise yarayı kökünden tedâvi için bâtın temizliğini emreder ve fenâlığı kökünden kesmek isterler. Çoklarının bâtın temizliğini bırakıp zâhir amele, dönmelerinin sebebi, kalbin temizlenmesinin zor ve zâhir amellerin kolay olmasıdır. Nitekim (kökü ciğerlere dayanan) uyuzlu hastanın acı ilâçları içmekten çekinip dış bedenini sıvamakla meşgül olması gibi. Durmadan dışarıya ilâç sürmesine rağmen hastalık artar. (Kalbi düzeltmeden yapılan ameller de bunun gibidir.)

Eğer âhireti arayıp kurtuluşu arzu eder, ebedî helâkten kaçınmak istersen "Rub-ı Mühlikât"ta anlattığımız şekilde iç hastalıklarını ve tedâvi çarelerini bulmakla meşgul ol ki, bu sâyede "Rub-ı Münciyât"ta anlattığımız makbul makamlara yükselesin. Toprak, çalı çırpıdan ve diken gibi şeylerden temizlenip düzenlendiği vakit yeşillikler ve güzel kokulu otlar yetiştirdiği gibi, kötü huylardan temizlenen kalbin de iyi huylarla dolacağında şüphe yoktur. Yabancı maddelerini temizlemediğin kıraç bir topraktan mahsûl alamayacağından, emeğin boşa gideceği gibi, kalbini temizlemeden boşuna farz-ı kifâyelerle uğraşma. Bilhassa halk içerisinde bu ilimlerle meşgul olan varken. Zîra başkasının iyiliğine çalışırken kendini helâke sürükleyen akılsızdır. Bu davranış, kendini öldürmek için boynuna dolanmış yılan, koynuna girmiş akrep dururken, başkasının üzerine konan sineği kovalamak için yelpâze arayan kimsenin hâli gibi, en büyük ahmaklıktır.

Farz-ı kifâyeler ile meşgul olmak için, önce kalbi temizlemek, günâhların gizli ve âşikâresini terk etmek lâzımdır. Bunda tamamen muvaffak olduktan sonra

farz-ı kifâyelerle uğraş ve orada da ehemmi, mühim üzerine tercih etmek üzere, tertibe riâyet et. Önce Kur'ân-ı Kerîm'i, sonra hadîs-i şerîfeleri sonra tefsir ve sonra da Kur'ân-ı Kerîm'in **nâsih** ve **mensûh, mefsûl** ve **mevsûl** ve **müteşâbih** gibi diğer ilimlerini öğren. Hadîste de aynı şekli takip et. Daha sonra da fürû ile yâni mezheplerin amel bilgileriyle uğraş, **hilâf** ve **cidâl** ilimleriyle uğraşma. Sonra **usûl-i fıkıh** ile ve bunun gibi zamanın ve ömrün müsâadesi nisbetinde diğer ilimlerle meşgul ol. Bütün derinliklerini, inceliklerini anlayacağım diye bir fen ile uğraşma. Çünkü ilimler çok, ömürler ise kısadır. Bu anlattığımız ilimler âlet ve mukaddimeler olup bizâtihî maksûd değil, belki vâsıtadırlar. Vâsıta ile uğraşırken gâyeyi unutmamak lâzımdır. Lügat ilminden de Arap lisânını anlayıp konuşacak ve Kur'ân ve hadîsin garâibini bilecek kadarıyla kifayet et. Nahivden de kitap ve sünneti anlayacak derecedeki bilgi ile iktifa et ve iyi bil ki her ilmin, iktisâr, iktisâd ve istiksâ tarafları vardır. Diğerlerini de bunlara kıyâs edebilmen için biz **hadîs**, **tefsir**, **fıkıh** ve **kelâm**da bu mertebelere işâret edelim.

Tefsîrde iktisâr (kısaltma) Kur'ân'ın iki misli hacminde olandır. Alî el-Vahidî en-Nîsâbûrî'nin tefsiri gibi. Bu, veciz bir kitaptır. İktisâd, Kur'ân-ı Kerîm'in üç misli büyüklüğünde olanıdır. Yine aynı zâtın **"El-Vasît"** adındaki tefsiri gibi. Bundan fazlası da ömür boyunca lâzım olmayacak uzaltmalardır. (Yine aynı zâtın **"Basit"** adlı tefsiri gibi.)

Hadîste iktisâr: Hadis ilmine vâkıf bir zâtın düzeltmesiyle Buhârî ve Müslim'i okumak gibi.

Râvîlerin adlarını ezberlemeye gelince: Senden evvelkilerin onları bilmesi senin için de kifâyet eder. Sana düşen, onların kitaplarına itimad etmektir. Buhârî ile Müslim'i okuyacaksın derken bunları ezberleyeceksin demek istemedik. Ancak gerektiğinde oradan bulup alabilecek derecesi yeter. İktisâdı ise diğer sahih müsnedlerdeki hadîsleri de bunlar meyânına katmaktır. İstiksâ da zayıf, kuvvetli, sahîh, sakîm bütün hadîsleri ayrı ayrı rivâyet yollarıyla, râvîlerin ahvâlini, adlarını ve vasıflarını bilmek üzere öğrenmektir.

Fıkhta iktisâr: **"Hulâsatü'l-Muhtasar"** adlı eserde tertip ettiğimiz Müzenî'nin fıkhını okumaktır. İktisâd, bunun üç misli büyüklüğünde bir fıkıh kitabı okumaktır. Bu da **"el-Basît"**den telhîs ettiğimiz **"el-Vasît mine'l-Mezheb"** adlı eser gibi. İstiksâ ise **"el-Basît"** ve diğer uzun kitaplarda olduğu gibidir.[138]

Kelâm ilminin gâyesi: Ehl-i sünnetin selef-i sâlihînden rivâyet ettiği inanç esâslarını korumaktır. Bundan fazlası, eşyanın hakîkatini başka yollardan aramaktır. İktisâr derecede sünneti korumak, muhtasar bir kelâm kitabını okumakla mümkündür. O da bu kitapta bulunan **"Kavâidü'l-Akaid"** kısmı gibi.

İktisâd derecesi de, yüz yaprak civârında olan bir kelâm kitabı okumaktır. **“el-İktisâd fi’l- İtikad”** adlı eserimiz gibi.

Kelâm ilminin iktisâd derecesine, bid’atçılar ile münâzara etmek ve avâmı onların ifsâd etmesinden korumak için ihtiyâç vardır. Bu da ancak bid’atleri taassuba varmayan avâma tesir eder. Yoksa isterse azıcık olsun mücâdele usûlünü öğrenen bid’at sahiplerine bunun bir tesiri olmaz. Çünkü bu gibileri kelâm yoluyla ilzâm etsen bile onlar taassuplarından ayrılmazlar. Ancak ilzâmını kendi acziyetine verir ve “ben âciz kaldım, bunu ilzâm edecek başka çareler var” der ve senin cedeldeki kudretin sayesinde üstün geldiğini zanneder. Ama avâm kısmının bu gibi mücâdele ile hakîkatten uzaklaştırıldığı vakit taassubu kuvvetlenmeden, yine böyle bir mücâdele ile hakîkat yoluna getirilmesi mümkündür. Fakat taassubu kuvvetlenince artık onları ıslâh ümidi tehlikeye düşer. Zîra taassup, inançları yerleştirmeye sebeptir. Bu da fenâ âlimlerin âfetlerindendir. Çünkü onlar, hakkı açıklamak için son derece taassup gösterir ve muhâliflerine horluk ve hakâretle bakarlar. Bu da onları misliyle mukabeleye sevk eder ve boş dâvâlarını gerçekleştirmek için bütün imkânlarını seferber ederler. Fakat eğer onlara tenhâlarda tatlılık ve yumuşaklıkla gidileydi ve taassup ve tahkîrden ârî davâlar nezâketle anlatılaydı dilekler yerini bulurdu. Ne yazık ki, rütbe ve mevkî ancak muhît ile olur; muhît edinmek için de böyle (yaygara koparmak), hasımlara çatmak, taassup gösterip tel’în etmek ile mümkün olabileceğinden, bunlar da taassubu âdet edinip, âlet olarak kullandılar ve hareketlerine de dîni koruma ve Müslümanları müdâfaa adını verdiler. Gerçek şu ki, bu harekette olanları taklîd bile, insanları helâke sürükler ve bu gibi bid’atleri insanların gönüllerinde yerleştirir.

Şu son asırlarda mezhepler arasında türeyen hılâfiyât’a ve bu hususta selef devrinde eşine rastlanmayan uzun yazılar, tasnif ve mücâdelelere gelince: Öldürücü zehirden kaçar gibi bunlardan sakın ve bunların civârına bile yaklaşma. Çünkü bu ilim, tedâvisi olmayan fenâ bir hastalık gibidir. (Gurûr bahsinde) âfet ve tehlikelerini açıklayacağımız gibi bütün fakîhleri, taassupla beraber benlik ve övünmeye sürükleyen bu ilimdir.

Onlar kendilerini kurtarmak için “İnsanlar bilmediği şeylerin düşmanıdır.” darb-ı meselini söylerlerse de sen buna kıymet verme. Bu hususta öncekilerden daha çok tasnif, tahkik ve mücâdele ile açıklamalarda bulunmak sûretiyle kıymetli vakitlerini harcadıktan sonra Allâhu Teâlâ’nın lutfuyla kusurlarını görüp bütün bunları terk ederek nefsini ıslâh ile uğraşan kimsenin şu nasihatini dinle. Fetvâ şeriatın direğidir, şeriatın gizli illetleri ancak Hılâfiyat (Mezheplerin ayrılıkları meselelerini bilmek) ile bilinir, diyenlerin sözüne kıymet verme. Zîra

mezheplerin illetleri kendi mezhep kitaplarında yazılıdır. Ondan fazlası lüzûmsuz mücâdele ve münâkaşadır. İlk asırdaki bilginler ve sahâbe, fetvâda bu sonrakilerden daha üstün oldukları halde, bu gibi mücâdeleleri bilmezlerdi. Mücâdelelerin kârı olmak şöyle dursun, belki fıkhın zevkini bozan zararlı bilgilerdir.

Fıkıhtan gereği gibi zevk alan müftünün kanaati, onun çok kere mücâdele yoluyla ifâde edilemeyeceği merkezindedir. Mücâdeleyi şiâr edinen kimse, zekâsını hep bu yolda kullanır ve fıkhın zevkine varmaktan tenbelleşir. Gerçekte, cedele girişenler, ün yapıp mevkî isteyen kimselerdir. Buna bahane olarak da, gayesinin mezheplerin illetlerini arayıp onları açıklamak olduğunu gösterirler. Hâlbuki kıymetli ömür sermâyesi cedel yolunda giderken fıkıh ilminden mahrum kalır. (Çünkü o fıkha değil mücâdelesine çalışıyor). Görünmeyen cin şeytanlarından korkma. (Zîra sen onlara cephe almış haldesin, düşmanlığınız âşikârdır. Onlar, Allah'ın yardımıyla sana bir şey yapamaz.) Fakat (görülen) insan şeytanlarından (ki bunlar fenâ âlimlerdir) kendini koru. Çünkü onlar, insanları karanlığa sevketmekte ve aldatmakta, cin şeytanlarının pabuçlarını ellerine verecek kadar ileri gitmişlerdir.

Hülâsa, akıllı kimseler için makbul olan, bu âlemde tek başına Allah huzûrunda olduğunu, ölümün, hesâbın ve kitabın, cennet ve cehennemin önünde olduğunu düşünerek, bunlardan yarayışlı olanı alıp zararlı olanı atmaktır vesselâm.

Bâzı kâmil kimseler âlimin birini (öldükten sonra) rüyalarında görmüş ve "O mücâdele ettiğin ilimler ne oldu? Onlardan bir kâr gördün mü?" diye sormuşlar. O da avucunu açıp üflemiş yâni onlar kül olup dağıldı gitti (hebâen mensûra oldu). Ancak gece karanlığında Allah için kıldığım iki rekat namazdan fayda gördüm." demiş. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde:

«مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ» ثُمَّ قَرَأَ:

(مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ)

"Doğru yola girdikten sonra, mücâdele etmedikçe hiç bir kavim sapmaz."[139] buyurmuştur. Sonra Peygamber Efendimiz (s.a.v.): **"Bunu sana sırf bir cidâl olarak fırlattılar, doğrusu onlar çok husûmetçi bir kavimdir."** (Zuhrûf sûresi, 43/58) âyet-i celîlesini okumuştur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Allâhu Teâlâ'nın:

«فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ»

“Onlar ki, kalplerinde zeyğ (yamukluk, eğrilik) **vardır.”** (Âl-i İmrân sûresi, 3/7) âyet-i celîlesindeki **“Zeyğ”** kelimesinden murâd-ı ilâhîsi Allâhu Teâlâ’nın:

«فَاحْذَرْهُمْ»

“Onlardan kaçının.” (Münâfıkûn sûresi, 63/4) diye emrettiği mücâdelecilerdir, buyurmuştur.

Seleften bâzıları (ilk asrın büyükleri) cedel ve münâzarayı zemmetmek üzere diyorlar ki: “Son zamanlarda öyle insanlar gelecek ki, amel kapısı onlara kapanacak ve mücâdele kapısı açılacaktır.”

Bâzı rivâyetlerde şöyle naklolunur ki:

«إِنَّكُمْ فِي زَمَانٍ أُلْهِمْتُمْ فِيهِ الْعَمَلَ وَسَيَأْتِي قَوْمٌ يُلْهَمُونَ

الْجَدَلَ»

“Siz bir zamandasınız ki, bu zamanda size amel öğretilmi tir. İleride bir kavim gelecek, onlara da cedel öğretilecektir.”[140]

Meşhûr bir hadîs:

«أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الأَلَدُّ الْخَصِمُ»

“Allâhu Teâlâ’nın en çok buğzettiği, mücâdelede direnen kimsedir.”[141]

Diğer bir hadîste şöyle buyuruluyor:

«مَا أُوتِيَ قَوْمٌ الْمَنْطِقَ إِلَّا مُنِعُوا الْعَمَلَ»

“Mücâdeleyi öğrenen kavim, amelden uzakla ır.”[142]

İbn Abdülberr, Ebû Mihcen’den.

İbn Abdülberr. Ebû Hureyre’den.

Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Abdullah b. Amr’dan.

Bu husûsta Peygamberimiz (s.a.v.)’in hadîsi olmakla berâber, esasen 23 senelik peygamberlik devresinin ilk altı ayı rûyâ ile geçmiştir. İşte bu, nübüvvetin kırk altıda biri olur.

İbn Abdülberr, Câbir’den.

Ebû Dâvud, Bureyde'den.
Kaynağı bulunamamıştır.
Ebû Nuaym **"Hilye"**de Suveyd b. el-Hâris'den.
Ebû Bekir b. Lâl **"Mekârim-i Ahlâk"**ta.
Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
İbn Abdûlberr, Şeddad b. Evs'den.
Taberânî. Ebû Umâme'den.
Tirmizî, Enes'den.
Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.
Birinci Bâb'da geçmiştir.
Bu ifade ile bulunamamıştır.
Müslim, Mugîre'den.
Buhârî, Ubeyy b. Kâb'dan.
Ukaylî **"Zuafâ"**da.
Buhâri, Ali'den.
Buhârî ile Müslim, Enes'den
Ebû Dâvud, Nesef, İbn Hibban, İrbaz b. Sariye'den.
Tirmizî, İbn Abbas'dan.
Buhârî İbn Abbas'dan.
Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.
Yukarıda geçmiştir.
Dârimî.
Müslim, Ebû Hureyre'den.
Aslı bulunamamıştır.
Ahmed, Abdullah b. Amr'dan.
İmâm-ı Gazâlî, Şâfiî olduğu için, Şâfiî fıkıh kitaplarından örnekler vermiştir.
Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Umâme'den.
Kaynağı bulunamamıştır.
Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den.
Kaynağı bulunamamıştır.

DÖRDÜNCÜ BAB: TARTIŞMANIN ÂFETLERİ VE ŞARTLARI

Bilmiş ol ki, hilâfet vazîfesini Peygamberimiz (s.a.v.)'den sonra Hulefâ-i Râşidîn (Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali) radıyallahu anhüm deruhde etmişlerdi. Bunlar, Allâhu Teâlâ'yı bilen, ilâhî hükümlere vâkıf olan, gerçek imamlar idi. İstişâresi gereken bâzı meseleler müstesnâ, hüküm ve fetvâlarında kimseye ihtiyaçları yoktur. Bunun için devirlerinde âlimler tamamen âhiret ilmine hasr-ı nefs etmiş ve yalnız onunla meşgul olmuşlardı.

Dünya işlerinden, insanları alâkadar eden hükümler ve fetvâlardan çekinir ve fetvâ vermemek için kendilerini müdâfaa ederlerdi. Sîret ve ahlâklarından rivâyet edildiği gibi bütün imkânlarıyla Allâhu Teâlâ'ya yönelmişlerdi.

Vaktâ ki hilâfet, fetvâya gücü yetmeyen ehliyetsiz ellere geçti, fakîhlerden yardım dilemek ve hükümlerinde fetvâ almak için, her hâllerinde onları berâberlerine almak zorunda kaldılar.

Tâbiîn (Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i görmeyip sahâbeye yetişen) bilginlerinden selefin yolunu tutan ve sahâbenin usûlüne riâyet eden bir kısmı kalmıştı ki, onlara kadılık ve fetvâ için mürâcaat edildiği vakit kaçınır ve çekinirlerdi. Bu sebepten halîfeler, vazîfe vermek için onları zorlamaya mecbûr oldular.

Pâdişahların âlimlere yönelmesini, âlimlerin ise bunlara iltifât etmediklerini gören zamanın insanları, padişahlar tarafından verilen mevkileri elde etmek için ilim öğrenmeye yöneldiler. Fetvâ ilmine çalıştılar ve kendilerini hükümdarlara takdîm ettiler; onlarla buluşmak için iltimaslar aradılar ve onlardan vazîfeler, hediyeler istediler. Kimisi umduğunu buldu, kimisi de bulamadı. Dileği yerine gelen isteme alçaklığından kendini kurtaramadı. İşte böylelikle fakîhler aranır halde iken, kendileri aramaya başladılar. Pâdişahlardan çekinmekle, onlara yönelmekle, yüce iken küçük düştüler. Ancak her asırda Allâhu Teâlâ'nın yardımına mazhar olan bilginler müstesnâdır.

Kaza ve hükümlerde fetvalara ihtiyâç fazla olduğu için o asırda en çok fetva ve hüküm ilimlerine yöneldiler.

Sonraları İslâm akaidine dâir bâzı sözleri işitip onları dinlemeye meyleden âmirler ve başkanlar peydâ oldu. Pâdişahların bu temâyülünü görenler **"Kelâm"** ilmine daldılar. Bu bâbda birçok eserler yazıp mücâdele usûllerini kurdular, makalelerinde muhâlefet yollarını açtılar. Böyle yaparken, dîni koruyup sünneti

müdâfaa ettiklerini ve bid'atçileri horluğa düşürmek istediklerini zan ve iddia ettiler. Nitekim onlardan önce fetvâlarla uğraşanların, güyâ insanlara acımak ve onlara öğüt vermek için gâyelerinin dîni korumak, Müslümanların dînî işlerini boyunlarına almak olduğunu sandıkları gibi.

Daha sonra bir sınıf ekâbir zuhûr etti; bunlar da mamûreleri harâbeye çevirecek kadar açık husûmetlere ve kanlı mücâdelelere yol açtığı için kelâmda mücâdele kapısının açılmasını uygun bulmadılar da, fıkıhta mücâdeleye ve bilhassa İmâm Şâfiî ile İmam-ı Azam mezheplerinin hangisinin daha üstün olduğunu münâkaşaya meylettiler. Bunu görenler kelâm ve diğer ilimleri terk ederek, İmâm Şâfiî ve İmâm Ebû Hanîfe arasındaki ayrılıklar üzerinde durdular da, İmâm Mâlik, Süfyân-ı Sevrî ve Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin içtihâdlarını ihmâl ettiler. Böyle yaparken de, gâyelerinin şerîatın inceliklerini açıklayıp mezheplerin illetlerini yerleştirmek ve fetvâ usûlünü genişletmek olduğunu sandılar. Bu husûsta birçok garîb meseleler bulup çıkardılar, kitaplar yazdılar, çeşit çeşit mücâdele yolları buldular ki, bu hâl şimdi de devâm etmektedir. Gelecek asırlarda ne olacağını ve Allâhu Teâlâ'nın mukadderâtı neden ibâret olduğunu bilemeyiz.

İşte bilginleri, bu ilimiere sevk eden, büyüklerin bu ilimlere temâyüllerinden başka bir şey değildir. Eğer pâdişahlar ve ekâbir diğer imamların mezheplerine veya başka mezheplere meyletse onlar da ona yönelirlerdi ve gâyemiz Allâhu Teâlâ'ya yaklaşmak için dîn ilmiyle uğraşmaktır der ve bunu müdâfaadan geri kalmazlardı.

MÜNAZARA BAHSİ

Bilmiş ol ki bunlar, insanları bu yola çekerek "Bizim mübâhaseden gâyemiz, gerçeği açığa çıkarmaktır. Zîra aranan gerçektir. İlimde mânâyı bulmak için düşüncenin ve fikirleri karşılaştırmanın fayda ve tesîri büyüktür. İşte sahâbe-i kirâmın da radıyallahu anhüm âdetleri böyle idi." derler. Nitekim mîrasta, dede ile kardeş meselesi[143], şarap içenleri had meselesi[144], içtihâdında yanılan imama tazmînin borç olması, Ömer'den radıyallahu anh korkarak çocuğunu düşüren bir kadına Ömer'in diyet vermekle hükmolunması ve diğer ferâiz meseleleri ve benzerî meseleler ile Şâfiî, Mâliki, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan, Ebû Yûsuf ve diğer âlimlerden (Allah onlara rahmet etsin) nakledilenler gibi.

Sana yapacağım şu açıklama ile bu karıştırmalarını kolaylıkla anlayacaksın. Hakkı aramak için yardımlaşma, dînin icâbındandır. Fakat bunun sekiz şartı ve alâmeti vardır.

1 - Bu kabîl araştırmalar farz-ı kifâyeden olduğu için, farz-ı aynları bitirmeden bununla uğraşmamak. Üzerinde farz-ı ayn borçları dururken, hakkı aramak için farz-ı kifâye ile uğraşıyorum diyenler yalancıdır. Bu vaziyet, kumaş dokuyup dikmekle uğraşan bir beynamazın, bunu yapmaktaki gâyem: "İnsanları çıplak namaz kılmaktan kurtarmaktır." demesine benzer ki, bu da bâzen böyle olur ve vukûu da mümkündür. Nitekim fakîhin, hilâf ilminde bahsedilen nâdir meselelerin vukûunun mümkün olduğunu zannetmesi gibi. Münâzara ile uğraşanlar ise kendilerine farz-ı ayn olan birçok şeyleri ihmâl ederler. Bir kimse, derhâl iâdesi gereken bir emâneti varken onu ödemeden en büyük ibâdet olan namaz kılmaya başlasa bile Allâhu Teâlâ'ya âsî olur. Kişinin mutî sayılması için vaktine, tertibine ve şartına riâyet etmeden yalnız yaptığı işin ibâdet cinsinden olması kâfî değildir. (İbâdet olması için bütün bunlara riâyet şarttır.)

2 - Bu münâzaradan daha mühim bir farz-ı kifâye olduğuna kanî olmayacak. Eğer bundan daha mühim bir farz-ı kifâyenin varlığı kanâatinde iken hâlâ münâzara ile uğraşırsa (mühimmi ehemm üzerine tercih ettiği için) günâhkârdır. Bu, susuzluktan ölüme mahkûm olanlara su bulmak imkânı varken, kan almak ilmiyle uğraşan kimsenin hâline benzer. Sanır ki, bu farz-ı kifâyedir. Eğer bir memlekette bu meslek erbâbı olmasa insanları ölüme mahkûm olur.

Kendisine bu işi yapan daha birçokları var dense, cevabında: "Başka bilenlerin bulunması bunun farz-ı kifâyeliğini kaldırmaz." der. İşte memlekette ihmâl edilmiş daha mühim farz-ı kifâyeler dururken, münâzara ile uğraşanların hâli,

susuzluktan ölüme mahkûm kimseler varken onlara bakmayıp kan almayı öğrenmeye uğraşan kimsenin vaziyetine benzer.

Fetvâ'ya gelince: Müslüman memleketlerinde fetva verecek birçok kimseler bulunduğu halde nice farz-ı kifâyeler vardır ki fakîhler, bunları ihmâl etmiş ve aslâ taraflarına bakmamışlardır. Bunların en mühimlerinden biri de tabâbettir. Öyle ki, çok memleketlerde şer'î hükümlerde sözüne îtimâd edilir Müslüman tabîb yoktur. Böyle iken fakîhlerden hiç biri bu mevzûyu ele almaz.[145]

Yine bunun gibi, **emr-i mâ'rûf, nehy-i münker, farz-ı kifâye**den iken münâzara eden kimsenin meclisinde, (erkeklere, giyilmesi yasak olan) ipek elbiseyi giyen (ve benzerî) yanlış hareketlerde bulunanlar varken bunlara aldırış etmez de, vukûu çok ender olan, olsa bile onu bilecek daha nice kimseler bulunan bu gibi farz-ı kifâyeler ile Allâhu Teâlâ'ya yaklaşacağını zanneder. Enes radıyallahu anh rivâyet ederek der ki:

«قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ مَتَى يُتْرَكُ الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا ظَهَرَتِ الْمُدَاهَنَةُ فِي خِيَارِكُمْ وَالْفَاحِشَةُ فِي شِرَارِكُمْ وَتَحَوَّلَ الْمُلْكُ فِي صِغَارِكُمْ وَالْفِقْهُ فِي أَرَاذِلِكُمْ»

"Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e: "Emr-i mârûf, nehy-i münker ne zaman terk edilir?" diye sorulmuş, cevabında: *"Hayırlı adamlarınızda gev eklik,* (müdâfaada çekimserlik) *hâli görüldüğü, fenâ adamlarınızda fuhu ve zinâ çoğaldığı, idârî i leriniz küçüklerin ve ayak takımının eline geçtiği, fıkıh ilmi de rezîl kimselerin eline dü tüğü zaman"* buyurmuştur.[146]

3 - Bu gibi münâzaraya girecek olan bizzât müctehid ve kendi reyi ile fetvâ verebilecek seviyede olmalı; Şâfiî, Hanefî gibi imamların mezhebiyle münâzaraya girip işine geldiğini bir imamdan, işine geldiğini diğer imamdan almak sûretiyle olmamalı. Sahâbe ve imamların yaptığı gibi olmalıdır.

İctihâd mevkiine yükselemeyenler, bu asırda olanlar gibi, kendilerine sorulan meseleye, ancak bağlı bulundukları mezhep imamından naklederek cevap verirler. Eğer imamının içtihadını zayıf bulursa, onu terk etmesi câiz değildir. Binâenaleyh başkasının ictihâdıyla fetvâ veremeyeceğine, mezhebi de bilinmiş olduğuna göre, daha mücâdele etmesinde ne kâr var? Eğer bir meselede şüphe

ederse uygun olan: “Ben bunu anlayamadım, belki bağlı bulunduğum mezhep imamının bu bâbda bir cevabı var. Fakat ben bilemiyorum. Çünkü ben başlı başına bir müctehid değilim.” demesi lâzımdır. Münâkaşası yapılan meselede mezheb imamının iki sözü varsa bâzen bir tarafa meylederek benim nazarımda bu daha uygundur diyebilir. Hâlbuki şimdiki mübâhaseciler bu gibi meselelere asla yaklaşmaz da ayrılıkları katî olan meseleler üzerinde dururlar.

4 - Vuku bulmuş veya yakında vukûu muhtemel olan meseleler münâkaşa edilmelidir. Zîra sahâbe-i kirâm (radıyallahu anhüm) bütün meşveretlerini yeni olmuş veya yakında olması ihtimâli mevcûd bir hâdise için yaparlardı. Hâlbuki şimdiki mübâhaseciler, insanların muhtâç oldukları meseleler üzerine değil, belki gelişi-güzel mücâdele mevzuu olacak, davul sesi gibi her tarafa duyurup adam toplayacak lüzûmsuz meselelerin münâkaşasını yapar, sık sık görülen vakalara hiç temâs etmezler, ve bunlar ihbârîdir; yâni “falanca rivâyet etti, falan kitapta yazıyor, bunlar köşe bucak meseleleridir. Bu gibi toplulukta bunlar konuşulmaya değmeyen şeylerdir.” derler. Mübâhasedeki gâye, hakkı aramak olup hakîkati bulmakta seleften gelen haberlere dayanırken “Bu mesele ihbârîdir veya bu köşe bucak meselesidir, mecliste konuşmaya değmez” diyerek bu gibi meseleleri terk etmeleri cidden şâyân-ı hayrettir.

5 - Münâzaranın büyükler huzûrunda ve halk arasında olmaktan ziyâde, tenhâ yerlerde olmasını tercih etmektir. Zîra tenhâ yer, aklı bir noktaya teksif eder. Zekâ ve düşünceyi toplamaya, gerçeği anlamaya daha elverişlidir. Halk arasında mübâhasede riyâ (gösteriş) tehlikesi ve haklı haksız, üstün gelme hırsı uyanır. Hâlbuki sen bilirsin ki, münâzaralarını meclislerde ve büyükler huzûrunda yapmak istemeleri Allah için değildir. Bunlar arkadaşı ile başbaşa kalınca hiç de konuşmaz; hattâ sorduğuna bile cevap vermez. Ama büyüklerden biri gelse veya bir cemaat bulunsa hîle bâbında hiç bir şey bırakmaz, söz ebesi olmak için her şeyi sayar döker.

6 - Münâzara edecek olan, gerçeği aramakta kaybını arayan kimse gibi olmalıdır. Kaybını kendisinde veya yardımcısında bulması arasında bir fark gözetmemelidir. Münâzara ettiği zâtı düşman değil, yardımcı tanımalıdır. Kaybettiğini bulduran kimseye teşekkür ettiği gibi, hatâsını bildiren ve gerçeği gösteren zâta da aynı şekilde teşekkür etmeli, ona ikrâm etmeli ve kendisi de memnûn olmalıdır. Onu kötülememelidir. Sahâbenin radıyallahu anh müşâveresi böyle idi. Hattâ Hazret-i Ömer radıyallahu anhüm cemâat huzûrunda hutbede iken bir kadın sözünü reddedip hatâsından dolayı kendisini îkaz edince, Hazret-i Ömer: “Bir erkek yanıldı, bir kadın doğruyu buldu.” diyerek

memnûniyetini açıkladı.[147]

Hazret-i Ali'den radıyallahu anh bir mesele soruldu. Hazret-i Ali radıyallahu anh cevap verdi. Adam "Öyle değil, böyledir." deyince: Hazret-i Ali: "Ben yanıldım, sen doğruyu buldun. Her âlimin üstünde âlim vardır." buyurdu.

(Kûfe Valisi) Ebû Mûsâ'l-Eş'arî Hazretleri'ne biri sordu:

– Muhârebede öldürüp netîcede ölen nerededir? Ebû Mûsâ:

– Cennettedir, demesi üzerine, bunu duyan İbn Mes'ûd Hazretleri:

– Belki vali suâli anlayamadı, bir daha git, diyerek adamı üç defa Ebû Mûsâ'ya gönderdi. Üçünde de Ebû Mûsâ:

– Benim bildiğim bundan ibârettir, deyince, İbn Mes'ûd:

– Eğer Allah yolunda hakkı bularak öldürdü ise cennetliktir, demesi üzerine, Ebû Mûsâ:

– Doğrusu budur. Bu âlim varken benden bir şey sormayın, dedi. İşte doğruyu arayanlar böyle insâflı olur.

Eğer bu meseleyi şimdiki bayağı bir fakîhe anlatsa İbn Mes'ûd'un sözünü kabûl etmez ve hemen itirâz ederek, İbn Mes'ûd'un: "Eğer hakkı bularak öldürdüyse" sözünü reddeder ve "Buna lüzum yok, çünkü bu herkesin bildiği bir şeydir." derdi.

Bugünkü münâzaracıların vaziyetine dikkat edersen görürsün ki hakîkat, hasmının sözünde tecellî edince yüzü kararır, rezil olur. Bütün imkânlarıyla ona üstün gelme çaresini arar, kendisini ilzâm edeni, ömrü boyunca yerer ve kötüler. Sonradan da gûyâ gerçeği aramakta kendisini sahâbeye benzetmekten de utanmaz.

7 - Münâzara ettiği yardımcısının (sûretâ, hasmı ise de gâye gerçeği aramak olduğuna göre, aslında hasım sûretinde yardımcıdır.) Başka delîle, bir şüpheden başka şüpheye geçmesine engel olmamak. Eskilerin mücâdelesi böyle (samimî) idi. Bunun gibi mücâdele arasındaki: "Bu söz beni ilzâm etmez, tenâkuza düştün." gibi lehine olsun, aleyhine olsun, bid'at sözleri çıkarıp atmalıdır. Çünkü gerçeğe dönmek dâima boş sözü nakzeder.

Binaenaleyh evvelki sözünü bozuyor diye kabul edilmemesi doğru olmaz. Hâlbuki şimdiki meclislerde cereyân eden münâzaralar hep bu gibi mübâhase ve mücâdeleler ile geçer. Hattâ delîl getiren bir aslî kaidenin kendi kanâatınca bir illet ile malûl olduğunu iddiâ eder. Hasmı "Bu kâidedeki hükmün bu illetle malûl olduğuna delîlin nedir?" diye sorunca: "Bu hüküm aslında şu illet ile malûldür. İşte bu hükümden benim anladığım budur. Senin daha kuvvetli delîlin var ise anlat da onun üzerinde duralım." der ve "Bu meselede senin anlamadığın daha

başka mânâlar var fakat anlatmam. Çünkü anlatması bana düşmez." demekle taarruzunda direnir. "Mâdem ki bildiklerin var, onları söylemen lâzım." der. İtirâz eden anlatmamakta ısrâr eder ve "Anlatmak bana düşmez." der. Münâzara meclisi, bu gibi boş sözlerle sona erer. Bu miskin bilmez ki, "Bilirim fakat söylemem veya söylemek benim borcum değil." dediği, şerîata karşı sırf bir yalancılıktır. Zîra eğer bir şey bilmiyor ve yalnız hasmını ilzâm için böyle söylüyorsa, bu adam bilmediği halde "Bilirim" demekle fâsık ve yalancıdır. Allâhu Teâlâ'ya âsî olup hışmına uğramıştır.

Eğer gerçek biliyorsa, şer'î bir hükmü gizlemesi bakımından yine fâsıktır. Hâlbuki öğrenmek için dîn kardeşi kendisinden soruyor. Vereceği cevap doğru ve sağlam ise onu hemen kabûl edecek; zayıf ise zayıflık cihetlerini anlatacak ve dîn kardeşini cehâlet karanlığından ilim aydınlığına ulaştıracak. Sorulduktan sonra, dînî bir meseleyi bildirmenin vâcip olduğunda ihtilâf yoktur. Onun "Bunu söylemek benim borcum değil." demesi laf ile güreş tutmakta olduğunu ve hîle yolunda kendi arzu ve isteğiyle îcat ettiği cedel şerîatinde lâzım değil demek istediğini gösterir. Yoksa Şerîat-ı Muhammedîye göre, bildiğini bildirmesi lâzımdır. Söylememekle ya yalancı veya fâsık mevkiine düşer.

Sahâbenin müşâveresiyle selefin fetvâ işlerini birbirlerine havâle etmelerine bak. Onlarda buna benzeyen bir şey var mı? Onlarda bir delîlden diğer delîle, kıyâstan hadîse, haberden âyete geçmek isteyene hiç müdâhale edilmiş midir? Belki bütün münâzaraları bu kabîldendir. Çünkü (gerçeği aramakta olan) onlar, hatırlarına gelen her şeyi olduğu gibi söyler ve onun muhâkemesini yaparlardı.

8 - Münâzarayı, kendinden istifâde edilmesi umulan âlimlerle yapmalıdır. Hâlbuki (Bugünün münâzaracıları) gerçeğin, hasmının sözünde tecellî etmesi korkusuyla dâima kendilerinden küçükleriyle münâkaşa eder ve boş şeyleri onlara yutturmak isterler, ekâbir ve efâzıl ile mübâhaseden kaçınırlar.

Münâzara için şu sekiz şarttan başka daha nice şartlar varsa da bu sekiz şart, Allah için münâkaşa edenle, başka bir gâye uğrunda münâzara edenleri sana tanıtmak için kâfidir.

Kısaca bilmiş ol ki, en büyük düşmanı olup dâima kendisini helâke götürdüğü ve kalbini kapladığı halde, şeytan ile mücâdeleyi terk edip ictihâd meselelerinde başkasıyla mücâdele eden ister isâbet etsin, ister isâbet edenlere mükâfatta ortak olsun; şeytanların eğlencesi ve hâlis insanlar için bir ibret levhası olur. Aşağıda sayacağımız âfetlerin karanlıklarına daldığı için, şeytan da sevinmiş olur. Allah'tan yardım ve hidâyet dileriz.

MÜNÂZARANIN ZARARLARI VE MÜNÂZARADAN DOĞACAK

KÖTÜ HUYLARIN AÇIKLANMASI

İyi bil ki, hasmına üstünlük ve onu susturmak, insanlar arasında yücelik ve fazîlet elde etmekle böbürlenmek ve bu sebeple insanları kendine çevirmek için yapılan münâkaşalar, Allah yanında bütün kötü huyların kaynağı olup, buna karşılık şeytanın hoşuna giden bir hâldir. Bu gibi mücâdelenin, diğer ahlâkî hastalıklardan olan kibir, ucub, haset, kendini tezkiye, makam sevgisi ve benzerlerine nisbeti; şarap içmenin, **zîna**, **kazf** (Nâmuslu kadına iftirâ), adam öldürmek ve hırsızlık yapmaya olan nisbeti gibidir. İçki ile diğer (adam öldürme ve benzeri gibi) fenâlıklardan birini yapmaktan muhayyer olan bir kimse "İçki ehvendir." diye bunu tercih ettikten sonra, sarhoşluğun tesîriyle diğer bütün fenâlıkları irtikâp ettiği gibi, münâzaralarda üstün gelmeyi ve bununla övünmeyi seven ve makam âşığı olan kimsedeki bu hâl, bütün fenâlıkları kendisinde toplar ve kendisini her türlü kötülüklere sürükler. Bu huyların kötü oldukları Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs delîlleriyle eserimizin **"Mühlikât"** bahsinde açıklanacaktır.

Fakat biz burada münâzaranın doğurduğu asıl fenâlıklara kısaca işâret edelim:

1 - **Hased** (Çekememezlik): Münâzaranın doğurduğu hastalıklardan birincisi hasettir. Hased hakkında Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

«اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ»

"Ate odunu yaktığı gibi, haset de sevâpları mahveder."[148]

Hâlbuki münâzara eden kendisini hasetten asla kurtaramaz. Çünkü bu adam bâzen gâlip ve bâzen de mağlup olur. Bâzen kendi sözü ve bâzen de hasmının sözü övülür. Dünyada bulunduğu müddetçe ya kendisi kuvvetli bilgi ve anlayışla övülür veya başkası daha iyi anlıyor ve daha güzel ifâde ediyor diye övülür. Mutlaka bu nîmetin başkasında kaybolmasını ve bütün insanların kendisine yönelmesini ister ve böylece kendisinden üstün olana haset eder. Hâlbuki haset, yakıcı bir ateştir. (Ateş, yakacak bir şey bulamazsa kendisini yakar tüketir). Haset hastalığına mübtelâ olan, dünyada da azâbdadır. Âhiret azâbı ise daha büyük ve şiddetlidir. Bu sebepten İbn Abbas radıyallahu anh: "İlmi, bulduğunuz yerde alın, fakat fakîhlerin birbiri hakkındaki sözlerini kabûl etmeyin. Çünkü onlar, ağılda birbiriyle oynayan tekeler gibidir." buyurmuştur.

2 - **Kibir ve böbürlenme, insanlara üstünlük taslama.** Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyuruyorlar:

«مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللهُ»

"Kibir edeni Allah alçaltır; alçak gönüllü olanı yükseltir."[149]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i kudsîde de, Allâhu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber veriyor:

«اَلْعَظَمَةُ إِزَارِي والْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا قَصَمْتُهُ»

"Ululuk gömleğim, büyüklük cübbemdir. -Bu iki vasıf yalnız bana mahsûstur.- *Bunlarla benimle münâzaraya kalkı anı helâk ederim."*[150]

Münâzara eden emsâl ve akrânına karşı kibirden ve bulunduğu derecenin üstüne çıkmaktan kendini alamaz. Hattâ münâzaracılar dövüşmeye kadar gider; ben baş tarafta, sen aşağı tarafta oturdun diye birbirlerine böbürlenirler. Sadreye geçmekten övünür, geride kalmaktan canı sıkılır, dâima öne geçmeyi isterler. Bunun için de "İlmin şerefini korumak istiyorum ve esâsen mü'min kendini zillete düşürmekten men edilmiştir." diyerek mazeret beyân ederler ve:

«إِنَّ الْمُؤْمِنَ مَنْهِيٌّ عَنِ الْإِذْلَالِ لِنَفْسِهِ»

"Mü'min kendini hakir dü ürmekten nehyedilmi tir."[151] hadîsi ile Allâhu Teâlâ ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in övdüğü tevâzua zillet, yasak ettikleri kibre de izzet adını verirler. İnsanları azıtmak için isimleri değiştirir. Nitekim hikmet, ilim ve diğer kelimeleri değiştirdikleri gibi.

3 - **Hıkd** (Kin): Münâzaracı, kincilikten kendisini kurtaramaz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اَلْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِحَقُودٍ»

"Mü'min, kinci olmaz."[152] buyurmuşlardır. "Hıkd"i zemmeden birçok rivâyetler vardır. Bir münâzaracı düşünemeyiz ki, hasmının sözüne baş sallayıp kendi sözünde duraklayan ve hüsn-i kabûl göstermeyen kimseye kin tutmasın. Mutlaka ona kin tutar ve bu kini içinde büyütür. Son gayreti nifakını gizlemektir. Fakat nasıl olsa bu nifâk sızarak hârice çıkar. Münâzara eden kendisini bu hastalıktan nasıl kurtarabilir? Çünkü bütün dinleyicilerin kendi sözünü üstün tutmasına ve her hâlinde beğenilmesine dinleyenlerin ittifakı düşünülemez. Hasmından, azıcık olsun sözüne kıymet vermemek hâlini görürse, ölünceye kadar çıkmayacak şekilde kalbine kin tohumu ekilir.

4 - **Gıybet:** Münâzaranın âfetlerinden birisi de gıybettir. Allahu Teâlâ, gıybeti ölü etini yemeye benzetmiştir. Münâzaracı devâmlı olarak ölü eti yer. Çünkü hasmının sözünü anlatmaktan ve onu kötülemekten kendini alamaz. En son koruma çaresi, onun hakkındaki hikâyelerinde yalan söylememektir. Fakat ifâdedeki noksanlarını, aczini ve fazîletinin noksan olduğunu mutlaka söyler. Zâten gıybet de budur. Eğer yalan söylerse o zaman iftirâ etmiş olur. Yine bunun gibi, kendi sözünü dinlemeyip hasmına meyleden ve hasmının sözünü tercih edene de saldırmaktan kendini alamaz. Hattâ ona da anlayışsızlık, ahmaklık ve cehâlet nisbet etmekten geri kalmaz.

5 - **Tezkiye-i nefs:** Münâzaranın âfetlerinden biri de kendini tezkiye ve övmektir. Hâlbuki Allâhu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى»

"Kendinizi tezkiye edip durmayın, muttakîlerin kim olduğunu O (Allah) **bilir."** (Necm sûresi, 53/32) buyurmuştur. Hakîmin birisine; "Doğru sözün çirkini hangisidir?" diye sormuşlar. Hakîm; "İnsanın kendini övmesidir." diye cevap vermiştir. Hâlbuki münâzara eden; "Benim bilgim fazladır, hasmımı yenebilirim, fazîlet bakımından dâima emsâlime üstünüm." demekle kendini övmekten kurtulamaz ve münâzara esnasında bâzen övünmek ve bâzen de sözünün revâç bulması için; "Bunları ben bilmez miyim, benim aklî ve naklî ilimlerde ihtisâsım var, ben usûl bilirim, hadîs ezberimdedir." gibi sözler söylemekten kendisini alamaz. Hâlbuki aşırı derecede benlik ve övünmek şer'an ve aklen yerilen bir harekettir. (Bundan çekinmek lâzım gelir.)

6 - **Tecessüs:** Münâzara âfetlerinden birisi de tecessüs (casusluk) ve insanların gizli kusurlarını aramaktır. Hâlbuki Allâhu Teâlâ:

«وَلَا تَجَسَّسُوا»

"İnsanların kusurlarını araştırmayın." (Hucûrât sûresi, 49/12) buyurmuştur. Münâzara eden dâima akranının sürçmelerini ve hasmının kusurlarını araştırır. Hattâ memleketine böyle bir münâzaracının geldiğini duyduğu vakit onun bedenî arızalarına, kelliğine, alalığına varıncaya kadar çocukluğundan itibâren bütün kusurlarını ve gizli hâllerini bilecek adam arar. Lüzûmunda onu rezîl etmek için bütün noksanlarını kendisine sermâye edinir. Sonra onun üstün geleceğini sezdiği vakit, eğer maskeli konuşanlardan ise îmâ yolu ile kusurlarına işâret eder. Bu buluşu zâhiren güzel görülür. Eğer dili uzun

ve eğlenceden şeref duyan kimse ise îmâ yolu ile değil, aşikâre onu rezîl etmekten çekinmez. Nitekim kendilerini fuhûl-ı ulemâdan sayan büyük münâzaracıların, bu yola başvurdukları hikâye edilmektedir.

7 - Münâzara âfetlerinden yedincisi de başkalarının kederlenmesine sevinmek, sevinçlerine üzülmektir. (Çünkü hasmı, üstün gelir sevinirse kendisi mükedder olur, hasmı mağlûp olursa kendisi sevinir). Hâlbuki kendisi için sevdiğini, dîn kardeşi için sevmeyen kimse, mü'minlerin ahlâkından uzakta kalır. Fazîletini açığa çıkarmakla emsâline karşı üstünlük isteyen kimseyi, hasmının sürçmesi elbette sevindirir ve aralarında, kumalar arasında olduğu gibi husûmet olur. Kumalardan biri, diğerini daha uzaktan görünce kalbi çarpıp benzi solduğu gibi, münâzaracılar da birbirini gördüğü vakit, gâlibiyet-mağlûbiyet korkusuyla âdeta azgın bir şeytan veya saldıran yırtıcı bir hayvan görmüş gibi olurlar. Nerede dîn âlimlerinin buluştukları vakit yekdiğerinin istirahatini temîne çalışmakla kurdukları ünsiyet, nerede onlardan nakledilen, darlıkta ve genişlikteki yardımlaşma ve kardeşlik? Hattâ İmâm Şâfiî radıyallahu anh; "İlim, fazîlet ve akıl sahipleri arasında yakınlık ve dostluk vesîlesidir." buyurmuştur. O böyle derken ilimleri ile birbirine düşman kesilenlerin, hiç çekinmeden onun mezhebinden olduklarını iddia etmelerine akıl erdiremem. Birbirine üstünlük iddiâsında bulunup dururken, aralarında ünsiyet olduğunu düşünmek mümkün müdür? Nerde? Çok uzak. Bir şeyin fenâ olması için, seni iyilerin ahlâkından uzaklaştırıp kötülerin huylarıyla ahlâklandırması kâfîdir.

8 - Münâzara âfetlerinden biri de münâfıklıktır. Münâfıklığın kötülüğünü anlatmak için şâhid dinletmeye hiç de lüzûm yoktur. Münâzaracılar, nifâka mecbûrdur. Zîra münâzaracılar, hasımlarıyla, hasımlarının dostları ve adamlarıyla buluştukları vakit, dilleriyle onlara karşı saygı, samîmiyet ve dostluktan başka bir şey göstermezler. Hâlbuki bunun yalan ve nifâk işi olup samimî olmadığını hitap eden ve muhâtab olan ve hattâ her duyan anlar. Onlar dil ile dost olurlarsa da kalp ile düşmandırlar. Bu çirkin vasıftan Allâhu Teâlâ'ya sığınırız. Peygamber-i zîşan Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde:

«إذا تعلم الناس العلم وتركوا العمل وتحابوا بالألسن

وتباغضوا بالقلوب وتقاطعوا في الأرحام. لعنهم الله عند

ذلك فأصمهم وأعمى أبصارهم»

"İnsanlar ilim öğrenip ameli terk ettikleri, dil ile muhabbet gösterisinde bulunup içten

husûmet besledikleri ve sıla-i rahmi terk ettikleri vakit Allah onlara lânet eder; kulaklarını sağır, gözlerini de kör eder."[153] buyurmuştur. Bu anlattığımızın doğruluğu, bu hâlleri müşâhede ile sâbit olmuştur.

9 - Münâzara âfetlerinden biri de hakkı kerih görüp kabûl etmemek ve haksız olduğu halde mücâdeleye istekli olmaktır. Hattâ mücâdelecinin en hoşlanmadığı şey hakîkati hasmının ifâde etmesidir. Hasmı doğruyu söylese de bütün gayretiyle inkâra kalkışır; onu çürütmek için her çeşit hîleye ve her çareye baş vurur. Böylece mücâdelecilik kendisinde o kadar tabiîleşir ki duyduğu her söze, hattâ şerîatin hükümlerine, Kur'ân'ın delîllerine bile itirâza kalkışarak onları da birbirine katar. Hâlbuki (hakka şöyle dursun) bâtıla karşı da mücâdele mahzûrludur. Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bâtıla karşı, hak ile olsa da mücâdeleyi terk etmeyi teşvîk etmek üzere şöyle buyurmuşlardır:

«مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ،

وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ»

"Haksız olduğunu anlayıp mücâdeleden vaz geçen kimseye, Allâhu Teâlâ cennetin kenar yerinde bir ev binâ eder. Kim ki haklı olduğu halde mücedeleyi terk ederse Allâhu Teâlâ ona cennetin en iyi yerinde bir binâ in â eder."[154]

Allâhu Teâlâ, kendisine yalan isnâd eden ile hakkı tekzîb edeni hir tutmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ»

"Allah'a yalan isnâd eden veya hakkı yalanlayandan daha zâlim kim olabilir?" (Ankebût sûresi, 29/68) buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede ise:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ»

"Allah'a yalan isnâd edenden veya kendisine ulaşan doğru haberi yalanlayandan daha zâlim kim olabilir?" (Zümer sûresi, 39/32) buyurmuştur.

10 - Âfetlerden biri de riyâdır. Riya, Hakk'ın rızâsını unutup halkın teveccühüne mazhar olmak ve gönüllerini kendisine çevirmek için çalışmaktır. İleride riyâ kitabında açıklanacağı üzere riya, insanları en büyük günâhları irtikâba sevk eden fenâ bir hastalıktır. Münâzaracının gâyesi, ün almak ve insanların övgüsüne mazhar olmaktan başka bir şey değildir.

Şu saydığımız on tânesi, münâzaracıların ahlâkî hastalıklarının büyüklerindendir. İnsanlar arasında değeri olmayanlar ve böyle maskelenmeyip daha ileri giderek birbirini dövecek, tâ'n edecek, yakasını yırtacak, sakalından tutacak, anasına sövecek, hocalarına küfredecek, açıkça her türlü fenâ sözleri söyleyecek kadar ileri gidenler müstesnâ. Münâzaracıların ileri gelenleri şu on hastalıktan kendilerini aslâ kurtaramazlar. Aslında bâzıları açıkça kendisinden üstün veya düşük olan, memleketinden uzakta bulunan, geçim sebepleri ayrı ayrı olan kimselere karşı bu hastalıkların bir kısmından kurtulabilirler. Fakat dereceleri bir olanlar, aslâ bu âfetlerden kendilerini alamazlar.

Şu saydığımız on fenâ hasletten, ayrıca on rezâlet doğar. Biz bunların tafsîli ile sözü uzatamayız. Ancak isimlerini saymakla kalalım. **Unf, gazab, buğz, tama,** mal ve mevki sevgisi, hasımlarına üstünlük hırsı, **mübahât** (başkasına karşı üstünlük taslama), **eşer** (Aşırı küfrân-ı nimet-nankörlük), **batar** (Son derece sevinmek), servetlerinden dolayı zenginlere saygı, mevki alma ümîdiyle pâdişahlara yaltaklık ve hazîneden yemek için onlara meyletmek, binek ve giyimde isrâfa varacak şekilde süslenmek, kibr ederek insanları küçümsemek, lüzûmsuz şeyler ile uğraşmak, fazla konuşmak, merhamet ve sevginin kalpten çıkması ve gafletin kalbi kaplaması. Hattâ münâzaracılar öyle bir hâle düşer ki, ne kıldığını, ne de okuduğunu hatırlar; kime karşı kıldığını bile hatırlayamaz. Namazın huzûr ve huşûunu duymazlar. Bununla berâber ömürlerini güzel ibâre okumak, kafiyeli konuşmak, ender ve garîb rivâyet ve hikâyeleri ve buna benzer âhirette hiç kârı olmayacak münâzara ilimlerini öğrenmekle geçirirler. Münâzaracıların dereceleri var; her biri derecesine göre ayrılır. Buna rağmen-en dindâr ve âlim münâzaracı da şu hastalıklardan kendisini koruyamaz. Son çaresi, bunları gizlemek ve nefis mücâhedesi yapmaktır.

Bilmiş ol ki, şu saydığımız rezâletler, nâm ve şöhret kazanmak isteyen, makama ulaşmak, servet ve ululuk temîni için uğraşan vâizler, hattâ kadılık, evkâf idâreciliği, emsâline üstünlük isteyen fetvâcılar ve mezhep ilimleriyle uğraşanlar için de aynıdır.

Hülâsa; ilim ile Allah rızâsından başkasını isteyenler için hüküm aynıdır. İlim, âlimi başı-boş bırakmaz. Ya ebedî felâkete veya ebedî saâdete ulaştırır. Bu sebeptendir ki Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يَنْفَعُهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ»

"Kıyâmet gününde en ağır azâbı görecek olan, Allâhu Teâlâ'nın ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir." buyurdu. Görülüyor ki (Kalp gözünü açmadığı için)

ilimsiz amelin, kâr yerine kendisine en büyük zararı dokunmuştur. Başbaşa kalaydı -ilim, ne lehine ve ne de aleyhine olaydı- çanına minnet, fakat nerede. İlmin tehlikesi büyüktür. İlmin tâlibi ebedî mülkün ve dâimî nimetin tâlibidir. Ya bu mülke veya helâke kavuşur. Bu adam, dünyada servet peşinde koşana benzer. Eğer kazanamazsa kendisini zilletten kurtaracağını ümîd etmez. Belki o dehşetli günde bütün gizli ahvâli açığa çıkacak ve rezîl olacaktır.

"Eğer makam sevgisi olmasa ilimler de ortadan kalkardı. Binâenaleyh insanları ilme teşvîk bakımından münâzarada fayda var." dersen, cevaben deriz ki: Evet, söylediğin bir bakıma doğrudur. Fakat dâvaya medâr olmaz. Zîra çevgân, top, topaç, kuş oyunu ve benzerî oyunlar va'd edilmeyeydi çocuklar mektebe heves etmezdi. Bu böyle olmakla onları sevmek makbuldür denemediği gibi, riyâset sevgisi olmasa ilim kaybolurdu demek, riyâseti isteyen necât buldu mânâsına gelmez. Belki bunlar, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ»

"Allâhu Teâlâ bu dîni, dînde nasîbi olmayan bir takım kimselerle de teyîd eder."[155]

«إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ»

"Gerçekten, Allâhu Teâlâ bu dîni fâcir kimselerle de kuvvetlendirir."[156] buyurduğu kimseler meyânına girer.

Riyâseti isteyen helâktedir. Eğer riyâset sevgisini gizler ve zâhirde eski âlimler gibi görünür, dünya sevgisini terke dâvet ederse, başkaları onun sebebiyle düzelebilir ki, bu da kendisini yakıp, başkasına ışık veren lambaya benzer. Gayrin salâhı kendi helâkindedir. Eğer insanları fenâlığa dâvet ediyorsa kendisini de, başkalarını da yakan ateşe benzer.

Âlimler üçe ayrılır.

1 - Kendisini de, başkasını de helak edenlerdir. Bunlar, açıkça dünyalık isteyip insanları dünyalığa teşvîk eden âlimlerdir.

2 - Kendisini helak edip başkasını kurtaranlardır. Bunlar görünüşte dünyayı terk edip insanları âhirete dâvet ederlerse de gerçekte gâyeleri halkın teveccühüne mazhar olmakla mevkî kazanmaktır.

3 - Kendisini de başkalarını da mesud eden âlimlerdir ki, bunlar zâhir ve bâtınlarıyla insanları Allah'a dâvet edenlerdir. Bak bakalım sen hangi kısımdansın? İlmin ve amelinle neyi kastediyorsun? Allah rızâsı için olmayanları, Allâhu Teâlâ'nın kabûl edeceğini zannetme, **Riyâ** Kitabı'nda ve

bütün **“Mühlikât”** bahsinde sana, şüpheni izâle edecek bilgiler verilecektir inşâallah.

Ebû Bekir (r.a.) vârislerden dede ile kardeş bulunduğunda, dedeyi baba yerine tuttu. İmâm Azam da bunu kabûl etti. Zeyd b. Sâbit, hangisi kârlı ise onu kabûl etti. Şâfiî de, bununla fetvâ verdi.

Şarap içene 80 değnek vurulur. Buhârî’deki rivâyete göre bir kısmı bunu kabûl etti. 40 değnek de vurulur. Müslim’deki rivâyete göre diğer bir kısmı da bunu kabûl etti.

Nitekim İmâm Şâfiî (r.a.): “Bu mühim işi gayr-i müslimlere bırakmakla Müslümanlar, ilmin üçte birini kaybetmişlerdir.” demiştir.

İbn Mâce.

Hazret-i Ömer, hutbesinde “Peygamber zamânında mihr (nikâh paraları) 400 dirhemi geçmiyordu. Nedir siz bunu arttırıp duruyorsunuz? Artan kısmını hazîneye alacağım.” deyince, Kureyş hanımlarından bir tânesi bu hususta âyet-i kerîmeden delil getirerek nikâh paralarının arttırılmasında bir mahzûr olmadığını söyleyip. Ömer’in sözünü reddetti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer de: “Allah’ım, sen affet, herkes Ömer’den fakîhdir.” diyerek yine aynı minberde sözünden döndü ve gerçeği kabûl etti.

Ebû Dâvûd, Ebû Hureyre’den.

Hatîb, Ömer’den.

Ebû Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibban, Ebû Hureyre’den.

Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Hureyre’den.

Kaynağı bulunamamıştır.

Taberânî, Selmân’dan.

Tirmizî, İbn Mâce, Enes’den.

Neseî, Enes’den.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre’den.

BEŞİNCİ BAB: ÖĞRETMEN ÖĞRENCİ MÜNÂSEBETLERİ

TALEBENİN RİÂYET EDECEĞİ ÂDÂB

Öğrencinin riâyet edeceği birçok âdâb ve vazifeleri vardır ki bunlar, on kısımda toplanabilir.

1 - Her şeyden evvel, kalbini bütün fenâ hâllerden ve kötü vasıflardan temizlemektir. Çünkü ilim öğrenmek, kalbin ibâdeti, sırrın namazı ve iç hassaların Allâhu Teâlâ’ya yaklaşmasıdır. Azâların vazifesi olan namaz, azâları her türlü pislikten temizlemeden kabûl olmadığı gibi, bâtını ibâdet ve kalbi ilim ile tezyîn de, ancak kalbi her türlü kötü sıfat ve vasıflardan ve fenâ huylardan temizledikten sonra kabûl olur. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ»

“Dîn, temizlik üzerine kurulmu tur.”[157] buyurdu.

Temizlik, zâhir ve bâtın temizliğidir. Allâhu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de:

«إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ»

“Müşrikler pistir.” (Tevbe sûresi, 9/28) buyuruyor ve şu gerçeği ifâde ediyor ki, pislik ve temizlik yalnız dışa bağlı değil, iç ile de alâkalıdır. Müşrik, yeni hamamdan çıkmış ve temiz elbise giymiş olması bakımından temiz olabilir, fakat cevheri ve maneviyâtı pistir. Pislik, nefret edilen ve kendisinden uzaklaşılan bir şey olduğuna göre iç pisliklerden kaçınmak daha mühimdir. Çünkü bâtın pisliği, burada pislik olmakla berâber, âhirette de insanı helâke götürür. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerîfde:

«لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ»

“Köpek bulunan eve melek girmez.”[158] buyurmuştur.

Kalp, meleklerin indiği ve oyalandığı bir evdir. Gazab, şehvet, kin, hased, kibir, ucb ve benzerî kötü huylar üren köpeklerdir. Bu gibi köpeklerle dolu bir kalbe melekler nasıl girsin? (Çünkü temiz olanlar, temiz yerde bulunur, pisliğe karışmazlar.) Allâhu Teâlâ ilim nûrunu melekler vasıtasıyla kalbe akıtır. Nitekim âyet-i celîlede:

«وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَآئِ

حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَآءُ»

“Ya bir vahiy ile ya bir perde arkasından yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dileyeceğini vahyetmesi olmadıkça Allah’ın hiçbir beşere kelâm söylemesi (vakî) **olmamışdır.”** (Şûrâ sûresi, 42/51) buyurulmuştur. Bunun gibi kalbe gönderdiği ilmin rahmetlerine de müvekkel melekler vardır. Bunlar kötü sıfatlardan uzak, temiz ve mukaddes kimselerdir. Bunlar ancak temiz yerlere inerler. Kendilerinde olan rahmet hazîneleriyle ancak iyi ve temiz yerleri tamîr ederler. Bunu söylerken hadîsdeki **“Beyt”** kelimesinden murâd kalp, **“Kelb”** kelimesinden murâd gazab ve diğer kötü sıfatlardır demek istemiyorum. Ancak bu hadisde buna da tenbîh ve işâret vardır derim. Zâhir mânâyı, bâtın mânâya değiştirmekle, sözü asıl mânâsında kullandıktan sonra buna da tenbîh ediyor demek arasında büyük fark vardır. Bâtıniye fırkasının ayrıldıkları bu inceliktedir. (Onlar, kelimeyi asıl mânâsından alır, başka mânâda kullanırlar.) Bizim anlattığımız iyi âlimlerin kabûl ettikleri itibar yoludur. İtibar, ibret almak demektir yâni asıl mânâyı kabûl etmekle berâber ondan başka bir mânâ da çıkarmaktır. Nitekim başkası bir belâya uğradığı vakit, dünyanın inkılâb ve değişiklik dünyası olduğu için, bu belânın kendisine de gelebileceğini düşünerek akıl sâhibinin ondan ibret alması gibi. Başkasından kendisine, kendisinden de dünyanın esâsına ibret alması övülen bir ibretlikdir.

Sen de insanların inşâsı olan **“Beyt”** (Oda) kelimesinin mânâsından, Allâhu Teâlâ’nın inşâsı olan kalbi itibar et. Sûreti için değil de ahlâkı olan yırtıcılık ve pisliği bakımından yerilen **“kelb”** kelimesinin mânâsından, bu sıfatlarda olan rûhu itibar et.

Bilmiş ol ki, gazab ile dolmuş, dünyaya dalmış ve dünyalık peşinde koşan, insanların şeref ve haysiyetleri ile oynayan kalpler, sûrette kalp ise de mânâda kelbdir. Hâlbuki basîret nûru, sûretlerî değil, mânâları mülâhaza eder. Maddî âlemde sûretler, mânâlara gâliptir. Mânâlar sûretlerin içindedir. Âhirette bunun aksine olarak, sûretler mânâlara tâbi ve mânâlar galiptir. Bunun içindir ki, her insan mânevi sûreti üzerine haşrolacaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

“İnsanlarınş ereflerini pâymâl etmeye çalı anlar kelb sûretinde, mâl dü künleri kurt ş sûretinde, benlikçiler kaplan sûretinde, riyâset â ıkları arslan sûretinde ha rolunacaklardır.”

Bu hususu ifâde eden daha birçok haberler olduğu gibi, basar ve basîret sahipleri de buna şehâdet etmiştir.

Eğer “Seviyeleri çok düşük kimseler var ki, birçok ilimler elde etmişlerdir.” dersen, cevaben deriz ki, onların bilgisi âhirette faydası dokunacak, saâdeti sağlayacak gerçek ilim olmaktan çok uzaktır. Zîra âhirette kârı dokunacak ilmin belirtilerinden biri, isyânın öldürücü bir zehir olduğunun bilinmesidir. Öldürücü olduğunu bilen kimsenin zehir içtiğini hiç gördün mü? Böyle sûretâ âlim geçinenlerden duyduğun bir hadîsi dilleriyle kabûl ederken kalplerinden tereddüd etmeleri, ilim nâmına bir şey değildir. Nitekim İbn Mes’ûd radıyallahu anh: “İlim, fazla rivâyet etmek demek değil, belki Allâhu Teâlâ’nın kalbe ilka ettiği bir nûrdur.” buyurmuştur. Diğer bâzıları da “İlim haşyettir.” dediler. Zîra Allâhu Teâlâ:

«إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»

“Allâhu Teâlâ’dan (en çok) **korkanlar, âlimlerdir.”** (Fâtır suresi, 35/28) buyurmuştur. “İlim, haşyettir” diyen, ilmin en mühim husûsiyetine işâret etmiştir. Bu sebepten bâzı gerçek âlimler, başkalarının “Biz ilmi, başka gâye uğrunda okuduk, fakat ilim, başkası için olmaktan îbâ etti ve ancak Allah için olmayı kabûl etti.” sözlerinin mânâsı; “İlim, bizden yüz çevirdi, hakîkati bize açıklanmadı, bizim elde edebildiğimiz, ancak elfaz ve zâhir mânâsı oldu, demektir.” dediler.

Eğer dersen ki; “Usûl ve fürûda ün almış âlimlerin fuhûlünden sayılan nice muhakkik, fakîh âlimler tanırım ki, kötü ahlâklarından temizlenmemişler, arınmamışlardır.” Cevabında deriz ki; “İlimlerin derecelerini ve âhiret ilmini bildikten sonra, bunların meşgul oldukları, ilim olması bakımından faydası çok az olan şeyler olup, bu gibi ilimlerin kârının, -eğer Allah rızâsını niyet ederse- daha ziyâde amel bakımından olabileceğini anlarsın.” Bu cihete yukarıda işaret edildi. İnşâallah ileride daha geniş tafsilât verilecektir.

2 - Dünya ile alâkasını azaltıp yurdundan ve âilesinden uzaklaşmalıdır. Çünkü dünya alâkası ve âile gâilesi tahsîle mânidir. Hâlbuki Allâhu Teâlâ bir insanın içinde iki kalp yaratmamıştır (ki, iki tarafı idâre etsin). Ne zaman aklını başka tarafa bölersen gerçekleri anlaman azalır. Bu sebepten “Bütün kuvvetini ilme bağlamadan, ilimden bir şey alamazsın.” denilmiştir. Sen bütün varlığını ilme bağladığın vakit onun bir kısmını alman yine şüphelidir. Dağınık fikir, suyu bölünen bir dereye benzer ki, bir kısmını toprak içer diğer bir kısmı havaya karışır; derken bahçeyi sulamaya yetişmez, kurur gider.

3 - İlimle kibirlenip, hocaya ukalâlık etmemektir. Bilâkis bütün mevcûdiyetiyle her hususta hocanın emrine girip onun bütün öğütlerini, câhil bir hastanın

selâhiyetli tabibi dinleyip kabûl etmesi gibi, dinlemeli ve kabûllenmelidir. Talebeye yakışan dâima hocasına karşı alçak gönüllü olup ona hizmeti bir şeref telâkki etmektir. Şâbî diyor ki; "Bir cenâze namazını kıldıktan sonra binmesi için, Zeyd b. Sâbit'e katırını yaklaştırdım. O sırada Abdullah b. Abbâs gelerek üzengiyi tutmak istedi. Bunu gören Zeyd: "Ey Resûlullah'ın amcazâdesi, üzengiyi bırak." dedi. İbn Abbâs; "Biz, âlimlere bu şekilde muâmele ile emrolunduk." dedi. Bunun üzerine Zeyd, İbn Abbâs'ın elini öptü ve "Biz de, Resûl'ün ehl-i beytine böyle yapmakla emrolunduk." diye mukabelede bulundu."

Bir hadîs-i şerîfte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır.

«لَيْسَ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِ التَّمَلُّقُ إِلَّا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ»

"Zillet, mü'minlerin ahlâkı değildir; ancak ilim talebinde olabilir."[159]

Hülâsa, talebelerin hocalarına karşı kibirlenmeleri doğru değildir. Hocaya karşı kibrin belirtilerinden biri de istifâde için yalnız meşhûrları seçmektir. Bu, ahmaklığın tâ kendisidir. Zîra ilim, kurtuluş ve saâdetin sebebidir. Kendisine saldıran arslandan kaçıp sığınacak yer arayan kimse, sığınağı gösterenin ünlü veya ünsüz olmasına bakmaz. Hâlbuki cehennem ateşinin, Allâhu Teâlâ'yı bilmeyenlere saldırışı, her nevi yırtıcı hayvanın saldırışından fenâdır. Hikmet, mü'minin yitiğidir. Nerede eline geçerse onu ganîmet bilir; kim olursa olsun, kendisini o yitiğe ulaştırana teşekkürü, boynuna borç bilir. Bu sebepten denildi ki:

"Sel, yükseklere düşman olduğu gibi, ilim de kibreden öğrencilerin düşmanıdır."

İlim, ancak tevâzu göstermek ve dinlemek ile elde edilir. Allâhu Teâlâ:

«إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ

وَهُوَ شَهِيدٌ»

"Doğrusu bunda düşüncesi olanlara yahut akılları başlarında olarak kulak verenlere büyük öğüt var." (Kâf sûresi, 50/37) buyurmuştur. Kalp sâhibi demek, yaratılışta bilgiye kabiliyetli ve anlayışlı olmak demektir. Bundan sonra yalnız anlayışlı olmak yetmez. Tâ ki içinden hazırlanıp, kendisine söylenenlere karşı teşekkür ve tevâzu göstererek can kulağı ile dinlemedikçe.

Talebe, hocasına karşı yağan bol yağmuru tamamıyla içine alan yumuşak toprak gibi olmalı ve hocanın öğüdünü tamamen kabul etmelidir. Hocanın,

kendisine öğrettiği her şeyi hemen kabullenmeli, kendi kanâatini atmalıdır. Hocanın görünüşteki hatâsı, kendi doğrusundan daha kârlıdır. Zîra tecrübe, kulaklara garîb gelen birçok inceliklere insanı ulaştırır. Çok ateşli hastalar vardır ki, tabîp ona evvelâ yine hararetini daha da yükseltecek ilâç verir de sonra tedâvisine gider. Şüphesiz tabâbetten haberi olmayan buna şaşar. Fakat tabibin gâyesi, onu ilâcın sadmesine dayanabilecek bir hâle getirmektir.

Allâhu Teâlâ, Hızır ve Mûsâ (a.s.) kıssasıyla buna tenbîh ederek şöyle buyuruyor. Hızır (a.s.) dedi ki:

«إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا»
«وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا»

"Şüphesiz sen benimle (yolculuğun zorluklarına) **sabredemezsin. İç yüzünü bilmediğin şeye nasıl sabredeceksin?"** (Kehf sûresi, 18/67-68)

Sonra da kendisi açıklayıncaya kadar soru sormamasını şart koşarak:

«فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْئَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتّٰى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا»

"Eğer bana tâbi olacaksan bana hiç bir şeyden sorma, tâ ben sana ondan bir söz açıncaya kadar." (Kehf sûresi, 18/70) demiştir. Sonra ayrılmalarına sebep oluncaya kadar sabredemedi de durmadan tekrâr tekrâr sordu.

Hülâsa, kendi görüşünü hocasının görüşü üzerine tercih eden her talebe mahrûmiyet ve hüsrândadır.

Eğer dersen ki, Allâhu Teâlâ:

«فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

"Eğer bilmezseniz, bilenlerden sorun." (Nahl sûresi, 16/43) buyurduğuna göre, soru sormak emr-i ilâhîdir. (Buna göre hocaya suâl neden mahzurlu olsun?) Bilmiş ol ki bu, doğrudur. Fakat hocanın izin verdiği kısımlarda sorulur. Henüz anlayamayacağın şeylerden değil; bu gibi meselelerden sormak iyi değildir. Bu sebeptendir ki, Hızır aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâmı suâlden men etmiştir. Yâni zamanı gelmeden suâl sorma. Hoca senin nereye kadar selâhiyetli olduğunu ve onların sana ne zaman açıklanacağını bilir. Henüz anlaşılamayacak şekilde olan şeyden sorulmaz. Hazret-i Ali radıyallahu anh buyuruyor: "Kendisine fazla suâl sorulmamak, cevabında inâd etmemek, yorulduğu vakit zorlamamak, kalkacağı zaman eteğine sarılmamak, gizli söylenenleri kendisine

duyurmamak, yanında gıybet etmemek, sürçmesini beklememek, bir hatâsı olursa mazûr kabûl etmek, âlimin hakkıdır." Allah'ın emirlerine riâyet ettiği müddetçe, kendisine Allah için saygı gösterilmesi ve şahsının üstün tanınması, önünde oturulmaması ve ihtiyâcının halk tarafından giderilmesi, âlimin hakkıdır.

4 - İlim tahsilinde bulunan kimse, ilme ilk girdiğinde ister dünyevî ister uhrevî olsun, insanların ihtilâflarına kulak asmamalıdır. Çünkü bu gibi ihtilâflar, aklını bocalatır, zihnini kurcalar, kanâatini şaşırtır, anlayıştan kendisini ümitsizliğe düşürür. Bunun için yapacağı ilk iş, hocasının kabûl ettiği doğru yolu iyice anlamak ve ondan sonra diğer görüşleri ve şüpheli şeyleri araştırmaktır. Eğer hocası müstakil bir mezhebe bağlı olmayıp gelişi-güzel her mezhepten ve aralarındaki ayrılıklardan bahsederse ondan vazgeçsin. Çünkü onun sapıtması düzeltmesinden çok olur. Zîra körün, körleri idâre edip onlara yol göstermeye selâhiyeti yoktur. Şahsiyeti böyle karışık olan kimseler, hayret körlüğünde ve cehâlet sahrâsında sayılırlar.

İlme yeni giren kimseyi şüpheli şeylerden men etmek, yeni Müslüman olanı kâfirler arasına girmekten men etmeye benzer. Kuvvetli bir âlimi şüpheli şeylere bakmaya teşvîk ise kuvvetli bir Müslüman'ı (İslâmiyeti aşılamak için) kâfirler arasına girmeye teşvîk etmeye benzer. Bunun için korkakların düşman saflarına saldırması men edilir ve cesûr olanlar buna teşvîk edilir. Bu inceliği anlayamadıklarından bâzı zayıf akıllılar, kuvvetli bilginlerden rivâyet edilen bâzı müsâmahalarda onlara uymanın câiz olduğunu zannettiler. Bilemediler ki kuvvetli âlimlerin vazîfeleri, zayıflarınkinden ayrıdır. İşte bundandır ki bâzıları "Beni hidâyette gören sıddîk, sonraları gören ise zındık olur." demiştir. Çünkü nihâyette farzlarından gayri ameller, zâhirden bâtına intikal eder. Görenler de onun tenbelleştiğini ve ihmâl ettiğini zannederler. Hâlbuki bu makam, kalbini mâsivâdan çekip Allâhu Teâlâ'ya rabt etmek ve devâmlı olarak amellerin efdâli olan Allah'ı tezkîr makamıdır.

Zayıfların, kendilerini kuvvetlilerin dış görünüşlerine benzetmeleri boş bir şeydir. Bu bir bardağa bir parça pislik attıktan sonra "Bütün pislikler denize atılırken ben şu küçük bardağa azıcık pislik attımsa ne lâzım gelir? Koca denize câiz olan, elbette bu bardağa da câizdir." diye özür dilemeye benzer. Deniz bütün azametiyle o necâseti suya çevirir ve o necâseti kaplamasıyla, necâset kendi sıfatını alır. Fakat az necâsetin bir bardak suya galebe çalarak suyu kendi vasfına çevirdiğini bilemez. İşte bu gibi sebeplerden, başkasına câiz görülmeyen çok şeyler, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e câiz görülmüştür.

«حَتّٰى أُبِيحَ لَهُ تِسْعُ نِسْوَةٍ»

“Hattâ kendisine dokuz kadın mübâh oldu.”[160]

Çünkü kendisinde, çok da olsalar kadınları arasında adâlet edecek kuvvet vardı. Fakat başkaları bu adâlete güç getiremez. Aralarında haksızlık eder de onların rızâsını ararken Allah’a isyân eder. Azâb meleklerini, kamçı vuran insanlara benzeten aldanmıştır.

5 - Talebe övülen ilimlerin hiç bir fennini ve çeşidini terk etmemelidir. Hiç olmazsa gâye ve maksatlarını anlayacak kadar onlara bakmalı ve sonra imkân bulduğu takdirde onlardaki bilgilerini genişletmelidir. Aksi halde ehemmi, mühim üzerine tercih etmeli, onunla meşgul olmalı ve diğerlerinden lâzım olan kısmını almakla kifâyet etmelidir. Çünkü ilimler birbirine bağlı ve yardımcıdır. Aynı zamanda bu kadar bilgi ile o, ilme düşmanlık etmekten korunmuş olur. Çünkü insanlar bilmediklerinin düşmanıdır. Nitekim Allâhu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyuruyor:

«وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ»

“Muvaffak olamayınca da şöyle diyecekler: Bu eski bir yalan.” (Ahkâf sûresi, 46/11)

Şâir de şöyle diyor:

“Acı bulur ağzında tadı olmayan hasta;
İçtiği suyu, âb-ı hayat olsa da tasda.”

İlimler derecelerine göre ya kişiyi Allâhu Teâlâ’ya ulaştırır veya ulaştırmaya bir nevi yardımcı olur. Maksûda yakınlık ve uzaklığı bakımından ilimlerin muayyen dereceleri vardır. İlim tahsilinde olanlar, hudûd bekçileri gibi onun muhâfızlarıdır. Her biri için bir derece ve Allah rızâsını kasdettiği takdirde, derecesine göre âhirette mükâfat vardır.

6 - Gelişi-güzel bir fenne dalmayıp, ehemmi tercih ederek tertibi gözetmelidir. Şu kısa ömür bütün ilimleri elde etmeye yetmediğine göre en doğrusu, her fenden güzelini almak ve ondan bir koku ile iktifâ ederek bütün kuvvetini, ilimlerin en makbulü olan âhiret ilmine bağlamaktır. Yâni muâmele ve mükâşefe kısımlarına çalışmalıdır. Muâmelenin netîcesi, mükâşefe, mükâşefenin gâyesi de Allâhu Teâlâ’yı bilmektir. Ancak burada “Allâhu Teâlâ’yı bilmektir.” derken, avam kısmının ağızdan aldığı veya verâset yoluyla sahip olduğu itikadı veya

hasımlarına karşı kelâmcıların takındıkları mücâdele yollarını değil, belki mücâhede ile bâtınını temizleyerek, hakkında Peygamberimiz (s.a.v.)'in: *"Eğer âlemlerin îmânıyla tartılaydı ağır gelirdi."* buyurmak sûretiyle şehâdet ettiği Ebû Bekir'in îmânî seviyesine yükselen kişinin kalbine Allâhu Teâlâ'nın ilka etiği nûrun semeresi olan bir nevi **yakîn**i kastediyorum.

Buna göre avâmın itikadı ile bu itikaddan farkı olmayan ancak söz sanatı ile **kelâm** adını alan, kelâmcıların bu gibi tertiplerinden Hazret-i Ömer, Osmân, Ali ve diğer sahâbe (radıyallahu anhüm) âciz değillerdi. Hattâ Ebû Bekir, göğsüne yerleştirilen sır ile onlara üstün idi. (Fakat onlar bu gibi şeylerle uğraşmazlardı). Sâhib-i Şerîat Peygamber aleyhisselâm'dan bu (Ebû Bekir'in îmânı ağır gelir) gibi sözleri duyduğu halde, sonra rastgele duyduklarını küçümseyip beğenmeyen, "Bunlar sûfiyenin uydurmaları ve makûl olmayan boş sözleridir" diyenlere şaşarım. Sana yakışan bu makamda teennî ile hareket edip ağır davranmaktır. Çünkü burada sermâyeyi kaybetmek tehlikesi var. O halde fakîh ve kelâmcıların sermâyeleri hâricinde kalan ve Ebû Bekir'in üstün sayıldığı o sırrı öğren. Seni o sırra ulaştırabilecek olan senin ona olan hırsındır.

Hülâsa, ilimlerin en şereflisi ve gâyesi Allâhu Teâlâ'yı bilmektir. Bu da dibi bulunmayan bir denizdir. İnsanlardan bu hususta en üstün mertebeye yükselenler Peygamberler, sonra velîler ve sonra bunları takîb edenlerdir.

Hikâye olundu ki; eski mabedlerin birinde ellerinde birer yazı bulunan iki hakîmin heykelleri var. Birisinde şöyle yazar; "Her şeyi en güzel ve en mükemmel şekilde yapsan bile, Allâhu Teâlâ'nın birliğine ve her şeyi yaratan olduğuna inanmadıktan sonra bir şey yaptığını sanma." Diğerinde de; "Ben Allâhu Teâlâ'yı bilmeden, içerdim fakat kanmazdım. Allâhu Teâlâ'yı bildikten sonradır ki içmeden kandım."

7 - Tertîbe riâyet etmek. Bir fenni bitirmeden ondan sonraki fenne geçmemek. Zîra ilimler zarûrî bir tertîb ve tasnîfe bağlıdır. Bâzıları diğer bâzılarına yoldur. Onlardan geçilmeden diğerlerine varılmaz. Muvaffak olanlar tertîbe riâyet edenlerdir. Nitekim Hak Teâlâ buyuruyor:

«اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ»

"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu hakkıyla okurlar." (Bakara sûresi, 2/121)

Yâni ilim ve amel ile iyice anlayıp tatbik etmeden başka fenne geçmezler. Okuyan kişinin, her okuduğu ilimden gâyesi onun daha üstüne çıkmak olmalıdır. Mensupları arasında ihtilâfın bulunmasını veya bâzılarının hatâsını veya ilminin

gereğiyle amel etmediğini görerek herhangi bir ilmin bozukluğuna hüküm vermemelidir.

Çok kimseler görürsün ki, “Bunların aslı olaydı erbâbı onları anlardı.” diyerek aklî ve fıkhî ilimlere itibar etmezler. Bu şüphelerin halli **“Mîyâru’l-İlm”** adlı eserimizde geçmiştir. Diğer bir kısmını görürsün ki, bir tabibin hatâya düşmesi sebebiyle topyekûn tıbbı inkâr ederler. Diğer bir zümreyi bulursun, bir müneccimin dediği rast geldi diye müneccimlerin doğruluğuna inanır. Diğer bir kısmı da, bir tahmin doğru çıkmadı diye ilm-i nücûmu inkâr eder. Bunların hepsi de hatâdır ve herhangi bir şeyin doğru ve yanlışlığını (başkalarının kısmî müşâhedeleriyle değil) kendi nefsinde bilmemektendir. Her ilmi herkes lâyıkıyla anlayamaz. Bunun için Hazret-i Ali buyurur ki; “Gerçeği bil ki ondan sonra ehlini bilmiş olasın.”

8 - İlimleri şereflendiren, değerlendiren sebepleri bilmektir.

İlimlerin değeri iki şey ile ölçülür:

Netîcesinin yüceliği,

Delîlinin kuvvet ve sağlamlığı.

Netîcesi ile ölçülene misal dîn ve tıp ilimleridir. Dîn ilminin netîcesi, ebedî yaşayışı temin, tıp ilminin netîcesi ise muvakkat yaşayışı sağlamaktır. Buna göre dîn ilmi, tabâbetten üstündür.

Delîlinin kuvvet ve sağlamlığıyla ölçülenlere misal hesap ve nücûm ilimleridir. Delîl daha sağlam ve kuvvetli olduğu için, hesap ilmi; nücûm ilminden daha şereflidir. Hesap tıp ile ölçülürse, gâyesi bakımından tıp, delîli bakımından ise hesap tıptan şerefli gelir. Fakat netîceyi düşünmek daha doğrudur. Bu sebeptendir ki, her ne kadar çoğu tahmînî ise de tıp ilmi, hesaptan şereflidir.

Şu verdiğimiz îzâhattan anlaşıldı ki, ilimlerin en yücesi Allâhu Teâlâ’yı, meleklerini, kitaplarını ve peygamberlerini bildiren ilimlerle bu ilimlere ulaştıran diğer ilimlerdir. Buna göre senin de rağbet ve hevesin bu ilimlere olmalıdır.

9 - Talebenin dokuzuncu vazifesi de okumaktan gâyesinin bu anda kalbini kötü huylardan arıtıp, fazîletlerle süslemek, gelecekte ise mukarreb meleklerin civârına yükselmek ve Allâhu Teâlâ’ya tekarrub olmasıdır. Bilgisiyle riyâset, servet, makam, düşük adamlarla mücâdele ve emsâllerine üstünlük gâyesini gütmemelidir. Gâyesi Allah rızâsı olunca, buna en elverişli olan ilmi aramalıdır ki, bu da âhiret ilmidir. Bununla berâber mukaddimede farz-ı kifâyeden saydığımız lügat, nahiv, fetvâ ve benzeri ilimleri de küçümsememelidir. Biz, âhiret ilmini fazla överken, sakın bu ilimleri küçümsediğimiz anlaşılmasın. Bütün bu ilimlerin sahipleri olan âlimler, düşman karşısında muhafız gözcü ve

Allah yolunda mücâhede eden gâziler gibidir. Bunlardan bir kısmı bilfiil düşman ile dövüşür, diğer bir kısmı gözleyici ve yardımcı olur, diğer bir kısmı yiyecek içeceklerini sağlar, diğer bir kısmı da hayvanları korur ki, gâyeleri ganîmet olmayıp Allah rızâsı olduktan sonra hepsi mükâfat alır. Her bakımdan âlimler de bunlar gibidir. Allâhu Teâlâ âlimleri överek şöyle buyuruyor:

«يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

“Sizden îmân edenleri Allah yükseltir. İlim verilenleri ise kat kat dereceler ile yükseltir.” (Mücâdele sûresi, 58/11)

Diğer bir âyet-i celîlede de şöyle buyuruluyor:

«هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ»

“Onlar (Allah rızâsına tâbi olanlar) **ise Allah indinde derece derecedir.”** (Âl-i İmrân sûresi, 3/163)

Fazîlet aralarında nisbîdir. Pâdişahlara nibetle sarrafları küçümserken süpürgecilere nisbet edildiklerinde de küçümsenmeleri lâzım gelmez. Yüksek rutbeden düşen kimsenin kıymetinin tamâmen kaybolduğunu sanmamalı. Üstün rutbe, derecelerine göre evvelâ peygamberler, sonra velîler, sonra gerçek âlimler daha sonra da iyi kimseler içindir. Zerre kadar iyiliği olan mükâfatını, zerre kadar fenâlığı olan da karşılığını bulacaktır. Hangi ilim olursa olsun, kim ki ilmi ile Allâhu Teâlâ’yı kasd ederse ilmin kârını bulur ve o ilim, sâhibini yükseltir.

10 - İlimlerin, gâyeye olan nisbetlerini öğrenip ona göre okuyacağını seçmektir. Yakın ve yüksekte olanı, uzakta olan üzerine ve ehemmi mühim üzerine tercîh etmek gibi. **“Ehem”** demek mutlak değil, yâni hadd-i zâtında ehemmiyetli olan demek değil, senin için ehemmiyetli olan demektir. Şüphesiz senin için ehem olan, dünya ve âhiretini alâkadar edendir. Vaktâ ki Kur’ân’ın açıkladığı ve âyân mertebesine yükselecek derecede basîret nûruna sahip olanların şehâdet ettiği gibi, dünya ve âhiretin ikisini bir arada toplamak senin için mümkün olamayacak. Gerçekde ehem olan ebedî kalacak olan âhiret ilmidir. O zaman dünya senin için bir misâfirhâne, bedenin merkep, ilimlerin de seni maksadına ulaştıran bir vâsıta, maksadın her ne kadar kadrini bilenler az ise de Allâhu Teâlâ’ya ulaşmak olur. Nîmetlerin hepsi aradadır.

İLİMLERİN MERTEBELERİ

Allâhu Teâlâ'ya mülâkatın saâdetine ve avâm tabakası ile kelâmcıların anladığı gibi değil de, peygamberlerin anlayıp istedikleri gibi zâtın cemâline bakmak saâdetine nisbetle, ilimler üç mertebede düşünülür. Vereceğimiz şu misal ile bu dereceler daha kolay anlaşılır.

Köleye denildi; "Eğer haccedersen hem âzâd hem de pâdişah olacaksın.Yok eğer hac için hazırlandıktan sonra bir engel olur da haccedemezsen kölelik bağından kendini kurtaracaksın. Fakat padişah olmak saâdetine ulaşamayacaksın." Şimdi bu vâzifeyi alan kölenin üç meşgalesi var:

1 - Azık, su ve binit gibi vâsıtaların tedâriki,

2 - Yola girmek ve konak konak mesâfeleri kat ederek ana yurttan uzaklaşmak,

3 - Haccın erkânıyla meşgul olmak ve vazifeyi ifâ ederek ihrâmdan çıktıktan ve vedâ tavâfını yaptıktan sonra âzâd olup pâdişahlığa hak kazanmak. Sebeplerini hazırlamaya başladığından tamamlayıncaya, yola girdiğinden Kâbe'ye gidinceye, Kâbe'ye gittikten hac vazifelerini tamamlayıncaya kadar her makamda birçok menziller vardır. Haccın rükünlerini ifâya başlayanın pâdişahlığa olan yakınlığı daha yeni azık tedârik etmekte olan ile bir olmadığı gibi, yola çıkan ile de bir değildir. Belki her ikisinden de daha yakındır. İlimler de aynen bunun gibidir. Bir kısmı aynı azık ve vâsıta hazırlamaya benzer ki bunlar da tıp, fıkıh ve dünyada bedenin düzelmesine yarayan diğer ilimler gibidir. Diğer bir kısmı da, yola girip mesâfeleri aşmaya benzer. Bu da kalbi kötü huylardan temizlemek ve Allâhu Teâlâ'nın tevfîk ettiklerinden başkasının erişemediği yüksek makamlara erişmektir. İşte bu, tarîka sülük (bâtınî yola girmektir).

Kalbi temizlemenin ilmini öğrenmek, yolların istikâmet ve mesâfelerini öğrenmek kabîlindendir. Yola girmeden yalnız yolları ve konak yerlerini bilmek bir kâr sağlamayacağı gibi, ahlâk düzeltmeye çalışmadan yalnız ahlâk ilimlerini bilmek de bir değer taşımaz. Bununla beraber bilgisiz bir işe başlamak da mümkün değildir.

Üçüncü kısım da bil-fiil hac işini icrâ gibidir. Bu da Allâhu Teâlâ'nın zâtını, sıfatlarını, ef'âlini ve meleklerini ve mükâşefe ilminin açıklamalarında anlattığımız ilimlerin hepsini bilmektir.

Ey âhiret yolcusu, işte kurtuluş ve ebedî saâdete ulaşmak buradadır. Yalnız kurtuluş ise gâyesi hakka, selâmete ulaşmak olan her doğru yola giren için mümkündür. Fakat saâdete ulaşmak ancak Allâhu Teâlâ'yı bilen âriflere mahsustur. Civâr-ı ilâhîde ve Cennet-i Naîm'de huzûra kavuşup ebedî nîmetlere ulaşan mukarrebler bunlardır. Bu zirveye ulaşmayan yolculara yine necât ve selâmet vardır. Fakat evvelkiler gibi üstün derecede değildir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

«فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ»

“Mukarreblerden olanlar için istirahat, temiz rızık ve nîmetlerle dolu cennet vardır.” (Vâkıa sûresi, 56/88-89)

Bu, üstün vasıflara ve kâmillere işarettir.

«وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ
فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ»

“Defterleri sağlarından verilen veya iyilik sahibi olanlara; Ey yemîn sahipleri, sizlere sağcılardan selâm.” (Vâkıa sûresi, 56/90-91)

Bu da ikinci sınıfa girenlerin de selâmete ereceğini ifâde eder. Kim ki maksada yönelmez ve bütün mevcûdiyetiyle buna sarılmaz veya bu yola ubûdiyet için değil, peşin gâyeler için girerse, bu solculardan yâni günâhkârlardan, amel defteri solundan verileceklerden ve sapıklıkta olanlardandır. Bunlara kurulacak sofrada “hamîm” (yutulamayacak derecede sıcak su) vardır; girecekleri yer de cehennemdir.

Bilmiş ol ki anlattığımız, hakîki âlimler için hakîki yakîndır. Yâni onlar basîret nûru ile bunu görür ve bilirler ki o basîret gözü, başımızdaki gözümüzden daha kuvvetlidir. Onlar, yalnız dinlemek sâyesinde tâbi oldukları taklîd mertebesinden bu makâma yükselmişlerdir. Bunların hâli, verilen haberi tasdîk ettikten sonra müşâhede ile gerçekleştiren kimsenin hâline benzer. Diğerleri ise hükmü güzelce tasdîk ve îmân ile kabûl etmişler, fakat görmekle hazzını alamamıştır. Saadet, mükâşefe ilminden sonradır. Mükâşefe ilmi de âhiret yoluna giriş demek olan muâmele ilminden sonra gelir. Sıfatların merhalelerini geçip, yerilen nitelikleri atmak yoluna girmek, sıfatlar ile alâkalı ilimleri bildikten sonradır. Bu kötü huyların tedâvi yollarını bilmek ve bu yollara girmek, selâmet-i beden ilminden sonra gelir. Sıhhî sebeplerin müsâadesi ve bedenin selâmeti için, yiyecek, giyecek ve mesken gibi muhtaç olduğu şeyleri temin etmek de bir araya gelmek ve yardımlaşma ile mümkündür. Bu da bir **sultan**ın vücûduna vâbestedir. Bu cemiyeti adâletle sevk u idâre edecek kânûnları hâzırlamak da fakîhlerin boynuna borçtur. Sağlık esbâbını temîn de tabîplerin vazîfesidir. İlimleri, beden ve dîn ilimleri olmak üzere ikiye bölen ve ilm-i edyân ile fıkhı kasteden, bu sözü ile bâtınî ilimleri değil, zâhirî ilimleri kastetmiştir.[161]

KALBE DÂİR BİR SÖZ

Eğer “Niçin tıp ve fıkıh ilimlerini yolcunun binit ve azığına benzettin?” dersen bilmiş ol ki, Allâhu Teâlâ’ya yakınlık için çalışan beden değil, kalptir. Kalp derken, yürek dediğimiz et parçasını kastetmiyorum. Belki benim mevzûm olan kalp, hâssaların (beş duygu) onu anlayamayacağı Allâhu Teâlâ’nın sırlarından bir sır ve ilâhî bir letâfettir. Bâzen buna **rûh-i insanî,** bâzen **“nefs-i mutmainne”** denir. Şerîatte ise buna **“kalp”** denir. Çünkü hissin idrâk edemediği bu şey sırrın ilk binitidir. Bunun vâsıtasıyla beden o lâtîfeye binit ve âlet oldu. O sırrın perdesini kaldırmak mükâşefe ilmine âittir. Hâlbuki mükâşefe ilmi bu hususta bahîl (cimri) davranmış ve o sırrı açıklamasına müsâade edilmemiştir. Bu mevzûda en son söylenebilecek söz; “O, şu görülen varlıklardan yüce, kıymetli bir cevher ve bir emr-i ilâhîdir.” demekten ibârettir. Nitekim Allâhu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de:

«وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي»

“Sana rûhdan da sorarlar. De ki; rûh, Rabbimin emri (cümlesi)**ndendir.”** (İsrâ sûresi, 17/85) buyurmuştur. Gerçi bütün varlıklar, Allâhu Teâlâ’ya nisbet edilir. Fakat bu rûhun nisbeti, diğer azâların Allah’a nisbetinden daha şereflidir. **“Halk”** (yaratmak), **emr** (tedbîr ve idâre), hepsi Allah’ındır. Ama tedbîr ve idâre demek olan emr daha yücedir.

Yer ve göklerin kabûle cesâret edemedikleri, Allâhu Teâlâ’nın emânetini yüklenen ve bu sâyede yer ve göklerden üstün rütbeyi kazanan bu kıymetli cevher “emr” âlemindendir. Bu sözümüzden de rûhun kıdemi anlaşılmasın. Zîra rûhun kıdemine kâil olan felâsife ve onlara uyanlar söylediklerini bilmeyen aldanmış kimselerdir. Bu mevzû, saded dışı olduğu için bu sözü burada keselim de davamıza gelelim. Bütün bunlardan gâye, işte bu lâtifedir ki, Rabbinin emrinden olduğu için Rabbine gitmeyi kasteder. Ondan geldi ona gider. Beden ise onun biniti ve vâsıtasıdır. Allah yolunda o rûha beden, hac yolunda hacıya deve veyahut bedenin muhtaç olduğu suyu taşıyan kova gibidir. (Yâni suyu kova taşıdığı gibi, rûhu da beden taşır.) Her ilim ki, gâyesi bedenin sağlığını korumaktır, o ilim bu binitin ihtiyaçlarını sağlar. Tıp ilminin böyle olduğunda şüphe yok. Çünkü tıp ilmine bedenin sağlığı için ihtiyaç vardır. Tek bir insan olsa da tababete muhtaçtır. Fakat fıkıh tıptan ayrılır. Çünkü tek başına yaşayan bir insan olsa fıkhın birçok meselelerine ihtiyâcı olmazdı. Ne çare ki, insanoğlu yalnız barınamayacak bir halde yaratılmıştır. Zîra tek başına yemek, giymek,

mesken ve bunlar için âlât ve edevâtı sağlamasına imkân yoktur. Bu sebeple bir araya toplanmaya ve yardımlaşmaya muhtaçtır. Ne zaman ki, insanlar bir araya toplandı ve şehvetleri sebebiyle münâzaalar, kavgalar oldu. İç mizâçlarının bozulması ve bedenî hastalıkları kendi helâklerine sebep olduğu gibi, hâriçten gelen dedikoduların tesîri ile de birbirini öldürmeye başladılar. İç bozuklukları tabâbet düzelttiği gibi, dış düzensizlikleri de adâlet ve siyâset düzeltir. İnsanların sağlıklarını bildiren ilme tıp, muâmele ve işlerinde düzeni sağlayan ilme fıkıh adı verilir ki her ikisi de rûhun biniti olan bedeni korumak içindir. Kalbini ıslâh etmeden ahlâkını düzeltmeden yalnız tıp ve fıkıh ilimleriyle uğraşan kimse binitinin (devesinin) suyunu, yiyeceğini satın alıp da yalnız onlarla meşgul olan ve hac yoluna girmeyen kimsenin hâline benzer. Ömrünü, fıkıh mücâdeleleri arasında kelimeleri incelemek ile geçiren kimse, hac için götüreceği su tulumunu sağlamlaştırmak için onu dikmeye yarayan ipleri hazırlamakla uğraşan kimseye benzer.

Bu gibi fıkıhçılar ile mükâşefe ilmine îsâl eden ıslâh-ı kalp ile uğraşanlar arasındaki fark, yalnız deve, kova gibi şeyleri satın almakla uğraşan kimse ile hac yoluna giren ve hattâ haccın bâzı erkânını ifâ eden kimse arasındaki fark gibidir.

İşte önce bunu düşün ve sonra da avâm ve havassın muhâlefetine rağmen çok gayretler netîcesi bu mertebeye ulaşan kişinin nasihatini kabûl et.

İlim tâliplerinin vazifelerine dâir bu kadarı kâfidir.

İRŞÂD EDİCİ MUALLİMİN VAZÎFELERİ

Bilmiş ol ki, servet kazanmakta olduğu gibi, ilimde de insanın dört hâli vardır. Mal sâhibinin istifâde hâli var, bu hâli ile servet kazanır. Tutumluluğu hâli var, bununla zâtını ihtiyaçtan kurtarır. Kendini bakması hâli var, bununla da kazancından faydalanmış olur. Başkalarına infâkı var, bununla da cömert ve fazîlet sahibi olur ki, en şerefli hâli budur. İlim de mal gibi elde edilir. İlmi aramak ve kazanmak hâli var, ilme sahip olma hâli var, bu sâyede başkasına sormaktan kurtarır, aydınlanma hâli var ki bununla öğrendiklerini düşünür ve onlardan faydalanır. Bir de başkasını öğretme hâli var, bu da en şereflisidir. Kim öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve başkalarını öğretirse, mânevi âlemde saygı ile anılır. Bunlar güneş gibidir, hem kendisi nûrludur ve hem de başkalarını aydınlatır; misk gibidir kendisi de güzel kokar başkalarına da güzel koku saçar. Bildiği ile amel etmeyenler: (sayfaları ilimle dolu) defter gibidir. Başkasına kârı var fakat kendisi bir şey anlamaz. Yahut bileği taşı gibidir. Bıçağı keskinletir

fakat kendisi kesmez. İğne gibidir. Başkasını giydirir fakat kendisi dâima çıplak durur. Lamba fitili gibidir başkasına ışık verir fakat kendisi yanar.

Nitekim ilminden istifâde etmeyip başkalarına faydası dokunan kimse hakkında şâir:

"O ancak lamba fitilidir, kendisi yanarken ba kasını aydınlatır." demiştir.

(Kendisini ilimle kemâle eriştirdikten sonra) öğreticilikle meşgul olmaya başlayınca büyük bir işi boynuna aldığını ve şerefli işe giriştiğini bilmeli ve bunun için de muallimliğe uygun olan edep ve nezâkete riâyet etmelidir. Binâenaleyh muallimin riâyet edeceği yedi vazife vardır.

1 - Babanın evlâdına olan şefkati gibi, öğrencileri esirgemektir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir mübârek sözünde şöyle buyuruyorlar:

«إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ»

"Ben, sizin için çocuğuna kar ı (efkatli) bir baba gibiyim."[162]

(Anne baba çocuğunu dünya ateşinden koruduğu gibi) Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de ümmetini âhiret ateşinden korur. Âhiret ateşinden korumak ise daha mühimdir. Bu sebeptendir ki, muallimin hakkı anne baba hakkından üstündür. Anne baba geçici olan şu hayatın varlığına, muallim ise ebedî saâdetin temînine vesîledir. Hoca olmasaydı babasından elde ettiği, ebedî yokluğa mahkûm idi. Âhirette ebedî hayatı kazandıracak olan ancak muallimdir. Muallim demekle âhiret ilimlerini veya dünyalık için değil de âhiret için dünya ilimlerini öğreteni kastediyorum. (Allah için insanlığa bir hizmet gâyesi olmayıp da beşeriyeti tahakküm altına almak ve) dünyalık için okutmak hem kendisini hem de okuyanı helâke sürüklemek demektir. Bu gibi ilimden Allah'a sığınırız.

Bir âilenin çocukları karşılıklı güven, sevgi ve saygı içinde maksada doğru ilerleyecekleri gibi, bir hocanın talebeleri de böyle karşılıklı sevgi ve saygı içinde olmalıdırlar. Eğer gâyeleri âhiret ise zâten başka şekil olamaz. Eğer gâyeleri dünyalık ise aralarında kin ve çekememezlikten başka bir şey bulunmaz. Zîra gerçek âlimler ve âhiret çocukları dünyadan Allah'a giden yolda Allah'a doğru yolculuk hâlindedirler. Dünyanın yıl ve ayları yol üzerindeki misâfirhâneler mesabesindedir. Şehir ve köyler arası yolculukta arkadaşlık, dostluk ve sevgi vesîlesi olunca ya Firdevs-i Âlâ'ya (cennetin en yüce katına) yolculuk edenler arasında sevgi saygı nasıl olmasın? Hâlbuki âhiret saâdetinde aslâ darlık yok. Bu sebeptendir ki âhiret yolcuları arasında nizâ olmaz. Bilgileriyle riyâset umanlar Hak Teâlâ'nın:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»

“Mü’minler ancak kardeştir.” (Hucurât sûresi, 49/10) âyet-i celîlesi gereğinin dışında kalıp:

«الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ»

“Buradaki dostlar, o gün yek diğerine düşmandır. Ancak müttakîler değil.” (Zuhruf sûresi, 43/67) âyet-i celîlesi şumûlüne girerler.

2 - Talim ve ifâdelerinde Sâhib-i Şerîat Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e uymaktır. Öğretme karşılığı ücret istememeli, talebeden mükâfat ve hattâ teşekkür bile beklememelidir. Öğrettiğini ancak Allah için öğretmeli ve gâyesi Allâhu Teâlâ’ya ulaşmak olmalıdır. Her ne kadar öğrencilerin minnettar olmaları gerekirse de, kendisine böyle bir hak tanımamalıdır. Belki kalplerine ilim tohumunu ekmekle Allah’a yaklaşmak için gönüllerini tamamıyla kendisine bağladıklarından fazîlet ve minneti öğrencilerde bilmelidir. Onların bu hâli, ekip biçmek için tarlasını sana âriyet olarak veren kimseye benzer. Tohumu eken tarla sâhibinden daha kârlı olduğu gibi çocukların kalplerine ilim aşılayanlar da onlardan daha kârlıdır. Hâl böyle iken daha öğreticiliği nasıl minnet sayarsın; Hâlbuki muallimin alacağı mükâfat öğrencinin sevabından üstündür. Eğer öğrenci olmazsa sen bu mükâfatı alamazdın. Mükâfatını Allah’tan iste. Nitekim Allâhu Teâlâ:

«وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

“De ki; ben bunun (risâleti tebliğ etme vazîfesi) **üzerine sizden ücret istemem. Benim ecrim ancak Allah katındadır.”** (Hûd sûresi, 11/29) buyurmuştur. Çünkü mâl ve dünya varlıkları bedene hizmet eder. Beden de nefsin binitidir. Hâlbuki hizmet olunan ilimdir. Çünkü nefsin yüceliği ilim sâyesindedir. İlim ile mâl isteyen nâlinlerinin (ayakkabı ya da terliklerinin) altını kendi yüzüyle temizleyen gibidir ki, hizmet olunanı hizmetçi, hizmetçiyi de hizmet olunanın yerine koymuş olur. Bu ise kafayı aşağı, ayakları yukarı çevirmektir. Böylece bilgi ile dünyalık sağlamak isteyenler, kıyâmet günü suçlular ile Allah huzûrunda başları eğik olan kimselerdir. Hülâsa gerçekte fazîlet ve minnet muallim içindir.

Şimdi bak. Din idâresi nasıl kimseler eline geçti. Kendilerine dâimi bir gelir sağlamak ve bir mevkî elde etmek için sultanların hizmetine koşar, paralar

harcar ve her türlü zillete katlanırlar. Bunu yaparken de gâyelerinin Allah'a yaklaşmak olduğunu zannederler. Eğer böyle yapmasalar taraflarına bakan olmazdı. Bundan sonra da muallim öğrenciden her türlü yardımı, hattâ haklı haksız, dostuna dost, düşmanına düşman olmayı, her hâlinde kendisine açık bir hizmetçi ve bütün işlerinde emrine âmâde bulunmasını ister. Eğer ilim tâlibi bunlardan birini yerine getirmezse onu yerer ve en büyük bir düşman tanır. Bir âlim için en büyük alçaklık bu dereceye düşmesi bununla övünmesi ve sonra utanmadan; "Benim okutmaktaki gâyem, ilmi yaymakla, dîne yardım ve Allah'a yaklaşmaktır." demesidir. Şu aldanmışların fenâ niyetlerine delâlet eden bu alâmetlere bak da ibret al.

3 - Muallim, talebeye nasihatte kusur etmemeli, en ince teferruâtına kadar her şeyi olduğu gibi bildirmelidir. Meselâ henüz ehli olmadığı bir mevkie tâlip olmamak, ilimlerin zâhir mânâlarını anlamadan ince ve gizli mânâlarıyla meşgul olmamak gibi. Sonra bilgi edinmekten gâye kemâle ermek ve bu sayede Allah'a yaklaşmak olup, benlik, mücâdele ve mevkî elde etmek olmadığını aşılamak ve imkân nispetinde bu gibi hâllerin çirkin olduklarını talebenin kafasına yerleştirmek gibi. Fenâ kalpli bir âlimin düzelttiği, bozduğundan fazla olamaz. Eğer talebenin gayesi ilmi yalnız dünyalık ve enâniyet için elde etmek olup okuduğu ilimler, fıkıh ilminin furûdaki ihtilaflı meseleleri, kelâmdaki fırkaların mücâdeleleri, muâmelâttaki fetvâ meseleleri ise hemen talebeyi bu ilimlerden men etmelidir. Zîra bu saydığım bilgiler ne âhiret ilmi ne de "Biz ilmi başka maksatla okuduk, fakat ilim Allah'tan başkası için olmayı kabûl etmedi." denen ilimlerdendir. Böyle olan ilimler tefsir, hadîs ve ilk zâtların meşgul oldukları âhiret ilmi, nefsin ahlâkını bildiren ve ıslâh eden ilimlerdir. Bu ilimleri başka maksatla okumakta da beis yoktur. Gerçi bunları vaaz etmek ve insanları ardına takmak için okur. Fakat bu ilimleri okurken veya okuduktan sonra düzelmek ihtimâli vardır. Çünkü bunlarda Allah'ın azâbından korkutan, dünyayı küçültüp âhireti yücelten bilgileri öğrenmek vardır. Bu bilgilerin okuyanın niyetini düzeltme ihtimâli kuvvetlidir. Hattâ insanlara vaaz ettiği meselelerden kendisi de ders alabilir ve insanların, kendisini beğenip mevki kazanmayı sevmesi kuş tuzağının efrâdına atılan tânelere benzer. O tâneleri alacağım diye kafese düşen kuş gibi, bir vâiz de bu hakîkatleri başkasına anlatırken netîcede kendisi de ayılabilir.

Allâhu Teâlâ insanlara, neslin devâmı için şehvet verdi. İlmin yaşamasına sebep olsun diye de makam sevgisi verdi.

İşte bu nizâm şu saydığımız ilimlerde bulunur:

Yalnız kelâmdaki mücâdele fıkıh meselelerinin incelikleri ve bunlardaki

muhâlefet ile uğraşmak gaflet, kalp kasveti sapıklıkta devâm ve mevki arzusundan başka bir şeyi sağlamaz. Ne ola ki, Allâhu Teâlâ'nın rahmeti ulaşa veya diğer dînî ilimlerden biri bunlara eklene; bunun en büyük delîli tecrübe ve müşâhededir. Gez gör ve bugünkü âlimleri tetkik et, bunu kolaylıkla anlarsın; Allah yardımcımız olsun.

Süfyân-ı Sevrî'yi radıyallahu anh mahzûn gören arkadaşları sebebini sorduklarında: "Biz insanlara ticâret vâsıtası olduk. Gelir biri bizden okur da gider; kadı, vâli veya ünlü bir kahraman olur. İşte üzüldüğüm cihet budur." diye cevap vermiştir.

4 - Muallimliğin ince husûsiyetlerinden biri sayılan bu vâzîfesi de doğrudan doğruya ve tahkîr mâhiyetinde olmayıp, îmâ ve şefkat yoluyla öğrenciyi kötü huylardan men etmektir. Çünkü kusuru açıkça söylemek hayâ perdesini yırtar, sâhibine fenâlık cesâreti verir ve kendisini bulunduğu halde ısrâr etmeye teşvîk eder. Bütün muallimlerin mürşidi olan Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لَوْ مُنِعَ النَّاسُ عَنْ فَتِّ الْبَعْرِ لَفَتُّوهُ وَقَالُوا مَا نُهِينَا عَنْهُ إِلَّا

وَفِيهِ شَيْءٌ»

"Eğer insanlar deve kığını parçalamaktan men edilse, bunda mutlaka bir ey var deyip herkes onu kırmaya kalkı ırdı."[163] buyurdu. Âdem ve Havva kıssaları bunun açık delîlidir. Zâten bu kıssanın bildirilmesi, kıssayı anlatmak için değil, ondan ibret almak içindir. Aynı zamanda imâ yoluyla îkaz, kâmil vicdânları, zekî zihinleri zekâlarından bir şey kaçırmamak hevesiyle, bu imâdan mânâlar çıkarmaya sevk eder de bunu anladığına sevinir ve îcâbını yapar.

5 - İlmin bâzı şûbelerinde ihtisâsı olana yakışan, diğer ilimleri yermemektir. Meselâ lügat ilmiyle uğraşanın fıkıh ilmini, fıkıh okutanın hadîs ve tefsiri yermesi gibi. Bu ilimleri yermek için "Onlar hep nakle dayanır, kocakarı işleridir. Çünkü kafayı çalıştıracak bir tarafları yok." derler. Bunun gibi kelâm okutanlar da, fıkıh ile uğraşmayı yerer de derler ki: "Fıkıh fürû, kelâm ise asıldır; kadınların aybaşı âdetlerini anlatan bir ilim ile, Rahmân'ın sıfatlarından bahseden ilim denk olur mu?" İşte bu görüş muallimlerin kaçınmaları gerekli, yerilen huylarındandır. Uygun olan, bir ilmin hocası öğrencilerine, diğer ilimleri de öğrenmek için kolaylık göstermesidir. Eğer bir kaç fenni okutacaksa sıraya koymalı ve tertîbe riâyet etmelidir.

6 - Talebeye kâbiliyeti nisbetinde hitap etmektir. Aklının kavrayamayacağı ve nihayet nefretle şaşırıp kalacağı incelikleri açmamalı ve Peygamber Efendimiz

(s.a.v.)’in:

«نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُنْزِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ

وَنُكَلِّمَهُمْ عَلٰى قَدْرِ عُقُولِهِمْ»

“Biz Peygamberler, herkese seviyesine göre muâmele yapmak ve anlayabileceği ekilde hitap etmekle emrolunduk.”[164] düstûruna uymalıdır. Eğer anlayışı tamam ise o zaman her gerçeği açıklamalıdır.

Diğer bir hadîs’de Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

«مَا أَحَدٌ يُحَدِّثُ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَا تَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ إِلَّا كَانَ

فِتْنَةً عَلٰى بَعْضِهِمْ»

“İnsanlara akıl erdiremedikleri bir hadîsi anlatmak bâzıları için fitne olur.”

Hazret-i Ali radıyallahu anh göğsüne işaret ederek; “Burada istediğin kadar bilgi var, anlayıp taşıyabilecek birisi bulunsa.” buyurmuştur. Hazret-i Ali doğru söyledi. İyilerin kalpleri, gizli şeylerin kabirleridir. Âlimin, her bildiğini herkese açıklaması doğru olamaz. Söylediğini anladığı halde ondan faydalanmaya selâhiyetli olmayan talebeler hakkında hüküm böyle olunca, söyleneni anlayamayan kimseler hakkında ise elbette daha mühimdir. İsâ aleyhisselâm; “Cevher gibi kıymetli taşları, âdî hayvanların (domuzların) boynuna takmayın.” buyurmuştur. Hikmetin kıymetli taşlardan daha üstün olduğunda şüphe yok, binâenaleyh hükmünü çirkin görüp ondan hoşlanmayanlar, o âdî hayvanlardan fenâdırlar. Bu sebepten şöyle denilmiştir; Herkesi kendi aklının ayarıyla ölç ve kendi bilgisinin terâzisiyle tart ki, sen ondan selâmet bulasın. O da senden istifâde etsin. Eğer böyle hareket etmezsen herkesin ayarı ayrı olduğundan, dâimâ inkâr ile karşılaşırsın.

Âlimin birine bir şey soruldu, cevap vermedi. Sonra adam “Sen Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«مَنْ كَتَمَ عِلْمًا نَافِعًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»

“Faydalı ilmi gizleyen, kıyâmet günü (boynuna) ateşten bir gem vurularak (mahşer yerine) *gelir.”* buyurduğunu duymadın mı, dedi. Âlim; “Gemi bırak da git. Eğer anlayan bir adam sorar da söylemezsem o zaman bana gemi vurursun.”

dedi. Zîra Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde:

«وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاۤءَ اَمْوَالَكُمُ»

"Aklı olmayanlara mâlınızı vermeyin." (Nisa suresi, 4/5) buyurmuştur. Malda hüküm böyle olunca ilimde de yapılacak şeyin böyle olduğunda şüphe kalmaz. Selâhiyetli olmadığı için kendisine zararı dokunacak, hâlini bozacak kimselere ilmi vermektense vermemek daha iyidir. Hakkı, sahibine vermemek ne kadar zulüm ise hakkı olmadığı şeyi vermek de en az onun kadar zulümdür. Nitekim şâir meâlen şöyle diyor:

"Hayvanların boynuna inci takamam, incinin kıymetini bilmedikleri için onların önüne inci saçmak, çobanı zengin eder. Eğer Allâhu Teâlâ lütfeder de ilimde hikmete elverişli olanı bulursam sevgi ile ona öğretirim. Aksi takdirde bildiğim bende kalır. Zîra ehlinden ilmi saklamak zulüm olduğu gibi, ehli olmayana vermek de ilmi kaybetmek demektir."

7 - Kabiliyetsiz talebelere ancak anlayabileceklerini anlatmak ve burada senin anlayamayacağın daha nice meseleler var, demekle kendisinden saklanmış incelikleri açıklamamak gerekir. Çünkü bu hâl onun anlayabileceği şeylerde de hevesini kırar, zihnini kurcalar. Herkes Allâhu Teâlâ'nın kendisine verdiği akla râzı, hattâ aklı en zayıf ahmaklar akıllarını en ziyâde beğenen kimseler olduklarından, herkes kendisini ilmin inceliklerini anlamaya selâhiyetli zannederek hocasının kendisini kıskandığı kanâatına varır.

Bunun içindir ki, avâm tabakasından şerîatın hükümlerini kabul edip seleften anlatıldığı gibi, tevîlsiz bir îmâna sahip ve hâli düzgün olan ve fazlasını anlamaya gücü yetmeyen kimseye (kelâm meselelerini açıp) itikadını sarsmak doğru olamaz. Belki en doğrusu onu kendi hâline bırakmaktır. Çünkü ona o ihtilâflar delîlleriyle anlatılırsa avâmlıktan çıkar. Bununla berâber anlayamadığı için havâs zümresine de giremez.

Bu sefer isyân ile kendi arasındaki perde kalkar ve iyi bir insan iken muannid bir şeytan olur da, hem kendisini hem de başkalarını sapıtır. Binâenaleyh avâm tabakasıyla bilgilerin ince gerçeklerine dalmak doğru olmaz. Doğrusu, onlara ibâdet kısımlarını bildirmek ve uğraştığı işin mâhiyetini ve bu husûsta emâneti nasıl koruyacağını öğrenmek ile iktifa etmek, Kur'ân'ın haber verdiği gibi kendilerine cennet hevesi ve cehennem korkusu aşılamaktır. Onlara şüphe uyandıracak hiç bir açıklamada bulunmamalıdır. Çok kere kalbine takılır, onu çeviremez, fenâlığa yönelir ve helâk olur.

Hülâsa; avâm tabakasına mübâhese kapısını açmak doğru değildir. Çünkü bu,

onları insanların maîşetine medar olacak çalışmalarından alıkoyar.

8 - Hocanın bildiği ve öğrettiği ile amel etmesi lâzımdır. İşi, sözünü yalanlamamalıdır. Zîra bir kimsedeki ilim, ancak basîret ehli tarafından anlaşılabilir. Amel ise gözle görülebilen bir hâl olduğundan insanların dikkatini daha çok çeker. Amel, bilgiden ayrılırsa kendisinden güven kaybolur. Kendisinin yediği şey; “Öldürücü zehirdir” diye insanları bundan men etmek isteyen kimse ile insanlar eğlenir ve o şeye hevesleri artarak derler ki, eğer bu iyi ve tatlı bir şey olmasaydı bu adam böyle yapmazdı.

Mürşid nâkış, öğrenci ise nakış yeridir. Nâkış olmadan nakşedilemez. Diğer bir benzetme ile hoca ağaç, talebe ise gölge gibidir. Ağaç eğri olunca gölge doğru çıkar mı? Bu sebepten denmiştir ki:

“Sakın kendin yaptığın işten başkasını men etme. Böyle yapmakla büyük hatâ işlemiş olursun.” Bu hâli zemmetmek üzere Allâhu Teâlâ da Kur’ân-ı Kerîm’de:

«أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»

“Kendinizi unutur da başkalarına mı iyiliği emredersiniz?” (Bakara sûresi, 2/44) buyurmuştur. Bu sebeptendir ki, âlimin günâhdaki cezâsı câhilin cezâsından daha çoktur. Çünkü âlimin sürçmesiyle âlem sürçer. “Fenâ bir âdeti icâd edene, kendi günâhı yazıldığı gibi, (örnek olduğu için) ona uyanların günâhı gibi de günâh yükletilir. Bu sebepten Hazret-i Ali radıyallahu anh buyuruyor ki; “Benim belimi kıran iki kişidir: Birincisi âşikâre isyân eden âlim, ikincisi ibâdete sarılan câhildir.” Câhil, ibâdetiyle insanları sapıttığı gibi âlim de isyânıyla sapıtır. Her şeyi Allah bilir.

Bu ifâde ile bulunamamıştır.

Buhârî ile Müslim, Ebû Talha el-Ensarî’den.

İbn Adiyy, Muâz’dan.

Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs’dan.

Meşhûr olan mevzû hadîsdir. Doğrusu İmâm Şâfiî’nin sözü olduğudur.

Ebû Dâvud, Neseî, İbn Mâce, Ebû Hureyre’den.

Kaynağı bulunamamıştır.

Ebû Dâvud, Hz. Âişe’den.

ALTINCI BAB:
İLMİN ÂFETLERİ
ÂLİMİN ALÂMETLERİ

İlim ve âlimlerin fazîletlerini bildiren bâzı âyet ve hadisleri yukarıda zikretmiştik.

Fenâ âlimler hakkında da kıyâmet gününde en ağır azâba uğrayacaklarını bildiren büyük korkutmalar vardır.

Mühim dâvâlardan birisi de dünya âlimleri yâni gâyeleri yalnız dünyalık, servet, rütbe ve mevkî elde etmek olan maddiyâtçılar ile âhiret âlimlerini ayırmaktır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in şu mübârek sözleri bunları ayırmaktadır:

«إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ»

“Kıyâmet gününde en ağır azâbı görecek olan, Allâhu Teâlâ’nın ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir.”[165]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لَا يَكُونُ الْمَرْءُ عَالِمًا حَتّٰى يَكُونَ بِعِلْمِهِ عَامِلًا»

“Kul, bildiği ile amel etmedikçe âlim olamaz.”[166] buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu mevzûda şöyle buyurmaktadır:

«اَلْعِلْمُ عِلْمَانِ: عِلْمٌ عَلَى اللِّسَانِ، فَذٰلِكَ حُجَّةُ اللّٰهِ تَعَالٰى

عَلٰى خَلْقِهِ وَعِلْمٌ فِي الْقَلْبِ فَذٰلِكَ الْعِلْمُ النَّافِعُ»

“İlim ikidir. Biri dilde olandır ki bu, Allâhu Teâlâ’nın yaratıklarına bir delîldir; diğeri kalpte olan ilimdir. İşte faydası olan ilim de budur.”[167]

«يَكُونُ فِي اٰخِرِ الزَّمَانِ عُبَّادٌ جُهَّالٌ وَعُلَمَاءُ فُسَّاقٌ»

“Âhir zamanda câhil âbidler ve fâsık âlimler olur.”[168]

«لَا تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِتُبَاهُوا بِهِ الْعُلَمَاءَ وَلِتُمَارُوا بِهِ السُّفَهَاءَ»

«وَلِتَصْرِفُوا بِهِ وُجُوهَ النَّاسِ إِلَيْكُمْ، فَمَنْ فَعَلَ ذٰلِكَ فَهُوَ فِي النَّارِ»

"Âdi kimselerle mücâdele, âlimlere kar ı üstünlük taslamak ve bu sûretle yalnız insanların teveccühüne mazhar olmak için okumayın. Zîra bu gaye için okuyanlar cehennemdedir."[169]

«مَنْ كَتَمَ عِلْمًا عِنْدَهُ أَلْجَمَهُ اللّٰهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»

ş *"Bilgisini gizleyene Allâhu Teâlâ ate ten gem vurur."*[170]

«لَأَنَا مِنْ غَيْرِ الدَّجَّالِ أَخْوَفُ عَلَيْكُمْ مِنَ الدَّجَّالِ» فَقِيلَ

وَمَا ذٰلِكَ فَقَالَ: «مِنَ الْأَئِمَّةِ الْمُضِلِّينَ»

"Sizin için Deccâl'dan ziyâde Deccâl olmayanlardan korkarım. "Onlar kimdir? Kimleri kastediyorsunuz?" suâline cevaben: *"Sapıtan imamlardır."*[171] buyurmuştur.

«مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا بُعْدًا»

"İlmi çoğaldığı halde ahlâkı düzelmeyen, Allah'a uzaklıktan ba ka bir ey elde edemez."[172]

İsâ aleyhisselâm âlimlere hitâben; "Şu gece yürüyenlere (ibâdet edenlere) ne zaman (Allah'a) giden yolu göstereceksiniz. Hâlbuki siz hâlâ şaşkınlar arasındasınız." buyurmuştur.

Bu anlattıklarımız ve diğer rivâyetler ilmin büyük tehlikelerine delâlet etmektedir. Zîra âlim ya ebedî helâk veya ebedî saâdet ile karşı karşıyadır. Eğer ilim ile saâdeti bulamazsa selâmetten mahrûm olur.

Hazret-i Ömer radıyallahu anh; "Bu ümmet hakkında en çok korktuğum, ilim sâhibi olan münâfıktır" buyurdu. "Bilgili münâfık nasıl olur?" suâline; "Lisânlarıyla âlim, kalp ve amelleriyle câhil olmakla." diye cevap vermiştir.

Hasan radıyallahu anh; "Hukemânın yeniliklerini, âlimlerin ilmini toplayıp da amel bâbında sözü işine uymayan sefih kimselerden olma." buyurmuştur. Ebû Hureyre'ye radıyallahu anh biri; "İlim öğrenmek isterim, fakat sonra kaybederim diye korkuyorum." demesi üzerine Ebû Hureyre; "Asıl ilmi kaybetmek bu düşünce ile onu öğrenmemektir." diye cevap vermiştir. İbrâhim b. Uyeyne'ye; "En çok pişmân olan kimdir?" diye sorulunca; "Dünyaca yaptığı

iyiliği takdîr edilmeyen, âhirette ise âlim olduğu halde ameli son derece noksan olan kimsedir.” diye cevap vermiştir. Halil b. Ahmed; “İnsanlar dört kısımdır.” diyor.

1 - Anlar ve anladığını bilir (yâni bildiği ile amel eder); bu âlimdir, buna uyun.

2 - Anlar fakat anladığını bilmez. Bu gâfildir. Bunu ikaz edin.

3 - Bilmez fakat bilmez olduğunu bilir (Buna cehl-i basit derler); bu yol arıyor, buna doğru yolu gösterin.

4 - Anlamaz, fakat anlamaz olduğunu bilmez (Bilirim zanneder, buna cehl-i mürekkeb derler; tedâvi kabûl etmediği için) onu terk edin.

Süfyân-ı Sevrî radıyallahu anh; “İlim, ameli davet eder; eğer amel geldiyse ne güzel, gelmezse ilim de göç eder.” buyurmuştur.

İbn Mübarek; “Âlim, okumaya devam ettiği müddetçe âlimdir. Ne zaman âlim olduğunu zanneder ve ilmini arttırmaktan vazgeçerse işte o zaman câhil olur.” demiştir.

Fudayl ise şöyle diyor; “Ben üç kişiye acırım:

1 - Bir kavimin ulusu iken küçük düşene,

2 - Zengin iken fakir olana,

3 - Dünyanın elinde oyuncak olan âlime.”

Hasan; “Ulemânın azâbı, kalplerinin ölümü iledir. Kalplerinin ölümü de âhiret ilmiyle dünyalık istemektir.” Bu hususta şâir şöyle diyor:

“Hidâyeti verip sapıklığı alana şaşarım. Bundan daha şaşılacak, dînini verip dünyayı alandır. Bunlardan da daha şaşılacak şey, başkasının dünyalığı için kendi dînini satandır.”

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde:

«إِنَّ الْعَالِمَ لَيُعَذَّبُ عَذَابًا يَطِيفُ بِهِ أَهْلُ النَّارِ اسْتِعْظَامًا

لِشِدَّةِ عَذَابِهِ»

“Âlim öyle azaba dûçar olur ki, azâbının iddetinden cehennem halkı onu ziyâret eder.”[173] buyurarak fâcir âlimi kastetmiştir.

Usâme b. Zeyd radıyallahu anh diyor ki: “Resûlullah’ın şöyle dediğini işittim:

«يُؤْتَى بِالْعَالِمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فَيَدُورُ

بِهَا كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَى فَيَطِيفُ بِهِ أَهْلُ النَّارِ فَيَقُولُونَ مَا

«لَكَ؟ فَيَقُولُ: كُنْتُ آمُرُ بِالْخَيْرِ وَلاَ آتِيهِ، وَأَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَآتِيهِ»

"Kıyâmet günü âlimi götürürler. Cehenneme atılır, bağırsakları çıkar ve değirmen çeviren merkep gibi onunla döner. Cehennem halkı ziyâretine gider ve; "Bu çektiğin nedir?" diye sorarlar. Âlim; "İyiliği emrettim, kendim yapmadım. Fenâlıktan men ettim, kendim yaptım (İşte cezâsını çekiyorum) *diye cevap verir."*[174]

Âlimin azâbının böyle kat kat fazla olmasının hikmeti, bilerek isyân etmesindendir. Bu sebepten Allâhu Teâlâ şöyle buyuruyor:

«إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ»

"Şüphe yok ki, münafıklar cehennemin en alt tabakasındadır." (Nisâ sûresi, 4/145)

Çünkü onlar bildikten sonra inkâr ediyorlar. Yine bu sebepten Yahûdıleri de Hıristiyanlardan fenâ tanıyor. Hâlbuki onların çoğu Allâhu Teâlâ'nın evlâdı var demediler. Allah, üçün üçüncüsüdür demediler. Ancak onlar Peygamberimizi bildikleri halde inkâr ettiler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ»

"Çocuklarını bildikleri gibi onun Peygamberliğini bilirlerdi." (Bakara sûresi, 2/146) buyuruluyor. Diğer âyet-i celîlede de şöyle buyurulmuştur:

«فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ»

"Bildikleri kendilerine geldiği zaman onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti kâfirler üzerinedir." (Bakara sûresi, 2/89)

Bel'am b. Bâûr kıssasında şöyle buyurulur:

«وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ

الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ. فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ

عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ»

"Onlara o herifin kıssasını da oku ki, ona âyetlerimizi sunmuştuk da o, onlardan sıyrıldı çıktı. Derken şeytan kendisini arkasına taktı da

sapıklardan oldu. Eğer dileseydik, onu o âyetlerle yükseltirdik. Velâkin o, yere (alçaklığa) **saplandı ve hevâsının ardına düştü. Artık onun meseli şu köpeğin meseline benzer ki, üzerine varsan dilini salar solur, bıraksan yine dilini salar solur."** (A'râf sûresi, 7/175-176)

İşte fâcir âlim de bunun gibidir. Bel'am'a Allâhu Teâlâ'nın kitabından ilim verildiği halde şehvetlere daldı da köpeğe benzetildi. Yâni bu gibilere hikmet verilsin verilmesin, dâimâ şehvetlere susamıştır.

İsâ aleyhisselâm; "Fena âlim, suyun ağzındaki taşa benzer. Kendisi suyu içmediği gibi bahçelere suyun akmasına da engel olur. Yine kötü âlim pislik üzerinde biten ota benzer. Dışarısı parlak, fakat içerisi pislik kokar. Yine fenâ âlim mezara benzer. Dışardan çiçekli türbe fakat içerisi kemiklerle doludur."

Bütün bu rivâyetler, yalnız dünyalık için bilgi edinenlerin câhillerden çok azâb göreceklerini açıkça ortaya koymaktadır. Kurtuluşa erecek ve umduğunu bulacaklar ise âhiret âlimleridir ki, bunların da alâmetleri vardır.

ÂHİRET ÂLİMLERİNİN ALÂMETLERİ

1 - İlmiyle dünyalık istememek. Çünkü âlimlerin en küçük derecesi, dünyanın (Allah yanında) hakir, âdi ve lezzetlerinin geçici olduğunu, âhiretin yüceliğini, devamını, nîmetlerinin sâfîliğini ve mülkünün azametini, dünya ve âhiretin, bir araya toplanması mümkün olmayan iki zıt olduklarını bilmektir. Bunlar birer kuma gibidir. Birini memnun ederken diğerini küstürürsün. Terâzinin iki gözü gibidir: Birini ağdırırken diğerini yeğnikletirsin. Doğu ile batı gibidir. Birine yaklaşırken diğerinden uzaklaşırsın. Birisi dolu diğeri boş iki bardak gibidir: Birinden öbürüne suyu aktarırken diğeri boşalacaktır. Bütün bunları bilmelidir.

Dünyanın âdîliğini, mihnet ve meşakkatini, lezzetlerinin kederlerle karışık olduğunu, sonra iyiliklerinin tez kaybolacağını bilemeyenler ahmaktır. Tecrübe ve müşâhedelerimiz işin iç yüzünün böyle olduğunu göstermektedir. (Elbette bunu anlamayanın aklı yoktur.) Aklı olmayan âlim olabilir mi? Âhiretin devâmını ve yüceliğini bilmeyen ise kâfirdir. İmânı olmayan âlim olabilir mi?

Dünyanın âhirete zıt olduğunu ve bunları bir araya toplamaya çalışmanın boş bir şey olduğunu anlamayan ise bütün Peygamberlerin şerîatlerine câhil ve belki başından sonuna kadar Kur'ân'ın hükümlerine kâfirdir. Şu düşük derecede bulunan kimse nasıl olur da âlimler zümresine katılabilir? Bütün bunları bildiği halde âhireti, dünya üzerine tercih etmeyen şeytanın esîri olup şehveti kendisini öldüren, şekâveti kendisini yenen kimsedir; âlimler arasına nasıl girebilir?

Dâvûd aleyhisselâmın haberlerinde Allâhu Teâlâ'dan hikâye olarak şöyle buyuruluyor; "Arzularını sevgim üzerine tercih eden âlime vereceğim cezanın en küçüğü, bana yalvarmasının tadını ona harâm etmektir. Yâ Dâvûd! Dünya sevgisi kendisini mest eden âlimi benden sorma. Bu gibiler bana muhabbetten insanlara mâni olurlar. Kullarımın, bana gelen yollarını keserler. Yâ Dâvûd! Beni arayan birini görürsen yâni bulursan ona hizmetçi ol. Yâ Dâvûd! Bir kaçağı bana iâde eden zâtı, basîretli ve anlayışlı yazarım. Kimi anlayışlı yazarsam ona aslâ azâb etmem."

Bu sebepten Hasan radıyallahu anh diyor ki; "Ulemânın cezâsı, kalplerinin ölmesidir. Kalplerinin ölmesi ise âhiret ameliyle dünyalık istemeleridir." Yine bu sebepten Yahyâ b. Muâz şöyle buyuruyor; "İlim ve hikmetin nûru, kendileriyle dünyalığın istenmesi hâlinde kaybolur."

Sa'd b. Müseyyeb radıyallahu anh; "Amirleriyle düşüp kalkan âlim, eşkıyâdır." buyuruyor.

Hazret-i Ömer radıyallahu anh; "Âlimi dünyaya meyleder gördünüz mü, dîniniz adına onu töhmetleyiniz. Çünkü herkes sevdiği şeye dalar." buyurmuştur.

Mâlik b. Dînâr diyor ki; "Bâzı eski kitaplarda okudum ki, Allâhu Teâlâ buyuruyor: "Dünyayı sevdiği vakit âlime vereceğim en küçük cezâ, kalbinden bana münâcât sevgisini çıkarmaktır."

Birisi kardeşliğine yazdığı mektupta; "Sen âlim oldun, sakın ilminin aydınlığını günâh karanlığı ile söndürme, sonra ilim sahipleri ilmin ışığı ile yol alırken sen karanlıkta kalırsın." diye yazmıştır.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî dünya âlimlerine şöyle hitâp ediyor; "Ey âlimler! Köşkleriniz Kayserlerin sarayları, evleriniz Kisrâ'nın evleri, elbiseleriniz Vezir Tâhir'in elbiseleri, ayakkabılarınız Câlut'un ayakkabıları, binitleriniz Karun'un binitleri, mefrûşâtınız Firavun'un mefrûşâtı, yeyip içmeniz câhiliyet devrinde olduğu gibi. Tuttuğunuz yol şeytâniyet yolu, nerede kaldı İslâmiyet?"

Şâir de şöyle diyor:

"Çoban, koyunu kurttan korur, çoban kurt olursa koyunun hâli ne olur?"

Diğer bir şâir de şunları söylüyor:

"Ey yemeğin tuzu demek olan memleket âlimleri! Her eyi bozulmaktan tuz korur, tuz bozulduğu zaman onu hangi ey düzeltebilir?"

Bâzı âriflere sordular; "Günâhtan zevk alan kimsenin Allah'ı bilmediğine hükmedebilir misiniz?" Cevabında; "Dünyayı âhiretten üstün tutanların, Allâhu Teâlâ'yı (hakkıyla) bilmediklerinde aslâ şüphe etmem." demişlerdir. Hâlbuki dünyayı tercih etmek, günâhtan tad almaktan çok daha ehvendir.

Âhiret âlimleri arasına girmek için yalnız serveti terk etmenin yeteceğini sanma. Zîra mevki talebi maldan fenâdır. Nitekim, **Bişr** bu gibiler hakkında; “Bize dünya kapılarından bir kapı hadîs okudu.” demiştir. Yine buyurmuştur ki; “Bir kimse bize, hadîs anlat dediği zaman anla ki, bize kolaylık göster demek istiyor.” Bişr on küsûr zenbil dolusu kitap gömmüştür. Yine Bişr; “Nefsim konuşmamı arzu ediyor. (Bunun için anlatmak istemiyorum.) Nefsimin bu isteğini yenebilsem o zaman anlatırdım.” demiştir. Yine Bişr ve başkaları şöyle diyorlar; “İsteğin olduğu vakit anlatma, isteksiz olduğun vakit anlat. Çünkü irşâd selâhiyeti ve ifâde rutbesinden alınan tad dünyadaki bütün zevklerin üstündedir. Bu hususta şehvetine uyanlar, maddî insanlardır.” Bu sebepten **Sevrî** diyor ki; “Konuşmanın fitnesi servetten ve âilenin doğuracağı fitneden üstündür. Ne cesâretle sen konuşma fitnesinden kaçınmıyorsun? Hâlbuki Peygamberlerin Efendisi’ne şöyle buyurulmuştur:

«وَلَوْلَآ أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا»

“Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten nerdeyse onlara birazcık meyledecektin.” (İsrâ sûresi, 17/74)

Sehl diyor ki; “İlmin hepsi dünyalıktır. Âhiret için olanı kendisiyle amel edilendir. Amelin hepsi havâdır. Ancak Allah rızâsı için olan başka.” Yine Sehl buyuruyor; “İnsanlar hep ölüdür, yalnız âlimler ölü değil. Âlimler de sarhoştur, yalnız amel edenler müstesnâ. Amel edenler de aldanmıştır, yalnız ihlâs ile amel edenler başka. İhlâs ile amel edenler de netîceyi bilinceye kadar korkudadır.”

Ebû Süleyman ed-Dârânî radıyallahu anh diyor ki; “Kişi hadîs araştırdığı, evlendiği veya geçim için yola çıktığı vakit dünyaya meyletmiştir.” Burada “Hadîs araştırma” ile âhirete elverişli olmayan (zayıf) hadîsleri ve isnâdlarını araştırmayı kastetmiştir.

İsâ aleyhisselâm; “Varacağı yer âhiret iken dünyaya dönen kimse, nasıl âlimlerden olabilir? Amel için değil de yalnız başkasına anlatmak için ilim öğrenen, nasıl âlimlerden olabilir?” buyuruyor.

Salih b. Keysân el-Basrî diyor ki; “Birçok büyüklere yetiştim. Onlar sünneti bildiği halde fenâlık edenlerden Allâhu Teâlâ’ya sığınırlardı.”

Ebû Hureyre radıyallahu anh Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den şöyle rivâyet ediyor:

«مَنْ طَلَبَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللّٰهِ تَعَالَى لِيُصِيبَ بِهِ

عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

"Kendisiyle Allâhu Teâlâ'nın rızâsı kazanılacak olan bir ilmi, dünyalık için arayanlar kıyâmette cennetin kokusunu alamazlar."[175]

Allâhu Teâlâ fenâ âlimleri, ilim ile dünyalık elde edenler diye vasıflandırdı. Âhiret âlimlerini de huşu ve zühd ile vasıflandırmıştır. Dünya âlimleri hakkında şöyle buyuruluyor:

«وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا

تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

"Vaktiyle Allah kendilerine kitap verilen okur-yazarların şöyle mîsâkını aldı: Celâlim hakkı için onu insanlara anlatacaksınız, ketm etmeyeceksiniz. Derken, onlar onu omuzlarının arkasına attılar da mukabilinde biraz para aldılar." (Âl-i İmrân sûresi, 3/187)

Âhiret âlimi hakkında da şöyle buyruluyor:

«وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا

أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

"Şüphesiz ehl-i kitap içinden kimi de vardır ki, Allah'a îmân ettikleri gibi indirilene de îmân ederler. Allah'ın âyetlerini bir kaç paraya satmazlar. İşte bunların, Rablerinin indinde ecirleri vardır." (Âl-i İmrân sûresi, 3/199)

Seleften bâzı âlimler diyor ki; "Âlimler, peygamberler arasında haşrolunacaklar. Kadınlar ve bilgisiyle dünyalık isteyen fakîhler ise pâdişahlar arasında haşrolunacaklardır."

Ebû'd-Derdâ radıyallahu anh Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den şöyle rivâyet etmiştir:

«أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى بَعْضِ الْأَنْبِيَاءِ: قُلْ لِلَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ

لِغَيْرِ الدِّينِ، وَيَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ الْعَمَلِ، وَيَطْلُبُونَ الدُّنْيَا بِعَمَلِ

الْآخِرَةِ، يَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ مُسُوكَ الْكِبَاشِ وَقُلُوبُهُمْ كَقُلُوبِ

الذِّئَابِ أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ، وَقُلُوبُهُمْ أَمَرُّ مِنَ الصَّبِرِ،

إِيَّايَ يُخَادِعُونَ، وَبِي يَسْتَهْزِئُونَ: لَأَفْتَحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً تَذَرُ

الْحَلِيمَ حَيْرَانًا»

“Azîz ve celîl olan Allâhu Teâlâ peygamberlerden birisine vahyederek buyurdu ki: Dîn uğrunda olmayıp ba ka maksatlar için fakîh olanlara, amel gâyesi olmayan ilim öğrencilerine, âhiret ilmiyle dünyalık isteyenlere, dı arıdan koyun derisine bürünmü içleri kurt gibi olanlara, dilleri baldan tatlı, fakat kalpleri sabır otundan acı olanlara, bana hîle edip benimle eğlenenlere söyle. Onlara öyle bir belâ kapısı açarım ki, halîm insanları da hayrette bırakır.”[176]

Dehhâk, İbn Abbâs’dan radıyallahu anh rivâyet ediyor. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki:

“Bu ümmetin âlimleri iki ki idir: Birincisi Allah ona ilim verdi, o da kar ılığında para ve ücret almadan insanlara öğretti ve okuttu. İ te buna gökteki ku lar, denizdeki balıklar, karadaki hayvanlar ve kirâmen-kâtibîn melekleri duâ ederler. Kıyâmet gününde peygamberlere arkada olacak derecede yüce ve efendi oldukları halde Allah’ın huzûruna çıkarlar. İkincisi de, Allâhu Teâlâ’nın kendisine ihsân ettiği ilim ile cimrilik edip onu Allâhu Teâlâ’nın kullarına ücret mukabili okutan âlimdir. İ te bu da kıyâmet gününde ağzına ate ten bir gem vurulmu olduğu halde getirilir ve bir dellâl; “Bu adam falan oğlu falancadır. Allâhu Teâlâ’nın dünyada kendisine verdiği ilmi ba kalarından kıskandı, ancak para ve ücret kar ılığı okuttu.” diye nidâ edilir ve insanlar hesaptan kurtuluncaya kadar azâba dûçâr olur.”[177]

Bundan daha fenâsı rivâyet edilen şu hikâyedir: “Musa aleyhisselâm’a hizmet eden bir adam dâima; “Mûsâ Safiyyullah şöyle dedi, Mûsâ Neciyyullâh böyle buyurdu, Mûsâ Kelimullah böyle anlattı.” diye birçok servet elde etti. Bir ara Mûsâ aleyhisselâm bu adamı kaybetti, ne kadar aradı ise de izini bulamadı. Bir gün boğazından ip bağlı siyah bir domuz olduğu halde bir adam Mûsâ aleyhisselâm’a geldi. Hazret-i Mûsâ ondan da bu adamı sorunca; “Aradığın adam bu domuzdur.” dedi. Mûsâ aleyhisselâm: “Yâ Rab! Şunu insan kılığına bir çevir de domuz olmasının sebebini kendisinden sorayım.” diye Allâhu Teâlâ’dan dileyince, Allâhu Teâlâ: “Yâ Mûsâ! Âdem’in ve Âdem’den sana kadar gelenlerin duâsını yapsan da bu dileğini kabûl etmem. Ancak niçin sûretini çevirdiğimi

sana haber vereyim: “O, dîn ile dünyalık peşinde koştuğu için böyle oldu.” buyurdu.”

Bundan daha fenâsı Muâz b. Cebel’in radıyallahu anh mevkûf ve merfû olarak Resûlullah (s.a.v.)’dan rivâyet ettiği şu hadîstir:

“Âlimin fitnelerinden biri de konu mayı sükût etmekten fazla sevmesidir. Hâlbuki sözde söyleyenin de emin olamayacağı, süslemek ve ilâve etmek gibi hatâlar, sükûtta ise selâmet ve ilim vardır. Âlimlerden öyleleri var ki, bilgilerini herkesten kıskanır, kimsenin bilgili olmasını istemez ve kimseye bir ey öğretmezler. İ te bu gibi âlimler cehennemin birinci tabakasındadır. Âlimlerden bâzıları da sultanlar gibi, bâzı sözleri dinlenmez veya bâzı hakları kaybolursa kızarlar. İ te bunlar da cehennemin ikinci katındadır. Bâzı âlimler ise nükteli hikâyelerini ve özlü bilgilerini zenginlere ve büyüklere anlatır da ona muhtâç olan fakirlere -tenezzül edip- anlatmazlar. Bunlar da cehennemin üçüncü tabakasındadır. Âlimlerin diğer bir kısmı da kendilerine müftü süsü vererek yanlı fetvâlar verirler. Hâlbuki Allâhu Teâlâ bu gibi uydurma fetvâlara buğzeder. Bunların da varacağı cehennemin dördüncü tabakasıdır. Diğer bir kısım âlimler bilgilerini çoğaltmak için Yahûdî ve Hıristiyanların sözlerini de kendi sözlerine katarlar. Bunlar da cehennemin be inci tabakasındadır. Âlimlerden öyleleri de vardır ki bilgilerini, insanlar arasında üstünlük, hazâkat ve bir ün vesîlesi sayarlar. Bunların da varacağı cehennemin altıncı tabakasıdır. Âlimlerin diğer bir kısım da, benlik ve kibre bürünür, vaazlarında sert davranırlar. Yapılan vaazları dinlemekten çekinirler. Bunlar da cehennemin yedinci tabakasındadır. Karde im, o halde sükûtu tercih et ki, eytana sükût ile galebe çalarsın. Bo yere gülmekten, lüzûmsuz yere gitmekten sakın.”[178]

Diğer bir hadîste şöyle buyruluyor:

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيُنْشَرُ لَهُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا يَمْلَأُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ

وَالْمَغْرِبِ وَمَا يَزِنُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ»

“Bâzı kimselerin medh u senâsı, ark ile garbı doldurduğu halde Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değer ta ımazlar.”[179]

Rivâyet olundu ki; Bir adam, meclisinden ayrıldıktan sonra Hasan-ı Basrî’ye Horasan’dan içerisinde beş bin dirhem bulunan bir kese ile ince kumaştan on takım elbise takdim edip “Bu nafaka, bu da giyecektir” deyince, Hasan; “Allah sana âfiyet versin, nafaka ve elbiseni al. Benim bunlara ihtiyâcım yoktur. Bu gibi meclislerde (ilim kürsüsünde) oturup da insanlardan bu gibi şeyleri kabûl edenler kıyâmet günü (bu yaptıklarından) hiç bir kârları olmadığı halde Allâhu

Teâlâ’nın karşısına çıkarlar.” cevabını verdi.

Câbir’den radıyallahu anh mevkûf merfû olarak Hazret-i Peygamber’in şöyle dediği rivâyet ediliyor:

“Her âlimin meclisinde oturmayın. Meclisine gireceğiniz âlim, sizi fenâ olan be   hasletten, iyi olan be   haslete davet eden âlim olsun. Onlar da   üpheden yakîne, riyâdan ihlâsa, dünyaya rağbetten zühde, benlikten alçak gönüllülüğe, dü manlıktan nasîhate ve dostluğa davettir. Allâhu Teâlâ buyuruyor: -Kârûn- bütün ziynetleriyle kavmine çıktı. -O’nun bu ihti âmını görüp- dünyalık isteyenler; “Ne olurdu Karûn’a verilen gibi bize de verileydi. O’nun büyük hissesi vardır.” derler. -Buna kar ılık- ilim sâhipleri; “Veyl size, îmân edenlere Allâhu Teâlâ’nın vereceği mükâfatlar daha hayırlıdır.” derler.”

Allâhu Teâlâ ilim ehlini; **“Ahireti dünyaya tercih edenler”** diye târif etmiştir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de işinin sözüne uymasıdır. Kendisi yapmadığı şeyi başkasına buyurmamaktır.

«كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ»

“Yapmadığınız şeyi yaptık demeniz Allah katında büyük gazaba sebep olur.” (Saf sûresi, 61/3)

«أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»

“Kendinizi unuttuğunuz halde insanlara iyiliği mi emredersiniz?” (Bakara sûresi, 2/44)

Şuayb aleyhisselâm kıssasında yine Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ»

“Sizi nehyettiğim -yapmayın dediğim şeyde sizden ayrılmayı düşünmedim- ben de sizinle berâber yapmıyorum.” (Hûd sûresi, 11/88)

«وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ»

“Allah’tan korkun. Allah size ilim öğretiyor.” (Bakara sûresi, 2/282)

«وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا»

“Allah’tan korkun ve bilin ki...” (Bakara sûresi, 2/196)

«وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا»

“Allah’tan korkun ve iyi dinleyin.” (Mâide sûresi, 5/108)

Allâhu Teâlâ İsâ aleyhis-selâma; “Ey Meryem’in oğlu! Önce kendine vaaz et. Kendin söylediğini yapıyorsan ondan sonra insanlara vaaz edersin, yoksa benden utan.” buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyuruyor:

«مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِأَقْوَامٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ

مِنْ نَارٍ، فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا: كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلَا نَأْتِيهِ

وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ»

“İsrâ gecesinde, dudakları ate ten makaslarla kesilen bir takım insanlar gördüm. “Siz kimsiniz?” diye sorduğumda onlar; “İyiliği emreder ve kendimiz yapmazdık. Fenalıktan men eder, hâlbuki kendimiz yapardık.” diye cevap verdiler.”[180]

«هَلَاكُ أُمَّتِي عَالِمٌ فَاجِرٌ وَعَابِدٌ جَاهِلٌ وَشَرُّ الشِّرَارِ شِرَارُ

الْعُلَمَاءِ، وَخَيْرُ الْخِيَارِ خِيَارُ الْعُلَمَاءِ»

“Ümmetimin helâki, fenâ âlimler ve câhil âbidlerdendir. Fenâların en fenâsı fenâ âlimler, iyilerin en iyisi ise iyi âlimlerdir.”[181] buyurmuştur.

Evzâî radıyallahu anh buyuruyor; “Mezarlar, kâfirlerin pis kokusundan şikâyetçi oldu. Allâhu Teâlâ mezarlara vahyederek fenâ âlimlerin mîdeleri, onların kokusundan daha fenâ olduğunu bildirdi.”

Fudayl b. Iyâz radıyallahu anh; “Kıyâmette putperestlerden önce fenâ âlimlerin hesâbına bakılacağını duydum.” buyurmuştur.

Ebû’d-Derdâ radıyallahu anh; “Bilmeyene bir veyl, bilip de yapmayana yetmiş veyl.” buyurmuştur.

Şa’bî diyor ki; “Kıyâmette bir kısım cennetlikler bâzı cehennemlikleri ziyâret eder ve “Sizin okutup terbiye etmeniz sâyesinde Allâhu Teâlâ bizi cennete koyduğu halde siz cehenneme ne sebeple konuldunuz?” diye sorarlar. Onlar; “Biz iyilikle emrederdik, fakat kendimiz yapmazdık. Fenâlıktan men eder, kendimiz yapardık. İşte bu sebepten cehenneme girdik.” derler.”

Hâtem el-Asam radıyallahu anh; “Kıyâmette en büyük hasreti çekecek olan, öğrettiği ile başkası amel edip kurtulduğu halde kendisi amel etmeyip helak olan âlimdir.” demiştir.

Mâlik b. Dinar radıyallahu anh; “Âlim bildiği ile amel etmediği zaman, yağmur damlasının yalçın kayadan kayması gibi vaz u nasihati gönüllerden silinir gider.” demiştir. Şâir diyor:

“Ey insanlara vaaz eden! Töhmet içinde sabahladın,
Çünkü onlar için ayıp saydıklarını sen yaptın,
Bütün gayretinle onları men etmeye çalı tığın fenâlıkları,
Ömrüme yemin olsun ki, hep irtikâb ettin onları,
Ayıpladığın dünyaya çokları heves eder,
Hâlbuki senin ona hevesin hepsinden beter.”

Diğer bir şâir şöyle diyor.

“Sakın irtikâb ettiğin fenâlıktan ba kalarını men etmeye kalkı ma; böyle yapmak senin için büyük ayıp olur.”

İbrâhim b. Edhem; “Mekke’de bir taş gördüm, üzerinde; “Beni çevir, benden ibret al.” diye yazılı idi. Taşı çevirdim ve arkasında “Bildiğinle amel etmediğin halde bilmediğini benden nasıl istiyorsun.” diye yazılı olduğunu gördüm.” diyor.

İbnu’s-Semmâk; “Allâhu Teâlâ’yı çok hatırlatanlar var ki, kendileri gâfil. Allah ile çok korkutanlar var ki, kendileri Allah’a karşı cüretkâr. Allah’a çok yaklaştıranlar var ki, kendileri Allah’tan uzak. Pek çok Allah’a dâvet edenler var ki, kendileri Allâhu Teâlâ’dan kaçar. Çok Kur’ân okuyanlar var ki, Allâhu Teâlâ’nın âyetlerinden sıyrılmışlardır. (Bunlardan kendilerine hisse ayırmaz ve ibret almazlar.)” buyurmuştur.

İbrâhim b. Edhem; “Sözümüzü açık söyledik, hatâya düşmedik. Fakat amelimizde hatâ ettik, güzelleştirmedik.” buyurmuştur.

Evzâî; “Gösteriş geldiği zaman huşû gider.” demiştir.

Mekhûl, Abdurrahmân b. Ganem’den rivâyet ederek şöyle anlatıyor: Abdurrahmân diyor ki: “Sahâbeden on kişi bana şöyle anlattı: Kuba Mescidi’nde ilim müzâkere ederken Resulullah çıkageldi ve buyurdu ki:

«تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ أَنْ تَعْلَمُوا فَلَنْ يَأْجُرَكُمُ اللّٰهُ حَتّٰى تَعْمَلُوا»

“İstediğiniz kadar okuyun, bildiğinizle amel etmedikçe Allâhu Teâlâ size mükâfât

vermez.”[182]

İsâ aleyhisselâm: “İlmi ile amel etmeyenler, gizli zinâ edip de âşikâre doğurmak sûretiyle rezîl olan kadınlara benzerler. İlmiyle amel etmeyenleri kıyâmet gününde bütün yaratıkların huzûrunda Allâhu Teâlâ rezîl eder.” buyurmuştur.

Muâz radıyallahu anh; “Âlimin sürçmesinden kaçının. Çünkü âlimin insanlar yanında büyük bir mevkîi var, onu örnek tanır. Bu hatâsında da ona uyarlar, (ve hepsi hatâya düşerler.)” demiştir.

Ömer radıyallahu anh; “Âlim hatâya düştüğü zaman, âlemden bir cemâat da onunla hatâya düşer.” buyurmuştur. Yine Ömer radıyallahu anh; “Zamanın bozulması üç sebep iledir. Bunlardan biri de âlimin hâtâsıdır.” buyurmuştur.

İbn Mes’ûd radıyallahu anh buyuruyor ki; “Bir zaman gelecek insanlarda samîmiyet kalmayacak, îmânın verdiği zevk bozulacak. İşte o zaman okutan da okuyan da ilimden fayda görmeyecek ve âlimlerin kalpleri tuzlu, çorak yer gibi olacaktır. Yağan yağmur damlalarının böyle bir yere fayda vermeyeceği gibi (âlimlerin gönlünde de ilim damlaları bir zevk uyandırmayacaktır.) Bu da âlimlerin gönüllerinin dünya sevgisine meylettiği ve dünyayı âhiret üzerine tercih ettikleri zamandır. İşte bu zaman Allâhu Teâlâ hikmetin kaynaklarını onlara kapatır ve gönüllerinde hidâyet ışıklarını söndürür. O zamanın âlimleriyle görüştüğün takdirde dilleriyle Allah’tan korktuklarını ifâde ederken işlerinde fenâlıklar görülür. O günlerde diller zengin, fakat gönüller fakirdir. İbâdete lâyık ancak kendisi olan Allâhu Teâlâ’ya yemîn ederim ki bunun sebebi, okutanların da okuyanların da gâyelerinin Allah rızâsı olmadığındandır.”

Tevrât ve **İncil**’de şöyle yazar; “Bildiğiniz ile amel etmedikçe, amel etmeyeceğiniz ilmi aramayın.”

Huzeyfe radıyallahu anh; “Öyle bir zamanda bulunuyorsunuz ki, sizden biriniz bildiğinin onda dokuzu ile amel edip birini terk ederse helâke gider. Öyle bir zaman gelecek ki, o zaman bildiğinin yalnız onda biriyle amel eden kurtulacaktır. Çünkü o zaman, amel edenler çok azalacaktır.” buyurdu.

Bilmiş ol ki, âlim, kadı gibidir. Kadılar hakkında Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

«اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ: قَاضٍ قَضٰى بِالْحَقِّ وَهُوَ يَعْلَمُ فَذٰلِكَ فِي

الْجَنَّةِ، وَقَاضٍ قَضٰى بِالْجَوْرِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَوْ لَا يَعْلَمُ فَهُوَ فِي

النَّارِ، وَقَاضٍ قَضَى بِغَيْرِ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ فَهُوَ فِي النَّارِ»

“Kadılar üç kısımdır. Birincisi bilerek adâletle hükmedendir. Bu kadı cennetliktir. İkincisi bilerek veya bilmeyerek zulm ile hükmedendir, bu da cehennemliktir. Üçüncüsü Allâhu Teâlâ’nın emriyle değil de ba ka ey ile hükmedendir; bunun da yeri cehennemdir.”[183]

Kâ’b radıyallahu anh; “Âhir zamanda öyle âlimler olacak ki, insanları zühde dâvet edecek, fakat kendilerinde zühd nâmına bir şey olmayacaktır. İnsanları korkutacak fakat kendilerinde korkudan eser kalmayacaktır. İnsanları büyüklere gönül vermekten men edecek, fakat kendileri büyüklerden ayrılmayacaklardır. Dilleriyle dünyayı yerecek, fakat zenginlere yaklaşıp, fukaradan yüz çevireceklerdir. Kadınların erkeklerine muhâlefeti gibi ilimlerine muhâlefet edecekler, dostlarını başkaları ile görseler, onlara kızacaklardır. İşte bunlar, zâlimler ve Allâhu Teâlâ’nın düşmanlarıdır.” diyor.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Muhakkak eytan, çok kere sizi ilim ile me gul etmek sûretiyle amelden alıkoyar”* buyurunca:

– Bu nasıl olur? diye sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de cevabında:

– *“ eytan, ilim öğren. Öğrenmeden amele lüzûm yok, der ve dâimâ ilmi te vîk eder. Ameli sona bıraktırır, derken adam amel etmeden ölür gider.”* buyurmuştur.

Seriyyü’s-Sakatî diyor ki; “İlm-i zâhire haris olduğu halde onu terk ederek ibâdet için uzlete çekilen bir zâta, bunun sebebini sordum. Cevabında; Rüyâmda biri, “Allah seni zâyi etsin. Ne zamana kadar bu ilmi zâyi edeceksin?” dedi. Ben de kendisine; “Nasıl zâyi etmek, kaybetmek? Mütemâdiyen okuyup ezberlemekteyim.” diye cevap verdiğimde adam; “İlmi korumak, onunla amel etmektir.” deyince ben de okumayı bıraktım ve amele başladım, diye cevap verdi.”

İbn Mes’ûd radıyallahu anh; “İlim, çok şeyler bilip rivâyet etmek değil, Allah’tan korkmaktır.” demiştir.

Hasan-ı Basrî radıyallahu anh; “İstediğiniz kadar okuyun, Allah’a yemin ederim ki, amel etmedikçe size ecir yoktur. Ahmakların gâyeleri rivâyet, âlimlerin gâyeleri ise dirâyettir. Yâni bildiklerine riâyet etmektir.” buyurmuştur.

Mâlik radıyallahu anh; “Niyet sâhîh olursa, ilmi öğrenmek de güzel, yaymak da güzeldir. Fakat sen günlük yaşayışında sana lâzım olanlara bak ve onlar üzerine hiç bir şeyi tercih etme.” buyurmuştur.

İbn Mes’ûd radıyallahu anh; “Kur’ân, kendisiyle amel olunmak için nâzil

olduğu halde siz onun okunmasını amel saydınız. İleride bir takım insanlar gelecek ki, onu süngü gibi dosdoğru çıkaracaklar. Yâni harflerin mahreçlerine son derece riâyet edecekler, güzel okuyacaklar; fakat onlar sizden hayırlı değillerdir." buyurmuştur.

Bildiği ile amel etmeyen âlim (kullanmadığı halde) derdine derman olacak ilaçların adlarını sayan hastaya, veyahut bulamadığı halde tatlı yemekleri sayıp duran aç kimseye benzer. Bu gibiler için Allâhu Teâlâ:

«وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

"Vasıflandırdığınız şeylerden dolayı sizin için veyl vardır." buyurmuştur. Haberde geldi ki:

«مِمَّا أَخَافُ عَلٰى أُمَّتِي زَلَّةُ عَالِمٍ وَجِدَالُ مُنَافِقٍ فِي الْقُرْآنِ»

"Ümmetim için korktuğum eylerden biri, âlimin hatâsı ve münâfığın Kur'ân üzerinde mücâdelesidir."[184]

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de dedikodusu, mücâdelesi çok, faydası az olan ilimlerden kaçınıp, tâati teşvîk eden ve âhirette kârı olan ilimleri öğrenmektir. Ameli teşvîk eden ilimlerden yüz çevirip, mücâdele ilimleriyle uğraşan, dar vakitte mütehassıs tabibi bulan hastanın, kendi hastalığını bırakıp da tabâbetin inceliklerinden ve ilaçların hassalarından bâzı şeyler sormakla tabîbi meşgul etmesine benzer. Bu ise sırf ahmaklıktır. Rivâyet olundu ki:

"Resûlullah (s.a.v.)'e biri gelerek; "Ey Allah'ın Resûlü! Bana garîb ilimlerden öğret." dedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de:

– "*İlmin esâsından ne biliyorsun?*" diye sordu. Adamcağız:

– "İlmin esâsı nedir?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– "*Allâhu Teâlâ'yı biliyor musun?*" diye sordu. Adam:

– "Biliyorum." dedi. Resûlullah (s.a.v.):

– "*O halde Allah'a kar ı ne kulluk ettin?*" diye sordu. Adam:

– "Eh, Allah'ın dilediğini." dedi. Resûlullah:

– "*Ölümü bildin mi?*" Adam:

– "Bildim." Resûlullah:

– "*Ölüm için ne hazırladın?*" Adam:

– "Eh Allah ne diledi ise." Resûlullah:

– "*O halde git bunları takviye et de ondan sonra gel. Ben de sana ilmin garîb kısımlarını öğreteyim.*" buyurdu."[185]

Âlimin öğrendiği şeyler, Şakîk-i Belhî'nin tilmizi Hâtem el-Asam'dan rivâyet edilen cinsden olmalıdır. Şakîk, Hâtem'e sordu:

– Kaç senedir benim yanımdasın? Hâtem:

– Otuz üç senedir. Şakîk:

– Bu müddet zarfında benden ne öğrendin? Hâtem:

– Sekiz mesele öğrendim. Şâkîk:

– İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn! Ömrüm seninle geçtiği halde benden ancak sekiz mesele mi öğrenebildin? Hâtem:

– Evet hocam, ben yalan konuşmayı sevmem, ancak sekiz şey öğrenebildim. Şakîk:

– Bu öğrendiğin sekiz şey nedir? Söyle dinleyelim. Hâtem:

1 - Baktım ki, herkesin ayrı ayrı bir dostu var. Fakat bütün dostlar, nihâyet mezar başından geri döndüğü için ben, hiç birine güvenmedim, ancak mezarımda da bana arkadaş olacak iyi amelleri kendime dost seçtim. Şakîk:

Çok güzel. İkincisini söyle bakalım. Hâtem:

2 - Allâhu Teâlâ'nın:

«وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى

فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى»

"Allah'ın azametinden korkup, nefsini arzû ve isteklerinden alıkoyanın varacağı yer cennettir." (Nâziât sûresi, 79/40-41) meâlindeki âyet-i kerîmesini düşündüm. Hak olduğunu bildim ve nefsimin behîmî arzûlarını yenmeye çalıştım ve bu sûretle Allâhu Teâlâ'ya itâate devâm ettim.

3 - Baktım ki, herkes elindeki kıymetli sermâyesini koruyor, kasalarda saklıyor, kaybolmaması için her çareye başvuruyor. Hâlbuki Allâhu Teâlâ'nın:

«مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ»

"Sizin elinizde olan her şey tükenecek, ancak Allah katında olan bâkîdir." âyet-i celîlesini düşündüm ve ben de kaybolmaması için kıymetli kabul ettiğim bütün varlığımı Allah'a emânet ettim. O'nun rızâsı uğrunda harcadım.

4 - Baktım ki, insanların her biri mâl, haseb, şeref ve neseb aramaktadır. Anladım ki bunlar bir şey değil. Allâhu Teâlâ'nın:

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقٰيكُمْ»

“Allah katında en keremliniz, en çok muttaki olanınızdır.” (Hucurât sûresi, 49/13) âyet-i celîlesine baktım da, Allah katında kerîm olmak için malı, mansıbı değil, takvâyı seçtim.

5 - Baktım ki, insanlar mütemâdiyen birbirine saldırıyor, yekdiğerini telîn edip duruyorlar. Sebebini, haset denilen çekememezlikte buldum. Sonra Allâhu Teâlâ’nın:

«نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

“Biz, onların dünya hayatındaki geçimlerini taksim ettik.” âyet-i celîlesini düşündüm ve anladım ki bu taksîmât, Allâhu Teâlâ’nın taksimidir. Bunda kimsenin tesîri yoktur. Ben de Allah’ın taksimine râzı oldum. Haset hastalığını attım ve kimseye düşmanlık etmedim.

6 - İnsanların birbirine düşman olup birbirlerini öldürdüklerini gördüm. Allâhu Teâlâ’nın:

«إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا»

“Asıl düşmanınız şeytandır. Onu düşman tanıyın.” âyet-i celîlesini düşündüm ve asıl düşmanın şeytan olduğunu anlayınca, yalnız onu düşman tanıdım ve başka kimseye adâvette bulunmadım.

7 - Baktım ki, insanlar şu bir lokma ekmek için helâl-harâm demeden her türlü zillete katlanıyorlar. Allâhu Teâlâ’nın:

«وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا»

“Bütün yaratıkların rızkı Allah üzerinedir.” (Hûd sûresi, 11/6) âyet-i kerîmesini düşündüm. Benim de bu canlı varlıklardan biri olmam hasebiyle, rızkıma Allâhu Teâlâ’nın kefil olduğunu anladım; isteklerime bakmadan, Allâhu Teâlâ’nın bende olan hakkı ile meşgul oldum.

8 - Baktım ki, insanlardan bir kısmı servetine, ticâretine; bir kısmı sıhhatine olmak üzere, kendileri gibi bir yaratıklara tevekkül etmekte (güvenmekte) ve ona bel bağlamaktadır. Allâhu Teâlâ’nın:

«وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ»

“Allah’a tevekkül edene Allah yeter.” (Talâk sûresi, 65/3) meâlindeki âyet-i celîlesini düşündüm ve ben de (fâni olan başka şeylere değil) ancak Hazret-i

Allah'a tevekkül ettim ve O'na bağlandım. O da bana yeter. İşte senden öğrendiklerim bunlardır." dedi. Bunun üzerine Şakîk:

– Hâtem; "Allah seni muvaffak etsin. Doğrusu ben, **Tevrât**, **İncil, Zebûr** ve **Kur'ân-ı Azîm**'i tetkîk ettim. Bütün dînî işleri ve hayır çeşitlerini şu sekiz mesele üzerinde devreder gördüm. Şu sekiz esâsa riâyet eden dört kitabın hükmüyle amel etmiş olur." dedi.

İlmin bu kısmıyla meşgul olup bunu anlayanlar ancak âhiret âlimleridir. Dünya âlimleri ise güçleri yettiği kadar mâl ve mansıb elde etmekle meşgul olur da, Allâhu Teâlâ'nın Peygamberleri vâsıtasıyla tebliğ ettiği âhiret ilimlerini ihmâl ederler.

Dahhâk b. Muzâhim: "Ben onlara (o âhiret âlimlerine) yetiştim. Onlar birbirlerinden ancak takvâ ve verâı öğrenirlerdi. Şimdiki âlimler ise kelâm mücâdelelerini öğrenmekle meşgul olurlar." demiştir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, yemek, içmek, giymek ve ev düzeninde isrâfa varmamak, hepsinde iktisâda riâyet ederek eskilere benzemek ve hepsinde aza kanâat etmektir. Bütün bunlarda iktisâda riâyet ettikçe Allâhu Teâlâ'ya yakınlığı artar ve âhiret âlimleri arasında mevkîi yükselir.

Hâtem el-Asam'ın ashabından olan Ebû Abdillah el-Havvâs'dan rivâyet edilen şu hikâye buna şehâdet etmektedir.

Ebû Abdillah el-Havvâs diyor ki: "Aramızda Hâtem olduğu halde sırtlarında yalnız yün cübbeleri bulunan azıksız, dağarcıksız 320 kişi ile hacca gitmek üzere yola çıktık ve Rey şehrine uğradık. Burada misâfirperver, fakirleri sever, tüccârdan bir zâta misâfir kaldık. Bizi ağırladı. Sabâh olunca Hâtem'e:

– Burada hasta bir fakih var, onu ziyârete gideceğim, arzu ederseniz siz de teşrif edebilirsiniz, dedi. Hâtem:

– Hastayı ziyâret sevap, fakîhin yüzüne bakmak ise ibâdettir, siz kabul ettikten sonra ben de gelirim, dedi. Hasta olan zât da Rey Kadısı Muhammed b. Mukatil idi. Evin önüne geldiğimizde baktık ki, mükemmel bir konak. Bunu gören Hâtem hayret ederek: "Âlim bir zâta mütevazı bir ev kifayet ederdi." diye kendi kendine söylendi. İçeri alındılar. Mefrûşâtla süslenmiş geniş bir sofayı gören Hâtem'in hayreti biraz daha arttı. Nihâyet yatak odasına kabûl edildiklerinde, Hâtem baktı ki hasta, yumuşak bir döşek üzerinde yatıyor; başı ucunda hizmetçisi elinde yelpazeyi sallıyor. Tâcir, hastanın başı ucunda oturdu, hâl ve hatırını sordu. Hâtem ise ayakta bekliyordu. Hasta kendisine oturmasını işâret etti. Hâtem kabul etmedi. "O halde bir isteğiniz mi var?" diye hasta kendisinden sorunca, Hâtem:

– Evet sizden bir suâlim var, dedi. Hasta:

– Sor bakalım deyince, Hâtem:
– Yatak içinde otur, ondan sonra soracağım, dedi. Hasta da oturdu. Hâtem:
– Kimden okudun, diye hastaya sordu. Hasta:
– Büyük âlimlerden, onlar da Resûlullah'ın ashâbından.
– Onlar kimden aldı?
– Resûlullah'dan.
– Ya Resûlullah kimden aldı?
– O da Cebrail'den, O da Hazret-i Allah'tan, dedi. Hâtem:
– Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla, Allâhu Teâlâ'dan Peygamber'e ondan ashâbına, âlimlere ve onlardan da sana gelen ilimlerde evi daha büyük ve içerisi daha süslü olanın Allah katındaki kıymeti daha üstündür diye bir şey duydun mu, diye sordu. Hasta:
– Hayır, dedi. Hâtem:
– Ya, nasıl öğrendin? Hasta:
– Dünyadan yüz çevirip âhirete teveccüh eden, yoksullara yardım edip âhireti için hazırlanan kimsenin, Allah katında mevkîinin daha üstün olduğunu öğrendim. Hâtem:
– O halde sen kime uydun? Peygambere (s.a.v.), ashâbına (radıyallahu anhüm) ve sâlihlere mi yoksa Firavun'a ve tuğla-kireç ile ilk inşâatı yapan Nemrûd'a mı? Ey fenâ âlimler! İşte dünya düşkünü câhiller sizin gibileri görür de "Âlimler böyle olunca biz niçin daha ileri gitmeyelim, derler" dedi. Mukatil'in hastalığına hastalık katarak huzûrundan çıktı. Rey halkı Mukatil ile Hâtem arasında geçen bu mâcerayı duyup Hâtem'e: "Kazvin'deki Tanâfisîler'in bundan da daha muhteşem yaşayışları vardır" dediler. Hâtem de Kazvîn'e müteveccihen yola çıktı. (Kadı Muhammed, Ahdeb et-Tanâfisî'nin) huzuruna girdi. Kadıya:
– Ben acemi bir kimseyim, Allah sana rahmet etsin, nasıl abdest alacağımı bana öğretir misin, dedi. Kadı memnûniyetle kabûl ederek hizmetçisine su getirtti ve azâsını üçer kere yıkamak sûretiyle abdestini aldı:
– İşte böyle abdest alırsın, dedi. Hâtem:
– Dur, müsâade et. Gözünün önünde ben de bir abdest alayım, deyince Tanâfisî kalktı. Hâtem, abdest almak için oturdu. Hâtem, abdest azâlarını üçer kere yıkayacak yerde dört kere yıkadı. Bunu gören Tanâfisî:
– İsrâf ettin, dedi. Hâtem:
– Niçin diye sorunca, Kadı:
– Üç kere yıkayacak yerde dört kere yıkadın, dedi.
Hâtem:
– Sübhânallah, şaşılacak şey, sen bütün bu tantana ve debdebenle isrâf

etmiyorsun da ben bir fazla su dökmekle mi isrâf ettim deyince, Tanâfisî; Hâtem'in maksadını anladı ve (teessüründen) kırk gün evinde kapandı kaldı.

– Hâtem; Bağdâd'a geldiği zaman halk başına toplandı ve kendisine:

– Ya Ebâ Abdirrahmân, sen lisânı peltek bir Acem olduğun halde nasıl olur da seninle her konuşanı ilzâm edersin, dediler. Hâtem:

– Evet, bende üç haslet var. Bunlar sâyesinde hasımlarıma üstün gelirim. Hasmım doğruyu bulunca sevinirim, hatâya düşünce mahcûb olurum, hasmımı techîlden çekinirim, dedi. Ahmed b. Hanbel bunu duyunca: “Bu, akıllı bir insana benziyor, ziyâretine gidelim.” dedi. Vaktâ ki yanına girdiler, Ahmed b. Hanbel:

– Yâ Ebâ Abdirrahmân, dünyadan nasıl selâmet bulabiliriz, diye sordu.

Hâtem:

– Şu dört haslete sâhip olmadan dünyada huzûr ve selâmet bulamazsın: “İnsanların kusurlarını bağışlarsın, onlara karşı kusur etmezsin, elinden gelen ikramı onlara yaparsın, onlardan bir şey beklemezsin. İşte ancak böylelikle selâmeti bulursun.” dedi. Sonra yoluna devâm ederek Medîneye gitti. Medine halkı kendisini karşıladı. Hâtem Medînelilere:

– Burası hangi şehirdir, diye sorunca, Medîneliler:

– Burası Resûlullah'ın bulunduğu Medîne şehridir, dediler.

Hâtem:

– Resûlullah'ın köşkünü bana gösterir misiniz, orada teberrüken namaz kılmak istiyorum, dedi. Medîneliler:

– Resûlullah'ın köşkü yoktu, onun sâde zemîn kat bir meskeni vardı, dediler. Hâtem:

– O halde ashâbının köşklerini bana gösterin, dedi. Medîneliler:

– Onların da evleri zemîn katlardan ibârettir, köşkleri yoktu, dediler. Hâtem:

– O halde burası Resûlullah'ın değil, Firavun'un şehridir desenize, deyince; (Canları sıkılan Medîneliler) Hâtem'i vâlinin huzûruna çıkardılar. Vâliye: “Bu Acem Medîne'ye Firavun'un şehri” diyor, diye şikâyet ettiler. Vâli bunun sebebini sorunca, Hâtem:

– Acele etme; ben garîb bir Acem'im. Bu şehre girince “burası kimin şehridir” diye sordum, onlar da: “Resûlullah'ın Medine'si” olduğunu haber verince, ben de: Resûlullah'ın köşkünü sordum, dedi. Bütün konuştuklarını anlattıktan sonra Allâhu Teâlâ'nın:

«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

“Şüphesiz, Resûlullah'ta sizin için güzel örnekler var.” (Ahzâb sûresi,

33/21) âyetini okudu. “Siz kimi örnek aldınız? Resûlullahı mı yoksa ilk tuğla kireç inşâatı yapanlardan Firavun’u mu?” diyerek onları ilzâm etti. Onlar da Hâtem’i serbest bıraktılar.”

İşte Hâtem’in radıyallahu anh hikâyesi bu. İleride sırası geldikçe selefin ahlâkı ve mütevâzı hâlleriyle (isrâfa varan) süs ve ziyneti terk ettiklerine dâir tafsilât verilecektir.

ŞÜPHELİLERE DÜŞME KORKUSUYLA MÜBÂHTAN ÇEKİNMEK

Doğrusu şu ki: Mübâh ile süslenmek yasak değildir. Fakat onunla fazla meşgul olmak, onu tabîat hâline getirir ve bir daha ayrılması güç olur. Hâlbuki süsü, ziyneti devâm ettirmek, günâhı irtikâb ettiren müdâheneyi, insanların oturup kalkmalarındaki âdetlerine riâyeti, onları taklid ve benzerî hatâlı şeylere baş vurmayı gerektirir. En doğrusu bu gibi hatâlı şeylere başvurmayı gerektiren süslerden çekinmektir. Çünkü dünyalığa böyle dalıp da süs ve zîynetiyle uğraşanlar elbette kendilerini dünyanın pençesine kaptırmış olurlar. Eğer dünyaya dalmakla berâber ondan kurtuluş mümkün olsaydı, Resûlullâh buna daha lâyık olacağından terk-i dünyada mübâlâğa etmezdi. Hattâ sırtındaki damgalı işlemeli elbiseyi, hutbe okurken (kendini meşgul eden) parmağındaki altın yüzüğü çıkarıp atmazdı. Daha birçokları var ki bunlar da sırası geldikçe anlatılacaktır.

HAKÎKÎ ÂLİMLERİN İNSAFI

Rivâyet olundu ki: Yahyâ b. Yezîd en-Nevfelî, Mâlik b. Enes’e radıyallahu anh şöyle bir mektup yazdı: “Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyla başlarım. İlk ve son gelenlerin efendisi Muhammed’e salât u selâm ederim. Yahyâ b. Yezîd b. Abdilmelik’ten, Mâlik b. Enes’e. Öğrendim ki, insanlar her taraftan sana gelip sözünü kabul ve seni imam tanıdıkları halde, sen ince kumaşlar giyer, yufka ekmekleri yersin. Yumuşak döşekler üzerinde oturur, kapına da bekçi diker ve müsâadesiz yanına kimse almazsın. Ya Mâlik, Allah’tan kork, tevâzu göster. Bu mektubu sana nasihat olsun diye yazıyorum. Allâhu Teâlâ’dan başka kimse bunu bilmez. Sana selâm.”

Mâlik’in cevâbî mektubu:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah adiyle başlarım. Hazret-i Muhammed’e, âline ve ashâbına salât u selâm ederim. Mâlik b. Enes’den Yahyâ b. Yezîd’e. Mektûbunu aldım, bunu Allâhu Teâlâ’ya karşı edepli olmak için şefkatle yazılmış bir nasihat mektûbu olarak kabul ettim. Allah takvânızı arttırsın, verdiğiniz bu hayırlı öğüt

ile sizi mükâfatlandırsın. Rızâsına ulaşmak için Allah'tan tevfîk dilerim. Zîra kuvvet ve kudret ancak yüce Allah'ındır. Mektubunda yazdığın gibi yufka yiyor, ince giyiyor, yumuşak minderde oturuyor ve kapımda nöbetçi tutuyorum. Hepsinden Allâhu Teâlâ'ya tövbe ederim. Allâhu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»

"Söyle, Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve rızkın temizlerini kim harâm edebilir?" buyuruyor. Bu böyle olmakla beraber ben iyi bilirim ki, bunların hepsini terk etmek, içlerine girmekten daha iyidir. Mektuptan bizi unutma, biz de sizi unutmayız, sana selâm."

İşte İmâm Mâlik'in insâfı. Bütün bunların mübâh olmasıyla fetvâ verdikten sonra hepsini terk etmenin hayırlı olduğunu söyledi ki, ikisinde de haklıdır. Taklîd ve ikiyüzlülük yapıp çerçevesini aşmayacak ve mekrûhlara taşmayacak şekilde mübâhın sınırlarını bilmeye gücü yeteni ve imamlık mevkîine yükselen Mâlik gibi bir zâtın bu öğütleri kabuldeki semâhatini düşünün. Hâlbuki başkalarının, mübâhı ayırmaya da gücü yetmez. O halde mübâhtan istifâdeye meyletmek büyük bir tehlike ve mübâha dalmak, havf ve haşyetten uzaklaşmaktır. Hâlbuki âlimlerin hâssası haşyet, haşyetin husûsiyeti de tehlikeden sakınmaktır.

SULTANLAR İLE DÜŞÜP KALKMAKTAN KAÇINMAK

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de pâdişahlardan uzaklaşmaktır. Ayrı kalmaya imkân bulduğu müddetçe onlara yaklaşmamalıdır. Hattâ yaklaşsalar bile âlimin, onlardan uzaklaşması lâzımdır. Zîra dünya, tatlı bir yeşilliktir, yuları sultanların elindedir. Sultanlar, zâlim oldukları halde onlarla buluşan âlimler, sultanların gönüllerini hoş etmek ve rızâlarını kazanmak külfetine katlanmak zorundadırlar. Hâlbuki dindâr kimselere gerekli olan, onların zulümlerini kabûl etmemek, zulümlerini açıklamakla onları zulümden vazgeçirmek için tazyîk etmek ve bu nevî davranışlarını kötülemektir. Onlarla düşüp kalkan, ya Allâhu Teâlâ'nın kendisine verdiği nimeti küçümseyerek onların süs ve ziynetlerine meyleder veya zulümlerini reddetmeyip sükûtu kabûl ederek ikiyüzlü olur. Yâhut onların ahvâlini övecek ve gönüllerini hoş edecek uydurma sözler arar ki, buna bühtân ve iftirâ denir. Yâhut da dünyalıklarından faydalanmak ister. Bu da sırf haramdır. Helâl ve haram bahsinde câizeler, hediye ve ücretler gibi, sultanlardan alınması câiz olanlar anlatılacaktır. Hülâsa, sultanlarla düşüp kalkmak fenâlık kapısını açmak demektir. Hâlbuki âhiret âlimlerinin yolu

ihtiyâtı tercihtir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ بَدَا جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ، وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتُتِنَ»

"Çölde ya ayan kaba ve ha în olur. Av ardına dü en a ar. Sultan kapısına giden fitneye dü er."[186] buyurmuştur. Diğer bir hadîste de:

«سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ تَعْرِفُونَ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُونَ، فَمَنْ أَنْكَرَ

فَقَدْ بَرِئَ، وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلَكِنْ مَنْ رَضِيَ وَتَابَعَ أَبْعَدَهُ

اللهُ تَعَالَى»

"İleride bir takım âmirler ba ınıza gelecektir ki, bâzı emirlerini kabûl edecek bâzılarını inkâr edeceksiniz. İnkâr edenler berâet edecek, sevmeyenler selâmete erecek; fakat kabûl edip onlara uyanları Allah rahmetinden mahrum kılacaktır."[187]

Süfyân-ı Sevrî: "Cehennemde bir dere var. Orada yalnız, melikleri ziyâret eden okuyucular bulunacaktır." dedi.

Huzeyfe: "Fitne yerlerinden sakının." deyince "Neresidir?" sorusuna cevaben "Ümerâ kapıları" demiştir. "Sizden biriniz onların yanına girer, söylediği yalanı tasdîk eder ve onda olmayan şeyleri onun hakkında söyler." demiştir.

Enes radıyallahu anh'ın rivâyet ettiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *"Sultanlar arasına girmedikçe, âlimler Allâhu Teâlâ'nın kulları üzerine peygamberlerin emînleridir. Sultanlar meclisine girdiklerinde peygamberlere kar ı hıyânet ederler. Onlardan sakının ve onlara yana mayın."* buyurmuştur.

A'meş'e "Çok talebe okutmakla ilmi ihyâ ettin." dediklerinde; "Acele etmeyin, çünkü talebenin üçte biri tam âlim olmadan ölür, diğer üçte biri de sultan kapılarına hücûm eder ki, onlar insanların fenâlarındandır. Geride kalan üçte birinin de pek azı kendini kurtarabilir." demiştir. Bunun için **Sa'd b. Müseyyeb** radıyallahu anh: "Pâdişah kapısında akşamlayan âlimden sakının. Çünkü o, hayduttur." buyurmuştur.

Evzâî; "Allâhu Teâlâ'nın çok buğzettiği vâliyi (yöneticileri) ziyâret eden âlimdir" buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de:

«شِرَارُ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْأُمَرَاءَ، وَخِيَارُ الْأُمَرَاءِ الَّذِينَ

“Âlimlerin fenâsı, emîrlerin ayağına gidenler, emirlerin iyisi, âlimleri ziyâret edenlerdir.” buyurmuştur.

Mekhûl-i Dımeşkî radıyallahu anh: “Kur’ân okuyup dînde fakîh olduktan sonra, bir şey alırım ümîdiyle pâdişahlar sohbetine gidip onlara yaltaklık edenler, attıkları adımlar kadar cehennem deryâsının derinliklerine dalmış olurlar.” demiştir.

Semnûn “Meclisinden arandığı zaman: “Pâdişahın yanındadır.” diye cevap verilmiş olması kadar, âlim için çirkin bir şey olamaz.” dedikten sonra “Dünyayı seven âlimi gördüğünüz zaman, dîniniz nâmına onu suçlandırın denildiğini işittim” demiştir. “Ben bunu kendimde tecrübe ettim. Sizin de bildiğiniz gibi kendisine karşı dâimâ şiddet gösterdiğim ve arzularına muhâlefet ettiğim halde her ne zaman sultanın yanına gitdimse kendimde ona karşı bir temâyül duydum ve değil yemeğini, bir yudum suyunu dahî içmediğim halde: “Keşke yanına gitmeseydim” dedim.” Sonra devâm ederek “Şimdiki âlimler, İsrâiloğullarındaki âlimlerden fenâdır. Sultanlara, arzularına muvâfık fetvâlar verirler. Eğer (böyle yapmayıp) sultanların görünüşte aleyhlerine, fakat hakîkatte azâbdan kurtulmalarına medâr olan fetvâları verseydiler, sultanlar onlara kızar ve huzurlarına kabûl etmezlerdi. Fakat Rabblerinin katında kurtuluş vesîlesi olurdu.” demiştir.

Hasan-ı Basrî: “Sizden evvel, Resûlullah’ın sohbetinde bulunmuş ilk Müslümanlardan bir zât vardı. (Abdullah b. Mübârek diyor ki: Hasan-ı Basrî’nin kasdettiği zât, cennet ile müjdelenmiş Sa’d b. Ebî Vakkas’tır.) Bu zât rüesâya yaklaşmaz ve onlardan dâima kaçardı. Oğulları kendisine:

– İlk Müslüman ve üstün sahâbelik bakımından seviyenizde olmayanlar rüesânın sohbetine gidiyor da sen niye gitmiyorsun deyince, oğullarına:

– İnsanların sardıkları (leşe) benim de konmamı mı istiyorsunuz? Vallahi gücüm yeterse onlara hiç karışmam, dedi. Oğulları:

– İşte biz de böyle yoksulluk içinde kıvranırız, dediler. Sa’d:

– Oğullarım, yağlı ve şişman bir münâfık olarak ölmektense, zayıf bir mü’min olarak ölmek, benim için daha makbuldür, cevabını verdi. Hasan-ı Basrî devâm ederek dedi ki: “Vallahi oğullarına galebe çaldı. Çünkü iyi biliyordu ki toprak, eti yağı yer. Fakat îmânı yiyemez.” Burada, sultanların sohbetine devâm edenlerin elbette nifaktan kendilerini kurtaramayacağına işâret vardır. Nifak ise îmânın zıddıdır.

Ebû-Zerr radıyallahu anh Seleme’ye: “Ya Seleme, sultan kapılarında sürünme.

Çünkü onların dînine olan zararı maddî menfaatlerinden fazladır. Pâdişahlar meclisine katılmak, âlimler için büyük fitne ve şeytanın âlimler aleyhine açtığı korkunç bir yoldur. Bilhassa güzel ifâdeye sahip, sözünde halâvet olanlar için çok tehlikelidir. Çünkü "onların arasına girer ve vaaz edersen, onları zulümden alıkoyar ve İslâm şiârını onlarda yerleştirirsin" diye şeytan seni dâimâ teşvîk eder durur. Böylece onların yanına girmeyi dînî bir vazife bilirsin. Sonra yanlarına girdin mi, başlarsın kendi ilmini ortaya koymaya ve yaltaklık ederek pâdişahları övmekte mübâlâğa etmeye. İşte dînî yıkmak buradadır." dedi.

Denildi ki: "Âlimler, bildikleri zaman amel ederler, Allah için meşgûl olurlar. Allah için meşgul olunca insanî vasıflardan ayrılır, melekî hasletlere bürünürler. Bu dereceye yükselenler sevilir ve aranırlar, arandıklarında da kaçarlar."

Ömer b. Abdülazîz radıyallahu anh, Hasan-ı Basrî'ye yazdığı mektupta: "Bundan sonra Allâhu Teâlâ'nın emirlerine sarılmakta bana yardımcı olabilecek kimseleri bana bildir." dedi. Hasan-ı Basrî: "Dîn adamları sana gelmez, dünya adamlarını da sen istemezsin. Sen kendine arkadaş olmak için şerefli insanları ara. Çünkü onlar şereflerini hıyânet pisliğiyle lekelemek istemezler." diye cevap verdi.

Bu konuşulan, zamanın en iyi devlet reisi ve en zâhid bir adamı olan Ömer b. Abdülazîz gibi bir zât hakkındadır. Dîn adamlarının bundan da kaçınması şart olduğuna göre, başka pâdişahları arayıp onların aralarına girmek nasıl doğru olur? Hâlbuki Hasan-ı Basrî, Sevrî, İbn Mübârek, Fudayl, İbrâhim b. Edhem, Yûsuf b. Esbat gibi eski büyük ve kâmil âlimler Mekke, Şâm ve diğer memleket âlimlerini dünyaya meylettiklerinden veya pâdişahlar arasına girdiklerinden dolayı zemmederlerdi.

FETVÂDAN KAÇINMAK

Âhiret âlimlerinde aranan diğer husûsiyetlerden biri de sorulduktta fetvâ vermekte acele etmemek, ağır almak ve kurtuluş yolunu aramak için çekingen davranmaktır. Eğer sorulan suâli, Kur'ân veya hadîsin sarahatinden, icmâ veya açık kıyâstan biliyorsa cevabını verir. Yok eğer şüphe ettiği bir şeyden sorulmuşsa: "Bilmem" der. Eğer kendi ictihâd ve tahmini ile zannettiği bir şeyden soruluyorsa ihtiyatî tedbîr olarak, var ise daha iyi bilene havale eder. Akıllılık, bu anlattığımızdır. Çünkü ictihâd tehlikesini yüklenmek büyük iştir. Haberde şöyle gelmiştir:

«اَلْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ: كِتَابٌ نَاطِقٌ، وَسُنَّةٌ قَائِمَةٌ، وَلَا أَدْرِي»

"İlim üçtür: Konu an kitap, yerle en sünnet, üçüncüsü de bilmem demektir."[188]

Şa'bî diyor ki: "Bilmem demek, ilmin yarısıdır. Bilmediğinde Allah için sükût edenin alacağı mükâfat, konuşandan az değildir. Zîra nefsine en ağır gelen cehâleti kabûl etmektir." Sahâbenin radıyallahu anhüm ve ilk âlimlerin davranışı böyle idi.

Abdullah b. Ömer'den fetvâ istendiği zaman: "İnsanların işlerini boynuna alan, şu emîre git de bu meseleyi onun boynuna geçir." derdi.

İbn Mes'ûd radıyallahu anh: "İnsanların her suâlini cevaplandıran ahmaktır." derdi. Yine İbn Mes'ûd radıyallahu anh: "Âlimin kalkanı (korunma silâhı) "bilmem" demektir. Eğer kalkanı kullanmakta hatâ ederse, hasmının silâhına hedef olur." demiştir.

İbrâhim b. Edhem diyor ki: "Şeytanın en çok gücüne giden şey, âlimin bâzı meselelerde konuşup bâzılarında sükût etmesidir. Şeytan der ki: "Şuna bakın, bunun bu sükûtu yok mu, konuşmasından benim için, çok daha fenâdır."

Bâzıları **abdâl** denilen zümreyi şöyle anlatır: Yemeleri çok şiddetli ihtiyâç ânında, uyumaları yine şiddetli galebe ânında, konuşmaları ise zarûret hâlindedir. Yâni iyice acıkmadan yemez, uykuları gelmeden uyumaz, mecbûriyet olmadıkça konuşmaz ve sorulmadan cevap vermezler. Sorulduktа başka cevap verecek varsa sükût ederler, o da yoksa o zaman cevap verirler. Sorulmadan söze başlamayı, sözde gizli şehvet sayarlardı.

Hazret-i Ali ile Abdullah b. Abbas radıyallahu anhüma, insanlara sözlerini dinleten birine rastladılar. (Biraz dinledikten sonra) "Bu adam, diliyle kendini tanıtmak istiyor." dediler. Bâzıları da: "Hakîki âlime bir mesele sorulduktа (cevabın çetinliğini düşünerek) dişi (yeni çekilen) adamın vaziyetini alır." demişlerdir.

İbn Ömer radıyallahu anh (lehte fetvâ isteyenlere) "Üzerimizden geçip cehenneme gitmek için bizi köprü yapmak mı istiyorsunuz?" derdi.

Ebû Hafs-ı Nîsâbûrî: Hakikî âlim, suâli cevaplandırırken kıyâmette "bu cevabı nereden buldun" diye sorulacağından korkan zâttır." demiştir.

İbrâhîm-i Teymî kendisine bir mesele sorulduğu zaman ağlar ve: "Başkasını bulamadınız da bana mı muhtâç oldunuz?" derdi. Ebû'l-Aliye, er-Riyâhî, İbrâhîm b. Edhem ve Süfyân-ı Sevrî, ancak iki-üç kişi veya sayıları bunu geçmeyen kimselerle konuşurlar ve cemâat çoğalınca dağılırlardı. Bizzât Peygamberimiz (s.a.v.) bile: "Bilmem" demiştir.

«مَا أَدْرِي أَعُزَيْرٌ نَبِيٌّ أَمْ لاَ، وَمَا أَدْرِي أَتُبَّعٌ مَلْعُونٌ أَمْ لاَ»

وَمَا أَدْرِي ذُو الْقَرْنَيْنِ نَبِيٌّ أَمْ لاَ، وَلَمَّا سُئِلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ خَيْرِ الْبِقَاعِ فِي الْأَرْضِ وَشَرِّهَا، قَالَ: لَا

أَدْرِي، حَتَّى نَزَلَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَسَأَلَهُ فَقَالَ: لَا

أَدْرِي إِلَى أَنْ أَعْلَمَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ،

وَشَرُّهَا الْأَسْوَاقُ»

"Uzeyir'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum. "Tübbe"nin melûn olup olmadığını bilemiyorum. Zûlkarneyn'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum, buyurdu. Yine bunun gibi: "Oturulacak yerlerin en iyisi ve en fenâsı nerelerdir?" diye sorulduktа: "Cebrâil gelinceye kadar bilmem" diye buyurdu. Cebrail'e sorunca o da: bilmem dedi. Tâ ki Allâhu Teâlâ "Durulacak yerlerin en iyisi câmiler, en fenası sokaklar" olduğunu bildirinceye kadar."[189]

İbn Ömer radıyallahu anh on meseleden sorulsa dokuzuna sükût eder de ancak birine cevap verirdi. **İbn Abbâs** dokuzuna cevap verir yalnız birinde sükût ederdi. (Hatâya düşmemek için) fakîhlerin: "Bilmem" dedikleri, "Bilirim" dediklerinden çok fazla idi Süfyân-ı Sevrî, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Fudayl b. İyâz, Bişrb. Hâris bunlardandır. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ diyor ki: "Bu mescidde (Medîne Mescidi) Resûl-i Ekrem'in ashâbından 120 tanesine yetiştim. Hepsi de kendilerine bir mesele sorulduktа veya bir fetvâ istendikte, bunu başkalarına havâle eder ve cevap vermek istemezdi. Hattâ birine bir şey sorulduktа, onu diğerine havale ederdi; havaleden havaleye tekrar kendine gelirdi, kimse cevap vermek istemezdi."

Rivâyet olundu ki, ashâb-ı suffadan[190] birine pişmiş kovun kellesi hediye edildi. Son derece darda olduğu halde onu yine aç olan diğer arkadaşına, o da diğerine, derken dönüp dolaşıp en evvel verilene geldi. Çünkü en açı o, idi. (Sahâvetin bu derecesine "Îsâr" denir. Yâni kendisi muhtâç iken, daha muhtaç olanı tercih etmek demektir.)

Bir de şimdiki âlimlere bak da, işlerin nasıl tamamen tersine döndüğünü gör. Çünkü şimdi kaçınılması gereken aranıyor, aranması gerekenden kaçınılıyor. Fetvâ vermekten kaçınmanın güzelliğine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e müsned olarak bâzı kimselerden rivâyet edilen şu hadîs şehâdet etmektedir: *"İnsanlara ancak üç kimse fetvâ verir: Emîr, memûr* (fetvâ vermekle vazifelendirilen kimseler),

mutekellef (bunların hâricinde kalan kıssacılar).” Diğer bâzıları diyorlar ki: sahâbe-i kirâm dört şeyden kaçınırlardı:

1 - İmâmlıktan.

2 - Vasîlikten.

3 - Emânetçilikten.

4 - Fetvâ vermekten.

Diğer bâzıları “Sahâbelerden fetvâ vermekte acele edenler, ilimleri az olanlar, fetvâdan en çok kaçınanlar, ilimleri en çok olup şüpheden kaçınanlar idi” diye rivâyet etmişlerdir.

Sahâbe-i kirâm ve tâbiîn beş şey ile uğraşırlardı: Kur’ân okumak, câmi ve cemâate gitmek, mescidleri imâret, Allâhu Teâlâ’yı zikir, marûfu emir, münkeri nehiy. Bu da Peygamberimiz (s.a.v.)’in şu hadîsine dayanır:

«كُلُّ كَلَامِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ
نَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ، أَوْ ذِكْرُ اللهِ تَعَالَى»

“Âdemoğlunun her sözü kendi aleyhinedir. Ancak emr-i marûf, nehy-i münker ve bir de Allâhu Teâlâ’yı zikretmek müstesnâdır.”[191]

Allâhu Teâlâ âyet-i celîlede:

«لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ
مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ»

“Onların çok sözlerinde hayır yok. Ancak sadakayı emreden veyâ marûfu emreden veya insanlar arasında arabuluculuk yapanın konuşmalarında hayır vardır.” (Nisâ sûresi, 4/114) buyurmuştur.

Nasr b. Ali el-Cuhzumî, Kûfe’li müctehid fetvâcılardan birini (Halil b. Ahmed’i) rüyâsında gördü. “İctihâd ve fetvâlarından ne fayda gördün?” diye sordu. O zât suratını ekşiterek yönünü çevirdi. “Onlardan bir kâr görmedik” dedi.

İbn Hassîn: “Fetvâcılardan biri öyle mühim meselelere tek başına cevap vermeye kalkışırdı ki, eğer o mesele Ömer b. Hattâb radıyallahu anh’dan sorulaydı, Bedir’de bulunan bütün zâtları bir araya toplamadan ona cevap vermezdi.” demiştir.

Sükût, ilim sahiplerinin husûsiyetidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُوتِيَ صَمْتًا وَزُهْدًا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ
فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ»

"Zühd ve sükût sâhibini bulduğunuzda ona yakla ın. Çünkü o, hikmet sahibidir."[192] buyurmuştur.

Denildi ki: âlimler iki kısımdır.

1 - Helâl ve harâmı ayıran avâm âlimleri. Bunlar sultanların âlimleridir. (Diğer nüshâda **"Salâtin"** yerine **"Esâtîn"** vardır. Buna göre mescidlerin direk âlimleri, yâni kürsü hocaları demek olur.)

2 - Tevhîd ve kalp işlerini bilen havas âlimleri. Bunlar da insanlardan ayrılmış, tek başına zâviye (bucak) âlimleridir.

Denildi ki: **Ahmed b. Hanbel** gibiler, Dicle nehrine benzer. Herkes ondan avuç avuç alabilir. Ama Bişr b. Hâris, gibiler de üzeri kapalı, tatlı kuyu suyuna benzer. Oradan toplu halde değil, teker teker su alınır. Onlar: "Falan zât âlim, falan konuşur, falan daha çok konuşur, falan çok amel eder" diye âlimleri tasnif ederlerdi. Ebû Süleyman Dârânî: "Marifet, konuşmaktan daha çok sükûtta bulunur." demiştir. Yine denildi ki: İlim olan yerde söz azalır, lâfı uzatanın ilmi az olur.

Selman, Peygamberin kendisine kardeşlik ettiği **Ebû'd-Derdâ'**ya yazdığı bir mektupta: "Hastaları tedâvi için tabâbete başladığını öğrendim. Gerçek tabip isen öğüdüne devâm et. Çünkü sözün şifâdır. Yok eğer uydurma tabip isen Allah'tan kork, Müslümanların kanına girme." demiştir. Ebû'd-Derdâ, bu mektuptan sonra sorulan suallere cevap vermekten kaçınırdı. **Enes** radıyallahu anh bir mesele kendisinden sorulduğu zaman "Büyüğümüz Hasan-ı Basrî'ye sorun." derdi. İbn Abbâs, kendisinden sorulunca, Zeyd'in oğlu Hâris'e, İbn Ömer radıyallahu anh ise Sa'd b. Müseyyeb'e havâle ederdi.

Hikâye olundu ki: "Hasan-ı Basrî'nin meclisinde ashabdan bir zât yirmi kadar hadis okudu. Hadislerin şerhi kendisinden istenince: "Ben ancak bildiğimi okurum, başka bir şey anlamam." demesi üzerine, Hasan-ı Basrî; yirmi hadîsin teker teker îzâhını yaptı. Herkes onun bu ilmî îzâhına ve hadîsleri birden ezberlemesine hayran olduğu gibi sahâbî, bir parça kum alıp oradakilere attı. "Aranızda böyle bir dehâ var iken benden mi soruyorsunuz?" dedi."

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, en çok ehemmiyet verdikleri ilm-i bâtın (Allah bilgisi, mârifet), kalp murâkabesi, âhiret yolu ve bu yolun yolcusu

olmak için gerekli bilgiler ve bu bilgilerin gelişmesi için ciddî mücâhede ve murâkabe olmalıdır. Zîra mücâhede, müşâhedeye ulaştırır. İlimlerin inceliklerinden kalbe hikmet nûrları dökülür. Kitaplar ve kitaplarla öğrenilen ilimler bunu sağlayamaz. Ölçü ve tartıya sığmayan hikmet kapısı kalpte, mücâhede, murâkabe (şerîat kanûnları gereğince) zâhirî ve bâtınî amelleri ifa, temiz düşünce ve huzûr-ı kalp ile tenhâlarda Allah'ı zikretmekle ve maddiyât ile alâkasını kesip bütün varlığı ile Allah'a bağlanmak ile açılır. İşte keşfin kaynağı, ilhâmın anahtarı budur. Çok talebeler var, uzun zaman okudukları halde duyduğundan fazla bir kelime konuşmaya muktedir olamaz. Çok mühim ilimleri öğrenmekle kalıp, ameli arttırıp kalbî murâkabe edenler var ki, akıl sâhiplerini hayrete düşürecek şekilde, hikmetin incelikleriyle Allâhu Teâlâ gönüllerini açar. Bu sebeptendir ki Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»

"Bildiği ile amel edene, Allâhu Teâlâ bilmediğini de bildirir."[193] buyurmuştur.

Geçmiş peygamberlere inen kitapların bâzısında şöyle yazar: "İlim, göktedir, kim indirecek onu? Yerin altındadır, kim çıkaracak onu? Denizlerin ardındadır, kim getirecek onu?" demeyin. İlim, sizin kalbinizdedir. Benim mânevî huzûrumda melekler gibi terbiyeli, sıddîklar gibi ahlâklı olun ki, sizi kaplayacak şekilde, kalbinizdeki ilim parlasın." **Abdullah Tüsterî**: "Âlimler, âbidler ve zâhidler kalpleri kapalı olduğu halde dünyadan göçer, kalbi açılanlar ancak sıdddîklar ve şehîdlerdir." dedikten sonra Allâhu Teâlâ'nın:

«وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ»

"Gaybın anahtarları ondadır, gaybı ancak o bilir." (En'âm sûresi, 6/59) âyet-i celîlesini okumuştur. Eğer bâtın ilmi ile nurlanmış kalplerin anlayışı ilm-i zâhire hâkim olmasaydı Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ»

"Sana müftüler her ne kadar fetvâ verseler de sen yine kalbine danı ." buyurmazdı.

Bir kudsî hadîste Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لاَ يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ

«كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ»

“Kulum nâfile ibâdetlerle, ben onu sevinceye kadar bana yakla ır. Hattâ sevgime mazhar olur. Ben de onunla görür, kulumu sevdiğim zaman onun gözü olurum.”[194] buyurmuştur. Tefsir kitaplarının anlayamadıkları, büyük müfessirlerin bilemedikleri Kur’ân’ın nice ince mânâları var ki onlar, zikir ve fikir ile uğraşan kalplere doğar. Kendini murâkabe eden mürîde bu mânâlar ilham olunup da, bunları müfessirlere sundukları zaman, insâflı müfessirler onları beğenirler ve temiz kalbin vâridâtı ve Allâhu Teâlâ’ya teveccüh eden himmetlerinin karşılığı olarak, Allâhu Teâlâ’nın onlara bir lütfu olduğunu anlarlar. Mükâşefe ilimlerinde, muâmele ilminin inceliklerinde ve kalbe geçen inceliklerde de hâl böyledir. Bu ilimlerin her biri, derinliklerine inilemeyen birer deryâdır. Herkes ancak kendisine rızık edilen miktâr ve Rabbinin tevfîk ettiği güzel amel nisbetinde bu ilimlere dalabilir. Hazret-i Ali, uzun bir hadîsinde, bu gibi âhiret ilimlerini tavsîf ederken şöyle buyuruyor:

“Kalpler, kaplardır; kapların iyisi, iyiliklere kap olandır.”

“İnsanlar üçe ayrılır. Allah’ı bilenler, kurtuluş için okuyanlar, üçüncü kısmı da değersiz, âdi kimselerdir. Her haykıranın ardına takılır, her rüzgâr ile eğilir, ilim nûru ile aydınlanmaz, sağlam dala yapışmazlar. İlim, maldan hayırlıdır. Çünkü ilim seni korur, malı sen korursun, ilim, okutmakla artar, mâl harcamakla tükenir. Hayatta iyi ameller kazanmak, ilim sayesinde olduğu gibi, öldükten sonra da iyi hatıraları yaşamak yine ilim sâyesinde mümkündür. İlim hâkim, mâl mahkûmun aleyhdir. Mâlın menfaati, kişinin ölümü ile çok olur. Hazînedarlar ölür, hazîneleri ortada kalır. Fakat âlimler, dünya durdukça yaşarlar.” Sonra uzun bir nefes aldı ve “Dikkat et, eğer ehlini bulsaydım, benim göğsümde geniş ilim vardır. Ne yazık ki istekliler ya itimatsız kimselerdir; dînî, dünya menfaatine âlet eder ve ilâhî nîmetler ile Allah’ın velîlerine, öğrendiği delîller ile de onun kullarına karşı üstünlük taslamak isterler. Veya hakîkat ehline uyar fakat (hakîkati teşhisten âciz olduğu için) ilk nazarda kalbine şüphe tohumu ekilir. Hangi taraftan olacağını seçemeyecek derecede basîret sâhibi olmayan, dünya lezzetlerine düşkün, şehvetlerinin peşinden akıp giden yâhut da bunlar daha ziyâde dünyalık peşinde, mal yığmak hevesine uyan kimselerdir. Bunlar daha ziyâde kırlardaki hayvanlara benzerler.

Allah’ım! İşte böyle hâmillerinin ölmesiyle ilim de sönüp gidecektir. Yine de yeryüzü, ilâhî hükümlerini koruyanlardan boş kalmaz. Bunlar ya herkesin görebileceği şekilde âşikâre bulunurlar veya Allâhu Teâlâ’nın hüccetlerini

korumak için gizli kalmayı tercîh ederler. (İbn Kayyım: “Bu cümlenin aslı yok, yalancı râfizîlerin uydurma ve eklemesidir” der.) Çünkü **Hilye**’de bu cümle yoktur. Ve ilâhî hüccetler gizlilik ile korunmaz. Bunlar nerede bulunur. Çünkü bunların sayıları az, kıymetleri ise yüksektir. Zâtları gizli fakat hatıraları gönüllerdedir. Allâhu Teâlâ, hüccetlerini onlarla korur. Hattâ onlar kendilerinden sonra gelenlere bu hüccetleri emânet eder ve kalplerine yerleştirirler. İlim, olduğu gibi onlara gider. Rûh-ı yakîne ulaşırlar, mülâyim kimselerin sert gördükleri dâhi onlar için yumuşak olur. Gâfillerin vahşî gördükleri şeylerle ünsiyet ederler. Rûhları âlî makamlarla alâkalı olan bedenleriyle dünyaya sahip olurlar. İşte bunlar, yeryüzünde Allah’ın dostları ve âmilleri olup itimâdına mazhar olmuşturlar. Dînine dâvet ederler.” Sonra ağlayarak: “Benim heves ettiğim işte bunlardır” dedi. Bu son anlattığı âhiret âlimlerinin evsâfıdır. Bunun ekserîsi amel ve mücâhede ile elde edilir.

Âhiret âlimlerinin âlâmetlerinden biri de yakîni kuvvetlendirmeye ehemmiyet vermesidir. Çünkü dîn sermâyesinin başı “yakîn” dir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اَلْيَقِينُ الْإِيمَانُ كُلُّهُ»

“Yakîn, îmânın bütünüdür.”[195] buyurmuştur.

Yakîn ilminin evveliyâtını öğrenmek lâzımdır ki, ondan sonra insana yakînin yolu açılır. Bu sebepten Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ»

“Yakîni öğrenin.”[196] buyurmuştur. Yâni yakîn sahipleriyle buluşun, onlardan yakîni öğrenin de hâl ve gidişlerinde onlara uyun. Onların yakîni kuvvetlendiği gibi sizin de kuvvetlensin. Yakînin azı, amelin çoğundan iyidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e yakîni kuvvetli günâhı çok, yakînî az ameli çok olan iki kişiden sorduklarında:

«مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلَّا وَلَهُ ذُنُوبٌ»

“Günâhsız insan yoktur.” buyurmuştur. Fakat yaradılışta aklı olup yakîni olan kişiye günâh zarar vermez. Çünkü her günâhın akabinde tövbe eder, istiğfâr eder günâhları mahv olarak yalnız kendini cennete götürecek fazîleti kalır. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) diğer hadîsinde:

«إِنَّ مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ الْيَقِينَ وَعَزِيمَةَ الصَّبْرِ، وَمَنْ أُعْطِيَ

حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ مَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ»

“En az sâhibi bulunduğunuz yakîn ve sabr u azîmettir. Bunlardan nasîbini alan için geçmi te tutamadığı oruçlar, kalkamadığı geceler için üzüntü yoktur.” buyurmu tur.

Lokman’ın oğluna olan tavsiyesinde: “Oğlum, amel ancak yakîn ile yapılır, herkes yakîni nisbetinde amel eder. Amel noksanlığı, yakîn noksanlığından gelir.” demiştir.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî: “Tevhidin nûru, müşriklerin iyiliklerini yakan şirk ateşinden kuvvetlidir.” dedi ve bu nûr ile “yâkîn” i murâd etti. Kur’ân-ı Kerîm birçok âyetlerde yakîn sahiplerini zikretti ve bununla yakînin ebedî saâdetlere vâsıta olduğuna işâret etti.

YAKÎNİN MÂNASI

Şayet, anlaşılmayan ve bilinmeyen bir şeyi aramak mümkün değil, bunun için yakînin mânâsını, kuvvet ve za’fını evvelâ bildir. Ondan sonra aramasıyla meşgul olayım diye aklından geçirirsen deriz ki:

Bilmiş ol ki, yakîn iki fırkanın ayrı ayrı mânâlarda kullandıkları bir kaç mânâya gelen bir lâfızdır.

Nazariyeciler ile kelâmcılar, yakîni şüphe etmemek mânâsında kullanırlar. Zîra nefsin bir şeyi tasdîk etmeye temâyülünün dört makamı vardır.

KELÂMCILAR VE NAZARİYECİLERE GÖRE YAKÎNİN TARİFİ

1 - Tasdîk ile tekzîbin denk olmasıdır. Buna “şek” derler. Meselâ ahvâline vâkıf olmadığın bir adamın azâb görüp görmeyeceği senden soruldukta, hiç bir tarafına hüküm veremeyeceğin gibi senin için azâb görmesi de görmemesi de mümkündür. Tercih sebebi olmadığı için buna “şek” denir.

2 - Her ikisini de mümkün görmekle berâber, nefsinin bir tarafa meyletmesidir. Meselâ, her hâliyle iyi tanıdığın bir insan için, bu adam bu hâliyle ölürse azâb görür mü, diye senden soruldukta -kendisinde salâh alâmetleri görüldüğü için- nefsin daha çok o adamın muazzeb olmayacağına meyleder. Bununla berâber gizli bir hatâsından dolayı azâb göreceğini de düşünürsün. Senin bu düşüncen, o meyline müsâvîdir. Fakat onu tercih etmeni önlemez. Buna da “zan” derler.

3 - Hatırına aksi gelmemek ve gelse de kabûl etmemek üzere, insanın bir şeyi tasdîke meyletmesi ve tasdîk tarafının nefse galebe çalmasıdır. Fakat bu kanâati,

katî mâlûmâtına dayanmaz. Ancak bu adam, (birinci ve ikinci kısım olan) şek ile cevâz cihetlerini iyice düşünürse cevâza meyleder ve onu kabûl ederdi. İşte buna da "şakîne karîb itikat" denir. Yalnız dinlemek sûretiyle kafalarında yerleşen şer'î hükümlerdeki avâmın itikadı böyledir. Bu itikad kendilerinde o derece yerleşir ki, her mezhep mensûbları, mezheplerinin doğruluğuna ve imamlarının hakîkati bulduğuna katî sûrette inanırlar ve eğer bir tânesine: "İmâmının hatâ etmesi mümkündür." denilse aslâ kabûl etmez.

4 - Hadd-i zâtında şüphesi olmayan ve kendisinde şüphe edilmeyecek şekilde, sağlam delîlden hâsıl olan mârifettir. Şüphe ve şüphe imkânı karışmayan itikada kelâm âlimleri ve nazariyecilere göre "yakîn" adı verilir.

Bunun misali şudur: Aklı başında bir kimseye "Bu varlıklar arasında kadîm olanı var mıdır?" dendiği zaman, hemen bunu reddeder, kabûl edemez. Çünkü kadîm olan, göz ile görülmez. Zîra varlıkları göz ile görülen güneş ve ay gibi değildir. Kadîm ve ezelî olan bir şeyin varlığını bilmek, iki sayısının bir sayısından çok olduğunu bilmek gibi zarurî değildir. Yâni hiç delîl aramadan ilk nazarda bilinenler gibi değildir. Belki sonradan îcad edilen bir şeyin kendi başına olamayacağını bilmek gibi de değildir. Çünkü bu da zarûrîdir. (Yâni her akıl sahibi sonradan meydana gelen şeyin kendi başına olamayacağını ve bunun bir mûcidi olduğunu, delîle lüzûm göstermeden hemen anlar.) Birdenbire bir kadîmin varlığını kabûl etmekte, aklın tereddüdü tabiîdir. Bundan sonra bu kadîmin varlığını bir kısım insanlar kitaplarda okur, ağızlardan dinler, katî bir şekilde kabûl eder ve inancında devâm ederler. Bu inanış, avâmın inanışıdır. İnsanlardan bâzıları da delîl ile kadîmi bulur. Şöyle ki: Eğer mevcûd bir kadîm olmasa, bütün varlıkların hâdis yâni sonradan var olması lâzım gelir. Eğer bunu böyle kabûl edersek ya bütün mevcûdâtın hepsi veya bâzısı sebepsiz hâdis olmak lâzım gelir ki, bu muhâldir. Yâni böyle şey olamaz. Muhâl'e giden her şey muhâldir. O halde aklın bir kadîmi kabûl etmesi zarûrîdir. Zîra bu mesele üç şıkta mütâlaa edilebilir.

1 - Mevcûdâtın hepsi kadîm,

2 - Hepsi hâdis,

3 - Bâzısı kadîm, bâzısı hâdis.

Eğer hepsi kadîm dersen aranılan bulundu. Çünkü kadîm vardır. Fakat bâzısının hâdis olduğunu yok olmasından anlıyoruz (ki bu dâvâ çürüktür). Eğer hepsi hâdis dersen yukarıdaki muhâliyet lâzımdır. O halde ya üçüncü şık veya birinci şık tezâhür etmiş oldu. Bu şekilde elde edilen mâlûmata "yakîn" derler. İsterse delîl ile elde edilsin, yukarıda verdiğimiz misâl gibi, isterse havas-ı hamse (beş duygumuz) ile bilinsin, Güneşi, ayı görmemiz gibi. İsterse akıl ile idrâk

edilsin (anlaşılsın), sebepsiz bir şeyin var olamayacağı gibi. İsterse tevâtür eden haber ile bilinsin. Mekke'nin varlığını bilmek gibi. İsterse tecrübe ile bilinsin **Sekomonya**'nın müshil olduğunu bilmek gibi. İsterse delîl ile olsun, yukarıda anlattığımız gibi. Bunlara göre bir şeye "yakîn" adını vermenin şartı, ona şüphenin karışmamasıdır. Bunlara göre şüphe karışmayan her ilme "yakîn" adı verilir. Bu târife göre "yakîn" zayıflıkla vasıflanmaz. Çünkü şüphe ile zayıflığın farkı yoktur.

FAKÎH VE SÛFÎLERE GÖRE YAKÎN

İkinci târif fakîhlerin, mutasavvıfenin bâzı âlimlerin târifidir. Bunlara göre yakînde yukarıda anlatılan cevâz ve şüpheye aslâ iltifât edilemez. Belki aklında ancak o cihet bulunacak, diğerleri aslâ hatırına gelmeyecektir. Hattâ bunlara göre vukûu muhakkak olan ölümde bile: "Falancanın ölüme yakîni zayıftır. Hadd-i zâtında verilmemesi de mümkün görülen rızkın verileceğine, falancanın yakîni kuvvetlidir." denebilir. (Yâni "yakîn", kuvvet ve zayıflıkla ile vasıflanır.) Ne zaman ki, gönlü bir şeyi tasdîke meyleder ve bu meyl diğer cepheleri atarak kalbinde kuvvetlenir ve kalbi tamamen kuşatırsa, işte o zaman "yakîn" adını alır.

Şüphe yok ki, ölümün mutlaka geleceğine ve bunda aslâ şek olmadığına insanlar hemfikirdir. Fakat kimi ona iltifât etmez, onun için hazırlanmaz, sanki buna inanmamış gibi olur. Kiminin de bu inancı kalbini sarar, bütün gayretini ölüm için hazırlanmaya bağlar ve başka işlere zaman ayırmaz. İşte buna da "kuvvetli yakîn" adı verilir. Bu sebepten bâzı ârifler: "Kendisinde yakîn bulunmayan şüpheye, kendisinde şüphe olmayan yakînlerden en çok benzeyen ölümdür." dediler. (Yâni vukûu muhakkak ve mutlak olan ölüm için insanların hazırlanmaması, onu şüpheli gibi gösteriyor. Ve şüpheli olan şeylere benzetiyor.)

İşte bu târife göre "yakîn", zaaf ve kuvvet ile vasıflanabiliyor.

Biz "Âhiret âlimlerinin nişânı, yakînlerini kuvvetlendirmeye gayret etmeleridir." dediğimizde, evvelâ şekki atıp sonra kalbi kaplayıp kalbi iyice hâkimiyetine alan bir yakîn elde etmek mânâsını kastediyoruz.

Bu izâhı anladıkdan sonra, bizim için "yakîn" kuvveti zaafı, çokluğu azlığı, gizliliği âşikârlığı bakımından üçe ayrılır, dediğimiz zaman kuvvet ve zaafın ayrılması ikinci (mutasavvıfenin) târifine göre olduğunu bilirsin. Bu da, cevâz ve şekke îtibâr etmeden yalnız o cephenin, kalbi tamamen kaplaması bakımındandır. Bu mânâda yakînin kuvvet ve zaafı sonsuzdur. Ve insanların

ölüm için hazırlanmaktaki ayrılıkları, yakînin bu mânâdaki farklı oluşundan meydana gelir. Ama birinci târife göre yakînin, gizlilik ve aşikârelik bakımından farkı inkâr edilemez. Şimdi (birinci târifin ikinci makamı olan) cevâzın kendisine ârız olması bakımından ortaya çıkan gizlilik ve aşikâreliği, yine tasavvuf târifine göre inkâr edilemez. (Birinci târifin üçüncü makamına göre) şekkin izâlesi bakımından da gizlilik ve açıklığın inkârına yol yoktur.

Çünkü iki tarafı da tevâtüre dayandığı ve hiç birinde şüphe etmediğin halde Mekke ile Fedek'in, Mûsâ aleyhisselâm ile Yûşa'nın varlığı arasındaki ilminde fark bulur ve birincileri daha vâzıh bilirsin. Yine bunun gibi, delîller ile uğraşan nazariyecilerde de bu fark vardır. Şüpheyi kaldırmakta ikisi de bir olmakla berâber bir delîl ile isbât ettiği, bir kaç delîl ile isbât ettiği kadar aşikâre değildir. Bu böyle olmakla berâber, ilmi kitap ve işitmekle elde eden bâzı kelâmcılar, aradaki farkı düşünmek için nefsine başvurmadan bunu inkâra kalkışırlar.

Azlık ve çoklukla ayrılığa gelince: Bu da yakîn ile alâkalı şeylerin çokluğu ve azlığı iledir. Meselâ "Falan adam, falancadan daha âlimdir yâni ilmi daha çoktur" denildiği gibi, bunun için yâni ilmi çok olduğu için bâzı âlimlerin şer'î hükümlerin hepsinde yakîni daha kuvvetli, bir kısmının da bâzı hükümlerde yakîni daha kuvvetli olur.

YAKÎNİN ARANACAĞI YERLER

Eğer, şüpheyi atmak ve kalbi kaplaması bakımından yakînin kuvvet, zaaf, azlık çokluk, gizlilik ve açıklığını anladın. Fakat yakînin taallukunu, yolları ve aranacağı yerleri bilmiyoruz. Bunları bilmeden yakîni arayamayız dersen:

Bilmiş ol ki; peygamberlerin getirdikleri her şey yakînin mecrâlarıdır. Zîra yakîn, (sâhibinden şek ve şüpheyi kaldıran) husûsi bir ilimdir. Taalluk ettikleri de şerîatın getirdiği ilimlerdir ki, bunları saymak mümkün değildir. Ancak asılları sayılan bâzı mühimlerine işâret edeyim:

1 - **Tevhîd:** Yâni her şeyi, Allah'tan bilmek. Diğer vâsıtalara değer vermeyip bütün bunları Allâhu Teâlâ'nın emrinde musahhar ve hükümsüz tanımaktır. İşte böyle bir inancı olan "yakîn" sâhibidir. Eğer îmân ile berâber kalbinden şüphe imkânı kaybolursa iki mânânın biriyle yakîn sâhibi olur. Eğer îmân ile berâber vâsıtalara kızmak, teşekkür etmek gibi hâlleri kaldıracak ve vâsıtaları teşekkür ve gazâbda hiç bir dahli olmadan, kalem ve el seviyesine indirecek şekilde kalbinde kuvvetlenirse, ikinci mânâda "yakîn" sâhibi olur. Bu makam yakînin en şerefli makamıdır. Birinci yakînin semeresi, rûhu ve faydasıdır.

Kalemi kâtibin emrinde bildiği gibi; güneş, ay, yıldız, ot, canlı-cansız her şey,

Allâhu Teâlâ'nın emrinde olup, hepsinin kaynağı kudret-i ezeliyye olduğunu hakkıyla bildiği zaman (yakînin dokuz makamından üçü olan) **Tevekkül, Rızâ, Teslim** kendisini kaplar; Gazab, Hıkd**, Hased** ve kötü huylardan emin olur. İşte yakîn yollarının biri budur.

Yakînin faydalarından biri, Allâhu Teâlâ'nın:

«وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

"Yeryüzündeki bütün yürüyen canlı varlıkların rızkı, Allah üzerinedir." (Hûd suresi, 11/6) buyurduğu, rızka kefil olduğuna tevekkül (güven) ve kendisi için takdîr edilenin kendisine geleceğine yakîn bunlardan doğar. Bunlar, kalbinde ne kadar kuvvetlenirse, rızkını o nispette güzel yollardan arar; hırsı, tamahı azalır ve kaybettiğine üzülmez. Bu yakînin sağladığı iyi netîcelerden biri de tâat ve ibâdet ile güzel ahlâktır.

"Zerre kadar iyilik eden mükâfatını, zerre kadar fenâlık edenler cezâsını göreceğini" kalbine yerleştirmek de bu yakînin alâmetlerindendir. Bu da sevap ve azâba yakîni ifâde eder. Tokluğu ekmekte bildiği gibi; sevâbı tâatte, helâki zehirde, zehirli yılanlarda bilir. Azabı azâbı günâhta bilir. Açlığını gidermek için ekmeğini elde etmeye ve onu korumaya çalıştığı gibi, tâat ve ibâdetin de azını çoğunu korur ve onu elde etmeye gayret eder. Zehirin azından çoğundan kaçındığı gibi, günâhın da küçüğünden büyüğünden, azından ve çoğundan kaçınır.

Birinci mânâda yakîn, bütün mü'minlerde bulunur. Fakat ikinci mânâdaki yakîn, ancak **mukarreblerde** (Allah'a manen yakın olanlarda) bulunur. Bu yakînin faydası harekât, sekenât ve hatıralarında kendisini doğru murâkabe etmek, takvâda ileri gitmek ve her türlü fenalıktan sakınmaktır. Yakîn, ne kadar kuvvetli olursa, fenâlıktan kaçınmak iyiliğe başvurmak o nispette çok olur. Her hâlini Allâhu Teâlâ'nın bildiğini, gönlünden geçenleri, gizli hatıra ve düşüncelerini müşâhede ettiğini bilmek de bu yakîndendir. Birinci mânâsıyla yâni şüphe etmemek bakımından, her mü'minde bu yakîn vardır. Ama ikinci mânâsıyla ki asıl aranan da budur. Bu mânâda yakîn sahibi pek azdır; ancak sıddîklarda bulunur. Bunun da netîcesi; kendisinin Pâdişah hûzurunda takındığı tavır gibi, tenhâ yerlerde de (Allah huzurunda olduğunu düşünerek ona göre) terbiyesini takınmasıdır. Hakîkaten, bu gibi yakîn sahipleri tenhâlarda da edebe riâyet ederler ve her nevi kötü hareketlerden çekinirler. Bâtınî düşünceleri, zâhirî hareketlerine uyar; içi dışı bir olur. Zâhirini insanlar gördüğü gibi, kalbini de Allâhu Teâlâ'nın gördüğünü bildiği zaman, Allâhu Teâlâ'nın baktığı kalbini,

insanların gördüğü dış görünüşünden daha iyi temizler ve süsler. Yakînin bu makamı, **Hayâ** (utanma), **Havf** (korku), İnkisar (kırıklık), **Zillet** (kendini küçük görme), İstikâne (alçak gönüllülük), **Huzû, Tevazu** ve benzeri iyi huyları doğurur. Bu iyi huylar da, üstün tâatler yapmayı temîn ederler.

Hülâsa; bütün bu mânâlarıyla yakîn, büyük bir ağaç gibidir. Kalpteki bu ahlâklar da, o ağacın dalları, bu ahlâklardan meydana gelen tâat ve ibâdet de o dalların meyveleri gibidir. Yakîn, bunların aslı ve esâsıdır. Onun burada saydığımızdan çok fazla kapıları ve yolları vardır. İnşaallah, **"Rub-ı Münciyât"** yâni 4. ciltte tafsilatıyla bunlar anlatılacaktır. Yakînin mânâsından şimdilik bu kadarı kâfidir.

Âhiret âlimlerinde aranan alâmetlerden biri de dâima mahzûn, münkesir, başı öne eğik olmak ve sükût etmektir. Allâhu Teâlâ'dan korktuğunu kıyâfetinde, elbisesinde, ahlâkında, işinde, duruşunda, konuşmasında ve sükûtunda belli etmelidir. Ona her bakan Allâhu Teâlâ'yı hatırlamalı, görünüşü, ilmine şehâdet etmelidir. Mert insanın yüzü, âyînesidir. Âhiret âlimleri vakar, zillet ve alçak gönüllülükleriyle sîmâlarından bilinirler. Denildi ki: Allâhu Teâlâ'nın kullarına giydirdiği elbisenin en güzeli, ağır başlılık içinde tevâzu elbisesidir. Bu enbiyâ kisvesi, sâlihler, sıddîklar ve âlimler sîmâsıdır.

Ama yığın yığın sözler, ağzı yayarak konuşmalar, bol bol gülüşmeler, konuşma ve harekette aceleler, hepsi küfran-i nî'met ve Allah'ın azâbından emîn olmaktan ileri gelir. Bu gibi hareketler, Allah'ı bilen âlimlerin değil, dünyaya bağlanan gâfillerin âdetidir. Çünkü **Abdullah Tüsterî**'nin radıyallahu anh dediği gibi âlimler üç kısımdır.

1 - Allâhu Teâlâ'nın emirlerine âlim, eyyâmına âlim değil. Bunlar, helâl-harâm müftüleridir ki bu ilim, haşyet denen iç korkusunu sağlamaz.

2 - Emrini, eyyâmını bilmez. Yalnız Allah'ı bilir. Bunlar da umûm Müslümanlardır.

3 - Allâhu Teâlâ'yı da, emrini de, eyyâmını da bilir ki sıddîklardır. Haşyet ve huşu ancak onlarda tecellî eder. **Tüsterî**: "Eyyam" demekle, geçmiş ve gelecek insanlara Allâhu Teâlâ'nın verdiği gizli nîmetlerini ve ukûbetlerini kasdetmiştir. Kim bunları anlarsa, korkusu çoğalır; huşûu belli eder.

Hazret-i Ömer radıyallahu anh: "İlim öğrenin, ilimle berâber ağır başlılığı, yumuşaklığı da öğrenin, hocalarınıza karşı alçakgönüllü olun. Sizden öğrenenler de size böyle olsun. Sakın, âlimlerin kibirlilerinden olmayın. Çünkü böyle olursanız, ilminiz, cehlinize üstün gelemez." Denildi ki; Allâhu Teâlâ kime ilim verirse ilmin yanında hilmi, tevâzuu, ve güzel huyu da ona verir. İşte faydalı ilim de böyle olanıdır. Eserde vârid oldu ki; "Kime, ilim, zühd, tevâzu ve güzel ahlâk

verildi ise o kimse müttakîlerin imamıdır.” Hadîsde şöyle buyruluyor:

«إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللهِ، وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ. أَبْدَانُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَقُلُوبُهُمْ فِي السَّمَاءِ، أَرْوَاحُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَعُقُولُهُمْ فِي الْآخِرَةِ، يَتَمَشَّوْنَ بِالسَّكِينَةِ، وَيَتَقَرَّبُونَ بِالْوَسِيلَةِ»

“Ümmetimin iyilerinden bir cemâat var ki, ilâhî rahmetin geni liğinden açıkta gülerler, azabının korkusundan da gizli yerlerde ağlarlar. Bedenleri yerde, gönülleri göklerdedir, rûhları dünyada akılları ise ahirettedir. Yürümeleri vakar ile bulu maları ise sebepledir.”[197]

Hasan: “**Hilm** ilmin veziri, **rıfk** babası, **tevazu** ise gömleğidir.” demiştir.

Bişr b. Hâris: “İlmiyle riyâset isteyen, Allâhu Teâlâ’ya düşmanlıkla yaklaşır. Yerde ve gökte sevilmez.” demiştir. İsrâiliyyâtta denilmiştir ki: “Bir **hakîm** (Feylesof) hikmete dâir üç yüz atmış eser yazdı da ancak hakîm unvânını aldı. Allâhu Teâlâ o zamanın peygamberine vahyetti: “O adama söyle, yeryüzünü, boş sözlerle doldurdu. Bunlardan hiç biriyle benim rızâmı düşünmedi. Ben onun bu hezeyânlarının hiç birini kabûl etmem.” Bu haberi alan hakîm yaptığına pişmân oldu ve bu işi terk etti. İnsanlar arasına girdi, sokaklarda yürüdü ve tevâzu göstermeye başladı. Bunun üzerine Allâhu Teâlâ peygamberine, “Şimdi rızâmı kazanmıştır.” diye, haber verdi.”

Evzaî radıyallahu anh, Bilâl b. Sa’d’den rivâyet ederek Bilâl’in şöyle dediğini bildiriyor:

“Sizden biriniz şartîlere bakar ve Allâhu Teâlâ’ya sığınır. Buna karşılık riyâseti seven, bunun için elden gelen gayreti sarf eden dünya âlimlerine bakar, ona hiç kızmaz. Hâlbuki o, şartîden de daha çok ve asıl kızılacak olan bu gibi âlimlerdir. Rivâyet olundu ki:

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e:

– “Hangi amel daha efdâldir” diye soruldu. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Haramdan kaçınmak. Harâmdan uzakla tıkça, zikrullâhın tadını ağzında bulur. Allah’ı çok anarsın.”*

– “Hangi arkadaş daha hayırlıdır?” Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Unuttuğunda Allah’ı hatırlatan. Allah’ı andığında sana yardımcı olandır.”*

– “Fenâ arkadaş hangisidir?” Peygamberimiz (s.a.v.):

– *“Unuttuğun zaman Allah’ı hatırlatmayıp, hatırladığında da sana yardımcı olmayanlardır.”*

– “İnsanların en âlimi kimdir?” Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Allâhu Teâlâ’dan en çok korkanıdır.”*

– “En hayırlımızın kim olduğunu bize bildir ki, onunla düşüp kalkalım.” Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Görüldüğünde Allah’ı hatırlatan kimsedir.”*

– “İnsanların en fenâsı kimdir?” Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Allah’ım, sen mağfiret eyle.”* buyurdular. Onlar ısrârla “Kimdir?” diye sorunca, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Hâli bozulan âlimlerdir.” buyurmu tur.”*[198]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

«إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ أَمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ فِكْرًا فِي الدُّنْيَا،

وَأَكْثَرَ النَّاسِ ضَحِكًا فِي الْآخِرَةِ أَكْثَرُهُمْ بُكَاءً فِي الدُّنْيَا،

وَأَشَدَّ النَّاسِ فَرَحًا فِي الْآخِرَةِ أَطْوَلُهُمْ حُزْنًا فِي الدُّنْيَا»

“ üphesiz, âhirette en çok huzûr içinde olan, dünyada en çok dü ünendir. Âhirette en çok gülen, dünyada en çok ağlayandır. Âhirette en çok sevinçli olan, dünyada en çok mahzûn olandır.”[199]

Hazret-i Ali radıyallahu anh hutbesinde: “Nefsim rehîn, ben de kefiliyim. Kavmin zirâati takvâya zarar vermez. Aslı bozuk olan, hidâyete susamaz. İnsanların en câhili, kendini bilmeyendir. Şüphesiz Allâhu Teâlâ’nın en çok buğzettiği, şuradan buradan mâlûmât edinip, onunla fitne karanlıklarına dalan kimsedir. Ancak, insanlardan kendisine benzeyen ayak takımları ona âlim derler. Hâlbuki bir gün bile sâlim olarak ilimle yaşamamıştır. İlmin kifâyet eden azı, azdıran çoğundan hayırlıdır. Tâ ki böyle lüzumsuz fazla ilim edindiği zaman, başkalarının tereddüt ettikleri meseleleri çözmek için ilim kürsüsüne otururlar. İhtilâflı meselelerde doğru mu, yanlış mı anlamadan kendi çürük fikirlerini öne sürerler ki, bu fikirlerin sağlamlığı örümcek yuvasını ileri geçmez. Binmesi câhilâne, düşmesi ise âmiyânedir. Kibrinden bilmediği meselelerde: “Allah bilir.” demez ki selâmete ersin. İlme ciddî şekilde sarılıp ondan faydalanmak istemez. Yanlış hükümleriyle, dâvâları da kendisinden şikâyetçidir. Hükümlerinde

hârâmı helâl yapar. Vallahi suya varmadan geri döner. Kendisine verilen işlerin ehli değil. İşte bu gibiler ikabı ve ömür boyunca feryad ü figân ile ağlamayı hak eden kimselerdir."

Hazret-i Ali: "İlim meclisinde ciddî davranın, ilmi şakaya almayın, çünkü ilim değerini kaybeder." demiştir.

Bâzı selef diyorlar ki: "Âlîm, her gülmesinde ilimden bir parçasını atmış olur."

Denildi ki: Muallimde üç haslet toplanırsa, öğrenciye âit bütün nîmetleri tamamlamış olur. Bunlar; öğretmede sabır, öğrenciye karşı tevâzu, bir de güzel ahlâk. Öğrencide de üç haslet bulundu mu, muallimin aradığı bütün nîmetleri tamamlamış olur. Akıl, terbiye ve iyi anlayış.

Hülâsa; âhiret âlimleri Kur'ân'ın gösterdiği ahlâktan ayrılmazlar. Çünkü onlar Kur'ân'ı riyâset için değil, hükmü ile amel etmek için okurlar.

İbn Ömer radıyallahu anh: "Bir zamanda yaşadık ki, kimimiz Kur'ân inmeden îman etti. Sonra sûreler indi, helâl-harâmı, emir ve nehyini öğrendiler. Bunların anlayamadığı hiç bir şey olmazdı. Hâlbuki bir takım kimseler gördüm ki, îman etmeden evvel kendisine Kur'ân geldiği halde Fâtiha'dan sonuna kadar okur da emrinden nehyinden bir şey anlamadığı gibi, üzerinde de durmaz, hurmanın yaramayanı gibi onu karıştırır durur." demiştir. (Bunu Hâkim rivâyet etti ve Buhârî ile Müslim'in şartı üzerine sahihtir, dedi.) Diğer bir haberde aynı meâlde şöyle buyuruyor:

"Biz Peygamber'e Kur'ân gelmeden îmân ettik. Bir takım kimseler gelecek ki îmân etmeden Kur'ân kendilerine verilecektir. Onlar harflerine riâyet edecek fakat çerçevesini aşacak, hükmünü çiğneyeceklerdir. "Biz okuyucuyuz, bizden daha iyi okuyan kimdir? Biz âlimiz bizden âlimi kimdir?" derler. İşte Kur'ân'dan hisseleri ancak budur." Diğer bir ifâdede ise: "İşte bunlar, bu ümmetin fenâlarıdır."

Denildi ki: "Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden olan beş ahlâk Kur'ân-ı Kerîm'in beş âyetinden alınmıştır. Onlar da: **Haşyet** (Korku), **Huşû** (Kalbî ve bedenî tevâzu), **Tevâzu** (alçak gönüllülük), güzel **ahlâk** ve âhireti dünyaya tercih ki, buna **Zühd** denir.

Haşyetin alındığı âyet:

«إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»

"Allah'tan korkan, ancak âlimlerdir." (Fâtır sûresi, 35/28)

Huşûun alındığı âyet:

«خَاشِعِينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

“Allah için korkarlar da, Allah’ın âyetlerinden az olsun para almazlar.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/199)

Tevâzûun alındığı âyet:

«وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

“Mü’minler için (tevazû) **kanatlarını alçalt.”** (Hicr sûresi, 15/88)

Güzel ahlâkın alındığı âyet:

«فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ»

“Allah’ın rahmeti ile onlar için mülâyim davran.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/159)

Zühdün alındığı âyet:

«وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ
آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا»

“İlim kendilerine verilenler dediler ki; Yazıklar olsun size. İmân edip sâlih ameller işleyenlere Allah’ın vereceği sevâp daha hayırlıdır.” (Kasas sûresi, 28/80)

Vaktâ ki Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»

“Allah, hidâyetini dilediği kimsenin göğsünü İslâm için genişlendirir.” âyet-i celîlesini okudu. Kendilerine:

– “Bu şerh-i sadr (göğüs genişliği) nedir?” diye sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“Nûr, kalbe akıtıldığı zaman göğüs açılır ve geni ler.” buyurdu.

– “Bunun bir alâmeti var mıdır?” diye sormaları üzerine, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“Evet vardır. O da aldatıcı olan dünyadan uzakla ıp, ebedî olan âhirete teveccüh etmek ve gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır.” buyurdu.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de ameli bozan, kalbin huzûrunu kaçıran, vesveseyi hazırlayan ve fenâlığı harekete getiren şeyler üzerinde

durmaları ve bunları dikkatle araştırmalarıdır. Çünkü dînin aslı fenâlıktan korunmaktır. Bu sebepten denildi ki: “Fenâlığı, fenâlık yapmak için değil, fenâlıktan korunmak için öğrendim. Fenâlığı bilmeyenlerin çoğu, bilmeyerek kendisini fenâlığâ kaptırır.”

Aynı zamanda işlediğimiz ameller yakîndir (yâni kolay elde edilirler.) Bunların en üstünü kalp ve dil ile Allâhu Teâlâ’yı anmaktır. İşte asıl hüner bunları bozan ve karıştıran şeyleri bilmek (ve onlardan sakınmak)tır. Bu işâret ettiklerimizin dalları çok, yolları ise uzun olmakla hepsine de ehemmiyetle ihtiyâç vardır. Çünkü âhiret yolculuğunda umûmun karşılaştığı şeylerdir.

Dünya âlimleri ise hüküm ve fetvâlarında garip ve lüzumsuz şeyleri ararlar da kendilerine ömürlerinde bir defa bile lâzım olmayacak -olsa da onlar için değil, belki gelecek nesiller için olacak- lüzumsuz şeylerle yorulurlar. Hâlbuki böyle bir şey olsa da onu çözecek nice kimseler vardır. Şâyân-ı hayrettir ki, gece gündüz tekerrür edip duran hatalarında vesvese ve amellerinde kendilerine lâzım olan mühim tarafı ihmâl ederler. Allâhu Teâlâ’nın rızâsına, halkın teveccühünü ve dünya kodamanlarının kendisine muhakkik ve müdekkik demelerini tercih ederek, kendisine ehemmiyetle lâzım olan şeyi, başkasına pek ender lâzım olacak şey ile değiştirmek kadar saâdetten uzak ne olabilir? Bu gibi âlimlerin cezâsı, dünyada halk tarafından hüsn-ü kabûl görmemek, zamanın nöbet nöbet gelen musîbetleri ile kederlenmektir. Âhirette ise hakîkî âlimlerin alacakları büyük mükâfatları ve kendilerinin müflis olduğunu görmekle hasret çekmektir ki, bundan büyük hüsrân olmaz.

Sözü en çok peygamberler sözüne, hidâyeti en çok sahâbe hidâyetine benzeyen ve bunda herkesin ittifak ettiği Hasan-ı Basrî’nin (Allah rahmet etsin) en çok anlattığı ve üzerinde durduğu kalbe gelen hatıralar, amellerin fesâdı, nefsin vesvesesi ve nefsânî şehvetlerin gizli ve kapalı tarafları idi.

Hasan-ı Basrî’ye “Ya Ebâ Sa’îd! Bu senin dediklerini kimseden duymuyoruz, bunları nereden öğrendin?” diye sorduklarında: “Huzeyfetü’l-Yemânî’den” derdi. Huzeyfe’ye de aynı şekilde, “sahâbenin hiç birinden duymadıklarımızı senden dinliyoruz, bunları nereden öğrendin?” diye sorduklarında Huzeyfe: “Resûlullah’tan öğrendim, Resûlullâh bunları yalnız bana öğretti.” diyerek şöyle devâm etti:

“İnsanlar, şöyle böyle amel edenlere ne gibi mükâfatlar var diye dâima hayırdan ve amellerin fazîletlerinden sorarlar. Hayrı ilk öğrenen ben olmadığımı bildiğim için ben de “falan falan şeyi ifsâd eden nedir?” diye amellerin âfetlerinden ve fenâlığa düşmemek için fenâlıktan sorardım. Çünkü bilirim ki, fenâlığı bilmeyen iyiliği de bilemez. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de

bunları bana öğretti.”

Nifâkın sebebini ve nifâk ilmini, fitnelerin inceliklerini en iyi şekilde bilen yine **Huzeyfe** radıyallahu anh idi. Hattâ Ömer, Osman ve diğer büyük sahâbe radıyallahu anhüm fitneler konusunda kendisine sorarlardı. Münâfıkları öğrenmek isterlerdi. O da: “Şu kadarı kaldı.” der, fakat isimlerini söylemezdi. Hazret-i Ömer, kendisi için Huzeyfe’ye: “Bende nifâk alâmeti var mı?” diye sordu. Huzeyfe: “Sende nifâktan eser yok.” dedi. Hattâ Hazret-i Ömer cenâzelerde bakardı. Huzeyfe’yi görmeyince, namazı kılmazdı. Huzeyfe’ ye “Sır sâhibi” derlerdi.

Hülâsa; kalbin makam ve hâllerine dikkat etmek, onları ıslah etmek, âhiret âlimlerinin âdetleridir. Çünkü civâr-ı ilâhîye yükselecek olan kalptir. Bu kalp ilmi garip kaldı ve hattâ kayboldu. Bir âlim, kalp ilminden bahsetse, dinleyiciler: “Bu ne anlaşılmaz ve garip şeyler diyor.” diye şaşarlar ve kendisi için: “İşte bu yaldızlı vaaz ediyor ve lâf satıyor, nerede o mücâdele inceliklerini ortaya koyan vâizler.” derler. Abdülvâhid b. Zeyd şu şiirini ne güzel söyledi:

“Yollar çok fakat hak yolları birdir. Hakiki yola girenler ise az kimselerdir. Onlar da bilinmez ve maksatları anla ılmaz. Ağır ağır gâyelerine doğru ilerlemektedirler. İnsanlar kendilerinden istenilen eyde gâfiller, hak yolunda ise çokları uykudadırlar.”

Hülâsa; insanların çoğu tabîatlerine muvâfık ve kolay tarafa meyl ederler. Hak acı, ona vâkıf olmak zor. Onu anlamak çetin, yolu ise sarptır. Bilhassa kalbin vasıflarını bilmek ve kötü huylardan kalbi temizlemek zordur. Çünkü bu dâima rûhu çekmekle kabîldir. Sâhibi ise şifâ ümidiyle acılığına dayanarak ilâcı içen kimseye, ölümünde meleğin müjdesi ile iftâr etmek için ömrünü oruç ile geçiren kimseye benzer. Bunun için denildi ki: Basra’da yüz yirmi vâiz varken bunlardan yalnız üç tanesi yakîn ilminden, kalbin hâllerinden ve bâtınî sıfatlardan bahsederdi. Bunlar da Abdullah Tüsterî, Subeyhî ve Abdurrahîm idi. Ötekilerin dersine kalabalık cemaat devâm ettiği halde bunların dersine pek az kimseler gelirdi; on kişiyi geçmezdi. Çünkü kıymetli şeyin kadrini muayyen kimseler bilir. Zîra kıymetli şeyler, ancak muayyen kimselere yaraşır. Herkese verilen şeyin kıymeti de azdır.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, ilim öğrenirken tevekkül (güven) ve kalbinin açıklığı ile her şeye basîretle müdrik olması, körü körüne başkalarını taklîd etmemesidir. Emrinde, nehyinde taklîd edilecek olan ancak Sâhib-i Şerîat Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’dir. Sahâbeyi taklîd ise onların işleri peygamberlerden duyduklarına delâlet etmesi bakımındandır. Peygamberimiz (s.a.v.)’in söz ve işini kabul ederek taklîd ettiğimiz zaman, lâyık olan söz ve işlerindeki incelikleri de öğrenmeye heves etmektir. Mukallid, Peygamberimiz

(s.a.v.) yaptı diye bu işi yapıyor. Şüphesiz Peygamber (s.a.v.)'in her yaptığında bir hikmet var. O halde işinde ve sözündeki sır ve hikmeti de araştırmak lâzımdır. Yalnız söylenen ve yapılanı öğrenmekle iktifâ eden kimse âlim değil, ilmin kabıdır. Bu sebepten hikmet ve sırları idrâk etmeden ezberleyen kimseye âlim değil: "İlmin kabı" denir. Kimin kalp gözünden perde kalkar ve ilâhî nûr ile aydınlanırsa, diğer fertleri taklîd etmez, kendisi taklîd edilir ve kendisi metbû (tâbi olunan) olur. Bu sebepten İbn Abbâs radıyallahu anh:

"Resûlullah (s.a.v.)'den başka herkesin ilminden alınanı da olur, atılanı da olur." buyurmuştur.

İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit'den fıkıh, Übey b. Kâ'b'dan da kırâat ilmi öğrendi. Sonra her ikisine bâzı husûslarda muhalefet etti. Nitekim bâzı geçmiş âlimler: "Resûlullah (s.a.v.)'den bize geleni göz ve baş üstüne kabûl ederiz. Sahâbeden gelenden aldığımız da olur, attığımız da olur. Tâbiîne gelince: Onlar da insan, biz de insanız." derlerdi.

Sahâbenin fazîleti, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ef'âl ve ahvâlini gördüklerinden ve karînelerle anlaşılacak şeylere gönül verdiklerindendir. Bunların bu hâli, ibâre ve rivâyete girmeyecek şekilde kendilerini doğruya ulaştırdı. Çünkü kendilerini birçok hatâlardan koruyacak nûr-ı nübüvvet onlara ifâze edilmiştir.

Başkalarından duyulan şeylere istinâd, makbul olmayan bir taklîd sayıldığına göre, kitaplara ve eserlere istinâd da makbul olmaktan çok uzaktır. Çünkü sahâbe ve ilk tâbiîn devirlerinde kitap denen bir şey yoktu. Bunlar ancak Hicrî 120 yılından, sahâbenin, hepsi tâbiînin büyüklerinden olan Sa'îd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin ölümünden sonradır. Evvelkiler, Kur'ân-ı Kerîm'i okutmaya, mânâsını düşünmeye, tefekkür ve tezekküre mâni olur korkusu ile kitapların ve hattâ hadîslerin yazılmasını hoş görmezlerdi. Ve: "Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin." derlerdi. Bunun için Hazret-i Ebû-Bekir ve sahâbenin bir kısmı, insanlar Kur'ân'ı ezberlemez, eldeki Mushaflara bağlanır korkusu ile Kur'ân-ı Kerîm'in bir araya toplanmasını muvâfık görmediler; "Peygamber'in yapmadığını biz nasıl yaparız? Kur'ân'ı olduğu gibi bırakalım, okumak ve okutmak sûretiyle ağızdan ağıza intikal etsin" dediler. Tâ ki Ömer ve diğer sahâbîler radıyallahu anhüm insanların tembelleşmesinden ve Kur'ân'ın müteşâbihâtını okumakta veya bir kelimesinde ihtilâf vukûunda başvurulacak bir asıl bulunmamasından endîşe ederek Kur'ân'ın yazılmasına işâret etmeleri ile Hazret-i Ebû-Bekir'in bunu kabûl etmesi üzerine Kur'ân âyetleri bir Mushaf'ta toplanmıştır. Ahmed b. Hanbel de, Mâlik'in ***Muvatta'*** kitabını yazmasını muvâfık bulmazdı. "Sahâbenin yapmadığını yaptı." derdi.

İSLÂM'DA İLK YAZILAN KİTAPLAR

Denildi ki: İslâm'da ilk kitap yazan **İbn Cureyh**'dir. Eseri hadîs (Âsâr) ile alâkalıdır. (146 Hicrî yılında vefât etmiştir). Mekke'de de Mücâhid, Atâ ve İbn Abbâs'ın ashâbından rivâyet ettiği tefsîr mevzûundaki (***Hurûfu't-Tefâsir***) adlı eseri yazmıştır. **Ma'mer b. Râşid San'ânî** ise Yemen'de Peygamberimiz (s.a.v.)'in süneni hakkında kitap vücûda getirmiştir. Daha sonra Medine'de Mâlik b. Enes ***Muvatta'*** adlı eserini, Süfyân-ı Sevrî de ***Câmi'*** adlı eserini tasnif etmiştir.

KELÂMA DÂİR İLK YAZILAN KİTAPLAR

Sonra dördüncü asırda kelâma dâir eserler yazılmaya başlandı. Dedi kodular ve makaleleri iptâle daldılar. Daha sonra insanlar bunlara, kıssalara ve bunlardan vaaz etmeye heves ettiler. Bundan sonra "yakîn" ilmi kaybolmaya başladı. Kalp ilmi, nefsin sıfatları, şeytanın hîle yollarını aramak ilimleri garîb kaldı. Yine az kimseler müstesnâ çokları bu ilimlerden yüz çevirdi. Kelâm mücâdelelerine "ilim", kafiyeli konuşup yaldızlı cümlelerle sözlerini süsleyenlere de "âlim" denilmeye başlandı. Bunun başlıca sebebi, dinleyen cemâatin, hakîkati seçebilecek liyâkatta olmayıp, sahâbenin ilim ve ahlâkını bilemediklerinden aralarındaki farkı anlayamadıklarındandır. Bu sûretle bu gibilere "âlim" dendi de, seleften halefe bu isim intikal etti. Âhiret ilmi dürüldü. İlim ile kelâm (lâfçılık) arasında fark kalmadı. Havastan başkası lâf satmak ile ilmi ayıramaz hâle geldi. Ancak "havas" olanlardır ki, hangisi daha âlimdir diye kendilerine soruldukta "Falanca âlim, falanca da lâfçı" diyebilirler ve lâfçılık ile ilmi birbirinden ayırabilirlerdi. İşte böylece geçmiş asırda dîn, zayıflamaya başladı. "Ya bu zaman hakkındaki kanâatin nedir?" diye sorarsan derim ki; iş öyle bir raddeye geldi ki, bu gibi hatâları düzeltmek isteyenlere mecnûn diyecek kadar ileri gittiler. Bu zamanda en doğrusu insanın sükût edip kendi nefsiyle meşgul olmasıdır.

Ahiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, halkın ittifâkı ile olsa bile ihdâs edilen şeylere kıymet vermeksizin onlardan kaçınmaktır. Sahâbenin hâli, ahlâk ve ilimler üzerinde olmalıdır. Onların bütün gayretleri ders okutmak, kitap yazmak, mübâhase etmek, kadılık, vâlilik, vakıf mütevellîliği, vasîlik, yetim malı yemek, pâdişahlar arasına karışmak ve onlarla hüsn-ü muâşeret miydi? Yoksa Allâhu Teâlâ'dan korkup, kendilerine acımak, Allah'ın nîmetlerini tefekkür, nefis ile mücâhede, iç ve dış mürâkabe, günâhların küçük ve büyüğünden kaçınmak, nefsin gizli şehvetlerini, şeytanın hîlelerini ve benzeri bâtın ilimlerini aramak mıydı? İşte hakîkî Müslüman'ın vazifesi; sahâbe-i kirâmın hâlleriyle hâllenmek

onların yaptıklarına muttali olmaktır.

SAHÎH İLMİN ÖLÇÜSÜ

Hakîkaten bilmiş ol ki; zamanın en büyük âlimi ve en çok Allâhu Teâlâ'ya yakın olanı, her hâliyle sahâbîlere en çok benzeyeni, selefin yolunu en çok bileni ve dînî hükümleri onlardan alanıdır. Bunun için **Hazret-i Ali**'ye radıyallahu anh "Falancaya muhâlefet ettin" denildiğinde: "En hayırlınız, bu dînde bize uyandır." demiştir. Resûlullah'ın asrındaki insanlara uymakta, kendi asrındakilerden çekinmek aslâ doğru olamaz. Ne yazık ki, insanların tabiatları ona meylettiği için fazîleti kendi zamanlarında görürler de davranışlarının kendilerini cennetten uzaklaştırmakta olduğunu bir türlü itiraf edemezler. Aksine olarak: "Cennete gidecek yol budur." derler.

Hasan-ı Basrî diyor ki: "İslâm'da ihdâs yolunu tutan iki nevi kimse vardır:

1 - Fenâ düşünceli bir insan olduğu halde, kendisi gibi düşünenlerin cennete gireceğini sanan kimse ile,

2 - Dünyada nâm u nîmete nâil olmuş iken, taptığı dünyalık râzı olduğu dünyalık, aradığı yine dünyalık olan kimsedir. İkisini de tersleyin. Çünkü varacakları yer cehennemdir. Biri de var ki, kendini dünyalığa dâvet eden bir zengin ile nefsin arzularına dâvet eden bir şehvet esîri aralarında bulunduğu halde, Allâhu Teâlâ kendisini her ikisinin şerrinden korur da eski iyilere meyleder; onların işlerini araştırır ve onlara uyar. İşte bu adam büyük mükâfata hazırlanmıştır. Binâenaleyh siz de bunun gibi olmaya çalışın." buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'dan mevkûf ve müsned olarak şöyle rivâyet edilmiştir. Diyor ki:

"Onlar ancak ikidir. Biri kelâm, diğeri hedy (yol)dur. En güzel söz, Allah kelâmı, en güzel yol da Peygamber yoludur. Aman, sonradan ihdâs edilen eylere yakla mayın; çünkü fenâ eyler, sonradan ihdâs edilenlerdir. Muhdes her ey bid'at ve her bid'at de sapıklıktır. Zaman size uzun gelmesin -tûl-i emel beslemeyin- ki kalbiniz katıla ır. İyi biliniz ki, her gelecek yakîndir. Agâh olunuz ki, yakîn olmayan gelmeyecek olandır."

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hutbesinde:

«طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ وَأَنْفَقَ مِنْ مَالٍ

اِكْتَسَبَهُ مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكَمِ، وَجَانَبَ

أَهْلَ الزَّلَلِ وَالْمَعْصِيَةِ، طُوبَى لِمَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ وَحَسُنَتْ

خليقته، وصلحت سريرته، وعزل عن الناس شره، طوبى

لمن عمل بعلمه وأنفق الفضل من ماله وأمسك الفضل من

قوله، ووسعته السنة ولم يعدها إلى بدعة»

“Kendi kusurları ile me gul olup ba kasının kusurlarını ara tırmayana, helâl kazancından infâk edene, hikmet ve fıkıh adamları ile bulu up isyân ve zelle edenlerden uzakla ana müjde olsun. Kendini zelîl görüp ahlâkı güzel olana, içi güzel olup insanlara fenâlığı dokunmayana müjde olsun. İlmiyle amel edene, malının fazlasını verip sözünün fazlasını saklayana, sünnete sarılıp bid’ate sapmayana müjde olsun.”[200] buyurmuştur.

İbn Mes’ûd radıyallahu anh: “Âhir zamanda iyi hâl ve güzel huy çok amelden daha hayırlıdır” derdi. Yine İbn Mes’ûd: “Sizin zamanınızda hayırlınız yakîn ile işe sarılanınızdır. Bir zaman gelecek onların hayırlıları, şüphelerin çoğalmasından, hiç bir tarafı tercih edemeyip duraklayan kimselerdir.” buyurmuştur. İbn Mes’ûd çok doğru söyledi. Zîra bu zamanda duraklamadan ekseriyete tabî olan ve onların daldığı bataklığa dalan onlar gibi helâke gider.

Huzeyfe radıyallahu anh: “Bundan daha garîbi, şimdi kabûl ettiğiniz selefin inkâr ettikleri, sizin de fenâ görüp reddettiklerinizi gelecek nesillerin hoş görüp kabûl etmesidir. Hakkı bildiğiniz müddetçe hayır üzerindesiniz. Aranızda âlimlerle istihzâ edilmemektedir.” buyuruyor. Huzeyfe hakîkaten doğru söylemiştir. Bu zamanların birçok iyi görülen marûfları, sahâbe devrinin münkerâtındandır. Meselâ zamanımızda açık marûflardan biri, câmileri süslemek, nakışlamak ve inşâsında, döşemesinde, kubbesinde külliyetli miktarda para sarf etmektir. Hâlbuki sâhabe devrinde câmileri tefrîş ve tezyîn bid’at sayılırdı. Bu, Haccâc-ı Zâlim’in icâdlarındandır. İlk Müslümanlar kendileri ile toprak arasında pek az perde bulundururlardı.

Yine bunun gibi mücâdele ve münâzara ilimlerinin incelikleriyle uğraşmak bu zamânın en büyük ilimlerinden ve Allah’a en çok yakınlık sağlayan vâsıtalarından olduğu zannedilirken onların zamanında yasak olan ilimlerdendir. Bunlardan biri de, ezân ve Kur’ân’da telhîn (sesi alçaltıp yükseltmeler)dir.

Diğer biri de temizlikte ifrât, tahârette vesvesedir. Yediği lokmanın helâl veya harâm olmasına bakmadığı halde, giydiği elbisenin temiz olup olmadığı hakkında bin bir dereden su getirmeye çalışmaktır.

İbn Mes’ûd radıyallahu anh çok doğru söyledi: “Siz arzularınızın ilme tâbi olduğu bir zamanda bulunuyorsunuz. Bir zaman gelecek ilim, arzuya uyacaktır.” Ahmed b. Hanbel: “İlmi bıraktılar da garîb şeylere başvurdular. Bu gibilerde ilim pek çok azalmıştır. Allah yardımcımız olsun.” demiştir.

Mâlik b. Enes: “Geçmiş zamanda insanlar bugünkülerin sorduğu şeyleri sormaya ihtiyâç duymazlardı. Âlimler de: “Bu helâl, şu harâm.” demezlerdi. Belki bu, müstehâb, bu mekrûh derlerdi. Yâni helâl ile harâmı herkes bilir ve mûcibini yapardı, aranan müstehâb ve kerâhat idi. Hocalar onlardan bahsederlerdi.” buyurmuştur.

Hişâm b. Urve: “Bunlara kendi îcâdlarından sormayın. Çünkü onlara cevap hazırlamışlardır. Onlara sünnetten sorun, ne yazık ki ondan bir şey bilmezler.” demiştir.

Ebû Süleymân Dârânî radıyallahu anh: “Bir kimsenin içine bir iyilik doğduğu zaman onu hemen yapmasın. Şerîate muvâfık olup olmadığını arasın, muvâfık ise Allâhu Teâlâ’ya hamd ederek yapsın.” buyurmuştur. Böyle söylemesindeki hikmet, muhtelif bid’atlerin ortalığı kaplamış olmasıdır. Allâhu Teâlâ’nın koruduklarından başka bütün gönülleri bid’atler kapladı. Böyle her hatıra geleni yapmak, kalplerin berraklığını bulandırır ve bu karışıklık sebebiyle bâtıl, hak gibi görünebilir. Bunun için haberlerin şehâdetini aramakla ihtiyâtlı davranmalıdır. Bu sebepten bayram namazı kılınan musallada Mervân minber ihdâs ettiğinde Ebû Sâîd-i Hudrî, Mervân’a:

– “Bu bid’at nedir?” diye sordu. Mervân:

– “O, bid’at değildir. Bu, senin bildiklerinden çok hayırlıdır. İnsanlar çoğaldı, onlara sesimi duyurmak için bunu yaptırdım.” dedi. Ebû Saîd-i Hudrî:

– “Allah’a yemîn ederim ki, senin yaptığın benim bildiğimden daha hayırlı değildir. Vallahi senin ardında bir daha namaz kılmam.” dedi.

Bunu kabûl etmemesinin sebebi şudur: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bayram namazı, yağmur duâsı ve istiska hutbelerinde bir yay veya bir değneğe dayanırdı. Minber’e çıkmazdı.

Meşhûr hadîste de:

«مَنْ أَحْدَثَ فِي دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ»

“Dînimizde olmayan bir şey*i îcâd eden merdûddur.”*[201] buyrulmuştur. Yâni aslında dînden olmayıp sonradan dîn nâmına îcâd edilen her şey merdûddur.

Diğer bir hadîste de Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ غَشَّ أُمَّتِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ قِيلَ يَا

رَسُولَ اللّٰهِ: وَمَا غَشُّ أُمَّتِكَ؟ قَالَ أَنْ يَبْتَدِعَ بِدْعَةً يَحْمِلُ النَّاسَ عَلَيْهَا»

"Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti, ümmetimi ga yeden (gölgeleyen) kimsenin üzerine olsun. "Ümmetinin ga yi nedir?" diye soranlara cevaben: "Dînde olmayan bir eyi îcâd edip insanları oraya sürüklemektir."[202] buyurdu.

Başka bir hadîste ise:

«إِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلَكًا يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ: مَنْ خَالَفَ سُنَّةَ

رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ تَنَلْهُ شَفَاعَتُهُ»

"Allâhu Teâlâ'nın yarattığı bir melek her gün öyle nidâ eder: "Sünnetinden ayrılan kimseye Resûlullah'ın efâati ula maz."[203] buyurmuştur.

Herhangi bir günâhı işleyene nispetle sünnete uymayan bir şey îcâd etmekle dîne saldıran kimse, pâdişahın bâzı emirlerine itâat etmeyene nispetle, hükümete karşı inkılâp yapmak isteyen gibidir. Şüphesiz hatâ affedilir. Fakat inkılâb yapmak isteyen affedilmez. (Bunun gibi Allâhu Teâlâ'nın emirlerinin bâzılarına isyân eden affedilir. Fakat bid'at çıkarıp dînin safvetini karıştırmak isteyen affedilmez.)

Bâzı âlimler: "Selefin anlattıklarına susmak cefâdır. Onların sükût ettikleri yerde konuşmak ise boşuna yorgunluktur." derler. Başka biri; "Hak, ağırdır. Onu geçen zâlim, ona ulaşmayan âcizdir. Ona râzı olana yeter." demiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«عَلَيْكُمْ بِالنَّمَطِ الْأَوْسَطِ الَّذِي يَرْجِعُ إِلَيْهِ الْعَالِي
وَيَرْتَفِعُ إِلَيْهِ التَّالِي»

"Dâima orta derecede bulunmaya gayret edin ki ilerleyenler de oraya dönecek, geri kalanlar da oraya yükselecektir."[204] buyurmuştur.

İbn Abbâs: "Ehlinin gönlünde sapıklığın da kendine göre bir tadı vardır." diyor. Nitekim Hak Teâlâ:

«وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا»

“Dînlerini oyuncak ve eğlence tanıyanları bırak.” buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede buyruluyor ki:

«أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا»

“Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse kötülüğü hiç işlemeyene benzer mi?” (Fâtır sûresi, 35/8)

Sahabe devrinden sonra ihdâs edilip zarûret ve ihtiyâcı aşan her şey oyun ve eğlencedir.

Hikâye olundu ki; melûn İblis, sahâbe devrindeki insanları aldatmak için ordusunu dağıttı. Bir şey yapamadan geri döndüler.

– Ne oldunuz, diye sorunca:

– Böyle acâyip insanlar görmedik. Ne kadar uğraştıksa da bunları aldatamadık. Ancak yorulduğumuzla kaldık, dediler. Şeytan:

– Siz onları aslâ aldatamazsınız. Çünkü onlar, Peygamberleri ile buluştu ve Kur’ân’ın inmesine şâhid oldular. Fakat onlardan sonra geleceklere tesîr edebilirsiniz, dedi.

Tâbiîn devrinde yine aynı maksatla maiyetini dağıttı. Onlar da başları eğik olarak geri döndüler de:

– Böyle acâyip insanlar görmedik. Arasıra aldatabildiğimiz oldu ise de akşâmleyin bir tövbe etmekle bütün hatâlarını Allah iyiliğe kalbetti (çevirdi), dediler. İblis:

– Size, bunlardan da kâr yok. Çünkü bunlar, peygamberlerinin sünnetine tâbi olan (uyan) hakîkî tevhîd sâhibi insanlardır. Fakat sizi memnûn edecek nesil bunlardan sonra gelecek olanlardır. Onlar sizin elinizde oyuncak olurlar. Şehvetlerinin azgınlığı ile onları dilediğiniz yöne çekersiniz. Tövbe etmezler, etseler de (Şartlarına riâyet etmedikleri ve samimî tövbe yapmadıkları için) tövbeleri kabûl olunmaz ki, günâhları sevâba dönsün.

Hakîkaten tâbiîn devrinden sonra, birtakım insanlar geldi ki şehvetleri kendilerini kapladı da, bid’atlerini kendilerine güzel gösterdi. Onları helâl tanıttı ve onları dîn olarak kabûllendiler. Allah’tan mağfiret dilemeyip Allah’a tövbe etmediler. Allâhu Teâlâ da onlara düşmanları musallat etti. Düşmanları onları diledikleri tarafa çevirdi.

Eğer: “Bu hikâyeyi anlatan şeytanı ne gördü, ne de şeytan ile konuştu. O halde bu hikâyeyi nereden bildi?” dersen bilmiş ol ki; maneviyât sahipleri görülmeyen gizlilikleri keşfedebilirler. Bu keşfi bâzen vahyin bir kolu olan ilhâmdır; bâzen de menam (Sadık bir rüyâ ile) bâzen de ayân yâni rüyâ ile olduğu gibi açık göz ile

keşif tarikiyle olur. İnsan manen bir âleme yükselir, orada eşyanın hakîkatini görür ve mânâlarını anlar. Doğru rüyâ nübüvvetin kırk altı kısmından bir cüz olduğu gibi, bu da en yüksek olan nübüvvetin derecelerindendir.

Sakın, anlayamıyorum diye bu ilmi inkâra kalkışma. Aklî ilimleri kavradığını zannederek çizmeden yukarı çıkan âlimlerin helâk noktası burasıdır. Allâhu Teâlâ'nın dostlarının bu hâllerini inkâr eden ilimden, cehâlet çok daha iyidir. (Çünkü câhiller anlamadıklarını bildikleri için, işi Allah'a havâle ederler.) Kaynak bir olduğu için velîleri ve kerâmetlerini inkâr etmek, peygamberleri ve mûcizeleri inkâr demektir. Peygamberleri inkâr ise tamamen dînden çıkmaktır. Bâzı ârifler:

"Son zamanda iyi insanların gözden saklanmaları, zamanın âlimlerini görmeye dayanamadıklarındandır. Çünkü câhiller nazarında âlim bilinen ve kendilerini de âlim tanıyan bu zümre, onların nazarında câhildirler. En büyük günâh cehâletini bilmemek, şunun bunun kusurlarına bakmak, gâfillerin sözünü ve dünyaya dalan âlimi dinlemektir. Dünyaya dalan âlimleri dinlemek doğru değildir. Belki her söylediği reddedilmelidir. Çünkü herkes sevdiği şeye dalar ve sevmediğini reddeder. (Bu âlimin de anlatacağı sevdiği şeylerdir.)" diyorlar. Nitekim Hak Teâlâ:

«وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ
وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا»

"Kalbini zikrimizden gâfil bıraktığımız, keyfinin ardına düşen ve işi haddini aşmak olan kimseye itâat etme." (Kehf sûresi, 18/28) buyurmuştur.

Kusurlu olan câhiller, kendilerini bilir zanneden bu gibi âlimlerden çok iyidirler. Çünkü avâm tabakası kusurlu olduğunu kabûl ederek tövbe eder ve Allâhu Teâlâ'dan mağfiret diler. Fakat bu gibi kendisini âlim sanan ve dîn yolundan ayrılıp dünyalık elde edecek ilimlerle uğraşan câhil (bunu bir şey zanneder de) ölünceye kadar dâvâsında ısrâr eder; tövbe etmez ve bu hâliyle gider.

Bu hâl, Allâhu Teâlâ'nın korudukları müstesnâ, umûmu kapladığı ve düzelmelerinden ümît kesildiği zaman dindârlar için selâmet ve ihtiyât, bunlardan ayrılıp tenhâya çekilmektir. İnşaallah, "Uzlet Bâbı"nda bunu açıklayacağız. Bu sebepten Yûsuf b. Esbât, Huzeyfetu'l-Mer'âşî'ye yazdığı bir mektupta:

"Günâha girmeden Allah'ı anacak veya isyân etmeden ilim müzâkere edecek kimseyi bulamayan adama ne dersin? Zîra ehlini bulamıyor." dedi. Çok doğru

söylemiştir. Çünkü insanlar arasına karışmakla ya gıybet edeceksin ya dinleyeceksin yâhut göreceğin bir fenâlığa sükût edeceksin. Bütün bunlar dînî bakımdan fenâ şeylerdir. Evet. İnsanın en güzel hâli ilim öğrenmek veya öğretmektir. Fakat eğer okutan kimse, okutmasında gösterişten, riyâset istemek ve maddî varlık sağlamak hevesinden kendini kurtaramadığını anlarsa, okuyan talebenin de ilmini dünyalıkta ve şerde kullanacağını, kendisinin de yol kesene silâh satan gibi fenâlığın sebeplerini hazırlamak sûretiyle yardımcısı olacağını da bilmiş olur. İlim, kılıç gibidir. (Kılıç, dış düşmanlarla muhârebe âleti, ilim ise iç düşmanlarla muhârebe âletidir.) İlmin iyiliğe hizmeti, silâhın muhârebedeki hizmeti gibidir. Silâhın fenâlık yapacaklara satılması câiz olmadığı gibi, ilmin de fenâ niyetli kimselere verilmesi muvâfık değildir.

İşte buraya kadar saydıklarımız, her biri geçmiş âlimlerin ef'âl ve ahvâlini içine alan âhiret âlimlerinin on iki alâmetidir. Sen şu iki yoldan birini seç:

1 - Bütün bu hasletleri bir araya toplamak,

2 - Veya bunları kabûl etmekle kusurlu olduğunu itiraf etmek.

Sakın, dünya âletini dîn ile değiştiren ve iyi amellerde tembel davrananları gerçek âlimlerden sayan üçüncülerden olma ki, cehâlet ve inkârınla Allah'ın rahmetinden mahrûmiyet ile helâke düşenlerden olmayasın.

Şeytanın kendilerini aldatamayıp, dünya ziynetleri kendilerine zarar vermeyen kullardan olmamızı Allah'tan dileriz.

Hadis yukarıda geçmiştir.

İbn Hibbân, Ebû'd-Derdâ'dan.

Tirmizî, Hasen'den.

Hâkim, Enes'den.

İbn Mâce, Câbir'den.

Hadis yukarıda geçti.

Ahmed, Ebû Zer'den.

Ebû Mansûr ed-Deylemî.

Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

Buhârî ile Müslim.

Ebû Dâvud ve İbn Mâce.

İbn Abdülberr.

Taberâni.

Ebû Nuaym ve İbn Cevzî "Mevzûât"da zikretmişlerdir.

Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

İbn Hibbân, Enes'den.

Dârimî.

İbn Adiyy.

Ashâb-ı Sünen Büreyde'den.

Taberânî, Ebû'd-Derdâ'dan.

İbn Sinnî rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî, İbn Abbas'dan.

Müslim, Ümmü Seleme'den.

İbn Mâce. Abdullah b. Ömer'den.

Ebû Dâvud ve Hâkim, Ebû Hureyre'den.

Bunlar, bâzen azalıp bâzen çoğalan ve dünyâ ile alâkalarını kesmiş sayılan sahâbenin fakirlerinden bir cemâattir. Mescid'in sofasında oturur, âdeta bir medrese hayatı yaşarlardı. Peygamberimiz (s.a.v.)'den hadîs öğrenirlerdi. Peygamberimiz (s.a.v.)'e sadaka gelince tamâmen bunlara gönderir, hediye gelince bir kısmını kendine ayırırdı. Hazret-i Ömer, "Artık vazifeniz bitti" diyerek bunları dağıtmıştır.

Tirmizi, İbn Mâce, Ümmü Habîbe'den.

İbn Mâce.

Ebû Nuaym "Hilye"de.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Beyhaki, İbn Mes'ûd'dan.

Ebû Nuaym.

Hakim ve Beyhaki. Iyad b. Süleyman'dan.

Bu uzunlukta kaynağı bulunamamıştır.

Kaynağı bulunamamıştır.

Ebû Nuaym, Hüseyin b. Ali'den.

Buhâri ile Müslim, Hz. Aişe'den.

Dârekutnî, Enes'den.

Kaynağı bulunamamıştır.

Ebû Ubeyd, Ali b. Ebî Tâlib'den.

YEDİNCİ BAB: AKLIN ŞEREFİ, TARİFİ VE KISIMLARI

AKLIN ŞEREFİ

Bilmiş ol ki, aklın üstünlüğü meydanda olduğu için şerefini ispat edecek delîlleri aramaya lüzûm yoktur. Bilhassa buraya kadar şerefini anlattığımız ilmin kaynağı, doğum yeri ve kökü akıl olduğuna göre aklın şerefi de meydana çıkmıştır. Akla nispetle ilim, ağaca nispetle meyve, güneşe nispetle nûr ve göze nispetle görmek gibidir.

Dünya ve âhiret saâdetine vesîle olan akıl nasıl şerefli olmasın? Veya aklın şerefinde nasıl şüphe edilsin? İdrâkinde kusuru olan hayvan bile akla kıymet verir. Hattâ en büyük, en yırtıcı ve en korkunç hayvanlar bile, insanın aklıyla düşünebileceği hîleler sebebiyle kendisine gâlip geleceğini bildiği için, insanı heybetli görür, ondan çekinir ve ona itâat eder. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ»

"Cemâati arasında âlim, ümmeti arasında peygamber gibidir."[205] buyurmuştur. (Yâni onun ilim ve irfânından istifâde edilir ve ona hürmet edilir.) Bu onun malının, yaşının veya kuvvetinin çokluğundan değil, belki aklının meyvesi olan tecrübesinin çokluğundandır. Bu sebeptendir ki, Arab'ın ayak takımı, ilm u irfândan mahrûm olan diğer kabîleler cehâletleri sebebiyle hayvanlara benzedikleri halde, fıtrî olarak büyüklerine hürmet ederler. Yine aklın üstün değerindendir ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e sû-i kasd için yoluna çıkan inatçılar, onun parlak sîmâsma bakıp nübüvvet ve akıl nûrunu gördüklerinde kendilerini korku ve heybet bürüdü de kötülükten vazgeçtiler.

Aklın şerefi açıktır. Bilinmesi için delîle ihtiyâç yoktur. Ancak biz, aklın şerefine dâir vârid olan âyet ve hadîsleri zikredeceğiz. Allâhu Teâlâ akla, nûr adını verir.

«اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ»

"Allah, yer ile gölerin nûrudur; nûrunun temsîli sanki bir mişkât..." (Nûr sûresi, 24/35)

Akıldan elde edilen ilme ise rûh, vahiy ve hayat adını vermiştir:

«وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا»

“İşte biz, sana da (Habibim) **böylece emrimizden bir rûh vahyettik.”** (Şûrâ sûresi, 42/52)

«أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ»

“Hem bir adam ölü iken biz onu diriltmişiz ve kendisine bir nûr vermişiz, insanlar içinde onunla yürüyor.” (En’âm sûresi, 6/122)

Hak Teâlâ nûr ile zulmeti, aydınlık ile karanlığı zikrettiği yerde aydınlıktan ilmi, karanlıktan cehâleti murâd etti. Nitekim Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

“Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.” (Bakara sûresi, 2/257)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bir hadîsinde:

“Ey insanlar, Rabbinizi biliniz ve anlayınız. Emir olunduğunuzu ve kendisinden nehiy olunduğunuzu anlayacak, olgun akıl tavsiye ediniz. Rabbinizin huzûrunda sizi kurtaracak olan, aklınızdır. Bilmi olunuz ki, ne kadar çirkin suratlı, değersiz, ayak takımı pejmürde olursa olsun akıllı kimse, Allah’a itâat edendir. Buna mukabil ne kadar hüsn ve cemâl sâhibi hatırlı yüksek mevkî sâhibi, ık kıyâfetli, hüsn-ü beyâna sahip olursa olsun, câhil ve ahmak kimse Allah’a isyân edendir. Allah katında mahmûd ve diğer vah i hayvanlar kendisine isyân eden insanlardan daha akıllıdır. Sakın, maddecilerin size gösterecekleri saygıya kıymet vermeyin. Zîra onlar hüsranda, zarardadırlar.” buyurmuştur.

Yine bir hadîste buyruluyor ki:

«أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْعَقْلَ فَقَالَ لَهُ أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ، ثُمَّ قَالَ لَهُ أَدْبِرْ
فَأَدْبَرَ، ثُمَّ قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا خَلَقْتُ
خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيَّ مِنْكَ، بِكَ آخُذُ، وَبِكَ أُعْطِي، وَبِكَ أُثِيبُ،
وَبِكَ أُعَاقِبُ»

“Allâhu Teâlâ’nın ilk yarattığı akıldır. Allâhu Teâlâ akla: “Dön bu yana” diye emretti, akıl döndü. “Dön o yana” diye emretti, yine döndü.-Allâhu Teâlâ’nın her emrine inkıyâd etti.-Sonra Allâhu Teâlâ “İzzet ve celâlim hakkı için nazarımda senden kıymetli bir ey yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm. Seninle mükâfatlandırır, seninle

cezâlandırırım." buyurmu tur."[206]

Eğer, "Bu akıl âraz ise (bizâtihî kaim olamayacağına göre) cisimden evvel nasıl yaratıldı, cevher ise mekânsız bizâtihî nasıl kaim oluyor?" dersen bilmiş ol ki; bu mükâşefe ilmi ile alâkalıdır. Bunu muâmele ilmi bahsinde anlatmak muvâfık düşmez. Hâlbuki biz burada muâmele ilmini anlatmaktayız. Hazret-i Enes'den radıyallahu anh rivâyet olundu ki:

Bir cemâat Peygamberimiz (s.a.v.)'in huzûrunda bir adamı aşırı derecede övdüler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *"Bu adamın aklı nasıldır?"* diye sorunca:

– "Yâ Resûlallah, biz sana bu adamın son derece ibâdetinden ve muhtelif hayır işlerinden haber veriyoruz. Siz hâlâ aklından mı soruyorsunuz?" dediler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *"İnsan, ahmaklığı ile berâber günâhkârlardan daha büyük hatâlara dü er. İnsanların yarın Allah katında yüksek derecelere yükselmeleri akılları nispetindedir."* buyurdu.

Hazret-i Ömer'den radıyallahu anh rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

«مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ مِثْلَ فَضْلِ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى

وَيَرُدُّهُ عَنْ رَدًى، وَمَا تَمَّ إِيمَانُ عَبْدٍ وَلَا اسْتَقَامَ دِينُهُ حَتَّى

يَكْمُلَ عَقْلُهُ»

"İnsanın, akıl gibi yüksek iktisâbı olamaz. Akıl, sâhibini iyiliğe ula tırır, fenâlıktan alıkoyar. Aklı kemâle ermedikçe insanın dîni müstakim ve îmânı tamam olmaz."[207]

Yine bir hadîs-i şerifte:

«إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ، وَلَا

يَتِمُّ لِرَجُلٍ حُسْنُ خُلُقِهِ حَتَّى يَتِمَّ عَقْلُهُ فَعِنْدَ ذٰلِكَ تَمَّ إِيمَانُهُ

وَأَطَاعَ رَبَّهُ وَعَصَى عَدُوَّهُ إِبْلِيسَ»

"İnsan güzel ahlâkıyla, gündüz oruç tutup gece ibâdet edenler seviyesine ula ır. Fakat aklı tamam olmadıkça ahlâkı da güzelle mez. Aklı olgunla ınca îmânı da kemâle erer.

Rabbine itâat ederek dü manı olan eytana isyân eder.”[208] buyurmuştur.

Ebû Saîd-i Hudrî’nin rivâyet ettiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“Her eyin bir direği var. Mü’minin direği, efendisi aklıdır, ibâdeti de aklı nispetindedir. (Yarın) cehennemde;

«وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ»

“Eğer duyup akıl edeydik biz de cehennemlikler arasında olmazdık.” (Mülk sûresi, 67/10) dediklerini duymadın mı?” buyurmuştur.

Hazret-i Ömer’e radıyallahu anh Temîm ed-Dârî; “Bizce efendilik, akıldır.” deyince Ömer, kendisini tasdîk eder ve “Ben sana sorduğum gibi Resûlullah’a da sormuştum. Resûlullah da aynı cevabı verdi.” dedi. Sonra devâm ederek: “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de buyurdu ki: *“Ben de Cebrâil aleyhisselâma “Efendilik nedir?” diye sorduğumda o da bana; “Akıldır.”* dedi.”

Berâ b. Âzib diyor ki: “Bir gün Resûlullah’a çok şeylerden sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Ey insanlar, her eyin bir biniti var, ki inin biniti de akıldır. Delîl ile en güzel yol ve bilgiye ula anlarınız, en üstün akla sahip olanlarınızdır.”* buyurdu.”

Ebû Hüreyre’den radıyallahu anh rivâyet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Uhud’dan dönüşünde birçok kimselerin, *“Falan falandan daha cesûr, falan ba kalarının geçirmediği imtihânları geçirmi* (başına birçok felâketler gelmiş)” ve bunun gibi sözler konuştuklarını duydu. Bunun üzerine:

– *“Siz bunların ahvâlini bilemezsiniz.”* dedi. Sahâbe-i kirâm:

– “Yâ Resûlallah, niçin bilemeyiz?” diye sorunca Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Onların muhârebeleri, Allâhu Teâlâ’nın onlara taksim ettiği akılları nisbetindedir. Zaferleri de niyetleri de akılları derecesindedir. Herkes bu derecelere göre mevkî kazanır ve kıyâmet gününde de niyetleri ve akılları seviyesinde mevkîleri ihrâz ederler.”* cevabını verdi.

Berâ b. Âzib’den rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

“Allâhu Teâlâ’ya itâat etmekte, melekler akılları ile cehd ü gayret ettiler. Âdemoğullarından mü’min olanlar da akılları nispetinde gayret göstermi lerdir. Azîz ve celîl olan Allâhu Teâlâ’ya en çok amel eden en çok aklı olandır.”

Hazret-i Âişe’den rivâyet edildiğine göre, bir gün kendisi Hazret-i Peygamber (s.a.v.)e:

– “Yâ Resûlallah, insanlar dünyada ne ile üstünlük kazanırlar?” diye sordu. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Akıl ile.”* deyince Âişe:

– “Herkesin kıymeti ameliyle ölçülmez mi?” dedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Yâ Âi e! Onlar akıllarından fazla bir ey yapabilir mi? Allâhu Teâlâ’nın verdiği akıl nispetinde amel ederler. Ondan sonra amellerine göre de mükâfatlanırlar.”* cevabını verdi.

İbn Abbâs’dan radıyallahu anh rivâyete göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

“Her eyin bir âleti, bir hazırlık ve istidâdı var. Mü’minin âleti aklıdır. Her eyin bir biniti var. Ki inin biniti aklıdır. Her eyin bir direği var: Dînin direği akıldır. Her kavmin bir dayanağı var. İbâdetin dayanağı akıldır. Her kavmi bir çağıran var. Âbidleri ibâdete davet eden de akıldır. Her tâcirin bir sermâyesi var. Müctehidlerin sermâyesi akıldır. Her âilenin bir idârecisi var: Sıddîklar evinin bakıcısı akıldır. Her harâbenin bir tamircisi var: Âhireti imâr eden akıldır. Herkesin kendisini andıracak olan ardından bir geleni var. Sıddîkleri andıracak olan akıllarıdır. Her yolcunun bir çadırı var. Mü’minin çadırı aklıdır.”

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuşlardır ki:

«إِنَّ أَحَبَّ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ نَصَبَ فِي طَاعَةِ اللهِ
عَزَّ وَجَلَّ، وَنَصَحَ لِعِبَادِهِ، وَكَمَّلَ عَقْلَهُ، وَنَصَحَ نَفْسَهُ فَأَبْصَرَ،
وَعَمِلَ بِهِ أَيَّامَ حَيَاتِهِ فَأَفْلَحَ وَأَنْجَحَ»

“Allah -azze ve celle- katında en makbul mü’min, Allâhu Teâlâ’ya ibadete kendisini hasreden, kullarına öğüt veren, aklı kemâle eren; ayıplarını görüp kendisine öğüt veren ve hayatı boyunca bununla amel edendir. İ te necât bulan ve zafere ula an budur.”[209]

Diğer bir hadîs-i şerif:

«أَتَمُّكُمْ عَقْلًا أَشَدُّكُمْ لِلهِ تَعَالَى خَوْفًا وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا
أَمَرَكُمْ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا، وَإِنْ كَانَ أَقَلَّكُمْ تَطَوُّعًا»

“En akıllınız, Allah’tan en çok korkanınızdır. En güzeliniz, Allâhu Teâlâ’nın emir ve yasaklarına riâyet edeninizdir. Her ne kadar en az nâfile ibâdet edeninizden biri olsa bile.”[210]

AKLIN HAKÎKATİ VE KISIMLARI

Bilmiş ol ki, insanlar aklın tarif ve hakîkatinde ihtilâfa düştüler ve çokları akıl kelimesinin müşterek birçok mânâlara geldiğini unuttular. Bu mevzûda perdeyi kaldıracak en doğru yol **"Ayn"** kelimeşinin birçok mânâları olduğu gibi **"Akl"**ın da dört mânâda kullanıldığını bilmektir. Bu gibi müşterek mânâlarda kullanılan kelimelerin bütün mânâsını bir araya toplayan bir şekilde tarif edilmesinin istenmediğini, belki her mânânın ayrı ayrı tarif edildiğini bilmektir. Bu mânâları îzâh edelim:

1 - İnsanların diğer canlı hayvanlardan ayrılmasını sağlayan haslete akıl derler ki, insanlar yaratılıştaki bu akıl ile nazarî ilimler öğrenmeye istidâd kazanırlar, birçok gizli hüner ve sanatları elde ederler.

Haris b. Esed-i Muhâsibî de aklı tarif ederken: "Nazarî ilimler kendisiyle anlaşılan bir garîza-tabiattır. Allâhu Teâlâ'nın kalbe akıttığı bir nûrdur ki, insan onunla eşyayı anlamaya istidâd kazanır." derken bunu kasdetmiştir.

Muhâsibî'nin bu tarifini inkâr edip, "Akıl yalnız zârûrî ilimlerden ibârettir." diyen insaflı davranmamıştır. Çünkü zarûrî ilimler ilimlerden gaflet eden veya uykuda olduğu için zârûrî ilimler kendisinde bulunmayan kimseler, bu tabiata sahip olduklarından, yine akıllıdırlar. Cismin, kendisiyle ihtiyârî hareket edip hâssalarını (duygu organlarını) kullanabileceği hayatı, bir garîza olduğu gibi akıl da bâzı hayvanların kendisiyle nazarî ilimler edinmeye hazırlandığı bir garîzadır. Eğer bu tarife bakarak, "İnsan ile merkep arasında fark olmaması lâzım gelir" dersen bil ki; "İnsan ile merkepteki aklın farkı yoktur." denilebilir. Ancak âdet-i ilâhiyye olarak insanda akıl ile ilim halk edilir de diğer hayvanlar ve canlı varlıklarda halk edilmez. Bundan da hayvan ile nebâtların hayat bakımından eşit olması lâzım geldiği ileri sürülürse, denilir ki; Evet, aralarında fark yoktur. O kadar ki Allâhu Teâlâ âdeti gereğince merkepte husûsî hareketler yaratır ve böylelikle onu ayırmış olur. Şöyle ki; Eğer merkep, cansız cemâd farz edilseydi ondan meydana gelen bütün hareketleri Allâhu Teâlâ'nın yarattığına hükmetmek vâcip olurdu ve yine "Merkebin cemâdattan hareketteki farkı hayat iledir." demek borç olduğu gibi, "İnsanın da hayvandan ayrıldığı nazarî ilimleri idrâk için garîzasında olan akıl iledir." denir.

Akıl, kendisine has vasıf ile şekil ve renkleri göstermekte diğer cisimlerden ayrılan ayna ile sim gibidir. Göz de böyledir. Görmeye istidâdı olan heyet ve sıfatları ile cephe (alın)den ayrılır.

Akıl garîzasını ilimlere nispet etmek, gözü görmeye nispet etmek gibidir. İlimlerin inkişâfını sağlamakta Kur'ân ve şerîatın akla nispeti, güneş ışığının

göze nispeti gibidir. İşte bu garîzayı böyle anlamak gerekir.

2 - Küçük bir çocuğun, câiz olan şeyleri câiz, muhal olan şeyleri de muhâl kabûl etmesi: İkinin birden çok olduğunu, bir adamın bir anda iki yerde bulunamayacağını bilmesi gibi zarûri ilimlerdir. Bâzı kelâmcıların, aklı “Mümkün olan şeylerin var olabileceğini, mümkün olmayanların olamayacaklarını anlamak gibi zarûri ilimler.” diye tarif etmelerindeki gâyeleri de budur. Bu târîf de doğrudur. Zîra bu ilimler, insanlarda mevcuttur. Bunlara akıl adı verilmesi meydandadır. Çürük olan, diğer garîzaları inkâr edip yalnız bu ilimleri kabûl etmektir.

3 - **Tecrübelerden elde edilen ilim** akıldır. Kim, tecrübelerden anlar ve tecrübeler kendini olgunlaştırırsa ona akıllı; kim tecrübelerden bir şey anlamazsa, ona ahmak ve câhil denir. Bu da akıl adı verilen ilimlerin başka bir çeşididir ki, buna tecrübe derler.

4 - O garîzanın bir dereceye yükselmesidir ki, bütün bu işlerin netîcesini anlar ve âkıbeti tehlikeli olan bu gibi muvakkat lezzetlere dâvet eden şehvetini yener. Bu kuvvet kimde bulunursa, peşin şehvetinin arzusuna uymayıp âkıbeti düşünerek hareket ettiği için “Akıllı” sıfatını alır denir. Bu da insanı, hayvandan ayıran bir husûsiyettir. (Buna da akl-ı müstefâd denir.)

Aklın şu dört mânâsından birincisi asıl ve köktür. İkincisi, onun en yakın bir dalıdır. Üçüncü mânâ, birinci ve ikinci mânâların dallarıdır. Çünkü tecrübe ilimleri tabiî ve garîzî kuvvetle elde edilir. Aklın son meyvesi demek olan dördüncüsü akıldan beklenen netîcedir. Birinci ve ikinciler tabiî, üçüncü ve dördüncüler ise kisbîdir. Bunun için Hazret-i Ali diyor ki:

“Biri tabiî diğeri kisbî olarak iki akıl buldum.
Görmeyen göze güne ı ığının kârı olmadığı gibi,
Fıtrî akıl olmadan, kisbînin kârı olmadığını bildim.”

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), aşağıdaki hadîsi ile birinciyi yâni gârizî aklı murâd etmiştir:

«مَا خَلَقَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ»

“Allâhu Teâlâ akıldan daha kıymetli bir ey yaratmamı tır.”[211]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Hazret-i Ali’ye hitâben söylediği şu hadîs-i şerîften murâdı da, dördüncü yâni akl-ı müstefâddır:

«إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَبْوَابِ الْبِرِّ وَالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ فَتَقَرَّبْ

أَنْتَ بِعَقْلِكَ»

“İnsanlar güzel ameller ve iyilikleriyle Allâhu Teâlâ’ya yakla ıyorsa, sen de aklın ile yakla .”[212]

Hazret-i Peygamber’in şu hitâbından da muradı aynıdır:

Rivâyet edildiğine göre Hazret-i Peygamber (s.a.v.), Ebû’d-Derdâ’ya hitâben:

– *“Aklını arttır ki, Allah’a yakla asın.”* buyurdu. Ebû’d-Derdâ:

– “Anam babam sana fedâ olsun, aklımı nasıl arttırabilirim yâ Resûlallah?” diye sorunca Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Allâhu Teâlâ’nın yasak ettiği harâmlardan kaçın, farzları yerine getir ki akıllı olasın. İyi ameller i le ki, dünyada yüksek mertebeye erip âhirette aziz ve celîl olan Allâhu Teâlâ’ya yakla makla izzet bulasın.”* cevabını verdi.

Sa’îd b. Müseyyeb’den rivâyet edildiğine göre:

Hazret-i Ömer, Ubeyy b. Kâ’b ve Ebû Hüreyre Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in huzûruna girerek şöyle sordular:

– “Yâ Resûlallah, insanların en âlimi kimdir?” Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Akıllı olandır.”* cevabını verdi. Onlar:

– En çok ibâdet eden kimdir? Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“En çok akıllı olan.”* Onlar:

– “İnsanların en fazîletlisi kimdir?” Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“En akıllı olan.”* Onlar:

– “Yâ Resûlallah! Akıllı kimse mürüvvet sâhibi, cömert, konuştuğunu bilen ve hatırı sayılan kimse değil midir?” diye sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

– *“Bütün bu saydıklarınız dünyalık ve dünyaya âit eylerdir. Âhiret ise muttakîlerindir.”* buyurdu.

Bir hadîs-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar:

«إِنَّمَا الْعَاقِلُ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَصَدَّقَ رُسُلَهُ وَعَمِلَ بِطَاعَتِهِ»

“Akıllı, Allâhu Teâlâ’ya îmân edip Peygamber’ine inanan ve emirlerini yerine getiren kimsedir.”[213]

“Akıl” kelimesi lügat ve kullanılış bakımından o garîzanın adıdır. Zârûrî ilimlere akıl ıtlakı, netîcesi itibâriyledir. Çünkü bir şey, netîcesiyle bilinir. İlme, haşyet; âlime de “Allah’tan haşyet duyan kimse” dendiği gibi. Hâlbuki haşyet

ilmin tarifi değil, belki ilmin meyvesi ve netîcesidir. Bu bakımdan mecâz li-gayrihî gibi olmuş olur. Fakat gâye lügat mânâsında değil, maksat bu dört kısmın mevcûdiyeti ve yalnız birinci kısmı alan garîza müstesnâ **"akıl"** kelimesinin hepsine birden şâmil olmasındandır. Sahîh olan, mevcûd olmasıdır. Hattâ diğer üç kısım da aslîdir ve birinci kısım olan garîzanın içindedir. Şu kadar ki, hârice çıkmasını iktizâ eder sebep bulunduğu zaman bu ilimlere dışarıdan bir şey katılmamış ve kendi içerisinde saklı imiş gibi onları vücûda çıkarır. Bunun benzeri, yer altındaki sudur. Küçük bir kazı ile meydana çıkıp hâriçten kendisine bir şey katılmadan bir araya toplanıp görüldüğü gibidir. Yine bademde olan yağ, gül çiçeğinde olan gül suyu gibidir. Bu sebepten Hak Teâlâ şöyle buyuruyor:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى»

"Hem Rabbin, Âdemoğlundan, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şâhid tutarak "Rabbiniz değil miyim?" diye işhâd ettiği zaman "Belâ" dediler." (A'raf sûresi, 7/172)

Bu ikrârdan gâye, dillerinin ikrârı değil, heykellerden soyulmuş nefislerinin, zâtlarının ikrârıdır. Çünkü şahısları ve dilleri bulunduğu zaman, dilleriyle ikrârlarında ikiye ayrıldılar. Bir kısmı diliyle de ikrâr etti, diğeri ise inkâr etti. Bunun için Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ»

"Onlara, sizi kim yarattı diye sorarsanız, Allah yarattı derler." Yâni onların hâlleri düşünülürse bâtınları ve akılları buna şehâdet eder. Buna işâret etmek üzere Allâhu Teâlâ buyuruyor ki:

«فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا»

"Allâhu Teâlâ'nın insanları yarattığı fıtrattır." (Rûm sûresi, 30/30) Yâni her insan Allâhu Teâlâ'ya îmân fıtratı ve belki her eşyayı olduğu gibi anlamak istidâdı üzerine yaratıldı. Anlayış istidâdına yakın olduğu için bu hâl kendi içinde imiş gibidir.

Îmânın yaradılışta insanlarda yerleşmiş bir tabiat olduğunu bildikten sonra, insanların bir kısmı bundan yüz çevirdi ve bu fıtratını unuttu. Diğer kısmı bir

hâdiseye şâhit olup unuttuktan sonra yeniden hatırlayan gibi aklını başına aldı. İstikametini o tarafa çevirdi ve fıtratını hatırladı. Bunun için Allâhu Teâlâ:

«لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

“Umulur ki hatırlarlar.” (Bakara sûresi, 2/221) buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede de buyruluyor ki:

«وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»

“Akıl sahipleri hatırlasınlar diye.”

«وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ»

“Allâhu Teâlâ’nın size olan nimetlerini ve sizden aldığı sözü hatırlayın.” (Mâide sûresi, 5/7)

«وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْءَانَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»

“Kur’ân’ı da müyesser kıldık düşünmek için. Fakat hani düşünen?” (Kamer sûresi, 54/17)

Bu kısma **“Tezekkür”** (hatırlama) adı verilmesi uzak bir mânâ değildir. Tezekkür iki çeşittir. Biri önceden hatırında olan şeyi unuttuktan sonra hatırlamak. Diğeri de yaradılışta kendisinde mevcut olan bir şeyi hatırlamaktır. Bunlar **basîret nûru** (Kalp gözü) ile görenler için açık gerçekler olmakla keşif ve müşahededen mahrûm, işitmek sûretiyle taklîdcilik kendilerinde revaç bulan kimseler için ağırdır. Bunun için onların bu gibi âyetlerde sürçtükleri, (ahd ü mîsakta) nefsin ikrârı ve tezekkürün tevillerinde çeşitli yollara saptıkları, tenâkuz fikrine kapıldıkları, hadîs ve âyetlerde tenâkuzlar tahayyül ettikleri görülür. Çok kere bu hâl kendilerinde tabîatleşir; âyet ve hadîslere hakaret gözü ile bakar ve gerçekten bunlarda tenâkuz olduğu kanâatine varırlar. Bu hâl, eve giren kör bir adamın, tam yerine konmuş olan çanak ve çömleğe çarparak; “Bu kaplar niçin yerine konmamış?” dediğine benzer. Şüphesiz ona verilecek cevap; “Kaplar yerindedir, fakat sen görmediğin için onlara çarptın.” sözüdür. Basîret gözü kapalı olanlar da aynı körler gibi belki de daha fenâdır. Çünkü beden binit, insanın rûhu ise binicidir. Elbette ki binicinin körlüğü binitin körlüğünden fenâdır.

Kalp gözü baştaki göze benzediği için Allâhu Teâlâ:

«مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأٰى»

“Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı.” (Necm sûresi, 53/11) buyuruyor. Yâni Umûr-i kudsiyye evvelâ kalp, sonra göz ile görülür. Yine Allâhu Teâlâ:

«وَكَذٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ»

“Bunun gibi İbrâhîm’e yer ve göklerin melekût-gizliliklerini gösteririz.” (En’âm sûresi, 6/75) buyurmuştur.

Şüphesiz bunlar, kalp gözü ile görülür ki, bu da görmek bakımından baştaki göze benzemektedir.

Körlük bakımından da, kalbin aynı göze benzediğini ve kapalı olan basîrete kör dendiğini beyân etmek üzere Allâhu Teâlâ:

«فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي
فِي الصُّدُورِ»

“Gözler kör olmaz. Lâkin, göğüslerde olan kalpler kör olur.” (Hac sûresi, 22/46) buyurmuştur. Yine Allâhu Teâlâ diğer âyet-i celîlede:

«وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهِ أَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ أَعْمٰى وَأَضَلُّ سَبِيلًا»

“Bu dünyada kendi arzularıyla hakîkati görmekten çekinen manevî körler, âhirette de kör ve belki daha sapık yoldadırlar.” (İsrâ sûresi, 17/72) buyurmuştur.

Peygamberlere gösterilen bu şeylerin bâzısı baş ve bâzısı da kalp gözü ile gösterilmiş ve hepsine birden görmek adı verilmiştir.

Hülâsa; kimin basîret gözü açık değilse, dînin özüne eremez. Ancak kabuğu ile uğraşır.

İşte bu saydıklarımız aklın kısımlarıdır.

İNSANLARIN AKILCA FARKLARI

Akılların faklı olup olmadığına dâir insanlar ihtilâf etmiştir. Manevî ilimden mahrûm olan bu gibilerin sözlerini buraya aktarmakla meşgul olmakta bir mânâ yok. En doğrusu hemen hakîkî yolu açıklamaya çalışmaktır.

Bu husûsta açık gerçek şudur ki: Yukarıda anlattığımız aklın, dört aksâmından yalnız ikincisi olan zârûrî ilimlerden başka diğer üç kısmında insanlar arasında ayrılık vardır. İkinci mânâdaki mümkün olan şeylerin olabileceğine, mümtenî olanların da olamayacağına dâir olan ilm-i zarûrîye delâlet eder. İki adedinin birden çok olduğunu bilen, bir cismin bir anda iki yerde bulunamayacağını, bir şeyin hem hâdis, hem de kadîm olamayacağını bilen akıl sâhibi katî olarak aklın anlayacağı gibi. Buna mümâsil diğer şeyleri de bilir. Bunda ayrılık yok. Fakat diğer üç kısımda ayrılık vardır.

Dördüncü kısım olan şehvetlere galebe çalmaktaki akl-ı müstefâdda insanların bir olmadığı, hattâ bir insanın bile her hâlinde aynı derecede olmadığı meydandadır. Bu fark bâzen şehvetlerin muhtelif olmasından ileri gelir. Meselâ insan, aklıyla bâzı şehvetlerini terke muktedir olduğu halde, bâzılarını yenemez. Bu da dâimâ bir şekilde olmaz. Şöyle ki, gençlik zamanında şehvetine hükmedemez. Fakat yaşlanıp aklı başına gelince bu cepheden kendisine mâlik olur. Buna karşılık yaşlandıkça kendisinde gösteriş, mâkam sevgisi kuvvetlenir. Bu sefer de bunların önüne geçemez. Bu ayrılık bâzen şehvetin fenâlığını anlatan bilgilerdeki ayrılıktan olur. Bunun için tabip birçok zararlı maddelerden kendini korur, fakat aynı akılda olup bu gibi şeylerin zararını kabul ettiği halde tabip olmayan bir diğeri bu zararlı şeylerden kendini çekemez. Bilgi çoğaldıkça korku artar, böylelikle arzuları yenmekte korku, aklın yardımcısı olur. Maddî hayatta böyle olduğu gibi manevî cephede de böyledir. Hatâların zararlarını daha kuvvetli bilen bir âlim, kendini bir câhilden daha iyi korur. Fakat biz âlim derken maddiyât için okumuş, cübbeler giymiş, makâm işgâl etmiş cedel ehlini değil, Allah için okuyan hakîki âlimi kastediyoruz.

Eğer ayrılığın sebebi şehvet ise aklın ayrılığına gitmez. Yâni akılların tefâvütünden değildir. Eğer ayrılığın sebebi ilim cihetinden ise biz ilmin bu kısmına akıl ismi verdik. Çünkü burada ilim, akıl garîzasını kuvvetlendirir. Buradaki ayrılık ismin mânâsında olur. Bu ayrılık bâzen yaradılışta olur. Yaradılışta aklı kuvvetli olan, nefsin arzularından kendini daha iyi korur.

Üçüncü kısım olan tecrübe ilmine gelince; buradaki ayrılığı kimse inkâr edemez. Bunlar bâzen tesâdüf, bâzen de sür’at-i intikal ile ayrılırlar. Bunun da sebebi, yaradılıştaki ayrılık veya tecrübe azlığıdır.

Asıl olan birinci kısım yâni yaradılıştaki akla gelince; buradaki ayrılığı inkâra yol yoktur. Çünkü o rûh üzerinde parlayan bir nûr ve sabâhında doğan bir güneştir. Parlama zamanı erginlik çağıdır. Bu akıl, kırkına varıncaya kadar durmadan artar ve olgunlaşır. Bu sabâh güneşine benzer. İlk önce gâyet hafiftir, sonra güneşin gözü görülünce olgunlaşır ve çoğalır. Basîret nûrunun azlığı ve

çokluğu baş gözündeki ziyanın azlığı ve çokluğu gibidir. Farklılık, gözü bozuk olup dâimâ göz yası akan ile gözü sağlam olan arasında açıkça görülmektedir. Belki Allâhu Teâlâ'nın sünneti, her şeyi tedrîcen kemâle erdirmekle câridir. Hattâ şehvet bile erginliğe erer ermez bütün ağırlığı ile gencin sırtına yüklenmez; âhestelikle olgunlaşır. Diğer yemek, his, hayâl ve düşünce kuvvetleri de böyledir. Yaradılışta ayrılık olmadığını iddiâ edenlerin akıllarından şüphe edilir. Kim, Peygamber'in aklı ile çöl bedevîsinin aklını bir tutarsa o bedevîden de düşüktür.

Yaratılıştaki aklın birbirinden farklı olduğu nasıl inkâr edilir? Hâlbuki öyle olmasa insanlar ilimleri idrâkte kısımlara ayrılmazdı. Bir kısmı uzun emeklerden sonra bir şey öğrenebilen "**Ahmak**", bir kısmı "**Zeki**", bir kısmı da bütün işlerin hakîkat ve gizliliklerine talîmsiz, terbiyesiz ve duygusuz vâkıf olan "KÂMİL" insan olmak üzere üçe ayrılmazlardı. Nitekim Allâhu Teâlâ buyuruyor ki:

«يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ»

"Yağı, hemen hemen ateş dokunmasa bile ziyâ verir, nûr üzerine nûr." (Nûr sûresi, 24/35)

Bunlar Peygamberlerdir. Vahiy ve meleksiz dahi kapalı ve bilinmeyen işler gönüllerinde açılır ki, buna ilhâm derler. Bunun bir benzeri olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifte şöyle buyuruyor:

«إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي: أَحْبِبْ مَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ، وَعِشْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ، وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ»

"Cebrail veya doğrudan Hazret-i Allah kalbime öyle ilka etti. Dilediğini sev, netîcede ayrılacaksın. İstediğin kadar ya a, sonunda öleceksin. Dilediğin ekilde amel et, kar ılığını bulacaksın."[214]

Meleklerin Peygamberlere bildirdiği bu yol, kulak ile işitilen vahy-i sarîhden ayrı bir yoldur. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunu üflemek ve nefes mânâsında olan **"Nefes"** ve **"Rû'"** kelimeleriyle tâbir etmiştir.

Vahyin yolları çoktur. Bu kısım mükâşefe ilmine âit olduğu için muâmele ilminde bunun üzerinde çok durmaya gelmez.

Vahyin derecelerini bilmek için vahye mahzar olmak gerektiğini sanma. Zîra

sıhhatli olmayan bir tabip de hasta adama hastalığını, derecelerini, söylediğini yapmayan bir âlim de fenâ bir insana adalet ve iyiliklerin derecelerini anlatabilir. Bunun gibi vahyin derecelerini anlatabilmek için vahye mazhar olmak şart değildir. İlim başka, bilinen şeylerin varlığı da başka bir şeydir. Peygamberlik ve velîliği bilen kimsenin peygamber veya velî olması, takvâ ve zühdü bilen herkesin de muttaki olması lâzım gelmez.

İnsanlar, kendi kendine anlayabilmek, talim ve terbiye ile öğrenmek, talim ve terbiye dahi kendisine fayda vermemek bakımından yeryüzü gibidir. Bir kısım toprak kendiliğinden suyu çıkarır ve akıtır, bir kısım toprak kuyu kazmakla suyu çıkarır, diğer bir kısmı da ne kadar kazarsan kaz su çıkarmaz kuru topraktır. Bu, toprağın cevherindeki farklılıktandır. İnsanlardaki farklılık ise akıllarındaki farktandır.

Akılların bir olmadığını ifâde eden naklî delîllerden bir tânesi Abdullah b. Selâm'ın rivâyet ettiği; Arşın büyüklüğünü anlatan uzun hadîsin son kısmıdır. Burada Peygamber Efendimiz (s.a.v.) naklediyorlar ki:

«يَا رَبَّنَا هَلْ خَلَقْتَ شَيْئًا أَعْظَمَ مِنَ الْعَرْشِ؟ قَالَ نَعَمْ: الْعَقْلُ،
قَالُوا وَمَا بَلَغَ مِنْ قَدْرِهِ؟ قَالَ هَيْهَاتَ لَا يُحَاطُ بِعِلْمِهِ، هَلْ
لَكُمْ عِلْمٌ بِعَدَدِ الرَّمْلِ؟ قَالُوا: لَا، قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنِّي
خَلَقْتُ الْعَقْلَ أَصْنَافًا شَتَّى كَعَدَدِ الرَّمْلِ، فَمِنَ النَّاسِ مَنْ
أُعْطِيَ حَبَّةً، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّتَيْنِ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ
الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ فَرَقًا، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ
وَسْقًا، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ»

"Melekler dediler:

– "Yâ Rab! Ar ’tan büyük bir ey yarattın mı?" Allâhu Teâlâ:

– "Evet, aklı yarattım." buyurdu. Melekler:

– "Yâ Rab, ne kadar büyüktür?" Allâhu Teâlâ:

– "Kumların sayısını bilir misiniz?" Melekler:

– Hayır, yâ Rab." Allâhu Teâlâ:

– İ te aklın da büyüklüğünü bilemezsiniz. Ben, aklı kum sayıları gibi sınıflara ayırdım. Kimisine bir tâne, kimisine iki tâne, kimisine üç tâne, dört tâne, bâzısına bir farak, bâzısına vesk[215] *diğer bâzılarına da daha çok verilmi tir." buyurdu."*[216]

Eğer, bâzı mutasavvıfenin aklı ve aklî ilimleri kötülemelerinin sebebi nedir diye sorarsan:

Bilmiş ol ki, bunun sebebi, insanların aklı ve aklî ilimleri birbirlerini ilzâm için mücâdelelerde kullanmaları ve akıl ve makûl isimlerini, mücâdele ve münâzaraya nakletmeleridir. Hâlbuki münâzara, söz sanatıdır. Sûfîlerin onlara; "Siz bu lafızda yanıldınız, kelâm sanatı başka, aklî ilimler başkadır." deyip meseleyi anlatmaya güçleri yetmedi. Çünkü eskiden yeniye, onlara böyle intikal ettiği için, onların kalbinden bunu çıkarmak imkânı yoktu. Bu sebepten sûfîler, akıl ve makûlü kötülemek zorunda kaldılar. Ama zemmettikleri, o mânâlardaki akıl ve makûldür.

Kalbe konan ve Allâhu Teâlâ ile Resûlü bilmeye yarayan akıl nûrunu yermek asla düşünülemez. Bizzat Allâhu Teâlâ'nın medhettiği bu akıl yerilirse övülecek başka ne kalır?

Eğer övülen Peygamber'in getirdiği şerîat ise bunun doğruluğu ne ile bilinmiştir? Eğer yerilen, kötülenen akıl ile bilindi ise böyle akıl ile bilinen de mezmûmdur.

Şerîatın doğruluğu akıl ile değil, îmân nûru ve yakîn gözü ile bilindi diyenin sözünde kıymet yoktur. Zîra biz, akıl demekle onların yakîn gözü ve îmân nûru dedikleri şeyi kastediyoruz. Bu, eşyanın hâkîkatini idrâk için insanı, diğer canlılardan ayıran bir iç duygu hasletidir.

Bu sürçmelerin çoğu, hakîkati sözlerde arayan halkın cehâletindendir. Lâfızların delâlet ettiği şeylerde insanlar hatâya düştükleri için onlar da hatâya düştüler.

Aklın şerefini îzâh etmek hususunda, bu kadarı kâfidir. Her şeyi olduğu gibi bilen, ancak Allâhu Teâlâ'dır.

Taberânî, Ebû Umâme'den.

İbnü'l-Muhber.

İbnü'l-Muhber.

İbnü'l-Muhber.

İbnü'l-Muhber.

İbnü'l-Muhber Ebû Katâde'den.

Tirmizî.

Ebû Nuaym "Hilye"de.

İbnü'l Muhber.
Ṣirâzî Sehl b. Sa'd'dan.
Bunlar eski ölçeklerdendir.
İbnü'l-Muhber, Enes'den.

RUB'U'L-İBÂDÂT
İKİNCİ KİTAB

AKAİD KAİDELERİ
(KİTÂBU KAVÂİDİ'L-AKAİD)

BİRİNCİ BAB: ÎMÂN ESÂSLARININ BEYÂNI

Allah'ın yardımıyla deriz ki:

Hamd, Allah'a mahsûstur. O'nu över ve O'na hamd ederim. O Allah ki, **Mübdî**'dir; her şeyi yoktan var etmiştir. **Muîd**'dir; yok ettiğini yeniden var eder. **Fa''âlün limâ yürîd**'dir; dilediğini istediği gibi yapar. Arş-i Âzam'ın hâlıkı ve mâliki de O'dur. Azâbı şiddetli, intikâmı sür'atli olan da O'dur. İyi kullarını açık ve doğru yola hidâyet eder; birliğine şehâdet edenlerin akîdelerini tereddüt ve şüphelerden korumakla onlara in'âmda bulunur ve resûlüne uymaya, huzûr-ı kalp ile dinleyenlerden başkasının idrâk edemeyeceği, zât ve sıfatındaki evsâf-ı hamîdesiyle tecellî edip mükerrem kıldığı ashâbının izinden gitmeye sevk eder.

O Allah ki, onlara bildirdi, birdir. Ortağı yok, tektir. Benzeri yok, Samed'dir. O kimseye muhtâç değil, herkes O'na muhtâçtır. Zıddı yoktur. Her cihetten tektir. Hiç bir sûretle benzeri olmayan, tek bir kadîmdir. Evveli olmayan bir ezelîdir; varlığının başlangıcı yoktur. Varlığı dâimidir; nihâyete ermez, sonu yoktur. Dâimî olarak her şeyi korur, yaratıkları idâre eder. Bâkîdir; aslâ yok olmaz. Evvel, âhir kibriyâlık vasıflarıyla mevsûftur. Zamanların sona ermesi ve müddetlerin münkariz olmasıyla, hakkında ayrılık ve tükenmekte hüküm olunamaz. **"O,** (başlangıcı olmayan, bütün varlıklardan evvel mevcûd olagelen) **evveldir ve** (sonu olmayan, her şey helâk olduktan sonra devâm edecek) **âhirdir. Zâhir de O'dur, bâtın da O'dur. O, her şeyi bilicidir."** (Hadîd sûresi, 57/3)

ALLÂH'IN NOKSAN VASIFLARDAN TENZÎHİ

Cisim değil, sûret değil, cevher değildir; sınırı ve miktârı yoktur. Miktârda da, bölümde de cisimlere benzemez. Cevher olmadığı gibi cevher de kendisine giremez. Âraz olmadığı gibi âraz da kendisine hulûl edemez. Hiç bir varlığa benzemez ve hiç bir varlık da kendisine benzemez. O'nun misli gibi yoktur. O da hiç bir şeyin misli, benzeri değildir. O'nu miktarlar tâyin edemediği gibi hiç bir şey de içine alamaz; cihetler de O'nu kaplayamaz. Yer ve gökler de O'nu içine alamaz. Kur'ân-ı Kerîm'de anlattığı ve murâd buyurduğu gibi temâs, yerleşme, hulûl ve intikalden münezzeh bir şekilde Arş'ı istivâ etmiştir. Arş O'nu taşıyamaz, belki Arş ve Arş'ı hâmil melekler, O'nun kudretinin lûtfuyla tutunur ve O'nun yed-i kudretinde makhûrdurlar.

O, yerin dibinden Arş'ın üstüne kadar her şeyin fevkındedir. Fakat bu üstünlük O'nu enginlerden uzaklaştırmadığı gibi yükseklerde olan gökler ve Arş'a da yaklaştıramaz. Yerlerden yüksek olduğu gibi, gökler ve Arş'tan da aynı şekilde yüksektir. Bununla berâber O, her varlığa yakın, insana ise şah damarından daha yakındır. O, her şeyi bilir ve korur. O'nun zâtı cisimlere benzemediği gibi, yakınlığı da cisimlerin yakınlığına benzemez. Hiç bir şeye hulûl etmez, hiç bir şey de O'na hulûl edemez. Zaman, kendisini hudûtlamadığı gibi, mekân da kendisini içine alamaz. Zaman ve mekânı yaratmadan, O var idi. Bunları yaratmadan nasıl idiyse yarattıktan sonra da aynıdır. O, yaratıklara sıfatlarıyla tecellî ediyor. Zâtında başkası yok, başkasının zâtında da değildir. Değişiklik ve intikalden münezzehdir. Havâdis (sonradan var olan şeyler) O'na hulûl etmez, ârızlar O'na yaklaşmaz. Celâl ve kemâl sıfatlarında dâim, noksan ve zevâl vasıflardan münezzehdir.

Her kemâl kendisinden geldiği için, kemâlini arttırmaya ihtiyâcı yoktur. Akıl yolu ile zâtında varlığı bilinmiştir. (Mü'minlere) cennette (oldukları ve zât-ı kibriyâsı mekân, mesâfe, şekil ve cihetten münezzeh olduğu halde) cemâl-i bâ-kemâlini göstermekle nîmetini tamamlamak için iyilere lütuf ve nîmet olarak, gözlere görülecektir.

HAYAT VE KUDRET

Allâhu Teâlâ **Hayy** (diri)'dir. **Kadir** (her şeye gücü yeter)'dir. **Cebbâr**'dır. Her emrini yürütür; her kırığı bağlar, hükmünde gâlip olup ululuk sâhibidir. **Kahir**'dir. Emrinde gâlibdir; mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Noksanlık ve acziyet O'na yaklaşmaz. Gaflet, uyku, yokluk ve ölüm kendisine gelmez. **Mülk-i melekût**'un (görülen, görülmeyen) bütün varlıkların sâhibidir. Kuvvet, gâlebe, ululuk ve azamet O'nundur. Sultanlık, kuvvet, kahr u galebe O'nundur. Yaratmak, emretmek O'na mahsûstur. Yer, gökler ve bütün yaratıklar yed-i kudretinde dürülmüştür; emrindedirler. Yaratmak ve îcâd etmek ile tekleşen, yaratmak ve îcâd etmek, yalnız kendisine mahsûs olan O'dur. Bütün yaratıkları ve kendi kesbleri olan işlerini yaratan O'dur. Rızık ve ecellerini O takdir etti. Hiç bir varlık O'nun kudreti dışında değildir; hiç bir tedbîr O'nun tasarrufundan kaybolmamıştır. Takdîr ettiği şeyler sonsuzdur; ilmine nihâyet yoktur.

İLİM (BİLMEK)

Olmuş ve olacak, mümkün ve mümtenî her şeyi bilir. İlmi, yerin altından göklerin üstüne kadar her şeyi kaplar; yer ve göklerde zerre kadar bir şey

ilminin hâricinde kalmaz. Karanlık gecede, siyah taş üzerinde kara karıncanın hareketini bilir. Hava boşluğunda dolaşan zerrelerin hareketini bilir; gizli ve âşikâre her şeyi bilir. Gönülden geçen hatıraları, içteki gizlilikleri, sonradan gelen ve değişen bir ilim ile değil, hiç değişmeyen ilm-i ezelîsi ile bilir.

İRÂDE (DİLEMEK)

Allâhu Teâlâ kâinatın varlığını irâde ve hâdiseleri idâre eder. İsyândan, tâattan, azlık veya çokluktan, zarar veya kârdan, cehalet veya bilgiden, küfür ve îmândan, iyilik veya kötülükten, küçük ve büyükten, az ve çoktan, görünür ve görünmezden âlemde ne varsa ve ne olursa hep O'nun ilmi, dilemesi ve irâdesiyledir. (Ancak, hayra rızâsı vardır; şerre rızâsı yoktur). Allâhu Teâlâ'nın dilediği olur, dilemediği olmaz. Gözlerin bakması, bir şeyin hatıra gelmesi dahî O'nun irâdesi dışında kalamaz.

Yoktan var ettikten sonra yine var eden O'dur. Dilediğini yapar; emrine kimse mâni olamaz, hükmünü kimse bozamaz. Kulun günâhtan korunması O'nun hidâyet ve rahmetiyledir. Kulunun itâate güç yetirmesi, O'nun dileme ve irâdesiyledir. Eğer ins ve cin, melek ve bütün canlı varlıklar bir araya toplanıp da Allâhu Teâlâ'nın dilek ve irâdesi aksine bir zerreyi durdurmak veya hareket ettirmek isteseler, buna güç yetiremezler. İrâde sıfatı da diğer sıfatlar gibi zâtıyla kâim olup ezelîdir. Eşyaların muayyen zamanlardaki vücûdunu ezelde irâde etmiştir. Onlar da hiç bir değişikliksiz ve ileri geri varmadan ezelde dilediği gibi ve kaderine muvâfık bir şekilde muayyen zamanlarda vücûd bulurlar. Bunlar için düşünce ve zamana ihtiyâcı yoktur. Hiç bir şey kendini meşgul etmez.

SEMÎ (İŞİTMEK), BASAR (GÖRMEK)

Allâhu Teâlâ hakkıyla gören ve işitendir. Ne kadar gizli olursa olsun, her şeyi duyar, ne kadar ince olursa olsun, her şeyi görür; görüp işitmesinden hiç bir şey kaçmaz. Uzaklık duymasına, karanlık görmesine engel olamaz. Görmesi göz, işitmesi kulak ile değildir. Her şeyi bilir fakat bilgisi kalp ve dimağ ile değildir. Âletsiz tutar, âletsiz yaratır. İşlerinde vâsıtaya ihtiyâcı yoktur. O'nun zâtı, yaratıkların zâtına benzemediği gibi, sıfatları da yaratıkların vasıflarına benzemez.

KELÂM (SÖYLEMEK VE KONUŞMAK)

Allâhu Teâlâ'nın "konuşma" demek olan kelâm sıfatı vardır. Çünkü emir verir,

nehiy eder, müjde verir, korkutur. Bütün bunlar kelâm ile mümkündür. Fakat O'nun kelâmı insanların sözüne benzemez; kendi zâtıyla kâim, ezelî bir sıfattır. Cisimlerin titreşmesi ve havanın dalgalanmasından meydana gelen bir ses, dilini oynatmak veya dudaklarını kapamakla sonu gelen harfler cinsinden değildir. Tevrat, İncil, Zebûr (bugünkü muharref şekilleri değil, asılları) ve Kur'ân-ı Kerîm O'nun kelâmıdır; peygamberlere gönderdiği kitaplarıdır. Kur'ân, dillerde okunup, Mushaflarda yazıldığı ve hâfızlar tarafından ezberlendiği halde yine zâtıyla kâim ezelî bir sıfatıdır. Hâfızalara nakşı, sayfalara yazılması Allâhu Teâlâ'dan ayrılmasını gerektirmez (Esâsen kadîm olan yazılar değil, zâtıyla kâim olan kelâm-ı nefsîdir).

Musâ aleyhisselâm ses ve harfsiz olarak Allah kelâmını duymuştur. Nitekim ebrâr (iyiler)in âhirette, cevher ve âraz olmadığı halde Allâhu Teâlâ'yı müşâhede edecekleri gibi.

Allâhu Teâlâ'nın bu sıfatları sâbit olunca Allâhu Teâlâ yalnız zâtıyla değil, belki hayat sıfatıyla **hayy** (diri), ilim sıfatiyle **âlim**, kudret sıfatiyle **kadir**, irâde ile **mürid** (dileyici), **semî'** ile (işitici), **basîr** ile (görücü), kelâm sıfatıyla **mütekellim** (konuşucu) olmuş olur. (Yâni Allâhu Teâlâ'nın görmesi, işitmesi ve benzerî diğer vasıfları zâtına has bir husûsiyet değil, zâtıyla kaim olan sıfatlarındandır)

EF'ÂL (İŞLERİ)

Allâhu Teâlâ'nın zât ve sıfatından başka her ne varsa, en âdil, en tam, en olgun ve en güzel şekilde adâletinin tecellîsidir. O'nun yaratmasıyla sonradan olmuştur. İşlerinde hikmet, hükümlerinde adâlet sâhibidir. O'nun adâleti kulların adâletiyle ölçülemez. Çünkü kulun, başkasının malını kullanmakla zulmetmesi mümkündür. Fakat Allâhu Teâlâ hakkında böyle bir şey düşünülemez. Çünkü ondan başkası mülk sâhibi değildir ki, başkasının mülkünde tasarrufu düşünülebilsin. O'nun zât ve sıfatından başka insan, cin, melek, şeytan, yer, gökler, hayvan, bitki, cansız varlıklar, cevher, âraz, akıl ile anlaşılıp hâssalar ile (beş duygu organı) bilinen her ne varsa hepsini sonradan ve yoktan var etmiştir. Çünkü ezelde yalnız kendi var idi ve O'ndan başka bir şey yoktu. (Her şey hudûs-i zâtî ve hudûs-i zamanî ile hâdisdir). İhtiyâcı için değil, ezelî irâdesini yerleştirmek ve kudretini göstermek için her şeyi sonradan yarattı. Borcu olmaksızın, yalnız bir fazl eseri olarak yoku var etti; her şeyi yarattı ve insanlara (sonunda mükâfatlandıracağı) tekliflerde bulundu. Yine borcu olmaksızın kendi fazlından insanları ıslah etti ve onlara nîmetler verdi. Fazl, ihsân, nîmet ve minnet O'nundur. Çünkü O'nun insanlara çeşitli ezâ ve

işkenceler yapmaya, onlara elem ve kederleri yağdırmaya gücü yeter. Eğer böyle yapsa çirkin bir iş işlemiş veya zulmetmiş sayılmaz. Belki adâletini icrâ etmiş olur. O, ancak lûtf u keremi ve vadinin muktezâsı olarak mü'minleri tâat ve ibâdetleri ile mükâfatlandıracaktır. Bu O'nun borcu değildir. Çünkü O'ndan zulüm sâdır olması düşünülemediği gibi kimseye bir borcu yok, kimsenin de O'nda bir hakkı yoktur. Tâat ve ibâdet bakımından kullardaki hakkı, akıl yolu ile değil, Peygamberleri vâsıtasıyla bildirmiştir. O, peygamberler gönderdi. Nübüvvetlerini ispat edecek açık mûcizeler ve metafizik kuvvetlerle onları teçhiz etti. Emrini, nehyini, va'dini, insanlara bildirdiler. Onların getirdiklerine inanmak insanlar üzerine borç oldu.

PEYGAMBERLERİN NÜBÜVVETİNE ŞEHÂDETİN MÂNÂSI

Allâhu Teâlâ Kureyş kabîlesine mensup ümmî (mektep medrese görmeyen, okur-yazar olmayan, anadan doğduğu gibi kalan) Muhammed Mustafa'yı (s.a.v.) insanlara ve cinlere Peygamber olarak gönderdi. O'nun şerîatıyla yerleştirdikleri müstesnâ, diğer bütün şer'î hükümleri nesh edip kaldırdı. O'nu bütün peygamberlerden üstün yarattı ve insanların efendisi yaptı. **"Muhammedü'r-resûlullah"** demedikçe yalnız **"Lâ ilâhe illallah"** demenin kâmil îmâna delâletini men etti.[217] Dünya ve âhiret işlerinde haber verdiği her şeyde, ona inanmayı insanlara borç kıldı. Ve ölüm sonrası hakkındaki haberlerine inanmayanların îmânını kabûl etmedi. Bu hususta Peygamberimiz (s.a.v.)'in buyurdukları şöyle sıralanır:

1 - **Nekir ve Münker'in suâli:** Bunlar heybetli iki melektir. Canlı bir cisim hâlinde[218] insanı kabirde dümdüz oturturlar ve ona Allah'ın birliğinden, peygamberin risâletinden sorarlar; "Rabbin kim, Peygamberin kim, hangi dîne mensupsun?" derler. Kendileri ve suâlleri kabrin ilk ibtilâ ve imtihânıdır.

2 - **Kabir azabı:** Kabir azâbı hak olup, hikmet ve adâlete uygundur. Kabir azâbı, Allâhu Teâlâ'nın dilediği şekilde rûh ve cesedin ikisine birdendir.[219]

3 - **Mizan:** İki kefesi bir dili olup yer ve gökler kadar büyük olan terâziye inanmak. Burada Allâhu Teâlâ'nın kudretiyle ameller tartılır.[220] O gün ağırlık bir hardal tânesi ve hattâ bir zerreden hesap edilir. İyilik defteri güzel bir sûrette terâzinin parlak gözüne konur ve fazl-ı ilâhî ile Allah katındaki derecelerine göre ağır gelir. Günâh defteri de çirkin bir şekilde terâzinin karanlık gözüne konur ve o da o tarafı bastırır.

4 - **Sırat:** Cehennemin üzerinde uzanmış kıldan ince, kılıçtan keskin, bir cisim olan **"Sırat"** köprüsüne inanmak. Noksan sıfatlardan münezzeh olan Allâhu

Teâlâ'nın hükmüyle kâfirlerin ayağı buradan kayar ve cehenneme düşerler. Allâhu Teâlâ'nın fazl u keremiyle de mü'minlerin ayağı kaymadan karşıya geçer ve ebedî karargâh olan cennete ulaşırlar.[221]

5 - **Havz:** İnsanların âhiret âleminde uğrayacakları, Peygamberin havzına inanmak. Sıratı geçtikten sonra cennete girmeden önce mü'minler bundan içer. Bundan bir yudum içen bir daha susamaz (Bundan sonra su içmek zevk içindir). Havzın eni bir aylık mesâfedir. Suyu, sütten beyaz, baldan tatlıdır. Etrâfında yıldızlar kadar bardaklar vardır. Havza akan iki kanal vardır. Bunlar cennetteki Kevser nehrinden gelir.

6 - **Hesap:** Hesâba ve hesapta insanların bir olmayıp, kiminin hesâbı münâkaşalı, kiminin müsâmahalı geçeceğine ve Allâhu Teâlâ'ya çok yakın olan bir kısmının da hiç hesap edilmeden cennete gireceğine inanmaktır. Allâhu Teâlâ peygamberlerden dilediklerine, risâlet vazifesini edâ edip etmediklerini, kâfirlerden de dilediklerine inkârlarının sebebini soracaktır. Bid'at sahiplerine sünnetten niçin ayrıldıklarını soracak, mü'minleri de amellerinden sorguya çekecektir.

7 - Hiç bir mü'min cehennemde ebedî olarak kalmayacaktır. Nihâyet cezâları bittikten sonra, Allâhu Teâlâ'nın fazlıyla mü'minlerin cehennemden çıkacağına inanırız.

8 - **Şefâat:** Peygamberlerin, âlimlerin, şehîdlerin daha sonra da Allah katındaki derecelerine göre diğer mü'minlerin şefâatlerine inanmak. Hiç şefâatçisi olmayan mü'min de sonunda Allâhu Teâlâ'nın fazlıyla cehennemden çıkarılacaktır ve zerre kadar îmânı olan bir mü'min cehennemde kalmayacaktır.

9 - **Sahâbenin derece ve fazîletlerine inanmak:** Peygamberden sonra en efdâl Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân ve sonra da Ali (Allah hepsinden râzı olsun) olduğuna inanmak.

Bütün sahâbeye hüsn-ü zan etmek ve Allah ve Peygamberi medh ü senâ ettiği gibi, sahâbe-i kirâmı da övmek.

Bütün bu saydıklarımız hakkında rivâyetler vardır ve bunların doğruluğunu bildiren hadîsler mevcûttur. Kim bunlara katî olarak inanırsa, hak ve sünnet ehlinden olup bid'at gürûhu ve sapıklık kafilesinden ayrılmış olur.

Allâhu Teâlâ'nın fazl u rahmetinden bize ve bütün mü'minlere kemal-i yakîn ve dînde hüsn-i sebatlar dileriz. O, rahmet edicilerin en merhametlisidir.

(Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed.)

Gazâlî'nin buradaki ibâresinin görünüşünden Hazret-i Muhammed aleyhisselamı peygamber tanımayanın îmânının kâmil olamayacağı anlaşılıyorsa

da gerçekte **“Muhammedü’r-Resûlullah”** demedikçe yalnız **“Lâ İlâhe İllallah”** demekle değil kâmil îmân sahibi olmak, asıl imân da olmaz. Peygamberi tanımayanlar mü’min değillerdir. Ancak kitâb, peygamber ve dîn mefhûmuna rastlamayan çöldekilere yalnız Allah’ı bulmak kifâyet eder. Akvam-ı sâlifenin, zamânlarındaki peygamberi tasdîk etmeleri şarttır ve Peygamberimiz (s.a.v.) bütün beşeriyete gönderilmiş son ve tek peygamber olduğu için şimdiki bütün insanların onu tanıması zarûrîdir. Aksi halde mü’min olunamaz.

Bedenden ayrılan rûh, bugünkü şekliyle bir daha kıyâmet günü bedene girer. Kabir suâlinde ise meleğin suâlini cevaplandıracak şekilde bedene temâs eder. Kaldırıp oturtmak tâbirleri temsîlîdir.

Kabir âlemi, âlem-i letâfettir. Bu dünya, âlem-i kesâfettir. Kesâfet letâfeti göremez. Bir ölü yanımızda olduğu halde bile biz farkında olmadan azâb çekebilir. Bu misâl, rüyâ ile temsîl edilebilir. Bir yatakta yatan iki kimseden biri tatlı, diğeri korkunç rüyalarla uğraşırken, bunlara bakan uyanıkların, bu hâllerden hiç haberleri olmaz. Kabir azâbı da böyledir. Rûhun şûlesi güneşin ziyâsı gibi cismin madde-i asliyesine vurur ve her iki azâbı tadar.

Biz kabirde suâl cevâba, ten’im ve tazîbe inanırız. Keyfiyetini Allah bilir.

Tartılan ya sayfalardır veyâ ameller. Yâni sevâp ve günâhlar cisimlendirilerek tartılır. Amellerimizin tartılacağına inanır, keyfiyetine karışmayız. Tartıdaki hikmet bizi bize tanıtmaktır.

Bu köprü, hadd-i zâtında böyle olmakla berâber herkesin ameli nisbetinde genişler.

İKİNCİ BAB: İTİKADIN DERECELERİ VE İRŞÂD

Bilmiş ol ki, muhtasar akaid risâlesinde İslâm inancına dâir açıkladığımız esâslar, daha yeni neşv ü nemâ çağında olan çocuğa öğretilmelidir. Böyle sathî olarak bunları öğrendikten sonra zamanla teker teker her birinin ne demek olduğunu anlar. Yâni önce ezberlemek, sonra anlamak, sonra katî kanâate varıp tasdîk etmek gerekir. Îmânın bu kadarı, çocuklarda delîl aramadan bulunabilir. Fazl u kereminin eseri olarak Allâhu Teâlâ, daha ilk devresinde mü'minin kalbini açar, mü'min delîl ve hüccet aramadan hemen gerçeği kabûl ediverir ki; inkârına imkân olmayacak şekilde ekserîsinin îmânı böyle kuru telkîn ve sırf taklîdden ibârettir.

Gerçi böyle yalnız taklidde kalmak, zıddının telkîniyle kaybolma tehlikesiyle başlangıçta pek kuvvetli görülemez. Şüphe ve sallantıdan kurtulması için bu îtikadları kuvvetleştirmek ve bu gibilere isbât etmek lâzımdır. Fakat bunları kuvvetlendirmek için mücâdele ve kelâm sanatını öğrenmek lâzım değildir. Belki Kur'ân, hadîs okumak ve bunların mânâsını anlamak, ibâdetlere devâm etmek kâfidir. Böylece kulağı ile duyduğu Kur'ân ve hadîs delîlleri ve faydaları ile gönlüne doğan ibâdet nûru ile iyilerle düşüp kalkmaya başlar; onların nûrlu sîmâları ile güzel sözlerinden, hâllerinde görülen huzûr, Allah korkusu ve mütevazı sîmâlarından faydalanmak sûretiyle inancı kuvvetlenir. İlk îmânı telkîn etmek kalbe bir tohum ekmek gibidir. Bu sebepler de o tohumu sulamak ve terbiye etmek demektir. Bu sûretle tohum kuvvetleşir, kök salar; kökü kalpte, dalları göklere yükselerek şecere-i mübâreke (iyi bir ağaç) olur.

Kendisine dînî esâslar yeni telkîn edilen kimseyi, kelâm ve mücâdele meclislerinden uzak tutmak lâzımdır. Çünkü mücâdelenin ifsâd ettiği, ıslah ettiğinden çok fazladır. Bu itikadı, cedel ile kuvvetlendirmeye çalışmak, ağacı kuvvetlendirmek için demir tokmakla dövmeye benzer. Demir tokmak ile ağacı sıkıştırmaya çalışan kırmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu husustaki tecrübe ve müşâhedeler yeter, başka delîl aramaya lüzûm yoktur.

Avâm tabakasından olan sâlih ve müttakî kimselerin itikadıyle kelâm ve mücâdelecilerin itikadını karşılaştırdığın vakit görürsün ki, avâmın itikadı, kendisini hiç bir kuvvet sallayamayan yüksek dağ gibidir; kelâmcıların îtikadı ise rüzgârın istediği tarafa salladığı ve sağa, sola yalpa vuran havada asılmış bir ip gibidir. Ancak îmânı sağlam olanlar, aslında taklîd yolu ile îmân etiği gibi

bunların delîllerini de taklîd ederek kabûl eden avâm takımıdır. Çünkü delîli öğrenmekteki taklîd ile medlûl olan îmânı öğrenmekteki taklîd arasında fark yoktur.

Delîli öğretmek başka, delîlden bahsetmek ve delîl bulmak da başka ve ayrı bir şeydir.

Sonra çocuk, bu îtikad üzerine büyür ve dünya işi ile uğraşırsa tabiî başka bir şey bilemez. Fakat bu kadarla âhirette, ehl-i hak îtikadıyla selâmete ulaşır. Çünkü dînimiz, Arab'ın câhil bedevîlerinden bile bu akîdenin zâhirine katî bir şekilde inanmaktan fazla bir şey istememiştir. Delîl aramak, mukaddimeler kurmak gibi şeylerle aslâ borçlandırılmadılar. Eğer âhiret yolcusu olmak ister ve Allâhu Teâlâ'nın yardımı müsâade ederse iyi amellerle meşgul olur, takvaya devâm eder, nefsini arzularından çeker, riyâzet ve mücâhede yoluyla gayret ederse; Allâhu Teâlâ vâ'dini yerine getirmek için bu mücâhede sebebiyle, kalbine akıttığı nûr vâsıtasıyle hidâyet kapıları kendine açılır ve bu inancın hakîkatlerine ulaşmış olur. Nitekim Allâhu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ
لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ.»

"Bizim rızâmız uğrunda mücâhede edenleri bize giden yola ulaştırırız. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle berâberdir." (Ankebût sûresi, 29/69)

İşte sıddîk ve mukarreblerin özledikleri kıymetli cevher de bu îmândır. Ebû Bekir'in radıyallahu anh îmânı, diğerlerine üstün denmekle, kalbine akıtılan bu sırra işâret edilmiştir.

Bu sırrın inkişâfı insanın mücâdelesi, mânevî derecesi ve Allah'tan başka her şeyi gönlünden atıp yakîn nûru ile aydınlanmasındaki kuvveti nispetinde derecelere ayrılır. Bu ayrılık, insanların tıp, fıkıh ve diğer ilimlerin inceliklerini anlamalarındaki ayrılığa benzer. Zîra bu bilgiler, cehd ü gayret, fıtrî zekâ ve idrâk kabiliyetlerine göre değişir. Bunun gibi esrâr-ı ilâhînin inkişâfı da derecelere ayrılır.

MESELE

Eğer "Nücûm ilmi (Astroloji) gibi, kelâm ve cedel ilimlerinin öğrenilmesi de yerilir mi? Mübâh veya mendûb mudur?" diye sorarsan bilmiş ol ki; insanlar bu mevzûda ifrâta varan uzun boylu dedikodular yapmışlardır. Bunlar şöyle

sıralanabilir:

1 - Kelâm ilmi, bid'at ve harâmdır. Şirkten başka her çeşit günâh ile Allah huzûruna çıkmak, kelâmcı olarak çıkmaktan daha ehvendir.

2 - Kelâm ilmi, vâcip, farz-ı kifâye ve hattâ farz-ı ayndır. Zîra amellerin en makbulü yakınlığın en üstün derecesidir. Çünkü kelâm "tevhîd ilmini gerçekleştirir ve dîne karşı yapılan hücûmu önler.

Eski hadîs âlimleri Süfyân-ı Sevrî, Ahmed b. Hanbel, Mâlik ve Şâfiî de bu ilmin harâm olduğuna kaildirler. İbn-i Abdülalâ[222] der ki:

İmâm Şâfiî radıyallahu anh, Mûtezile'nin kelâmcılarından olan **Hafs el-Ferd**[223] ile münâzarası sırasında, "insanın şirkten başka her günâh ile Allah huzûruna çıkması kelâmcı olarak çıkmasından daha iyi olduğunu" söylemiştir. Zîra ben Hafs'den bir söz duydum ki, bunu dilime bile alamam. (Bu da Hafs'ın "Kur'ân-ı Kerîm mahlûktur." sözüdür).

Yine İmâm Şâfiî şöyle buyuruyor: "Müslümanların söylemesine ihtimâl vermediğim sözleri kelâmcılardan duydum. İnsanın şirkten başka Allâhu Teâlâ'nın yasak ettiği her fenâlığa düşmesi, kelâma bakmasından daha iyidir."

Kirabîsî[224] hikâye ediyor ki: İmâm Şâfiî'ye kelâmdan bir mesele sordular, İmâm Şâfiî kızdı ve "Bu gibi şeyleri Hafs el-Ferd ve arkadaşlarından sorun, Allah onları perişan etsin." dedi.

İmâm Şâfiî'nin hastalığı esnâsında Hafs el-Ferd ziyâretine gelerek "Beni tanıdın mı?" dedi. İmâm Şâfiî "Sen Hafs el-Ferd'sin, bu hâlinden tövbe etmedikçe Allah seni korumasın." buyurmuştur. Yine İmâm Şâfiî:

"İnsanlar, kelâmdaki fenâlığı bilseydi arslandan kaçar gibi kelâmdan da kaçarlardı." demiştir. Yine buyuruyorlar ki:

"İsim müsemmânın aynı mıdır, gayrı mıdır?" sözünü söyleyeni duyduğunuzda biliniz ki, o dinsiz bir kelâmcıdır."

Zâferânî[225] diyor ki: "İmâm Şâfiî, kelâmcılara verilecek cezâ, onları hurma ağacının budakları ile döve döve memleket memleket dolaştırıp, Allah'ın kitabını, peygamberin sünnetini bırakıp da kelâm ile uğraşanların cezâsı budur diye teşhir etmektir." demiştir.

Ahmed b. Hanbel "Kelâm sâhibi aslâ iflâh olmaz. Kelâm ile uğraşanın kalbi dâimâ şüphededir" buyurmuşlardır. Mumaileyh Kelâmcıların zemminde o kadar ileri gitti ki, bid'atçileri red için kitap yazan Cüneyd'in şeyhi, büyük zâhid ve sûfî **Haris-i Muhasibî**'ye; "Vah sana! Onların sözlerini red için, o sözleri delîlleriyle kitabına koymak sûretiyle insanların mütalâasına arz edip de bu husussta fikir ve mütalâa yürütmelerine sebebiyet veren sen değil misin?" diyerek ondan

ayrılmıştır. Yine İmâm Ahmed, kelâm âlimleri için "**"Zındık"** (münkir)'dirler." dedi.

İmâm Mâlik radıyallahu anh diyor ki:

"Kelâm mücâdelecileri, şüphesiz birbirinden üstündür. Daha üstün mücâdeleci bulunduğu vakit dîni değiştirmek mi lâzım?" (Eğer kelâmı usûl ittihaz edersek netîcesi budur. Dâimâ daha kuvvetli mücâdeleciye uymak ve her gün bir dîn değiştirmek olur.) Yine İmâm Mâlik; "Bid'atler ve ehl-i ehvânın şehâdeti câiz değildir." der. Bâzı arkadaşları İmâm Mâlik'in **"Ehl-i ehvâ"** sözünden murâdı, hangi mezhepte olursa olsun, kelâmcılar olduğunu açıklamışlardır.

İmâm Ebû Yûsuf "İlmi, kelâmda arayanlar zındıklaşır, dînden çıkar." buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî "Kelâmcılarla mücâdele etmeyin, onlarla düşüp kalkmayın, sözlerine kıymet vermeyin." buyurmuştur. Eski hadîs âlimleri bu hususta rey birliğindedir. Buna dâir onlardan nakledilen ağır rivâyetler, sayılamayacak kadar çoktur. Bu dâvalarına sahâbenin davranışını göz önüne alarak ve hadîslerle delîl getirerek dediler ki: "Başkalarından daha açık konuşup, daha mükemmel mukaddimeler kurabilen ve hakîkati daha iyi bilen sahâbe-i kirâmın kelâm mücâdelesine girmemeleri, zararı kârından fazla olduğunu bildikleri içindir." Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bir hadîs-i şerifinde:

«هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ، هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ، هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ»

"Böylece mübâhaselerde külfetli ve lüzûmsuz mücâdelelere girenler helâk oldu."[226] buyurdu ve bu sözü üç defa tekrâr etti.

Hadîs âlimleri, kelâm mücâdelesinin dînden olmadığına delîl getirerek dediler ki: "Eğer kelâm mücâdelesi dînden olsaydı, Resûlullah'ın en çok ehemmiyet verdiği yollarını öğretip erbâbını övdüğünün, kelâm olması îcap ederdi. Hâlbuki Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«فَقَدْ عَلَّمَهُمُ الاِسْتِنْجَاءَ وَنَدَبَهُمْ إِلَى عِلْمِ الْفَرَائِضِ وَأَثْنَى

عَلَيْهِمْ وَنَهَاهُمْ عَنِ الْكَلاَمِ فِي الْقَدَرِ وَقَالَ أَمْسِكُوا عَنِ الْقَدَرِ»

"Onlara tahareti öğretti, ferâiz ilmine te vîk etti ve bunları övdü. Buna kar ılık kader hakkında kelâmdan onları men etti ve "Kaderden sükût edin." buyurdu."[227]

Sahâbe-i kirâmın radıyallahu anhüm davranışı da bu idi. Hocanın anlattıklarına ilâve etmek, taşkınlık ve zulümdür. Sahâbe-i kirâm, örnek ve

hocalarımızdır. Bizler ise talebe ve onların ardından gidenleriz.

İşte bu fırka, bu delîllerle kelâm ve mücâdelenin aleyhindedirler.

Kelâmcılığı teşvîk eden diğer fırkanın delîllerine gelince diyorlar ki; “Eğer kelâmdan, mahzûrlu olan taraf lafız tarafı ve sahâbenin kullanmadığı cevher, âraz ve benzeri ıstılah ve tâbirlerse, bu çok garîb düşer. Çünkü bu gibi tâbirler yalnız kelâmda değil, merâmı anlatmak için her ilme, hattâ fıkıh, hadîs ve tefsir ilimlerine bile girmiştir ki, bu hâiz-i ehemmiyet değildir. Çünkü eğer kıyâs üzerine sorulan bütün suâllerde onlara nakz, kesr, terkip, tadiye ve fesad-i vaz-gibi ibâreler arz olunsaydı, bu sözlerden bir şey anlamazlardı. Asıl gâyeyi anlatacak yeni ıstılahlar bulmak, mübâh işlerde kullanılmak üzere asrî şekilde yeni kap ve âletler îcad etmeye benzer ki, bunun bir mahzûru yoktur.

Eğer mahzûrlu taraf mânâ ise bizim kelâmdan gâyemiz, şerîatın anlattığı gibi, âlemin hudûsundan Allâhu Teâlâ’nın birliğine, zât ve sıfatlarına delâlet eden delîlleri bilmektir. Hak Teâlâ’yı delîl ile bilmek nasıl harâm olur?

Eğer mahzûr kelâm ilminin icâb ettirdiği hasmı ilzâm, taassub, mücâdele ve münâkaşa ise bunun, kaçınılması îcâb eden bir harâm olduğuna diyecek yoktur. Nitekim fıkıh, hadîs ve tefsir ilimlerinin de sebep olduğu reislik sevgisi, ucûb, kibir, böbürlenme ve kendini beğenme hâlleri de kaçınılması gereken haramlardandır. Fakat bu gibi yasaklara sebebiyet verdiği halde bu ilimlerden men edilmez iken Allah’ın birliğine delîl getirmek ve bu husustа mücâdele etmek nasıl mahzûrlu olabilir? Hâlbuki Allâhu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de:

«قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

“Söyle: Delîlinizi getirin bakalım.” (Neml sûresi, 27/64) buyuruyor. Diğer âyet-i celîlede:

«لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ»

“Fakat Allâhu Teâlâ “Mahvolan apaçık belgeden ötürü mahv olsun, yaşayan da apaçık belgeden ötürü yaşasın” diye, olacak işi yaptı.” (Enfâl sûresi, 8/42)

Diğer âyet-i celîlede:

«إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا»

“Buna bir delîl ve hüccetiniz yoktur.” (Yûnus sûresi, 10/68)

Başka âyette:

«قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ»

“De ki; kesin delîl ancak Allah’ındır.” (En’âm sûresi, 6/149)

Başka bir âyette:

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ»

“Görmez misin o kimseyi ki, Allâhu Teâlâ’nın rubûbiyetine dâir İbrâhîm ile mücâde etti ve ondan delîl istedi, inkâr eden şaşırıp kaldı.” (Bakara sûresi, 2/258)

Bu âyet-i celîle ile Allâhu Teâlâ, İbrâhîm aleyhisselâmın hasmıyla mücâdelesini ve onu ilzâmını makam-ı medihde haber veriyor.

Daha başka bir âyette ise:

«وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ»

“Bunlar, hasımlarına karşı kullanılmak üzere İbrâhim’e verdiğimiz delîllerimizdir.” (En’âm sûresi, 6/83) buyurmuştur.

Yine bir âyette:

«قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا»

“Dediler ki; Yâ Nûh! Bizimle mücâdele ettin ve mücâdeleyi arttırdın.” (Hûd sûresi, 11/32)

«وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ...أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ»

“Âlemlerin Rabbı kimdir?.. Ben size açık bir şeyle gelmedim mi?” (Şuarâ sûresi, 26/23-30)

Hülâsa Kur’ân-ı Kerîm, başından sonuna kadar kâfirlere karşı bir delîldir. Kelâm âlimlerinin tevhîdde asıl dayandıkları Allâhu Teâlâ’nın:

«لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا»

“Eğer yerlerde ve göklerde Allah’tan başka ilâh olsaydı yer ve gökler fesâda uğrardı.” (Enbiyâ sûresi, 21/22) âyet-i celîlesidir.

Peygamber'in nübüvvetini isbât etmekte de Hak Teâlâ'nın:

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ»

"Eğer kulumuza indirdiğimiz -Kur'ân'da- şüphe ediyorsanız, en küçük sûresinin bir benzerini getirin bakalım." (Bakara sûresi, 2/23) buyurduğu âyet-i celîlesidir.

Öldükten sonra dirilmek hususunda da Allâhu Teâlâ'nın:

«قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ»

"De ki; onları ilk olarak yoktan var eden Allâhu Teâlâ onları -o çürümüş kemikleri- **yeniden canlandırır."** (Yâsîn sûresi, 36/79) âyetiyle benzerî âyetler delîl olarak getirilir.

Peygamberler, dâimâ inkâr eden muârızları ile mücâdele eder ve onlara delîl getirirlerdi. Nitekim Allâhu Teâlâ:

«وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

"Onlarla en güzel şekilde mücâdele et." (Nahl sûresi, 16/125) buyurmuştur. Sahâbe-i kirâm da icâbında -ki pek az vuku bulurdu- münkirlerle mücâdele eder ve onlara delîl getirirlerdi.

Bid'atçilerle mücâdeleyi ilk îcad eden bizzat Hazret-i Ali'dir. (radıyallahu anh) Şöyle ki:

Abdullah İbn Abbâs'ı konuşmak için Havâric (Haricîler)'e, gönderdi. Abdullah:

– "İmâmınız Hazret-i Ali'den ne istiyorsunuz?" diye sordu. Havâric:

– "Eğer muhârebe hakkı ise neden ganîmet ve câriye almıyor?" dediler. Abdullah:

– "O dediğiniz, Müslümanların birbirleri ile olan muhârebelerinde değil, kâfirlerle muhârebeye mahsûstur. Dikkat edin **"Cemel"** vakasında Hazret-i Âişe radıyallahu anh karşıki tarafta idi ve beri tarafa esîr oldu. Eğer câriye olarak hissenize düşse Kur'ân'ın sarahatiyle mü'minlerin annesi olduğu halde ona câriye muâmelesi yapabilecek mi idiniz?" dedi. Havâric:

– "Hayır yapamazdık." dediler ve bu cedel sâyesinde aklı başında iki bin kişi dâvalarından vazgeçti ve Halîfeye inkıyâd ettiler.

Rivâyete göre Hasan-ı Basrî, bir kaderiyeci (kaderi inkâr eden) ile mücâdele

etti de, kaderiyeci kaderi inkârından vaz geçti. Hazret-i Ali de Şâm'da bir kaderiyeci ile mücâdele etmiştir. Abdullah İbn Mes'ûd da Yezîd İbn Âmir ile îmân bahsinde münâzara etmiştir. Şöyle ki: Abdullah:

– "Eğer ben mü'minim diyebilseydim, cennetliğim derdim." deyince, Yezîd b. Âmir:

– "Ey Resûlullah'ın arkadaşı, bu söz senin için bir sürç-ü lisândır. Îmân dediğin Allah'a, meleklere, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye ve mîzâna inanmakla, namaz kılmak, oruç tutmak ve zekât vermek değil midir? Bizim öyle günâhlarımız var ki, onların mağfiret olacağını bilsek, cennetlik olduğumuzu da bilirdik. Bunun için "Mü'minim" diyebiliriz fakat "cennetliğiz" diyemeyiz." dedi. İbn Mes'ûd:

– "Çok doğru söylüyorsun, hakîkaten o söz benim bir hatamdır" dedi.

Eğer denilirse, onların mücâdelesi çok değil, azdır, uzun değil kısadır. Bunu sanat edinip bu hususta kitap yazmak ve ders okutmak değil, ancak ihtiyâç zamanındadır. Denilir ki: Onların mücâdeleye az girmesi, ihtiyâcının azlığındandır. Çünkü o zaman bid'atler çoğalmamıştı.

Mücâdelelerin kısa olmasına gelince; gâye hasmı susturmak, şüpheyi kaldırıp hakîkati kabûl ettirmektir. Konuşma esnâsında hasmın mücâdelesi uzarsa onu ilzâm da zârûrî olarake uzar. Bunun için mücâdeleye girdikten sonra ona bir ölçü getirmek mümkün değildir. Bu hususta kitap yazıp okutmadıklarına gelince, bu da yalnız kelâma mahsûs değil, fıkıh, hadîs ve tefsirde de hüküm böyledir. Fıkıh kitaplarına, vukuu pek ender olan veya hatırayı kuvvetlendirmek ve ihtiyat olarak garîb meselelerini yazmak câiz oluyor da kelâm meselelerini yazmak neden câiz olmasın? Muhârebeden evvel silâhını hazırlayanlar gibi, biz de her ihtimâle karşı hazırlıklı olmak ve bid'atçileri heyecanlandırmak için kelâm meselelerini yazarız.

İki fırkanın da delîllerinden anlatılması mümkün olanları îzâh ettik.

MÜCÂDELEDEKİ HÜKÜM

"Eğer bu hususta senin kanâatin nedir?" diye sorarsan bilmiş ol ki; cedel ilmi için her cephesiyle makbul veya her cephesiyle merdûddur demek hatâdır. Bunu îzâh etmek lâzımdır.

Evvelâ şunu bilmek lâzım ki, bâzı şeyler zâtî bakımından harâm olur. Buna "Harâm li-aynihî" derler. Şarap ve ölü hayvan gibi. Bunlara bizâtihî haramdır demekteki gâye, kendisinde harâm olduğunu icâp ettiren bir vasıf var demektir. Şarapta sarhoşluk, ölü hayvanda ise ölüm gibi. Bu gibi maddelerden sorulduğu

vakit zarûret zamanında yâni şiddetli açlıkta ölü hayvan etinin, boğazına lokma tıkandığı vakit şaraptan başka geçirecek bir şey bulamayınca şarabın mübâh olmasına rağmen, hiç bakmadan kayıtsız olarak bunlar harâmdır diyebiliriz.

Bâzı şeyler de maddesi bakımından temizdir. Başkasına, başka bir sebeple harâm olur. Buna da “Harâm li-gayrihî” derler. (Müzâyede olmayan yerde) başkasının alış-verişine vurmak, Cuma ezânı okunduktan sonra namaz kılınıncaya kadar alış-veriş etmek ve toprak yemek gibi. Bunların harâm olması zarar vermesi bakımındandır. Bu da azı da çoğu da zarar veren ile yalnız çoğu zarar veren olmak üzere ikiye ayrılır. Azı da çoğu da zarar veren kısmı harâmdır. Zehir gibi. Azı da öldürür çoğu da. Azı zarar vermeyip çoğu zarar veren ise mübâhdır. Bal gibi. Sıcak iklimlerde mîzacı hararetli olan kimselere fazlası zararlıdır. Bir de toprak yemek gibi. Şarap ile toprağa birden harâm, bala da helâl demek ekserî hâline binâendir. Eğer bir şeyin helâl ve harâm olmak cepheleri varsa, en doğrusu, onu ayırmak ve îzah etmektir.

Bu izahtan sonra dönelim kelâm ilmine. Deriz ki; kelâm ilminin kârı da var zararı da var. Kârı bakımından vaziyetin icâbına göre helâl, mendûb ve hattâ vâcib olabilir. Mazarratı bakımından zarar vereceği zaman ve mekânda harâmdır. Zararı şüphe uyandırması, akîdeyi sarsması, yakîni kaldırması bakımındandır. Bu hâl çok kere mübtedîlerde görülür. Delîl ile düzelmesi de şüpheli olur. Bu da şahsiyet itibarıyla değişir. Bunun zararı gerçek îtikaddadır. Başka bir zararı da bid’at sahiplerinin inançlarını kuvvetlendirmek ve onu göğsüne yerleştirmektedir. Öyle ki, hevesleri artar ve bid’atlerinde ısrâr ederler. İşte bu zarar mücâdeledeki taassubdan gelir. Bunun için bid’at sâhibini tatlılık ile tez elden yola getirmek mümkündür.

Ancak mücâdele ve taassubun alıp yürüdüğü bir muhitte, bu gibi bid’at sâhibini döndürmek güçtür. Çünkü bid’atçiler onu kuşatır ve hakîkati anlamasına mâni olurlar. Hattâ o derece ileri gider ki, farazî olarak Allah gözünden perdeyi kaldırır, hak ve hakîkatinin hasmında olduğunu sana göstermesini ister misin, diye söylesen, hasmı sevinecek diye buna memnûn olmaz. Görülüyor ki cidal, memleketleri dolaşan, insanları kaplayan tehlikeli bir hastalıktır. İşte bu da kelâmcıların zararlarındandır.

Faydalarına gelince; gerçekleri açığa çıkarmak ve hakîkati olduğu gibi bilmektir diye zannedilirse de kelâm, aranılan bu iyi netîceyi vermekten çok uzaktır. Bundaki sürçmeler ve sapmalar, aydınlatma ve belirtmelerden fazladır. Bu sözü, gerçek bir hadîs âliminden veya dış görünüşte hadîsçiyim diyenden duysan; “İnsanlar bilmediğinin düşmanıdır.” diye hatırından geçebilirdi. Fakat bu sözü kelâmı didik didik edip, tırnağından girip tepesinden çıktıktan sonra

onu terk edip ona benzeyen diğer bir ilmi enine boyuna incelemeye başlayan ve Allah'ı bulmanın bu yoldan kapalı olduğunu bilen bir insandan dinle.

Evet. Hayatım hakkı için kelâm, nâdir olarak tarif ve îzâh ile bâzı hakîkatleri açığa çıkarabilir. Fakat bunlar pek az ve hattâ kelâm ilmine dalmadan azıcık düşünce ile de anlaşılabilecek şeylerdir. Belki bunun tek kârı, avâm için yazdığımız risâledeki avâmın akîdesini cedel yoluyla bid'atçilerin karıştırması tehlikesinden korunmaktan ibârettir.

Zîra avâm zayıftır, bid'atçiler onu sarsabilir. Esâsında kelâmcıların bu kabîl mücâdelesi fâsidin fâsid ile muârazası kabîlindendir ki, dâva bid'atçilerin fesâdını defetmektir. Binâenaleyh fâside fâsidle muâraza câizdir. İnsanlar, yukarıda anlattığımız inançla kulluk ederler. Zîrâ dîn ve dünya iyiliklerinin orada olduğunu şerîat bildirdi ve geçmişte gelenler bu hususta ittifak ettiler. Sultanlar, milletin malını zâlimler ve haydutlardan korudukları gibi, âlimler de avâmın îtikadını bid'atçilerin şerrinden korurlar. İşte kelâm ilminin kârı budur.

Kelâm ilminin kâr ve zararı anlaşıldıktan sonra ehil olan kelâmcılar, tehlikeli ilâcı zamanında yerine ve derecesine göre kullanmayı bilen ihtisas sâhibi hekimler gibi olmalıdır.

Bunun tafsîli şöyledir. Sanat ve zirâatla uğraşan avâm takımını, yukarıda anlattığımız mücâdele ilmi katılmaksızın sâde olarak öğrendikleri ve edindikleri saf îtikadları ile başbaşa bırakmaktır. Zîra şüphe vermesi, akîdelerini sarsması ve düzelme imkânının tehlikeli olması bakımından kelâm ilmi, onların hakkında sâdece zarardır.

Bid'atlere saptırılan avâma gelince; onu da taassup ve sertlikle değil, lûtf ile yumuşaklıkla, kanâatbahş, tatlı ve kalbine tesîr eden vâaz ve tehzîr ile Kur'ân ve hadîs delîlleriyle doğru yola dâvet etmektir. Bu cephe kelâmcıların mücâdelesinden çok faydalıdır. Çünkü (bid'atlere saptırılan) avâm kısmı bu gibi mücâdele sözlerini duyduğu zaman; "Bu adam da insanları kendi kanâatlerine çevirmek için uğraşan bir mücâdelecidir. Ben cevap veremiyorsam da benim mezhebimde buna cevap verebilecek mücâdeleciler de var" der ve onu dinlemez. Gerek ehl-i sünnetin avâmı ve gerekse bid'ate inanan avâm ile mücâdele harâmdır. Hattâ şüphede olan kimse ile de mücâdele harâmdır. Zîra vâcip olan, bu gibilerin şüphesini kelâm bataklığından uzak ve makbul olan Kur'ân delîlleri, vaaz u nasihat ile, mülâyemetle kaldırmaya çalışmaktır.

Son haddine kadar mücâdelenin faydalı olacağı tek kişi, mücâdele ile bid'atlere saptırılan avâmdır. Onu hak yola almak için, o mücâdelenin misliyle mücâdele edilir. Bu da mücâdele ile ünsiyet edip vaaz u nasihat kendisine kâr etmeyen ve ancak mücâdele yoluyla yola gelecek olan kimseler hakkındadır.

Ama bid'atlerin ve mezheb ihtilâflarının bulunmadığı bir muhitte de yukarıda anlattığımız gibi yalnız ehl-i sünnetin inancını anlatmakla kifayet etmek lâzımdır. Delîllere başvurmaya lüzûm yok. Ancak şüphe vukûunda şüpheyi def edecek kadar delîle baş vurulabilir.

Eğer bid'atlerin çoğaldığı ve çocukların aldatılması muhtemel bir muhitte ise icâbında bid'atçilerin taarruzunu önlemek için **"Risâle-i Kudsiyye,** adlı eserimizde anlattığımız kadar kelâm ilmini öğretmekte beis yoktur. Zâten o da kısadır. Mücmel olduğu için onu bu kitabın üçüncü faslına aldık.

Eğer çocuk fıtrî zekâya mâlik ve kafasında istifhamlar doğuyor, kendisinde şüpheler uyanıyorsa, korkunç illet meydana çıkmış, hastalık açığa vurmuş demektir. O vakit, elli yapraktan ibâret olan **"el-İktisâd fi'l-Îtikad"** adlı eserimizde yazdıklarımız kadarını okutmakta beis yoktur. Bu eserimizde akaid kaidelerinin dışına çıkılmamış, kelâmcıların mübâhaseleri alınmamıştır. Burada bütün delîller, Kur'ân ve hadîsdir.

Eğer bu kadarı kâfi geliyor, kendisini ikna ediyorsa ne ala, yok eğer etmiyorsa, hastalık müzminleşmiş ve vücûdunu kaplamıştır. Tabîb imkânı nisbetinde buna yumuşaklık göstermeli ve şüphede ısrâr etmesi veya Allâhu Teâlâ'nın lûtfuyla hakîkatin kendisine inkişâfı için, hakkındaki kazâ-i ilâhîyi beklemelidir.

Hak yoluna gireceklere o **"el-İktisâd fi'l-Îtikad"** kitabında yazılı olanların faydası dokunacağı ümidindeyiz.

Bu kitabın dışında kalanlar ve bu miktârdan fazla olanlar iki kısımdır:

1 - İslâm îtikadı kaideleri dışında kalan **"İtimâdât"** güvenilir hususlardan bahsetmek. **Ebû Hâşim**'in tevellüd meselesinde hava-yı sakîli icâb ettiren itimâd olup hareket olmadığını söylemesi gibi. **"Ekvân"**dan bahsetmek. Bir cevherin daha kıymetlisine dönmesi veya daha âdîsine dönerek bozulmasının muhâl olması gibi. **"İdrâkât"** (anlayışlar)ı nefyetmek, isbât etmek. **"Rü'yet"**ten bahsetmek. **"Görme"**nin görmemek gibi zıddı var mı yoksa **"körlük"** mü var? Eğer zıddı varsa o da birdir ki gözü, görülmeyen şeylerden men etmek veya görülmesi mümkün olan her şeyi isbât ve adedi bakımından men etmek gibi sapıtıcı terânelerdir. (Bu körlük ve dilsizlik hakkında konuşan, Ebû Mansûr-i Temîmî'dir. **Kitâb'ul-Esmâ ve's-Sıfat'**da bundan bahseder. İleride buna işâret edilecektir.) Birinci kısım bunlardır.

2 - Aklî delîlleri bu kaideler dışında yerleştirmek ve daha fazla suâl ve cevapla bu işi yapmak. Bu da kendilerini ikna edemeyenler için cehâlet ve sapıklıktan başka bir şey arttırmayan bir ifrâttır. Çok söz var ki onu uzatmak, mânâsını güçleştirir.

Eğer biri, 'İdrâkât ve Îtimâdât'ın hükümlerinden bahsetmekte, insanın

hatırasına tenbîh bakımından fayda vardır. Silâh harp âleti olduğu gibi, hatıra da dîn vâsıtasıdır. "Dîn, akıl ve düşünce ile müdâfaa edilir. Binaenaleyh kalbi harekete geçirecek bu gibi hatıralarla uğraşmak değil derse, cevaben de deriz ki; Bu söz, satranç oynayanların "Satranç tedbîr almak için hatıraları harekete geçirir. Binaenaleyh bu da dîndendir." demelerine benzer. Satranç, oyundan başka bir şey olmadığı gibi, kelâmın bu gibi meseleleri de bundan farklı değildir. Çünkü hatıraları tahrik için kendisinde hiç bir zarar düşünülmeyen şerîat ilimleri vardır. Bunlarla uğraşmak daha iyidir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan, kelâmın övülen ve yerilen dereceleriyle hangi hâlin mezmûm ve hangi vaziyetin makbul olduğunu, kimden istifâde edilip kimden edilemiyeceğini öğrenmiş oldun.

Eğer "Sen, bid'atçileri reddetmekte kelâma ihtiyaç olduğunu îtirâf ettin. Bu zamanda bid'atler çoğaldı; belâ umûmîleşti, ihtiyâç hâsıl oldu. Bu vaziyet karşısında insanların haklarını, mallarını sıyânet etmek, kadılık, vâlilik ve benzeri mevkileri korumak gibi, bu ilmi de ayakta tutmanın farz-ı kifâyeden olması îcab eder. Âlimlerin okutup yaymadığı ilimler yaşamaz.

Eğer tamamıyla terk edilirse kaybolur. Bilgisiz akl-ı selîm, tek başına bid'atçilerin şüphelerini çözmek için yetmez. Binaenaleyh bu zamanda bu ilmi de okuyup okutmanın farz-ı kifâye olması îcab eder. Tâbiîn ve sahâbe zamanıyla ölçülmez. Çünkü onların zamanında bu zarûret yoktu." dersen bilmiş ol ki; her memlekette o muhîtteki bid'atçilerin ortaya attıkları bid'atleri önleyecek bir kelâmcının bulunması lâzımdır. Şüphesiz bu da okutmakla devâm eder. Ancak fıkıh ve tefsir gibi, bu ilmi herkese okutmak doğru olmaz. Çünkü fıkıh gıda, kelâm ilâç gibidir. Gıdanın zararı düşünülmez, herkes gıdayı kullanır. Fakat ilâcın zararı vardır. Ona herkesin ihtiyâcı yoktur, o muayyen zaman ve miktarda muayyen hastalıklar için kullanılır.

Kelâm ilmini okuyacak öğrencide üç haslet aranır:

1 - Yalnız ilim ile uğraşmak ve buna harîs olmak. Çünkü diğer sanatçılar kendilerini tamamen ilme vermedikleri için meşguliyetleri, bu ilmi tamamen elde etmelerine mani olur.

2 - İkinci vasıf zekâ, sür'at-i intikal (tez anlayış), fıtnat (zeyreklik) ve mânâların hakîkatini süratle seçmek, fesâhat, hüsn-ü beyân (güzel ve açık ifâde). Zîra zekî olmayan ahmak, dâimâ şaşırma vaziyetindedir. Okuduğundan bir şey anlamaz. Geç anlayanın delîllerinden istifâde edilmez, belki kelâm ilminden zarar görmesinden korkulur.

3 - Yaradılışında dîn, takvâ ve salâh bulunmalı, şehveti gâlip olmamalıdır. Çünkü fâsıklar (şehvetinin peşinde olanlar) küçük bir şüphe ile dînden

sıyrılırlar. Zîra onların fıskı, aradaki perdeyi kaldırır ve onlar şüpheyi izâle için uğraşmazlar. Belki şüpheyi, külfetin ağırlığından kurtarmak için ganîmet bilirler ve bu gibi öğrencilerin ifsâdâtı ıslâhâtından, bozdukları, düzelttiklerinden çok fazla olur.

Şu taksîmâtı bildikten sonra, kelâmın en güzel delîlleri, ekseriyetin anlayamadığı ve anlayanların da hasmı ilzâm için hakîkati olmayan uydurmalardan ibâret olduğunu bildiği acâyip tetkîkat ve garip taksimâta dalmak olmayıp letâfetli kelimeleri ile ikna edici ve kalbe tesîr eden Kur'ân hüccetleri cinsinden olduğunu açıkça anlarsın. Yine İmâm-ı Şâfiî ile selefin, kelâmdan men etmelerinin bizim tenbîh ettiğimiz zararlardan dolayı ileri geldiğini de bilmiş olursun. İbn Abbâs'dan rivâyet edilen Havâric ile münâzarası, Hazret-i Ali'den rivâyet edilen kader hakkındaki münâzarası ve diğerleri mücâdele kapısını açmayıp ihtiyâç hâlinde başvurulan kelâmın açık meseleleridir. Bu ise her hâliyle makbuldür. Evet, zamanına göre ihtilâfın azlığı ve çokluğu ile ihtiyâca göre kelâm ilminde de hüküm değişir.

İşte bu anlattıklarımız, umûm insanların inandıkları, ibâdet ettikleri, müdâfaa ve muhâfazasıyla mükellef oldukları îtikad hükümleridir. Ama kalpten şüpheleri atmak, hakîkatin inceliklerini açığa çıkarmak, eşyayı olduğu gibi bilmek ve bu sözlerin ifâde ettiği îtikad inceliklerini anlamak ise ancak mücâhede, şehvet kapılarını kapamak, bütün varlığıyla Allah'a teveccüh ve mücâdele korkusundan uzak sâfi bir düşünceye dalmakla elde edilir. Bu hâl, azîz ve celîl olan Allâhu Teâlâ'nın bir rahmetidir ki, Allâhu Teâlâ'nın lûtfuna mazhar olanlara, nasîbleri ve kalplerinin temizliği ve istiâbı nisbetinde verilir. Bu ucu bucağı olmayan, derinliği ölçülemeyip sâhiline varılmayan bir deryâdır. Herkes nasîbi kadar alır.

HAKİKAT VE ŞERÎAT

Mesele

Şâyet "Bu ifâdelerinden, makbul ilimlerin kolaylıkla anlaşılan zâhir ve açık tarafları olduğu gibi riyâzet, mücâhede, ısrârlı talep, sâfî düşünce ve dünya meşgalesinden hâlî fikr-i sâfî ile bilinebilen bir de bâtın tarafı olduğu anlaşılıyor. Hâlbuki bu şerîate aykırıdır. Çünkü şerîatın, zâhiri, bâtını, gizlisi ve âşikâresi yoktur, hepsi birdir." dersen bilmiş ol ki; makbul ilimlerin hafî ve celîye ayrıldıklarını basîret sahipleri inkâr etmez. Bunu inkâr edenler, ilâhî mârifetleri noksan, çocukluğunda öğrendiği ile donup kalan ve netîcesine varmayan, âlimler ve velîler makamına yükselemeyen kimselerdir. Bu söylediklerimiz, şerîatın delîllerinden de anlaşılır. Nitekim Peygamber

Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifte:

«إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَاهِرًا وَبَاطِنًا وَحَدًّا وَمَطْلَعًا»

“ *üphesiz Kur’ân’ın zâhiri, bâtını, gâyesi ve matla’ı vardır.”*[228] buyurmuştur. Hazret-i Ali radıyallahu anh göğsüne işâret ederek: “Ehlini bulsam burada çok ilim vardır.” buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُكَلِّمَ النَّاسَ
عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ»

“Biz peygamberler, insanlarla akıllarının alabileceği ekilde konu makla emrolunduk.”[229] buyurmuştur. Diğer bir hadîste:

«مَا حَدَّثَ أَحَدٌ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَمْ تَبْلُغْهُ عُقُولُهُمْ إِلَّا
كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ»

“Anlayamadıkları sözü insanlara söylemek onları fitneye dü ürmektir.”[230] buyurmuştur. Allahu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de buyuruyor ki:

«وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ»

“Onlar insanlara verdiğimiz darb-ı mesellerdir. Onlara ancak âlimler akıl erdirir.” (Ankebût sûresi, 29/43)

Buna uygun bir hadîste de:

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا الْعَالِمُونَ بِاللّٰهِ»

“Muhakkak, ilimlerden gizli gibi olanları vardır. Onları ancak Allah’ı bilen âlimler anlar.”[231] buyuruluyor. Başka bir hadîste de:

«لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»

“Eğer benim bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.” buyuruluyor. Ne olaydı bilseydim, eğer peygamberin bildiği, anlaşılması güç veya başka bir sebep dolayısıyla açıklanması yasak bir sır olmasaydı. Peygamberimiz (s.a.v.) bunu niçin açıklamazdı? Şüphe yok ki bu sırrı da açık olsaydı elbette tasdîk ederlerdi.

İbn Abbâs radıyallahu anh, Allâhu Teâlâ'nın:

«اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ
يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ»

"O Allah ki yedi semâ yaratmış, arzdan da onların bir mislini; aralarından emir inip duruyor." (Talâk sûresi, 65/12) âyet-i celîlesinin tefsirini yapacak olsam, beni taşa tutardınız. Diğer bir rivâyette "Beni tekfîre kalkışırdınız." demiştir. Ebû Hüreyre radıyallahu anh: "Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den iki kap dolusu ilim aldım. Birini dağıttım, eğer diğerinin ağzını açsam, bu kelleyi uçururdunuz." demiştir. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَا فَضَلَكُمْ أَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَةِ صِيَامٍ وَلَا صَلَاةٍ وَلٰكِنْ
بِسِرٍّ وَقَرَ فِي صَدْرِهِ»

"Ebûbekir'in size olan üstünlüğü, fazla namaz kılması veya oruç tutması değil, belki göğsünde yerle en bir "sır" sâyesindedir."[232] buyurmuştur. Şüphesiz bu sır, dînî kaideler hâricinde değil, dîn ile alâkalıdır. Dînî kaidelerden olan her şey, zâhiriyle başkalarına gizli değildir.

Sehl-i Tüsterî "Âlimin üç ilmi var. Biri ilm-i zâhirdir. Bunu herkese açıklar. Diğeri ilm-i bâtındır. Bunu ancak ehline açıklar. Üçüncüsü kimseye açılması câiz olmayan bir ilimdir ki, ancak kendisiyle Allah arasındadır." demiştir. Bâzı ârifler: "Rubûbiyetin sırrını ifşâ küfürdür." derler. Diğer bâzı ârifler de: "Rubûbiyetin bir sırrı var, eğer o açığa çıksa nübüvvet bâtıl olurdu. Nübüvvetin de bir sırrı var. Eğer o açığa çıksa ilim bâtıl olurdu." demişlerdir. Bunu söyleyen nübüvvetin bâtıl olmasıyla, eğer idrâk kabiliyetleri zayıf olan kimseleri kasdetmedi ise anlattığı doğru değildir. Şüphesiz bu gibileri kastediyor ve tenâkuza düşmüş olmuyor. Çünkü kâmil insanın mârifet nûru, onun verâ nûrunu söndürmez. Verâı ayakta tutan, nübüvvettir.

MESELE

Şâyet "okuduğun bu âyet ve hadîsleri zâhir mânâlarından çıkarıp tevîl etmek için karîneler vardır. Bunlar tevîl edilebilir. Sen, zâhir ile bâtının ayrılıklarını bize açıkla. Eğer bâtın, zâhiri nakzeder dersen, şerîatı iptâl edersin. Bu "Hakîkat, şerîatın hilâfıdır." diyenin sözü olur ki küfürdür. Çünkü şerîat, zâhirden ibârettir. Hakîkat ise bâtından ibârettir. Eğer bâtın zâhiri bozmaz ve ona muhâlif

olmazsa, o vakit zâhir ile bâtın ikisi bir olur. O zaman bunu ayırmak mânâsız olur. Artık şeriatın ifşâ edilmeyecek gizli tarafı kalmaz. Hafîsi de celîsi de bir olmuş olur.” dersen bilmiş ol ki; bu suâl, büyük bir dâvâyı tahrik eder ve mükâşefe ilmine gider de muamele ilminin gâyesi hâricine çıkar. Hâlbuki burada gâyemiz mükâşefe değil, muâmele ilmidir. Bu kitapta anlattığımız akaid kalbin amellerindendir. Kalbimizi bunlara bağlamak sûretiyle tasdîk ve kabûl etmekle emrolunduk. Yoksa bunların hakîkatlerini olduğu gibi anlamaya kadar gideceğiz demek değildir. Zîra bununla bütün insanlar mükellef değildir. Eğer bizim bu anlattıklarımız kalbin fiillerinin amelî kısımlarından olmasa onları bu kitaba yazmazdık. Aynı zamanda eğer kalbin zâhir amellerinden olmasalar onları kitabın birinci kısmında da yazmazdık. Eşyayı olduğu gibi idrâk eden keşf-i hakîkî, kalbin bâtınî sıfatıdır. Fakat ne zaman zâhir ile bâtın ilk bakışta birbirini bozar gibi görünürse işte o vakit vecîz bir ifâde ile onu çözmek lâzımdır.

Bâtın zâhiri bozar, hakîkat şerîate uymaz diyen kimse îmândan daha çok küfre yakındır. Belki yalnız mukarreblerin anlayıp çoklarının anlayamadıkları ve başkalarına açıklamaktan men edildikleri sırlar beş kısma ayrılır.

BİRİNCİ KISIM

Herhangi bir şey hadd-i zâtında herkesin anlayamayacağı kadar ince olur ve onu ancak insanların havas olanları anlayabilir. Onlara gereken ise bunu başkalarına açmamaktır. Çünkü açıklanırsa avâm onu anlayamadıklarından fitneyi mûcib olur. Rûhun sırrını gizleyip Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in bunun açıklanmasını men etmesi bu kabîldendir. Çünkü rûhun hakîkatini anlamak akıllara ağır gelir ve hemen onun künhünü idrâkden âciz kalırlar.

Yoksa sanma ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) rûhun hakîkatini bilmiyordu. Zîra rûhunu (nefsini) bilmeyen kendini bilmemiş olur. (Nefsini) kendini bilmeyen ise Rabbini nasıl bilebilir? Rûhun hakîkatini peygamberler bildiği gibi bâzı velîler ve âlimlerin de bilmesi uzak değildir. Onlar, her ne kadar peygamber değillerse de, şerîatın edebiyle edeblenmiş olduklarından peygamberin sükût ettiğinde onlar da susarlar. Hattâ Allah’ın sıfatlarında bile ekseriyetin anlamasına akıl erdiremiyeceği incelikler vardır ki, Resûl-i Ekrem, onların anlaşılması açık olan ilim, kudret ve benzeri sıfatları açıkladı ki, kendi ilim ve kudretleriyle de bir nevi münâsebeti olmak hasebiyle insanlar onları anlarlar. Çünkü onların da ilim ve kudret adını alan nitelikleri vardır. İnsanlar, bu vasıflar arasında vehimleriyle bir mukayese yapar da onları anlamaya çalışırlar.

Eğer, insanlarda benzeri bulunmayan bir sıfatı anlatsan, onu anlayamazlardı.

Hattâ çocuğa, hünsâya cinsî münâsebetin lezzetinden bahsetsen bir şey anlayamazlar. Ancak adını bildiği yemekle temsîl ettiğin zaman bir şey anlayabilir. Hâlbuki bu da hakîkî idrâk sayılmaz. Allâhu Teâlâ'nın ilim ve kudretiyle yaratıkların ilim ve kudretleri arasındaki fark, cinsî münâsebet ile yemek arasındaki farktan çok üstündür.

Hülâsa, insan, ancak nefsini ve bu ânda veya geçmişte nefsinin taşıdığı vasıfları bilir. Sonra ondan mukayese yaparak başkalarının sıfatlarını da anlamaya çalışır. Sonra bu vasıfların şeref ve kemâlde farklı olduklarını anlar. İnsan gücü ancak kendisi için sâbit olan fiil, ilim, kudret ve diğer sıfatları, daha mükemmel ve şerefli olduğuna inanmak sûretiyle Allah'a isbât eder ve bundan ileri gidemez. İnsanın en büyük temâyülü kendi vasıflarınadır. Zât-ı Kibriyâ'ya mahsûs vasıflara değildir. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ»

"Sana lâyık tazîmle seni anamayız. Sen kendi Zât-ı Kibriyâ'nı bildirdiğin gibi yücesin."[233] buyurmuştur. Bunun mânâsı "Anladığımı ifâdeden âcizim." demek değildir. Belki Zât-ı Kibriyâ'nın künhünü idrâkteki âczini îtirâftır. Bu sebepten bâzıları; "Allâhu Teâlâ'yı gereği gibi kendisinden başkası bilemez." demişlerdir. Ebû Bekir Sıddîk radıyallahu anh; "Hamd Allah'a mahsûstur ki, yaratıklara kendisini bilmeye acziyetlerini îtirâftan başka bir yol vermedi." buyurmuştur.

Sözün dizginlerini bu yoldan çekelim de gâyeye dönelim. O da akılların idrâk edemediği birinci kısım idi ki bunlardan rûh, diğer bir kısmı da Allâhu Teâlâ'nın sıfatları idi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadîsi bunlara işâret olsa gerektir:

«إِنَّ لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ

سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَنْ أَدْرَكَهُ بَصَرُهُ»

"Muhakkak ki Allâhu Teâlâ'nın nûrdan yetmi perdesi vardır. Eğer perdeleri kaldıracak olsa nûr-i vechi, basarının idrâk ettiği her eyi yakardı."[234]

İKİNCİ KISIM

Anlaşılması güç değil, bizâtihi anlaşılır. Fakat peygamber ve sıddîklardan başka çoklarına zarar verdiği için, peygamber ve sıddîklar onu açıklamaktan

çekinirler. İlim erbâbının açıklamasından men edildiği “sırr-ı kader” de bu kabîldendir. Bâzı hakîkatleri açıklamanın bâzı kimselere zarar verdiğine şaşmamak lâzım, çünkü bunun maddî misâli vardır. Meselâ, **Huffaş** bir kuştur. Hem o kuşa hem de **ahfeş**’e (küçük gözlü olanlara) güneşin, gübre böceğine gül kokusunun zarar vermesi gibi. Nasıl uzak görülsün? Çünkü biz bütün fenâlıklar, isyân, zinâ ve hattâ küfre Allâhu Teâlâ’nın kazâsı, irâdesi ve dilemesiyledir ve bunlar hadd-ı zâtında haktır, deriz. Hâlbuki bunu duyan bâzı kimseleri (Mûtezile’yi) zararlandırdı. Çünkü onlara göre bu işler ahmaklık ve sefîhliğe delâlet eden hikmete aykırı şeylerdir. Kabîhe ve zulme rızâdır. Allah’ı bunlardan tenzîh için “kul fiilinin hâliki”dir, dediler. **İbnu’r-Râvendî**[235] ve rezîllerden bir tâife bu sebepten **mülhid** (kâfir) oldu. “Sırr-ı kader” de bunun gibidir. Eğer açıklansaydı çokları Allâhu Teâlâ’nın âciz olduğu vehmine kapılacaklardı.

Eğer biri “Kıyâmetin kopacağı zaman, bin sene veya daha az veya daha çok, muayyen olarak bildirilseydi daha iyi olurdu. Herkes onu bilmiş olurdu.” derse cevaben deriz ki; “Bunun doğuracağı zarardan kaçınmak bakımından insanların vaziyetine elverişli olan bilinmemesidir. Çünkü belki uzaktır. Eğer uzak olduğu bilinirse, cezâ gününün uzaklığı korkuyu azaltır ve herkes lüzûmsuz hülyâlara kapılır. Belki yakındır. Eğer yakın olduğu bilinirse korku çoğalır, insanlar çalışamaz. Bu sûretle hayırlı işler azalır, dünya harâbeleşmeye başlar. Eğer bu mânâ iyice anlaşılsaydı bu ikinci kısmın misâli olurdu.”

ÜÇÜNCÜ KISIM

Eğer açıkça ifâde edilse anlaşılır ve bir zârarı olmazdı. Fakat dinleyenlere daha iyi tesîr etmesi için istiâre ve işâret yoluyla ondan bahsedilir. Çünkü o hâdiseyi gönüllerde büyütmek gâyesi vardır. Meselâ biri “Falan adam pis hayvanlara (domuzlara) inci gerdanlık takıyor” dediği vakit, gâyesi ilim ve hikmeti, ehli olmayanlara açıkladığını anlatmaktır. Bunu dinleyenlerin bir kısmı ilk önce zâhir mânâsını anlar. Fakat hakîkati arayan muhakkikler, adamda inci ve ortada domuz olmadığını görünce, bunun zâhir mânâsı murâd olmayıp ne demek istediğini anlamış olur. İşte insanlar bu sırrı ve hakîkati anlamakta yekdiğerinden farklıdırlar. Bunun için şâir diyor ki:

“İki ki i var ki biri terzi diğeri dokumacı.
Bunlar Semâk yıldızları kar ılığıdır:
Biri gidenin hırkasını dokumakta devâm ederken,
Diğeri de gelenin elbisesini diker.”

Şâir, ikbâl ve idbârı iki sanatkâr ile tâbir etmiştir. Bunun benzerini Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِنَّ الْمَسْجِدَ لَيَنْزَوِي مِنَ النُّخَامَةِ كَمَا تَنْزَوِي الْجِلْدَةُ عَلَى النَّارِ»

"Deri, ate üzerinde büzüldüğü gibi mescid de tükürük ve benzeri eylerden öylece büzülür."[236] hadîs-i şeriflerinde buyurmuştur. Mescidin büzülüp dürülmediği görülen bir gerçektir. Ancak ateş deriye zıt olduğu gibi sümük ve sümkürmek, mescidin ruhlar üzerindeki heybetini azaltması ve câmie tahkîr olması bakımından mescidin zıddıdır. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوِّلَ اللهُ

رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ»

"İmâmdan evvel rükû ve secdeden kalkan kimse Allah'ın onun ba ını merkep ba ına çevireceğinden korkmaz mı?"[237] buyurmuştur. Şüphesiz sûret bakımından kimsenin başı eşek başına ne döndü ne de dönecektir. Fakat mânâsı itibârıyla böyle olacaktır. Çünkü gerçekten onun başı hayvan başı sûretine dönecek değil, ancak onun vasfını iktisâb edecektir ki o da ahmaklıktır. İmâmdan evvel secde ve rükûdan kalkanın başı, ahmaklık ve anlamamazlıkta eşek kafası gibidir. Zâten aranan da bu mânâdır. Mânânın kalıbı olan şekil değildir. Artık imama uyduktan sonra ondan evvel kalkmak bir tenâkuz ve en büyük ahmaklıktır.

Bu gibi sözlerin zâhir mânâlarında olmadıkları ya aklî veyâ şer'î delîllerle bilinir.

Aklî delîl, zâhir mânâya hamletmenin mümkün olmamasıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ»

"Mü'minin kalbi, Rahmân olan Allâhu Teâlâ'nın iki parmağı arasındadır."[238] buyurduğu bu hadîsten, gerçek mânâsının murâd olmadığı akıl ile bilinir. Çünkü biz, kalbin etrâfında parmak görmüyoruz. Anladık ki bundan gâye parmağın sırrı ve gizli rûhu olan kudrettir. Kudretten el kinâyesi, iktidarı el daha iyi ifâde ettiği içindir. Yine bu kabîlden iktidârdan kinâye olarak Allâhu Teâlâ:

«إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَآ أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

“Bir şeyin olmasını dilediğimiz vakit ona ol deriz, o da olur.” (Nahl sûresi, 16/40) buyurmuştur ki, bu âyet-i celîlenin zâhir mânâsı mümtenîdir. Çünkü eğer bu hitap, şeyin vücûdundan evvel ise yok olan şey “ol” gibi hitabı anlamaz ki, emre uysun da olsun. Eğer var olduktan sonra ise artık “ol” demeye lüzûm yok, çünkü olmuştur. Fakat kudretin son haddini anlatmakta bu kinaye, daha müessir olduğu için Allâhu Teâlâ bu ifâdeye udûl etmiş ve böyle anlatmıştır. Bunlar akıl ile anlaşılır.

Şerîat ile anlaşılanlar: Zâhire hamli mümkün iken, doğru kaynaktan, zâhir mânâsında olmadığı rivâyet edilen hükümlerdir. Nitekim Hak Teâlâ’nın:

«أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا»

“Allah gökten su indirir, dereler onunla dolar taşar. Sel, üste çıkan köpüğü alıp götürür. Süslenmek veya faydalanmak için ateşte erittiklerinizin üzerinde de buna benzer bir köpük vardır. Allah, hak ve bâtıl için şöyle misal verir: Köpük uçup gider, insanlara fayda veren ise yerde kalır. Allah bunun gibi daha nice misaller verir.” (Ra’d sûresi, 13/17)

Bunun zâhir mânâsı murâd olmakla berâber, buradaki “mâ” yani “yağmur”dan murâd Kur’ân-ı Kerîm’dir, derelerden murâd kalplerdir. Bâzı kalpler büyük dereler gibi ondan fazla nasîb aldı, bâzısı az, bâzısı hiç alamadı. Köpük ise küfür ve nifak gibidir. Her ne kadar suyun yüzüne çıkar ve görünürse de devâm edemez. Hemen sönüp gider. Ama insanların faydalanacağı hidâyet ise devâm eder. Bu kısımda bâzı bid’atçiler ileri giderek haddi aştılar da âhiret umûruna dâir vârid olan mîzân, sırat ve benzeri âyetleri tevîle çalıştılar ki bu bir bid’attir. Bu hususta seleften bir rivâyet olmadığı gibi bunların zâhir mânâlarında da bir mahzûr olmadığından, bunları zâhirleri üzerine anlamak vâcibtir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İnsân bir şeyi hülâsaten anlar, sonra tafsilâtına delîl ve zevk ile erişir. Böylece ilm-i icmâlî ile ilm-i tafsîlî birbirinden farklı olur. Birincisi yâni icmâlîsi kabuk, tafsîlî olanı öz gibidir.

Birincisi zâhir, ikincisi bâtın gibi olur.

İnsan, uzakta veya karanlıkta bir kimseyi görmekle, ortalık aydınlandığı veya yaklaştığı vakit onu görmek arasında fark olmakla berâber ikinci gördüğü, birinciden başka bir şey değildir. Belki onu daha olgun şekilde görmektir. İlim,

îmân ve tasdîk de bunun gibidir. Çünkü insan âşık olmadan aşkı, hasta olmadan hastalığı, ölüm gelmeden ölümü tâsdîk eder. Fakat bunlar geldikten sonraki tasdîki daha kuvvetlidir. Belki insanoğlunun, şehvet, aşk vesâirede de ayrı ayrı uç hâli ve yekdiğerine uymayan üç anlayışı vardır:

A - Vukûundan önce varlığına inanmak,

B - Vukûu ânında varlığına inanmak,

C - Olup geçtikten sonra varlığına inanmak gibi.

Aç iken açlığı bilmek ile doyduktan sonra açlığı bilmek bir değil, aralarında fark vardır. Dînî ilimler de bunun gibidir. Zevk hâline gelip olgunlaşan, tahkîksiz ve zevksiz elde edilen ilme nazaran bâtın gibidir. Sağlığın kıymetini hastanın bilmesi ile sağlam adamın bilmesindeki fark gibidir.

Saydığımız bu dört kısımda insanlar ayrılır, fakat bunlardan hiç birinde zâhire uymayan bâtın yoktur; belki özün kabuğu tamamlaması gibi, bâtın da zâhiri tamamlar.

BEŞİNCİ KISIM

Dil ile lisân-ı halden tâbirdir. Kısa görüşlü olanlar, zâhir üzerinde durur ve onu hakîkat zanneder. Eşyânın hakîkatini görenler ise buradaki incelikleri anlarlar. Bu, adamın dediği gibi. Tahta çiviye:

"- Niçin beni dövüyorsun" diye sordu. Çivi:

"- Onu bana değil, durmadan beni tokmaklayana sor ve tepeme inen çekice bak." dedi. İşte bu, lisân-ı mekal ile lisân-ı halden tâbirdir. (Yâni gerek tahta ve gerek çivi lisân-ı halleriyle böyle konuşuyorlar.) Allâhu Teâlâ'nın:

«ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ

ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ»

"Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: "ister istemez buyruğuma gelin" dedi. İkisi de; "İsteyerek geldik" dediler." (Fussilet sûresi, 41/11)

Ahmak adam bu âyeti anlamak için yerlere göklere hayat, akıl ve hıtâbı anlama kabiliyetini takdîr eder. Ayrıca yer ve göklerin duyacağı bir hıtâp ve bu hıtâba da yine harf ve ses ile "Evet biz emrine itâat ediyoruz." diye cevap verdiklerini düşünür. Aklı başında olan bilir ki, bu lisân-ı hâlin ifâdesi olup yer ve göklerin bizzarûre emre âmâde olduklarından haber vermektir. Yine Allâhu Teâlâ'nın:

«وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ»

“Her şey Allâhu Teâlâ’yı hamd etmekle tesbih eder.” (İsrâ sûresi, 17/44) âyet-i celîlesi de bundandır. Ahmak adam, cansız varlıklarda da hayat, akıl ve ifâde düşünerek onlarda “Sübhânallah” diyebilsinler. Ârif olan bilir ki, bunlar dil ile değil, vücûdlarıyla tesbîh ederler, Allah’ı takdîs eder ve birliğine şehâdet ederler. Nitekim “Her şeyde O’nun birliğine delâlet eden alâmetler vardır.” buyrulmuştur.

Yine bunun gibi “Bu sağlam inşâat, mimârının mahâretine ve üstün ilmine şehâdet ediyor.” denildiği zaman bu şehâdet söz ile değil, zâtı ve hâli iledir.

Yine bunun gibi “Yoktan var olmakta devâm etmekte ve muhtelif tavırlara girmekte bir mûcide muhtâç olan her şey, bu ihtiyâcıyla hâlikının mukaddes olduğuna şehâdet eder.” denildiği zaman, bu şehâdetleri de basîret sâhibi kâmil insanlar anlar. Zâhire saplanan kimseler anlayamaz. Bunun için Allâhu Teâlâ:

«وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ»

“Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.” (İsrâ sûresi, 17/44) buyurmuştur. Kısa görüşlüler bunu hiç anlayamaz. Allâhu Teâlâ’ya yakın olan mukarrebler ile ilmin derinliklerine nüfûz eden âlimler de bunun künhüne ve son haddine varamazlar. Çünkü her şeyin Allâhu Teâlâ’yı tesbîh ve takdîsdeki şehâdetleri muhteliftir. Bu şehâdeti herkes kendi kabiliyetine göre anlar. Bu gibi şehâdetleri muâmele ilminde saymak muvâfık düşmez. Çünkü bunlar mükâşefe ilmindendir. Bu fende de zâhir âlimleri ile bâtın âlimleri arasında fark vardır. Bununla bâtının zâhirden farklılığı müşahede edilir.

TEVÎL VE TEFVÎZ

Burada da makam sâhiplerinden aşırı şekilde ileri gidenlerle, orta derecede olanları vardır. İleri gidenlerin bir kısmı zâhirî delîllerin hepsini veya çoğunu bozacak kadar -tevîlde- ileri gitmişlerdir. Hattâ Allâhu Teâlâ’nın:

«وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ»

“Elleri bize konuşur, ayakları da şehâdet eder.” (Yâsîn sûresi, 36/65) ve:

«وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِي

«أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ»

“Derilerine “Niçin aleyhimize şehâdet ettiniz” derler. Derileri de “Her şeyi konuşturan Allah bizleri de konuşturdu.” derler.” (Fussilet sûresi, 41/21) buyurduğu âyetleri ile Nekir, Münker melekleriyle olan konuşmaları, mîzân, sırat ve hesâp hakkındaki sözleri; cehennemliklerin cennetliklerle olan:

«أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ»

“Sudan veya Allâhu Teâlâ’nın size verdiği rızıklardan bize de akıtın.” (A’râf sûresi, 7/50) münâzaralarını tevîl etti ve hepsinin lisân-ı hâl ile olduğunu zannettiler. Diğer bir kısmı da tevîl kapısını kapamakta çok ileri gitti ki, bunlardan biri de Ahmed b. Hanbel’dir. Hattâ Allâhu Teâlâ’nın:

«كُنْ فَيَكُونُ»

“Ol dedi de oldu.” (Yâsin sûresi, 36/82) âyet-i celîlesindeki tevîli kabûl etmedi ve ona uyanlar zannetti ki buradaki “kün= ol” emri, Allah’tan harf ve ses ile bir hitâptır ve her olacak olan şeye dâimâ “ol” diye hitâp eder, o da olur. Hattâ bâzı arkadaşlarından, İmâm-ı Ahmed’in yalnız üç sözde tevîl kabûl ettiğini söylediklerini duydum. Onlar da:

A - Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللهِ فِي أَرْضِهِ»

“Hacer-i esved, yeryüzünde Allah’ın yemînidir, sağ elidir.”[239]

B - Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ»

“Mü’minin kalbi Allâhu Teâlâ’nın iki parmağı arasındadır.”[240]

C - Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ»

“Ben Rahmân’ın nefesini Yemen tarafında bulurum.”[241] hadîs-i şerifleridir. Bunun gibi zâhir âlimleri tevîl kapısını kapamak istediler.

Hüsn-ü zan olarak **Ahmed b. Hanbel** hakkında deriz ki; Allâhu Teâlâ'ya nisbet edilen "İSTİVA"nın yerleşmek olmadığını, "Nüzûl"ün de bir yerden bir yere geçmek olmadığını, Ahmed b. Hanbel de bilirdi. Ancak halkın salâhını göz önünde bulundurarak bu kapıyı kapamak için tevîlden men etmiştir. Çünkü tevîl kapısı açıldığı zaman gedik genişler, haddini aşar ve bir daha önüne geçmek güç olur. Bu bakımdan tevîl kapısını kapamakta beis yoktur.

Selefin sözleri de buna şehâdet eder. Çünkü selef "Bunları olduğu gibi okuyun ve geçin" derlerdi. Hattâ İmâm-ı Mâlik'e radıyallahu anh "İstivâ"dan sorulduğu vakit "İstivâ malûm, keyfiyyeti meçhûldür; O'na îmân vâcip, keyfiyetinden sormak bid'attir." derdi.

Bir kısmı da iktisâda riâyet ederek Allâhu Teâlâ'nın zâtı ve sıfatıyla alâkalı her şeyde tevîl kapısını açtı ve âhiret ile alâkalı olan tarafları zâhiri üzerine terk ederek bu bâbdaki tevîli kapadılar. Bunlar da Eş'arîlerdir.

Mûtezileler daha ileri giderek sıfat-ı ilâhiyyeden olan "ru'yet"i Allâhu Teâlâ'nın semî (işitici), basîr (görücü) olduğunu tevîl ettiler. "Mîrâc"ı da tevîl ederek, bunun cesed ile değil, yalnız rûh ile olduğunu zannettiler. Cisimlerin dirilmesini, cenneti, oradaki yemek, koku almak, evlenmek ve lezzetlerden olan bütün nîmetlerle, cehennemi ve cehennemin yakıcı bir cisim olup derileri yakıp yağları erittiğini kabûl ettikten sonra kabir azâbı, mîzân, sırât ve benzeri diğer âhiret hükümlerini de tevîl ettiler. Mûtezile'nin bu kadar ileri gitmesinden cesâret alan felsefeciler, daha ileri giderek, âhiret ile alâkalı bütün hükümleri tevîl ettiler ve âhiret hakkında vârid olan her şeyi, lezzeti ve elemi yalnız aklî ve ruhî olarak tevîl ettiler. Cisimlerin iâdesini inkâr ettiler, ancak rûhların bekasıyla hükmettiler. "Ten"in ve tâzîbin his ile bilinemeyecek şekilde yalnız rûha olduğunu kabûl ettiler ki bunlar muksıt kimselerdir. Şerîattan ayrılıp bu kadar ileri giden bu fırkalarla, Hanbelîlerin donukluğu arasındaki îtidâl derecesi o kadar kapalı ve incedir ki işitmekle değil, ancak eşyânın hakîkatına nûr-î ilâhî ile idrâke muvaffak olanlar muttali olabilirler. Ancak ilâhî nûrla kendilerine bu gizlilikler olduğu gibi açıklandıktan sonradır ki, bu husûslarda söylenenlere bakarlar. Söylenen sözler, yakîn nûruyla müşâhede ettiklerine uygun geliyorsa onu olduğu gibi kabûl ederler, uygun gelmeyeni de tevîl ederler.

Yalnız duymakla bu ilimleri elde eden, muayyen bir noktada ayak diretemez. O halde yalnız sem'iyyât ile uğraşanlara lâyık olan, Ahmed b. Hanbel'in radıyallahu anh yolunu tutmaktır.

Bu hükümlerden perdeyi kaldırıp îtidâl haddini bulmak mükâşefe ilmine âit olup, îzâhı fazla uzayacağı için biz bu bahse girmeyeceğiz. Gâyemiz bâtının zâhire uygun olup ondan başka bir şey olmadığını anlatmaktır ki, şu beş kısım

ile birçokları açıklanmış oldu.

Artık avâm tabakası için yazmış olduğumuz Akaid Risâlesi ile iktifâyı muvâfık bulduk. Birinci derecede avâm tabakası, ondan fazlası ile mükellef değildir. Ancak bid'atlerin çoğalmasıyla akîdenin sarsılmasından korkulursa, işte o zaman ikinci dereceye geçerek yine derine dalmadan kısaca aklî ve naklî parlak delîlleri içine alan Akaid kitabına geçilir. Biz burada o parlak delîlleri getirelim ve Kudüs'de yazdığımız **"er-Risâletü'l-Kudsiyye fi Kavâidi'l-Akaid"** adlı eserimizle iktifâ edelim. O da bu kitabın üçüncü faslındadır.

Adı Yûnus'tur. Mısırlı olup 170 yılında doğmuş bir fakihdir. Müslim, Neseî, İbn Mâce ve birçokları kendisinden hadîs rivâyet etmiştir.

Ferd lakabıdır. İmâm Ebû Yûsuf'tan okuduktan sonra Mûtezile'ye meyletti ve onların kelâmcılarından oldu. İmâm Şâfiî buna "MÜNFERİD" derdi.

Hadîste ve fıkıhta âlim olduğu gibi, ehl-i sünnetin kelâm âlimlerindendi. Fakat İmâm Ahmed ile anlaşamadıklarından kendisine kıymet verilmemiştir.

Bağdadlı Ebû Ali Hasam İbn Muhammed'dir.

Müslim, îbn Mes'ûd'dan.

Müslim, Selmân-ı Farisî'den.

İbn Hibban, İbn Mes'ûd'dan.

Yukarıda geçti.

Yukarıda geçti.

Yukarıda geçti.

Yukarıda geçmiştir.

Müslim, Hz. Âişe'den.

İbn Hibban, Ebû Hureyre'den.

İsfahan'a bağlı Kâşân'ın bir köyü olan Ravend'dendir. Mülhid'dir, dinden çıkmıştır. Mûtezile'nin îtikadına dâir bir kitâbı vardır.

Kaynağı bulunamamıştır.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Müslim, Abdullah b. Amr'dan.

Hakîm, Abdullah b. Amr'dan.

Yukarıda geçmiştir.

Ahmed, Ebû Hureyre'den.

ÜÇÜNCÜ BAB:
“KAVÂİDİ’L-AKAİD”İN DELÎLLERİ

Hamd, yakîn nûruyla ehl-i sünneti başkalarından ayıran, hakîkat ehlini dînin erkânına hidâyet etmekle tercîh edip, bid’atçilerin sürçmesinden ve mülhidlerin sapıtmalarından koruyan, Peygamberlerin Efendisi olan Hazret-i Muhammed (s.a.v.)’e uyarak ashâbının ve selef-i sâlihînin yollarından gitmeye muvaffak kılan, Allâhu Teâlâ’ya mahsûstur ki, bu sâyede aklın yardımı ile Habl-i Metîn’e (Kur’ân-ı Kerîm’e) sarılıp ilk Müslümanların ahlâk ve îtikadlarına uyarak onların açık yoluna girdiler de aklın netîceleriyle naklin hükümlerini bir araya topladılar. **“Lâ ilâhe illallâh Muhammedü’r-resûlullah”** şehâdet kelimesi, hangi kutup ve aslın (erkânın) üzerinde devrettiğini iyice anlamadan kuru şehâdetin bir fayda sağlamayacağını tahkîk etti ve bu şehâdet kelimesi îcâz olmakla berâber, Allâhu Teâlâ’nın zât, sıfat, ve ef’âlini, Peygamberin doğruluğunu isbât ettiğini anladı ve îmân binâsının bu dört rükün üzerine kurulduğunu, her rüknün de on asıl ve temel üzerine devrettiğini bildiler.

A - Birinci rükün; Allâhu Teâlâ’nın zâtını bilmektir. Bu da on asıl üzerine devreder. Bunlar:

1 - Allâhu Teâlâ’nın varlığını,
2 - Kıdemini, başlangıcı ve evveli olmadığını,
3 - Bekasını, sonu olmadığını,
4 - Cevher olmadığını,
5 - Cisim olmadığını,
6 - Âraz olmadığını,
7 - Cihetten münezzeh olduğunu,
8 - İstivâ,
9 - Görülebileceğini,
10 - Bir olduğunu bilmektir.

B - İkinci rükün; Allâhu Teâlâ’nın sıfatlarına dâirdir. Bu da on asıl üzerine devreder. Bunlar:

1 - Kadir olduğuna,
2 - Âlim olduğuna,
3 - Allâhu Teâlâ’nın Hay, diri olduğuna,
4 - İrâde sâhibi olduğuna,
5 - Semî ve basîr olduğuna,

6 - Mütekellim, kelâm sıfatı olduğuna,
7 – "Havâdis"in hulûlünden münezzeh olduğuna,
8 - İlminin kıdemine,
9 - İrâdesinin kıdemine,
10 - İlim ve irâdesinin kadîm olduğuna inanmaktır.

C - Üçüncü rükün; Allâhu Teâlâ'nın ef'âline dâirdir. Bu dâ on asıl üzerinde devreder. Bunlar:
1 - Kulların bütün işlerinin, Allâhu Teâlâ'nın yaratmasıyla olduğuna,
2 - Kulların kesbîyle (kazanmasıyla) olduklarına,
3 - Bütün bunlar, Allâhu Teâlâ'nın dilemesiyle olduğuna,
4 - Yaratmak ve îcâd etmek kendi fazlı ile olduğuna,
5 - Kulun gücünde olmayan şey ile de teklîf etmesi câiz olduğuna (bu açıklanacaktır.),
6 - Dilediğini tâzîb edeceğine,
7 - Kulun hakkında faydalı olana riâyetin, Allah'a vâcib (gerekli) olmadığına,
8 - Bütün vâcipler şer'î olup, onlarda aklın bir dahli olmadığına,
9 - Peygamberler göndermesinin câiz olduğuna,
10 - Peygamberimiz (s.a.v.)'in nübüvvetinin mûcizelerle teyid edildiğine inanmaktır.

D -Dördüncü rükün; Sem'iyyâta yani Kur'ân ve hadîsten işitilenlere âittir. Bu da on asıl üzerinde devreder:
1 - Haşre, neşre ve mahşer yerinde toplanmaya,
2 - Nekir, Münker meleklerinin sorularına,
3 - Kabir azâbına,
4 - Mîzâna, sevâp ve günâhların tartılacağına,
5 - Sırata, cehennem üzerinde kurulmuş köprüye,
6 - Cennet ve cehennemin yaratılışına,
7 - İmâma âit hükümlere,
8 - Sahâbenin imametteki tertiplerine göre efdaliyetlerine,
9 - İmâmetin şartlarına,
10 - Karışıklık korkusu ânında imamın tâyinine.

BİRİNCİ RÜKÜN: ALLÂH'IN VARLIĞINI BİLMEK

BİRİNCİ ASIL

Bu husûsta ilk ders veren ve aydınlığı gösteren Kur'ân'ın irşadıdır. Allâhu Teâlâ'nın açıklamasının üstünde açıklama olamaz. Hâlbuki Allâhu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا، وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا
وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا، وَجَعَلْنَا النَّهَارَ
مَعَاشًا، وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا، وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا،
وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا، لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا
وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا»

"Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı? Sizi çift çift yarattık; uykunuzu dinlenme vakti kıldık; geceyi bir örtü yaptık; gündüzü geçimi sağlama vakti kıldık; üstünüze yedi kat sağlam gök bina ettik; parlak ışık veren güneşi var ettik; tâneler, bitkiler, ağaçları sarmaş dolaş bahçeler yetiştirmek için, yoğunlaşmış bulutlardan bol yağmur yağdırdık." (Nebe sûresi, 78/6-16) yine:

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ
مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ
كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

"Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve yerle gök arasında emre âmâde duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için delîller vardır." (Bakara sûresi, 2/164)

«أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا وَجَعَلَ الْقَمَرَ

فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ

نَبَاتًا ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا»

"Allah'ın göğü yedi kat üzerine nasıl yarattığını görmez misiniz? Aralarında aya aydınlık vermiş ve güneşin ışık saçmasını sağlamıştır. Allah sizi yerden bitirir gibi yetiştirmiştir. Sonra sizi oraya döndürür ve yine oradan çıkarır." (Nûh sûresi, 71/15-18) yine:

«أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ، ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ»
إِلَى قَوْلِهِ: «لِلْمُقْوِينَ»

"Şimdi gördünüz mü o döktüğünüz meniyi? Siz mi yaratıyorsunuz onu yoksa biz miyiz yaratan. Biz takdir ettik aranızda o ölümü ve bizim önümüze geçilmez. Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir neş'ette inşâ etmek üzereyiz. Her halde ilk neş'eti biliyorsunuz, o halde düşünsenize. Şimdi gördünüz mü o ektiğiniz tohumu? Siz mi bitiriyorsunuz onu? Yoksa biz miyiz bitiren? Onları elbet bir çöpe çeviriverdik de şöyle geveler dururdunuz: Her halde biz çok ziyândayız. Daha doğrusu büsbütün mahrûmuz... Şimdi gördünüz mü o içtiğiniz suyu? Siz mi indiriyorsunuz onu buluttan yoksa biz miyiz indiren? Dilesek onu acı bir çorak ediverirdik. O halde şükretsenize. Bir de gördünüz mü o çaktığınız ateşi? Siz mi inşâ ettiniz onun ağacını yoksa biz miyiz inşâ eden? Biz onu hem bir muhtıra kıldık hem de bir istifâde. Alandaki muhtaçlar için." (Vâkıa sûresi, 56/58-73)

Azıcık akıl sahibi bile bu âyet-i celîlelerin mânâlarıyla yer ve göklerin bu acâyip yaradılışlarını, bütün hayvanlarla bitkilerin böyle muntazam bir şekilde varlıklarını düşünürse, bu acâyip emrin ve bu sağlam nizâmın kendiliğinden olmayıp, bunları yaratıp sevk u idâre eden bir yaratıcıya ihtiyâçları olduğunda

aslâ şüphe etmez. Belki insan fıtratı, bütün bu varlıkların O yaratıcının emrinde musahhar olduklarına tereddüdsüz şehâdet eder. Bu sebeptendir ki Allâhu Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de:

«أَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ»

"Yer ve gökleri yaratan Allâhu Teâlâ'nın varlığında şüphe edilir mi?" (İbrâhim sûresi, 14/10) buyurmuştur. İşte Peygamberleri de, insanları Allâhu Teâlâ'yı birlemeye dâvet ve "Lâ ilâhe illallah" demeleri için göndermiştir. Bizim için ayrı bir tanrı, âlem için de ayrı bir tanrı var demek için değil. Çünkü doğuşunda ve gençliğinde insan fıtratında yerleşen, her şeyin bir Allah'ı olmasıdır. Bunun için Allâhu Teâlâ şöyle buyuruyor:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ»

"Eğer onlara, yer ve gökleri kim yarattığını sorarsan, elbette Allah derler." (Lokman sûresi, 31/25) buyurmuştur. Yine Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا

لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

"Yüzünü dîne bir hanîf olarak tut. O Allah fıtratına ki, insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah›ın yaratmasında değişme olmaz; doğru, sâbit dîn odur." (Rûm sûresi, 30/30)

ALLÂH'IN VARLIĞINA AKLÎ DELİLLER

Görülüyor ki Allâhu Teâlâ'nın varlığına, insan fıtratı ve Kur'ân-ı Kerîm'in delîlleri, başka delîl aramaya lüzum bırakmayacak derecede kuvvetli ve açıktır. Fakat biz, kelâmcılara uyarak aklî delîlleri de zikrederek deriz ki: Her **hâdis** (sonradan olan her şey)'in varlığını tercih eden bir yaratıcıya muhtâç olduğu aklen meydandadır. Âlem ise sonradan var olmuştur, o halde âlem de var olmasında bir sebebe muhtâçtır.

Şimdi "hâdis, hudûsunda sebebe muhtâçtır" sözümüz açıktır. Çünkü sonradan ve muayyen zamanda meydana gelen varlıkların, daha evvel olması veya daha sonraya kalmaları aklen câizdir. Şu halde o muayyen zamanda olmasını tercîh eden bir muhassısa ihtiyâcı zarûrîdir. **"Âlem[242] hâdisdir"** sözümüze gelince;

bunun delîli şöyledir: Âlemin her parçası ya durur veya hareket eder, hareket ve sükûnun her ikisi de hâdisdir. Binaenaleyh hâdisden kurtulamayan âlem de hâdisdir. Bu delîlde üç dâva vardır:

1 - "Cisimler, hareket ve sükûndan hâlî değildir" sözümüzdür. Bunun böyle olduğu tefekkür ve düşünceye lüzûm göstermeden zarûrî ve açıkça görülen bir hakîkattir. Çünkü hareketi veya sükûnu olmaksızın bir cismin varlığını düşünen, akıl yolundan çıkıp ahmaklık yoluna sapmış olur.

2 - "Hareket ile sükûn hâdisdir" sözümüzdür. Bunun delîli; hareketin sükûnu, sükûnun hareketi tâkip etmesi ve birinden sonra diğerinin bulunmasıdır ki, görülen ve görülmeyen bütün cisimlerde hüküm böyledir. (Eğer dâima hareket eder veya dâima durur gibi gördüklerimiz varsa bunların da bir gün vaziyetlerini değiştirebileceklerini ve meselâ dâima duran bir dağın deprem gibi sebeplerle hareket edebileceğini ve hareket edenlerin de durabileceklerini akıl tecvîz eder.) Her müteharrikin sükûnunu ve her sâkinin hareketini akıl tecvîz eder. Bu hareket ve sükûndan sonradan gelen sonra olduğu için, evvelkisi de sona erdiği için hâdisdirler. Çünkü ileride Vâcib Teâlâ'nın varlığını isbât bâbında açıklanacağı gibi, kıdemi sâbit olan şeyin ademi muhâldir.

3 - Üçüncü dâvâ "Hâdiselerden kurtulamayan hâdisdir" sözümüzdür. Bunun delîlleri:

Eğer böyle olmasaydı, her hâdisden önce evveli olmayan birçok hâdislerin bulunması gerekir ve eğer o hâdisler sona ermeseydi, yeni hâdislerin varlığına sıra gelmezdi. (Çünkü yeni hâdisin varlığı eskisinin sona ermesine bağlıdır.) Hâlbuki nihâyeti olmayan şeyin sona ermesi muhâldir.

Bunun gibi eğer felekin devâmlı sûrette sonsuz hareketini kabûl etsek, bu hareketlerin sayısı ya tek ya çift veya ne tek ne de çifttir. Veyahut hem tek ve hem çift olmaktan hâlî kalamaz. Fakat ne tek ne çift, hem tek ve hem çift olması nefy ile isbâtı bir araya toplamak olduğundan mümkün değildir. Çünkü bunların birini isbât edince, diğerini nefy etmek; birini nefy edince, diğerini isbât lâzım gelir.

Hareketlerin sayısı çift de olamaz. Çünkü hareket devâm ediyor bir sayı daha ziyâdesiyle tekleşir. Nihâyeti olmayan sayılar böyle bir sayıda nasıl sıkışıp kalabilir.

Tek olması da muhâldir. Çünkü bir daha eklemekle çift olur. O halde âlem havâdisten hâlî değildir. Havâdisten hâlî olmayan her şey hâdis olduğu için âlem de hâdisdir. Hâdis olunca da bir muhdise ihtiyâcı vardır. O da Allah'tır.

İKİNCİ ASIL: KIDEM

Allâhu Teâlâ'nın kadîm ve ezelî olup varlığının evveli olmadığını, ölünün de dirinin de her şeyin evveli olduğunu bilmektir. Bunun deiîli âlemin yaratıcısı olan Zât-ı Akdes, hâdis olsa, O'nun da bir yaratıcıya, O'nu yaratanın da hâdis olan başka bir yaratıcıya... derken başlangıcı bulunmayan muhal bir teselsül lâzım gelir. Bu gibi teselsülden hiç bir hâdis meydana gelemez. Çünkü evveli olmayan hâdislerin bulunması yeni bir hâdiseye engeldir. Zîra eskisi sona ermeden yenisi başlayamaz. Veyahut bu teselsül bir Muhdis-i Kadîm'de nihâyet bulur ki o evveldir dersen, zâten bizim de aradığımız odur. Biz O'na âlemin Sâni'i, Mübdi'i, Bârî'i, Muhdis'i deriz. Hepsi yoktan var etmek demektir.

ÜÇÜNCÜ ASIL: BEKA

Bekadır. Yâni Allâhu Teâlâ'nın ezelî olduğunu bilmek gibi, ebedî olduğunu ve sonu olmayacağını kabûl etmektir. Evvel, âhır, zâhir ve bâtın olan O'dur. Hem ezelî hem de ebedîdir. Çünkü kıdemi sâbit olan şeyin "adem"i muhâldir. Bunun delîli şöyledir: "Kadîm"in yok olması iki sebebin biriyle düşünülebilir:

1 - Bizatihi yok olmak,

2 - Zıddının tesîriyle yok olmak.

1 - Bizâtihi yok olmasına imkân yoktur. Çünkü bizâtihi devâmı düşünülen bir şeyin, bizâtihi yok olması mümkün olsaydı, yokluğu düşünülen bir şeyin de bizâtihi varlığı kabûl edilmek gerekirdi. Hâlbuki bu muhâldir. Binâenaleyh var olmak sebebe muhtâç olduğu gibi, var olan şeyin yok olması da yine bir sebebe muhtâçtır.

2 - Zıddının tesîriyle de bir kadîmin yok olması muhâldir. Çünkü o zıt ya kadîmdir veya hâdisdir. Kadîm olmasına imkân yok. Zîra zıddiyyet ictimâa mânî olduğu için ezelde zıddıyla bulunamazdı. Hâlbuki geçen iki asılda varlığı ve kıdemi isbât edilmiştir. O halde kadîmi yok edecek olan zıddı kadîm değildir. Hâdis olmasına da imkân yoktur. Çünkü kadîmin hâdisden kuvvetli olduğu meydanda olduğu gibi herhangi bir şeyi gelmeden def etmek, var olduktan sonra yok etmekten kolaydır. Binâenaleyh kadîmin zıddı olan hâdis, sonradan var olup kadîmi yok edinceye kadar, o hâdisin zıddı olan kadîm, onun varlığına engel olur da böyle bir hâdis vücûd bulamaz. Demek ki bir hâdisin de kadîmi yok etmesi muhâldir. O halde Allâhu Teâlâ, hem ezelî ve hem de ebedîdir.

DÖRDÜNCÜ ASIL: CEVHER DEĞİLDİR

Allâhu Teâlâ'nın boşluk dolduracak bir cevher olmadığını ve hayyız ve mekândan münezzeh olduğunu bilmektir.

Delîli, hayyızî olan her cevher o boşluğa bağlı olduğu gibi hareket veya sükûndan da hâlî değildir. Hareket ile sükûnun ikisi de hâdisdir. Havâdisden hâlî olmayan her şey de hâdisdir. Bunun için cevher de değildir. Eğer mütehayyiz bir cevherin kıdemi düşünülse bütün cevherlerin kadîm olması lâzım gelirdi. Eğer cevherin mânâsını, gerektirdiği hayz ve levâzımâtını murâd etmeksizin, kadîme cevher diyen olursa, mânâ bakımından değil de yalnız lafız bakımından hataya düşmüş olur. (Çünkü Vâcib Teâlâ'nın böyle bir ismi yoktur.)

BEŞİNCİ ASIL: CİSİM DEĞİLDİR

Allâhu Teâlâ'nın cevherlerden meydana gelmiş cisim olmadığını bilmektir. Çünkü cisim, cevherlerden ve küçük parçalardan meydana gelmiştir. Mütehayyiz bir cevher olmayınca, cisim olamayacağı da meydandadır. Çünkü her cisim, boşluğu dolduran cevherlerden meydana gelmiştir. Cevher ise ayrılmak, toplanmak, hareket, sükûn; şekil ve miktar gibi şeylerden hâlî değildir. Bunlar da hudûs alâmetleridir.

Eğer âlemi yaratanın cisim olduğuna inanmak câiz olsaydı, ay, güneş ve benzeri diğer cisimlerin de ilâh olduğuna inanmak câiz olurdu.

Eğer biri, cevherlerden meydana geldiğini kasdetmeksizin, Allâhu Teâlâ'ya cisimdir (fakat diğer cisimler gibi değil) demek cür'etini gösterirse, bu da cismiyetin mânâsına nefy etmekte isâbet etmekle berâber isimde galat etmiş olur.

ALTINCI ASIL: ÂRAZ DEĞİLDİR

Allâhu Teâlâ'nın cisim ile kaim âraz ve mahalde bulunur halde olmadığını bilmektir. Bunun birinci delîli; âraz bizâtihi kaim olamaz. Belki cisimde bulunur ki cismin ârazdan evvel bulunmasını iktiza eder. Hâlbuki cisim de hâdisdir. Binâenaleyh ezelde tek başına mevcûd olup cisim ve ârazları sonradan yaratan Allâhu Teâlâ'nın, cisme hulûl eden âraz olmasına da imkân yoktur. İkinci delîli; ileride açıklanacağı gibi Allâhu Teâlâ âlimdir, kadirdir, irâde sâhibi bir hâliktir. Bu vasıfların bir ârazda bulunmasına imkân yoktur. Bunlar ancak kendi zâtıyla kaim ve müstakil olan bir varlıkta düşünülebilir.

İşte şu altı esâstan, Allâhu Teâlâ'nın mevcût ve bizâtihi kaim olup, cisim, cevher, âraz olmadığını, ondan başka bütün âlemin, cisim, cevher ve ârazdan ibâret olduğunu öğrenmiş olduk ve anladık ki, O hiç bir şeye benzemediği gibi hiç bir şey de O'na benzemez. Belki O her şeyi sevk u idâre eden bir kayyûm ve ebedî hayat ile hayy olup benzeri olmayan bir varlıktır. Yaratık yaratana, takdîr

edilen takdir edene, resim ressama nasıl benzesin, cisimler ve ârazların hepsi O'nun yaratması ve sanatının eseridir. Artık onların O'na benzemesiyle hükmetmek muhâldir.

YEDİNCİ ASIL: CİHET VE MEKÂNDAN MÜNEZZEHTİR

Zât-ı ilâhînin yön ve mekânı olmadığını ve bunlardan münezzeh olduğunu bilmektir.

Çünkü ana yönler; üst, alt, sağ, sol, ön ve ard olmak üzere altıdır. Bütün bu yönler, Allâhu Teâlâ'nın insanı yaratmasıyla meydana gelmiştir. Çünkü insan için, yere dayanacak bir ayak tarafı bir de onun karşısı olan baş tarafı olmak üzere iki taraf yaratılmıştır. Sonra bunların birine alt diğerine de üst denmiştir. Hattâ tavanda yürüyen karınca her ne kadar bize göre üstte ise de kendine göre ters, yâni altı üstüne gelmiş olduğu halde yürümektedir. Ayrıca, ekseriyetle biri diğerinden kuvvetli olmak üzere insanda iki el yarattı ve kuvvetlisine sağ el, diğerine de sol el adı verildi. Böylece insanda sağ, sol tarafları meydana geldi. Ayrıca insanın iki tarafı daha bulundu, bunların birisi görüp yürüdüğü taraf, buna ön, bunun karşısına da ard denmiştir. Görülüyor ki bunlar, insana nazarandır ve insan ile berâber yaratılmıştır. Eğer insan bir küre şeklinde yaratılsaydı bu yönlerde olamazdı. O halde nasıl olur da ezelî olan Allâhu Teâlâ hâdis olan bunlarla muttasıf olur veya ciheti yok iken nasıl olur da sonradan cihet sâhibi olur? Yoksa âlemi kendi üstünde mi yarattı? Hâşa. Allâhu Teâlâ üstten münezzehtir. Çünkü üst, baş tarafıdır. O'nun ise başı yoktur. Yoksa âlemi altında mı yarattı? Hâşa. Altı da yoktur. Çünkü alt ayak tarafıdır. Allâhu Teâlâ ayaktan münezzehdir. Bütün bunlar Vâcib Teâlâ hakkında aklen muhâl olan şeylerdir. Bunun gibi, ciheti olması ya cevher gibi hayizli olmasını veya cevhere muhtass bir âraz olmasını iktiza eder. Hâlbuki cevher ve âraz olmasının muhâl olduğu yukarıdaki asıllardan anlaşıldığı gibi cihete ihtisâsı da muhâldir.

Eğer yön tâbirinden şu iki mânâdan (yâni hayze hulûl ve cismiyet mânâsından) başka bir şey murâd edilirse, mânânın bunlara delâleti olmakla berâber isim de galat edilmiş olur.

Yine bunun gibi yönü var ve âlemin üstündedir dersen, o vakit âleme muhâzi (mukabil) olması lâzım gelir. Her cismin mukabili ya ondan büyük ya küçük veya onun dengi olur. Bütün bunlar Allah hakkında muhâldir. Çünkü bunlar bir mukaddirin takdirine muhtâçtır. Kâinatı sevk u idâre eden Allâhu Teâlâ bunlardan münezzehtir.

Duâda ellerimizi yukarı kaldırmamız (O'nun yukarıda olması için değil) belki

namazımızın kıblesi Kâbe olduğu gibi, duâmızın kıblesi de semâ olması bakımındandır. Ayrıca burada kendisinden istenilen Zât-ı Kibriyâ'nın azametine, işaret ve kahr u istilâ yönünden her şeyden âlî ve üstün olduğuna da tenbîh vardır.

SEKİZİNCİ ASIL: İSTİVA

Kibriyâlık vasfına münâfi olmayacak, hudûs ve yokluk şâibesi anlaşılmayacak şekilde ve Allâhu Teâlâ'nın murâd ettiği mânâda arş-ı âzamı istivâ ettiğini bilmektir ve Hak Teâlâ'nın:

«ثُمَّ اسْتَوٰى إِلَى السَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٌ»

"Sonra da duman şeklindeki semâyı istivâ etti." (Fussilet sûresi, 41/11) kelâmından murâd olan da budur ki, o da kahr u istilâ yâni onları sevk u idâresine, hâkimiyetine almaktır. Nitekim şâir, Irak'ı istilâ eden **Bişr bin Mervân** hakkında: *"Kılıç kullanmadan, kan dökmeden Irak üzerine istivâ etti,* (onu hâkimiyetine aldı)" dediği gibidir. Ehl-i hak bu âyet-i celîleyi böylece tevîl etmek mecbûriyetindedir. Nitekim ehl-i bâtılın:

«وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ»

"Nerede bulunursanız O sizinledir." (Hadîd sûresi, 57/4) âyet-i celîlesini ilim ve ihâta ile, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ»

"Mü'minin kalbi Rahman'ın iki kudret parmağı arasındadır."[243] hadisini (yâni burada İsba' lafzını) kudret ve kahr ile yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللّٰهِ فِي أَرْضِهِ»

"Hacer-i Esved, yeryüzünde Allâhu Teâlâ'nın yemînidir."[244] hadîsindeki sağ el mânâsında olan **"Yemîn"** kelimesini de teşrîf ile tevîl etmişlerdir. Çünkü "Yemîn" zâhir mânâsı üzerinde kalsa istivâdan ve istikrar -yerleşmek- murâd olsa, Allâhu Teâlâ'nın cisim olması lâzım gelirdi. Bu cisim ya arştan küçük ya büyük veya arşa eşit olur. Bunların hepsi muhâl, muhâle müeddî olan her şey de muhâldir.

DOKUZUNCU ASIL: RÛYET (GÖRÜLMEK)

Allâhu Teâlâ sûret ve miktardan, yön ve cihetten münezzeh olduğu halde Hak Teâlâ:

«وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ»

"O günde yüzleri nûrlu olduğu halde Allah'a nazar ederler." (Kıyâme sûresi, 75/22, 23) buyurmuştur.

Fakat Allâhu Teâlâ'nın:

«لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

"O'nu gözler görüp anlayamaz fakat O gözleri görür." (En'âm sûresi, 6/103) ve yine Mûsa aleyhisselâma hitâben:

«لَنْ تَرَانِي»

"Elbette beni göremezsin." (A'râf sûresi, 7/143) âyet-i celîlelerini tasdîk için, dünyada görülmez demişlerdir.

Ne olurdu? (Görülmesi bâbında) Allâhu Teâlâ'nın sıfatlarından Hz. Mûsa'nın bilemediğini, (rûyeti inkâr eden) Mu'tezile'nin nereden öğrendiğini ve (onlara göre) muhâl olan rûyeti Hz. Mûsâ'nın nasıl istediğini bilseydim?

Şüphesiz cehâleti (hâşâ) Mûsâ aieyhisselâma ve diğer peygamberlere isnâd etmekten, bu gibi câhil bid'atçilere isnâd etmek çok daha iyidir.

Rûyet âyetini yâni **"İlâ rabbihâ nâzıre"** âyetini zâhiri üzerine bırakıp tevîl etmemek ise muhâle müeddî olmadığı içindir. Çünkü görmek, bir nevi keşif ve ilimdir. Şu kadar ki bilgiden daha açıktır. Cihette olmadığı halde bilinmesi câiz olduğuna göre yine cihette olmayarak görülmesi de câizdir. Yine bunun gibi kendisi cihetten münezzeh olduğu halde yaratıkları gördüğü gibi aynı şekilde mahlûkatın da onu görmesi câizdir. Yine bunun gibi şekil ve sûretsiz bilindiği gibi şekil ve sûretsiz de görülebilir.

ONUNCU ASIL: VAHDANÎYYET (BİR OLMAK)

Allâhu Teâlâ'nın bir olup ortağı ve eşi olmadığını, tek olup dengi bulunmadığını bilmektir.

Halk (yaratma) ve ibdâda tek, îcad ve ihtirâda ise birdir. Kendine benzeyecek ve müsâvî olacak bir benzeri olmadığı gibi, kendisiyle münâzaa ve muâraza

edecek bir zıddı da yoktur. Bunun delîli:

«لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا»

“Eğer yer ve göklerde Allah’tan başka bir ilâh olsaydı bütün kâinat fâsid olur, hiç bir şey olamazdı.” (Enbiyâ sûresi, 21/22) âyetidir.

Bunun açıklaması: Eğer iki ilâh farz edilse, bunlardan biri bir emir verdiğinde ikincisi bu emre bağlanmak zarûretinde ise mağlup ve âciz olduğu için ilâh olamaz. Yok eğer müdâfaaya kadir, muhalefete muktedir ise o zaman birincisi âciz olduğu için ilâh olamaz. (Çünkü ikisinin dâima ittifak hâlinde olmaları mümkün değil ve zâten dâima ittifak hâlinde olurlarsa ikiye yine lüzûm kalmaz.) O halde Allah birdir.

Allahu Teâlâ’nın zât ve sıfâtından başka her şeye (Allahu Teâlâ’nın varlığına alâmet olduğu için) âlem denir.

Yukarıda geçti.

Yukarıda geçti.

İKİNCİ RÜKÜN: ALLÂH’IN SIFATLARINI BİLMEK

BİRİNCİ ASIL: KUDRET

Âlemi yoktan var eden Allâhu Teâlâ’nın kadir ve:

«وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

“O’nun her şeye gücü yeter.” (Mâide sûresi, 5/120) kavlinde sâdık olduğunu bilmektir. Çünkü âlem çok mükemmel, intizâmlı ve muvâzeneli bir sanat eseridir. Sağlam dokunmuş, çiçekleri yerli yerinde mükemmel bir kumaşı gören kimsenin, bunu bir ölü veya âciz bir kimse dokudu demesi akılsızlık ve ahmaklıktan başka bir şey olmadığı gibi bu “Sun-i Bedî”’in Sâni’i de her şeye kadirdir.

İKİNCİ ASIL: İLİM

Bütün mevcûdâta âlim olup ilmi her şeyi ihatâ ettiğini bilmektir. Yerde ve gökte zerre miktarı hiç bir şey O›nun ilminden hâriç kalmaz ve:

«وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

“O her şeyi bilir.” (Bakara sûresi, 2/29) kavlinde sâdık ve bunun doğruluğunu:

«أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

“Yaratan bilmez mi? O’nun ilmi lâtif olduğu için her şeyi bilicidir.” (Mülk sûresi, 67/14) âyeti ile irşâd etmektedir.

En küçük şeyde bile olsa lâtif ve düzenli mahlûkatının böyle mükemmel oluşu, Sâni’inin ilmine delâlet etmesinde şüphe bırakmayacağı için ilmine, yaratmasıyla delîl gösterip seni irşâd etmiştir.

Allâhu Teâlâ’nın delîli, hakîkata hidâyet eden delîllerin en üstünüdür.

ÜÇÜNCÜ ASIL: HAYAT (DİRİ OLMAK)

Allâhu Teâlâ’nın hayat sâhibi, diri olduğunu bilmektir. Çünkü ilim ve kudreti olan kimsenin hayatta olması zarûridir.

Eğer cansız olduğu halde kudretli, bilgin, tedbîr sâhibi bir varlık kabûl edecek olsak, o zaman bütün canlıların hareket ve sükûnları sırasında ve hattâ her sanat sâhibinin hayatında bile şüpheye düşmek câiz olurdu ki bu, cehâlet bataklığına saplanmaktan başka bir şey değildir.

DÖRDÜNCÜ ASIL: İRÂDE

Allâhu Teâlâ'nın işlerinde irâde sâhibi olduğunu bilmektir. Her varlık O'nun dilemesine dayanır ve O'nun irâdesinden doğar. Mübdî' (yoktan var eden), Mudî' (yok edip tekrar var eden) O'dur; dilediğini yapar. Nasıl irâde ki, kendisinden sâdır olan bütün ef'âlin zıddı da sâdır olabileceği gibi zıddı olmayanların da daha önce veya daha sonra yaratılması mümkün idi. Çünkü kudretin iki zıd ve iki vakit ile ilgisi birdir. Bunların bir tarafını tercih edecek bir kuvvet lâzımdır ki, bu da irâdedir. Eğer "İlmin irâdeye ihtiyâcı yoktur. O şeyin hangi vakitte olacağını biliyorsa o şey o vakitte olur" dersen, o zaman kudrete de ihtiyâcı olmaması lâzım gelir. İlminin taalluk ettiği vakitte kudretsiz olarak o iş oldu demenin de câiz olması lâzım gelir ki, bu da bâtıl; o da bâtıldır. Allâhu Teâlâ'nın ilmi olduğu gibi kudret ve irâdesi de vardır.

BEŞİNCİ ASIL: SEMÎ VE BASAR (İŞİTMEK VE GÖRMEK)

Allâhu Teâlâ'nın işitip gördüğünü yâni semî ve basîr olduğunu bilmektir.

Rûyetinden, hatırda geçenlerden, vehmin ince düşüncelerine vehimde düşünce inceliklerine varıncaya kadar hiç bir şey saklanamaz. İşitmesinden de karanlık gecede, yalçın kaya üzerinde yürüyen kara karıncanın ayak şamatasına varıncaya kadar hiç bir şey gizlenemez.

Nasıl semî, basîr (işitici görücü olmasın, bütün yaratıklarda bulunan görmek ve işitmek birer olgunluk ve kemâldir; noksanlık değildir. Nasıl olur da yaratık yaratandan mükemmel olur, masnû, Sâni'den muntazam olur?

«لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا»

"Ey baba! Görmeyen, işitmeyen ve senden hiç bir şey kaldırmayan şeye niçin tapıyorsun?" (Meryem sûresi, 19/42) sözü nasıl delîl olabilirdi?

Eğer kendi mâbudu hakkında da hüküm böyle olsaydı, onun delîli çoktan çürüyecekti ve Allâhu Teâlâ'nın:

«وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ»

“İşte bunlar, kavmi üzerine çekmek için İbrâhîm’e verdiğimiz delîllerimizdir.” (En’âm sûresi, 6/83) kavl-i şerifi de doğru olmayacaktı.

O zaman el ve ayaksız fâil, kalp ve dimağsız âlim olduğunu kabul ettiğimiz gibi, göz ve kulaksız görücü ve işitici olduğunu da kabul etmemiz lâzım gelirdi. Çünkü aralarında fark yoktur.

ALTINCI ASIL: KELÂM

Allâhu Teâlâ’nın söylemesi olduğunu bilmektir. Kelâm sıfat-ı zâtî ile kaim olup harf ve savt cinsinden değildir. Varlığı başkasının varlığına benzemediği gibi kelâmı da başkasının sözüne benzemez. Gerçekte kelâm, içeride hazırlanandır. Bâzı işâret ve hareketler, o mânâya delâlet ettiği gibi ses ve harfler de o mânâya delâlet içindir. İşte bu mânâda bâzı câhiller şüpheye düştü ise de şâirler şaşırmadı. Nitekim şâirlerden bir tanesi *“Söz kalptedir; lisân onun tercümânıdır.”* demiştir. Kim ki “Dilim hâdistir fakat hâdis olan kudretim ile dilimde hâdis olan, (Allah Kelâmı) kadîmdir” diyemedi ve buna akıl erdiremedi ise onun aklından ümîdini kes ve lisânı ona hitâbtan men et. Kadîm demek, kendisinden evvel bir şey olmayan demek olduğunu anlamayan ve “Bismillâh”ın “B”sinin “S” harfinden evvel geldiğini ve “B” den sonra gelen “S” harfinin kadîm olamayacağını bilmeyen kimseye sakın iltifât etme. Bâzı kulları hidâyetten uzaklaştırmakta Allâhu Teâlâ’nın sır ve hikmeti vardır. Kulun (kendi irâdesiyle) Allâhu Teâlâ’nın sapıttığına hidâyet yoktur. Dünyada Mûsâ aleyhisselâmın ses ve harf olmayan Allah kelâmını duyduğunu kabûl edemeyenler âhirette de cisim ve renk olmayan bir mevcûdu görmeyi inkâr edebilirler.

Eğer kemiyyet, miktar, cisim ve renk olmayan ve şimdiye kadar kimseye görülmeyen bir şeyin görülmesine aklı ererse, gözle düşündüğünü kulakta da düşünebilir ve göz, renk ve cisim olmayan şeyi görebildiği gibi kulak da ses ve harf olmayan sözü duyabildiğini kabûl eder. Allâhu Teâlâ’nın bütün mevcûdâta şâmil, tek bir ilme sahip olduğunu kabûl edenler, bütün ibâreleriyle delâlet olunan ve zâtına mahsûs tek bir kelâm sıfatı olduğunu da kabûl ederler. Eğer yer, gökler, cennet ve cehennemin mercimek kadar olan göz bebeğine girmediği halde oradan göründüklerine, kâğıda girmediği halde küçük bir kâğıtçıkta yazıldıklarına, kalbe girmedikleri halde kalbin en küçük köşesinde mahfûz olduklarına akıl erdirirse, bilsin ki kelâmın dil ile okunup mushaflarda yazılması ve kalpte ezberlenmiş olması zât-ı kelâmın bunlara girmesiyle değildir.

Zîra sahifelerdeki yazılara kelâmın zâtı gireydi, Allah lâfza-i celâli yazısına da Allâhu Teâlâ’nın zâtının girmesi iktizâ ederdi. Bunun gibi “Ateş” yazdığımız

zaman oraya da sıcaklık girip kâğıdı yakması iktizâ ederdi. Hâlbuki böyle olmadığı meydandadır.

YEDİNCİ ASIL: İLÂHÎ SIFATLARIN KADÎM OLMASI

Zâtıyla kaimdir ve diğer sıfatları kadîmdir. Zîra Allâhu Teâlâ'nın, değişikliğe uğrayan havâdise mahâl olması muhâldir. Belki zâtına vâcib olan kıdem, sıfatları hakkında da vâcibtir. Değişiklik ona ârız olmaz, hâdisât ona giremez, ezelde övülen sıfatlarla mevsûf olduğu gibi ebedde de yâni gelecekte ve her dâim aynı olup değişiklikten münezzehtir. Zîra hâdisâta sahne olan, hâdis olmaktan kurtulamaz. Hâdisten kurtulamayan her şey hâdisdir. Cisimlerde hudûs niteliğinin yerleşmesi, vasıfları bozulup değişikliği kabûl etmelerindendir. Cisimlerin hâlikı, bu değişikliği kabûlde, onlar ile nasıl müşterek olur? İşte Allâhu Teâlâ'nın kelâmının kadîm ve zâtıyla kaim olması bu esas üzerinedir. Hâdis olan, o mânâya delâlet eden, harf ve seslerdir.

Yine henüz doğmamış bir çocuğu, babasının okutma arzûsu olduğunu ve baba ile kaim olan bu arzûnun, çocuk doğduktan sonra büyüyüp babasının bu isteğini anlamak sûretiyle onunla memûr oluncaya kadar devâm edeceğini kabûl eden kimse, ezelde **"Nalınlarını çıkar."** fermân-ı ilâhîsi de Allah'ın zâtıyla kaim olup hiç değişmeden devâm eden talebine delâlet ettiği Mûsâ aleyhisselâmın bununla memûr olması ise yaratıldıktan ve bu kadîm kelâmı duyup bildikten sonra olduğunu da kabûl eder.

SEKİZİNCİ ASIL: İLİM SIFATININ KIDEMİ

Allâhu Teâlâ'nın ilmi kadîmdir; Zât ve sıfâtıyla dâima âlimdir. Yeni yaratıklarıyla bilgisi değişmez. Belki ilm-i ezelî ile her şeyi olduğu ve olacağı gibi bilir. Zîra biz, güneş doğarken bir kişinin geleceğini bilsek, bu bilgimiz gün doğuşuna kadar devâm eder; bir yenisi yerine gelmez. Bunun gibi Allâhu Teâlâ'nın ezeldeki ilminde de değişiklik olmaz.

İşte Allâhu Teâlâ'nın ilminin kadîm olmasını böyle anlamak lâzımdır.

DOKUZUNCU ASIL: İRÂDENİN KIDEMİ

Allâhu Teâlâ'nın irâdesi kadîmdir. Ezelî olan ilmine uygun olarak muayyen zamanlarda olacak şeylere yine ezeldeki irâdesi taalluk eder.

(Bu taalluk, hâriçte vücûdu olmayan îtibârî bir sıfattır.) Zîra irâdesi hâdis olsaydı havâdise mahâl olması lâzım gelirdi. Eğer irâdesi zâtında değil de başka yerde tecellî etseydi o vakit kendisi değil, başkası irâde etmiş sayılırdı. Nitekim

başkasının hareketiyle senin müteharrik sayılamayacağın gibi. Eğer irâdeyi hâdis kabûl edersek, o irâde de diğer bir irâdeye muhtâç derken, muhâl olan teselsül lâzım gelir. Eğer irâde, irâdeye muhtâç değil dersen, âlemin de irâdesiz olması lâzım gelirdi (ki bu da bâtıldır).

ONUNCU ASIL: İLİM VE İRÂDESİNİN KADÎM OLDUĞU

Allâhu Teâlâ'nın bütün vasıfları yalnız zâtı ile değil kadîm olan sıfatlarıyladır. Meselâ, ilim sıfatı ile âlim, hayat sıfatı ile hayy, kudret sıfatı ile kadir, irâde sıfatı ile mürîd, semî sıfatı ile işitici, basar sıfatı ile basîr gibi. İlim sıfatı olmadan âlimdir demek, malsız zenginlik, âlimsiz ilim, mâlûmatsız âlim, demek gibi olur. Çünkü **katil**, **katl**, **maktûl** (öldüren, öldürmek ve ölen) birbirinden ayrılmadığı yâni bunlardan biri bulunmadan diğeri olamayacağı gibi, **ilim**, **âlim**, **mâlûm** (bilgi, bilen ve bilinen) de birbirinden ayrılmaz. Katil, ölen ve öldürmek işi olmadan düşünülmeyeceği gibi, maktûl de öldürücü ve öldürmek işi olmadan bulunamaz. Bunun gibi ilimsiz âlim, mâlûmatsız ilim ve mâlûmatsız âlim de düşünülemez. Binâenaleyh âlimin ilimden infikâkini tecviz eden, yine âlimin malûmdan ve ilmin de âlimden ayrılmasını tecvîz etmesi lâzım gelir. Çünkü aralarında fark yoktur. (Hâlbuki bunlar akıl ve mantığın kabul etmeyeceği şeylerdir. O halde Allâhu Teâlâ ezelde bu sıfatlar ile muttasıftır.)

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: ALLÂHU TEÂLÂ'NIN EF'ÂLİNİ BİLMEK

KULLARIN BÜTÜN İŞLERİNİ ALLAH'IN YARATMASI

BİRİNCİ ASIL

Âlemde hâdis olan her şeyin, Allâhu Teâlâ'nın yaratması ve icâd etmesiyle olduğunu bilmektir. Allâhu Teâlâ'dan başka yaratıcı ve icâd edici yoktur. Her şeyi icâd eden O'dur. Yaratıkları ve işlerini yaratan O, kudret ve hareketlerini îcad eden yine O'dur. Kulların bütün işleri, O'nun yaratması ve kudretinin tecellîsi iledir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»

"Her şeyin hâliki O'dur." (Ra'd sûresi, 13/16)

Diğer âyette:

«وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ»

"Sizi ve yaptıklarınızı yaratan Allah'tır." (Saffât sûresi, 37/96)

Başka bir âyette:

«وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ أَلَا
يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

"Sözünüzü gizleseniz de açıklasanız da hepsi bir. O sînelerde olanları da bilir. Yaratan bilmez olur mu? O'nun ilmi latîf olduğu için her şeyi bilicidir." (Mülk sûresi, 67/13-14) buyurmuştur.

Her şeyi bildiği için, kullarına, sözlerinde işlerinde gizli ve alenî hâllerinde, hattâ gönüllerinden geçenlerden bile sakınmalarını emretmiştir. İlmine de, yaratmasıyla delîl çekmiştir. Neden kulların işlerinin yaratıcısı olmasın? Hâlbuki kudreti tam ve kusursuzdur. O'nun kudreti kulların hareketine taalluk eder, hareketler ise birbirine benzer; kudretin onlara taalluku bizâtihidir. Yekdiğerine benzeyen bu benzerliklerin bâzılarına taalluk edip, bâzılarına taalluk etmemesini gerektiren sebep ne olabilir? Yahut bir hayvan, îcad etmekte nasıl müstakil olabilir? Örümcekten, arıdan ve benzeri diğer hayvanlardan akıllara durgunluk verecek ince sanatlar nasıl meydana gelebilir? Kendisinden

meydana gelen işlerin mâhiyetini bütün incelikleriyle bilemeyen bir hayvan nasıl icadında müstakil olur da her şeyi kemâle erdiren Allâhu Teâlâ olamaz. Bu, çok uzak bir şeydir. Görünür görünmez âlemlerde tek kudret sâhibi, yer ve göklerin yaratıcısı Allâhu Teâlâ'dır. Bütün mahlûklar ise O'nun karşısında hor ve hakîrdirler.

İKİNCİ ASIL: KULUN KESBİ

Kulların işlerini Allâhu Teâlâ'nın yaratması, kesb (kazanç) yolu ile bu işleri onların kudretinde olmaktan çıkarmaz. Belki kudreti ve kudret sahibini; ihtiyarı ve ihtiyar sahibini de Allâhu Teâlâ yaratmıştır. Kudret, Allâhu Teâlâ'nın yaratmasıyla, kulun vasfıdır. Fakat kesbi değildir. Hareket ise Allâhu Teâlâ'nın yaratmasıyla, insanın hem kesbî ve hem de sıfatıdır. Zîra hareket, insanın sıfatı olan kudreti ile yaratılmıştır. Demek ki hareketin, kudret denen diğer bir sıfata nispeti vardır. Bu nispet îtibâriyle de kesb adını alır ve işte bundan cebr (kul işinde mecbûr olmak) lâzım gelmez.

Çünkü insan ihtiyârî hareket ile ızdırârî hareketi birbirinden ayırır. (İnsanın elini kendi isteğiyle sallamasıyla, titrek adamın elinin sallanması arasındaki fark meydandadır.) Cebir lâzım gelmediği gibi, insan fiilinin hâlikı olmak da lâzım gelmez. Çünkü insan, hareketinin sayılarını, parçalarını bütün teferruâtıyla bilemez. Binâenaleyh sırf ızdırar ve sırf ihtiyâr tarafları bâtıl olmakla îtikatta îtidâl tarafı kalmıştır. O da kulların fiilleri yaratmak bakımından Allâhu Teâlâ'nın kudretinde, kesb ve ihtiyâr bakımından kulun kudretinde olmasıdır.

Kudretin takdîr edilecek şeye taallukunun, yalnız îcâd tarîkıyla olması şart değildir. Çünkü âlem henüz yaratılmamış iken kudret-i ilâhiyye ezelde âleme taalluk etmiştir. Şeyi îcâd edeceği zaman kudret, ilk taalluktan başka bir nevi ile o şeye taalluk eder ve o da olur. Bu ifâde ile kudretin taalluku, takdir edilen şeyin var olmasına bağlı olmadığı anlaşılmış olur.

ÜÇÜNCÜ ASIL: KULUN İŞİNİ ALLAH'IN İRÂDE ETMESİ

Kulun işi her ne kadar kendi kesbi ise de, Allâhu Teâlâ'nın irâdesinden çıkamaz. Görünür görünmez âlemde göz açıp yummak, gönüllerin meyilleri ve gözlerin bakışlarına varıncaya kadar her şey Allâhu Teâlâ'nın kazâ[245] ve kaderiyle irâde ve dilemesiyledir.

Hayır, şer, menfaat, mazarrat, îmân, küfür, ilim, inkâr, kurtuluş, hüsrân, azgınlık, doğruluk, tâat ve isyân, şirk ve îmânın hepsi O'ndandır. Hükmünü bozacak, kazâsını reddedecek bir kuvvet yoktur. Dilediğini (irâdesini fenâlığa

sarf edenleri) sapıtır, dilediğini (irâdesini iyiliğe sarf edenleri) hidâyet eder. Yaptığından sorulmaz, diğerleri mesûldür. Buna, bütün ümmetin ittifak ettikleri: “Allâhu Teâlâ’nın dilediği olur, dilemediği olmaz.” sözleri şâhittir. Ayrıca Allâhu Teâlâ’nın:

«أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا»

“Allah dilese insanları hep hidâyette kılardı.” (Ra’d sûresi, 13/31) ve yine

«وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا»

“Dilesek herkese hidâyeti verirdik.” (Secde sûresi, 32/13) âyetleri bunun açık şâhididir.

Akıldan delîli: Eğer günâh ve cürümler, Allah’ın irâdesi dışında kalırsa, Allâhu Teâlâ’nın düşmanı olan mel’ûn şeytanın irâdesine uygun olmaları ve onun irâdesiyle olan işlerin de Allâhu Teâlâ’nın iradesiyle olan işlerden fazla olması gerekir. Nolaydı bileydim, aklı başında bir Müslüman nasıl olur da bir memleket reisinin bile kabûl etmeyeceği bu düşük rütbeye, celâl ve kerem sâhibi Allâhu Teâlâ’yı düşürmeyi câiz görür? Zîra kendisinden ziyâde hasmının müessir olduğu, bir muhîtin riyâsetini kimse kabûl etmez ve riyâsetten sarf-ı nazar eder. İsyân, ibâdetten çoktur. Bu bid’at sâhibine göre bütün günâhlar Hak Teâlâ’nın irâdesi hilâfınadır. Bu ise zâfiyet ve âcziyetin son haddidir. Kâinatı sevk u idâre eden Allâhu Teâlâ âcziyet ve zâfiyetten münezzeh ve bu gibi zâlimlerin söylediklerinden âlîdir. Kulların işleri Allâhu Teâlâ’nın yaratmasıyla olduğu anlaşılınca, irâdesiyle olduğu da yerleşmiş oldu. (Şu kadar fark ile ki; hayra rızâsı var, şerre rızâsı yoktur.)

Mâdem ki, “Hayrı irâde ettiği gibi şerri de irâde ediyor, o halde murâd ettiğinden nehyedip murâd etmediği ile nasıl emrediyor?” denirse deriz ki; Emir başka, irâde başkadır. Bunun içindir ki emrine itâat etmediğinden hizmetçisini döven bir efendiye sultanın tâzir etmesi üzerine, hizmetçisinin itâat etmediğini göstermek üzere sultanın huzûrunda: “Şu atı eğerle.” diye emreder. Gâyesi o işi yaptırmak değil, emrine itâat etmediğini göstermektir. Zîra emredip vaziyeti sultana göstermese mâzereti makbul olmazdı. Eğer maksadı onun itâati olsa kendi aleyhinde olurdu (demek emir irâdeden ayrılabilir.) Bunun gibi Allâhu Teâlâ da memûr olanın kendisine uymadığını göstermek için murâd etmediği şey ile de emreder.

DÖRDÜNCÜ ASIL: YARATMA VE ÎCADIN ALLÂH’IN FAZLIYLA OLMASI

Allâhu Teâlâ’nın yaratması, yoktan var etmesi ve insanları selâhiyetli kılıp mükellef tutması kendi fazl ve ihsânıdır. Ne teklif ne de yaratmak O’na vâciptir.

Mûtezile[246] maslahata riâyet için bunları Allah üzerine vâcip tanımışlardır. Mûtezile’nin bu görüşleri muhâldir. Zîra vâcip kılan, emreden, nehyeden O’dur. Nasıl olur da kendisi borçlanmaya hedef ve lüzûma muhatap olur? (Yâni Allâhu Teâlâ’yı mesûl tutmak için kendisinden üstün bir hâkimin bulunması lâzım ki, bu olamaz.) Aynı zamanda vâcipten murâd iki emrin birisidir.

Birincisi: Terkinde âtîsi için zarar düşünülen bir işi yapmaktır. Âhirette ateş ile azâb olmamak için kul üzerine vâcib olan Allah’a itaattir denildiği gibi. Veyahût yapmamasında peşinen zarar olan bir işi yapmaktır. Ölümden korunmak için susayan adam’ın su içmesi lâzımdır, denildiği gibi.

İkincisi: Yokluğu, muhâle müeddî olan şeyi murâd etmektir. Mâlûmun vücûdu vâcibdir denildiği gibi. Yâni Allâhu Teâlâ’nın, olacağını bildiği her şeyin olması vâciptir. Zîra olmaması ilm-i ilâhînin -hâşa- cehâlet olmasını gerektiren muhâli istilzâm eder. (İşte vâcip bu iki mânâda kullanılır.)

Eğer Mûtezile, birinci mânâsıyla yaratmak Allâhu Teâlâ’ya borçtur derse, Allâhu Teâlâ’yı ya peşîn veya gelecekte zararlandırmış olur ki (bu küfürdür). Eğer ikinci mânâyı kastediyorsa yâni Allâhu Teâlâ’nın ilminin değişmesi mânâsında ise bu kabulümüzdür. Çünkü ilm-i ilâhî bir şeyin olmasına taalluk edince bunun olması zarûrîdir. Bu değişmez vâcipten üçüncü bir mânâ kastediyorlarsa böyle bir mânâ bilmiyoruz.

“Kulların menfaatine riâyet, Allah’a vâciptir” sözü ise bâtıl ve aslında çürüktür. Çünkü kulların hakkında yarayışlı olanı yapmamaktan zarar görmeyeceğine göre, hakkında vâciptir demenin bir mânâsı kalmaz.

Eğer kulların hakkında yarayışlı olanı yaratmak Allâhu Teâlâ’ya borç olsa idi, onları cennette yaratması gerekirdi. Ancak dünyada yaratıp onları hatâlarla karşılaştırmak, sonra onları hatâlarından dolayı hesaba çekmek gibi ikaba hedef tutmakta akıl sahipleri için, gıpta edilecek taraf yoktur. (Bütün bunlar, kullar için faydalı olan şeyi yaratmanın Allah’a borç olmadığını açıkça gösterir.)

BEŞİNCİ ASIL: TEKLÎF-İ MÂ LÂ YUTAK

Allâhu Teâlâ’nın, güç yetiremedikleri şeylerle insanları mükellef tutmasının câiz olmasıdır. Mûtezile bunu kabûl etmez. Hâlbuki eğer güç yetiremedikleri şeylerle teklif câiz olmasaydı, bu gibi teklifin kaldırılmasını istemek boş bir şey

olurdu. Hâlbuki bunu istediler ve dediler ki:

«رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ»

“Ey Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyleri bize yükleme.” (Bakara sûresi, 2/286)

Ve yine Allâhu Teâlâ Peygamberine, Ebû-Cehil’in îmân etmeyeceğini bildirdikten sonra kendisini bütün sözlerinde tasdîk etmesi için Ebû-Cehil’e emretmesini, Allâhu Teâlâ Peygamberimiz (s.a.v.)’e emretmiştir. Hâlbuki sözlerinden birisi de Ebû-Cehil’in onu tasdîk etmeyeceğini söylemesidir. Kendisini tasdîk etmeyeceği şeyde nasıl tasdîk etsin bunun vücûdu muhaldir. [247]

ALTINCI ASIL: YARATIKLARI ELEMLENDİRMENİN CEVÂZI

Geçmiş günâhı ve gelecek sevâbı olmadan Allâhu Teâlâ hiç karşılıksız dilediğine azâb etmesinin câiz olmasıdır.

Mûtezile, karşılıksız cezâyı zulüm sayarak, Allah hakkında bunu kabûl etmezler. Hâlbuki O mülkünde tasarruf ediyor; mülkünde tasarruf etmesinde zulüm düşünülemez. Çünkü zulüm, izni olmadan başkasının mülkünde tasarruftur. Allâhu Teâlâ hakkında bu muhâldir. Çünkü mülkün ondan başka sâhibi yok ki, orada tasarrufu zulüm olsun. Cürümsüz elemlendirmenin câiz olduğuna, bu gibi hâdiselerin bulunması delîldir. Meselâ geçmiş hiç bir kusuru yokken hayvanâta insanlar vâsıtasıyla yapılan eziyetler ve nihâyet kesilmeleri onlara karşılıksız eziyettir.

Eğer, Allâhu Teâlâ onları diriltecek ve burada çektikleri elemin mükâfatını alacaklardır ve bu da Allâhu Teâlâ’ya vâciptir dersen. Deriz ki; çiğnenen her karıncayı, ezilen sinek ve benzeri şeyleri diriltip mükâfatlandırmak Allah’a vâciptir zanneden, akıl ve mantık dışına çıktığı gibi, şerîatin de hâricinde kalır. Çünkü bu iddianın makbul bir dayanağı olmadığı gibi sağlam bir menkûle de istinâd etmez. Çünkü “Bunları diriltip mükâfatlandırmak, Allah’a vâciptir” demekten gâye, bunun terkinden Allah zarar görür demek ise bu muhâldir. Yok eğer vâcipten, şu mânâlar dışında başka bir mânâ kastediliyorsa, vâcip için böyle bir mânânın bilinmediği yukarıda açıklanmıştır.[248]

YEDİNCİ ASIL: ASLAH OLANA RİÂYETİN ALLAH’A BORÇ OLMAMASI

Allâhu Teâlâ kulları hakkında dilediğini yapar, kulları için aslah olana riâyet etmek ona borç değildir. Nitekim dördüncü asılda, Allah üzerine hiç bir şeyin vâcip olmadığını ve O'nun hakkında vücûbun düşünülemeyeceğini söylemiştik. O yaptıklarından sorulmaz, fakat diğerleri yaptıklarından mesuldür. Kulun hakkında aslah olanı yaratmak Allah'a vâciptir diyen Mûtezile, birisi küçük diğeri büyük olduğu halde ölen iki Müslüman'ın, kıyâmette farazî olarak cereyân edecek olan aşağıdaki münâzaralarına acaba ne cevap verebilirdi. Tabiî büyük olarak ölen iyi amellerde bulunduğu için üstün dereceler vermek sûretiyle, onu sabîye tercih etmek Allah'a vâciptir. Buna göre sabî:

– "Ya Rab! Niçin bunu benden üstün yaptın?" Allâhu Teâlâ:

– "O büyüdü ve iyi amellerde bulundu. Onun için." Sabî:

– "Beni öldüren sen değil mi idin? Hâlbuki sana vâcip olan beni de yaşatıp iyi ameller yapmak ile bu dereceyi almam idi. Niçin beni tez öldürdün de onu çok yaşattın? Bu yaptığın adalete uygun değildir." Allâhu Teâlâ:

– "Yaşasaydın küfr ü isyân ile azacağını bildiğim için seni küçük yaşta öldürmekle hakkında yarayışlı olanı yaptım." der.

Buraya kadarı Mûtezile'nin Allah tarafından öne sürecekleri bir mazeret olabilir. Fakat bu sırada cehennemin derekelerinde kıvranan mücrimler:

– "Ya Rab! Bizim şirk ü isyân edeceğimizi biliyordun. Hâlbuki biz şu çocuktan daha düşük dereceye de râzı idik. Niçin bizi küçük yaşta öldürmedin?" derlerse acaba kendilerine ne cevap verilirdi? Bu vaziyet karşısında bize vâcip olan umûr-ı ilâhiyenin Mûtezile'nin, terâzisi ile tartılmaktan âlî olduğunu katî olarak bilmektir.

Şâyet "Allâhu Teâlâ kulları hakkında aslah olan şeylere riâyete muktedir olduğu halde, azâp sebeplerini onlara musallat edip haklarında hayırlı olana riâyet etmemesi hikmete uygun düşmeyen kabîh bir hareket değil midir?" dersen deriz ki; "Kabîh gâyeye uymayan şeydir." Hattâ çok kere gâyesine uygun olduğu için birisine göre **hasen** (güzel) olan, gâyesine uymadığı için diğerine göre **kabîh** (çirkin) olabilir. Nitekim öldürülen kimselerin velîleri bunu çirkin bir hareket sayarken. Düşmanları güzel kabûl ettiği gibi.

Eğer kabîh demekle "Allâhu Teâlâ'nın gâyesine uygun değildir." kastedilirse bu muhâldir. Çünkü ilâhî işler, ağraz ile muallel değildir.[249] Bu bakımdan Allâhu Teâlâ'dan kabîh düşünülemez. Nitekim başkasının mülkünde tasarrufu düşünülmediği için kendisine zulüm isnad edilemediği gibi.

Eğer kabîh demekten başkasının gâyesine uymadığı kastediliyorsa, bunun Allâhu Teâlâ üzerine muhâl olduğunu niçin söylüyorsunuz? Bu öyle kuru bir

iddiadır ki farazî olarak anlattığımız cehennem halkının muhasemesi bunun aleyhine şehâdet etmektedir.[250]

Bundan sonra (Allâhu Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından olan) "hakîm demek, eşyanın hakîkatini bilen ve irâdesine uygun olarak dilediğini yapmaya gücü yeten" demektir.

Bu mânâ, aslaha riâyeti nereden gerekli kılıyor?

Ama bizim aramızda, dünyada övülmek, âhirette mükâfat almak bakımından faydalanmak veya zararı def etmek için kendisine nazaran kârlı tarafa riâyet eden kimseye Hakîm dediğimiz ayrı ıstılahtır. Allâhu Teâlâ hakkında bunlar muhâldir. (Çünkü gâibi şâhide kıyas etmek doğru olmaz.)

SEKİZİNCİ ASIL: ALLAH'I BİLMEK

Allâhu Teâlâ'yı bilmek, aklen değil, şer'an ve Allâhu Teâlâ'nın borç etmesiyle vâciptir. Mûtezile buna muhâliftir. (Yâni onlara göre Allah'ı bilmek, aklen vâciptir.)

Zîra aklın Allâhu Teâlâ'ya itaati borç kılması ya bir fayda içindir veya boş yeredir. Aklın boş yere itâati gerekli kılması doğru olamaz. Çünkü akıl, boş şey ile emretmez. Eğer bir fayda için gerekli kılıyorsa bu fayda ya mâbud olan Allah'a veya kula racî olur. Allah'a âit olamaz. Çünkü Allâhu Teâlâ illet, garaz ve faydadan münezzehtir. Hattâ küfür, îmân, tâat, isyân, Allâhu Teâlâ nazarında müsâvî olan şeylerdir. (Yâni Allâhu Teâlâ'ya bir kâr ve zarar düşünülemez.) Kula racî bir faydası bakımından da muhâldir. Zîra bu fayda (ya dünyada veya âhirette olur.) Dünyada olamaz. Çünkü itâatin peşîn bir gâyesi yoktur. Belki nefsine galebe çalması bakımından bir sürü eziyet çekmesi vardır. Gelecekte de bir gâye taşıyamaz. Çünkü gelecekte itâate mükâfat, isyâna ceza olduğunu akıl nereden bilebilir? Hâlbuki akıl için isyân ile tâat ikisi birdir. Çünkü hiç bir şeye ayrı bir meyli olmadığı gibi, hiç biri hakkında da ihtisası yoktur. Bütün bunları bildiren şerîattır. (O halde Allâhu Teâlâ'yı bilmek aklen değil şer'an vâciptir.)

Birisinden zevk alıp ona meyletmesi, diğerinden zevk almadığı için onu terketmesi bakımından, "İnsan, şükür ile[251] küfranı[252] ayırabilir." diye yaratan ile yaratık arasında benzerlik arayan ve bu sûretle mukayese yapmaya çalışan aldanmıştır.

Şâyet "(Mûtezile tarafından) nazar ve mârifet ancak şerîat ile vâcip olacağına ve şerîat de mükellefin aklını kullanmasıyla yerleşeceğine göre mükellefin birisi, (mûcize ile nübüvvetini isbâta çalışan) peygambere akıl, nazarı mucip olmadığına, şerîatta benim hakkımda ancak nazar ile yerleşeceğine göre, ben de

şerîatın sübûtu için aklımı kullanmıyorum derse, peygamberi ilzâm etmiş olmaz mı?” diye bir sûal vârid olursa, cevâben deriz ki; “(Bu sözün kıymeti yoktur.) Çünkü bu söz bir kimseye “Arkanda yırtıcı hayvan vardır, eğer oradan, ayrılmazsan, seni parçalar, eğer ardına bakarsan doğru söylediğimi anlarsın.” denildiği halde o adam; “Ardıma bakmadıkça doğruluğuna inanmam, doğruluğuna inanmadıkça da ardıma bakmam” demesine benzer ki, bu adamın ahmaklığına delîldir. Netîcede arslan onu öldürür ve kurtarmaya çalışana bir şey olmaz.”

Bunun gibi Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de *“Önünüz ölüm, onun ardında yırtıcı hayvanlar, daha sonunda yakıcı ate var. Eğer gösterdiğim mûcizelerle doğruluğuma inanır, koruyucu tedbîr alırsanız kendinizi kurtarırsınız. İnanmaz ve tedbîr almazsanız helâk olursunuz. Beyânâtıma iltifât eden bilir, çekinir ve kurtarır. Dinlemeyip kendi bildiğinde ısrâr edenler helâk olur. Hâlbuki bütün insanlar helâk olsa bana bir zararı yoktur. Benim vazifem ancak açık tebliğdir.”* buyuruyor.

Şerîat, ölümden sonraki tehlikeleri açıklıyor. Akıl da ileride olacak olan bu şeylerin mümkün olduğunu anlar, tabîat da zararlı şeylerden kaçınmaya teşvîk eder. (Bu hâl akıllı kimseyi düşünmeye sevk eder ve sizin dâvâ da çürüğe çıkar.)

Bir şeyin vâcip olması, terkinde zarar var demektir. Şerîatın vâcip kılması ise düşünülen zararı açıklaması demektir. Akıl, şehvetlere uyduğu zaman, öldükten sonra zararlara hedef olduğunu anlayamaz.

İşte vâcibi tâyinde akıl ve şerîatın mânâ ve tesirleri budur. Eğer emredilen şeyin terkinde cezâ korkusu olmasaydı (vâcip) demenin bir mânâsı kalmazdı. Zîra vâcib demek, terkinde uhrevî zarar olan demektir. (Bunu da şerîat bildirir.) [253]

DOKUZUNCU ASIL: PEYGAMBERLER GÖNDERMENİN CÂİZ OLDUĞU

Peygamberleri göndermek muhâl olmayıp aklen câiz ve şer’ân vâki olduğuna inanmaktır. Yalnız Brahma[254]lar bunu kabûl etmez ve derler ki, akıl kâfidir. Peygamberlere lüzûm yoktur.

Peygamberlerin gönderilmesi muhâl değil. Çünkü akıl, kendi başına insana yarayışlı ilâçları bulamadığı gibi, âhirette de insanı kurtaracak çareleri bulamaz. İnsanların Peygamberlere ihtiyâcı, doktorlara olan ihtiyâcı gibidir. Şu kadar ki, tıbbın doğruluğu tecrübe ile peygamberin doğruluğu mûcize ile bilinir.

ONUNCU ASIL: SON PEYGAMBERİN NÜBÜVVETİ

Allâhu Teâlâ Yahudi, Hıristiyan ve Sabîilik[255] dînlerinin nâsıhı olarak Hz. Muhammed aleyhisselâmı, son peygamber olarak göndermiş ve peygamberliğini iddia ettiği mûcize ve nübüvvetine delâlet eden açık alâmetlerle kendini takviye etmiştir. Bunlardan bâzıları:

1 - İnşıkak-ı Kamer (Ayın ikiye bölünmesi),[256]

2 - Taşların tesbîhi,[257]

3 - Dilsiz hayvanların konuşması,[258]

4 - Parmakları arasından suların akması.[259]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in, kendisiyle bütün Araplara meydan okuduğu en büyük mûcizesi Kur'ân-ı Azîm'dir. Zîra onlar, fesahat ve belâğatın en üstün mertebesine yükseldikleri ve Kur'ân'ı yıkmak, parçalamak, dağıtmak ve yok etmek için, kendilerini heder ettikleri halde, bir benzeri ile muâraza edememişlerdir. Zîra Kur'ân'ın fesâhat ve nazmını toplamak beşer kudretinde değildir. Bununla, beraber, Kur'ân'ın içinde olan eskilerin haberleri, yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hiç kitap mütalâa etmeden bir ümmî olması ve yine Kur'ân-ı Kerîm'in gelecekte doğruluğu gerçekleşen gaybden haber vermesi. Nitekim Allâhu Teâlâ'nın:

«لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ

الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ»

"İnşaallah emîn olup başınızı tıraş ettiğiniz halde elbette Mekke'ye gireceksiniz." (Fetih sûresi, 48/27)

Ve yine

«الٓمٓ غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ

سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ»

"Rum mağlup oldu. Yakın bir yerde, mamafih onlar bu mağlûbiyetlerinin arkasından bir kaç sene içinde muhakkak galebe edeceklerdir." (Rûm sûresi, 30/1-4) âyetleri ve benzeri âyetler de haber verdiklerinin, daha Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında gerçekleştikleri gibi. (Bütün bunlar Kur'ân'ın en büyük mûcize olduğunu gösterir.)

Mûcizelerin peygamberlerin doğruluğuna delâletine gelince; insanların âciz

oldukları her şey, şüphesiz ilâhî kuvvetin tecellîsidir. Ne zaman ki peygamber bu hâdiseyi doğruluğuna delîl gösterirse, işte o hâdise peygamberi dâvâsında tasdîk eder. “Doğrusun işte, insanların yapamayacağı bu işi yapmakla seni tasdîk ediyorum.” demek olur. Bu, şuna benzer:

Birisi pâdişahın huzûrunda, maiyetine hitâben; “Ben pâdişah tarafından size gönderilmiş bir memûrum. İşte doğruluğuma şâhid olarak pâdişah -âdeti hilâfına- üç kere kalkıp oturacaktır. Pâdişah da böyle yapmakla, muhataplar bu adamın dâvasında doğru olduğuna katî kanâat getirirler.

Kazâ: Her şeyin muayyen zamanı gelince takdîre uygun olarak meydana gelmesi demektir.

Kader: Allahu Teâlâ’nın ezelde olacak şeylerin vakti zamânını bilip onlara irâdesinin tealluk etmesi demektir.

Îtizal; Ayrılık demektir. Ehl-i sünnetten ilk ayrılan tâife, Mûtezile’dir. Reisleri Vâsıl bin Ata, Hasan-ı Basrî’nin meclisinde; “Büyük günâhları irtikâp eden ne mü’min ve ne de kâfirdir.” demekle küfr ile îmân arasında bir derece olduğunu iddia ettiğinden Hasan-ı Basrî: “Vâsıl bizden itizal etti-ayrıldı.” demesiyle “Mûtezile” adını almışlardır. Kâdı Abdülcebbar da, sonra gelen büyüklerindendir. (Mütercim)

Hanefîlere göre: “Teklif-i mâ lâ yutak” yâni insanların güç yetiremediği şeylerle onları mükellef tutmak yoktur. Çünkü tekliften gâye, ya Mûtezile’nin dediği gibi onu yapmaktır veyâ denemektir. Gücü yetmediği şeyi teklif etmekle bunların hiç biri olmaz. Ancak aslında mümkün olup, başka bir sebeple mümtenî olan şey ile teklif câizdir. Meselâ, îmân etmeyeceklerini Allahu Teâlâ bildiği kimselere, îmân ile teklif etmek gibi. Bunu bilmek teklîfe mâni değildir. “Teklif-i mâ lâyutak”ın câiz olmaması; “Allahu Teâlâ kimseye gücünden fazla teklif etmez.” âyeti ile sâbittir. “Ey Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme.” âyetinden murâd teklif değil, güç yetirilmeyecek belâlardır. (Mütercim)

Katiyet ifâde etmeyen âhâd yoluyla da olsa, Ahmed’in Enes’den sahih sened ile rivâyet ettiği hayvanâtın dirilip haklarını alacaklarına dâir hadîsi kabûl etmekle, bunun Allah’a borç olması arasında fark büyüktür.

Delîlleri ile beraber, metinde geçtiği gibi günâhı olmadan elemlendirmenin caiz olduğunu Şâfiiler kabûl eder. Mûtezileler reddeder. Hanefîlere gelince; dünyâda böyle olmasını kabûl etmekle âhirette kabûl etmezler. Fakat bu, Allahu Teâlâ’nın hikmetine uygun düşmemesi bakımındandır. Yoksa Allah’a vâciptir ki, günâhsız azâb etmemek mânâsında değildir.

Esâsen bu ayrılık, bu kabîl azâbın câiz olup olmayacağı bakımındandır. Yoksa

Allahu Teâlâ'nın âhirette günâhı olmayanlara azâb etmeyeceğinde ittifak hâlindedirler. (Mütercim)

Ef'âl-i ilâhînin muallele tün bi'l-agrâz olmayışı, Şâfiî görüşüdür. Hanefîlere göre her ne kadar biz anlayamazsak da ef'âl-i ilâhînin bir âkıbet-i hamîdesi vardır.

Hüsn ve kubuh meselesi: Biri hasen diğeri kabîh olmak üzere, insanların işleri ikiye ayrılır ki hüsn ve kubhun dört mânâsı vardır:

1 - Kemâl ve noksan sıfatları olmak. İlmin hasen, cehlin kabîh olması gibi.

2 - Gâyeye uygun olup olmaması. Adlin hasen, zulmün kabîh olması gibi.

3 - Tab'a uygun olup olmaması. Tatlılığın hasen, acılığın kabîh olması gibi. Bu üç kavle göre şerîatte, ister olsun ister olmasın, hüsn ve kubuh aklen bilinir.

4- Dünyâda övülmek veyâ yerilmeye, âhirette mükâfat veya mücâzata hak kazanmaktır. Burada da dört mezheb vardır:

A - Eş'ârîler: Bunlara göre hüsn emrin mûcebidir. Yâni emrolunduğu için güzeldir. Yoksa güzel olduğu için emrolunmuş değildir. Herhangi bir şeyin hüsnünü bildiren şerîattır. Akıl şerîatın bu hitabını anlamak için âlettir.

B - Mûtezile: O iş güzel olduğu için Şerîat onu emretmiştir. Yâni işin güzelliğini akıl bilir. Şerîatın bunda dahli yoktur. Şu kadar ki, aklın, ilk bakışta anlayamayacağı bâzı güzellikleri şerîat açıklar.

C - (Mîzân sâhibi) **İmâm-ı Şârânî;** hüsn, akıl ile anlaşıldığı yerlerde aklın mûcebi ve emrin medlûlüdür. İmân, adl ve ihsân gibi. Akıl ile anlaşılmayan kısımlarda emrin mûcebi olup akıl emri anlamak için bir âlettir ki, şer'î hükümlerin çoğu bu kabîldendir.

D - Hanefîlere gelince: Hasen emrin, kabîh nehyin medlûlüdür. Herhangi bir işin güzellik ve çirkinliğini gerekli kılan Şerîattır. Akıl ile ister anlaşılsın, ister anlaşılmasın. Fakat akıl yalnız bir âlet değil, belki güzellerin bâzısını şerîattan evvel kolaylıkla bilebilir. (Doğruluğun güzelliği gibi.) Yâni güzellik akıl ile bilinir. Fakat ona şerîat hükmeder. Nitekim kanunlarda da böyledir; bir şeyin kâr ve zararını akıl anlar. Fakat hükmeden kanun koyucudur.

Bu ayrılığı şöyle hülâsa edebiliriz: Eş'ârîlere göre: Hükümde hüsn de şer'îdir. Mûtezileye göre: Her ikisi de aklîdir. Mâtüridîye'ye yâni bizlere göre, hüsn aklî, hüküm şer'îdir. (Mütercim: Usûl-i fıkıh kitaplarından hülâsa.)

Şükür: Nîmeti hatırlayıp anmaktır.

Küfran: Nîmeti unutup kapamaktır.

Hanefîlere göre: Allah'ı mârifet, aklen vâciptir. Hattâ hiç peygamber görmeyen, dîn nâmına bir şey duymayan bir bedevî olsa da, -madem ki vardır- aklı ile bu varlıkların bir yaratıcısı olduğunu bulmakla mükelleftir ve bundan

mesûldür. Fakat ibâdet kısmı aklen bulunamaz. O nakle müstenittir.

Brahmâ; Hz. İbrahim aleyhisselâmın dîninde olduklarını zanneden bâzı Hindlilerdir.

İbrahim aleyhisselâmın dininde olduklarını zanneden bâzı Hindliler, Brahmalar gibi.

Müşriklerin istekleri üzerine Mekke veyâ Mina'da Hira dağına yaklaşan ay ikiye bölünerek dağ aralarında kalmıştır. Bu hâdise hicretten beş sene evvel olmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.) de: "Şahit olun." buyurmuştur. (Bu husûstaki hadis, Buhârî ve Müslim'de Enes, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.)

Taşların tesbîhi: (Delâil-i Nübüvvet'te Beyhakî, Ebû-Zer'den rivâyet etmiştir. Sahâbeden bir kaç ileri gelen zevâtın bulunduğu sırada, Peygamberimiz (s.a.v.)in eline aldığı çakıl taşları tesbîh ettiler. Sahâbe-i kirâm, teker teker ellerine aldı ve tesbîhlerini duydular.)

Hayvanların konuşması ve parmaklarından su akması (Ahmed ve Beyhakî sahih sened ile Yahya bin Mürre'den. Bunlar ve benzeri mûcizeler her ne kadar âhâd tarikiyle rivâyet edilmişse de heyet-i mecmuâsı tevatür derecesindedir.)

Hayvanların konuşması ve parmaklarından su akması (Ahmed ve Beyhakî sahih sened ile Yahya bin Mürre'den. Bunlar ve benzeri mûcizeler her ne kadar âhâd tarikiyle rivâyet edilmişse de heyet-i mecmuâsı tevatür derecesindedir.)

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN: PEYGAMBERİN HABER VERDİKLERİNİN TASDÎKİ

BİRİNCİ ASIL: HAŞİR VE NEŞİR

Haşir ve neşire dâirdir. Şerîat bunların olacağını haber vermiştir. Bunlar haktır. Bunlara inanmak vâciptir. Çünkü bunlar aklen de mümkündür. Haşir ve neşirin mânâsı: İnsanları yok ettikten sonra tekrar diriltmektir. Bu, Allâhu Teâlâ'nın kudretindedir. Yoktan var ettiği gibi var ettikten sonra yok edip tekrar var etmeye kadirdir. Nitekim Allâhu Teâlâ:

«مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ.
قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ»

"Kül hâline gelen bu kemikleri kim diriltebilir dedi. De ki: Onları evvelâ yoktan var eden tekrar diriltir." (Yâsîn sûresi, 36/78-79) buyurmuş ve iâdeye, ilk yaratmakla delîl getirmiştir. Diğer âyet-i celîlede:

«مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra dirilmeniz ancak bir kişininki gibidir." (Lokman sûresi, 31/28) buyrumuştur. İâde ikinci bir ibtida olduğu için birinci ibtida gibi bu da mümkündür.

İKİNCİ ASIL: NEKİR MÜNKER SUÂLİ

Nekir Münker[260] suâlidir. Bu hususu hadîsler haber vermiştir. Bunlara inanmak vâciptir. Zîra bu da mümkündür. Çünkü burada iddia edilen meleğin hitabını anlayacak şekilde bedenin bâzı cüzlerine hayatın iâdesi demektir ki bu da mümkündür. Ölüyü hareketsiz görmemiz, suâli duymamamız buna engel olmaz. Zîra uykuda olan kimse de görünüşte sâkin fakat içinde, uyandığı zaman bile duyabileceği lezzet ve elemi tadar. Etrafındakiler göremeyip duyamadıkları halde Peygamber aleyhisselâm, Cebrâil'i hem görür ve hem de söylediğini duyardı. Allâhu Teâlâ'nın ilminden ancak dilediği kadarını anlayabilirler, hepsini ihâta edemezler. Kendilerine onu görebilecek göz, kulak verilmedikçe görüp anlayamazlar.[261]

ÜÇÜNCÜ ASIL: KABİR AZÂBI

Kabir azâbına inanmaktır. Bunu da Şerîat haber vermiştir.

«اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ

اَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ»

“Akşam-sabah cehenneme arzolunurlar. Kıyâmet günü Âl-i Firavun’u en şiddetli azâba koyun.” (Mü’min sûresi, 40/46)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in[262] ve eski İslâm büyüklerinin kabir azâbından Allâhu Teâlâ’ya sığındıkları meşhûrdur. Bu da mümkündür ve bunu tasdîk etmek vâciptir. Hattâ ölünün, yırtıcı hayvanların mîdelerine, uçan kuşların kursaklarına bölünmesi buna manî değildir. Zîra azâbın acısını duyan muayyen bir cüzdür. Allâhu Teâlâ onu her parçada yaratmaya kadirdir.

DÖRDÜNCÜ ASIL: MÎZÂN (TERÂZİ)

Mîzâna dâirdir.

Mîzânda amellerin tartılması haktır.

Allâhu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de:

«وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ»

“Kıyâmet günü için adâlet mîzânları kurarız.” (Enbiya sûresi, 21/47) buyurmuştur. Diğer Âyette:

«فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ»

“Mîzânı ağır gelenler, işte onlar kurtulmuştur. Mîzânı hafif gelenler...” (A’râf sûresi, 7-8-9)

Mîzânın keyfiyeti:

Günâhları bağışlanıp dereceleri çoğaltmaktaki fazlını azâbdaki adâletini göstermek için Allâhu Teâlâ kendi katında mâlûm olan derecelere göre amel sahifelerine ağırlık yaratır ve bu sûretle herkes amelinin derecesini bilmiş olur. [263]

BEŞİNCİ ASIL: SIRAT KÖPRÜSÜ

Sıratı bilmektir. Sırat, cehennem üzerinde kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprüdür.[264]

Kur'ân-ı Kerîm'de:

«فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ، وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ»

"Onları cehennemin sıratına hidâyet edin ve onları tutun. Çünkü onlar mesûldürler." (Saffât sûresi, 37/23-24)

Bütün ehl-i sünnet müfessiri buradaki "sırat" kelimesini hadîs-i şerîfe uygun olarak böyle tefsir etmişlerdir. Mûtezile bunu doğru yol mânâsında kullanır ve böyle bir köprüden geçilmeyeceği için böyle köprü olmaz derler. (Dış görünüşte Mûtezile haklı gibi ise de gerçekte öyle değildir.) Bu haddi zâtında mümkündür ve buna inanmak vâciptir. Kuşu havada uçuran Allâhu Teâlâ, insanları bu köprü üzerinden yürütmeye de kadirdir.[265]

ALTINCI ASIL: CENNET VE CEHENNEM

Cennet ve cehenneme ve bunların hâlen yaratılmış olduklarına inanmaktır. Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ

وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ»

"Rabbinizin mağfiretine ermek ve göklerin eninde olup müttekîler için hazırladığı cennete girmek için müsabaka edin." (Âl-i İmrân sûresi, 3/133)

Burada mazi -geçmiş zaman- sîgasıyla "hazırlandı" mânâsına gelen "uiddet" kelimesi cennet ve cehennemin hâlen yaratılmış ve mevcut olduklarına delîldir. Bu âyeti lügat mânâsında kullanmak vâciptir. Çünkü mecâz ve kinâyeye kaçacak bir karîne yoktur.

"Bunların şimdi yaratılmalarında bir kâr yoktur" diye itirâz edilemez çünkü:

«لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ»

"O, yaptığından mesûl değil, fakat onlar mesûldür." (Enbiyâ sûresi, 21/23)

YEDİNCİ ASIL: HAK İMAM

Peygamberimiz (s.a.v.)'den sonra hak imam[266] Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra Ali radıyallahu anhüm hazerâtı olduğunu bilmektir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kimse hakkında açıkça; "Şu imam olsun" dememiştir. Zîra eğer böyle sarahatte bulunsaydı onun eyâletlere gönderdiği vâliler, orduların başına tâyin ettiği kumandanlar gibi, hattâ daha açık bilinmesi lâzım idi. Onlar âşikâre herkes tarafından bilindiği halde, bu daha mühimi nasıl olur da gizli kalırdı. Eğer o zaman biliniyor idiyse sonradan nasıl oldu da vâli ve kumandanlar bilinirken bunlardan çok daha mühimi olan imam tâyini unutuldu da bize kadar gelemedi. (Bütün bunlar Peygamberimiz (s.a.v.)'in hilâfet işini kimseye vermediğini açıkça göstermektedir.)

Hz. Ebû-Bekir'in radıyallahu anh hilâfeti halkın isteği ve bîatiyladır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in imameti Hz. Ali'ye açıkça verdiğini iddiâ etmek bütün sahâbeyi Peygamber (s.a.v.)'e muhâlefet ile töhmet altına almak ve icmâli yıkmaktır. Buna Râfızîlerden[267] başka kimse cesâret edemez. Hâlbuki ehl-i sünnetin îtikadı bütün sahabeyi tezkiye ederek onları övmektir. Nitekim Allâhu Teâlâ ve Resûlü onları övmüştür. Hz. Muâviye radıyallahu anh ve Hz. Ali radıyallahu anh arasında geçenler, îmâmlığı elde etmek için değil, şimdi anlatacağımız şekilde ictihâd üzerinedir. Şöyle ki:

Ordu arasında bulunmaları ve akrabalarının çokluğu sebebiyle Hz. Osman radıyallahu anhı şehîd eden katilleri teslim etmek, yeni kurulan imameti zedeleyici ve bir karışıklık olacağı korkusu ile Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini teslim etmenin şimdilik uygun olamayacağı ictihâdında idi. Buna karşılık Hz. Muâviye de bu büyük cânîlerin cezâsını tehir etmek, kan dökülmenin çoğalmasına ve imamlara karşı sûikastların artmasına sebebiyet vereceği ictihâtında idi. İşte aralarındaki hâdiseler bu ictihâdlardan doğmuştur. Hâlbuki bu büyük âlimler her müctehid, isabet eder buyurmuşlar. Bâzıları da isâbet eden yalnız bir tânesidir, demişlerdir.[268] Hiç bir âlim de Hz. Ali'nin hatâ ettiğini söylememiştir.

SEKİZİNCİ ASIL: SAHABENİN FAZÎLET VE DERECELERİ

Sahâbenin fazîlet ve üstünlükleri hilâfetteki sıralarına göredir. Çünkü hakiki fazîlet Allâhu Teâlâ katındaki fazîlettir. Buna da ancak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) muttali olabilir. Hâlbuki sahâbenin hepsini öven birçok âyet ve hadîsler vardır. Fazîletin ve fazîletteki tertibin inceliklerini, ancak vahy-i tenzîle şâhid olup tafdîle delâlet eden hâl karînelerine vâkıf olanlar bilir. Onlar bunu anlamasaydı hilâfeti böyle sıralamazlardı. Zîra sahâbe-i kirâm, Allah uğrunda

kimsenin levminden aldırmayacakları gibi, hak yoldan da hiç bir kuvvet kendilerini çeviremezdi.

DOKUZUNCU ASIL: İMÂMETİN ŞARTLARI

Müslüman ve mükellef olduktan sonra imamlığın şartları beştir.

1 - Erkeklik,

2 – Vera (adâlete riâyet),

3 - İlim,

4 - Kifâyet, yâni âmme işlerini görmeye liyâkat,

5 - Kureyş kabîlesine mensûp olmak. Nitekim hadîsde:

«اَلْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ»

“İmamlar, Kurey kabîlesindendir.” buyurmuştur.

Bu vasıflarda bir kaç zât bulunduğu takdirde fazla rey alan imam olur. Ekseriyetin kararını tanımayanlara “bâğî = âsî”-denir. Bunları yola getirmek lâzımdır.

ONUNCU ASIL: KARIŞIKLIK KORKUSU ÂNINDA İMÂMIN TÂYİNİ

İmâmlığa, ilim ve adâlet vasıflarına sahip olmayan bir kimse geçer ve bunu atmaya kalkışmak önlenemeyecek karışıklıklara sebebiyyet verecekse, imamlığın sıhhatine hükmederiz. Zîra böyle hükmetmezsek iki vaziyet karşısında kalırız. Ya imamı değiştirmeye kalkışmakla âmme işlerini düzenlemesi için kendisinde bulunması gereken bu vasıfların yokluğundan doğacak, daha büyük bir zarar olan fitneyi hazırlamak olacak ki, bu bir ev yapmak için bir şehri yıkmaya benzer. Veya İslâm memleketlerini imamsız ve şer’î hükümleri bozulmuş kabûl edeceğiz ki, bu da muhâldir. Zarûret hâsıl olduğu için âsîlerin istilâ ettikleri memleketlerde hükümlerinin mûteber olmasını kabûl ettiğimiz halde zarûret zamanında bu gibilerin imametinin sıhhatini neden kabûl etmeyelim?

İşte bu saydıklarımız, akaid kaideleri olan kırk aslı içine alan dört rükündür. Bu inanca sahip olan “ehl-i sünnet vel-cemâat” olup bid’atçiler gürûhundan uzaktır.

Allâhu Teâlâ hepimizi fazl u keremiyle doğru yola hidâyet etsin. Habibine, âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.

Bunlar korkunç manzaralı iki melekdir. Her ölüye bulunduğu yerde: “Rabbin kim? Peygamberin kim?” diye sorarlar.

Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

Ehl-i Sünnete göre amellerin tartılması haktır. Keyfiyetine dâir bâzı rivâyetler varsa da en doğrusu keyfiyetini Allah'a havâle etmektir. (Mütercim)

Müslim'in Ebû Saîd'den rivâyet ettiği bir hadîstir.

Aslında böyle kıldan ince olan bu köprü herkesin ameli nispetinde genişleyecektir. Ve hattâ ses duvarını aşan uçaklardan da süratli giden olacaktır. Mütercim.

Burada İmâm, İslâm Devleti'nin başkanı mânâsındadır.

Bunlar Şiîlerden bir koldur. Zeyd bin Ali onları sahâbeye fena söylemekten men edince, onu terk ederek ayrıldılar. Bunun için onlara Rafızî denmiştir.

Hanefîlere göre müctehid bâzen isâbet ve bâzen de hatâ edebilir.

DÖRDÜNCÜ BAB: AKAİD KAİDELERİ VE ÎMÂNIN AÇIKLANMASI

Burada üç mesele vardır:

1 - Îmân ve İslâm, ikisi bir mânâda mıdır ayrı mıdır? İslâm, îmândan başka bir şey ise îmânsız bulunabilir mi? Yoksa îmân ile alâkalı mıdır? Bunda ihtilâf edilmiştir.

Bâzılarına göre îmân ve İslâm ikisi birdir. Diğer bâzılarına göre de müstakil ve ayrı ayrı şeylerdir. Bir kısımlarına göre de ayrı ayrı ve müstakil şeylerdir. Diğer bâzılarına göre ayrıdırlar, fakat yekdiğeriyle irtibatları vardır.

Ebû-Tâlib-i Mekkî "*Kutü'l-Kulûb*" adlı eserinde bu hususta uzun ve çetin ibâreli bir makale neşretmiştir. Biz lüzûmsuz uzatmalara meyletmeden bir an evvel hakîkati açıklamak üzere deriz ki: Bu husûsta üç bahis vardır.

A - Lügat bakımından bu iki kelimenin mânâsı,

B - Tefsîr örfünde bunların mânâsı,

C - Dünya ve âhirette bunlara terettüp eden hükümler.

Birinci bahis, sözlük bakımından, ikinci bahis tefsîr bakımından, üçüncü bahis de fıkh-ı şer'î bakımındandır.

A - Lügat bakımından:

Burada hak olan, îmân kelimesinin tasdîkten ibâret olmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Yûsuf aleyhisselâm kıssasında:

«وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا»

"Sen bizi tasdîk edici olmadın. Yâni sen bize inanmazsın." (Yûsuf sûresi, 12/17) buyrulmuştur.

İslâm kelimesi de, teslim, kabûl ve inkıyâd (içten doğan bağlanma) ile kibir ve inâdı terk etmekten ibârettir.

Tasdîkin husûsî yeri var; o da kalptir, lisân onun tercümanıdır. Teslim umûmiyetle, kalpte, lisânda ve bütün âzalarda bulunur. Kalp ile olan her tasdîk aynı zamanda inkâr ve îtirâzı atarak teslîm olmak demektir. Dil ile ikrâr, âzalarla inkıyâd ve itâat de böyledir.

Lügat bakımından İslâm umûmî, îmân husussîdır. Yâni îmân yalnız kalp ile olur; İslâm ise kalp, lisân ve cevârih ile olur. Îmân da İslâm cüzlerinin en şereflisidir. Buna göre her tasdîk teslimdir, fakat her teslîm tasdîk değildir. Yâni her îmân

İslâm'dır fakat her İslâm îmân değildir.

B - Şerîat örfünde, yâni tefsir bakımından bunların mânâsı:

Bu husûsta en doğrusu, şerîatın bu kelimelerin terâdüf,[269] tehâlüf ve tedâhül[270] olarak kullanılmış olmalarıdır. Terâdüfe misal:

«فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ

بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

"Bunun üzerine orada bulunan mü'minleri çıkardık. Zâten orada Müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık." (Zâriyât sûresi, 51/35-36)

(Bu âyetle delîl çekmek, "müstesnâ"da asıl olan "müstesnâ minh" cinsinden olması bakımındandır. Yâni Müslümanlar, mü'minlerden istisnâ edilmiş olması Müslümanların mü'minlerden olmasını iktizâ eder. Lafızlar başka, mânâlar birdir.) Buradaki tek ev de Lût aleyhisselâmın evidir. Yine Allâhu Teâlâ buyuruyor:

«يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ»

"Ey kavmim! Eğer Allâhu Teâlâ'yâ îmân ettiniz ise O'na tevekkül edin Müslüman iseniz." (Yûnus sûresi, 10/84)

(Âyet-i celîlenin başında mü'min, sonunda müslim kelimesi ikisinin bir mânâda olduğuna delâlet eder.) Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bir hadîs-i şerîfte:

«بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ»

"İslâm, be esâs üzerine kuruldu." buyurmuştur. Bu hadîste İslâm şartlarını saydığımız halde diğer bir defa kendisine îmândan soruldukta yine bu beş esâsı anlatmıştır.[271] Bu da İslâm ve îmânın terâdüf olduğuna delîldir.

İhtilâf edip başka mânâlarda olduklarına delîl:

«قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا»

"Bedevîler -Benî Eslem- **"İnandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama "Boyun eğdik" deyin."** (Hucurat sûresi, 49/14) Yâni içeriden bağlanmadık, sulh

u müsâlemete girdik deyin, demektir.

İşte burada îmân kelimesi yalnız kalp ile tasdîk, İslâm kelimesi de -zâhiri bağlılık mânâsınadır ki birbirinden ayrılıyorlar.

Cibrîl hadîsinde de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e îmândan sorduğunda:

«فَقَالَ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

وَبِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَبِالْحِسَابِ وَبِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ»

“Allah’a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, öldükten sonra dirilmeye, hesâba, hayır ve er ile kadere inanmaktır.” diye cevap verdikten sonra, “İslâm’dan haber ver” suâline cevap olarak da, beş hasleti saymıştır. Burada da İslâm kelimesinden, söz ve iş ile zâhir teslîmiyeti anlatmıştır.

Sa’d[272] bin Ebî Vakkas’dan rivâyet edilen hadîste:

«أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَجُلًا عَطَاءً وَلَمْ يُعْطِ الْآخَرَ

فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ يَا رَسُولَ اللهِ تَرَكْتَ فُلَانًا لَمْ تُعْطِهِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ

فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوْ مُسْلِمٌ فَأَعَادَ عَلَيْهِ فَأَعَادَ

رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir kişiye hediye verdi de diğerine vermedi. Bunu gören Sa’d radıyallahu anh: “Ya Resûlallah, falancaya vermedin. Hâlbuki o da mü’mindir.” deyince Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Veya müslimdir.”* buyurdu. Sa’d sözünü tekrar etti, Resûlullah (s.a.v.) de aynı sözü tekrâr etti.[273]

Burada da Peygamber Efendimiz (s.a.v.), îmân ile İslâm’ı ayırmıştır. Çünkü içinde îmânı olduğunu herkes bilemez. Görülen zâhirî bağlılıktır ki, buna İslâm demiştir.

Tedâhüle misal: Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den rivâyet edilen bir hâdisdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e sordular:

«أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَلْإِسْلَامُ

فَقَالَ: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَلْإِيمَانُ»

– “Hangi âmel daha efdaldir?” deyince, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):
– *“İslâm’dır.”* buyurdular.
– “Hangi İslâm efdaldir?” suâline de:
– *“Îmân’dır.”*[274] diye cevap vermişlerdir.[275] Burada hem ihtilâf hem de tedâhül vardır. Fakat tedâhül olması lügat bakımından daha uygundur. Çünkü îmân veya cevârih ile teslîm olmaktır. Bunun da en efdali kalp ile olanıdır ki, o da îmândır.

Îmân ve İslâm kelimelerini, terâdüf, tedâhül ve ihtilâf yollarıyla kullanmak Arap lügatinin genişliğine uygundur.

İhtilâflarına gelince; o da tam lûgata uygun olarak îmânı yalnız kalp ile inanmaktan, İslâm’ı da zâhir inkıyâttan ibâret kılmaktır. (Teslimiyetin umûmmî olduğunu yâni kalp, lisân ve beden ile yapılabileceğini bildiğimize göre) bunlardan bâzısıyla teslîm olmaya yine teslimiyet ismi verilir. Bir kimseye Müslüman demek için lügat bakımından mutlaka üç kısmıyla da teslîm olması şart değildir. Yalnız görünüşte veya sözdeki bağlılığı ile de kendisine Müslüman denebilir. Nitekim bedeninin bir parçasıyla başkasına dokunan kimseye “temâs etmiştir” denebildiği ve “temâs etti” denebilmesi için her parçasının ona temâs etmesi şart olmadığı gibi.

Bâtınî inkıyâdı olmadığı halde görünüşteki bağlılığına bakarak kişiye Müslüman demek lisân bakımından uygundur. İşte Allâhu Teâlâ’nın:

«قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا»

“Bedevîler “İnandık” dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama “Boyun eğdik” deyin...” (Hucurât sûresi, 49/14) âyet-i celîlesindeki İslâm kelimesi bu mânâdadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in de Sa’d hadîsinde *“Yahut müslimdir.”* buyurması da aynıdır. Zîra burada birini diğerinden yâni îmânı İslâm’dan üstün tutmuş ve ihtilâf ile de birinin diğerinden üstünlüğü murad edilmiştir.

Tedâhül de aynı şekilde îmân babında lûgata uygundur. Bu da İslâm kelimesini, kalp, lisân ve bedenin tamamı ile birden, bağlılığından ibâret kılmaktır. Bu bakımdan îmân yalnız kalp ile tasdîkten ibâret olduğu için, İslâm’ın bir parçası olur. İşte tedâhülden kastımız budur ki, îmân kelimesinin husûsiyeti İslâm kelimesinin de umûmiliği bakımından uygundur. Buna göre “Hangi İslâmiyet daha üstündür” suâline “îmândır” diye cevap vermesi, îmânı İslâm’dan ayırmıştır. Çünkü îmânı İslâm’dan ehass kabûl ederek İslâm’a idhâl etmiştir.

Terâdüf yolu ile İslâm kelimesini îmân yerinde kullanmaya gelince: (İslâm)

kalp, lisân ve âzalarla bağlanmaktan ibâret olur. Zâten bunların hepsi teslîmdir. Yâni hepsine birden İslâmiyet denir. Îmânı da yine aynen bunların bütününden ibâret kılar ve husûsî mânâsından alıp umûmî mânâda kullanmak sûretiyle bir değişiklik yapılır ki, bu da lügat bakımından câizdir. Zîra söz ve amel ile zâhirî inkıyâd tasdîk-ı kalbînin meyvesi ve netîcesidir. Nitekim tesâmüh yolu ile ağaç denilip de meyvesiyle birlikte kastedildiği gibi. Bu kadar umûmileştirmekle îmân, İslâm kelimesine mürâdif ve mutabık olarak ziyâde ve noksansız ona müsâvi olur. İşte Allâhu Teâlâ'nın:

«فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

"Zâten orada Müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık." (Zâriyât sûresi, 51/36) âyet-i celîlesindeki mü'min, müslimin mürâdifi olmuş olur.

C - Fıkıh bakımından bunların hükmü:

Îmân ve İslâm'ın biri dünyevî diğeri uhrevî olmak üzere iki hükmü vardır. Âhiret ile alâkalı hükümleri; ebedî cehennemde kalmamaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ»

"Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar."[276] buyurmuşlardır.

Bu hükmün neye terettüp ettiğinde ve îmânın neden ibâret olduğunda ihtilâf etmişler; bâzıları îmân yalnız kalbin tasdîkinden ibârettir demişlerdir. Diğer bâzıları "Kalbin inanmasıyla lisânın şehâdetidir." dediler. Diğer bir kısmı da kalbin tasdîki ve dilin ikrârıyla berâber beden ile ameli de îmâna kattılar. Yâni îmân bu üçün beraberliğinden ibârettir, dediler.

Biz bu ihtilâfın yüzünden perdeyi kaldırarak deriz ki: Şu üç tânesini yâni tasdîk, ikrâr ve ameli bir araya toplayanların varacağı cennet olduğunda hepsi ittifaklıdır ki, altı derecenin birincisi budur.

İkinci derece:

Tasdîk ve ikrâr ile berâber bir kısım amellerin yanında bâzı büyük günâhların da bulunmasıdır. Bu gibiler hakkında Mûtezile "İmândan çıkmış fakat kâfir değil, fâsık olmuştur, ne mü'min ne de kâfirdir" demekle küfr ile îmân arasında bir menzile kabûl ederler (el-menziletü beyne'l-menzileteyn) ve bu adam ebedî cehennemliktir derler. (Havaric doğrudan küfrüne kaildir). Yakında açıklayacağımız gibi Mûtezile ve Havaricin bu görüşü bâtıldır.

Üçüncü derece:

Yalnız ikrâr ve tasdîk bulunup, amelin bulunmamasıdır. Bu gibilere âhirette verilecek hükümde ihtilâf edilmiştir.

Ebû-Tâlib-i Mekkî, Kutü'l-Kulûb'un 33. bâbında; "Amel îmândandır. Îmân amelsiz tamam olmaz." der ve bu sözünde ittifak olduğunu söyler. Bu hususta gâyesini bozan bir takım delîller getirir. Ezcümle Allâhu Teâlâ'nın:

«اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

"Onlar ki îmân edip iyi ameller işlediler." (Ra'd sûresi, 13/29) (Ve benzeri âyetler). Hâlbuki bu âyetler amelin, îmânın içinde değil, dışında olduğuna delâlet eder. Aksi halde **"Ve amilû's-sâlihâti"** kavli tekrâr olmuş olur. Şaşılacak şeydir ki, bu zât bu dâvâsında ittifak olduğunu iddiâ ettikten sonra da, tamamen dâvâsı hilâfına olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«لَا يَكْفُرُ أَحَدٌ إِلَّا بَعْدَ جُحُودِهِ لِمَا أَقَرَّ بِهِ»

"İkrâr ettiği eyleri dili ile inkâr etmeden kimse kâfir olamaz"[277] hadîsini de nakletmiştir. Kebâirin irtikâbı sebebiyle ebedi cehennemde kalacaklarını iddiâ eden Mûtezile'nin bu sözlerini de kabûl etmemiştir. Hâlbuki diğer taraftan bu dâvâsıyla da tam Mûtezile'nin tezini müdâfaa etmiştir. Çünkü bu adam; "Kalbi ile inanıp dili ile ikrâr ettiği anda (amel etmeye vakit bulamadan) ölen cennette midir?" suâline elbette evet demesi lâzım ki, böyle demekle de amelsiz îmânın varlığını kabûl etmiş olur. Daha ileri giderek; "Bir namaz vakti geçtiği halde namazını kılmadan ve hattâ bu arada bir de zîna ederek ölen kimse ebedî cehennemlik midir? Bunun hakkında ne dersin?" şeklindeki suâlimize; "Evet ebedî cehennemliktir." diye cevap verirse, Mûtezile'nin gâyesi de budur. Hayır derse, amel îmânın rüknü ve hattâ îmânın bulunması veya kişinin cenneti hak etmesi için de şartı olmadığını itiraf etmiş olur.

Eğer "Benim gâyem îmân ettikten sonra uzun zaman yaşayıp da namaz kılmayan ve hiç bir şer'î işte bulunmayan kimselerdir" derse, kendisine deriz ki: "Bu müddetin miktarı nedir? Îmânı iptâl eden amellerin sayısı ne kadar olmalıdır? Ve ne miktar kebâir irtikâp etmekle îmânı bâtıl olur?" İşte bunları takdir ve tâyin mümkün olamayacağı gibi böyle bir şeyi kimse düşünememiştir.

Dördüncü derece:

Kalbinden inanıp amel ve ikrâra vakit bulamadan ölen kimse Allâhu Teâlâ katında mü'min midir, değil midir? Bu hususta ihtilâf edilmiştir. Îmânın

tamamlanması için ikrârı şart koşanlar “Bu adam îmânını tamamlamadan ölmüştür.” derler ki bu sözleri çürüktür. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ»

“Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar.”[278] buyurmuştur. Bu adam ise kalbi îmân ile dolmuştur. Nasıl olur da ebedî cehennemde kalır? Yine bunun gibi Cibrîl hadîsinde îmân kısmında yalnız tasdîkten bahsedilmiş, ikrâr mevzû bahis edilmemiştir.

Beşinci derece:

Kalbi ile inandıktan sonra ikrâra vakit müsâid ve ikrârın borç olduğunu bildiği halde ikrâr etmeyen kimsenin durumudur. İhtimâl ki, dili ile ikrâr etmemesi namazdan kaçınması sebebiyledir. Yâni farz olduğunu bildiği namaza olan tembelliği gibidir. Burada da deriz ki: Bu adam mü’mindir; ebedî cehennemde kalmaz. Çünkü îmân, yalnız kalbin inanışıdır; dil bunun tercümânıdır. Lisân tercüme etmeden îmânın tamam olması lâzım ki, dil onu tercüme edebilsin. En doğrusu budur. Zîra lafızların îcâb ettirdiği mânâlara uymaktan başka dayanak yoktur. Arap lisânının vaz’ına göre de îmân kalp ile tasdîkden ibârettir. Hâlbuki Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de: *“Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar.”* buyurmuştur. Borç olan işi (ameli) yapmamakla kalpten îmân çıkmadığı gibi borç olan ikrârdan sükût etmekle de kalpteki inanç kaybolmaz.

Bir kısmı da kelime-i şehâdet îmânın rüknüdür. Çünkü o bir şehâdet değil, belki şehâdete ibtida ve şehâdeti iltizâm ile bir râbıta kurmaktır, dediler ise de kalbe tercüman olması daha açıktır.

Bu hususta çok ileri giden bir de Mürcie tâifesi vardır. Bunlara göre bu gibiler aslâ cehenneme girmezler. Mü’min ne kadar isyân ederse etsin, îmânı sâyesinde cehenneme girmez derler. Küfür ile tâatın kârı olmadığı gibi, îmân ile isyânın da zarâr vermeyeceğini iddiâ ederler. Aşağıda bunların iddiâlarını çürüteceğiz.

Altıncı derece:

Lisân ile şehâdet getirdiği halde kalbi ile inanmayanlardır. Bu gibilerin âhirette kâfirlerden olup ebedî cehennemde kalacaklarında ve hükümlerle alâkalı işlerinde ise mü’minlerden olduklarında şüphe yoktur. Zîra bunların kalplerini bilemeyiz. Bize düşen vazife hüsn-ü zan edip dilleriyle kalplerindeki inançlarını îtiraf ettiklerine inanmaktır. Ancak şüphe ettiğimiz üçüncü bir şeydir ki, o da Allâhu Teâlâ katındaki dünya hükümlerindedir.

Meselâ adamın birisi; “Benim mîrasçım öldüğü zaman ben münâfık idim, malına vâris oldum (Hâlbuki kâfir Müslüman’a vâris olamaz), şimdi kalbimden

de inandım, tam bir Müslüman'ım, o zaman aldığım bu mîras Allâhu Teâlâ katında bana helâl midir?" dese. Yine bunun gibi; "Ben münâfık iken bir Müslüman kadın ile evlendim, şimdi tam Müslüman oldum, acaba nikâhı tazelemek lâzım mıdır?" diye sorarsa, işte bu düşündürür. Bunlara, dünyevî hükümler-zâhirî olsun, bâtınî olsun- dış görünüşe ve söze bağlıdır. Binâenaleyh mîras helâl olduğu gibi, tecdîd-i nikâh da lâzım değil denebileceği gibi, zâhir görünüşe bağlanmak başkaları içindir. Zîra başkası senin içini bilemez, görünüşe göre hüküm verir. Fakat herkesin kendi hakkındaki hüküm böyle değildir. Çünkü insan kendini bilir, bu bakımdan mîras haram olduğu gibi, tecdîd-i nikâh da lâzımdır denebilir.

Her ne kadar birincisi açık görünüyorsa da en doğrusunu Allâhu Teâlâ bilmekle berâber daha açık olan ikinci kısmı yâni mîrasın helâl olmaması ve kadın ile yeniden evlenmesinin lüzûmudur. Bu sebepten (Peygamberimiz (s.a.v.)'in münâfıkları kendisine tanıttığı) Huzeyfe[279] radıyallahu anh münâfıkların cenâzesine iştirak etmezdi. Kadri yüce olan Hz. Ömer radıyallahu anh da Medine'de onu tâkip eder ve münâfıktır korkusu ile onun gitmediği cenâzelere iştirak etmezdi.

Cenâze namazı her ne kadar ibâdetten ise de dünyada dış işlerdendir. Fakat bunda da şüpheden sakınmak lâzımdır. Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ فَرِيضَةٍ»

"Helâli aramak, farz üzerine farzdır." buyurmuştur.

Bu anlattığımız, fıkıh âlimlerinin "İrs, İslâmî bir hükümdür. İslâmiyet de teslimiyettir." demelerini bozmaz. Çünkü hakikî teslimiyet zâhir ve bâtına şâmil olandır. (Bizim dediğimiz, içi dışına uymadığı halde dış görünüşüne uyularak yapılan şeylerde Allâhu Teâlâ katında mesûl olup olmadığı düşüncesine dayanır.) Bunlar ise sözlerin dış görünüşünün umûmî kaideler ve kıyâslar üzerine kurulup zanna dayanan fıkhî bahislerdir. Üstün mâlûmata sahip olmayanlar, kelâmda olduğu gibi fıkıhta da hükümlerin katî olduğunu zannetmemelidir. İlmî merâsimlere ve alışılmış âdetlere kapılanlar felâh bulmazlar.

MURCİENİN ŞÜPHESİ

Şayet (kelâmcılardan olan) Mûtezile ve Mürcie'nin nereden şüpheye düştüklerini, iddialarının nasıl iptâl edileceğini sorarsan deriz ki; bunların delîlleri, bu bâbta Kur'ân'dan umûmî olarak vârid olan âyetlerdir.

Mürcie; mü'min, bütün günâhları irtikâp etse bile yine cehenneme girmez. Zîra Allâhu Teâlâ:

«فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا»

"Rabbine îmân eden, zulmedilmekten ve müşkilâtla karşılaşmaktan korkmasın." (Cin sûresi, 72/13)

Diğer âyette de:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ أُولٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ»

"Allah ve Resûlüne îmân edenler, işte sıddîklar bunlardır." (Hadîd sûresi, 57/19)

Diğer âyet-i celîlede:

«كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا...» إِلٰى قَوْلِهِ...

«فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ»

"Cehenneme atılan her guruba müvekkel melekler; ‹Size korkutucu gelmedi mi?› diye sorarlar. Onlar da; ‹Evet bize korkutucu geldi. Fakat biz inanmadık ve dedik ki, Allah bir şey indirmedi›" (Mülk sûresi, 67/8-9)

Bu **"Küllemâ ulkıye fîhâ fevcün"** ibâresi umûmîdir. Bundan anlaşılan cehenneme her girenin inanmayıp yalanlayanlar olduğudur. (İnananlar cehenneme girmez.) Yine Hak Teâlâ'nın:

«لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلّٰى»

"Cehennemin hararetini ancak yalanlayıp îrâz eden eşkıyâlar bulur, başkası girmez." (Leyl sûresi, 92/15-16)

Burada hasr, isbât ve nefy vardır. (Yâni ancak yüz çevirip yalanlayan eşkiyâlar cehenneme girer. İnkâr etmeyerek isyan edenler girmez demektir.) Yine Hak Teâlâ:

«مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ»

"İyilik ile gelene daha hayırlısı vardır ve bu gibiler kıyâmetin korkusundan emîndirler." (Neml sûresi, 27/89)

Hasenâtın, iyiliklerin başı îmândır. (Binâenaleyh îmânı olanlar iyilikle gitmişler ve cehenneme girmekten emînlerdir.) Yine Allâhu Teâlâ'nın:

«وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

"Allah, ihsân edenleri sever." (Âl-i İmrân sûresi, 3/134) âyeti ile;

«إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا»

"Muhakkak ki biz, iyi amellerde bulunanların ecirlerini kaybetmeyiz." (Kehf sûresi, 18/30) âyetleridir.

Her ne kadar îmân ile mâsıyetin zarar vermeyeceğine dayanakları bu âyetler ise de, bu âyetler onlara delîl olamaz. Çünkü bu âyetlerde îmândan murad, amel ile olan îmândır. Zîra biz îmân zikredilip de kendisinden İslâm'ın murâd edildiğini yukarıda açıklamıştık. Bu da kalp, söz ve amelin birbirine uymasıdır. Bu tevîli teyîd eden, âsilerin azâb görecekleri ve azâplarının miktârını tâyin hakkında birçok haberler vardır. Ezcümle Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ»

"Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar."[280] buyurması gibi. Cehenneme girmeden, çıkmak olur mu? Kur'ân-ı Kerîm'den misâl:

«إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ»

"Muhakkak ki Allâhu Teâlâ kendisine ortak tanıyanı (şirk koşanı) **affetmez. Ondan başka dilediğini mağfiret eder."** (Nisa sûresi, 4/48) âyet-i celîlesidir. Çünkü istisnâ yâni "Dilediğini bağışlar" kaydı âsîlerin bölüneceğine ve bâzılarının muazzeb olacağına delîldir. Yine Allâhu Teâlâ'nın:

«وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا»

"Allah ve Resûlüne isyân edenler için uzun zaman cehennem ateşi vardır." (Cin sûresi, 72/23)

Bu âyet-i celîleyi kâfirlere tahsis etmek mesnedsizdir. Yine Vacip Teâlâ'nın:

«أَلَآ إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ»

“Agâh olunuz ki zâlimler, dâimî bir azâb içindedir.” (Şûra sûresi, 42/45)
Yine Hak Teâlâ’nın:

«وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ»

“Günâh ile gelenler yüz üstü cehenneme düşerler.” (Neml sûresi, 27/90) Hasene (iyilik) karşısında zikredilen seyyie (kötülük), küçük büyük her çeşit günâhı şâmildir.

İşte bu âyetler onların delîl çektikleri âyetlerle muâraza hâlindedir. Bunun için tahsîs sebebini aramak ve tevîle kaçmak zarûreti vardır. Zîra sahîh ve gerçek haberler günâhları nisbetinde âsîlerin azâb olacaklarını açıkça ifâde etmektedir. Bâhusûs Allâhu Teâlâ:

«وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا»

“Sizden, cehenneme uğramayacak kimse kalmayacaktır.” (Meryem sûresi, 19/71) âyet-i celîlesi bu hususta bir sarahat gibidir. Çünkü isyândan kimse hâlî kalmaz. Bütün bunlar, günâhkâr mü’minlerden bâzılarının cehenneme gireceğine açık delîldir.

Yine Allâhu Teâlâ’nın:

«لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى»

“O ateşe, ancak kötü olan girer. Öyle kötü ki, yalanlayıp ve yüz çevirmiştir.” (Leyl sûresi, 92/15-16) âyetindeki “eşka” dan bâzı kimseleri veya muayyen bir şahsı murad etmiştir.

Yine;

«كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا»

“Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: Size, (bu azâb ile) **korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi? diye sorarlar.”** (Mülk sûresi, 67/8) âyetindeki **“fevc”** bölük ve cemâatten maksat, kâfirler cemâati demektir.

Umûmî olan âyetlerin tahsîsini kimse inkâr etmemiştir. Hattâ Eş’arî ve bâzı kelâmcılar bu âyetten ilhâm alarak umûm ifâde eden sîgaları kabûl etmeyerek inkâra kalkıştılar ve bu gibi umûmilik ifâde eden sözler, mânâlarını anlatan

karîneye muhtaçtırlar, dediler.

Mûtezile'nin şüphesine gelince, Allâhu Teâlâ'nın:

«وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى»

"Tövbe edip, îmân ederek sâlih ameller işledikten sonra hidâyette olanları ben mağfiret ederim." (Tâhâ sûresi, 20/82) buyruğudur. Ve yine:

«وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ»

"Asra yemîn olsun ki, bütün insanlar hüsrandadır. Ancak îmân edip sâlih amellerde bulunanlar müstesnâ." (Asr sûresi, 103/1-3) âyetidir. Ve

«وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا»

"İçinizden hiç biri yoktur ki, mutlaka ona (cehenneme) **varacak olmasın. Ve bu Rabbinin uhdesine vâcip kıldığı bir kazıyye-i muhkeme olmuştur. Sonra müttekî olanlara necât veririz de zâlimleri dizleri üstü bırakırız."** (Meryem sûresi, 19/71) âyetidir. Ve yine:

«وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ»

"Allah ve Resûlüne isyân edene cehennem ateşi vardır." (Cin sûresi, 72/23) âyetleriyle, îmân ile birlikte sâlih ameller zikredilen âyetlerdir. Ve yine Allâhu Teâlâ'nın;

«وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا»

"Kasten mü'mini öldürenin cezâsı, ebedî olduğu halde cehennemdir." (Nisa sûresi, 4/93) âyetleridir. Umûmî olan şu âyetler de:

«وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ»

"Şirkten başka dilediğini mağfiret eder." (Nisâ sûresi, 4/48) âyetiyle husûsîleştirilmiştir. Lâyık olan "meşîetin" şirkten başka bütün günâhları şâmil olmasıdır. Yine bunun gibi Peygamber (s.a.v.)'in:

«يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ»

"Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar." hadîsi ve yine Allâhu Teâlâ'nın;

«إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا»

"İyi amel işleyenlerin ecrini kaybetmeyiz." (Kehf sûresi, 18/30) âyet-i celîlesi ile:

«إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

"Muhakkak ki Allâhu Teâlâ ihsân edenlerin ecrini kaybetmez." âyetleri de âsîlerin müebbed cehennemde kalmayacaklarına delîl ve umûmî olan o âyetleri tahsîs ederler. Çünkü ihsân edenlerin amelini zayi etmeyen Allâhu Teâlâ nasıl olur da günâh ile îmânın ve bütün tâatlerin ecrini kaybeder? Ama Allâhu Teâlâ'nın:

«وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا»

"Kasten mü'mini öldüren ebedî cehennemdedir." (Nisâ sûresi, 4/93) buyurması, mü'mini, mü'min olduğu için öldürenlere aittir.[281] Bu husûsî sebep üzerine vârid olmuştur.

Şâyet "Sizin bu açıklamanızdan îmânın amelsiz de olabileceği anlaşılıyor. Eskiler ise îmânı anlatırken kalp ile tasdîk, dil ile ikrâr ve âzalarla amelden ibârettir demişlerdi. Daha bu sözün ne mânâsı kaldı?" dersen, deriz ki; "Baş ve el insandadır dediğimiz gibi, ameli de îmândan saymak yanlış değildir." Çünkü amel, îmânı tamamlar. Şu kadar ki insan, 'başsız insan olamayıp elsiz insan olabileceği ve yine (intikal) tekbirleriyle tesbihler namazdan olup fakat namazın bunlarsız bâtıl olamayacağı gibi, îmân da tasdîksiz îmân olmaz. Fakat amelsiz olabilir. Çünkü îmânda tasdîk, insanda baş mesâbesindedir. Fakat îmânda amel ise insandaki diğer âzalar gibidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

"Ki i mü'min olduğu halde zina etmez."[282]

(Ebû Hüreyre'den) buyurduğu bu hadîsden, Mûtezile'nin anladığı mânâya

ashâb aslâ yanaşmamıştı. Belki eli, ayağı kesik olan kimse için “Artık bu (tam bir) insan değil” dendiği gibi bu gibi fenâlıkları irtikâp eden için de olgun mü’min değil mânâsında “Mü’min değil” denmiştir. (Yoksa îmânı olduğu halde zinâ edenin cennete gireceğine dâir Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Ebû-Zer’e hitâben Hadîs’i vardır.)

ÎMÂNIN ZİYÂDE VE NOKSANI KABULÜ

MESELE

Eğer “Tâat ile artmak, isyân ile eksilmek sûretiyle, selefin îmânın ziyâde ve noksanı kabûl ettiğinde ittifakları vardır. Îmân yalnız, tasdîkden ibaret kalırsa daha ziyâde ve noksanlık nerede kalır?” dersen, ben de derim ki; “Selef (ilk Müslümanlar) (Kur’ân ve Peygamber tarafından) adâletlerine şehâdet edilmiş kimselerdir. Onların sözünden çıkmak kimsenin kârı değildir. Onların söyledikleri hakdır. Dâvâ sözlerini anlamaktadır. Onların sözünden anlaşılan îmân, ayrı bir varlıktır. Amel îmânın ne cüzü ve ne de rüknüdür. Belki amel, îmânın kendisiyle ziyâdeleşeceği ayrı bir varlıktır. Yâni îmân bir mevcûd, ziyâdelik ve noksanlık ayrı birer mevcûdlardır. Şey, bizâtihi ne artar ne eksilir. Meselâ bu insan başı ile ziyâdeleşti denemez. Çünkü onunla insan olur, ancak sakalı ile aldığı besinle ziyâdeleşti denebilir. Zâten bunlarsız da yine insandır. Bunun gibi namaz da rükû ve sücûd ile ziyâdeleşti denemez. Çünkü bunlar ile namaz olur. Ancak sünnet ve âdâblar ile ziyâdeleşti denebilir. Çünkü bunlarsız da yine namazdır.

İşte bu anlattığımız, îmânın amelden ayrı bir varlık olduğunu ve ancak amel ile artıp eksileceğini açıkça ifâde etmektedir. (Yâni îmân, amelsiz bulunan bir varlıktır.)

Şâyet, îmânın mefhûmu olan tasdîk, mürekkep değil, basittir. Basitin ziyâde ve noksanı nasıl kabûl edeceği yine anlaşılmadı dersen, deriz ki; “Yaltaklığı bırakır, dedi-kodulara kıymet vermeyerek bu dâvanın yüzünden perdeyi kaldırırsak mesele hal olur.”

Buna göre deriz ki; îmân, üç mânâda kullanılan bir lâfzı müşterektir.

1 – Birinci tevcîh: Avâmın ve hattâ çoklarının îmânı. Bu îmân kalbe mânevî bir kapı açmaksızın başkasını taklîd veya kendi delîlleriyle kalp ile tasdîkden ibârettir. Bu îtikad, ipe vurulan bir düğüm gibi kalbin bir düğümüdür. Bâzen kuvvetlendiği gibi bâzen de zayıflayabilir. Bunun böyle olduğunda şüphe etme. Yahûdi ve Nasara gibi gayr-i Müslimler (ile bâtıl fırkacılar)ın çokları, ne kadar korkutsan, vaaz etsen gerçeği göstersen bile saplandıkları inançlarından

katiyyen ayrılmazlar. Bir kısmı da aynı diğerleri gibi sağlam bağlantıları olduğu halde, onlar gibi azimli olmadıkları için kendilerine yapılan küçük telkinlerin tesîriyle, bağlılığı gevşetmek ve inançlarını değiştirmek mümkün olur. Bu, bâtıl inanç sahiplerinde olduğu gibi, gerçek inanç sahiplerinde de vaziyet aynıdır. Su, ağaçların büyüyüp kuvvetlenmesine yardım ettiği gibi, iyi ameller de bu îmânı kuvvetlendirir ve arttırır. Nitekim Allâhu Teâlâ:

«فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

“Onların îmânını artırdı.” (Tevbe sûresi, 9/124) buyurmuştur. Diğer âyeti celîlede de:

«لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ»

“İmânları ile berâber îmânı arttırsınlar diye.” (Fetih sûresi, 48/4) buyurduğu gibi, bâzı haberlerde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de:

«اَلْإِيمَانُ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ...»

“Îmân, artar ve eksilir.”[283] buyurmuştur.

İbn Adiyy “Bu hadîsin râvileri arasında kasten yalan söyleyen Muhammed b. Ahmed b. Harb-el Milhî olduğu için bâtıldır” der. İbn Mâce’ye göre “Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Ebû’d-Derdâ’ya mevkûftur.” der.

Bu artış ve eksiliş, tâatın kalbe tesîri bakımındandır. Bunu da ancak huzûr-u kalp ile ibâdete devâm ederken nefsini kontrol edenler ve böyle huzûr içinde yapılan ibâdetler sâyesinde kendisini şüpheye düşürmek isteyenlere karşı inancının nasıl kuvvetlendiğini anlayanlar idrâk eder. Bunun daha canlı misali, öksüzün acınması gerektiğine inanan ve bu inancını, öksüzü okşamak ve ona merhamet etmek sûretiyle bilfiil tatbik eden kimse, bu sâyede kalbinin yetime karşı daha fazla yumuşadığını anlaması ve bunun gibi saygı duyduğu bir kimseye bilfiil hürmet etmekle berâber ona olan saygısının artmasını anlamasıdır.

İşte bütün kalbin sıfatları böyledir. Bedenî ameller, kalpten gelir, sonra döner kalbe tesîr eder ve kalbi kuvvetlendirir. “Münciyât ve Mühlikât” cildinde bâtının zâhir ile amellerin kalp ve inanç ile alâkası bahsinde yine bu mevzûya temâs edilecektir. Bu alâka, âlem-i mülkün melekût ile alâkası kabîlindendir. **Âlem-i mülk** ile göz ile görülen varlıklar, âlem-i melekût ile de kalp gözü ile görülebilen

varlıklar kastedilmiştir. Kalp melekût âleminden, âza ve ameller mülk âlemindendir. Bu iki âlem arasındaki irtibat o kadar incedir ki bâzıları, bunların bir olduğunu, diğer bâzıları ise yalnız görülen âlemin varlığını zannettiler. Bunların ayrı iki varlık olduklarını ve aralarındaki râbıtayı anlayanlar şöyle bir tâbirde bulundular.

"Bardak da inceldi, şarap da inceldi; birbirine benzedikleri için, bunları ayırmak müşkül oldu.

Kimi, şarap var kadeh yok dedi; kimi kadeh var şarap yok dedi."

Biz maksadımıza dönelim. Anlattığımız bu âlem, muâmele bilgisi dışında olmakla (o iki âlem arasında olduğu gibi) bu iki ilim arasında da bağlılık ve berâberlik vardır. Bunun için görürüz ki, mükâşefe ilmi dâimâ muâmele ilminin karşısına çıkar da güçlükle kendini kurtarır. İşte îmânın tâat ile artmasının tevcihi, bu anlattığımız şekildedir. Bunun için Hz. Ali; "Îmân, (kalpte) parlak bir nokta hâlinde belirir. Amel ettikçe bu parlaklık bütün kalbi kaplar. Nifak da siyâh bir nokta hâlinde belirir, isyân ede ede bütün kalbi karartır ve o kalp de mühürlenmiş olur." buyurdu ve Allâhu Teâlâ'nın:

«كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ»

"Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) **kalplerini kirletmiştir."** (Mutaffifîn sûresi, 83/14) âyetini okudu.

2 - İkinci tevcîh: "Îmân" sözü ile tasdîk ve amelin hepsi murâd olunmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا»

"Îmânın yetmiş bu kadar kapısı vardır." buyurmuşlardır. Diğer hadîs-i şerîfde de:

«لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

"Zânî, mü'min olduğu halde zinâ etmez." buyurmuştur.

Böylece "amel"in "îmân" lâfzının muhtevasına girdiğini kabûl ettiğimizde amelin ziyâde ve noksanı kabûl ettiğinde şüphe kalmaz. Ancak aranacak olan yalnız tasdîkten ibâret olan îmânın ziyâde ve noksanlığına tesîr edip etmeyeceğidir ki, ona da tesîr edebileceğine işâret etmiştik.

3 - Üçüncü tevcîh: "Îmân" göğsün genişlemesi sâyesinde keşif yolu ve basîret

nûru ile perde arkasını görüp yakîn ifâde eden bir tasdîkden ibârettir. Bütün kısımları arasında ziyâdeye ihtimâli en az olan, îmânın bu bölümüdür. Fakat ben derim ki, aslâ şüphe kabûl etmeyen yakîn dahî kalbin yatışması bakımından ayrılabilir. Meselâ, her ne kadar her ikisinde de şüphe yoksa bile bir sayısının ikinin yarrısı olduğundaki katî kanâat ile âlemin sonradan yaratılmış bir varlık olması arasındaki kanâat bir değildir. (Çünkü birincisi bedîhilerin en açığı, ikincisi nazarîlerin en incesidir.) Zîra yakîn ifâde eden şeyler açıklanmaları ve kalbin tamamıyla yatışması bakımından dereceleri müsâvî değildir. Biz ilim kitabında âhiret âlimleri bâbında bunu anlatmıştık, tekrâra lüzûm yok.

Bütün mânâlarıyla îmânın ziyâde ve noksanı kabûl eder dediklerinin hak olduğu meydana çıkmıştır. Nasıl hak olmasın ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar.”*[284] buyurmuştur. Diğer bâzı rivâyetlerde “Bir miskâl dînar” diye geçmiştir. Kalpteki îmân artmaz ve eksilmezse Peygamberimiz (s.a.v.)’in böyle miktar tâyin etmesinin daha ne değeri kalır?[285]

ÎMÂN DA İSTİSNÂNIN CÂİZ OLUP OLMADIĞI MESELE

Şâyet istisnânın bir şüphe, îmânda şüphenin ise bir küfür olduğuna göre, selefin (sâhabe, tâbiîn, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî’nin) “inşâallah mü’minim” diyerek istisnâ etmelerinin yolu nedir? Onların hepsi de “Hakka mü’minim” demekten çekinir ve kaçınırlardı. Hattâ Süfyân-ı Sevrî; “Ben Allah katında mü’minim diyen yalancı. Hakka mü’minim demek ise bid’attir.” demiştir. Mü’min olduğunu bilen bir kimsenin böyle demesi nasıl yalan olur? Hâlbuki uzun boylu veya cömert olan, bunun gibi sevinmiş veya mahzûn olan, gören veya işiten kimse, Allah katında da uzun ve cömert, sevinmiş, üzülmüş, görür ve işitir olduğu gibi, nefsinde mü’min olan kimse Allah katında da mü’mindir. Eğer insana: “Sen hayvan (canlı varlık) mısın?” diye sorulsa “İnşâallah canlıyım” demesi uygun olmadığı gibi înşâallah (Allah dilerse) mü’minim demesinin de uygun olamayacağı lâzım gelmez mi? Süfyân-ı Sevrî bunu böyle deyince kendisine: “Ya nasıl diyelim?” diye vaki soruya: “Allah’a ve Allah’tan inenlere inandık.” deyin, diye cevap vermiştir. Acaba “Mü’minim” demekle, Allah’a ve Allah’tan inenlere inandım demek arasındaki fark nedir? Hasan-ı Basrî’ye:

– “Mü’min misin?” diye sorduklarında:

– “İnşâallah.” dedi. Onlar:

– “Niçin îmânda istisnâ ettin ya Ebâ Said?” dediler. Hasan:

– “Evet” dersem Rabbim: “Yalancısın” der ve azâbı hak ederim korkusu ile

istisnâ ettim.” diye cevap verdi ve “Nasıl emîn olayım, hoşnûd olmadığı bir hareketimden, Allâhu Teâlâ bana gazâblanarak: “Git, senin amelini kabûl etmiyorum.” demesiyle amelimin boşa gitmesinden beni kim emîn kılabilir?” dedi.

İbrâhim bin Edhem[286] “Sana mü’min misin diye sorulduktа: “Lâ ilâhe illâllah de” demiştir. Bir defasında da; “Ben îmânımda şüphe etmiyorum, senin bu suâlin bid’attır diye cevap verirsin.” demiştir. Alkame[287]’ye: “Mü’min misin?” diye sorduklarında: “Umarım inşâallah” diye cevap vermiştir. Süfyân-ı Sevrî: “Biz, Allâhu Teâlâ’ya, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandık. Fakat Allâhu Teâlâ katında ne olduğumuzu bilemeyiz.” demiştir. “Bütün bu istisnâların mânâsı nedir?” diye sorarsan cevaben de deriz ki: Bu istisnâ sahîhtir. Bunun dört şekli var, iki şeklinde şüphe var fakat bu şüphe îmânın aslında değil, son nefeste îmân ile göçmekte veya îmân-ı kâmildedir. Diğer iki şekli ise aslâ şüpheye dayanmaz.

A - Şüphe ile alâkası olmayan **birinci tevcîh:** Nefsini övmek ve tezkiye etmek korkusu ile cezimden kaçınmaktır. Nitekim Allâhu Teâlâ:

«فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ»

“Kendinizi tezkiye etmeyin, övmeyin.” (Necm sûresi, 53/32) Diğer âyette:

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ»

“O, kendilerini tezkiye edenleri görmez misin:” (Nisâ sûresi, 4/49) Diğer âyet-i celîlede:

«اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ»

“Bak, nasıl Allah üzerine iftirâ ederler.” (Nisâ sûresi, 4/50) buyurmuştur. (Ki bütün bunlardan bu maksatla istisnânın cevâzına delîl verilmiştir.) Hakîmin birisine: “Doğru sözün çirkini hangisidir?” diye sorulduktа: “Kişinin kendisini övmesidir.” diye cevap vermiştir. İmân ise övülecek vasıfların en üstünüdür. Bununla katî hüküm vermek mutlak tezkiyedir. İstisnâ sîgası, yâni “inşâallah” kelimesi kendisini tezkiyeden ayırmak gibidir. Nitekim bir kimseye: “Tabîb misin veya fakîh misin veya müfessir misin?” diye sorulduktа, şüpheli olduğu için değil de kendini övmemek için: “Evet. İnşâallah” diye cevap verdiği gibi. Bu “İnşâallah” kelimesi, haberi zayıflatan bir şüphe sîgasıdır. Mânâsı, haberin

lâzımı olan tezkiyeyi zayıflatmaktır. Bu tevîle göre fenâ bir vasıftan sorulduğu vakit istisnâ tarikiyle “İnşâallah” demesi uygun olmaz.

B - İkinci tevcîh: Her hâl ü kârda Allah adını anmaya alışmak ve bütün işlerini Allâhu Teâlâ’nın dilemesine havale etmek içindir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ Peygamberini, bizzat terbiye ederek:

«وَلاَ تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ اللهُ»

“Herhangi bir işi, inşâallah demeden yarın yapacağım deme!” (Kehf sûresi, 18/23-24) buyurmuştur.

Sonra şüpheli yerlerde değil, katî olan şeylerde de bu sîgayı kullanarak şöyle buyuruyor:

«لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ

رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ»

“Elbette Mescid i Haram’a gireceksiniz. İnşâallah emîn, başınız traşlı ve saçınız kısaltılmış olduğu halde.” (Fetih sûresi, 48/27)

Hâlbuki onların Mescid-i Haram’a gireceklerini Allâhu Teâlâ dilemiş ve bunu katî olarak biliyordu. Öyle iken “İnşâallah” buyurması bunu öğretmek içindir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den şüpheli ve şüphesiz rivâyet edilen her haberde görüldüğü gibi, Peygamberimiz (s.a.v.) de bu terbiye ile terbiyelenmiş ve hattâ mezarlığa uğradığında:

«اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللهُ بِكُمْ لاَحِقُونَ»

“Ey mü’minler diyarı, size selâm. İn âallah biz de sizlere ula acağız.”[288] buyurmuştur.

Onlara ulaşacağında şüphe olmadığı halde böyle buyurması, aldığı ilâhî terbiyenin iktizâsı ve bütün işlerini Allâhu Teâlâ’ya havâle etmesi içindir. Bu sîga, yümn ü bereket temennîsine delâlet eder. Hattâ örfte arzû ve dilekte kullanılmıştır. (Meselâ) falanca yakında ölür dendiği vakit, senin inşâallah demen, şüpheli olduğunu değil, onu arzû ettiğini ifâde eder. Bunun gibi, falanca yakında iyileşir dendiğinde de senin inşâallah demen yine bu isteğini ifâde eder. Bu kelime, şüphe mânâsından arzu ve istek mânâsına çevrildiği gibi, hüküm ne olursa olsun, Allâhu Teâlâ’nın adını anmakla yümn ü bereket mânâsında ve

böylece terbiyelenmekte de kullanılmıştır.

C - Üçüncü tevcîh: Şüpheye dayanan istisnâdır. "İnşâallah Hakka mü'minim" mânâsındadır. Çünkü Allâhu Teâlâ muayyen kimseler hakkında:

«أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا»

"İşte gerçek mü'minler bunlardır." (Enfâl sûresi, 8/4) buyurdu ve bu sûretle mü'minler ikiye bölünmüş oldu ki bu şüphe îmânın aslında değil, belki kemâlinde olmuş olur. Herkes îmânın kemâlinde şüphelidir ve bu şüphe küfür değil hattâ iki yönden doğrudur.

I - Münâfıklık, îmânın kemâlini kaldırır. Gizli olduğu için bundan korunmak da güçtür.

II - Îmân, ibâdetle kemâl bulur. Fakat amellerin kemâl üzere olduğu bilinemez. Amellerdeki şek:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا

بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ»

"Gerçek mü'minler, Allâhu Teâlâ'ya ve Resûlüne îmân edip sonra şüphe etmeyerek, Allah uğrunda mal ve canlarıyle mücâhede edenlerdir. İşte sâdık olanlar bunlardır." (Hucurat sûresi, 49/15) buyurulduğuna göre istisnâdaki şüphe bu doğrulukta olmuş olur. Yine Hak Teâlâ:

«وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ

وَالنَّبِيِّينَ»

"Fakat iyiler Allâhu Teâlâ'ya, âhiret gününe, meleklere ve kitaba ve nebîlere îmân edenlerdir." (Bakara sûresi, 2/177) buyurmak sûretiyle sözde durmak, çetinlik ânında sabretmek gibi yirmi kadar vasıf saydıktan sonra;

«أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

"İşte sâdık olanlar bunlardır." (Bakara sûresi, 2/177) buyurmuştur.

Yine Allâhu Teâlâ:

«يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

“Allâhu Teâlâ sizden îmân edenleri yükseltir. Kendilerine ilim verilenler için dereceler vardır.” (Mücâdele sûresi, 58/11) buyurmuştur.

Diğer âyet-i celîlede:

«لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ»

“İçinizden Mekke’nin fethinden önce sarf eden ve harbeden kimseler, daha sonra sarfedip harp eden kimselerle bir değildirler.” (Hadîd sûresi, 57/10)

Yine Allâhu Teâlâ:

«هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ»

“Onlar Allah katında derece sahipleridir.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/163) Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de:

«اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوٰى»

“Îmân çıplaktır; elbisesi takvâdır.”[289] buyurmuştur. Diğer bir hadîste de:

“Îmân yetmi bu kadar kapıdır. En küçük derecesi (gelen geçenlere) *eziyet verecek eyleri yoldan uzakla tırmaktır.”*[290] buyurmuştur. Bütün bu anlattıklarımız, olgun îmânın amel ile alâkalı olduğuna delâlet etmektedir.

«اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذٰى عَنِ الطَّرِيقِ»

ÎMÂNIN NİFÂKTAN BERÂETLE ALÂKASI

Îmânın nifâktan ve şirk-i hafiden berâetle olan alâkasına gelince, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ خَالِصٌ وَإِنْ صَامَ وَإِنْ صَلّٰى

وَزَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ: مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ،

وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ، -وَفِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ-

«وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ»

"Dört haslet sâhibi namaz kılsa, oruç tutsa ve kendisini mü'min zannetse bile hâlis ınünâfiktır: Yalan konu an, sözünde durmayan emânete hıyânet eden ve husûmette ileri giden. Yâni dâvâla mada hakkından fazlasını almaya çalı an. Diğer rivâyette de muâhedesinde gadrlik eden."[291] buyurmuştur.

Ebû Saîd-i Hudrî radıyallahu anhden rivâyet edilen hadîsde:

«اَلْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ: قَلْبٌ أَجْرَدُ وَفِيهِ سِرَاجٌ يَزْهَرُ فَذٰلِكَ قَلْبُ

الْمُؤْمِنِ، وَقَلْبٌ مُصَفَّحٌ فِيهِ إِيمَانٌ وَنِفَاقٌ فَمَثَلُ الْإِيمَانِ فِيهِ

كَمَثَلِ الْبَقْلَةِ يَمُدُّهَا الْمَاءُ الْعَذْبُ وَمَثَلُ النِّفَاقِ فِيهِ كَمَثَلِ

الْقَرْحَةِ يَمُدُّهَا الْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ فَأَيُّ الْمَادَّتَيْنِ غَلَبَ عَلَيْهِ

حَكَمَ لَهُ بِهَا -وَفِي لَفْظٍ آخَرَ- غَلَبَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَتْ بِهِ»

"Kalpler dörde bölünür. Birincisi zulmetten temizlenip içinde nûr ı ığı parlayan kalp, i te bu mü minin kalbidir. İkincisi meyyâl olan kalptir (sağa sola kayar), îmânı da var, nifakı da var. İmânı bakla, sebze gibidir. Onu tatlı su büyütür, nifâkı da kan, irin kendisini büyüten bir yara gibidir. Hangi taraf gâlip gelirse o kalp, onun hükmünü alır. Diğer bir tâbirle galip gelen taraf diğerini yok eder."[292]

Diğer bir hadîste:

«أَكْثَرُ مُنَافِقِي هٰذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا»

"Bu ümmetin en çok münâfikları okuyucuları (hâfizları)dır."[293]

Diğer hadîs-i şerîfte de:

«اَلشِّرْكُ أَخْفٰى فِي أُمَّتِي مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا»

" irk, yalçın kaya üzerinde yürüyen karınca(nın ayak patırtısın)*dan daha gizlidir."*[294] buyurmuştur.

NİFÂKTAN KORUNMAYA DÂİR BÂZI HADÎSLER

Huzeyfe radıyallahu anh:

«كَانَ الرَّجُلُ يَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصِيرُ بِهَا مُنَافِقًا إِلَى أَنْ يَمُوتَ وَإِنِّي لَأَسْمَعُهَا

مِنْ أَحَدِكُمْ فِي الْيَوْمِ عَشْرَ مَرَّاتٍ»

"Peygamberimiz (s.a.v.)'in zamanında, söyleyenin ölünceye kadar münafık, sayıldığı sözü, imdi günde on kere bir ki iden duymaktayım."[295] demiştir.

Bâzı âlimler; "Kendisini nifâktan uzak zannedenler, nifâka en yakın olan kimselerdir." demişler. Huzeyfe: "Bugün, Peygamberimiz (s.a.v.)'in zamanından daha çok münâfıklar vardır. O zaman nifaklarını gizliyorlardı, şimdi ise açıklıyorlar." demiştir. (Buhâri'de "Ekser" kelimesi yerine "Şerr" vardır.) Bu nifâk, îmânın doğruluk ve kemâline zıttır. Bu gizlidir. Bundan en uzağı, korkusunu en çok saklayan olduğu gibi, en yakın olanı da kendisini en uzak zannedendir.

Hasan-ı Basrî'ye:

– "Şimdi münafık kalmadı diyorlar." Denildi. Hasan-ı Basrî:

– "Eğer mevcut münafıklar helak olsaydı (çokluklarından) ve ortada kalsaydılar yollarda gezmekten çekinirdiniz." buyurmuştur. Hasan-ı Basrî veya başka birisi: "Eğer münâfıkların kuyruğu olsa adım atacak yer bulamazdınız." buyurmuştur.

Abdullah bin Ömer radıyallahu anh bir kişinin Haccac-ı (Zâlim) aleyhinde konuştuğunu duyunca, kendisine: "Haccac burada olsa böyle konuşabilir mi idiniz?" dedi. Adam "Hayır." deyince: "İşte bunu Peygamber zamanında münâfıklık sayardık." buyurdu.[296]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ كَانَ ذَا لِسَانَيْنِ فِي الدُّنْيَا جَعَلَهُ اللهُ ذَا
لِسَانَيْنِ فِي الْآخِرَةِ»

"Dünyada iki dil sâhibi olan -birine ba ka diğerine de ba ka konu an- kıyâmet gününde de iki dilli olarak ha rolunacaktır."

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«شَرُّ النَّاسِ ذُو الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَيَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ»

"İnsanların en fenâsı, ona ayrı buna ayrı görünen ikiyüzlü -mürâî- kimselerdir." buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî'ye:

– "Bâzı kimseler biz nifâktan korkmayız diyorlar." denildi. Hasan-ı Basrî:

– "Vallahi nifâktan uzak olduğumu bilmek benim için yer dolusu altından sevimlidir." dedi. Yine Hasan-ı Basrî: "Dil ile kalbin, gizlilik ile aleniyetin ihtilâfı, nifâk belirtisidir." buyurmuştur. Bir kişi Huzeyfe radıyallahu anha : "Ben nifâktan korkuyorum." deyince, Huzeyfe: "Eğer münâfık olsaydın nifâktan korkmazdın. Çünkü münâfık nifâktan emindir." dedi. **İbn Ebî-Melîke** "Yüz otuz ve bir rivâyette yüz elli sahâbeye yetiştim hepsi nifâktan korkarlardı." demiştir.

Rivâyet olundu ki:

«أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ جَالِسًا فِي جَمَاعَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَذَكَرُوا رَجُلًا وَأَكْثَرُوا الثَّنَاءَ عَلَيْهِ فَبَيْنَاهُمْ كَذٰلِكَ إِذْ طَلَعَ عَلَيْهِمُ الرَّجُلُ وَوَجْهُهُ يَقْطُرُ مَاءً مِنْ أَثَرِ الْوُضُوءِ وَقَدْ عَلَّقَ نَعْلَهُ بِيَدِهِ وَبَيْنَ عَيْنَيْهِ أَثَرُ السُّجُودِ، فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ هُوَ هٰذَا الرَّجُلُ الَّذِي وَصَفْنَاهُ. فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (أَرَى عَلَى وَجْهِهِ سَفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ). فَجَاءَ الرَّجُلُ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ مَعَ الْقَوْمِ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (نَشَدْتُكَ اللهَ هَلْ حَدَّثَتْ نَفْسُكَ حِينَ أَشْرَفْتَ عَلَى الْقَوْمِ أَنَّهُ لَيْسَ فِيهِمْ خَيْرٌ مِنْكَ؟) فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ نَعَمْ. وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي دُعَائِهِ: (اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ لِمَا عَلِمْتُ

وَلِمَا لَمْ أَعْلَمْ) فَقِيلَ لَهُ: أَتَخَافُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَقَالَ: (وَمَا

يُؤْمِنُنِي وَالْقُلُوبُ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَانِ يُقَلِّبُهَا

كَيْفَ يَشَاءُ)»

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ashâbdan bâzıları ile otururken sahabe, bir adamı andı ve çok övdüler. Tam bu sırada, yüzünden abdest suyu damlarken elinde nalınları olduğu ve alnında secde izi bulunduğu halde, adam gözüktü. Ashâb: “Ya Resûlallah! İşte anlattığımız adam.” dediler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Bunun yüzünde eytanî bir karaltı -leke- görüyorum.”* buyurdu. Adamcağız geldi, selâm verdi ve mecliste oturdu. Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Sana, Allah’a yemin verdiriyorum, doğru söyle, buraya gelirken: “Bunların arasında benden iyisi yoktur.” diye hatırına geldi mi?”* Adam: “Evet. Vallahi hatırımdan öyle geçti.” dedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de (duâ ederek) duâsında: “Allahım, bildiğim ve bilmediğim hatâlarımdan sana istiğfâr ederim” buyurmuştur. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.)’e: “Siz de korkuyor musunuz? Ya Rasûlallah.” diye soruldu. Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Beni hangi kuvvet emîn edebilir? Hâlbuki insanların kalpleri, Allâhu Teâlâ’nın kabze-i kudretindedir. Onları dilediği tarafa çevirir.”* buyurmuştur.”[297]

Allâhu Teâlâ da:

«وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ»

“Allah katından onlara, hiç hesaplamadıkları şeyler zuhûr eder.” (Zümer sûresi, 39/47) buyurmuştur.

Bu âyetin tefsirinde onların, iyilik zannettikleri amellerini, terâzinin fenâlık gözünde bulmalarıdır.

Seriyyü’s-Sakatî[298]; “Bir insan, dallarında her çeşit kuş bulunan bol ağaçlı bir bahçeye girse, o kuşlar her biri ayrı bir dil ile: “Ey Allâhu Teâlâ’nın velîsi sana selâm.” deseler, bu adam da bu söze emîn olsa kuşların eğlencesi olur.” demiştir.

Bütün bu rivâyetler, gizli şirk ve nifâkın incelikleri sebebiyle vaziyetimizin tehlikesini ve bu tehlikeden kimsenin emîn olamayacağını sana bildirmektir. Hattâ **Ömer bin Hattâb radıyallahu anh** Huzeyfe’ye kendi hâlini ve münâfıklar arasında adının geçip geçmediğini sorardı.

Süleyman-ı Dârânî; "Bâzı emirlerden duyduğum (yanlış) şeyleri düzeltmek isterdim, beni öldürürler korkusu ile sarf-ı nazar ederdim. Fakat korkum, ölümden değil, bu vesîle ile ölüm ânında bana gelecek gururdan idi." demiştir. Bu anlattığımız, îmânın aslına değil, hakîkatine, sıdkına, kemâline ve berraklığına zıt olan nifâkdır.

NİFÂKIN KISIMLARI

Nifak iki kısma ayrılır:

Birincisi sâhibini dînden çıkarır, küfre ilhak eder ve ebedî cehennemlikler arasına kor.

İkincisi de ya sâhibini bir müddet cehenneme sevk eder veya cennetteki derecesini bir müddet cehenneme sevk eder veyahut cennetteki derecesini ve sıddîklar arasındaki mertebesini düşürür. Bu, şüpheli olduğu için bunda istisnâ güzel görülmüştür.

Nifâkın aslı; gizli âşikârlığın ayrılığı Allâhu Teâlâ'nın mekrinden emîn olmak, kendini beğenmek ve benzeri hâllerdir ki, bunlardan ancak sıddîklar kurtulabilir.

D - Dördüncü Tevcih: Yine şüphe üzerine olan istisnâdır. Bu da son nefes korkusudur. Çünkü ölüm ânında îmânını koruyup koruyamayacağını kimse bilemez. Eğer küfür ile giderse geçmiş bütün ameli mahv olur. Çünkü amel son nefesin îmân selâmetine bağlıdır. Nitekim oruçlu bir kimseye kuşluk vakti: "Oruçlu musun?" diye sorulduktа: "Evet katî olarak oruçluyum." der ve akşamdan önce iftâr ederse yalancı olduğu gibi. Çünkü oruç olabilmek için akşama kadar devâmı şarttır. Gündüz'ün tamamı orucun sıhhatinin vakti olduğu gibi, ömrün bütünü de îmânın sıhhatinin vaktidir. Netîce belli olmadığı için sonu gelmeden bu günkü vaziyete bakarak onu sıhhatle tavsif etmek şüphelidir. Allâhu Teâlâ'dan korkanların gözyaşları da bundandır. Çünkü bu, zuhûrundan evvel bilinemeyen, meşîet-i ezeliyenin ve kaza edilmiş ilâhî hükmün bir netîcesidir. Netîceden korkmak, başlangıçtaki takdîrin meçhûliyetinden ileri gelir. (Yâni son nefesin korkusunu saklamak, hâlen bilinemeyen ezeldeki ilâhî hükmün korkusunu saklamak demektir.) Çok kerre bu anda, geleceği için ezelde takdir edilen hükmün nakîzi zuhûr edebilir. (Yâni bu anda mü'min iken -Allah korusun- ileride küfre gidebilir. Bu anda kâfir iken ileride mü'min olabileceği gibi.) Ezelde cennetin kendisine takdir edildiğini bilen kimdir?

Allâhu Teâlâ'nın:

«وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ»

“Ölüm sarhoşluğu muhakkak gelir.” (Kâf sûresi, 50/19) âyetindeki “bi’l-Hakk” kelimesinden murâd “bi’s-sâbıkati” yâni “ezelde takdîr ettiği hükmünü açığa çıkarmakla demektir” denilmiştir. Hattâ eski âlimlerden bâzıları: “Amellerin, netîceleri tartılır.” demişlerdir. **Ebû’d-Derdâ** radıyallahu anh yemîn ederek “Îmânının selbinden korkmayanların îmânı selb olur.” derdi.

Denildi ki: Öyle günâhlar var ki onların cezâsı -Allah korusun- son nefeste îmânsız gitmektir. Yalan kerâmet ve velîlik iddiâsı bunlardandır.

Bâzı ârifler diyor ki: “Odamın kapısının önünde şehîd olarak öleceğimi, hemen odamın kapısı önünde de îmân ile öleceğimi bana bildirseler, odamın kapısından evin kapısına gidinceye kadar kalbimin ne şekil alacağını bilemediğim için (şehâdeti fedâ eder) ve odamın kapısı önünde îmân ile ölmeyi tercih ederim.”

Diğer bâzıları: “Bir kimseyi elli sene Müslüman tanısam da küçük bir fâsıladan sonra ölse, ben onun mü’min olarak ölümü ile hükmedemem.”[299]

«مَنْ قَالَ أَنَا مُؤْمِنٌ فَهُوَ كَافِرٌ وَمَنْ قَالَ أَنَا عَالِمٌ فَهُوَ جَاهِلٌ»

“Ben mü’minim diyen kâfir, ben âlimim diyen de câhildir.”[300] buyurmuştur. Allâhu Teâlâ’nın:

«وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا»

“Rabbının sözü doğruluk ve adaletle tamamlandı.” (En’âm sûresi, 6/115) âyet-i kerîmesindeki sıdk (doğruluk)tan murâd, îmân ile ölenler, “Adl” den murâd da küfr ile ölenlerdir, denilmiştir. Yine Allâhu Teâlâ:

«وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

“Kulların ahvâlinin sonu Allah’a râcîdir.” (Hac sûresi, 22/41)

Şüphe bu bakımdan (yâni son nefeste ne olacak korkusu ile) olursa “İnşâallah Mü’minim” demek sûretiyle îmânda istisnâ lâzımdır. Zîra îmân, sahibini cennete koymaktan ibârettir. Nitekim oruç, Allâhu Teâlâ’nın hakkını ödemek olduğu gibi, akşama kadar devâm etmeyen oruç, oruç sayılamıyacağı ve borcu ödeyemeyeceği gibi, sonuna kadar devâm etmeyen îmân da ne sâhibini cennete koyabilir ve ne de îmân sayılabilir. Hattâ geçen günün orucundan sorulduğu vakitte: “Oruç tuttuğunu katî olarak bildiğin halde, gerçek orucun makbul olan

oruç olduğunu ve bunu da Allah'tan başka kimse bilemeyeceği için: "Evet, inşâallah" diyerek istisnâ edebilirsin." İşte bu sebepten yapmış olduğun bütün iyi amellerde istisnâ etmek güzeldir ve bu şüphe, yapılan amelde değil, amelin kabûl olup olmadığındadır. Çünkü sıhhatinin bütün dış şartlarına riâyet edebildikten sonra Allâhu Teâlâ'dan başka kimsenin bilemeyeceği bâzı gizli sebepler amelin kabûlüne engel olabilir. Bunun için şüphe etmek güzel bir hareket olmuş olur.

İşte "İnşâallah Mü'minim" diyerek îmânda istisnânın güzel yolları bunlardır. **Kavaidü'l-Akaid** kitabı bu bahisle sona ermiştir.[301]

Allâhu Teâlâ'nın lûtfu ile ikinci kitap tamam oldu. O'na hamd, peygamberine ve bütün hayırlı kullarına salât olsun.

Terâdüf: Sözü başka olup mânâsı bir olan kelimeler demektir.

Tedâhül: Bâzen imânın İslâm'da ve bâzen de İslâm'ın îmânda kullanılmış olmasıdır.

Beyhakî, İbn Abbas'dan, îtikad kitabında bir cemâatın kıssası bahsinde rivâyet etmiştir.

Cennetle müjdelenen sahâbîlerden birisidir.

Buhârî ile Müslim.

Taberânî Amr b. Anbese.

Ahmed, Taberânî Amr b. Anbese'den sahîh isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî'den.

Taberâni, Ebû Saîd'den.

Yukarıda geçmiştir.

Huzeyfe binYemân, Ömer devrinde Medâyin vâliliğini yapan, birçok fütûhâtlarda bulunan, sahâbenin ileri gelenlerinden zâhit bir zâttır. Hazret i Osman'ın şehâdetinden 40 gün sonra 36 hicride ölmüştür.

Yukarıda geçmiştir.

Burada iki te'vîl vardır. Birisi: Mü'mini öldürmek helâldir diye öldüren ebedî cehennemdedir. Diğeri de "Halid" kelimesindedir ki, bu da Tûl-i Meks Cehennemde fazla kalacağından kinâyedir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

İbn Adiyy "El - Kâmil" de.

Buhârî ve Müslim, Ebû-Said'den rivâyet etmişlerdir.

Hanefilere göre: Asıl îmân ziyâde ve noksanı kabûl etmez. Çünkü îmân, altı şeye katî olarak inanmaktır. Bunların bir tânesi eksilse îmân mefhûmu da ortadan kalkar. Buna göre de imân ziyâde ve noksânı kabûl etmez. Bu husûstaki

âyetler, îmân edilmesi gereken şeylerin artmış olmasıyladır ki bu, sahâbeye mahsûstur. Hadîsler ise îmân semere ve nurunun artması ve eksilmesi bakımındandır. Amel, bu asıl îmâna dâhil değildir. Îmân-ı kâmil ise amel ile beraber olan îmândır. Bu, ziyâde ve noksanı kabûl eder.

Mısır baskısı “Edhem” kelimesini tasrîh ediyor. Diğer eserde bu yok. Şârih: “Edhem” değil, İbrahim bin Yezîd’i, Nehaî Kûfe fakihlerinden olduğunu tasrîh ediyor.

Alkame bin Kays, Kûfe fakîhlerindendir.

Müslim, Ebû Hureyre’den.

Yukarıda geçmiştir.

Buhâri ile Müslim, Ebû Hureyre’den.

Buhâri ile Müslim, Abdullah b. Ömer’den.

Ahmed, Ebû Saîd’den.

Ahmed ve Taberânî, Ukbe b. Amir’den.

Ebû Ya’la, İbn Adiyy ve İbn Hibban, Ebû Bekre’den.

Ahmed.

Ahmed ve Taberânî rivayet etmiştir.

Ahmed, Bezzar ve Darekutnî, Enes’den.

Cüneyd’in dayısıdır. Mârûf Kerhî’nin talebesi ve yeğeni Cüneyd’in hocasıdır. 251’de ölmüştür.

Bizim inancımızda Kur’ân veyâ hadîsten haklarında sarîh nas olmayan hiç bir kimse için ölümünden sonra bu adam cennetlik veyâ cehennemliktir diye hükmedemeyiz. Hüsn ü zan etmekle berâber gerçeği Allahu Teâlâ’ya havâle ederiz. Ancak umûmiyetle mü’minler cennetlik, kâfirler cehennemliktir, deriz.

Taberânî, İbn Ömer’den.

Hanefilere göre: Tasdîk ve ikrarı olan kimsede imân gerçekleştiği için, “Hakka (muhakkak, elbet) mü’minim” der ve “İnşâallah mü’minim” demesi uygun olmaz. Çünkü eğer bu istisnâ bu ânda şüphe için ise - şüphe tasdîka münafî olduğu için - küfürdür. Eğer edebe riâyet, bütün işlerini Allah’a havâle veyâ gelecekteki hâlini nazara alarak veyâ yümn ü bereket olarak Allah adını veyâ kendini tezkiyeden kaçınmak ve benliğini kırmak maksadı ile “İnşâallah mü’minim” diyerek istisnâ ederse, nihâyet cümle mânâsında bir şüphe şâibesi bulunduğu için yine terk etmesi daha uygundur. Peygamber Efendimiz’in mezarlıkta: “İnşâallah biz de size ulaşacağız” sözü, ölümde şüphe için değil, o mezarlığa yatması bakımındandır.

Burada gerçek olan bizimle Eş’ârîler arasındaki farkın mânâ bakımından değil, lafız bakımından olmasıdır. Çünkü îmândan bu andaki tasdîk mânâsı

kastediliyorsa bu gerçekleşmiştir; istisnâya lüzum yoktur. Hanefîlerin dedikleri de budur ki Şâfiîler de bunu kabûl eder. Eğer imânın kemâli ve netîcesi kastediliyorsa bunu ancak Allah bilir ki, Şâfiîlerin dediği budur. Hanefiler de bunu kabûl eder.

RUB'U'L-İBÂDÂT
ÜÇÜNCÜ KİTAB

TAHÂRETİN SIRLARI
(KİTÂBU ESRÂRİ'T-TAHÂRE)

MUKADDİME

Hamd, lûtf u kereminden kullarına temizlikle ibâdeti emreden, bâtınlarını temizlemek için fazl u kereminden ilâhî nûr ve lûtuflarını gönüllerine akıtan, zâhir temizlikleri için de ince ve akıcı suları yaratan (kendilerini temizlik ile kulluğa kabûl eden) Allâhu Teâlâ'ya mahsûstur. O'na hamd ederiz.

Salât, hidâyet nûruyla âlemi aydınlatan peygamberine ve zât ve sıfatları ile temiz olan âli üzerine olsun. O salât ki, korkunç günde bereketiyle bizi koruyacak ve bütün felâketler ile aramızda perde olacaktır.

Bundan sonra deriz ki: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde:

«بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ»

"Din, temizlik (esâslari) *üzerine kurulmu tur."*[302] buyurdu.

Diğer bir hadîsinde:

«مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ»

"Namazın anahtarı temizliktir."[303] buyurmuştur.

Allâhu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ»

"Ora (Kuba)**da öyle ricâl var ki, çok temizlenmeyi severler. Allahu** (Teâlâ) **da çok temizlenenleri sever."** (Tevbe sûresi, 9/108) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de:

«اَلطُّهُورُ نِصْفُ الْإِيمَانِ»

"Temizlik îmânın yarısıdır."[304] buyurmuştur. Yine Allâhu Teâlâ:

«مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ

وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

"Allah'ın muradı sizi sıkıntıya koşmak değil ve lâkin sizi temizletmek ve üzerinize nîmetini tamamlamak istiyor ki, şükredesiniz." (Mâide sûresi, 5/6)

Bu açık âyet ve hadîslerden, işin mühim tarafının bâtın temizliği olduğunu basîret sâhipleri anlamışlardır. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in: "*Temizlik îmânın yarısıdır*" buyurmasından murâdı, bâtını harap iken, su ile hâsıl olan yalnız zâhir temizliği olmaktan çok uzaktır.

TEMİZLİĞİN DERECELERİ

Temizliğin dört derecesi vardır:

1 - Hadesten, hubûsdan, yâni bedeni abdestsizlik ve cenâbetlikten, pislik ve kirden temizlemek.

2 - Âzâları cürüm ve günâhtan temizlemek.

3 - Kalbi kötü huy ve sevilmeyen âdî hasletlerden temizlemek.

4 - Sırrını (kalbini) Allah'ın gayrısından temizlemektir ki, bu peygamberler ve sıddîkler temizliğidir. Her derecedeki temizlik o mertebede yapılan amelin yarısıdır. Meselâ, sırrın amelindeki son gâye ilâhî azametin sırra tecellîsidir. Hâlbuki Allâhu Teâlâ'dan başka her şey sırdan göç etmedikçe ilâhî mârifet hakîkî mânâda sırra hulûl edemez. Bu sebepten Allâhu Teâlâ:

«قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ»

"Allah de, sonra bırak onları daldıkları bataklıklarda oynayadursunlar." (En'âm sûresi, 6/91) buyurmuştur.

Zîra yekdiğerinin zıddı olan hakkı mârifet ile mâsivaya meyil, bir gönülde toplanamaz.

«مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ»

"Allâhu Teâlâ bir insanın göğsünde iki kalp yaratmamıştır." (Ahzab sûresi, 33/4) âyet-i celîlesi de bunun bir delîlidir.

Kalbin ameline gelince, burada da son gâye kalbi şer'î inançlar ve güzel hûylar ile bezemektir ki, bu da ancak kalbi bunların zıddı olan sevilmeyen hûylarla bozuk akîde ve inançlardan temizlemekle mümkündür. (Bu açıklama ile îmânın, biri kalbi temizlemek, diğeri de kalbi doldurmak bakımından iki cüz olduğu anlaşılıyor.) Kalbi temizlemek îmânın iki cüzünden biri olmuş oluyor ki, birincisi îmânın şartıdır. Âzâları günâhtan temizlemek de bunun gibi amelin iki cüzünden birincisidir. Günâhlardan temizlenmeyen âzâ ile ibâdet yapılmaz. Buna göre de âzâları günâhtan temizlemek amelin şartı olur. İşte bunlar îmânın makamlarıdır ve her makamın da sâhibine göre dereceleri vardır. Binâenaleyh

(merdivenin basamağı gibi) alt kademeyi geçmeden üst basamağa çıkılamaz. Kalbini bozuk îtikat (inanç) ve kötü hûylardan temizlemeyip tevhîd nûru ve güzel hûylarla doldurmadan sırrını mezmûm sıfatlardan, âzâlarını günâhlardan temizlemeyip ibâdet ile tezyîn etmeden kalp temizliğine geçilemez. İstenen şey ne kadar kıymetli ve değerli olursa o nisbette yolları sarp ve elde edilmesi güç olur. Binâenaleyh bu söylediklerimin de kuru bir istekle elde edilip kolaylıkla bunlara varılabileceğini sanma.

Evet bu mertebeleri ayıramayacak kadar basîretsiz kimseler temizlikte ancak, öze nisbetle kabuk mesâbesinde olan son dereceyi yâni dış (beden) temizliğini anlayanlar ve bütün mesâisini tahâretine, bol sular ile beden ve elbisesini yıkamakla yalnız dış temizliğine hasrederler. Vesveseden ve görüş zayıflığından, ilk Müslümanların görünüşe bu kadar ehemmiyet vermeyip, onların bütün gayretlerini kalp temizliğine verdiklerinden gâfil olduğu için, istenen temizliğin yalnız bu dış görünüş olduğunu zannederler. Hâlbuki en üstün mevkie sahip olan Hazreti Ömer Hıristiyan'ın bardağıyla abdest almaktan çekinmemiştir. Hattâ ilk Müslümanlar yemeklerden sonra ellerini ayaklarının altına silerler[305] temizlik için çöğen kullanmazlardı.[306] Toprak üzerinde namaz kılar ve yalın ayak gezerlerdi. Böyle tevâzu gösterenler de büyüklerden sayılırdı. Tahârette yalnız taşlar ile iktifâ ederler, su aramak için yorulmazlardı.[307] Yine Ebû Hüreyre ve diğer bâzı ashâb-ı suffe:[308]

«كُنَّا نَأْكُلُ الشِّوَاءَ فَتُقَامُ الصَّلَاةُ فَنُدْخِلُ أَصَابِعَنَا فِي

الْحَصَى ثُمَّ نَفْرُكُهَا بِالتُّرَابِ وَنُكَبِّرُ»

"Bâzen büryân kebabı yerken namaz için ikamet olunurdu. Elimizi küçük taşlara sürer, kumlar ile ovar ve hemen tekbîr alırdık."[309] demiştir. Hazreti Ömer: "Biz Resûlullah zamanında (temizlik için) çöğen otunu dahi bilmezdik, mendillerimiz de ayaklarımızın tabanı idi. Etli, yağlı yemek yediğimiz zaman ellerimizi ayaklarımıza silerdik" demiştir. (Bu sözler Hazret-i Ömer rivâyetiyle bulunamamış, İbn Mâce muhtasar olarak Câbir'den rivâyet etmiştir.)

Denildi ki Resûlullah (s.a.v.)'dan sonra ilk icâd edilen, dört şeydir:

1) Elek, 2) Çöğen, 3) Sofra -Yemek masası-, 4) Doyasıya yemek. Onların (sahabelerin) bütün gayretleri bâtın temizliği idi. Hattâ bâzıları nalınlar ile namaz kılmayı efdal kabûl etmiştir. Nalınlarında pislik olduğunu Cebrâil aleyhisselâmın haber vermesiyle Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in nalınlarını

çıkardığını gören sahâbe de sebebini anlamadan nalınlarını çıkardıklarında Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *"Nalınlarınızı niçin çıkardınız?"* yâni *"çıkarmayınız"* buyurmuştur. (İbrâhim İbn Yezid'den)

Nehaî namazda nalın çıkarmayı reddetmek üzere, nalınlarını çıkaranlar için: "Bir fakirin bu nalınları alıp gitmesini candan arzû ederim" demiştir. İşte dış görünüşte böyle müsâhele (kolaylık) eder ve çamurlu sokaklarda hem yalınayak gezer ve hem de oturur, mescidlerde toprak üzerinde namaz kılarlar, hayvanlar ile sürülen ve hayvanların kirlettiği buğday ve arpa unundan çekinmeden yerlerdi. Pis yerlerde ağnadıkları halde at ve deve terinden sakınmazlardı. Onların hiç biri necâsetin ince meselelerinden sormamış ve üzerinde durmamışlardır. Bu husûsta da böyle tesâhül (kolaylık) göstermişlerdir. Şimdi (495 Hicrî yılında) öyle insanlar görüldü ki (ruûnete) ahmaklığa ve nefislerinin arzularına uymaya nezâfet adını vererek dînin esâsı bu temizliktir dediler. İçleri, kendini beğenmek, cehalet, ikiyüzlülük ve nifâk hastalıkları ile mülevves olduğu halde zamanlarının çoğunu, güveyi süslemek gibi, dış düzenine bağladılar. Bu gibi bâtınî kusurlarını düzeltmeye çalışmaz ve bu hâllerine asla aldırış etmezler.

Buna karşılık biri taş ile istincâ etse ya yalınayak yürüse veya yer üzerinde veya câmi kenarlarında seccâdesiz namaz kılsa veya ayağında mesti, terliği olmadan sergiler üzerinde yürüse veya gayrı müslim veya dindar olmayan bir kimsenin bardağından su içse (bütün bu ahvâlde) kıyâmeti koparırlar; onu reddeder, pis herif derler ve aralarından çıkarırlar. Hattâ sofralarına da almazlar. Bu sûretle îmândan olan bu mütevâzı kıyâfet ve hareketlere pislik, kendilerinin nefsanî ziynetlerine de nezâfet adını verirler. Bu sûretle münkerin marûf, marûfun da nasıl münker olduğunu, dînin ve ilmin hakîkati ortadan kalktığı gibi uygun âdâbın nasıl kolaylıkla değiştiğini görürsün.

Şayet kıyafet ve nezâfetlerinde sûfiyyenin icâd ettikleri bu hâl yasak ve hatâlı bir hareket midir dersen, derim ki; bu husûsta gerekli îzâhı yapmadan katî bir hükme varmak doğru olamaz. Ancak şunu demek isterim ki, temizlik için bu gibi kaplar, vâsıtalar, terlikler, tozlanmamak için yüze örtülen perdeler ve benzerî nezâfetler, gayelerinden kat-ı nazarla haddi zâtında dînen mübâh olar şeylerdir. Taşıdıkları gâyeler bakımından makbul ve merdûd olabilirler.

Bu gibi temizliklerin haddi zâtında mübâh olmaları, mal sahibi isrâfa kaçmamak şartıyla mülkünde dilediği gibi tasarruf etmesi bakımındandır.

Münker olmasına gelince:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in: *"Dîn, temizlik üzerine kurulmu tur"* hadîsi bu gibi temizliğe tevcih edilerek bu temizliğin dînin esâsı olarak kabûl edilmesi ve eskilerin kıyafetinde bulunup bu temizliğe dikkat etmeyenlerin tenkîd edilmesi

veya temizlikten gâye gösteriş olması bakımındandır ki, bu vâziyet karşısında riyâya girilmiş olur.

Makbul olmasına gelince:

Gâyenin gösteriş olmayıp hayır olması yâni Allâhu Teâlâ'nın nîmetlerine karşı bir şükür olması, bu gibi süsleri terk edenlerin aleyhinde bulunmaması, bunlar ile meşgul olarak namazı ilk vaktinden tehir etmemesi ve bununla meşgul olmakla daha fazîletli amel ve benzerî bir iyiliği terk etmemesi bakımlarındandır. Bu gibi mahzûrlardan biri bulunmazsa haddi zâtında mübâh olan bu nevi temizliğin, Allah rızâsını talep etmekle ibâdet olması da mümkündür. Fakat bu gibi süslerin Allah'a yakınlık olması ancak ibâdete karşı tenbel davranan kimseler içindir. Çünkü bu gibiler ya yatıp uyuyacak veya şunun bunun dedikodusunu yapacaklarından bu gibi temizlik ile uğraşmaları daha iyidir. Zîra temizlikle uğraşmak Allah'ı ve ibâdeti hatırlatır. Bunlar için isrâf ve inkâra kalkışmamak şartıyla bu gibi temizlikle uğraşmakta beis yoktur.

İlim ve amel erbâbına gelince:

Bunların da en kıymetli sermaye olan ömürlerini, lüzûmundan fazla temizlikle isrâf etmeleri uygun ve makbul olamaz. Bu gibi temizliğin bâzıları hakkında makbul ve diğer bâzıları hakkında merdûd olmasına şaşmamak lâzım. Çünkü "Ebrâr (İyiler) için sevap sayılan, mukarrebîn (Allah'a mânen yakın olanlar) için günâh sayılır." İbâdette tenbel olanların, bu gibi temizliği terk ederek kendilerini sahâbeye benzettiklerini iddiâ etmeleri ve (temizliğe dikkatlerinden dolayı) bu günkü mutasavvıfeye hücûm etmeleri muvâfık düşmez. Zîra sahâbeye benzemek (temizliğin bu kısmını terk etmekle değil) ehemmi mühim üzerine tercih etmekledir.

Nitekim **Davud-i Tâî**'ye[310], "Niçin sakalını taramıyorsun?" diye soruldukta: "Onunla meşgul olunca ibâdetimden tenbelleşirim" diye cevap vermiştir. Bunun için hocalar, talebeler ve âbidlerin yıkayıcılar temiz yıkamazlar korkusuyla elbise yıkamak ile meşgul olmalarını münâsip görmeyiz. Zîra ilk Müslümanlar debbağlanmış kürk ile namaz kılar ve temizlik bakımından yıkanmış ile debbağlanmış arasında fark gözetmezlerdi. Görüp bildikleri pislikten kaçınmakla, uzak ihtimâllere aslâ kıymet vermezlerdi. Ancak riyâ ve zulmün inceliklerini düşünür (ve bunlardan korunma çarelerini ararlardı). Hattâ **Süfyân-ı Sevrî** (Küfe sokaklarında) bir arkadaşıyla gezerken önlerine çıkan muazzam ve süslü bir konağın kapısına arkadaşı bakınca; "Böyle yapma! Eğer gelen geçen senin gibi yapmayıp bu binâya bakmasa adamcağız lüzumsuz bu kadar masrafa girmezdi. Böyle hayretle bakmak, isrâfta bu adama yardımcı

olmaktır" dedi. İşte onlar bütün zekâlarını, gizli necâsetleri aramakta değil, kendilerini korumak için, bu gibi incelikleri meydana çıkarmakta kullandılar. Hattâ bir âlim veya âbidin temizliğe lâyıkıyla dikkat edilmez korkusuyla, elbisesini yıkamak ile meşgul olmasından, temizlikte ihtiyâtlı davranan avâmdan bir kimseyi bulup elbisesini ona yıkatması daha münâsiptir.

Çünkü bu gaflete nisbetle daha doğru olacağı gibi o kimseyi de nefs-i emmâreye uymasından alıkoyması bakımından daha hayırlıdır. Zîra bu gibi işler ile uğraşan bu ânda isyân ile nefsinin peşinden gidemez. Hele bu elbiseyi yıkamakla Allah için âlime, âbide karşı bir sevgi beslerse bu da onun için makbul bir ibâdet sayılır. Alimin vakti, bu gibi basît işlerle uğraşmaktan daha kıymetli olduğu için vaktini korumuş olur. Avâmın da en kıymetli zamanı bu gibi işlerle uğraşmak olduğundan onu da değerlendirir ve bu sûretle iki tarafın da hayrı çoğalmış olur. Yaptığımız bu temsil ile diğer amelleri, fazîletlerinin derecelerini, bâzılarını bâzıları üzerine takdîmdeki hikmeti, akıl sahipleri düşünsün. Çünkü ömür sermâyesini daha fazîletli işlerde harcamak için, ince hesaplara girişmek, dünyevî bütün incelikleri aramaya çalışmaktan çok daha ehemmiyetlidir.

Tahâretin dört derecesini ve bu mukaddimeyi öğrendikten sonra bilmiş ol ki, biz bu kitabın baş tarafında dediğimiz gibi temizliğin yalnız dördüncü derecesi olan zâhirî temizlikten bahsedeceğiz.

Deriz ki: Dış temizlik üç bâbda mülâhaza edilir. Onlar:

A - Hubsdan (Hakîkî pisliklerden),

B - Hadesden (Hükmî pislikten, abdestsizlik ve cenâbetlik gibi),

C - Fuzalat-ı bedenden (Bedenden çıkan fazlalıklar. Kesmekle temizlenen tırnak, traş olmakla veya toz kullanmakla temizlenen koltuk altı ve kasıktaki kıllar, sünnet olmak ve benzerî temizlikler) temizlenmelidir.

Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

Ebû Davud ve Tirmizî, Ali'den.

Müslim Ebû Mâlik el-Eş'arî'den.

"Yemekten evvel ve sonra ellerinizi yıkayın" diye Peygamberimiz (s.a.v.)'in hadîsi vardır.

Bir nevi temizleyici ot, sabun yerine kullanılır.

Çöl ve susuz yerlerde, kırlardaki kazâ-i hacetlerde taş ile istincâ kâfidir. Bittabi keşf-i avret olmayıp su bulunan tuvaletlere mahsûs değildir.

Mescid-i Nebevî'nin kenarında yanları açık, üstü kapalı bir çardaktır. Burada sahabenin kimsesiz ve fakir olanları bulunur, Peygamberimiz (s.a.v.)'den ilim öğrenirlerdi.

İbn Mâce Abdullah b. el-Hâris b. Cüz'den.

160 Hicri’de ölmüştür.

BİRİNCİ BAB: GÖRÜLEN PİSLİKLERDEN ARINMA

Hakîkî pisliklerden temizliği düşünmek üç şeyle alâkalıdır:

Birincisi: Temizlenip izâle edilmesi gereken şeyler.

İkincisi: Temizleyici olan (kendisiyle temizlik yapılabilen) maddeler.

Üçüncüsü: Temizlemektir.

Birincisi

Temizlenip izâle edilmesi gereken şeyler

Bu da necâsettir. Evvelâ şunu bilmeli ki, cisimler cansız, canlı ve canlıların parçaları olmak üzere üçe ayrılır.

Cansız varlıkların, şaraptan ve sarhoşluk veren maddelerden başka, hepsi temizdir.

Canlı varlıklarda da yalnız kelp[311] ile domuzdan ve bunların ikisinden veya birisinden doğandan başka hepsi temizdir. Fakat canlılar ölünce beş tâneden başka hepsi necis olur. Onlar da insan, balık, çekirge, elma kurdu ve diğer gıdâ mâddelerinde hâsıl olan kurtlar ile akar kanı olmayan, sinek ve bokböceği gibi şeylerdir. Bunlar suya düşmekle suyu pisleştirmezler.

Hayvanâtın parçalarına gelince bunlar da ikiye ayrılır. Birincisi canlı hayvandan kesilen parçadır ki bu ölü hükmünde olup pistir. Yalnız tüy, hayvanın ölmesi ve kırkılmasıyla pisleşmez. Fakat kemik, ölmekle pisleşir.[312]

İkincisi içten çıkan yaşlıktır. Hayvanın içinde toplanıp orada vaziyetini değiştirmeden dışarı çıkan her şey temizdir.[313] Gözyaşı, beden teri, ağız salyası ve burundan gelen sümük gibi.

İçeride toplanıp vaziyetini hâli değiştikten sonra dışarı çıkan her şey pistir. Ancak hayvanın madde-i asliyesi olan meni[314] ve yumurta gibi. Kusmak, kan, kazâ-i hacet ve sidik bütün hayvanlarda necistir.[315] Bu necasetlerin az ve çoğundan hiç bir şey affedilmez,[316] Yalnız beş tanesi bağışlanır:

1 - Makad (oturak) taş ile temizlendikten sonra necaset etrâfa yayılmayacak şekilde tam makadda kalırsa.

2 - Ne kadar çok çamurlandın, yoksa düştün mü? denmeyecek şekilde ve kaçınılması mümkün olmayacak derecede pislik karışmış olan sokağın toz ve çamuru.

3 - Yollardan ayakkabının altına sirâyet eden necâset, toprak, taş veya çimene sürtüldükten sonra.

4 - Son derece ifrâta varmayan bit ve pire pisliği.

5 - Beserât (yüzde ve bedende çıkan bâzı sivilce ve kabarcıklardan çıkan kan ve cerahat) Abdullah bin Ömer böyle bir sivilceyi ezdi, kanı çıktı da (abdest tazelemeden) namaz kıldı. Ekseri sızıntı yapan çıban bulaşıkları, damar sızıntıları da bu şekildedir. Ancak böyle ekseri olmayan arasıra insanlarda görülen sivilceler bu hükmün dışındadır. Onların kanamasıyla abdest bozulur. (Hanefîlere göre dâimi sızıntı yapan çıban da abdesti bozar ve bu adama "sâhib-i özür" denir.)

Şu beş pislikte gösterilen müsâmaha, dış temizlikteki ihmâlin bir delîlidir. Bu husûstaki sâir icâtlar, aslı olmayan vesveseden ibârettir.

İkincisi

Temizleyici olan, (kendisiyle temizlik yapılabilen) **maddeler**

Bunlar da kuru, donmuş, sert ve sulu olmak üzere ikiye ayrılır:

Sert ve donmuş cisimler. Taş gibi değersiz, temiz ve kuru olmak şartıyla (oturağı) taş ile ovmak sûretiyle hafif temizlik yapılabilir.

Sulu maddelere gelince: Bunlardan yabancı maddelerin karışmasıyla husûsiyyetini kaybetmeyen sâfî sudan başka hiç biriyle necâset temizlenmez. Ancak temiz ve sâfî su olmak şarttır.[317]

Suyun durumu: Pisliğe dokunan sıvının tadı, rengi veya kokusunun bozulmasıyla pisleşir. Eğer bunlardan hiç biri bozulmaz ve su (iki külle) yâni 250 menn civarında (Rıtl-ı Irakî ile beş yüz rıtl su eder. 12 teneke sudur.) olursa pisleşmez. Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خَبَثًا»

ş *"Su iki külle oldu mu, pislik ta ımaz-pisle mez."* buyurmuştur. İmâm Şâfiî Hazretlerine göre az olursa pisleşir. Bu hüküm akmayan (durgun) sular içindir. [318]

Akar suya gelince; üç vasfının biri necâset ile bozulan akar su pistir. Ancak pis olan yalnız bu bozulan kısımdır. Necâsetin ulaşamadığı veya necâsete ulaşmayan yâni pisleşmiş suyun önünden ve ardından akan pisleşmiş suyun yetişemediği veya ona yetişmeyen kısım ise temizdir. Zîra sular parçalar hâlinde akar (her parça önünü kovalar ve arkasından kaçar). Bunun gibi akar su yolundan pislik de akıyorsa ancak aktığı kısım ile iki kulleden az olursa

sağından, solundan temâs ettiği miktârı pisleştirir. Eğer suyun akışı, necâsetin akışından kuvvetli ise necâsetin üst kısmı yâni arkada kalan temiz, ne kadar uzaklaşıp çoğalsa da öndeki kısmı pistir. Ancak iki külle büyüklüğünde bir havuzda toplanınca temizleşir. Necîs olan sudan iki külle bir araya toplanıp temizlendikten sonra bölünerek azaltılırsa da pisleşmez. İşte bu Şâfiî görüşüdür.

Candan arzu ederdim ki, İmâm Şâfiî'nin mezhebi de İmâm Mâlik'in, su ne kadar az olursa olsun, üç vasfının birini değiştirmedikçe pisleşmez dediği gibi olsaydı. Zîra zarûret bunu iktizâ ediyor. İki külleyi tâyin, vesveseyi ortaya koymaktır. Bunun için insanlara bu ağır ve çetin gelmiştir. Ömrüme yemîn ederim ki, bu zahmet ve meşakkatten başka bir şey değildir. Bunun ağır ve güç bir şey olduğunu, deneyen ve düşünenler kolaylıkla anlarlar.

Eğer bu iki külle şart olsaydı, o zamanlar da temizlik hususunda en büyük zorluğu Mekke ve Medîne halkının çekeceğinde şüphe yoktur. Oralarda ne büyük göller, ne de akar sular vardı.[319] Tâ Peygamberimiz (s.a.v.)'den sahâbenin sonuna kadar temizlik hakkında hiçbir dedikodu olmamış ve suyun pislikten nasıl korunacağına dâir bir suâl sorulmamıştır. Su kaplarını, temizliğe dikkat edemeyen câriye çocukları taşırdı. Hazret-i Ömer radıyallahu anh Hıristiyan kadının ibriğinden abdest almıştır. Ömer'in bu hareketi, suyun pisleşmesinde ancak üç vasfından birinin değişmesine dayandığı bir sarahat gibidir. Yoksa gayri müslimenin ve bardağının pis olması kolaylıkla düşünülebilen gâlib bir ihtimâldir. İşte bu îzâhattan Şâfiî'nin bu içtihâdıyla amel etmenin güç olduğu anlaşılır. (Gazâlî bu dâvasını yedi delîl ile teyîd ederek demiştir ki):

1 - Peygamber ve sahâbe asrında suyun temizliğinden sorulmaması birinci delîl,

2 - Ömer'in radıyallahu anh hareketi ikinci delîl,

3 - Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in eğmek sûretiyle kediyi kaptan içirmesi, kedinin fâre yediğini ve içeceği başka su olmadığını bildiği halde su kaplarını kedilere kapamaması üçüncü delîl,

4 - İmâm Şâfiî, kendisiyle pislik yıkanan suyun üç vasfından biri değişmezse temiz; değişirse ancak pisleşeceğini tasrîh etmesi dördüncü delîldir. Çünkü suyun necâsete uğramasıyla, necâsetin suya uğraması arasındaki fark nedir? Ve suyun kuvvetle necâsete uğraması ondan necâseti kaldırır -sözünün ne mânâsı vardır. Hâlbuki suyun necâsete uğraması necâsetin suya karışmasına mâni değildir. Eğer orada zarûret var dersen burada da aynı zarûret mevcûttur. Pis elbise bulunan bir kaba, temiz suyu dökmekle, temiz su bulunan bir kaba pis

elbiseleri atmak arasında bir fark yoktur. Bütün bunlar kaplarını ve elbiselerini yıkamakta mûtâd olan şeylerdir.

5 - Onlar azıcık akan suların etrâfında tahâret alırlardı. Her ne kadar az da aksa bevl, suyun üç vasfından birini bozmazsa o suyun temiz olmasında Şâfiî mezhebince ihtilâf yoktur. Buna göre durgun su ile akarsu arasındaki fark nedir?[320] Suyun necâsetten geçmesi, necâsetin suya karışmasına mâni olmadığı halde, necâset üzerinden kuvvetle akıp geçen su pisleşmez sözünün mânâsı nedir? Temiz suyun vasfının değişmemesiyle kuvvetli akmasından hangisine havâlenin daha evlâ olduğunu bilemedim.

Sonra bu kuvvetli akıntının derecesi nedir? Hamamlarda künk borulardan akan sulara da şâmil midir? Şâmil değilse farkı nedir? Eğer şâmil ise oradan akan sular ile kaplardan bedenlere dökülen sular arasında ne fark vardır? O da aynı şekilde akıcıdır. Sonra yerinde duran kuru bir necâsetten daha ziyâde bevl (idrar) suya karışır. Vasfı değişmese bile kuru necâsete uğrayan bir su pisleşir. Ancak iki külle hâlinde bir havuzda toplandığı zaman temizliğine hükmedilirse, sulu ile kuru pislik arasındaki fark nedir: Hâlbuki su aynı sudur. İhtilât ise mücâveretten daha şiddetlidir.

6 - Altıncı delîl, iki külle suya bir rıtl (130 dirhem) bevl karıştıktan sonra bu su ayrı ayrı iki kaba bölündüğü zaman her ikisi de temiz sayılır. Hâlbuki az olan bu bevl (idrar) suyun her cüzüne dağılmıştır. Bu suların temizliğine vasfının değişmemesini mi, yoksa bölündükten sonra kaybolan çokluğunu mu illet göstermek daha evlâ olduğunu bilemedim, altıncı illet de bu.

7 - Öteden beri suları az olmakla hamamlardaki havuzlardan cenâbetler de yıkanır. Ellerini ve karınlarını havuza daldırırlar. Bunu bildikleri halde hiç çekinmeden temizlerin bundan abdest almaları da yedinci delîldir.

İşte bu saydıklarımız bunlara olan şiddetli ihtiyâç ile berâber, onların Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«خُلِقَ الْمَاءُ طَهُوراً لاَ يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلاَّ مَا غَيَّرَ طَعْمَهُ أَوْ رِيحَهُ»

"Su temiz olarak yaratılmı tır. Kokusunu ve tadını deği tirmedikçe onu hiç bir ey pisle tirmez."[321] hadîsine itimâd ederek, ancak suyun vasfının değişmesini nazar-ı itibâra aldılar. Burada bir hakîkat vardır: O da her sulu madde kendisine karışan yabancı az maddeye kendi vasfını aldırmasıdır. Meselâ tuz gölüne düşen bir köpeğin tuz olmaya inkılâb etmesiyle temizliğine hükmolunması gibi. Çok suya karışan az sirke ve sütte de hüküm böyledir.

Ancak suya karışan diğer madde fazla olur, rengi kokusu veya tadı gâlip gelirse o zaman suyu kendi hükmüne alır. Yâni bu miktarda süt karışmışsa su süt hükmünü, sirke karışmışsa sirke hükmünü alır. Necâseti izâle etmesi bakımından kuvvetli akan suda şerîatın işaret ettiği ölçü budur. Müşkilâtın izâlesi için itimâd edilmeye hepsinden daha lâyık olan da budur. Bu sûretle hadîsteki tahâretin mânâsı da anlaşılmış olur. O da yabancı maddeye gâlib olmasıyla onu temizlemesidir. Nitekim iki külle olduktan sonra temizlendiği ve temizliğiyle hükmedilen gusâle de kendisiyle herhangi bir şey yıkanan suda, akan suda ve su kabını kediye eğmekte suyun temiz olması gibi. Bunu şerîatın affettiği şeylerden sanma.

Zîra öyle olsaydı, taş ile yapılan tahâretten sonra makatta kalan pislik ile pire ve benzeri haşarâtın pisliği gibi necis olup oraya uğrayan suyun da pis olması iktizâ ederdi. Hâlbuki ne gusâle (kendisi ile herhangi bir şey yıkanan su) ve ne de kendi artığını suya dökmekle su pislenir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in *"iki külle su pisle mez"* kelâmı kapalı ve anlaşılması zordur. Çünkü üç vasfından biri değiştiği zaman ne olursa olsun, pisleşmiş oluyor. Şâyet, Peygamberimiz (s.a.v.)'in bu sözden muradı "vasfı değişmezse pisleşmez" demektir denirse, o zaman da deriz ki muradı, mûtad olan necâsetin bu gibi sulara düşmesiyle ekseriyetle pis olmaz demek istemiştir.

Çünkü insanlar küçük su birikintilerinde sularda tahâret alır, pis kaplarını oraya daldırarak doldururlar. Sonra bu suyun pis olup olmadığında tereddüt ederler. İşte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu hadîsiyle, iki külle olan suların bu gibi necâsetler ile pisleşmediğini ifâde etmek istemiştir. Sonra iki külle olmadığı zaman suyun pisleşmesine bu hadîs ile delîl getirmek, hadîsin lâfzına değil, mefhûmuna dayanır. Yukarıda saydığımız yedi kuvvetli delîl karşısında bu hadîsin mefhûmu muhâlifini terk etmek daha ehvendir.

Aynı zamanda "pislik taşımaz" kavlinden anlaşılan, tuz gölüne düşen kelbin tuz olması gibi iki külle su da pisliği pislik vasfından çıkarır ve su vasfına sokar demektir. Hadîste, pislik taşımaz deniyor, Hâlbuki pislik çok olursa taşır, aklen de taşır hissen de taşır. O zaman yine dâva aleyhine döner. En doğrusu Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre de bu hadîsi, mûtâd olan necaseti taşımaz diye tevîl etmektir. Hülâsa necaset hakkında, evvelkilerin hâl ve gidişlerinden anladığıma istinâden ve vesveseyi kaldırmak için, müsâheleyi tercih ederim. Bunun için tahâret hakkındaki ihtilâflı meselelerde hep kolaylıkla fetvâ vermeyi tercih ettim.

Üçüncüsü

Temizleme keyfiyeti beyânındadır.

Eğer necâset, hükmî olursa yâni görülecek cüssesi olmazsa idrar gibi.[322] Bunu temizlemek için suyu her cüzüne uğratmak kifayet eder.[323] Necâset aynı olursa yâni görülen bir cisme sahip olursa (pislik gibi) bunun için sayı yoktur. Aynını izâle edinceye kadar yıkamak lâzımdır. Levni ve tu'munu (rengini tadını) da izâle etmek lâzımdır. Yalnız yolup parmaklarıyla didikledikten sonra[324] elbiseye boya vurur gibi bir hâl alır da çıkmaz bir vaziyette ise bu affedilmiştir. Fakat kokusunu çıkarmak lâzımdır. Çünkü kokusu kaldığı müddetçe aynısı var demektir. Ancak izâlesi güç olan fâhiş bir kokuya sâhip olursa bir kaç defa ovmak ve sıkmak, rengi çıkarmaktaki yolmak ve didiklemek yerini tutar. Vesveseyi izâle için, eşyanın aslında temiz olduğunu katî olarak bilmek lâzımdır. Görülmeyen ve mevcûdiyeti katî olarak bilinmeyen necâsete itibâr etmeden namaz kılınır. Necâseti takdîr için delîl aramaya lüzûm gösterilmez.

Köpeğin derisi de Hanefi mezhebinde, bâzı ihtilaflara sarf-ı nazar ile debbagat kabûl eder. Yâni domuz gibi necesü'l-ayn değildir. Çünkü avcılık ve bekçilikte kendisinden istifâde edilir.

Kemik, Ebû Hanife'ye göre pisleşmez.

Hayvanın hükmüne tâbîdir. Hayvan temiz ise o da temizdir. Pis ise o da pistir. Hanefi mezhebinin görüşü böyledir.

Meni, Hanefi mezhebinde pistir. Yaş iken yıkanması şarttır. Kuru ise ovulmakla yetinmek kâfidir.

At, deve, inek ve koyun gibi hayvanlar ile eti yenen kuşların idrâr ve tersi; eti yenmeyen kuşların ise yalnız tersi, hafif necâsettir. Bulaştığı âzâ veyâ elbisenin dörtte birinden azına sirâyet etmişse affedilir.

İmâm-ı Âzam'a göre hafif ve galiz olmak üzere necâset ikiye ayrılır. Hafif necâset bulaştığı elbisenin dörtte biri nisbetinde affedilir. Diğer ağır necâsetlerin de ancak dirhem miktarı affedilir.

Bu, Şâfiî, Mâliki ve Hanbelî mezhebidir. İmâm-ı Azam, görülen pisliği yok eden her sulu madde ile temizlik yapılabilir (gül suyu ve benzeri gibi) der. Ancak bulaşıcı olan zeytinyağı gibi şeyler ile temizlik olmaz.

Hanefîlere göre dörtköşe eni boyu on arşın yâni 40 arşın çevresi olup avuç ile su alındığı zamân, dibi görülmeyen durgun havuzların bir kenarında pislik olsa, diğer tarafını pisleştirmez. Fakat bundan küçük olursa bir damla necâset karışsa da pisleştirir.

Akarsularla alâkalı ahkâm bilâhare inkişâf etmiştir. Yağmur sularının biriktiği bâzı yerler ise uzak çöllerde idi. Şimdiki sarnıçlar sonradan yapılma şeylerdir.

Fark açıktır. Çünkü akarsuda necâset istikrar etmez. Çeker gider, fakat durgun suda ise yerinde kalır. (Mütercim.) Hâlbuki su aynı sudur. İhtilât ise mücâveretten daha şiddetlidir. (Mütercim)

İbn Mâce Ebû Ümâme hadîsinden almıştır.

Bu mânâda necaseti hükmî ve hakîkî diye ikiye ayırmak. Gazâlî'nin taksimatıdır. Yoksa bize göre de necâset, hükmî ve hakîkî olarak ikiye ayrılır. Fakat hükmî necâset, hades yâni abdestsizlik ve cünüplüktür. Hakikî necâset de mer'î (akıcı) ve gayr-i mer'î (durgun) olarak ikiye ayrılır. Mer'î olan cüsseli pislik, domuz eti, hayvan ölüsü, kan ve pisliktir. Görülmeyen cüssesiz necâset de idrar ve şarap gibileridir. Gazâlî, bır kısma hükmiyye adını vermiş oluyor. (Mütercim).

Bize göre gayr-ı mer'î necaseti her defasında sıkıp damlasını kesmek sûretiyle üç defa yıkamak lâzımdır. Kilim, bakır, çanak, çömlek gibi eşyaların temizlik hükmü de ayrıdır.

Mezhebimizde böyle bir şey yoktur.

İKİNCİ BAB: GÖRÜLMEYEN PİSLİKTEN TEMİZLENME

Hadesden tahâret; yıkanmak, abdest almak ve teyemmüm etmek demektir. İstincâ bunlardan evvel olduğu için, abdestin sebebi olan kazâ-i hâcetten başlayarak bunun keyfiyet, sünnet ve âdâbını sayalım.

KAZÂ-Î HÂCETİN ÂDÂBI

1 - Kırda bulunan kimse def-i tabiî için insanların göremeyeceği tenhâ bir yer seçmeli ve mümkün olursa perde arkasına geçmelidir.

2 - Hemen çömelirken açılmalı.

3 - Güneşe, aya, kıbleye karşı önünü dönmemeli ve bunlara arkasını da çevirmemelidir. Ancak kapalı binâ içerisinde olursa zarar vermez.[325] Fakat binâ içerisinde de bunlara dönmemek daha uygundur. Kırda hayvanıyla ve elbisesiyle de tesettür edebilir.

4 - İnsanların oturacağı, geçeceği yerlere hâcet etmemek.

5 - Durgun suya bevl etmemek.

6 - Meyve veren ve gölge vazifesi gören ağaçlar altında hâcetini görmemek.

7 - Kırlardaki hayvan yuvalarına, deliklerine bevl etmemek.

8 - (İdrar sıçrantılardan korunmak için) sert satıhlara su dökünmemek.

9 - Rüzgara karşı su dökünmemek.

10 - Otururken sol tarafa meyletmek (ihrâcât daha kolay olur.)

11 - Sol ayağıyla helâya girmek.

12 - Çıkarken sağ ayağıyla çıkmak.

13 - Ayakta su dökmemek. Hazret-i Âişe: “Resûlüllah ayakta bevl etmiştir diyene inanmayın” buyurmuştur.

Hazret-i Ömer; “Resûlullah beni ayakta bevl ederken görmüştü. “*Yâ Ömer, ayakta bevl etme*” buyurdu. Ben de ondan sonra bir daha ayakta bevl etmedim.” dedi. Ancak varsa sızıntıyı azaltmak ve idrâr sıkışıklığı gibi hastalıklarda daha kolay su dökünmek için ayakta su dökünmeye de ruhsat vardır. Çünkü Huzeyfe ibn Yemân rivâyet etti ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ayakta bevl etti, ben de su getirdim abdest aldı ve mestleri üzerine meshetti.[326]

14 - Yıkandığı yerde bevl etmemek. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«عَامَّةُ الْوَسْوَاسِ مِنْهُ»

“Umûm vesveseler bundandır.”[327] buyurmuştur. İbn Mübârek: Su akıp gidiyorsa beis yok, demiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لاَ يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي مُسْتَحَمِّهِ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ فِيهِ فَإِنَّ عَامَّةَ

الْوَسْوَاسِ مِنْهُ»

“Sizden hiç bir kimse hamam ettiği yerde su döküp de sonra orada abdest almasın, vesvesenin çoğu bundandır.” buyurdu.

15 - Allah ve Peygamber ismi yazılı bir şeyi yanında bulundurmamak.[328]

16 - Baş açık olarak tuvalete girmemek.

17 - Girmeden önce Eûzü Besmele çekmek. Mümkünse

«بِسْمِ اللهِ أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الرِّجْسِ النَّجِسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ

الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»

“Her türlü pislik ve eytanın errinden Allah’a sığınırım.” demek.

18 - Çıktıktan sonra da:

«اَلْحَمْدُ للهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي مَا يُؤْذِينِي فَأَبْقَى عَلَى مَا يَنْفَعُنِي»

“Yarayı lı maddeleri alıkoyup, yarayı lı olmayanlar için ifrâz imkânlarını bana bah eden Allah’a hamdederim.” duâsını okumak. Ancak bu duâlar mutlaka hâriçte okunmalıdır.

19 - Hâcet için oturmadan taharet maddesini hazırlamak.

20 - Bulaşmamak için, taharet alırken hâcet yerinden uzaklaşmak.

21 - Mesâneyi tamamen boşaltmak için, öksürmek, yürümek, oyluklarını sıkıştırmak, kamışı sıvamak gibi mûtâdı olan her çareye başvurup damlanın sonunu getirmek.

22 - Bunu yaparken ifrâta varıp müşkilâta düşecek şekilde vesveseye de kapılmamak lâzımdır. Hattâ kamışa su serpmekle vesveseyi kesebilir. Bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in de donuna su serptiği rivâyet edilmektedir.

İstibrâda en hafif davranan en fakîh olanıdır. İstibrâda vesveseye kapılmak fıkhın ve anlayışın azlığına delâlet eder. Selman radıyallahu anh:

«عَلَّمَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى

الْخِرَاءَةَ فَأَمَرَنَا أَنْ لَا نَسْتَنْجِيَ بِعَظْمٍ وَلَا رَوْثٍ وَنَهَانَا أَنْ

نَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ»

"Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bize her şeyi öğretti. Hattâ kazâ-i hacetten sonra kemik ve tezek ile tahâret almaktan, kazâ-i hâcet ve bevl etmek esnasında kıbleye dönmekten bizi men etmiştir."[329] demiştir. Bedevî Arabın biri sahâbenin birine "kazâ-i hâcet ve tahâretini güzel yaptığını zannediyorum" demesi üzerine sahâbî; "Evet ben bunu pek iyi biliyorum" dedi. Arabın, bana da öğret demesi üzerine, sahâbî; "Tenhâ yere gel, tahâret için taş al şu yavşan otuna dön, rüzgâra arkanı çevir, geyik gibi çök, devekuşu gibi seğirt, bu sûretle hem bevl etmiş ve hem de mesaneyi boşaltmış olursun." Metinde geçen "şeyh" kelimesi güzel kokulu yavşan otudur. "El-iksâ" ayakları üzerine çömelmektir. "İcfâl" ardını kaldırmaktır. Kapalı olmak şartıyle arkadaşına yakın yerde dökünmeye de ruhsat vardır. İnsanlara öğretmek için, üstün hayâsıyla beraber bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.v.) böyle yapmıştır.

İSTİNCA KEYFİYETİ (TAHÂRET ALMA)

İşini bitirdikten sonra üç taş ile taharet alır, makadı temizlendi ise mesele yok, şâyet temizlenmediyse beş taş kullanır. Çünkü temizlik vâcip, taşların tek olması müstehabdır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ»

"Tahâret alan (çift değil) tek ta kullanır."[330] buyurmuştur. Birinci taşı sol eline aldıktan sonra önden arkaya doğru, ikinciyi arkadan öne, üçüncüyü de makadın etrafına dolandırır. Eğer bu mümkün olmazsa onu da ister öne ister arkaya çeksin kifâyet eder.[331] Sonra sağ eline büyükçe bir taş alır, kamışı sol eliyle sıvar ve üç defa taşın muhtelif yerlerini idrar yoluna sürer veya ayrı üç taş ile bu işi görür veya duvarın ayrı ayrı üç yerine sürter.[332] Yaşlık kesilinceye kadar böyle yapar. Eğer ikinci defada yaşlık kesilse de su kullanmayacaksa üçe çıkarmak vâciptir.[333] Dördüncüde temizlenirse tek olmak için beşe çıkarmak müstehaptır. Sonra oradan ayrılır temizlendiğine kanâat getirinceye kadar sağ eliyle suyu döker ve sol eliyle yıkar. Artık içerisini karıştıracak kadar ifrât etmez

çünkü o, vesveseden başka bir şey değildir. Suyun ulaşmadığı her yerin iç kısımdan olduğunu, dışarı çıkmayan pislik için necâset hükmü sâbit olmadığını ve zâhirde olan necâsete uğrayan suyun onu temizleyeceğini bilmelidir. Artık vesvesenin mânâsı yoktur.

Tahâretten sonra:

«اَللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِي مِنَ النِّفَاقِ وَحَصِّنْ فَرْجِي مِنَ الْفَوَاحِشِ»

"Allahım, kalbimi nifaktan temizle, beni nâmahremden muhafaza eyle." diye duâ edilir. Kokuyu izâle için elini toprağa veya duvara sürer, taş ile temizlendikten sonra su ile tahâret müstehaptır. Rivâyet olundu ki, Kuba halkı hakkında nâzil olan:

«فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

"Orada öyle erkekler var ki onlar temizliği sever." (Tevbe sûresi, 9/108) âyet-i celîlesi üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) Kuba halkına; *"Nedir bu temizliğiniz ki, Allah sizi methediyor?"* buyurunca "Biz taş ile tahâret aldıktan sonra su ile de temizleniriz." diye cevap vermişlerdir.

ABDESTİN KEYFİYETİ

Tahâretten sonra abdest alınır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) abdest bozunca hemen abdestini tazelerdi. Abdestin âdâbı:

1 - Evvelâ misvâk ile dişleri temizlemek. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طُرُقُ الْقُرْآنِ فَطَيِّبُوهَا بِالسِّوَاكِ»

"Ağızlarınız Kur'ân yoludur, onları misvâk ile temizleyiniz."[334] buyurmuştur. Misvâk kullanırken, namazda Kur'ân okumak ve zikrullah için ağız temizliğine niyet etmelidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) diğer bir hadisinde:

«صَلَاةٌ عَلَى أَثَرِ السِّوَاكِ أَفْضَلُ مِنْ خَمْسٍ وَسَبْعِينَ صَلَاةً

مِنْ غَيْرِ سِوَاكٍ»

"Misvâk kullandıktan sonra kılınan bir namaz, misvâksız kılınan yetmi be namazdan daha fazîletlidir."[335] buyurmuştur. Başka bir hadîste de:

«لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلٰى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ»

“Eğer ümmetime ağır geleceğinden korkmasaydım, her namazda onlara misvâk kullanmayı emrederdim.”[336] buyurmuştur. Diğer bir mübarek sözünde de:

«مَا لِي أَرَاكُمْ تَدْخُلُونَ عَلَيَّ قُلْحاً؟ إِسْتَاكُوا»

“Niçin sararmı di leriniz ile huzûruma giriyorsunuz? Misvâk kullanınız.”[337] buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), geceleyin bir kaç defa misvâk kullanırdı. İbn Abbas, *“Peygamberimiz (s.a.v.) misvâk için bize öyle emirler verirdi ki, bu husûsta bir âyet nâzil olacağını zannederdik.”* buyuruyor. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«عَلَيْكُمْ بِالسِّوَاكِ فَإِنَّهُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ وَمَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ»

“Misvâka devâm edin. Zîra misvâk hem ağız temizliği hem de Allah’ın râzı olacağı eydir.”[338] buyurmuştur. Ali ibn Ebî Tâlib (r.a.): “Misvâk hâfızayı arttırır ve balgamı izâle eder.” buyurmuştur. Sahâbe-i kirâm, misvâk kulaklarında olduğu halde yola çıkarlardı.

Misvâk kullanmanın keyfiyeti: Misvâk erâk ağacından veya diş sarılığını izâle edebilecek diğer sert ağaçların dallarından olabilir. Bu ağaç ile enine boyuna veya yalnız enine dişlerini temizler. Her namazda ve akabinde namaz kılmasa bile her abdeste, uyku ve açlık zamanlarında sükût ettiği sıralarda veya kokulu bir şey yediği zaman misvâk kullanılması müstehaptır.[339]

Misvâk işi bittikten sonra abdest için kıbleye dönerek oturur ve Bismillâhirrahmânirrahîm der. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لَا وُضُوءَ لِمَنْ لَمْ يُسَمِّ اللّٰهَ»

“Besmele ile ba lamayanın abdesti kâmil değildir.”[340] buyurmuştur. Tam bu esnâda:

«أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ

يَحْضُرُونِ»

“Şeytanların vesvese ve huzûrlarından sana sığınırım.” (Mü’minûn sûresi,

23/97-98) duâsını okur. Sonra ellerini, su kabının içine sokmadan üç defa yıkar. Bu esnâda:

«اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَةَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ

وَالْهَلَكَةِ»

“Allahım, senden iyilik ve bereket dilerim, ûm ve helâkten sana sığınırım.” duâsını okur. Sonra abdestsizliği gidermeye veya namaz kılmak için niyet eder ve bu niyeti tâ yüzünü yıkayıncaya kadar devâm eder hattâ yüzünü yıkarken niyet hatırında değilse abdesti olmaz.[341] Sonra sağ eliyle avucuna ayrı ayrı aldığı sular ile birlikte ağzını çalkalar her defasında suyu boğaz başına kadar indirir ve gargara yapar.[342] Ancak oruçlu ise suyu ağzında hafif çalkalar. Bu esnada:

«اَللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلٰى تِلَاوَةِ كِتَابِكَ وَكَثْرَةِ الذِّكْرِ لَكَ»

“Allahım, Kur’ân okumakta ve seni çok zikretmekte bana yardımcı ol.” duâsını okur. Sonra aynı vaziyette sağ eliyle burnuna üç kere su verir. Her defasında oruç değilse suyu genzine doğru çeker ve sol eliyle sümkürür. Suyu genzine çekerken:

«اَللّٰهُمَّ أَرِحْنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَأَنْتَ عَنِّي رَاضٍ»

“Allahım! Benden râzı olduğun halde cennet kokularını bana tattır.” duâsını okur.

Sümkürürken ise:

«إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ رَوَائِحِ النَّارِ وَمِنْ سُوءِ الدَّارِ»

“Allahım! Cehennem kokularından ve (varılacak) fenâ meskenlerden sana sığınırım.” der. “İstinşak”, suyu genize çekmek demektir. “İstinsâr” burun içini temizlemektir. Bunun için bunlar ayrı ayrı zikredilmiştir.

Sonra avucuna aldığı su ile saçlarının tükendiği alnının üst kısmından çene altına ve yanlardan kulaktan kulağa olmak üzere yüzünü yıkar. Alnın iki tarafında saç bulunmamasından hasıl olan beyazlık yüzden değil, baştandır. Kulak başından alnın zâviyesine (köşeşine) bir iplik çekildikte yüz tarafında kalan kısmını yıkamak lâzımdır. Bu kısımda biten hafif tüyleri kadınlar yolduğu için buraya “tahzîf” denir. Kaş, kirpik, bıyık ve sakal başı olan kulak ile yüz arasındaki kısımda bulunan tüyler (veyahut îzâr sakal ile kulak arasıdır.) Bu dört

tüyün hem kendilerini hem de bittikleri yeri yıkamak vâciptir. (Alt kısmı görülen) seyrek ve hafif sakalın dibine suyu ulaştırmak farzdır. Ancak sık ve kaba sakal olursa yalnız üst kısmını yıkamak kifâyet eder. Yumurcuk üstündeki ve çene altındaki tüyler de sakal hükmündedir. Diğer azâlarda olduğu gibi yüzünü de (sünnet olarak) üç kere yıkar. Ve sakalının dış kısmına suyu akıtır. Parmaklarıyla göz pınarlarını, çapak ve sürme yerlerini yıkar ve temizler. Peygamberimiz (s.a.v.)'in böyle yaptığı rivâyet edilmiştir. Gözünü bu gibi maddî kirlerden temizlerken gözüyle yaptığı hatâlardan temizlenmesini de niyet eder. Yâni göz hatâlarından tövbe eder. Hattâ her azâsını yıkadıkça bunu düşünür. Yüzünü yıkarken:

«اَللّٰهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ أَوْلِيَائِكَ، وَلَا

تُسَوِّدْ وَجْهِي بِظُلُمَاتِكَ يَوْمَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ أَعْدَائِكَ»

"Allahım! Dostlarının yüzü ağardığı günde benim yüzümü de senin nûrun ile nûrlandır. Zulûmâtın ile dü manlarının yüzü karardığı günde benim yüzümü karartma." duâsını okur. Yüzünü yıkarken sakalını parmaklarıyla hilâllaması (aralaması) müstehaptır.

Sonra kollarını dirsekler ile beraber yıkar,[343] parmağındaki yüzüğü hareket ettirir.[344] Nûrunu çoğaltmak maksadıyla dirseklerden yukarı da geçebilir.[345] Çünkü (yıldız, ay ve güneşin kararıp döküldüğü) kıyâmet gününde herkes abdest azâlarından ışık görecektir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ»

"Nûrunun çoğalmasına gücü yeten (yapsın). Yâni abdest azalarını daha etraflı yıkamak sûretiyle nûrunuzu artırın." buyurmuştur. Yine rivâyet olundu ki:

«إِنَّ الْحِلْيَةَ تَبْلُغُ مَوَاضِعَ الْوُضُوءِ»

"Nûr, abdest azâlarında bulunur ve onları kaplar."

Evvelâ sağdan başlar,[346] sağ elini yıkarken:

«اَللّٰهُمَّ أَعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبْنِي حِسَاباً يَسِيراً»

"Allahım! Kitabımı sağımdan ver ve benim hesâbımı kolay eyle." der.

Sol kolunu yıkarken:

«اَللّٰهُمَّ لَا تُعْطِنِي كِتَابِي بِشِمَالِي أَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي»

"Allahım! Kitabımı solumdan veya ardımdan verme." duâsını okur.

Sonra başının tamamını kaplama mesheder. Her iki elini ıslatır, sağ elinin parmak uçlarını sol elinin parmak uçlarıyla bitiştirir ve başının ön tarafından arkaya, arkadan da öne doğru çekmekle bir defa kapalı meshetmiş olur. Ve bunu üç kere yapar.[347] Başını meshederken de:

«اَللّٰهُمَّ غَشِّنِي بِرَحْمَتِكَ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ وَأَظِلَّنِي

تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّكَ»

"Allahım! Beni rahmetine garket, bereketinden bana tattır. Senin (rahmetinin) gölgesinden ba ka gölge olmayan bir günde Ar ının altında beni gölgelendir." duâsını okur.

Sonra parmaklarını ıslatarak kulaklarının iç ve dış kısmını mesheder.[348] Bunun şekli şöyledir: Şehâdet parmağının ucu ile kulaklarının içinden başparmağıyla de kulaklarının dış ve arka kısmını mesheder. Sonra da avuçlarının içini kulaklarının üzerine kor ve bunu üç defa tekrar eder.[349] Bunu yaparken de:

«اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ،

اَللّٰهُمَّ أَسْمِعْنِي مُنَادِيَ الْجَنَّةِ مَعَ الْأَبْرَارِ»

"Allahım! Beni, söz dinleyip en güzeline uyanlardan et. Allahım! Cennete dâvet eden münâdîlerin sesini iyilerin safında iken bana da duyur." duâsını okur.

Sonra yeni bir su ile boynunu mesheder.[350] Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَسْحُ الرَّقَبَةِ أَمَانٌ مِنَ الْغُلِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

"Boynu meshetmek, kıyâmet günü dalâlete dü mekten emniyet sağlar." buyurmuştur. Boynunu meshederken:

«اَللّٰهُمَّ فُكَّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَالْأَغْلَالِ»

"Allahım boynumu (kendimi) *cehennemden azat eyle, zincir ve bukağılardan sana sığınırım."* duâsını okur.

Sonra sağ ayağını yıkar, sol elinin parmaklarıyla sağ ayağının küçük parmağının alt kısmından başlamak ve sol ayağının küçük parmağında bitirmek üzere bütün parmaklarını aralar.[351] Böylece her iki ayağını üçer kere yıkar.[352] Sağ ayağını yıkarken:

«اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ الْأَقْدَامُ فِي النَّارِ»

"Allahım! Ayakların cehenneme kaydığı günde benim ayaklarımı sırat üzerinden kaydırma." duâsını okur. Sol ayağını yıkarken;

«اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تَزِلَّ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ

فِيهِ أَقْدَامُ الْمُنَافِقِينَ»»

"Münâfıkların ayakları kayacağı günde sırattan ayağımın kaymasından sana sığınırım." duâsını okur[353] ve (nûrunun ziyâdeliği için) ayağın yan kemiklerini de yukarı geçmek sûretiyle ayağını kaldırarak:

«أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ

مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا إِلٰهَ إِلَّا

أَنْتَ عَمِلْتُ سُوءاً وَظَلَمْتُ نَفْسِي أَسْتَغْفِرُكَ اَللّٰهُمَّ وَأَتُوبُ

إِلَيْكَ فَاغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. اَللّٰهُمَّ

اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ وَاجْعَلْنِي مِنْ

عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ وَاجْعَلْنِي عَبْداً صَبُوراً شَكُوراً وَاجْعَلْنِي

أَذْكُرُكَ كَثِيراً وَأُسَبِّحُكَ بُكْرَةً وَأَصِيلاً»

duâsını okur. Denildi ki, abdesti müteakip kim bu duâyı okursa, onun abdesti mühürlenerek arş-ı âzamın altına kaldırılır ve kıyâmete kadar sâhibi için tesbîh eder.

ABDESTİN MEKRUHLARI

1 - Azaları üç kereden ziyâde yıkamak.[354] Üç sayısını aşan kimse zulüm ve abdestte isrâf etmiş olur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) her âzayı üç kere yıkamak sûretiyle abdest aldı ve:

«مَنْ زَادَ فَقَدْ ظَلَمَ وَأَسَاءَ»

"Ziyâde eden zulüm ve kötülük etmi olur."[355] buyurdu.

Diğer bir hadîsinde de:

«سَيَكُونُ قَوْمٌ مِنْ هٰذِهِ الأُمَّةِ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ وَالطَّهُورِ»

"İleride bu ümmetten duâ ve temizlikte haddini a acak kavimler gelecektir."[356] buyurmuştur.[357] Denildi ki taharette suya fazla düşkün olmak yâni suyu haddinden fazla kullanmak akıl zayıflığındandır. İbrâhim bin Edhem "İlk vesvese taharette baş gösterir" diyor. Hasan-ı Basrî:

«إِنَّ شَيْطَاناً يَضْحَكُ فِي الْوُضُوءِ يُقَالُ لَهُ الْوَلْهَانُ»

"Abdestte insanlara vesvese veren bir eytan var, adına Velhân denir." demiştir. (Bu söz, Peygamberimiz (s.a.v.)'den mervî bir hadis-i merfûdur. Biraz farklı ifâde ile Tirmizî, Cami'inde Ubeyy ibn Ka'b'dan rivâyet etmiştir.)

2 - Abdest bittikten sonra elini sallayıp suyu silkmesi mekrûhtur.

3 - Abdest esnasında konuşmak mekrûhtur.

4-Suyu yüzüne çarpmak mekrûhtur. Bâzıları, abdest suyu mizana konacağı için her hangi bir şey ile abdest ve gusul suyunu kurutmayı mekrûh saymışlardır ki Said ibn Müseyyeb ve Zührî bunlardandır. Fakat Muaz bin Cebel Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in yüzünü, sildiğini rıvâyet etmiştir. Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.)'in suyu silmek için bezi bulunduğu Hazret-i Aişe'den rivâyet edilmiştir. Fakat bu rivâyete îtiraz edilmiştir.[358]

5 - Bakır ve tunç gibi kırmızı kaplar ile abdest almak mekrûhtur.[359] Bunun kerâheti dînî değil, tıbbîdir.[360] İbn Ömer ve Ebû Hüreyre radıyallahu

anhümâdan bu gibi sarı kaplar ile abdest almanın kerâheti rivâyet edilmiştir. Şu'be'ye sarı bir kapta abdest suyu hazırlanınca, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre rivâyetine atfen mekrûh olduğunu söylemiştir.

Böylece abdest işini bitirip namaza şurû edeceği zaman lâyık olan, halkın manzarı olan dış görünüşünü temizlediğini düşünerek, Allah'ın manzarı olan kalbi temizlemeden huzûruna çıkıp ona münâcât etmekten utanmalıdır. Tövbe edip, kötü huylardan arınmak ve iyi huylar ile bezenmek bu dış temizliğinden daha makbul olduğunu iyice anlamalıdır. Bâtın ile ilgilenmeyip yalnız zâhir temizliği ile meşgul olan, pâdişahı dâvet eden kimsenin evinin içerisi pislikle dolu olduğu halde dışını badana, boya ve çiçekler ile bezeyip temizleyip süslemekle uğraşana benzediğini bilmelidir. Bu adam tevbîh ve tekdîre ne kadar müstahak ise yalnız zâhir temizliği ile uğraşıp kalbini temizlemeden Allah huzûruna çıkan kimse de o nispette helâke müstehak olur.

ABDESTİN FAZÎLETİ

Bu husûstaki hadîsler:

«مَنْ تَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ فِيهِمَا
نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ (وَفِي
لَفْظٍ آخَرَ) وَلَمْ يَسْهُ فِيهِمَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

"Kim ki abdest alır, abdestini tamamlar, hatırına maddî bir ey gelmeden iki rekât namaz kılarsa, yeni doğmu gibi bütün günâhlarından sıyrılmı olur. (Diğer rivâyette) *Hiç sehvetmeden bu namazı kılarsa, bütün geçmi günâhları bağı lanır."*[361] buyurulmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) diğer bir hadîsinde:

«أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِمَا يُكَفِّرُ اللهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ،
إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ، وَنَقْلُ الْأَقْدَامِ إِلَى الْمَسَاجِدِ،
وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَذٰلِكُمُ الرِّبَاطُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ»

"Allâhu Teâlâ'nın kendisiyle hatâları mahvedip dereceleri yükselttiği eyi size

bildireyim mi? iddet ve melâlet anlarında âdâbına riâyet ederek mükemmelce abdest almak, câmilere gitmek ve bir namazı kıldıktan sonra diğer namaz vaktini beklemektir. (Sonra üç defa) *i te bu* (ribattır), *murâbıta kalbi ibâdete bağlamaktır.”*[362] buyurdu.

Efendimiz (s.a.v.) diğer bir hadîsinde:

«وَتَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ مَنْ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ آتَاهُ اللّٰهُ
أَجْرَهُ مَرَّتَيْنِ. وَتَوَضَّأَ ثَلَاثاً ثَلَاثاً وَقَالَ هٰذَا وُضُوئِي وَوُضُوءُ
الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي وَوُضُوءُ خَلِيلِ الرَّحْمٰنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ»

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir defa abdest âzalarını iki er kere yıkamak sûretiyle abdest aldı ve böyle iki er defa âzalarını yıkayanlar iki ecir alırlar buyurdu. Bir defa da abdest âzalarını üçer kere yıkamak sûretiyle abdest aldı ve i te bu benim, benden evvelki Peygamberlerin ve bilhassa Halil İbrâhim aleyhisselâmın abdestidir.”[363] buyurdu. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ ذَكَرَ اللّٰهَ عِنْدَ وُضُوئِهِ طَهَّرَ اللّٰهُ جَسَدَهُ كُلَّهُ، وَمَنْ لَمْ
يَذْكُرِ اللّٰهَ لَمْ يَطْهُرْ مِنْهُ إِلَّا مَا أَصَابَ الْمَاءُ»

“Abdest alırken Allah’ı zikreden, besmele ile ba layan kimsenin bütün bedeni, besmele getirmeyenin ise yalnız yıkadığı âzaları temizlenir.”[364] buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ تَوَضَّأَ عَلٰى طُهْرٍ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِهِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ»

“Temiz olduğu halde yâni abdestli iken abdest alan kimseye Allah on sevap yazar.”[365] buyurmuştur. Diğer hadîsinde:

«اَلْوُضُوءُ عَلَى الْوُضُوءِ نُورٌ عَلٰى نُورٍ»

“Abdest üzerine abdest, nûr üzerine nûrdur.”[366] buyurmuştur. Bütün bunlar abdesti tazelemeyi teşvîk içindir. Diğer bir hadîsde:

«إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ فَتَمَضْمَضَ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ

فِيهِ، فَإِذَا اسْتَنْثَرَ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ أَنْفِهِ، فَإِذَا غَسَلَ وَجْهَهُ

خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ وَجْهِهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ أَشْفَارِ عَيْنَيْهِ فَإِذَا

غَسَلَ يَدَيْهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ يَدَيْهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ

أَظْفَارِهِ فَإِذَا مَسَحَ بِرَأْسِهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ رَأْسِهِ حَتَّى

تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أُذُنَيْهِ فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ

رِجْلَيْهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أَظْفَارِ رِجْلَيْهِ. ثُمَّ كَانَ مَشْيُهُ

إِلَى الْمَسْجِدِ وَصَلَاتُهُ نَافِلَةً لَهُ»

“Müslüman bir kul abdest alırken ağzına su verdiği vakit, ağzıyla i lediği hatâlar ağzından çıkar. Burnunu temizlediği vakit burun hatâları burnundan çıkar. Yüzünü yıkadığı vakit yüzündeki hatâlar yüzünden hattâ kirpiklerin bittiği göz kenarından, ellerini yıkayınca tırnaklarının altına varıncaya kadar bütün hatâlarından, ba ını meshedince kulaklarının altına varıncaya kadar ba ının bütün hatâlarından, ayaklarını yıkayınca, ayak tırnaklarına varıncaya kadar bütün hatâlarından sıyrılıp çıkmı olur.[367] *Sonra da temiz olarak câmie girip kıldığı namaz kendisine kalır.”*[368] buyurmuştur.

Rivâyet olundu ki, *“Abdestli bulunan oruçlu gibidir.”* (Ebû Mansûr Deylemî zayıf sened ile Amr ibn Hâris’ten rivâyet etmiştir.)

«مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ أَشْهَدُ

أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ

وَرَسُولُهُ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ»

“Kim âdâbında riâyetle abdest alır, sonra ba ını semâya kaldırarak bu duâyı okursa kendisine sekiz cennet kapısı açılır, istediğinden içeri girer.”[369] buyurmuştur.

Hazret-i Ömer radıyallahu anh; “İyi ve mükemmel alınan bir abdest, şeytanı insandan uzaklaştırır” buyurmuştur.

Mücâhid;[370] “Zikrullah, istiğfar ve taharet ile yatmak imkânını bulanlar böyle

yapsın, çünkü rûhlar öldüğü gibi dirilirler” buyurmuştur.

GUSLÜN KEYFİYETİ

Su kabını sağ tarafına koyar, besmele ile ellerini üç kere yıkar, sonra anlattığımız gibi taharet alır. Sonra var ise bedenine bulaşan meniyi temizler. Sonra yine yukarıda anlattığımız şekilde namaz için olduğu gibi abdest alır, (suyun, toplandığı tekne, leğen vb. içerisinde veyahût çamur üzerinde yıkanıyorsa) isrâftan kaçınmak için ayaklarını yıkamayı tehir eder. Sonra üç kere başına, üç kere sağına, üç kere soluna su döker ve her tarafını iyice ovar. Saçını, sakalını hilâllemek sûretiyle suyu diplerine ulaştırır. Kadın ise örgülerini çözmeye mecbûr değil, gâye diplerini yıkamaktır.

Eğer örgüler çözülmeden diplerine su gitmiyorsa o zaman örgülerini de çözer. Kulak, göbek gibi bedenin kapalı yerlerine dikkat eder. Yıkanırken tenâsül uzvuna dokunmamaya gayret eder. Eğer dokunursa abdestini iâde eder.[371] Yıkanmadan evvel abdest almışsa sonradan abdest alması câiz değildir. İşte şu anlattıklarımız abdestin ve guslün sünnetleridir. Âhiret yoluna girenin bilip yapması gereken kısımlarını anlatmış olduk. Bunların hâricindeki meselelere, bâzı ârızalar sebebiyle ihtiyâç hâsıl olursa, onlar için de fıkıh kitaplarına mürâcaat edilir.

Hülâsa olarak gusülde anlattıklarımızdan farz olan iki şeydir: Birincisi niyet, ikincisi bütün bedeni yıkamaktır.[372]

Abdestin farzları da niyet, yüzü, kolları hudutlarına kadar yıkamak, başı mesh etmek, ayakları topuklarıyla yıkamak ve tertip olmak üzere altıdır.[373]

Muvâlât yâni âzanın biri kurumadan diğerini hemen yıkamak vâcip değildir.[374]

Farz olan guslü icâb ettiren dört şey şunlardır:

1 - (Bakmak, rüyâlanmak, ellemek veya her ne sûretle olursa olsun şehvet ile) meninin çıkması.[375]

2 - Sünnet yerinin (müştehat olan kadın veya erkeğin) sünnet yerine geçmesiyle, sünnet yeri geçtikten sonra ister inzâl olsun ister olmasın gusül farzdır.

3 - Hayız (kadının aybaşı âdeti). Bundan temizlenince yıkanmak farz.

4 - Nifas (lohusalık hâli). Çocuk doğurduktan sonra gelen kandır. Bu da âzamî 40 günde temizlenir. Bundan aşağı da her ne zaman kesilirse yıkanmak farzdır. 40 günde temizlenmezse hemen yıkanır. Çünkü ondan sonra gelen kan nifas kanı değil, hastalık kanıdır. Hiç bir şeye mâni değildir.

Bunlardan başka hâllerde yıkanmak sünnettir. Cuma ve bayram günleri, ihrâm giyerken, vakfe ederken yıkanmak gibi. Mekke'ye girerken, teşrik günlerinde vedâ tavafı için, bir kavle göre cünup olmayarak Müslüman olan kâfir için, cinnetten ayılan, ölü yıkayan için de yıkanmak müstehabtır.

TEYEMMÜMÜN KEYFİYETİ

Suyu aradığı[376] halde bulamayan, yahut yırtıcı hayvan veya insan korkusuyla mahpus bulunmak gibi bir mâni sebebiyle suya yaklaşamayan veya mevcut su kendisinin ve arkadaşının (hattâ köpeğinin) ihtiyâcına kifâyet edebilecek miktarda olması, veyahut suyun rayiçten fazlaya satılması veya bedenin de suyu kullanmaya mâni yaraların veya her hangi bir hastalığın bulunması veya hastalanması, hastalığın artması ve âzasının donması gibi tehlikeler karşısında suyu kullanmaktan âciz olursa (su bulurum veya iyileşirim ümidiyle) farz vakti girinciye kadar bekler, sonra temiz toprağı kasteder.

Toprağın temiz ve toz verecek şekilde yumuşak olması lâzımdır.[377] Parmaklarını sıkıştırarak ellerini bu temiz toprağa vurur ve her iki eliyle bir defa yüzünü mesheder bu sırada namaz kılmak için teyemmüme niyet eder. Artık sakalının, bıyığının altına tozu isâl etmek için uğraşmaz, ancak yüzünün her tarafına elini sürmeye gayret eder, bu da bir defada hâsıl olur.

Çünkü insanın yüzü iki elinden fazla değildir. İstiabda zannın gâlibi kâfidir. Sonra parmağındaki yüzüğü çıkarır ve bu defa parmaklarını açmak sûretiyle ellerini toprağa vurur, sonra sol elini dört parmaklarının iç kısmını sağ elinin dört parmağının üstüne koyar ve arkadan dirseğe kadar iner sonra sol elinin iç kısmıyla sağ kolunun iç kısmını dirsekten başparmak hizasına kadar sıvazlar. Burada da sol elinin başparmağının iç kısmını sağ elinin başparmağının üzerine koymak sûretiyle sağ elini, aynı şekilde de sol elini mesh ettikten sonra ellerini mesheder, parmak aralarını hilâller, böyle yapmaktaki gâye bu iki abdest âzâlarını teyemmüm ile kaplamaktır. Bu şekil zor gelirse bunu iki veya daha ziyâde darbe ile yapmakta beis yoktur.[378] (Gerek gusül ve gerek abdestin teyemmümü aynıdır).

Böylece teyemmüm edip farzı kıldıktan sonra dilediği kadar nâfile namaz kılabilir. Eğer iki farzı kılacaksa teyemmümünü tâzelemesi uygun olur. Hattâ her farz için ayrı ayrı teyemmüm eder.[379]

Şâfiî ve Mâlikî'ye göre böyle ise de Hanefîye göre böyle değildir. Kapalı yerde de olsa yine kıbleye dönmemeli ve arkasını vermemelidir. Evlerdeki helâların buna göre yapılmasına dikkat edilmelidir. Fakat yapılmış olan tuvaletler kıbleye

geliyor diye onlara girmemek olmaz.

Sıhah-ı Sitte'de bu rivâyet mevcûttur.

Sünen sâhipleri Abdullah b. Mağfer'den.

Kapalı olursa zarar etmez. Parmağında "Allah" adı yazılı yüzüğün kaşını avucunun içine çevirip avucunu kapaması da kifâyet eder. (Mütercim).

Yukarıda geçmiştir.

Buhârî ile MüslimEbû Hureyre'den.

Yaz mevsiminde torbalar sarkık olduğu için birinci taşı arkaya çeker. Fakat kışın torbalar toplanmış olduğu için birinci tası öne çeker.

Bundan son derece tevakki edilmelidir. Çünkü duvardan mikrop geçmesi kuvvetle muhtemeldir.

Hanefiyyede böyle bir vücûb yoktur. Aynı zamânda aded-i mesnûn da yoktur. Gâye temizliktir. (Mütercim).

Ebû Nuaym "Hilye"de Ali'den.

Ebû Nuaym "es - Sivâk"de, İbn Ömer'den.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

Bezzâr ve Beyhakî, Abbas b. Abdülmuttalib'den.

Buhârî.

Misvâk hakkında izâhat: Misvâkın 20 kadar faydası beyân edilmiştir: 1) Ağzı temizler, 2) Allah'ın rızâsını celbeder, 3) Melekleri memnûn eder, 4) Şeytanı darıltır. 5) Ağzı tatlandırır, 6) Dişi cilâlandırır, 7) Göze kuvvet verir, 8) Sünneti edâ eder. 9) Sesi güzelleştirir, 10) Zekâyı artırır, 11) Diş etlerini kuvvetlendirir, 12) Konuşmayı kolaylaştırır. 13) Son nefeste kelime-i şehadeti hatırlatır. 14) Kocalığı geciktirir. 15) Sevâbı çoğaltır, 16) Can çekişmeyi kolaylaştırır, 17) Mîdeyi takviye eder. 18) Hazmı kolaylaştırır. 19) Aklı artırır, 20) Bedenin rutûbetini keser.

Daha birçok faydaları sayılan misvak yalnız abdestte değil, yatarken, kalkarken yemeklerde ve diğer hâllerde kullanılır. Abdestin evvelinde veyâ ağıza su verilirken olması ihtilâftı ise de her ikisinde de câizdir. Misvakta diş etlerine değmemek lâzımdır. Gaye diş ve ağız temizliği olduğundan bu temizlik ne ile mümkün olursa maksat onunla hâsıl olur. Hattâ hiç birşey bulamayan temiz parmaklarıyla de bu temizliği yapar. Misvak ağacının kokusu ve benzeri hassaları vardır. Aynı zamanda temiz bir ağaçtır. Şâyet bir parçası mîdeye kaçsa mîde onu hazmeder.

Bu gibi faydaları olmamakla berâber sıhhî olan fırça ve macun da aynı vazifeyi görür. (Mütercim).

İbn Mâce, Sa'd b. Zeyd'den.

Çünkü yüzü yıkarken abdestin farzlarına girmiş oluyor. Niyetin farza girerken olması lâzımdır. Fakat bunlar tamamen Şafiî mezhebine göredir. Gerçi Hanefilere göre de elini ve yüzünü yıkarken niyet etmelidir. Fakat Şâfiîlere göre niyet farzdır. Hanefîlere göre ise sünnettir. Unutulsa abdeste zarar vermez. Hanefîlere göre abdestte- niyet sünnettir. Çünkü abdest bizâtihi bir ibâdet değil, ibâdete vesîledir, aynı zamanda gâye olan temizlik niyet ile de niyetsiz de hâsıldır. Ancak ibâdet niyetiyle olursa sevabını arttırır. (Mütercim).

Bize göre gargara mekruhtur, ancak ağzında suyu çalkalar.

Âyette "ilâ" diğer bâzı âyetlere nazaran "mea" mânâsında kullanılacağı gibi kendi mânâsıyla de mugayya cinsinden olan gâye, "mugayyâ"nın hükmünü aldığı için dirseklerin de yıkanması farzdır. (Mütercim). Aynı zamanda sünnetten de delîl vardır.

Yüzük geniş olup altına su giderse hareket ettirilmesi sünnettir. Dar olursa altına su gitmesi için hareket ettirilmesi farzdır.

Bir mezhepte omuz başından aşağı bütün kolu yıkamak borçtur. Bize göre ancak dirsekler yıkanır, fazlası mekrûhtur. Yalnız bunu böyle bildikten sonra Gazâlî'nin de dediği gibi nûrunun çoğalması maksadıyla dirseklerden yukarı geçebilir.

Peygamberimiz (s.a.v.) dâimâ sağdan başlar ve sağdan başlamayı emretmiştir. Hanbelîler sağdan başlamak vâcibtir derler. Şâfiî ve Hanefîlere göre ise sünnettir.

Abdestte başa meshetmenin farziyyetinde bütün ümmet müttefiktir. Ancak **"Vemsehû bi-ruûsiküm"** âyet-i celîlesindeki **"Bi"** den sebep

miktarında mezhepler arasında ihtilâf vardır. İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'e göre **"Bi"** zaidedir. Binâenaleyh başın tamâmını meshetmek farzdır. İmâm Şâfiî, bir parmak da olsa cüzî bir miktarını meshetmek kâfidir der. İmâm-ı Âzam'dan dörtte bir, el ayası ve üç parmak miktarı rivâtyetleri vardır. En sağlamı rub-i nâsiye yâni başın dörtte biridir. Çünkü birçok şer'î hükümlerde dörtte bir küllî makamında kaimdir. Bu da bir el ayasıyla ölçülür. Üç parmak miktarının kifâyetini kabûl edenler varsa da zayıftır. Kaplama meshe gelince: Bu sünnettir, fakat Hanefîlere göre hangi mesh olursa olsun ayrı ayrı elleri ıslatmakla iki veyâ üç defa yapılması mekrûhtur. Kaplama mesh, Gazâlî'nin târif ettiği şekilde hâsıl olmakla berâber daha güzel şekli de şöyledir: İki elini ıslattıktan sonra başparmak ile şehâdet parmaklarını ayırır sonra her iki elin diğer üç parmak uçlarını birleştirir. El ayasını ve iki parmakları dokundurmadan yalnız üç parmaklarının iç kısmıyla başının önünden arkaya doğru enseye kadar çektikten sonra el ayasıyla başının yanlarını mesheder. Şehâdet parmaklarının ucuyla

kulaklarının içini, başparmağının içiyle kulaklarının arkasını, şehâdet parmağının dış kısmıyla ensesini mesheder.

Kapalı meshte anlattığımız gibi mesheder. Şehâdet parmağını bir yere dokundurmazsa kulakları için ayrı su almaz.

Avuçları koymak ve üç defa tekrar, Hanefilerde yoktur.

Hanefilere göre her ne şekilde olursa olsun boyun için ayrı su almaya lüzûm yoktur.

Eğer parmakları seyrek olup aralarına su giderse bu hilâlleme sünnettir, su gitmezse farzdır.

Farz olan abdest azalarını birer kere yıkamaktır. Yalnız hiç kuru kalmamak ve yağlama gibi olmayıp suyun âzâlardan damlaması şarttır. Üç defa yıkamak sünnettir, daha az ve daha ziyâde mekrûhtur. Ancak mekrûh olan, abdest niyetiyle fazla yıkamaktır. Yoksa mevcûd kiri izâle için fazla yıkamakta kerahat yoktur. (Mütercim).

Bütün bu duâlar birer edeb ve fazilettir. Yoksa bu husûsta Peygamberimiz (s.a.v.)'den mervî kafi bir rivâyet mevcût değildir.

Üçten az yıkamak da mekruhtur.

Ebû Davûd ve Neseî, Amr b. Şuayb'den.

Ebû Dâvûd ve İbn Hibbân, Abdullah b. Magfel'den.

Zamânımızdaki hatim ve mevlit duaları gibi. Duâ demek, bir sâil gibi istemek demektir. Bir edîb ve hatîb gibi edebiyât ve hutbe irâd etmek değildir. Bu gibi duâların kabûl olmayacağını kendileri isbât etmektedir. Duâ fiillerini Kur'ân ve hadîs bizlere göstermiştir. Duâlar en kısa ve en mütevaziâne bir şekilde olmalıdır. (Mütercim)

Mezhebimizde peşkir kullanmakta beis olmadığı tasrîh edilmiştir. Kullanmak câizdir. Terki daha güzeldir. Dâvâ abdest suyundadır, diğer sularda değildir. Esâsen Arabistan'da buna lüzum yok. Çünkü bir âzâ yıkanırken diğeri kurur.

Hanefîlere göre çamur kapları ile abdest almak.

Bâzıları "Bu yalnız sıcak iklimlere mahsûstur. Orada Bers (alalık) illetini tevlîd eder" dedilerse de Hanefi ve Mâlikilere göre bunda bir kerâhat yoktur. Doğrusu da budur. Bu husûsta Peygamberimiz (s.a.v.)'e nispet edilen bir hadîs varsa da sâbit değildir.

Buharî ile Müslim, Osman b. Affan'dan.

Müslim, Ebû Hüreyre'den.

İbn Mâce, İbn Ömer'den.

Darekutnî, Ebû Hüreyre'den.

İbn Mâce, İbn Ömer'den.

Aslı bulunamamıştır.

Bu hadis-i şerif, mânevi hatâların temizlendiğini ifâde ettiği gibi maddî mikropların da göz çapaklarından, burun ve ağız içinden, tırnakların uçlarından çıkıp gittiğini açıkça ifâde etmektedir. Esâsen Kur'ân ve hadîs emirlerini yalnız bir cepheye tahsis etmemek lâzımdır.

Ebû Dâvûd ve İbn Mâce.

Ebû Dâvûd, Ukbe b. Amir'den.

Mücâhid ibn Cubeyr, Benî Mahzûm'un mevlâsıdır, yâni âzadlı kölesidir. 114 Hicrîde ölmüştür.

Hanefî mezhebinde tenasül uzvuna değmekte bir mahzûr yoktur.

Hanefîlere göre guslün farzı üçtür: 1) Mazmaza, 2) İstinşak. 3) Bütün bedeni iyice yıkamak.

Hanefîlere göre ise gusülde olduğu gibi abdestte de niyet farz değildir, tertip de farz değildir. Çünkü (vav), tertip için değil mutlak cem içindir. Binâenaleyh ortadan veyâ sonundan da başlasa abdest câizdir.

İmâm Mâlik ile Ahmed ibn Hanbel bunu da farz kabûl ederler.

Hattâ menînin şehvetle çıkması değil, bize göre mahallinden şehvetle ayrılması şarttır. Dışarı çıkarken ister şehvet olsun ister olmasın gusül lâzımdır. Ancak Ebû Yûsuf' un kavline uyularak, ihtilâm olan bir misâfir meni çıkmadan uyanır, kamışını zapteder, şehveti teskîn olduktan sonra meni çıkarsa yıkanmayabilir.

Suyun varlığı şüphe edilen yerlerde her taraftan 400 adım aranırsa da yokluğu katî olarak bilinen yerlerde abes olacağından aramaya lüzûm yoktur.

Hanefilere göre toprak cinsinden olan her temiz şey üzerinde teyemmüm caizdir. Hattâ ortalık karlı bile olsa elbisedeki toz teyemmüm için kâfidir.

Hanefîlere göre de teyemmüm aynıdır. Teyemmüm maksût olan temizliği sağlamadığı için teyemmümde niyet şarttır. Teferruatta biraz fark varsa da hâiz-i ehemmiyet değildir. Meselâ toprağa sürdü mü elini hemen âzâlarına sürmez belki yanlardan başparmakları birbirine vurarak tozları düşürür, her iki halde de parmakları hafif açık tutar. Teyemmümden gâye abdesti hatırlamak, topraktan yaratıldığına nazarı çekmek ve tevâzu göstermektir.

Hanefîlere göre abdest bozulmadıkça yeniden teyemmüme lüzûm yoktur.

ÜÇÜNCÜ BAB:
BEDENDEN ÇIKANLARIN TEMİZLENMESİ

Bedenin zâhirine çıkan fuzalât ikiye ayrılır: Birincisi kirler, ikincisi de bedenin cüzleridir.

BİRİNCİ KISIM: KİRLER VE BEDENDEN ÇIKAN RUTÛBETLER

Bunlar sekize ayrılır:

1 - Başta toplanan kir ve bit gibi şeylerdir. Yıkamak, taramak ve yağlanmak sûretiyle başı temizlemek müstehabtır. Bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.v.) zaman zaman başını temizler, yağlar ve tarardı. Kendisi böyle yaptığı gibi bunu da emrederek:

«إدّهِنُوا غِبًّا»

“Ara sıra yağlanın ve temizlik yapın.”[380] buyururlardı. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ كَانَتْ لَهُ شَعْرَةٌ فَلْيُكْرِمْهَا»

“Saç büyüten, saçına iyi baksın.”[381] buyurmuştur.

Bir gün Peygamberimiz (s.a.v.)’in huzûruna saçı sakalı karışmış kirli paslı bir adam girdi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَمَا كَانَ لِهٰذَا دُهْنٌ يُسَكِّنُ بِهِ شَعْرَهُ؟ ثُمَّ قَالَ: يَدْخُلُ
أَحَدُكُمْ كَأَنَّهُ شَيْطَانٌ»

“Bu adamda saçını yatıştıracak kadar yağ yok mu idi. Vahşi bir mahlûk gibi aranıza girmiş bulunuyor.”[382] buyurmuştur.

2 - Kulak deliğinde toplanan kirlerdir. Kulağı meshetmek bunları izâle eder, fakat kulak içindeki kire ve kulağın ifrâzâtına gelince bunları da hamamdan çıkınca (kulak zarını incitmeyecek şekilde) mülâyemetle temizlemek lâzımdır. Çünkü bu kirin kesafeti işitmeye de mâni olabilir.

3 - Beyinden inerek burun içinde toplanan kirlerdir. Bunları da istinşak,

istinsâr yâni buruna su vermek ve sümkürmek sûretiyle temizler.

4 - Dişlerde ve ağız içinde toplanan kirler ve diş sarılıklarıdır. Bunları da yukarıda anlattığımız şekilde mazmaza ve misvâk ile temizler.

5 - Sakalda toplanan kir ve bittir. Bunları da yıkayıp taramak sûretiyle temizler. Meşhûr bir haberde; "Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in dâimâ seferde, hazarda ayna ve tarağı yanında bulundurduğu" bildirilmektedir. Ve bu Arab âdetidir. Garîb bir haberde de; kesif sakalı bulunan Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in günde iki defa sakalını taradığı bildirilmektedir. Ebû Bekir de böyle idi. Hazret-i Osman yumuşak ve uzun sakallı idi. Hazret-i Ali fazla toplu ve geniş sakallı idi. Sakalları omuz başlarına kadar giderdi. Bundan daha garîb bir hadisde de "Hazret-i Ayşe anlatıyor ki; Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kapısına bir cemâat geldi. Baktım ki Peygamber Efendimiz (s.a.v.) su dolu bir kaba eğilerek yâni kabı ayna gibi kullanarak saçını sakalını düzeltiyordu. Bunu görünce; "Ya Resûlâllah! Sen de mi süsleniyorsun" dedim. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«نَعَمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ مِنْ عَبْدِهِ أَنْ يَتَجَمَّلَ لِإِخْوَانِهِ
إِذَا خَرَجَ إِلَيْهِمْ»

"Evet ya Ş Ai e! Cemâat huzûruna ve dostlarının kar ısına çıkacak kimsenin süslenmesini Allah sever."[383] buyurmuştur.

Câhiller, temizlik hususunda Peygamber (s.a.v.)'i diğer insanlara, melekleri bekçilere benzeterek bu temizliği, insanlara karşı bir süslenmek kabûl ederler ki hakîkatten çok uzaktır. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) insanları dâvete memûrdur. İnsanların tahkîrine mârûz kalmamak için onlara karşı heybet ve vakarlı olması gerekir, gözlerine küçük görünmemek için temiz olması iktizâ eder. Ne çare ki münâfıklar kendisini küçük düşürmek için her çareye başvururlardı. İnsanlar, Allah'a dâvet eden her âhiret âliminin böyle olması lâzımdır. Yâni nefreti müeddî olmamak için üstüne başına, kılık kıyâfetine çeki düzen vermelidir. Bu gibi husûslarda itimâd niyetedir. Zîra bu temizlik haddi zâtında bir ameldir. Niyete göre vasıflanır, bu niyetle yapılan temizlik şer'an makbuldür. Kendisine aldırış etmemek ve zühdünü izhâr etmek maksadıyla sakalını kir pas içinde bırakmak ise mahzûrludur. Buna mukabil daha mühim vazife ile meşgul olup sakalını temizleyecek müsâit vakit bulamaması da mahbûbdur. Yâni sevimlidir.

Bu niyet, kul ile Allah arasında kalmış gizli bir hâldir. Sarraf olan Allâhu Teâlâ hakîkati görür ve bilir. Hiç bir sûretle sahtekârlık ona geçmez. Nice câhiller var

ki, insanlara karşı böyle görünmeye çalışırken içinde türlü mel'anetler düşünür de hâlâ niyetinin hayır olduğunu zanneder. Kıymetli elbiseleri giyen nice âlimleri görürsün ki, onlar da bununla bid'atçileri düşürmek, mücâdelecileri susturmak ve Allah'a yaklaşmayı kasdettiklerini zannederler. Bunun iç yüzü, kabirlerden insanların kalkacağı, göğüslerde saklı olanların meydana çıkacağı ve bütün gizli işlerin açıklanacağı muazzam günde belli olacaktır. O günde hâlis akçe kalp akçeden ayrılacaktır. Huzûr-ı Rabbü'l-Âlemîn'e arz olacağımız o muazzam günün rezâletinden Hazret-i Allah'a sığınırız.

6 - Parmak mafsallarında biriken kirlerdir. Araplar elleriyle yediği yemekten sonra ellerini yıkamadıkları için bu ek yerlerinde kirler birikirdi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunları yıkamayı kendilerine emretmiştir.

7 - Parmak ucu ve tırnak aralarındaki kirlerdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunların temizlenmesini de emretmiştir.[384] Zîra tırnaklarını kesmek için Araplarda her dâim makas bulunmazdı. Bu sûretle tırnak araları pislik ile dolardı. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tırnak kesmek, koltuk ve kasık aralarını temizlemek için kendilerine âzamî olarak kırk gün mühlet vermiştir.[385] Fakat kirlendiği vakit hemen tırnakların temizlenmesini de emir buyurmuştur.[386]

«وَجَاءَ فِي الْأَثَرِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِسْتَبْطَأَ الْوَحْيَ

فَلَمَّا هَبَطَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَهُ: كَيْفَ نَنْزِلُ عَلَيْكُمْ

وَأَنْتُمْ لَا تَغْسِلُونَ بَرَاجِمَكُمْ وَلَا تُنَظِّفُونَ رَوَاجِبَكُمْ وَقُلْحاً لَا

تَسْتَاكُونَ؟ مُرْ أُمَّتَكَ بِذٰلِكَ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vahyin geciktiğini, bir zaman arası kesildiğini gördü. Cebrail aleyhisselâm geldiğinde, (bittabi Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sebebini sormuştu. Bunun üzerine) Cebrail aleyhisselam; *"Nasıl geleyim? Siz parmakların orta boğumlarını yıkamaz, el ayasına biti en mafsallarını temizlemez, di leriniz sarardığı halde onları misvaklamaz, yıkayıp temizlemezsiniz? İ te bunları temizlemeyi emret."*[387] demiştir (Bu hadîs yukarıda geçmiştir.) Ayrıca tırnak temizliğini de emretmiştir. Hattâ Kur'ân-ı Kerîm'de; **"Onlara öf bile deme."** (İsrâ sûresi, 17/23) âyet-i celîlesinin bir mânâsı da, tırnaklarındaki kirlerden dolayı onları ayıplamayın veyahut onları o kirler için eziyetlendirmeyin demektir. Ayrıca kulak kirlerini de temizlemeyi emretmiştir.

HAMAMA GİRMEK

8 - Sekizincisi de ter ve toz vâsıtasıyla bedende toplanan kirlerdir. Bunları da hamam temizler. Binâenaleyh hamama girip yıkanmakta beis yoktur. Sahâbe-i kirâm Şam hamamlarına girip yıkanmışlardır. Hattâ bâzıları; "Hamam ne güzel şeydir, insanın bedenini kirden temizlediği gibi, hararetiyle de cehennem ateşini hatırlatır." demişlerdir. Bu söz Ebû'd-Derdâ ve Ebû Eyyüb Ensârî radıyâllahu anhümâdan rivâyet edilmiştir. Diğer bâzıları da; "Hamam ne fenâ yerdir. Halk arasında mahrem yerlerin açılmasına ve hayânın izâlesine sebebiyet verir." demişlerdir. Birinci ifâde hamamın faydalarını, ikinci ifâde de mahzûrlarını anlatmış olur. Mahzûrlardan kaçınmak şartıyla istifâdesinde beis yoktur. Fakat hamama girenin vâcip ve sünnet olarak bâzı vazifeleri vardır.

HAMAMA GİRENE VACİP OLAN ŞEYLER

Hamama giren zata, ikisi kendi mahrem yeri, ikisi de diğerlerinin mahrem yerine âit olmak üzere dört vâcip vardır.

Kendi mahrem yeri ile alâkalı olan vâcipler:

1 - Avret yerini açmamak ve kimseye göstermemek.

2 - Göbeğinden diz kapağının altına kadar olan bu mahrem kısmına başkasının elini değdirtmemek yâni tellâğa buraları ovdurmamak, bu kısmı kendi eliyle temizlemek lâzımdır. Diğer kısımlarını yâni dizden aşağı ve göbekten yukarısını ovdurabilir.

Başkasının mahrem yeri ile alâkalı vâciplere gelince:

1 - Başkasının avret yerine bakmamak.

2 - Şâyet avret yeri açılmışsa kapamasını tavsiye etmek.

Çünkü İslâm dîninde nehy-i münker vâciptir. Binâenaleyh hamamda insanlar arasında keşf-i avret eden kimseye sükût etmek uygun değildir. Ancak, hakaretle karşılaşılacak yeni bir hâdise olacağını sezerse o zaman sükûtu tercîh edebilir. Yoksa "Biliyorum dinlemez, söz tutmaz" demek bir değer taşımaz. Çünkü sözlerin gönüller üzerinde tesîri vardır. Açıklığın çirkinliği ve azâbı mûcib olacağı nezâketen ifâde edildiği takdirde, hatâsını anlayıp dönenler olur. Bunun için bu tavsiye terkedilmemelidir. İşte bu gibi sebeplerden bu zamanda hamama gitmemek daha uygundur. Çünkü bu devirde (Gazâlî'nin devrinde) hamama girip de yasak olan avret yerini görmemek imkânsız gibidir. (Bu cihete riâyet edenler yok denecek kadar azdır.)

Bilhassa göbek altından kasık başına kadar olan kısmı insanlar avret saymamaktadır. Hâlbuki şerîat bunu haram saydı ve avret yerine ilhak etti. Bu

sebepten hamamı kendisi için kapatmak müstehaptır. Hattâ **Beşir bin Hâris**; "Yalnız bir dirhemi olsa da onu verip hamamı kendisi için kapatan şiddet göstermiş sayılmaz." demiştir. (Kendisi hamama gireceği zaman böyle yapardı). **Abdullah İbn Ömer** hamama girdiği vakit iki peştemal kullanırdı. Başkasını görmemek için birisini yüzüne alır ve duvar tarafına dönerdi. Hattâ bâzıları da bu düstûru kabûl etmek şartıyla hamama girmekte beis yok demişlerdir. Yâni iki peştemal kullanır, birisini beline bağlar diğerini de gözüne. (Bu sûretle hem kendi avret yerini korumuş ve hem de başkasını görmemiş olur.)

HAMAMA GİRMENİN SÜNNETLERİ

Hamamın on kadar sünneti vardır:

1 - Tahsîn-i niyet: Yâni terleyip, parlayıp temizlenip, dünya süsü, zînet ve hevâsını değil, belki temiz olarak namaz kılmaya niyetle yıkanmak.

2 - Hamam ücretini peşin ödemek, kendisinin ne vereceği, hamamcının ne isteyeceği meçhûl olduğu için hamama girmeden parayı ödemek. Bu şüpheyi kaldırmasıyla huzûru sağlamış olur.

3 - Sol ayağıyla hamama girmek.

4 - Girerken "Bismillâhirrahmânirrahîm. Pisliklerin her cinsinden ve kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım" demek.

5 - Hamamın tenhâ zamanını seçmek, hattâ mümkün ise hamamı kapatmak. Çünkü hamamdakilerin hepsini dindar, setr-i avrete riâyet eden terbiyeli insanlar olduğunu kabûl etsek bile çıplak bedenlere bakmak bir nevi hayâsızlık şâibesini doğurur. Bununla berâber iş, karşılaştığı muhtelif bedenlerden avret mahallerini tasavvura kadar gidebilir. Aynı zamanda yıkanırken mahrem yerlerin açılması ve gözlerin oraya gitmesi de mümkündür. Hattâ bu sebepten Abdullah İbn Ömer, hamamda gözlerine de perde tutmuştur.

6 - İlk girişte sağ sol omuzlarını yıkamak.

7 - Terlemeden kurna başına yâni Hamamın en sıcak yerine girmemek.

8 - Suyu lüzûmundan fazla israf etmemek. Çünkü zımnen o kadarına mezûndur. Lüzûmsuz kurnaları akıtmak ve bilhassa sıcak suyu isrâf etmek hamamcının canını sıkacağında şüphe yoktur.

9 - Hamamda cehennemin harâretini ve burada bir saat mahpus kalsa hâlinin ne olacağını düşünerek bununla cehennem arasında bir mukayese yapmak. Çünkü dünyada cehenneme nisbeten benzeyen, hamamdır; altı ateş, üstü karanlıktır. O cehennemden Allah'a sığınırız. Belki aklı başında olan bir an âhiretten gaflet etmez; varacağı ve duracağı yer orasıdır. Hamamda gördüğü su,

ateş, soyunmak, tellâğa teslim olmak gibi her şeyden ibret ve ders almalıdır. Herkes kabiliyetine göre görür ve anlar.

Her tarafı mâmûr ve mefrûşâtı mükemmel olan bir eve manifaturacı, dülger, inşaatçı ve dokumacının girdiğini kabûl etsek, manifaturacı evdeki kumaşlara ve onların kıymetlerine, dokumacı bunların dokunuş şekillerine, dülger evin çatı şekline ve marangoz kısmına, inşaatçı evin duvarlarına ve inşaat şekline baktıkları gibi, âhiret yolcuları da gördükleri her şeyden âhiret için ibret dersi alırlar. Hattâ her şeye ibret nazarıyla bakarlar. Karanlığa bakınca kabir karanlığını, yılanı görünce cehennem yılanlarını, korkunç ve çirkin sûret görünce zebânîleri, korkunç ses duyunca da İsrafil'in sûra üfürmesini, güzel şey gördüğü zaman cennet nîmetlerini, sokakta veya evde red ve kabûl seslerinden birisini duyduğu vakit hesaptan sonra red veya kabûl olacağını hatırlar ve düşünür. Aklı başında olan kimsenin bunlardan daha mühim düşünceleri ne olabilir? İnsanı bu gibi düşüncelerden alıkoyan dünya meşgalesidir. Hâlbuki dünyanın muvakkat hayatıyla, âhiretin ebediyetini düşünen kimse eğer basîreti kör, kalbi gâfil değilse dünya hayatını küçümseyeceğinde şüphe yoktur.

10 - Hamama girerken selâm vermemek, şâyet selâm verilirse başkasının iâdesini beklemek ve kendisi sükût edip redd-i selâm etmemektir. Ancak dilerse "âfiyet olsun" der. İçeri girenin, âfiyet olsun deyip musafaha etmesinde beis yoktur. Fazla konuşmamak da hamamın âdâbındandır. Hamamda âşikâre Kur'ân okumaz. Eûzü besmele getirebilir, akşama yakın ve akşam ile yatsı arası hamama girmemelidir. Çünkü bu vakitler şeytanların her tarafa dağıldıkları vakitlerdir.

HAMAMDA TELLAĞA OVDURMANIN CEVÂZI

Hamamda başkasının kendini ovmasında beis yoktur. Bu, Yusuf bin Asbat'tan nakledilmiştir. Şöyle ki: "Dostlarından olmayan bir zâtın kendisini yıkamasını vasiyet etti. (Sebebini sorduklarında) O, beni hamamda yıkamıştır. Çok sevdiği bu işi mükâfat olarak ona vasiyet ediyorum." demiştir. Bunun cevâzına delâlet eden, sahâbenin şu rivâyeti de vardır:

«أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ مَنْزِلًا فِي بَعْضِ

أَسْفَارِهِ فَنَامَ عَلَى بَطْنِهِ وَعَبْدٌ أَسْوَدُ يَغْمِزُ ظَهْرَهُ فَقُلْتُ: مَا هٰذَا

يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ إِنَّ النَّاقَةَ تَقَحَّمَتْ بِي»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir yolculuğunda bir yere indi, yüzükoyun yattı ve siyah kölelerinden bir tânesi sırtını ovuyordu. Dedim ki ne oldu yâ Resûlâllah? Resûl-i Ekrem: *“Deve dü ürdü beni de...”*[388] buyurdu. (Taberânî zayıf senet ile İbn Ömer’den rivâyet etmiştir. Bu hadîs, lüzûmunda başkasının sırtını ovmasında mahzûr olmadığını ifâde eder.)

Yıkandıktan sonra nâil olduğu bu temizlik nimetine karşılık Allah’a şükretmeli. Çünkü soğuk günlerde sıcak su, Allah’tan istenen nimetlerdendir. İbn Ömer radıyallahu anh “Hamam sonra icâd edilen nimetlerdendir.” demiştir. Bütün bu anlattıklarımız hamamın dînî faydalarıdır.

Tıbbî faydalarına gelince: Hamam, insanı cüzzam hastalığından korur. Yine denildi ki, safranın acılığını giderir. İnsanın rengini cilâlandırır ve cinsî kudreti artırır. Yine denildi ki, kış mevsiminde hamamda ayakta iken su dökünmek ilâç içmekten daha faydalıdır.[389] Yine denildi, yaz mevsiminde hamamdan sonra biraz uyumak ilâç içmeye muadildir, hamamdan çıkarken ayakları soğuk su ile yıkamak, insanı ayak sızılarından korur. Buna mukabil Hamamdan çıkarken başa soğuk su dökmek veya içmek mekrûh ve zararlıdır. Bu anlattıklarımız erkeklere dair hükümlerdir.

Kadınlara gelince, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لاَ يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يُدْخِلَ حَلِيلَتَهُ الْحَمَّامَ وَفِي الْبَيْتِ

والْمُسْتَحَمُّ»

“Evinde Hamamı olan kimsenin, ailesinin hamama gitmesine müsâade etmesi helâl olmaz.” buyurmuştur.

İnsanların dilinde meşhûr olan hadîs:

«أَنَّهُ حَرَامٌ عَلَى الرِّجَالِ دُخُولُ الْحَمَّامِ إِلاَّ بِمِئْزَرٍ وَحَرَامٌ

عَلَى الْمَرْأَةِ دُخُولُ الْحَمَّامِ إِلاَّ نُفَسَاءَ أَوْ مَرِيضَةً»

“Erkeklere pe temalsız hamama girmek haram, kadınlara nifas ve hastalıktan ba ka hâllerde hamama girmek haramdır.”[390] hadîsidir. Hazret-i Aişe bir hastalıktan hamama girmiştir. Eğer bu gibi zarûret dolayısıyla hamama girmesi gerekiyorsa baştan aşağı kendini örten bir peştemal kullanmalı (ve yabancı kadınların girmeyeceği tek bir odada soyunmalıdır). Keyfî olarak hamama gidecek kadına

bu fenâ hareketinde iştirâki bakımından, erkeğin kadına hamam ücreti vermesi mekrûhtur.

Kaynağı bulunamamıştır.

Ebû Hüreyre'nin sözüdür.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hibban, Câbir'den,

İbn Adiyy, münker olduğunu söylemiştir.

Ahmed, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

Enes'den rivâyet etmiştir.

Taberânî'den.

Yukarıda geçmiştir.

Taberânî, Ömer'den.

Şârih Zebîdî diyor ki: "Dâima ayakta su dökünmek, otururken su dökünmekten daha faydalıdır. Şu kadar ki namahremden sakınmak ve suyun sıçrayışından korunmak şarttır. Hamamda biraz toplandıktan sonra ayakta su dökünmek faydalı, kış mevsiminde ise daha yararlıdır." (Hattâ Peygamberimiz (s.a.v.)in hamamda böyle yaptığı rivâyet edilmiştir. Mütercim.) Her halde bu fayda idrar yollarıyla alâkalı olsa gerek.

Neseî ve Hâkim, Câbir'den.

BEDENDE HÂDİS OLAN BEDEN CÜZLERİNİ TEMİZLEMEK

SAÇLAR

1 - Baş saçı, temizliği murad eden kimsenin saçını tıraş etmesinde beis olmadığı gibi, yağlayıp tarayan ve temiz saklayanlar için saç taşımasında da beis yoktur. Ancak bayağı kimselerin yaptığı gibi bâzısını traş edip bâzısını bırakması veya bâzı ekâbirin yaptığı gibi örgüçler yapıp sağa sola sarkıtması uygun olmaz. Çünkü böyle yapmakla ekâbirden olmadığı halde kendisini ekâbir göstermeye çalışmış olur.

BIYIKLAR

2 - Bıyıklar: Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«قُصُّوا الشَّارِبَ، وَفِي لَفْظٍ أخر: جُزُّوا الشَّوَارِبَ، وَفِي

لَفْظٍ أخر: حُفُّوا الشَّوَارِبَ وَأَعْفُوا اللِّحَى»

"Bıyığı kısaltın, diğer bir tâbir ile bıyıkları kesin; (bıyığınızı dudaklarınız etrafında bırakıp fazlasını kesin) *sakalınızı azad edin."*[391] buyurmuştur.

Bir şeyin "hufaf"ı onun etrafı demektir. Nitekim âyet-i kerîmede buyuruluyor:

«وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ»

"Ve görürsün ki, melekler arşın etrâfını ihata ederler." (Zümer sûresi, 39/75)

Peygamberimiz (s.a.v.) bir sözünde de:

"Uhfû" buyurmuştur ki, bu tamamen bıyığı kazıtmak mânâsındadır.

"Haffû" ise kısaltmak yâni dudak sarısı görülecek şekilde kısaltmak demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا»

"Eğer o sizden bütün malınızı infâk etmenizi istese cimrilik eder ve gönül hoşluğuyla vermezdiniz." (Muhammed sûresi, 47/37) buyurulmuştur. Sahâbenin bıyık tıraş ettiklerini bildiren bir haber mevcûd değildir. Ancak ona

yakın derecede kısaltmış oldukları sahabeden nakledilmiştir. Nitekim tâbiînden birisi, bıyıklarını bu derece kısaltan bir zâtı görünce "Peygamberimiz (s.a.v.)'in ashâbını bize hatırlattın" dedi.

Mugîre b. Şu'be[392] diyor ki: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bıyıklarımın uzadığını gördü ve *"Misvâkın üzerinde kalan kısmını kes bu ekilde bıyıklarını kısalt."* buyurdu. (Yâni dudaklarından aşağı sarkanı kes kökünden kazımaya lüzüm yoktur.)

Bıyıkları yanlara doğru uzatmakta beis yoktur. Hz. Ömer radıyallahu anh ve diğerleri bıyıklarını yanlara doğru uzatmışlardır. Çünkü onlar ağzı örtmez, yemek bulaşığı onlara takılmaz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

«أعْفُوا اللِّحَى»

"Sakalınızı âzâd edin." hadîsi sakalınızı uzatın mânâsındadır. Haberde vârid oldu ki:

«أَنَّ الْيَهُودَ يُعْفُونَ شَوَارِبَهُمْ وَيَقُصُّونَ لِحَاهُمْ فَخَالِفُوهُمْ»

"Yahudiler bıyıklarını uzatır, sakallarını kısaltırlar. Onlara muhâlefet edin."[393]

Bâzı âlimler bıyık kesmeyi mekrûh ve bid'at saymışlardır.

KOLTUK TEMİZLİĞİ

3 - Koltuk altında biten tüyleri âzamî kırk günde bir yolmak veya tıraş etmek müstehabdır. İlk temizliğe yolmak ile başlarsa sonra yolmak kolay olur. Fakat tıraşa alıştırılan için tıraş da kifâyet eder. Artık yeniden yolmakta eziyet vardır, gaye eziyet değil, tüyler arasında kir bulundurmamak ve onları temizlemektir. Tıraş da bu işi sağlar.

KASIK TEMİZLİĞİ

4 - Toz veya tıraş sûretiyle kasıkları da âzamî kırk günde bir temizlemek sünnettir.

TIRNAK TEMİZLİĞİ

5 - Tırnakları kesmek müstehaptır. Çünkü onlar uzayınca ellerde çirkin manzara arzettiği gibi, içerisinde kir ve pislikler de toplanır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir mübârek sözünde:

«يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَلِّمْ أَظْفَارَكَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَقْعُدُ عَلَى مَا طَالَ مِنْهَا»

“Yâ Ebâ Hüreyre! Tırnaklarını kes, muhakkak eytan uzayan tırnaklar üzerinde oturur.”[394] buyurmuştur. Tırnakların altındaki kir, abdestin sıhhatine mâni değildir. Çünkü bu kir suyun deriye hulûlüne engel olamaz. Aynı zamanda zarûret dolayısıyla bunda müsâmaha vardır. Bilhassa bedevî ve köylü erkeklerin tırnaklarında, ek yerlerinde, el ve ayak üstlerinde toplanan kirlerde müsâmaha daha çoktur. (Çünkü bunlar yağdan değil, toz ve kirdendir.)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) onlara tırnaklarını kesmeyi emreder. Tırnak altında biriken kirlerden dolayı onları muâheze ederdi. Fakat namazı iâde ile emir buyurmazdı. Eğer namazı iâde ile emir buyursaydı, bu tırnak kirini temizlemekte şiddeti iktizâ ederdi.[395]

TIRNAKLARI KESMEKTE TERTÎB

Tırnakları kesmek için kitaplarda bir tertîb bulamadım. Ancak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tırnaklarını keserken sağ şahadet parmağından başlayarak başparmağında, sol elinin de küçük parmağından başlayarak yine başparmağında bitirdiğini işittim.[396] Bu rivâyeti mânâ bakımından düşündüğüm zaman doğru olduğunu kabûl ettim.

Zîra bu gibi mânâlar evvelâ nübüvvet nûru ile (yâni ondan feyz almakla) bilinir, basîret sahibi anlayışlı âlimler ise kendilerine böyle bir haber geldiği zaman onu akıl yolu ile incelerler; her şeyi olduğu gibi bilen ancak Allâhu Teâlâ’dır.

Benim bu hususta anladığım şu ki, el ve ayak tırnaklarını kesmek lâzım. El ayaktan şerefli olduğuna göre elden başlamak gerekir. Sağ elin sol elden şerefli olması sağ elden başlamayı iktizâ eder. Tevhîdi işâret etmesi bakımından sağ elin de en kıymetli parmağı şahâdet parmağı olduğuna göre şahâdet parmağından başlaması uygun düşer. Ondan sonra da onun sağındaki parmağı temizlemek muvâfıktır. Çünkü şerîat, temizlikte dâimâ sağdan başlayıp devâm etmeyi tercih eder.

Elin dış kısmını yere koyunca şahâdet parmağı sağ taraf olur, sonra avuç içini yere çevirirsen şahâdet parmağının sağında orta parmak gelir. El tabiatı üzerine terk edilince de yine iç kısmı yere meyleder. Çünkü sağ sola doğru hareket eder. Hareketin sola doğru devâmı için elin dış kısmının üstte bulunması iktizâ eder. Tabiatın iktizâ ettiği ise evlâdır. Aynı zamanda el avuçlarını bir araya getirdiğin vakit parmaklar bir halka teşkil eder. Sağ elin şahâdet parmağından başlayınca

sol elin şahâdet parmağında sona ermek iktizâ eder ki, buna göre de sol elin küçük parmağından başlayarak başparmağında nihâyete erdirmek uygun olur. Bu vaziyete göre sağ elin başparmağı kalmış oluyor. En son olarak onu kesmekle tırnak kesme işini sona erdirmiş olur. El ayalarını bir yer üzerine kor da böyle bir halka meydana getirir dememiz, tırnak kesmekteki sırayı anlatmak içindir. Şüphesiz bunu bu şekilde ifâde, bir elin iç kısmını diğer elinin üstüne yahut ellerinin dış kısımlarını birbiri üzerine koyar demekten daha güzeldir. Çünkü tabiatın da kabûl ettiği el içlerinin bir araya gelmesini iktizâ eder.

Ayak tırnaklarına gelince: Eğer bunlarda Peygamberimiz (s.a.v.)'den bir rivâyet mevcut değilse, benim zevkimi okşayan, abdest alırken parmakları aralamakta olduğu gibi sağ ayağın küçük parmağından başlayarak sol ayağın küçük parmağında bitirmektir. Çünkü el tırnaklarında anlattıklarımız ayaklarda tatbik edilmez. Zîra ayakta şahâdet parmağı diye bir şey yoktur. Bu ayak parmakları yerde dizilmiş bir saf gibidir. Bu safın sağ tarafından başlar; bunları bir halka diye takdir etmeyi zevk-i selîm reddeder. Fakat eller böyle değildir. İşte tertîbteki bu incelikler, nübüvvet nûru ile bir anda bulunur. Bunu bulmakta güçlük bizim gibilere mahsûstur. Hattâ ilk önce bizden sorulsa kolaylıkla bu tertîbi bulamazdık. Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in işini ve işindeki tertîbini hatırladığımız zaman, Peygamberimiz (s.a.v.)'in izâhı ve hükmün şahâdeti ve mânâya işâret etmesiyle bize de o mânâyı anlamak kolaylaşmış olur.

Ey hakîkat yolcusu! Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bütün iş ve hareketlerinin muvâzenesiz olduğunu sanma; kanun-ı ilâhî ve tertîb-i Rabbanî dışında olduğunu sanma. Çünkü gelişigüzel hareket etmek cereyânına kapılıp gitmek behâim işidir. Hareketleri bir muvâzene ile yürütmek Allah dostlarının seciyesi, ahlâk ve tabiatlarıdır. İnsanın irâde ve hareketleri kanun-ı ilâhîye ne kadar uygun ve mühmel olmaktan uzak olursa, o nispette evliyâ ve enbiyâ mertebesine yükselmiş ve o derece Allah'a yaklaşmış olur. Çünkü Peygamber (s.a.v.)'e yaklaşan Allah'a yaklaşmıştır. Binâenaleyh yakına yakın olan, uzakta olana nisbetle yakındır. İşlerimizin yularının, nefs vâsıtasıyla şeytanın eline geçmesinden Allah'a sığınırız.

PEYGAMBERİMİZ'İN SÜRME KULLANMASI

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sürme kullanmasından ibret al.

«فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتَحِلُ فِي عَيْنِهِ الْيُمْنَى ثَلَاثاً وَفِي الْيُسْرَى اثْنَيْنِ

«فَيَبْدَأُ بِالْيُمْنَى لِشَرَفِهَا»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sağ gözüne üç, sol gözüne ise iki sürme çeker ve şerefli olduğu için sâğdan başlardı.[397]

Sağı üç solu iki yapması hepsinin tek olması içindir. Allâhu Teâlâ tek olup sevdiği için teklerin fazîleti vardır. İlâhî evsâftan ayrılmak kula yakışmaz. Sol göze tek sürme kalacağı ve kifâyet etmeyeceği için yalnız üç sayısı ile yetinmemiştir. Sağ göze üçü tahsîs etmek, sağın fazîletine binaendir.

Şâyet, iki sayısı çift olduğu halde sol gözü neden ikide bıraktı, dersen:

Deriz ki: Bunda zarûret vardır. Çünkü her ikisini tek yapsa yekûn yine çift olur. Zîra tek, tek ile çifttir. Hâlbuki teke riâyet her ikisinde birden aranır. Çünkü bunların ikisi bir hükümde olduğu için ayrı ayrı teke riâyetten hepsinde birden teke riâyet daha uygun düşer. Ayrı ayrı her göze tek olarak üç sürme çekmenin de abdeste nazaran yolu vardır. Bu da hadîs-i sahihte vardır ve evlâ olan da budur. (İşte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bütün işlerini böyle bir nizâm ve intizâm içinde yürütürdü.) Eğer harekâtında riâyet ettiği incelikleri anlatmıya çalışırsak iş uzar. Duymadıklarını duyduklarına kıyas et.

Bilmiş ol ki, kendisiyle Peygamber arasında yalnız nübüvvet farkı kalacak derecede şerîatın bütün inceliklerini anlamadan, bir âlim Peygamber vârisi olamaz. Bu da verese ile asıl mal sâhibini ayıran bir alâmettir. Zîra mûris yâni asıl mal sâhibi malı kazanıp dilediği gibi tasarruf eden kimsedir. Vâris ise kazanmamış, ona mâlik olmamış ancak mûrisin kazandığı mala öldükten sonra intikal sûretiyle mâlik olan kimsedir. Daha ince ve derin olanlarına nispetle kolay sayılan bu gibi mânâları ilk önce ancak Peygamberler anlayabilir. Sonra da Peygamberlerden bu mânâları ancak onların vârisleri olan ilim adamları alabilir.

GÖBEK KESMEK VE SÜNNET OLMAK

6-7 Altı ve yedincisi de göbek kesmek ve sünnet olmaktır. Göbek daha ilk doğuşta kesilir. Sünnet olmaya gelince, mûtâd olarak Yahudiler yedinci günde sünnet olurlar. Onlara muhâlefet edip çocuk kuvvetleninceye kadar tehîr daha makbul ve tehlikeden daha sâlimdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde:

«اَلْخِتَانُ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ وَمَكْرُمَةٌ لِلنِّسَاءِ»

"Sünnet olmak erkeklere sünnet, kadınlara ise fazîlettir."[398]

Kadını sünnet etmekte mübalâğa edilmemelidir. Kadınları sünnet eden Ümmü

Atiyye’ye hitâben Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«يَا أُمَّ عَطِيَّةَ أَشِمِّي وَلَا تَنْهَكِي فَإِنَّهُ أَسْرَى لِلْوَجْهِ وَأَحْظَى

عِنْدَ الزَّوْجِ»

“Ey Atiyye, yufkadan sünnet et, derin gitme. Çünkü yufka sünnet etmek (kanın üste çıkmasıyla) *yüzü güzelle tirir ve zevci için daha zevkli olur.”*[399] buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu mânâyı Arapça’da son derece îcâz ve ihtisâr ile edebe uygun bir şekilde kinaye yoluyla ifâde buyurmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.)’in kinâye kullanmaktaki bu fesâhatine ve asıl gâyesi âhiret olan nûr-ı nübüvvetin dünyalıkta da nasıl kendisini gösterdiğine bir bak. Kendisi ümmî olduğu halde lâzım olan dünya mesâlihi de kendisine keşfedildi. Eğer bunları bilmeseydi zararlı olması korkulurdu. Onun gönderilmesi sâyesinde dünya ve âhiret ihtiyâçlarını bir araya toplamak için onu âlemlere rahmet olarak gönderen Allâhu Teâlâ’yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Salât ve selâm onun üzerine olsun.

SAKAL

8 - Sakaldan uzayan kısımlar: Bu mevzûu sona almamızın hikmeti sakalın sünnet ve bid’atlarını anlatmak içindir. Zîra anlatılacak mevzûa uygun yer burasıdır. Sakalın uzayan kısımları hakkında ihtilâf edilmiştir. Bâzıları kabzadan fazlasını kesmekte beis yok dediler. Nitekim Abdullah İbn Ömer ve sahâbeden birçokları böyle yapmışlardır. Şu’be ve İbn Şîrîn gibi zâtlar da bunu güzel görmüşlerdir. Buna mukabil Hasan-ı Basrî ve Katâde bunu da mekruh saymışlar ve Peygamberimiz (s.a.v.)’in:

“Sakalı affedin” hadîsine dayanarak tamamen affedilmesini daha güzel bulmuşlardır. Eğer yüzün her tarafını istilâ etmezse bu şekil lâfz-ı hadîse daha uygundur. Aksi halde fazla uzayan sakal yüzün manzarasını bozar, milletin eğlencesini müstelzim olur. Bundan kaçınmak için sakalı kabza miktarına indirmekte beis yoktur. Nitekim Küfe fakîhlerinden İbrâhim Nehaî: “Aklı başında olduğu halde sakalını fazla uzatıp orta derecede bulundurmayan kimseye şaşarım.” demiştir. Zîra her şeyde orta dereceye riâyet güzeldir. Bunun için bâzı edîbler: “Sakal uzadıkça akıl azalır” demişlerdir. Sakal fazla uzamazsa hâli üzere terk edilir. Eğer yüzün güzelliğini bozacak, göze batacak ve dedikoducuların diline dolanacak şekilde uzuyorsa kabzadan fazlası kesilir.

FASIL

Sakalda bâzısı bâzısından daha şiddetli olmak üzere on tâne mekruh vardır:

1 -Siyaha boyamak (sakalını ilk siyaha boyayan Mısır Firavunlarıdır),

2 - Kükürt ile beyaza boyamak,

3 - Sakalı yolmak,

4 - Ağaranları yolmak,

5 - Sakalı kısaltmak,

6 - Sakalı uzatmak,

7 - Gösteriş için süslemek,

8 - Güyâ zâhid olduğunu göstermek için sakalını karmakarışık ve toz içinde bırakmak,

9 - Siyahlığına bakıp gençliği ile övünmek, aklığına bakıp yaşlılığı ile böbürlenmek,

10 - Gerçek sâlihlerden olmadığı halde kendisini onlardan göstermek için kırmızı veya sarıya boyamak.

1 - Sakalı siyaha boyamak: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bundan men etmiştir. Nitekim bir hadîste:

«خَيْرُ شَبَابِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشُيُوخِكُمْ وَشَرُّ شُيُوخِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشَبَابِكُمْ»

"Gençlerinizin en hayırlısı kendisini ya lılara benzeten, ihtiyarlarınızın en fenası da kendisini gençlere benzetendir."[400] buyurmuştur Gençlerin yaşlılara kendilerini benzetmesi, sakallarını ağartmaları demek değil, ağır başlı olmaları demektir. Diğer hadîs-i şerifte:

«هُوَ خِضَابُ أَهْلِ النَّارِ»

"Siyah, cehennem ehlinin boyasıdır." buyurmuştur. Diğer ifâde ile de:

«اَلْخِضَابُ بِالسَّوَادِ خِضَابُ الْكُفَّارِ»

"Siyah ile boyamak, küffâr boyasıdır."[401]

Hazret-i Ömer'in vakt-i hilâfetinde sakalını siyaha boyayan bir adam bir kadın ile evlendi. Sonra boya dökülüp sakal ağarmaya başlayınca, kadının tarafı (aldandıklarını iddiâ ederek) Hazret-i Ömer'e radıyallahu anh mürâcaat ettiler.

Hazret-i Ömer: "İhtiyarlığını gizlemekle bunları aldattın" diyerek kendisine cezâ verdi ve kadını ayırdı. Denildi ki, sakalını ilk siyaha boyayan, melûn Mısır Firavunudur. İbn Abbas (r.a.) Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den rivâyet ederek şöyle buyurmuştur:

«يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يَخْضِبُونَ بِالسَّوَادِ كَحَوَاصِلِ

الْحَمَامِ لَا يَرِيحُونَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ»

"Âhir zamanda güvercin kursağı gibi sakalını siyaha boyayan bir takım insanlar gelecek, bunlar cennet kokularını tadamayacaklardır."[402]

2- Sakalı kırmızı ve sarıya boyamak: Savaş meydanlarında ihtiyar görünmemek maksadıyla sakalı kırmızı veya sarıya boyamak câiz ise de bu maksat dışında güyâ dindarlığını göstermek için bu şekilde boyamak mezmûmdur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اَلصُّفْرَةُ خِضَابُ الْمُسْلِمِينَ وَالْحُمْرَةُ خِضَابُ الْمُؤْمِنِينَ»

"Sarı boya Müslümanların, kırmızı ise mü'minlerin boyasıdır."[403] buyurmuştur. Onlar sakallarını kırmızı yapmak için kına ile sarı yapmak için de "haluk" denen bir koku ve "kütüm" denen bir ot yaprağını katarak boyarlardı. Hattâ bâzı âlimler savaş için sakallarını siyaha boyamışlardır. Gâye bu olup şehevî bir his olmayınca sakalı siyaha boyamakta da beis yoktur.

3 - Sakalı ağartmak: Hatırı sayılmak:

Şahadeti kabûl ve büyüklerden rivâyeti tasdîk edilmek, gençlere üstünlük taslamak ve fazla yaşamak insanı fazîlet sâhibi yapar zannıyla kendisini yaşlı göstermek için sakalını kükürt ile ağartmak da mekruhtur. Çok yaşamak câhile cehâletten başka bir şey arttırmaz. İlim, aklın mahsûlüdür. Akıl ise fıtrîdir, yaşın ondan bir şey arttırmadığını bilmez. Yaradılışta ahmak olanların yaşadıkça ahmaklığı artar, çok yaşlı âlimler, genç âlimleri öne geçirir. Nitekim Hazret-i Ömer, genç yaşta olan Abdullah İbn Abbas'ı birçok büyük sahâbeden öne geçirir ve onların yanında bile, dînî meseleleri ondan sorardı. (Allah cümlesinden râzı olsun). Hattâ ibn Abbas radıyallahu anh "Allâhu Teâlâ ilmi insana gençliğinde verir, hayrın hepsi gençliktedir." buyurduktan sonra:

«قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ»

“Dediler ki; onları konuşan bir genç duyduk, adına İbrâhim derler.” (Enbiyâ sûresi, 21/60) âyetiyle:

«إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى»

“Onlar Rablerine îmân eden gençlerdir ve biz onların hidâyetini artırdık.” (Kehf sûresi, 18/13) âyetini ve bir de:

«وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا»

“Biz ona hükmü sabi iken verdik.” (Meryem sûresi, 19/12) âyet-i celîlelerini okumuş ve iddiâsına delîl olarak göstermiştir.

Enes radıyallahu anh buyuruyor:

«قُبِضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ

عِشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ، فَقِيلَ لَهُ يَا أَبَا حَمْزَةَ فَقَدْ أَسَنَّ. فَقَالَ لَمْ

يَشِنْهُ اللهُ بِالشَّيْبِ فَقِيلَ: أَهُوَ شَيْنٌ؟ فَقَالَ كُلُّكُمْ يَكْرَهُهُ»

“Resûl-i Ekrem’in irtihâlinde, saç ve sakalından ağaranlar yirmiye çıkmamıştı. Kendisine ya Ebâ Hamza! Hâlbuki Resûlullah yaşlı idi, denildikte: Fakat Allah onu aklık ile ayıplandırmadı dedi. Aklık kusur mudur, demelerine de: Fakat onu hiç biriniz sevmezsiniz diye cevap verdi.”[404]

Yahya bin Ekrem[405] yirmi bir yaşında iken (Basra) kadılığına tâyin edilmiştir. Yaşının küçüklüğüyle onu hafife almaya kalkışan birisi kendisine kaç yaşında olduğunu sorunca: Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in (fetih günü) Mekke Emîr ve kadılığına tâyin ettiği Attâb ibn Esed’in o zamanki yaşındayım, diye cevap vermekle hasmını ilzâm etti. Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.)’in Yemen’e vâli gönderdiği yirmi yaşındaki Muaz b. Cebel’den de büyük olduğunu söylediği rivâyeti de vardır.

Mâlik (Allah rahmet etsin)’den (bu, Mâlik İbn Dînâr değil, başka Mâlik’tir) rivâyet edildi: “Diğer bâzı semâvî kitaplarda okudum ki: “Sakal ile övünmeyin. Çünkü keçide de sakal vardır.” Ebû Amr ibn Âlâ[406]: “Uzun boylu, küçük başlı ve büyük sakallı adam gördüğün zaman ahmaklığına hükmedebilirsin. İsterse (şerefiyle ün alan) Ümeyye ibn Abdişşems olsun” demiştir.

Eyyub-i Sahtıyânî[407] “Ben seksen yaşında bir ihtiyarın, genç bir çocuktan ders okuduğunu gördüm” diyor. İhtiyara sen bu gençten okuyorsun, dediklerinde: Evet, hem de okuduğum müddetçe ben onun kölesiyim diye cevap vermiştir. Hazret-i Hüseyin’in oğlu Ali; “Senden önce bir ilim öğrenen küçük olsa da o ilimde senin imamındır.” diye buyurmuştur. Ebû Amr ibn Âlâ’ya, yaşlı bir zâtın genç bir çocuktan öğrenmesi doğru olur mu, diye sorulunca: “Yaşlı adamın câhil kalmasını çirkin kabûl edersek elbette gençten okuması güzeldir” diye cevap vermiştir.

Yahya ibn Maîn, İmâm Şâfiî’nin katırının peşinden giden Ahmed bin Hanbel’e, “Süfyân ibn Uyeyne gibi yaşlı ve âlicenâb bir zâtın rivâyetini dinlemeyi bıraktın da öğrenmek için şu gencin katırının peşine mi takıldın?” demesi üzerine, Ahmed ibn Hanbel, “Eğer bilseydin, sen de katırın öbür tarafına takılırdın. Muhakkak olan şu ki, eğer Süfyân’ın rivâyetlerini bizzât kendi ağzından alamazsam bilvâsıta öğrenmem mümkündür. Fakat şu gencin ilmini kaçırırsam onu hiç bir sûretle elde edemem.” diye cevap vermiştir.

4 - Yaşlı görünmemek için ağaran sakalı yolmak:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunu da men ederek: *“O, mü’minin nûrudur”* buyurmuştur. Ağaran kılı koparmak, siyah ile boyamak hükmündedir. Aynı kerahat illeti bunda da mevcuttur. Aklık ilâhî bir nûrdur ondan kaçınmak, nûrdan kaçınmak demektir.

5 - Sakalın hepsini veya bir kısmını eğlence veya ahmaklık netîcesi yolmak:

Bu da mekruhtur ve yaratılışı bozmaktır. İki çenenin birleştiği alt dudağın altındaki ve etrafındaki sakalı yolmak da bid’attir. Ömer ibn Abdülaziz sakalını bu şekilde yolan bir kişinin şehâdetini reddetmiştir. Hz. Ömer ibn Hattâb radıyallahu anh da, Medine kadısı Ebû Leylâ da sakalını bu şekilde yolanların şahâdetlerini reddetmişlerdir. Daha ilk biterken sakalsız parlak gençlere benzemek için sakalını yolmak ise büyük münkerâttandır. Zîra sakal, erkeğin süsüdür. Allahu Telâ’nın yarattığı bâzı melekler vardır ki aralarında yemin ederken: “Âdemoğlunun yüzünü sakal ile zînetlendiren Allah’a yemin olsun” diye söylerler. Sakal, hilkatin tamamındandır. Dış görünüşte erkek, kadından sakal ile ayrılır. Hattâ ***Garîbu’t-Tevîl***’de:

«يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ»

“Hilkatta dilediğini ziyâde eder” (Fâtır sûresi, 35/1) âyet-i celîlesindeki ziyâdeden murâd sakaldır, denilmiştir. Ahnef ibn Kays’ın adamları, yirmi bin

dirheme de olsa (ve imkânı bulunsa) Ahnef'e sakal almayı candan arzû ederdik demişlerdir.

Sakal hiç bir zaman çirkin değildir. Çünkü sakallı, hürmet görür, tazîm edilir, âlim nazarıyla kendisine bakılır, meclislerde saygı görür, herkes ona bakar, sözünü dinler, öne geçirilir, şerefi korunur. Sakala hakaret edenin sakalına hakaret edilir. Denildi ki: Cennet ehli tamamen sakalsızdır. Yalnız Musa aleyhisselâmın kardeşi Harun aleyhisselâmın vakar için sakalı göbeğine kadar uzayacaktır.

6 - Kadınlara karşı süslü görünmek için sakalının etrafını kesip düzeltmek:

Kâb el-Ahbar diyor ki: Ahir zamanda bir takım insanlar gelecek, sakallarını güvercin kuyruğu gibi çenesinde kesip düzenleyecek, ayakkabılarına orak gibi ökçeler (yumurta topuk) yapacaklar. Onların (âhiretten) nasibi yoktur.

7 - Çene kemiğinden daha yukarıdan bakmak sûretiyle sakalı çoğaltmak:

Bu da olgun insanların kıyâfetine uymaz.

8 - (Temizlik maksadıyla değil de) insanlara karşı süslü görünmek için sakalını düzenlemek taramak ve saire.

9-10 - İleride açıklanacağı veçhile bedenin bütün cüzlerinde olduğu gibi sakalının siyahlığına veya aklığına bakarak kendisini beğenmek.

İşte bunlar, süslenme ve temizlenmenin bâblarından burada anlatmak istediğimiz kısımlardı. Bu mevzuda Hazret-i Aişe, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre tarîklerinden rivayet ettiğimiz beden ile alâkalı 12 sünnet meydana çıkmıştır. Bunlardan beş tânesi baştadır:

1 - Baş saçını tarayıp temizlemek,

2 - Ağza su vermek,

3 - Buruna su vermek,

4 - Bıyıkları kesmek,

5 - Misvâk kullanmak.

Üç tânesi de el ve ayaklardadır:

1 - Tırnak kesmek,

2 - Parmakların ek yerlerini yıkamak,

3 - Parmak boğumlarını yıkamak.

Dört tânesi de bütün bedendedir. Onlar da:

1 - Koltuk temizlemek,

2 - Kasık temizlemek,

3 - Sünnet olmak,

4 - Su ile tahâret alıp temizlenmektir.

Bütün bunlar hakkında hadîsler vârid olmuştur. Vaktâ ki bu kitabın (Kitâbu Esrâri't-Tahâret) gâyesi, bâtın temizliği olmayıp dış (zâhir) temizliğini anlatmak olduysa biz de bu kadar ile yetinelim. İyi bilmek lâzım ki temizlenmesi gerekli olan iç kir ve pisliği sayılamayacak kadar çoktur. Aziz ve celîl olan Allâhu Teâlâ'nın yardımıyla ona dâir bahis gelecek. Kalbin o kir ve paslardan temizlenmesi ve izâle yolları orada açıklanacaktır.

Allâhu Teâlâ'nın lütuf ve keremiyle Esrâr-ı Tahâret (Temizliğin Sırları) kitabı sona erdi. İnşâallah bunu "Esrâr-ı Salât" tâkîb edecektir. Yalnız Allah'a hamdederim. Habîb-i Ekrem'ine ve bütün güzîde kullarına salât ederim.

Buhâri ile Müslim, İbn Ömer'den.

Hudeybiye'de bulunmuş Sakafî kabilesine mensub bir sahabidir. Bir kaç defa Küfe valiliğinde bulunmuş, zekâ ve dehâsıyla darb-ı mesel olmuştur. Kendisinden, oğulları Urve, Şuaybî ve Ziyad İbn Alâka hadis rivâyet etmişlerdir. Hicrî 50 yılında vefât etmiştir.

Ahmed, Ebû Umâme'den.

Hatîb. Câbir'den.

Hanefîlere göre de suyun deriye vüsûlüne engel olmayan kir, abdeste mâni değildir. Ancak tırnak uzar ve altına su geçmeyecek şekilde parmağın ucundaki deriyi kaplarsa o zamân abdeste mâni olur.

Bu rivâyetin aslı bulunamamıştır.

Taberânî, İbn Ömer'den.

Ahmed ve Beyhaki.

Hâkim ve Beyhakî, Dahhak b. Kays'den.

Taberânî.

Taberânî ve Hâkim. İbn Ömer'den.

Ebû Dâvud ve Neseî, İbn Abbas'dan.

Taberânî ve Hâkim, İbn Ömer'den.

Buharı ve Müslim, Enes'den.

Temîmî kabilesine mensup büyük ilim sâhibi bir zâttır. 243 Hicrîde Rebeze'de ölmüştür.

Basra kurrâsının efendisidir.

Basra'nın Sahtiyan mahallesinde otururdu, fakihlerin efendisidir. 121 Hicrî 63 yaşında ölmüştür.

RUB'U'L-İBÂDÂT
DÖRDÜNCÜ KİTAB

NAMAZIN ÖNEMİ VE SIRLARI
(KİTÂBU ESRÂRİ'S-SALÂT VE MÜHİMMÂTİHİ)

MUKADDİME

Hamd, bütün kullarına merhamet eden, gönüllerini dînin nûrları ve dînî vazifeler ile doldurup aydınlatan Allah'a mahsûstur. (O'na hamdederim). O, azamet ve kibriyâlığı ile bütün meliklerden ayrıldığı halde kullarını duâya teşvîk ve kendisinden istemeye tergîb için yalnız rahmetinin ve lûtf u kereminin eseri olarak celâlinin arşından dünya semâsına[408] tenezzül ederek (yâni celâl sıfatıyla değil, cemâl sıfatıyla tecellî ederek), *"Yok mu duâ eden, ona icâbet edeyim! Yok mu istiğfar eden, onu mağfiret edeyim"* buyurur.

Kapıları açıp aradan perdeleri kaldırmak ile sultanlardan ayrılan, cemâatte, halvette ve her ne hâl üzerinde olursa olsun, kullarına namaz kılmak sûretiyle kendisine münâcâta ruhsat veren, hattâ ruhsat ile yetinmeyip belki bu hususa teşvîk ve dâvet ile kullarına lûtufta bulunmuştur.

Hâlbuki diğer melikler hediye ve rüşvet almadan bu gibi halvetlere müsâade etmezler. O'nu noksan sıfatlardan tenzih ederim. O'nun şânı âlî ve kadri yücedir. Velâyeti ve saltanatı, burhan ve hücceti kuvvetlidir. Lûtfu tamam, ihsânı bütün kullarını şâmildir. Salât, O'nun Peygamberi ve kulları arasından seçtiği Mustafa'ya (sallâllahu aleyhi ve sellem) olsun. Hidâyetin anahtarı, zulmetin aydınlığı olan âl ve ashâbı üzerine olsun.

Bundan sonra deriz ki: Namaz dînin direği, yakînin dayanağı, yakınlığın başı ve tâatların en parlağı olduğuna şüphe yoktur. Lüzûmunda mürâcaat etmek üzere müftüye bir sermâye olmak için, ender ve şâz olan meselelerine varıncaya kadar son derece îtina göstermek sûretiyle, namazın usûl ve fürûuyla alâkalı bütün meselelerini fıkha âit **Basît, Vasît** ve **Vecîz** adlı kitaplarımızda tafsilâtıyla anlattık. Şimdi biz bu mevzûda âhiret yolcusuna namazın zâhirî erkânıyla, bâtınî sırlarından bahsedeceğiz. Fıkıh ilminde kendisinden bahsedilmiyen niyet, ihlâs ve huşûun gizli ve ince mânâlarını açığa çıkarmaya çalışacağız ve bu kitabı yedi bâb üzere tertîb edeceğiz:

1 - Birinci bâb: Namazın fazîleti,

2 - İkinci bâb: Namazın erkân-ı zâhiresinin tafsili,

3 - Üçüncü bâb: Namazın amâl-i bâtınasının tafsili,

4 - Dördüncü bâb: İmâmet ve iktidânın keyfiyeti,

5 - Beşinci bâb: Cuma namazı ve âdâbı,

6 - Altıncı bâb: Âhiret yolcusunun muhtâç olduğu ve umûmun mübtelâ olduğu müteferrik meselelerin izâhı,

7 - Yedinci bâb: Nâfile, tatavvu ve benzeri ibâdetlerin açıklanması

beyânındadır.

Bunlar mecazdır. Arş bilinen mânâda değildir. Tenezzül cisimde olur. Allah cisim değildir.

BİRİNCİ BAB: NAMAZLA ALÂKALI FAZÎLETLER

EZANIN FAZÎLETİ

Ezanın fazîletini ifâde eden hadisler:

1 - Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«ثَلاَثَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلٰى كَثِيبٍ مِنْ مِسْكٍ أَسْوَدَ لاَ يَهُولُهُمْ حِسَابٌ وَلاَ يَنَالُهُمْ فَزَعٌ حَتّٰى يَفْرَغَ مَا بَيْنَ النَّاسِ، رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْآنَ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَمَّ بِقَوْمٍ وَهُمْ بِهِ رَاضُونَ، وَرَجُلٌ أَذَّنَ فِي مَسْجِدٍ وَدَعَا إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ، وَرَجُلٌ ابْتُلِيَ بِالرِّزْقِ فِي الدُّنْيَا فَلَمْ يَشْغَلْهُ ذٰلِكَ عَنْ عَمَلِ الْآخِرَةِ»

"Kıyâmet günü insanlar hesabı bitirinceye kadar üç kimse siyah miskten mâmûl bir tepe üzerinde oturur. Onlar için ne korku ve ne de hesap münâkaşası vardır. (Birincisi) *Kur'ân'ı yalnız azîz ve celîl olan Allah rızâsı için okuyan ve kendisinden râzı oldukları halde bir kavme imamlık yapan kimsedir.* (İkincisi) *azîz ve celîl olan Allah rızâsı için mescitte müezzinlik edip insanları ibâdete dâvet eden kimsedir.* (Üçüncüsü) *dünyada mal ve servete sahip olup bu servet kendisini Allah'a kulluktan ve âhiret amelinden alıkoymıyan kimsedir."* (Diğer baskıda "bi'r-rızkı" yerine "bi'r-rıkkı" yazılmıştır. Buna göre, Kölelikle ibtilâ edildiği halde efendisinin hizmetini yaparken Hakk'ın hakkını da ihmâl etmeyen demek olur ki, bu ibâre daha güzeldir.)[409]

2 - Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«لاَ يَسْمَعُ نِدَاءَ الْمُؤَذِّنِ جِنٌّ وَلاَ إِنْسٌ وَلاَ شَيْءٌ إِلاَّ شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

“Müezzinin ezanını duyan, cin, ins ve her şey kıyâmet günü onun lehine ehâdet edecektir.”[410]

3 - Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«يَدُ الرَّحْمٰنِ عَلٰى رَأْسِ الْمُؤَذِّنِ حَتّٰى يَفْرُغَ مِنْ أَذَانِهِ»

“Allâhu Teâlâ’nın yed-i kudreti (lütf u inâyeti) *müezzinin ba ı üzerindedir; tâ ezânı bitirinceye kadar.”*[411]

Allâhu Teâlâ’nın:

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَآ إِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا»

“Allah’a dâvet edip sâlih ameller işleyenden daha güzel sözlü kim olur?” (Fussilet sûresi, 41/33) buyurduğu âyet-i celîlesinin tefsîrinde, âyetin müezzinler hakkında nâzil olduğu söylenmiştir.

4 - Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ»

“Ezân sesini duyduğunuzda müezzinin dediği gibi siz de söyleyin.”[412]

Bu, müstehabdır. Yalnız “Hayye ale’s-salâh” ve “Hayye ale’l-felâh” dediği zaman “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” der; “Kad kameti’s-salâh” dediği zaman “Ekamehallahü ve edâmeha mâ dâmeti’s-semâvâtü ve’l-arz” der. Sabah ezanında “Es salâtü hayrün mine’n-nevm” dediği zaman da “Sadakte ve bererte ve nasahte” der. Ezan bitince:

«اَللّٰهُمَّ رَبَّ هٰذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ آتِ مُحَمَّدًا

الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ

الَّذِي وَعَدْتَهُ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ»

“Ey u dâveti tâmme ve salât-ı kaimenin Rabbi olan Allahım! Muhammed aleyhisselâma vesîle, fazîlet ve üstün dereceler ver. Makam-ı Mahmûd’u (büyük şefaat makamını) *ona ver; sen onu va’dettin, sözünden dönmezsin Allahım.”* duâsını okur.

Said ibn Müseyyeb der ki: “Kırlarda namaz kılan kimsenin sağında ve solunda iki melek durur ve onunla kılarlar. Ezan okur ve kamet getirirse arkasında

dağlar gibi melekler saf bağlar.”

FARZ NAMAZLARIN FAZÎLETİ

Ayet:

«إِنَّ الصَّلاَةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا»

“Muhakkak namaz mü’minler üzerine vakitlenmiş olarak farzdır.” (Nisâ sûresi, 4/103)

Bu husûstaki Hadîsler:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللهُ عَلَى الْعِبَادِ فَمَنْ جَاءَ بِهِنَّ وَلَمْ
يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئاً اِسْتِخْفَافاً بِحَقِّهِنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَهْدٌ أَنْ
يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهِنَّ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَهْدٌ إِنْ
شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ»

“Be vakit namazı Allah, kullarına farz etmi tir. Eksiksiz olarak erkân ve âdâbına riâyetle o namazları kılan kimseyi Allâhu Teâlâ’nın cennete koyacağına va’di vardır. İstenildiği gibi o namazları kılmayan kimseye Allâhu Teâlâ’nın va’di yoktur. Dilerse onu tazîb eder, dilerse de cennete koyar.”[413] buyurdu.

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ كَمَثَلِ نَهْرٍ عَذْبٍ غَمْرٍ بِبَابِ أَحَدِكُمْ
يَقْتَحِمُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَمَا تَرَوْنَ ذَلِكَ يُبْقِي مِنْ
دَرَنِهِ؟ قَالُوا لاَ شَيْءَ، قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَإِنَّ الصَّلَوَاتِ
الْخَمْسَ تُذْهِبُ الذُّنُوبَ كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الدَّرَنَ»

“Be vakit namaz (kılan) *evin önünde bol miktarda akan tatlı bir suya günde be defa dalıp yıkanan gibidir. Bu adamda kir nâmına bir ey kalır mı? Hayır, bir ey kalmaz dediler, Peygamber Efendimiz* (s.a.v.)*; İ te su kiri giderdiği gibi be vakit namaz da*

günâhları mahveder."[414]

Yine Peygamberimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«إِنَّ الصَّلَوَاتِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتُنِبَتِ الْكَبَائِرُ»

"*Muhakkak ki* (beş vakit) *namaz kebâirden kaçınmak artıyla aralarındaki* (küçük) *günâhlara kefâret olurlar."*[415]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ شُهُودُ الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لاَ يَسْتَطِيعُونَهُمَا»

"*Bizim ile münâfiklar arasındaki fark, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılmaktır. Onlar bunlara güç yetiremez."*[416]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ لَقِيَ اللّٰهَ وَهُوَ مُضَيِّعٌ لِلصَّلاَةِ لَمْ يَعْبَأِ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنْ

حَسَنَاتِهِ»

"*Namazını zâyi ettiği halde Allah'a mülâki olan kimsenin diğer iyiliklerine Allah değer vermez."*[417]

Diğer bir hadîsinde:

«اَلصَّلاَةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ»

"*Namaz dînin direğidir, onu terk eden üphesiz dîni yıkmı olur."*[418] buyuruyorlar.

«سُئِلَ رَسُولَ اللّٰهِ أَيُّ الأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: الصَّلاَةُ لِوَقْتِهَا»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e hangi amel daha efdaldir diye sordular. Peygamberimiz (s.a.v.) de: "*Vaktinde kılınan namazdır.*" diye cevap verdiler.[419]

Diğer bir hadîsinde:

«مَنْ حَافَظَ عَلَى الْخَمْسِ بِإِكْمَالِ طُهُورِهَا وَمَوَاقِيتِهَا كَانَتْ لَهُ

نُوراً وَبُرْهَاناً يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ ضَيَّعَهَا حُشِرَ مَعَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ»

“Tahâretini ikmâl ve vakitlerine riâyet ederek be vakit namaza devâm eden kimseye (o namaz) *kıyâmet gününde nûr, hüccet ve delîl olur. Kim namazı zâyi ederse* (en fenâ insanlar olan) *Firavun ve Hâmân ile ha rolunur.”*[420] buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلَاةُ»

“Cennetin anahtarı namazdır.”[421] buyurmuştur.

Diğer bir hadîste:

«مَا افْتَرَضَ اللّٰهُ عَلٰى خَلْقِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ

وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهَا لَتَعَبَّدَ بِهِ مَلَائِكَتَهُ فَمِنْهُمْ رَاكِعٌ

وَمِنْهُمْ سَاجِدٌ وَمِنْهُمْ قَائِمٌ وَقَاعِدٌ»

“Tevhîdden sonra namazdan daha sevimli bir ibâdeti Allâhu Teâlâ kullarına farz etmemi tir. Eğer namazdan daha çok sevdiği bir ibâdet olsaydı üphesiz melekler onunla ibâdet ederlerdi. Hâlbuki meleklerin kimisi rüku hâlinde, kimisi sâcid, kimisi kaim ve kimisi de kaiddir.”

Diğer bir hadîste Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّداً فَقَدْ كَفَرَ»

“Kasten namazı terk eden kâfir olur.” buyururlar. Yâni düğümünün çözülmesi ve direğinin yıkılmasıyla îmândan sıyrılıp küfre yaklaştı demektir. Bu ifâde bir memlekete yaklaşan kimse için “Artık gitti ve oraya girdi.” dediğimiz gibidir.[422] Diğer bir hadîsinde:

«مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرِئَ مِنْ ذِمَّةِ
مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ»

“Kasten bir namazı terkeden Muhammed’in (aleyhisselâm) *zimmetinden uzakla mı olur.”*[423] buyurur ve *“Kim ki güzel abdest alır sonra namaza gitmeyi kastederse bu niyeti devâm ettiği müddetçe namazdaymı gibi sayılır. Attığı her adımının yerine bir sevâp yazıldığı gibi, diğer adımıyla da bir günâhı mahvolur. İkameti duyan kimsenin namazı tehir etmesi uygun olmaz. Namazda en çok ecir alan evi* (câmiye) *en uzak*

olanınızdır." diye ilâve ederler. Niçin böyledir sorularına da *"Fazla adım attığı için"* diye cevap vermiştir.

Rivâyet olundu ki:

«رُوِيَ أَنَّ أَوَّلَ مَا يُنْظَرُ فِيهِ مِنْ عَمَلِ الْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ

فَإِنْ وُجِدَتْ تَامَّةً قُبِلَتْ مِنْهُ وَسَائِرُ عَمَلِهِ وَإِنْ وُجِدَتْ نَاقِصَةً

رُدَّتْ عَلَيْهِ وَسَائِرُ عَمَلِهِ»

"Kıyâmet gününde kulun ilk bakılacak ameli namazdır. Eğer namazı tamam bulunursa hem namazı ve hem de diğer amelleri kabûl olunur. Eğer namazında noksanlığı var ise namazı da diğer amelleri de reddedilir."

Diğer bir hadîsinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Ebû Hüreyre'ye hitâben:

«يَا أَبَا هُرَيْرَةَ مُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ اللّٰهَ يَأْتِيكَ بِالرِّزْقِ مِنْ

حَيْثُ لَا تَحْتَسِبُ»

"Yâ Ebâ Hüreyre! Efrâd-ı âilene namaz ile emret. Muhakkak Allâhu Teâlâ ummadığın yerden rızkını sana gönderir."[424] buyuruyorlar.

Namaz kılan sermâyesi hâlis olmadan kâr edemeyen tüccâr gibidir. Namaz kılan kimsenin de farzları edâ etmeden nafileleri kabûl olunmaz. Namaz vakti gelince, Hazret-i Ebû Bekir "Yaktığınız ateşi söndürmeye kalkın" buyururlardı.

ERKÂN-I SALÂTI TAMAMLAMANIN FAZÎLETİ

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«مَثَلُ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ كَمَثَلِ الْمِيزَانِ مَنْ أَوْفَى اسْتَوْفَى»

"Farz namazlar mîzân gibidir. Kim ki namazı âdâbına riâyet ederek hakkıyla kılarsa mükâfatını da bol alır."[425]

Yezîd-i Rekkaşî diyor ki:

«كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَوِيَةً

كَأَنَّهَا مَوْزُونَةٌ»

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in namazı birbirine denk, sanki tartılmış gibi idi.”[426]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«إِنَّ الرَّجُلَيْنِ مِنْ أُمَّتِي لَيَقُومَانِ إِلَى الصَّلَاةِ وَرُكُوعُهُمَا

وَسُجُودُهُمَا وَاحِدٌ وَإِنَّ مَا بَيْنَ صَلَاتِهِمَا مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

“Benim ümmetimden iki ki i aynı ekilde bir namazı kılar, rükû ve secdeleri müsâvî fakat sevâptaki dereceleri yer ile gök arası kadar farklıdır.”[427]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) burada huşûa işâret etmiştir. (Yâni her ne kadar ikisi de aynı âdâb ve şartlara riâyetle kıldıysalar da birisinde huşû daha fazla ise ecri de daha çok oldu, demektir). Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«لَا يَنْظُرُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى الْعَبْدِ لَا يُقِيمُ صُلْبَهُ بَيْنَ

رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ»

“Rükû ile secde arasında (ayağa kalkmak sûretiyle) *belini ve sırtını doğrultmayan kimseye, kıyâmet gününde Allâhu Teâlâ bakmaz.”*[428] buyurmuştur.[429]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَمَا يَخَافُ الَّذِي يُحَوِّلُ وَجْهَهُ فِي الصَّلَاةِ أَنْ يُحَوِّلَ اللّٰهُ

وَجْهَهُ وَجْهَ حِمَارٍ»

“Namaz kılarken yüzünü sağa sola çeviren kimse, yüzünü Allâhu Teâlâ’nın himar yüzüne çevireceğinden korkmaz mı?” buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyorlar ki:

«مَنْ صَلَّى صَلَاةً لِوَقْتِهَا وَأَسْبَغَ وُضُوءَهَا وَأَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا

وَخُشُوعَهَا عَرَجَتْ وَهِيَ بَيْضَاءُ مُسْفِرَةٌ تَقُولُ: حَفِظَكَ اللّٰهُ كَمَا

حَفِظْتَنِي، وَمَنْ صَلَّى لِغَيْرِ وَقْتِهَا وَلَمْ يُسْبِغْ وُضُوءَهَا وَلَمْ يُتِمَّ

رُكُوعَهَا وَلَا سُجُودَهَا وَلَا خُشُوعَهَا عَرَجَتْ وَهِيَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ

تَقُولُ ضَيَّعَكَ اللهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي حَتَّى إِذَا كَانَتْ حَيْثُ شَاءَ اللهُ لُفَّتْ

كَمَا يُلَفُّ الثَّوْبُ الْخَلِقُ فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهُهُ»

“Kim ki abdestini güzel alır, namazını vaktinde kılar, rükû ve sücûdunu tamamlar, hu ûuna riâyet ederse, beyaz ve parlak olduğu halde yükselir ve (lisân-ı hâliyle) *benim hakkıma riâyet ettiğin gibi Allah da seni korusun der. Kim ki abdestini güzel almaz, namazı vaktinde kılmaz, rükû, sücûd ve hu ûuna riâyet etmezse, siyah ve karanlık olduğu halde yükselir ve* (lisân-ı hâliyle) *beni zâyi ettiğin gibi Allah da seni zâyi etsin der. Tâ ki Allâhu Teâlâ’nın dilediği yere gittikten sonra bir paçavra gibi dürülür ve adamın suratına çarpılır.”*[430]

Diğer bir hadîsinde:

«أَسْوَأُ النَّاسِ سَرِقَةً الَّذِي يَسْرِقُ مِنْ صَلاَتِهِ»

“Hırsızların en fenâsı, namazından çalandır.”[431] buyurmuştur.

İbn Mes’ûd ve Selmân (Allah onlardan razı olsun): “Namaz bir ölçektir. Kim ki dolu dolu ölçer, onu hakkıyla muhâfaza ederse bol mükâfat alır. Kim ki eksik ölçerse, eksik ölçenler hakkında Allâhu Teâlâ’nın buyurduğunu (veyli) hatırlasın.” buyurmuşlardır.

CEMÂATİN FAZÎLETİ

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«صَلاَةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً»

“Cemaatle kılınan namaz, münferit kılınan namazdan yirmi yedi derece fazîletlidir.”[432]

Ebû Hüreyre anlatıyor:

«أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدَ نَاساً فِي بَعْضِ الصَّلَوَاتِ

فَقَالَ: لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ رَجُلاً يُصَلِّي بِالنَّاسِ ثُمَّ أُخَالِفَ

إِلَى رِجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَأُحَرِّقَ بُيُوتَهُمْ»

“Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz (s.a.v.) bâzı vakitlerde bâzı kimseleri namazda göremeyince buyurdu ki; “(Kendi kendime şöyle) *dü ündüm. Bir ki iye namaz kıldırmayı emredeyim, sonra cemaate i tirâk etmeyenlerin evlerini yakayım.”*[433]

Diğer bir rivâyet:

«ثُمَّ أُخَالِفَ إِلَى رِجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَآمُرَ بِهِمْ فَتُحَرَّقَ

عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ بِحُزَمِ الْحَطَبِ وَلَوْ عَلِمَ أَحَدُهُمْ أَنَّهُ يَجِدُ

عَظْماً سَمِيناً أَوْ مِرْمَاتَيْنِ لَشَهِدَهَا»

“Sonra namaza gelmeyenlere gideyim ve emredeyim de bir bağ odun ile evleri üzerlerine yaktırılsın. (Yâni içinde oldukları halde evleri yakılsın.) *Eğer onlardan bir tânesi yağlı bir kemik veya iki ok alacağını bilse o* (yatsı) *namazına gelirdi.”*

Osman radıyallahu anhın merfûan rivâyet ettiği bir hadîste:

«مَنْ شَهِدَ الْعِشَاءَ فَكَأَنَّمَا قَامَ نِصْفَ لَيْلَةٍ، وَمَنْ شَهِدَ

الصُّبْحَ فَكَأَنَّمَا قَامَ لَيْلَةً»

“Yatsı namazını (cemâat ile) *kılan, yarı geceye kadar ibâdet etmi , sabâh namazını cemâat ile kılan ise gecenin tamamını ibâdet ile geçirmi sayılır.”*[434] deniliyor. (Müslim merfûan rivâyet etmiş. Tirmizî ise Osman’dan mevkûfen rivâyet edildiğini söylemiştir.)

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyorlar:

«مَنْ صَلَّى صَلاَةً فِي جَمَاعَةٍ فَقَدْ مَلأَ نَحْرَهُ عِبَادَةً»

“Bir vakit cemâat ile namaz kılan, gününü ibâdet ile doldurmu olur.”[435]

Saîd İbn Müseyyeb diyor ki: “Yirmi senedir ben mescitte iken ezan okunur (yâni vaktinden evvel câmiye gider ve ezanı mescidde dinlerim.)”

Muhammed ibn Vâsî[436] diyor ki; “Dünyada yalnız üç şeye heves ettim:

1 - Sapıtmaya eğrildiğim vakit beni doğrultacak, ikaz edip yola getirecek bir arkadaşa,

2 - Meşakkatsiz helâl nafakaya,

3 - Fazîletini ihrâz etmek üzere huzûr içinde cemaat ile namaz kılmaya.”

Rivâyet olundu ki; **Ebû Ubeyde İbnü’l-Cerrâh**[437] bir defa bir cemaate namaz kıldırdı. Namazı bitirince cemaate dönerek: “Şeytanın bana verdiği vesvese ile kendimi herkesten üstün görmeye başladım. Bir daha namaz kıldırmam.” dedi.

Hasan-ı Basrî: “(Namazla alâkalı ve diğer dînî meseleleri öğrenmek için) âlimlere başvurmayan kimsenin ardında namaz kılmayın.” buyurmuştur. **Nehâî**: “Câhil imam, deniz içinde su ölçen kimseye benzer, ziyâde ve noksanını ayırt edemez.”

Hâtem-i Esam: “Bir vakit cemaat ile namazdan geri kaldığımda beni yalnız Ebû İshak[438] tâziye etti. Eğer bir çocuğum ölse en aşağı beni yirmi bin kişi tâziye ederdi. Çünkü insanlar katında dînî musîbet dünyevî felâketten daha ehvendir.” demiştir.

İbn Abbas radıyallahu anh der ki: “Ezanı duyduğu halde icâbet etmeyen kendisi hayrı düşünmediği gibi onun için de iyilik düşünülmemiştir.” Ebû Hüreyre radıyallahu anh; “Kulağına erimiş kalayın dökülmesi, ezanı işitip namaza icâbet etmemekten daha hayırlıdır” demiştir.

Rivâyet olundu ki **Meymûn ibn Mihrân**[439] namaz kılmak için mescide gidiyordu. Namazın kılındığını kendisine haber verdiklerinde kendi kendine: “Cemaatle bir namazın fazîleti benim nazarımda Irak vâliliğinden daha sevimlidir” dedi. Aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde:

«مَنْ صَلَّى أَرْبَعِينَ يَوْماً الصَّلَوَاتِ فِي جَمَاعَةٍ لاَ تَفُوتُهُ فِيهَا

تَكْبِيرَةُ الْإِحْرَامِ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بَرَاءَتَيْنِ بَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ وَبَرَاءَةٌ

مِنَ النَّارِ»

“Kırk gün iftitah tekbîrini kaçırmamak artıyla be vakit namazı cemaat ile kılan kimseye Allâhu Teâlâ, biri nifaktan diğeri de cehennemden âzâd olmak üzere iki berat yazar.”[440]

Denildi ki: Kıyâmet gününde bir kavim, yüzleri parlak yıldız gibi olduğu halde haşrolunacaktır. Melâikeler: “Sizin ameliniz ne idi ki, yüzünüz böyle parlaktır?” diye sorarlar? Onlar: “Ezânı duyunca başka hiç bir şeye bakmaz hemen abdest alır (namaza giderdik)” derler. Bir taife daha haşrolunacak ki, bunların da yüzleri ay gibi. Bunlara da aynı sual sorulunca: “Biz vaktinden evvel abdest alırdık.” diye cevap verirler. Sonra yüzleri güneş gibi olan bir taife görülecek

bunlar da; “Biz ezânı mescitlerde dinlerdik.” diyeceklerdir. Rivâyet olundu ki; selef, iftitah tekbîrine yetişemeyenleri üç gün, bir vakit cemaate yetişemeyenleri ise bir hafta tâziye ederlerdi.

SECDENİN FAZÎLETİ

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor:

«مَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَى اللهِ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ سُجُودٍ خَفِيٍّ»

“Kul, gizli secdelerinden daha üstün hiç bir ey ile Allah’a yakla amaz. ”[441] Yâni kendisini Allah’a en çok yaklaştıran evinde kıldığı nafile namazlarıdır.

Diğer hadîsinde:

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَسْجُدُ لِلهِ سَجْدَةً إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ بِهَا دَرَجَةً

وَحَطَّ عَنْهُ بِهَا سَيِّئَةً»

“Herhangi bir Müslüman Allah’a secde ederse Allâhu Teâlâ onun bir günâhını mahveder ve kendisini bir derece yükseltir.”[442] buyurmuştur.

«رُوِيَ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اُدْعُ

اللهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ شَفَاعَتِكَ وَأَنْ يَرْزُقَنِي مُرَافَقَتَكَ فِي

الْجَنَّةِ، فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَعِنِّي بِكَثْرَةِ السُّجُودِ»

Rivâyet olundu ki, bir zat Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e: “Yâ Resûlallah, Allah’a duâ et; beni, senin şefaat edeceğin kimselerden kılsın ve cennette sana komşu olmamı nasîb etsin.” dedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.): “*Sen de* (bu husûsta) *çok secde etmekle bana yardımcı ol.*” buyurdular.[443]

«أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ إِلَى اللهِ تَعَالَى أَنْ يَكُونَ سَاجِداً»

“Kulun Allah’a en yakın olduğu, secde hâlidir.”[444]

Kur’ân-ı Kerîm’de:

«وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ»

“Secde et, yakın ol.” (Alak sûresi, 96/19) ve:

«سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ»

“Sîmâ ve alâmetlerinde, yüzlerinde secde eseri zâhirdir.” (Fetih sûresi, 48/29) âyât-i celîlesi münâsebetiyle denildi ki, secdede yüzlerinden toprağa değen kısmıdır. Yine denildi ki huşû nûrudur, bâtından zahire, kalplerinden yüzlerine vurur ve parlar. Doğrusu da budur. Bâzıları da kıyâmet günü abdest eserinden yüzlerinde parlayan nûrdur dediler.

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

«إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ فَسَجَدَ اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي

وَيَقُولُ: يَا وَيْلَاهُ أُمِرَ هٰذَا بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَأُمِرْتُ

أَنَا بِالسُّجُودِ فَعَصَيْتُ فَلِيَ النَّارُ»

“Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde ettiği vakit eytan uzakla arak vay bu adam secde ile emrolundu. Secde etti, cenneti kazandı, ben ise secde ile emrolundum, isyân ettim, cehennemi boyladım diyerek ağlar.”[445]

Ali ibn Abdullah İbn Abbâs’dan[446] rivâyet olundu ki; her gün bin kere secde ederdi. Bu sebeple kendini “Seccâd” (çok secde edici) diye çağırırlardı. Ömer Bin Abdülâziz’in de dâimâ toprak üzerine secde ettiği rivâyet edilir. **Yusuf ibn Esbat:** “Ey gençler, fırsatı ganîmet bilin, hastalık ve ihtiyârlık gelmeden Allah’a secde edin. Benim gıpta ettiğim tek kişi âdâbına riâyetle rükû ve secde edendir. Ne yazık ki o benden geçti.” dedi. (İhtiyarladığı için bunları uygun şekilde yapamıyordu). **Saîd ibn Cübeyr**: “Dünyalıkta mahzûn olduğum tek şey secdedir. Yâni dünya hayatından kaybettiğim hiç bir şeye üzülmem, yalnız secde edemediğime üzülürüm” demiştir.

Ukbe ibn Müslim[447] “Allah katında en sevgili haslet, kulun Allah’a mülâkatını sevmesidir. Kulun Allah’a en yakın olduğu ânı, secdeye kapandığı ânıdır.” demiştir. Ebû Hüreyre:” Kulun Allah’a en yakın olduğu ân secde ettiği zamandır, secde hâlinde çok duâ edin” buyurmuştur.

HUŞÛUN FAZÎLETİ

Namazda huzûr-i kalbi emreden âyetler:

«وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي»

“Beni zikretmek için namazı kıl.” (Tâhâ sûresi, 20/14) Âyet-i celîle:

«وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ»

“Gâfillerden olma.” (A’râf sûresi, 7/205)
Diğer âyet-i celîle:

«لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ»

“Sarhoş olduğunuz halde, söylediğinizi bilip anlayıncaya kadar namaza yaklaşmayın.” (Nisâ sûresi, 4/43)
Bâzıları bu âyetteki sarhoşluk kelimesine dünya meşgalesi veya dünya sevgisi ile sarhoş olduğunuz vakitte de namaza yaklaşmayın mânâsını vermişlerdir. **Vehb İbn Münebbih**[448] diyor ki; “Âyetten murad, zâhir mânâsıdır. Bu âyette yalnız içki değil, dünya meşgalesinin sarhoşluğuna da tenbîh vardır. Çünkü Allâhu Teâlâ illeti beyân ederek:

«حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ»

“Tâ ki dediğinizi bilinceye kadar.” (Nisâ sûresi, 4/43) buyurmuştur. Nice namaz kılanlar var ki içki içmemişler, fakat namazda ne okuduğundan haberleri yoktur. (Çünkü dünya meşgalesi, içmeden kendisini sarhoş etmiştir.)”
Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir mübârek kelâmında :

«مَنْ صَلّٰى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ فِيهِمَا بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا

غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

“Dünyalıktan gönlüne bir ey geçmeden huzûr ile iki rekât namaz kılan kimsenin geçmi günâhları mağfiret olunur.”[449] buyurmuştur.
Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِنَّمَا الصَّلٰوةُ تَمَكُّنٌ وَتَوَاضُعٌ وَتَضَرُّعٌ وَتَأَوُّهٌ وَتَنَادُمٌ وَتَضَعُ

«يَدَيْكَ فَتَقُولُ اللّٰهُمَّ اللّٰهُمَّ فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَهِيَ خِدَاجٌ»

“ üphesiz namaz, ancak huzû, tevâzû, niyâz, elem, hasret ve nedâmettir. Elini koyup “Allahım! Allahım!” dersin. Böyle yapmayan noksandır.”[450]

Geçmiş Peygamberlere inen semavî kitaplarda Allâhu Teâlâ’nın şöyle buyurduğu rivâyet edilir: *“Ben herkesin namazını kabûl etmem ancak azametim kar ısında tevazû ile eğilen, kullarıma kibir etmeden ve benim rızâm için aç fakirleri doyuran kimselerin namazını kabûl ederim.”*

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyuruyor:

«إِنَّمَا فُرِضَتِ الصَّلٰوةُ وَأُمِرَ بِالْحَجِّ وَالطَّوَافِ وَأُشْعِرَتِ

الْمَنَاسِكُ لِإِقَامَةِ ذِكْرِ اللّٰهِ تَعَالٰى»

“Namazın farz olması, hac ve tavâf ile emredilmesi, menâsikin bildirilmesi ancak Allah’ı hatırlamak ve zikrini ikame içindir.”[451]

Zikrettiğin maksûdun ve aradığın Allah’a karşı gönlünde saygı ve heybet olmazsa zikrinin ne değeri olur?

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.), tavsiyede bulunduğu bir kimseye:

«إِذَا صَلَّيْتَ فَصَلِّ صَلٰوةَ مُوَدِّعٍ»

“*Namaz kıldığın vakit* (nefsine, hevâsına ve ömrüne) *vedâ eden* (ve Mevlâsına teveccüh eden) *gibi namaz kıl.”*[452] buyurmuştur. Nitekim Allâhu Teâlâ :

«يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ»

“Ey insan! Sen Rabbının cezasını bilir, dünyada ona göre amele sa’y u gayret edersin ki elbette o amelin mükâfatına ulaşırsın.” (İnşikak sûresi, 84/6) buyuruluyor.

Diğer âyet-i celîlede:

«وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ»

“Ve Allah’tan ittika edin. Allah size her şeyi tâlim eder, öğretir.” (Bakara sûresi, 2/282) deniliyor. Diğer âyet-i celîlede:

«وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاَقُوهُ»

“Allah’tan korkun ve biliniz ki, O’na mülâki olacaksınız.” (Bakara sûresi, 2/223) buyuruluyor.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde:

«مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلاَتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ

إِلاَّ بُعْداً»

“Sâhibini fenâlıktan alıkoymayan namaz, Allah’tan uzak olmaktan ba ka bir eyi artırmaz.”[453]

Namaz, Allah’a münâcat, gizli yalvarıştır. Gaflet ile münâcat olur mu? **Bekir ibn Abdullah**:[454] “Ey Âdemoğlu! Mevlâ’nın huzûruna izinsiz girip tercümansız konuşmak istersen, bunu yapmak senin için mümkündür. “Bu nasıl olur?” diye sorarsan: Güzel abdest alır namaz kılacağın yere gidersin. İşte müsaadesiz huzûra girmiş ve tercümansız olarak kendisiyle konuşmuş olursun.” demiştir.

Hazret-i Âişe’den radıyallahu anha:

«كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُنَا وَنُحَدِّثُهُ فَإِذَا

حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَعْرِفْنَا وَلَمْ نَعْرِفْهُ»

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bizimle, biz de onunla konuşur, güler ve sohbet ederdik. Fakat namaz vakti gelince, (azamet-i ilâhîden olacak) sanki o bizi bilmez ve biz de onu bilmez birbirimizi tanımaz gibi olurduk.”

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) başka bir hadîsinde:

«لاَ يَنْظُرُ اللهُ إِلَى صَلوةٍ لاَ يُحْضِرُ الرَّجُلُ فِيهَا قَلْبَهُ مَعَ بَدَنِهِ»

“Ki inin bedeni ile kalbini (huşû ile) *hazırlamadığı bir namaza, Allâhu Teâlâ bakmaz.* (Değer vermez)”[455] buyurmuştur.

Halil İbrâhim aleyhisselâm namaza durduğu vakit kalbinin çarpması iki mil mesafeden duyulurdu. **Saîd et-Tenûhî**[456] namaza durduğu vakit gözyaşları devâmlı olarak akardı.

«رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يَعْبَثُ بِلِحْيَتِهِ

فِي الصَّلٰوةِ فَقَالَ لَوْ خَشَعَ قَلْبُ هٰذَا لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), namazda sakalı ile oynayan bir kişi görünce *“Eğer bunun kalbinde hu û olsaydı âzalarında da olur ve sakalı ile oynamazdı.”*[457] buyurmuştur.

Rivâyet olundu ki; Hasan-ı Basrî bir kişinin (namaz kılarken) çakıl taşları ile oynadığını gördü ve sonra da “Allahım! Beni cennet hûrileri ile evlendir” diye duâ ettiğini duydu. Kendisine; “Ne fenâ tâlipsin! Bir yandan hûrileri isterken öte yandan çakıl taşları ile oynuyor ve mehr olarak onları takdim ediyorsun” dedi.

Halef İbn Eyyûb’a;[458] “Sinekler sana eziyet vermiyor mu, niçin elin ile onları kaçırmıyorsun?” diye sorduklarında: “Ben namazımı ifsâd edecek bir harekette bulunamam.” diye cevap vermiştir. “Peki, bunların eziyetine nasıl tahammül ediyorsun?” diye sorduklarında da: “Padişahların kırbaç cezâsına çarpılan fenâ adamlar o kamçılara (muhtelif sebeplerle) tahammül eder hiç ses çıkarmaz ve bununla övünürlermiş. Ya ben Rabbimin huzûrunda dururken bir sinekten dolayı çırpınayım mı?” demiştir.

Müslim ibn Yesar[459]’dan rivâyet olunduğuna göre; namaz kılacağı zaman, çoluk çocuğuna, siz istediğiniz kadar konuşun. Çünkü ben (huzûr-i ilâhîde) sizi duymam, dermiş. Yine rivâyet edildiğine göre bu zât, Basra’da câmide namaz kılarken câminin bir tarafı yıkıldı, insanlar gürültüden ne oldu diye câmiye koştukları halde kendisinin, selâm verinceye kadar bu halden haberi bile olmadı.

Hazret-i Ali ibn Ebî Tâlib (kerremallahu vecheh) namaza duracağı vakit benzi sararır ve vücûdu titrerdi. “Ne oluyorsun? Ya Emîre’l-Mü’minîn?” diye sorduklarında: “Allâhu Teâlâ’nın yerlere, dağlara ve göklere arzedib de onların kabûlünden kaçındıkları ve benim boynuma aldığım ilâhî emâneti ödeme zamanı gelmiştir, nasıl korkmayayım?” diye cevap verirdi. Hazret-i Hüseyin’in oğlu Hazret-i Ali’den rivâyet ediliyor ki; abdest alırken rengi solardı. Bunun sebebini sorduklarında: “Kimin huzûruna çıkmak için hazırlandığımı bilmiyor musunuz?” diye cevap verirdi. Abdullah ibn Abbas radıyâllahu anhdan rivâyet olundu. Dâvûd aleyhisselâm: “İlâhi, beytine (cennete) kim girecek ve kimin namazını kabûl edeceksin?” diye vâki münâcatı üzerine Allâhu Teâlâ: “Beytime girecek olan ve namazını kabûl edeceğim kimseler, benim azametim karşısında tevâzû gösteren, (gece ve) gündüzünde beni zikreden, benim rızâm uğrunda kendini şehvetlerinden çeken, açları doyuran, gariplere dost olan, musîbetzedelere

acıyan kimselerdir. İşte bu gibilerin nûrları göklerde güneş gibi parlar. Bunların duâlarına icâbet eder ve isteklerini veririm. Cehâletlerini hilim, gafletlerini zikir, zulmetlerini ise nûr kılarım. Bu gibiler, cennetin en üstün makamı olan "Firdevs" gibidir. Irmakları kurumaz, meyvaları solmaz." buyurmuştur.

Hâtem-i Esam'dan radıyallahu anh rivâyet olundu ki: Kendisine namazından soruldukta: "Vakit yaklaşınca güzelce abdestimi alır, namaz kılacağım yere gider, orada oturur, aklımı başıma alır, sonra namaz için ayağa kalkarım. Kâbe'yi iki kaşım arasına, sıratı ayaklarımın altına, cenneti sağıma, cehennemi soluma alırım. Azrail'i tepemde kabûl eder ve bu namazı son namazım diye kabûl ederim. Korku ve ümit ile huzûr-ı Rabbü'l-Âlemîn'de durur, tahkik ile tekbîr alır, ağır ağır ve mânâsını düşünerek Kur'ân okurum. Tevâzu ile rükû eder huşû ile secdeye kapanırım. Sağ ayağımı diker sol ayağımı yatırır üzerine otururum, namazımı ihlâs ile kılarım. Ondan sonra da yine kabûl olup olmadığını bilemem korkusunu saklarım." diye cevap vermiştir.

Abdullah ibn Abbas radıyallahu anh; "Mânâsını düşünerek huzûr ve huşû ile kılınan iki rekât namaz, gâfil kalp ile akşamdan sabaha kadar kılınan namazdan hayırlıdır." buyurmuştur.

MESCİD VE NAMAZGÂHLARIN FAZÎLETİ

Âyet:

«إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ»

"Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe îmân edenler îmâr eder." (Tevbe sûresi, 9/18)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir mübarek sözünde:

«مَنْ بَنٰى لِلّٰهِ مَسْجِداً وَلَوْ كَمِفْحَصِ قَطَاةٍ، بَنٰى اللّٰهُ لَهُ قَصْراً

فِي الْجَنَّةِ»

"Kim (kuş yuvası kadar olsun) *bir mescid in a ederse Allâhu Teâlâ ona cennette bir kö k in a ettirir."*[460]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)den:

«مَنْ أَلِفَ الْمَسْجِدَ أَلِفَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى»

“Mescid ile ülfet edeni Allâhu Teâlâ himâyesine alır.”[461] Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَجْلِسَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ»

“Sizden biriniz mescide girdiği vakit, oturmadan evvel iki rekât namaz kılsın.”[462]-[463]

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den:

«لَا صَلٰوةَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ»

“Mescidin içi dururken civârında namaz olmaz.”[464] Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyorlar:

«الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلٰى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ الَّذِي
يُصَلِّي فِيهِ، تَقُولُ: اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ، اَللّٰهُمَّ ارْحَمْهُ، اَللّٰهُمَّ
اغْفِرْ لَهُ، مَا لَمْ يُحْدِثْ أَوْ يَخْرُجْ مِنَ الْمَسْجِدِ»

“Namaz kıldığı yerde oturan kimse konu mayıp mescidden çıkmadığı müddetçe, melekler onun için istiğfar ederler: Allahım, sen ona salât et. Allahım, sen ona rahmet et. Allahım, sen onun günâhlarını bağı la diye duâ ederler.”[465]

Diğer bir hadîsinde de:

«يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي يَأْتُونَ الْمَسَاجِدَ
فَيَقْعُدُونَ فِيهَا حِلَقاً حِلَقاً ذِكْرُهُمُ الدُّنْيَا وَحُبُّ الدُّنْيَا، لَا
تُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلّٰهِ بِهِمْ حَاجَةٌ»

“Ümmetimden âhir zamanda öyle insanlar gelecek ki, onlar mescidlerde halka halka oturacaklar (gâyeleri Allah’ı zikir değil) *onların zikirleri dünyalık ve dünya sevgisidir. Onlara arkada olmayın. Allâhu Teâlâ’nın onlara ihtiyâcı yoktur.”*[466]

Yine rivâyet ediliyor ki, Allâhu Teâlâ diğer bâzı semâvî kitaplarda:

«إِنَّ بُيُوتِي فِي أَرْضِي الْمَسَاجِدُ وَإِنَّ زُوَّارِي فِيهَا عُمَّارُهَا،

فَطُوبَى لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي، فَحَقٌّ عَلَى

الْمَزُورِ أَنْ يُكْرِمَ زَائِرَهُ»

"Yeryüzünde benim beytlerim mescidlerdir. Bu beytlerdeki ziyâretçilerim de onları (ibâdet ile) *imâr edenlerdir. Müjde ol kimseye ki, evinde temizlendi sonra benim evimde beni ziyâret etti. Ziyâretçiye ikrâm, ziyâret olunana borçtur."*[467] buyurmuştur.

Diğer bir hadis-i şerifte:

«إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ»

"Câmiye devâm edenin îmânına ehâdet ediniz."[468] buyurmuştur.

Saîd ibn Müseyyeb diyor ki: Mescidde oturan, Rabbinin huzûrunda oturmuş olduğundan kendisine lâyık olan böyle bir huzûrda hayır söylemektir. Hazret-i Peygamber (s.a.v.)'den nakledildi ki:

«اَلْحَدِيثُ فِي الْمَسْجِدِ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الْبَهَائِمُ

الْحَشِيشَ»

"Hayvanların kuru otu yediği gibi camilerde (dünya kelâmı) *konu mak da sevapları mahveder."*[469]

Nehaî diyor ki: Gece karanlığında câmilere gitmeyi cennete girmenin sebeplerinden sayarlardı. **Enes bin Mâlik** buyuruyor ki: Mescidde ışık yakan kimse için, o ışık devâm ettiği müddetçe melekler istiğfar ederler. **Hazret-i Ali** (kerremallahu vecheh); "İnsan öldüğü vakit namaz kıldığı yer ile amelinin ref olduğu yer, kendisi için ağlarlar." buyurdu. Ve sonra da:

«فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ»

"Küfür ve şirkleri sebebiyle onlara gök ve yerler ağlamadı ve onlara müsaade edilmedi." (Duhan sûresi, 44/29) mealindeki âyet-i celîleyi okudu. İbn Abbas, ölen Müslüman'ın namaz yeri kırk sabah onun için ağlar demiştir.

Atâ-i Horasânî;[470] "İnsan her nerede namaz kılarsa, o mekân öldüğü vakit

ona ağlar. Kıyâmet gününde lehine şehâdet eder." demiştir.

Enes bin Mâlik: "Her nerede namaz kılınır veya zikrullah yapılırsa, bütün etrafındaki yerlere karşı iftihar eder ve yedi kat yerlerden itibâren onu tebşîr ederler. Kim ki bir yerde namaz kılarsa orası ona karşı süslenir. Yine denildi ki neresi olursa olsun bir kavim bir yere indi mi o yer o kavme ya lânet eder veya duâ eder."

Tirmizî, İbn Ömer'den.

Buhârî, Ebû Saîd'den.

Taberânî, Hasan b. Saîd'den

Buhârî ve Müslim, Ebû Saîd'den.

Ebû Dâvûd, Neseî, İbn Mâce ve İbn Hibbân, Ubâde b. es-Sâmit'den.

Müslim, Câbir'den.

Müslim, Ebû Hureyre'den.

Mâlik, Saîd İbnü'l-Müseyyeb'den.

Taberânî, Enes'den.

Beyhâkî, Hz. Ömer'den.

Buhârî ve Müslim, İbn Mesûd'dan.

İmâm Ahmed, Abdullah b. Amr'dan.

Tayâlisî, Câbir'den.

Biz Hanefîlere göre bunun tevîli, farziyetini münkir olarak kasten namazı kılmayan kâfir olur demektir. Yoksa farz olduğunu kabul ederek tembellik sâikasıyla namazını kılamayanlar tekfîr edilmez. (Mütercim).

İmâm Ahmed ve İmâm-ı Beyhâkî, Ümmü Eymen'den.

Kaynağı bulunamamıştır.

İbn Mübarek "Zühd" ünde.

İbn Mübârek "Zühd"ünde.

İbnü'l-Muhber "el-Akl" de.

Ahmed, Ebû Hureyre'den.

Sahîh isnâd ile Ahmed, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir

Taberânî, Enes'den.

Ahmed ve Hâkim, Ebû Katâde'den.

Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den.

Buhâri ve Müslim.

Müslim.

Merfû olarak bulunamamıştır.

Basralı olup sikattandır. (127 Hicrîde ölmüştür.)

Âmir ibn Abdullah'tır. Kureyşî ve "Aşere-i Mübeşşere"dendir. Bu ümmetin

emînidir. 58 yaşında iken (18 Hicrî yılında) ölmüştür.

Ahmed'in oğlu İshak'tır. İslâm binicilerinden ve sikattan bir zâttır.

117 Hicrîde ölmüş sikatdan bir âlimdir.

Tirmizî, Enes'den.

İbnü'l-Mübarek "Zühd"ünde.

İbn Mâce. Ubâde b. Sâmit'den.

Müslim, Rebia b. Kâ'b el-Eslemî'den.

Müslim, Ebû Hureyre'den.

Müslim, Ebû Hüreyre'den.

Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah'ın oğludur. Hazret-i Ali'nin şehîd olduğu Hicrî 40 yılının Ramazan ı şerîfinde doğduğu için bu ismi almıştır. Kureyşîlerin en güzellerinden ve sikatdandır.

Necid'den olup Mısır câmiinin imâmı ve şeyhi ve aynı zamanda sikatdandır. 243'de ölmüştür.

Yemenlidir. Âlim ve zâhittir, San'a kadılığında bulunmuş, 40 sene yatağa girmemiştir. 116 Hicrîde ölmüştür.

İbn Ebî Şeybe.

Neseî, Fazl b. Abbas'den.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Hz. Âişe'den.

İbn Mâce, Ebû Eyyûb'dan.

Taberâni.

Basralıdır. 108 Hicrîde ölmüştür.

Bu ifâde ile bulunamamıştır.

Abdülâziz İbn Ebî Yahya'nın oğludur. Dımaşklıdır. Şam fakihlerindendir. Evzâî'den sonra Dımaşk müftüsü olmuştur. Mâlik ibn Enes Medine'de ne idiyse bu da Şam'da aynı olduğunu Hâkim söylemiştir. 168 Hicrîde ölmüştür.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den.

Âmirî kabîlesindendir. Hâkim'in anlattığına göre sikatdan olup Belli müftüsü idi. Zâhidlerdendir. Kendisini ziyarete gelen Belh vâlisini kabûl etmedi. 209'da öldü.

Basralı zâhid ve fakihlerden olup H. 100 târihinde ölmüştür.

İbn Mâce, Câbir'den.

Taberânî, Ebû Said'den.

Buhârî ve Müslim, Ebû Katâde'den.

Buna "Tahiyyetü'l-Mescid" namazı derler. Girdiği vakit namaz kılmayacaksa ve vakt-i kerahat olmayıp vaaz ve nasihat ve tilâvet-i Kur'ân gibi bir şey olmuyorsa, tahiyyetü'l-mescid niyyetiyle iki rekât namaz kılınır (Mütercim).

Darekutnî, Câbir'den. Kâmil namaz olmaz demektir.

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den.

İbn Hibbân, İbn Mes'ûd'den.

Ebû Nuaym, Ebû Saîd'den.

Tirmizî, Ebû Saîd'den.

Kaynağı bulunamamıştır.

Atâ ibn Müslim-i Horasân"i Belhli olup Şam'a göç etmiştir. 135 Hicrîde Erîhâ'da ölmüştür. Beyt-i Makdis'de medfundur.

İKİNCİ BAB: NAMAZA DÂİR ZÂHİR AMELLER

Taharet: Beden, elbise ve mekân temizliğinden, göbekten diz kapağı altına kadar setr-i avret edip abdest aldıktan sonra namaz kılmayı isteyen kimseye lâyık olan, dimdik olarak kıbleye döner, ayaklarını birbirinden dört parmak aralar. Böyle durması onun fıkıh bilgisine delâlet eder.

«وَقَدْ نَهَى صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّفْنِ
وَالصَّفْدِ فِي الصَّلٰوةِ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) namazda ayağın birini dikip diğeri üzerinde durmaktan ve ikisini bir araya getirmekten men etmiştir."[471]

"Safd" ayakları bitiştirmektir ki:

«مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ»

"Birbirine bağlanmış oldukları halde." (İbrâhim sûresi, 14/49) âyet-i celîlesi bunu ifâde eder. "Safn" ayağın birini dikip, diğeri üzerine durmaktır.

«اَلصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ»

"Üç ayak üzerine durup birini diken ve süratli yürüyen atlar." (Sâd sûresi, 38/31) âyetinde geçer. İşte kıyamda iken ayaklarını bu şekilde tutar.

Ayak bileklerini, dizlerini ve belini de dik tutar. Başını da isterse iki omuzu arasında dik tutar, isterse göğsüne doğru biraz eğer. Az eğmesi huşuâ yakın olduğu gibi, gözünü de sağa sola bakmaktan korur ve secde mahalline diker. Hattâ icâbında önündeki duvara daha çok yaklaşır, eğer duvar yoksa önüne bir çizgi çizer. Böyle yapması hem gözünü korur, hem de bu sâyede düşüncesi etrafa dağılmamış olur. Artık gözünün secde mahallini aşmamasına dikkat eder. Rükûa varıncaya kadar bu şekilde kıyâmını muhafaza eder. Kıyamın usulü budur.

Bu şekilde ayakta durduktan sonra namaza girmeden önce şeytandan korunmak için Nâs sûresini okur.[472] Cemâat var ise evvelâ ezan okunur.[473] Sonra kamet ve sonra da niyet edilir. Meselâ öğlenin edâ olarak, yâni kaza olmayarak farzını kılacak olan, kalbiyle Allah için öğlenin farzını edaya niyet

ettim der. Edâ demekle kaza olmadığını, farz demekle nafile olmadığını, öğle demekle de ikindi olmadığını ifâde etmiş olur. Bu mânâlar kalbinde bulundu mu, niyet oldu demektir. Dilde konuşmak, bunların kalpte huzûru için bir sebeptir. (Yoksa niyetin mahalli kalptir. Dille alenî söylemek yasak, gizli konuşmak Hanefîlerce din âlimlerinin güzel gördüğü bir harekettir. Hazret-i Ömer yüksek ses ile niyet edeni dövmüştür. (Mütercim). Tekbîrin sonuna kadar bu niyeti devâm ettirmeye gayret etmelidir.

NAMAZDA ELLERİ KALDIRMA KEYFİYETİ

Kalbinden böylece niyet ettikten sonra (erkekler) başparmakları kulak yumuşağına değecek şekilde ellerini kaldırır. Bu husûstaki bütün rivâyetleri toplamak için başparmaklarını kulak yumuşağına değdirir. El ayalarını kıbleye çevirir. Parmaklarını uzatır; ne fazla sıkar ve ne de fazla aralar. Hâli üzere bırakır. Şahâdet parmaklarını da kulaklarının yanlarına değdirir. Hadîsde parmakları sıkmak ve aralamak rivâyetleri bulunduğu için parmakları hâli üzere bırakmak iki tarafın ortası olur.

TAHRÎME TEKBÎRİ

Elleri böylece kaldırıp niyeti de kalbinde hâzır olduktan sonra ellerini indirirken iftitah tekbîrini alır. Sonra (erkek) göğsü ile göbeği arasına sağ elini daha şerefli olduğu için, sol elinin üzerine koymak sûretiyle ellerini bağlar[474] ve sağ elinin şahadet parmağı ile orta büyük parmağını sol elinin bileği üstünde uzatır. Diğer üç parmağı ile de halka yaparak bileği kavrar.[475] Tekbîr hakkında üç rivâyet vardır.

«إِنَّ التَّكْبِيرَ مَعَ رَفْعِ الْيَدَيْنِ وَمَعَ اسْتِقْرَارِهِمَا وَمَعَ الْإِرْسَالِ»

"Tekbîr elleri kaldırmak ile başlar, eller kalkmış iken alınır, eller salıverilirken alınır."[476]_[477]_[478]

Hiç birinde mâni olmamakla, eller salıverilirken tekbîrin alınmasını daha uygun görürüm. Zîra tekbîr; mânâsına kalbi bağlayan bir akit kelimesidir. Elleri birbiri üstüne koymak da bağlamak gibidir. Bunun için tekbîre elleri salıverirken başlamalı ve elleri bağlarken- sona erdirmelidir. Aynı bunun gibi tekbîrin de evveli dimdik olan "elif"tir. Yâni "Allahü Ekber" deki "elif" harfidir ki, dimdiktir. Sonu da "Rı" harfidir ki düğüm gibidir. İş ile bağlantı arasında yâni tekbîr ile el bağlamak arasında bir münasebet kurmak muvafıktır. Elleri kaldırmak ise bu

başlangıcın bir mukaddimesi gibidir. Binâenaleyh ellerini kaldırırken sağa sola öne ve arkaya sarkıtması uygun değildir. Tekbîri aldıktan sonra da sağa sola sarkıtmak yine uygun değildir. Belki hafifçe ellerini indirir ve yukarıda anlattığımız gibi bağlar. Bâzı rivâyetlerde Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِذَا كَبَّرَ أَرْسَلَ يَدَيْهِ وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَقْرَأَ وَضَعَ الْيُمْنَى عَلَى

الْيُسْرَى»

Tekbîr aldığı vakit ellerini salıverirdi, sonra okuyacağı zaman (ellerini bağlar ve) sağ elini sol eli üzerine kordu.[479]

Eğer bu rivâyet sahih ise bizim anlattığımızdan daha güzeldir. Tekbîrin tarz-ı telâffuzuna gelince: Baştaki hemzeyi yukarıya doğru çekmemek şeddeli lâmı yukarıya doğru çekmek, “ha” yı ötre okumak fakat çekmemek. “Ekber” kelimesinin başını çekmemek, “ra”yı cezimli okumak ötre okumamak, işte tekbîrin alınış şekli böyledir.

NAMAZDA KIRAAT

Bundan sonra istiftah duâsıyla başlar. Hattâ “Allahu Ekber” dedikten sonra:

“Allahu Ekber kebîren velhamdü lillâhi kesîren ve sübhânallâhi bükreten ve asîlen” der. Ondan sonra da: “Veccehtü vechiye”den “Ve emmâ mine’l-müslimîn”e kadar okur.[480] Sonra “Sübhâneke”yi okur[481].

Eserlerde vârid olan ayrı ayrı rivayetleri bir araya toplamak için böyle yapmak daha uygundur. Eğer imama uymuş ve imamın, aralarda uzun sekteleri yok ise sükût eder. Sonra “Eûzü Besmele” okur ve “Fâtiha”yı Besmele ile (Şâfiîlere göre Besmele Fâtiha’dandır) okur. Hareke ve şeddelerine harfleri mahreçlerinden çıkarmaya dikkat eder. Sonunda da uzatarak “âmîn” der. Fakat “Velâddâllîn. Amîn” deyip vasletmez. “Âmîn” kelimesini az sonra söyler. Eğer cemâat değil de imam ise sabah, akşam ve yatsı namazlarında âşikâre okur. Cemâat ise gizli okur ve âşikâre âmîn der.[482] Sonra bir sûre veya üç âyet veya daha ziyâde Kur’ân’dan okur. Kırâatin sonu ile rükû tekbîri arasını “Sübhânallâh” diyecek kadar ayırır. Sabah namazında “Tıvâl-i mufassal”dan yani uzun sûrelerden, akşam da “Kısâr-ı mufassal”den yani kısa sûrelerden, öğle, ikindi ve yatsı da “Evsât”dan yani “Burûc” ve benzerî orta sûrelerden okur. Yolculuk esnasında (ve müstacel hâllerde) sabah namazında da, “Kâfirûn” ve “İhlâs” gibi sûreleri de okuyabilir, sabahın sünnetini, tavaf ve tahiyyetü’l-mescid namazını da böyle

kılar. Bütün bunları kılarken yukarıdaki şekilde kıyâmda durur ve ellerini bağlar.

RÜKÛ VE RÜKÛ İLE ALÂKALI OLANLAR

Sonra rükû eder. Rükûda riâyet edeceği şeyler, önce rükûa varmak için tekbîr alır ve tekbîr ile beraber ellerini kaldırır.[483] Tekbîri rükûa ininceye kadar uzatmaz, rükûda avuçları açar parmaklarını düz olarak uzatır. El ayasını dizleri üstüne koyar. (Hanefîlere göre diz kapaklarını kavrar.) Dizlerini kırmaz; dik tutar. Sırtını düz şekilde eğer; boynu, başı, arkası düz gelir, başını fazla eğmez ve fazla kaldırmaz. Kollarını karnından ayırır. Kadınlar kollarını yapıştırır (ve fazla eğilmezler). Üç kere "Sübhâne Rabbiye'l-âzîm" der. İmâm değilse yediye, ona kadar çıkması daha güzeldir. (Hanefîlere göre beş, yedi dokuz yâni tek olmalıdır). Sonra "Semiallahu limen hamideh" derken ayağa kalkar ve yine ellerini kaldırır. (428 numaralı nota bakınız.) Dimdik ayakta dururken "Rabbenâ lekelhamdü mil'e's-semâvâti ve mil'e'l-arzı ve mil'e mâ şi'te min şey'in ba'dehû."[484] Bu kavmeyi, tesbîh, küsûf ve sabah namazlarından başka namazlarda, daha fazla uzatmaz. Sabah namazının ikinci rekâtında rükûdan kalkınca secdeye gitmeden muayyen duâlar ile kunut duâsını okur.[485] (Beyhakî, ibn Abbas'dan rivâyet etmiştir.)

SECDE

Sonra tekbîr ile secdeye iner. Evvelâ dizlerini, sonra ellerini, sonra alnını ve sonra da burnunu yere koyar. Erkekler koltuklarını, bacaklarını[486] açar, karnını yerden ve uyluklarından ayırır. Kadınlar ise bütün bunları bir araya getirir ve açılmaz. Ellerini omuzları hizâsında parmaklarını sıkarak hattâ başparmağını da yanaştırmak sûretiyîe kıbleye doğru yere koyar. Başparmağını yanaştırmasa da beis yoktur. Dirseklerini köpek gibi yere döşemez. Bu memnûdur. (Peygamberimiz (s.a.v.)'in koltukları altından bir oğlak geçebilecek şekilde aralıklı idi.) Secdede üç kere "Sübhâne Rabbiye'l-âlâ" der. İmâm değilse (tek olarak) daha fazla söylemesi daha güzeldir. Sonra "Allahü Ekber" derken secdeden kalkar, sağ ayağını diker ve sol ayağı üzerine oturur. Ellerini hâli üzerine dizleri üstüne koyar. "Rabbiğfirlî verhamnî verzüknî vehdinî ve ecidnî ve âfînî va'fu annî" diye okur[487]. Bu celseyi yalnız tesbîh namazında uzatır, diğer namazlarda fazla uzatmaz. İkinci secdeyi de birinci secde gibi yapar ve teşehhüdü olmayan her rekâtta secdeden tekbîr ile kalkarken hafif bir istirahat oturuşu yapar.[488] Kalkarken ayağını öne atmayarak ellerini yere dayamak

sûretiyle kalkar[489] ve tekbîri kıyamın yarısına kadar uzatır. Şöyle ki, “Allahü” lafzının “h’” sini derken oturmuş olur. “Ekber”in “kef”ini de ellerini yere dayadığı zaman, “rı” harfini de yarıya doğrulduğu vakit der. Bu sûretle başlangıçtan yarıya kadar tekbîr ile geçmiş olur ve son kısmı tekbîrsiz kalır ki tazîme uygun olan da budur. İkinci rekâtı da birinci rekât gibi kılar ve birinci rekâtta olduğu gibi “Eûzü”yü iâde eder.[490]

TEŞEHHÜD

Sonra ikinci rekâtta iki secde arasında oturduğu gibi sağ ayağını diker ve sol ayağı üzerine oturur. Sağ elinin şehâdet parmağını salıverir diğerlerini kapatır, başparmağı da salıverebilir, sağ dizinin üzerine koyar. Birinci teşehhüdü okur ve isbâtta yâni “İlallâh” da “İllâ” derken şehâdet parmağını kaldırır[491] sonra Peygamber ve âli üzerine salavat getirir[492]. Son teşehhütte bunlar ile berâber diğer duâları da okur.

Son teşehhüdün sünnetleri de aynı ilk teşehhüdün sünnetleri gibidir. Şu kadar ki son teşehhüdde artık ayağa kalkmayacağı için sol uyluğu üzerine oturur. Sol ayağını altından çıkarır. Mümkünse başparmağını kıbleye çevirir ve sağ ayağını dikerek oturur.[493] Sonra sağ arkasından yanağı görülecek şekilde başını sağa çevirir ve “Esselâmü aleyküm ve rahmetüllâh” diyerek selâm verir. Aynı şekilde sola da selâm verir. Sağa selâm verdiği vakit sağındaki Müslümanlara ve meleklere selâm vermeyi, sola selâm verdiği vakit de solundakilere selâm vermeyi niyet eder. Selâm verirken namazdan çıkmaya da niyet eder[494]. “Selâm” lâfzını uzatmadan kısa kesmek sünnettir. Şu anlattığımız tek başına namaz kılan kimsenin namazıdır. Tekbîrlerde ve kırâatte kendi duyacak kadar sesini yükseltir.

İmâm olan zât, fazîlet için imamete de niyet eder. Eğer kendisi imam olmaya niyet etmez de cemâat ona uyarsa hem namazları sahih olur ve hem de cemâat fazîleti ihraz ederler[495]. İstiftah duâları ile “Eûzü” yü münferit gibi gizli okur. Fâtiha ve zammı sûreyi sabah namazının her ikisinde, akşam ile yatsının ilk iki rekâtlarında âşikâre okur. Yalnız kılan da böyledir.[496] İmâm ve cemâat kıratı âşikâre okunan namazlarda “âmîn”i de âşikâre alırlar. (Hanefîler gizli alırlar) ve hepsi birden “Âmîn” derler. İmâm Fâtiha’nın akabinde bir miktar sükût eder, âşikâre okunan Fâtiha’yı dinleyebilmek için cemâat de bu sekteden istifâde ederek Fâtiha’yı okurlar.[497]

Sûreler âşikâre okunduğu vakit artık cemâat okumaz dinler. Ancak imamın

sesini duymuyorsa o zaman sûreyi de okur (442 numaralı nota bak). Aynı münferiden kıldığı namazda olduğu gibi rükû edildikten sonra kalkarken imam ve cemâat "Semiallahü limen hamideh" derler.[498] İmam, rükû ve sücûd tesbihlerini üçten ziyâde etmez ve birinci teşehhütte "Tahiyyât"ı okuduktan sonra: "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ Âl-i Muhammed" den fazla bir şey okumaz.[499] Üçüncü ve dördüncü rekâtlarda yalnız Fâtiha'yı okur, namazı fazla uzatmaz. Son teşehhütte salevattan sonraki duâları okumaz. İmam selâm verirken hem cemâati ve hem de melekleri niyet eder. Cemâat de aynı şekilde imama mukabeleyi niyet ederler. İmam biraz bekler. Cemâat selâmı bitirdiği vakit[500] cemâate yönelir, hattâ arkada kadınlar var ise onların kalkıp gitmesini de bekler ve sonra döner, imam kalkmadan kimse kalkmaz. İmam ister sağa, ister sola gider, fakat sağa gitmesi daha münâsiptir. Sabahın kunutunda imam duâyı yalnız kendisi için değil, umûm için yapar ve âşikâre okur. Cemâat de ellerini göğüsleri hizâsına kaldırarak âmîn derler. Ve sonunda ellerini yüzlerine sürerler. Hadîs böyle vârid oldu, yoksa kıyasa bakılırsa teşehhütte olduğu gibi eller kalkmamalıdır[501].

NAMAZDA YASAK OLAN ŞEYLER

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ayakları bir araya getirmekten veya birini boşa vermekten men etmiştir ki bunu yukarıda anlatmıştık. Aşağıdaki hâllerde de namaz kılınması câiz görülmemiştir:

İk'â: Lügat erbabına göre dizlerini dikip ellerini yere koyarak oylukları üzerine köpek oturuşu gibi oturmaktır. Hadîs âlimlerine göre de parmak uçları ile dizleri yere gelmek üzere her iki ayaklarını dikip oturmaktır.

Sedl: Bu da hadîs âlimlerine göre gömleğin içine girip ellerini kollarını çıkarmadan rükû ve sücûd ederek namaz kılmaktır. Bu, Yahudilerin ibâdetlerindeki hareketleri olduğundan Peygamberimiz (s.a.v.) onlara benzememek için bundan men etmiştir. Giyilmesi mutâd olan bir gömlek ile kollar içeride iken rükû ve sücûd yapmak elbette doğru olmaz. Her ne kadar bâzıları bunun mânâsı îzârını (baştan ayaklara kadar giyilen bir elbise) başına alır, kollarını giymez bu sûretle rükû ve sücûd eder mânâsındadır dedilerse de birinci mânâ daha doğrudur.

Keff: Bu da secdeye giderken önden veya arkadan eteklerini toplamak demektir. Bâzen saçlarını toplamak mânâsına da gelir. Erkekler örgülü saçlar ile namaza durmasın. Hadîste:

«أُمِرْتُ أَنْ أَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ أَعْضَاءٍ وَلَا أَكُفَّ شَعْرًا وَلَا كَفًّا»

"Yedi âzâ üzerine secde etmekle, bir de saç ve etek toplamamak ile emrolundum."[502] buyrulmuştur.

Ahmed b. Hanbel gömlek üzerine kemer bağlamayı çirkin görmüş ve bunu memnûattan saymıştır.

İhtisar: Ellerini böğürlerine koymak demektir.

Salb: Ayakta iken ellerini koltuklarına koyup dirseklerini dikerek yanlarından ayırmaktır.

Muvâsele: Ulaştırmak: Bu da beştir.

İkisi imamda aranır:

1 - Tekbîr alır almaz hemen kırâate başlamayıp, azıcık beklemek.

2 - Kırâat biter bitmez hemen rükûa varmayıp, cüzî bir miktar duraklamak.[503]

İkisi de cemâatte aranır:

1 - İftitah yâni ilk tekbîri imamın tekbîri ile almamak biraz ara ile almak.

2 - Selâmını, imamın selâmına ulaştırmayıp biraz tehîr etmek.

Bir tânesi de her ikisi arasında müşterektir. O da:

İkinci selâmı, farz olan birinci selâma vasletmeyip biraz sekte vermek.

Hâkın: Saka: Yâni su dökünmesi olan, idrarı kendisini sıkıştıran demektir.

Hâkıb: Hamal, yâni kazâ-i haceti olan demektir. Bu hâllerde namaz kılmak mekrûh olur. (Bu hâllerde namaz mekrûhtur. Bunlar ne kadar sıkıştırırsa kerahat de o nisbette artar.)

Hâzık: Dar çorap veya mest giymek. Bütün bunlar namazdaki huşûa mânidir. Açlık ile sıkıntı da bu cümledendir. Çünkü matlûb olan huzûr bulunmaz. Açlık hâlinde namazın mekrûh olması, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in:

«إِذَا حَضَرَتِ الْعَشَاءُ وَأُقِيمَتِ الصَّلٰوةُ فَابْدَءُوا بِالْعَشَاءِ»

"Yemek ile namaz bir araya geldiği vakit, yemeği namaz üzerine takdim edin."[504] hadîsinden anlaşılmıştır. (Çünkü yemek düşüncesiyle kılınan namazdan, namaz düşüncesiyle yenen yemek daha makbuldür). Ancak, vakit daralır veya açlık fazla derecede hissedilmezse o zaman namaz takdim edilir. Yine haberde vârid oldu ki:

«لَا يَدْخُلَنَّ أَحَدُكُمُ الصَّلٰوةَ وَهُوَ مُقَطِّبٌ وَلَا يُصَلِّيَنَّ

أَحَدُكُمْ وَهُوَ غَضْبَانُ»

“Sizden biriniz ek i suratlı olduğu halde namaza durmasın. Sizden biriniz gazablı olduğu halde namaz kılmasın.”[505] buyurulmuştur. Hasan-ı Basrî: “Kendisinde kalp huzûru bulunmayan namaz, daha ziyâde ukubeti celbeder.” buyurur. Hadîs-i şerifte:

«سَبْعَةُ أَشْيَاءَ فِي الصَّلٰوةِ مِنَ الشَّيْطَانِ: الرُّعَافُ وَالنُّعَاسُ

وَالْوَسْوَسَةُ، وَالتَّثَاؤُبُ وَالْحِكَاكُ وَالْاِلْتِفَاتُ وَالْعَبَثُ بِالشَّيْءِ»

“Namazda yedi ey eytandandır. (Onlar da) *burun kanaması, uyuklamak, vesvese, esnemek, ka ınmak, sağa-sola bakmak ve herhangi bir ey ile oynamaktır.”*[506] buyurulmuştur.

Ulemâ bu yediye şüphe ve yanılmayı da ilâve etmiştir. Seleften bâzıları: Namazda dört şey hatâdır dediler: Sağa sola meyletmek, yüzünü silmek, secde mahallini düzeltmek ve gelip geçilen yol üzerinde namaz kılmak. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Namazda parmakları birbirine geçirmekten, parmak çıtlatmaktan, yüzüne perde almaktan, rükûda ellerini birbiri üzerine koyup bacakları arasına sıkı tırmaktan men etmi tir.”* Nitekim (Sa’d ibn Ebî Vakkas gibi) bâzı sahabe: “Biz önceleri rükûda böyle yapardık, sonra bundan men edildik” buyurmuşlardır. Ayrıca secdeye gideceği sırada temizlik olsun diye üflemek, eliyle secde mahallini düzeltmek[507] mekrûhtur. Çünkü namaz içinde bunlara lüzûm yoktur. Namaz kılan, ayağının birini kaldırıp öbürü üzerine dikilemez. Kıyamda duvara yaslanamaz, hattâ dayanağı alındığı zaman düşecek şekilde ise yaslanmakla namaz bâtıl olur.

FARZLAR İLE SÜNNETLERİN AYRI AYRI AÇIKLANMASI

Buraya kadar anlattığımız, âhiret yolcusunun namazda riâyet etmesi îcâb eden, farz (vâcib), sünnet, âdâb ve heyeti içine alan bir şekildir.

Bunlardan farz olanlar on iki tanedir:

1 - Niyet,

2 - (İftitah) tekbîri, yâni (ilk) Allahü Ekber,

3 - Kıyâm (gücü yetenler için ayakta kılmak),

4 - Fâtiha sûresini okumak,[508]

5 - Rükûda el ayaları diz kapaklarına değecek ve beden hareketten kesilecek

şekilde eğilmek (rükûda tumâninet),[509]

6 - Kavmede itidâl, yâni rükûdan doğrulduğu zaman dik ayağa kalkmak ve vücût hareketten kesilmek,[510]

7 - Secdede tumâninet yâni vücût hareketten kesilmek, secdede elleri yere koymak farz değildir (Hanefîlere göre yedi âzânın ekserîsi yerde olacaktır),[511]

8 - Celse, yâni iki secde arasında yine tumâninet sağlanacak şekilde oturmak. Mükerrerdir.

9 - Son teşehhütte oturmak,

10 - Tahiyyât okumak,[512]

11 - Peygamber (s.a.v.) üzerine salât getirmek, salavât-ı şerifeleri okumak,

12 - Birinci selâm. Fakat namazdan çıkmak için niyet farz değildir. İşte farz olanlar bu anlattıklarımızdır. Bunlardan mâadası farz değil, belki sünnettir ve sünnetler ile farzlar da bir heyet ve şekilden ibârettir.

Namazın sünnetleri: (Şâfiîlere göre vâcip olmadığı için, farzlardan sünnetlere geçilmiştir).

Fiil olarak namazın 4 sünneti var:

1 - İftitah tekbîrinde elleri kaldırmak,

2 - Rükûa giderken yine elleri kaldırmak (bu Şâfiîlere mahsûstur),

3 - Rükûdan kalkınca elleri yine kaldırmak (bu da Şâfiîlere göredir),

4 - Birinci teşehhüde oturmak. (Hanefîlere göre vâciptir).

Evvelce anlattığımız parmak kaldırmak ve keyfiyeti, sünnete tâbi şekillerdir. Oturma şekilleri ise celseye tâbi, gözleri muayyen noktaya dikmek, sağa, sola iltifat etmemek ve bunları güzelleştiren heyet ve şekillerdir.

Secdeden kıyâma kalkarken yapılan istirahat celsesi bizzat maksûd olmayıp, kıyâma kalkmaya yardımcı olduğu için bunu sünnetin asıllarından saymadık.

Zikirlerden olan sünnetlere gelince:

1 - İstiftah duâsı,

2 - Eûzü Besmele okumak,

3 - “Âmîn” demek. Bu, sünnet-i müekkededir,

4 - Sûre okumak (Hanefîlere göre vâcibtir),

5 - İntikal tekbîrleri,

6 - Rükûda, sücûdda ve bunlardan doğrulurken okunan duâlar ve bu duâlarda itidâle riâyet.

7 - Birinci “Tahiyyât” ve salavât-ı şerîfeyi okumak,

8 - Selâm vereceği teşehhüdde duâ okumak,

9 - İkinci selâm, yâni sola selâm vermek.

Bunlara biz her ne kadar sünnet dedikse de bunların bâzıları bâzılarından kuvvetlidir. Hattâ bunlardan dört tânesi secde-i sehvi mucibtir.

Bunların bir tânesi fiillerdendir. O da birinci teşehhütte oturmaktır. Çünkü bu oturuş namazın tertibini ve görenlere kaç rekâtlı namaz olduğunu anlatır. Fakat elleri kaldırmanın tanzîmde bir dahli yoktur. Onun için bu teşehhüt, namazın bir kısmı sayılmış ve terkinden secde-i sehv lâzımdır denilmiştir.

Zikirlerden yalnız üç tânesi secde-i sehvi îcâb ettirir. Bunlar da kunut, birinci teşehhüt ve okunan salavâttır (Hanefîlerde salavâttan secde yoktur). Zâten birinci teşehhütte salavât okunmaz. İntikalât tekbîrleri, rükû ve sücûd tekbîrleri ve rükû ve secdelerden itidâl böyle değildir. Zîra rükû ve sücûd şekilleri ile âdeta muhâlif hareketler olduklarından, zikir ve intikalât tekbîrleri olmasa da onlarda ibâdet mânâsı mevcuttur. Zikirlerin bulunmaması onların sûrette ibâdet olduklarını değiştirmez. Bunun için tekbîrler namazın cüzlerinden sayılmazlar.

Birinci oturuş, mûtad olan bir iştir. Bu "Tahiyyât" okumak için meşrû kılınmıştır. Onu terk etmenin namaz üzerindeki tesîri âşikârdır. İstiftah duâsı ile sûreyi terketmek Fâtiha okumak ile mâmûr olup âdetten ayrılmış olan namaza tesîr etmez. Son teşehhütteki de bunun gibidir. Kunut ise secde-i sehiv ile iktizâ edenlerin en uzağıdır. Çünkü sabah namazında rükûdan sonra ayakta durmanın uzaması, kunut için meşrû kılınmıştır. Bu, istirahat celsesinin teşehhüt ile uzaması sebebiyle teşehhüd-ü evvel celsesi olması gibidir. Bu kunut da kendisinde borç olarak zikir bulunmayan ve mûtad olan tûl kıyâmdan ibâret kaldı. Uzun kıyâm demekle, sabah namazından başka olan diğer namazlardan kaçınılmıştır. Borç olan zikirlerden boştur demekle de namazın asıl kıyâmından kaçınılmıştır.

MÜTERCİMİN HATIRLATMASI

Bu mevzûda açıklananlar İmâm Şâfiî Hazretleri'nin görüşüdür. Çünkü Gazâlî merhûm onun mezhebini kabûl etmiştir. Bunun için burada teberrüken ve hülâsa olarak Hanefî mezhebine göre namazın farzları, vâcipleri ve sünnetlerini açıklamayı münâsip gördük.

Hanefîlere göre namazın farzları on ikidir. Vasatî olarak bunların altısı şart altısı da rükndür. Şart olanlar:

1 - (Hadesten tahâret) yâni cünüp olan kimsenin, hayız ve nifastan temizlenen kadının yıkanması ve abdesti olmayan kimsenin abdest alması demektir.

2 - (Necâsetten tahâret) yâni bedeninde, elbisesinde ve namaz kılacağı yerde pislik var ise temizlemek.

3 - (Setr-i avret) yâni mahrem yerini örtmek, erkekler göbek altından diz kapağı altına kadar, kadının bilekten aşağı elleri, topuktan aşağı bacakları ve yalnız yüzü müstesnâ diğer bütün âzalarını kapatmak.

4 - (İstikbal-i kıble) kıbleye yönelmek.

5 - (Vakit) yâni her namazı vakti içinde kılmak.

6 - (Niyet) kılacağı namazın vaktini, farz, vâcib, veya sünnet olduğunu kalbinden tâyin etmek. (Buna rükn diyenler de vardır).

Rükn olanlar, yâni namaz içerisinde fiilen yapılanlar da altıdır:

1 - (İftitah tekbîri) yâni namaza ilk duruşta tekbîr almak.

2 - (Kıyâm) yâni gücü yetenlerin ayakta kılması.

3 - (Kırâat) yâni Kur'ân'ın neresinden olursa olsun, bir uzun âyet veya üç kısa âyet okumak.

4 - (Rükû) yâni yarıya eğilmek.

5 - (Sücûd) yâni alnını yere koymak.

6 - Kade-i âhirede teşehhüd miktarı oturmak, yâni selâm vereceği sırada "Tahiyyât" okuyacak kadar oturmak.

İşte Hanefîlere göre namazın farzları bunlardır. Bunlardan bir tânesi eksik kalırsa namaz olmaz, yeniden kılmak lâzımdır.

Ayrıca farz ile sünnet arasında farzdan zayıf ve sünnetten kuvvetli olmak üzere on dört kadar vâcibleri vardır. Bunlar:

1 - Namaza girerken "Allahü Ekber" demek.

2 - Nafilelerin hepsinde, farzların ilk iki rekâtında önceden Fâtiha'yı okumak.

3 - Nâfilelerin her iki rekâtında farzların ilk iki rekâtlarında Fâtiha'dan sonra bir sûre veya üç âyet okumak.

4 - Her rekâttaki farz olan iki secdeyi hemen birbiri ardında yapmak ve alnını, burnunu yere koymak.

5 - Birinci (yâni iki rekât kılınca) teşehhüde oturmak ve "Tahiyyâtı" okumak ve beklemeden kalkmak.

6 - Farzların üç ve dördüncü rekâtlarında yalnız Fâtiha okumak.

7 - Ta'dîl-i erkâna riâyet etmek, kıyâmda dosdoğru durmak, rükûda ve sücûdda aynıdır.

8 - Sondaki teşehhütte "Tahiyyâtı" okumak.

9 - "Selâm" lâfzıyla namazdan çıkmaktır.

10 - Cemâat ile kılındığı zaman sabah, Cuma ve bayram namazlarının tamamında, akşam ve yatsı namazlarının ilk ikişer rekâtlarında âşikâre okumak; öğle ve ikindi namazlarında gizli okumak (yalnız kılan muhayyerdir, isterse bu şekli tatbîk eder, isterse hepsinde de gizli okur).

11 - İmâma uyduğu zaman, Kur'ân okumayıp sükût etmek.
12 - Vitir namazının tamamı ve kunut duâsını okumak.
13 - Yanılınca secde-i sehiv yapmak.
14 - Bayram tekbîrlerini almak. İşte bunlar namazın vâcibleridir.

Sünnetlerine gelince:

1 - İlk tekbîr, kunut ve bayram tekbîrlerinde elleri kaldırmak (kulak yumuşağına değdirmek müstehabtır) ve bunları gizli yapmak. Kadınların omuz hizasına kadar kaldırmaları.

2 - İmamın ardından hemen tekbîr almak, ayakları dört parmak aralıklı olmak, el parmakları tabiî hâline terk edilmek.

3 - El bağlamak; sağ eli sol elin üzerine ve göbeğin altında bağlar, ellerini halka eder. Kadınlar göğsü üzerinde bağlar.

4 - Sübhâneke okumak ve akabinde "Eûzü Besmele" getirmek ve diğer rekâtlarda Fâtiha'ya başlarken yalnız Besmele çekmek. Fâtiha bitince gizlice "Âmîn" demek.

5 - Sabah ve öğle namazlarında Fâtiha'dan sonra uzun, ikindi ve yatsıda orta, akşamda kısa sûre okumak.

6 - İntikal tekbîrlerini almak, imam ise bunları âşikâre almak. Rükû ve secdelerde en az üç ve tek olarak tesbîh etmek. Rükûda dizlerini elleri ile kaplamak, diz ve dirseklerini dik tutmak.

7 - Rükûdan kalkarken "Semiallahü limen hamide" demek ve ayakta "Rabbenâ lekel hamd" demek.

8 - Secdeye giderken önce dizlerini, sonra ellerini, sonra alnını burnu ile beraber yere koymak, koltuklarını açarak karnını kaldırmak. Parmaklarını birbirine yanaştırıp kıbleye uzatmak ve iki elleri arasında secde ederken ayaklarının başparmaklarını kıbleye çevirerek alt kısmını yerde bulundurmaktır. Secdeden kalkarken evvelâ başını sonra da ellerini kaldırmak. Oturduğu zaman ellerini dizleri üstüne koyarak sağ ayağının parmaklarını kıbleye kırmak sûretiyle dikerek sol ayağı üzerine oturmak.

9 - Selâm vereceği zaman salavât-ı şerîfeleri ve bunlardan sonra duâ okumak.

10 - Selâm verirken orak gibi değil, dosdoğru yanağı arkadan görülecek şekilde evvelâ başını sağa çevirerek orada, sonra aynı vaziyette sola çevirerek orada selâm vermek.

11 - Ayakta secde mahalline, rükûda parmak uçlarına, secdede yine secde yerine, "Tahiyyât" da dizleri üzerine bakmaktır.

Şâyet "Farzlardan birinin eksik kalması, namazın bozulmasına ve cezâsının tahakkukuna sebep olur. Sünnetlerde böyle bir mahzûr bulunmaması

bakımından, farz ile sünnetlerin ayrılması zarûrîdir. Fakat sünnetlerin hepsi istihbâben meşrû olup terklerinde cezâ yoktur ve her birinin ifâsında mükâfat vardır. Buna göre sünnetleri de yekdiğerinden ayırmaya ne lüzûm var?" dersen bilmiş ol ki; sünnetlerin sevâb, ıkab ve istihbâbda müşterek olmaları aralarındaki farkı kaldırmaz (Aralarında derece farkı mevcûttur). Biz bunu sana şöyle bir misal ile açıklayalım:

İnsanın tam mânâsıyla bir insan olabilmesi, gizli kuvvetleri ve görülen âzaları iledir. İnsanın görülmeyen gizli ve iç kuvvetleri, hayat ve rûhtur. Görülen kuvvetleri ise beden ve âzâlarıdır. Bu âzalardan bâzılarının yokluğu, insanın yokluğu demektir. Kalp, ciğer, beyin ve yokluğu ile insanın hayatı yok olan diğer bâzı âzâlar gibi. Bâzılarının yokluğu ile hayat yok olmaz. Fakat hayatın gâyesi kaybolur. Dil, göz, el ve ayak gibi. Diğer bâzıları ne hayatı ve ne de hayatın gâyesini kaybeder. Ancak onların yokluğu ile insanın güzelliği kaybolur. Kirpik, kaş, sakal ve renk güzelliği gibi. Diğer bir kısmı da var ki, bunlar ile bunların hiç biri, hattâ güzelliğin aslı da kaybolmaz. Yalnız kemâli kaybolur. Kaşların yay gibi hilâl şeklinde olmayışı, sakal ve kirpiklerin siyah olmayışı, âzâlar arasında tenâsübün bulunmaması, renkte kırmızı ile beyazın karışmaması gibi.

Görülüyor ki, bunlar ayrı ayrı derecelerdir. İbâdetler de aynı bunlar gibi, Sâhib-i Şerîat'ın tertîplediği sûret ve şekillerdir. Biz de bunları kazanmak için ibâdet ederiz. İbâdetlerin rûhî ve bâtınî hayatı, ileride tafsilâtıyla îzâh edileceği üzere, huşû, niyet, huzûr-u kalp ve ihlâstır. Biz şimdi namazın dış âzâlarındayız. Kıyâm, rükû, sücûd ve diğer rükünler, tıpkı bedenin kalbi, ciğeri ve başı gibidir. Zîra erkândan bir tânesi bulunmazsa namaz yok olur. Ve yukarıda anlattığımız elleri kaldırmak istiftah duâsı ve birinci teşehhüd gibi sünnetler ise bu bedenin eli, ayağı ve gözü gibidir. Bir insan bu âzaların yokluğu ile her ne kadar insanlıktan çıkmazsa da hilkati bozulup sevilmeyen bir şekil aldığı gibi, bu sünnetleri terk ederek namaz kılan, pâdişaha elsiz ve ayaksız, kör topal köle hediye eden kimse gibi olur.

O sünnetlere tâbi olan heyetlere gelince: Bunlar da kaş, sakal, kirpik ve renk gibi güzellik sebepleridir.

Aralardaki zikir ve duâlar da, sakalın şekli, kaşların yay şeklinde olması gibi güzelliği tamamlayıcı âmillerdir. Senin katında namaz meliklere yaklaşmak için onlara takdîm edilen güzel câriyeler gibi, kendisine yaklaşmak için meliklerin melikine takdîm edilen bir hediyedir. İşte bu hediye önce Hazret-i Allah'a arzedilir, sonra da kıyâmet gününde sana iâde edilir. Artık sen muhayyersin, ister onun sûretini güzel yap, ister çirkin. Güzel yaparsan senin için, çirkin yaparsan da yine senin içindir. Sakın fakîh olup sünneti farzdan ayırmak ile

bunun terkinden bir şey lâzım gelmez deyip sünneti terk etmeye kalkışma, sana yakışmaz. Böyle yapmak, tabîbin, gözün şaşılığı ve tomurcuklanması insânın bedenini iptâl etmez demesine benzer.

İşte sünnet, heyet ve edebleri de böyle anlamak lâzımdır. (Kıyâmet gününde) insanın ilk hasmı, rükû ve sücûdu tamamlanmayan namazdır. "Beni zâyi ettiğin gibi, Allah da seni zâyi etsin" der. Bu dediğimizi iyice anlayabilmen için, erkân-ı salâtın kemâlinde anlattığımız haberleri iyice oku.

Kaynağı bulunamamıştır.

Hanefî fıkhında böyle bir kayıt olmamakla beraber okunması elbette faydalıdır. (Mütercim).

Ezan okunmayan ve duyulmayan yerlerde cemaat olsun olmasın, Hanefi mezhebinde ezan okumak sünnettir (Mütercim).

Hanefîlere göre erkek ellerini göbeğinin altında bağlar. Çünkü bu daha kolay ve eller için daha rahattır.

Hanefîlere göre ortadaki üç parmağı bilek üzerine uzatır, başparmak ve küçük parmak ile de bileği kavrar. Mamafih hiç kavramadan sağ elin bütün parmaklarını sol elin bileği üzerine koymakla da yetinir. Her ikisine dâir rivâyetler bulunduğundan en doğrusu bâzen öyle ve bâzen de öyle yapmaktır. Şüphesiz bunlar fazîletli tarafı aramak içindir. Yoksa ellerini salıverse de yalnız sünneti terketmiş olur. (Mütercim).

"İnne't-tekbîre mea ref'i'l-yedeyn" kısmı Buhârî, İbn Ömer'den.

"Ve mea istikrârihima" kısmı Müslim İbn Ömer'den.

"Ve mea'l-irsâli" kısmı Ebû Dâvûd, Ebû Hâmid'den rivâyet etmiştir.

Taberânî, Muâz'dan.

İftitah tekbîrinden sonra bunları okumak Şâfiî mezhebine göredir. Mâlikî mezhebine göre bütün bu duâları, hattâ "Eûzü"yü de tekbîrden evvel alır ve tekbîrden sonra ancak Fatiha okur. Hanbelî ve Hanefîlere göre de tekbîrden sonra "Sübhâneke"yi okur. Sonra yalnız Eûzü ve Besmele ile okur; ne tekbîrden evvel ve ne de sonra onları okumaya Iüzûm yoktur.

Bizim fıkıh âlimlerinden bâzılarına göre iki teâmül de bunun üzerinedir. "Ve celle senâüke" yalnız cenâze namazında okunur, diğer namazlarda okunmaz.

Hanefi mezhebine göre imama uyan Kur'ân okumaz. Aynı zamanda hem imâm ve hem cemaat "Âmin" kelimesini de âşikâre değil, gizli derler.

İntikal tekbîrinde elleri kaldırmak Şâfiî mezhebindedir. Hanefî mezhebinde elleri kaldırmak yoktur.

Hanefîler yalnız "Rabbenâ leke'l-hamd" yahut "Rabbenâ ve leke'l-hamd" yahut "Allahümme rabbenâ ve leke'l-hamd" der, fazla ziyâde etmezler.

Bu da Şâfiîlere göredir. Hanefîler yalnız vitirde kunut duâsını okurlar.

Hanefîlere göre erkekler secdede ayak ökçelerini birleştirir.

Celse dediğimiz iki secde arasındaki bu oturmalarda Hanefîlere göre bir şey okunmaz.

Bu oturuş Hanefilerde yoktur; hattâ Hanefîlere göre mekrûhtur. Bir rükün kadar oturursa secde-i sehv lâzım gelir.

Bütün bunlar Şâfiî'ye göredir. Hanefîlere göre değildir. Hanefîlerde mazûrlar kolayına geldiği gibi kalkar, diğerleri ellerini yere dayamaz.

Bu da Şâfiîlere göredir. Hanefîlere göre "Sübhâneke" okunduğu rekâtta "Eûzü" alınır, diğer rekâtlarda alınmaz.

Hanefîlerde "Lâ" deyip nefy ettiği zamân kaldırır "illâ" dediği anda indirir. Parmak kaldırmanın üç şekli vardır. Bir şekli elini açar dizinin üzerine koyar "Lâ" dediği zaman şehâdet parmağını kaldırır. İkinci şekil vaktiyle halka yapar ve yine "Lâ" dediği zaman kaldırır "illâ" deyince indirir. Üçüncü şekli, yine ellerini açar dizinin üstüne koyar "Lâ" diyeceği sırada avucunu yumar ve şehâdet parmağını kaldırır "illâ" dediği anda parmağını indirir ve avucunu açar, en güzel şekli budur.

Hanefîlere göre birinci teşehhüdde yalnız "Et-tehıyyatü"yü okur, fazla beklemez.

Bütün bunlar Şâfiîlere göredir. Hanefîler, ikinci teşehhüdde de birincide olduğu gibi otururlar.

Hanefîlere göre selâm, namazdan çıkmak demek olduğu için niyete muhtâç değildir.

Hanefîlere göre cemaatte kadın var ise imamın onlara imam olmaya niyet etmesi şarttır. Aksi takdirde kadınların iktidası sahîh değildir.

Hanefîlere göre yalnız kılan muhayyerdir. İster âşikâr okur, ister gizli okur.

İster âşikâre okusun ister gizli, Hanefîlere göre cemaat imâmın arkasında ne Fâtiha ve ne de başka âyet okur. Sükût eder. İmâm da Fâtiha'dan sonra hemen âyete geçer, beklemez.

Hanefîlere göre cemaat "Rabbenâ leke'l-hamd" der.

Hanefîlere göre "Tahiyyât"dan sonra bir şey okumaz. Eğer sehven okursa secde-i sehv lâzım gelir. Kasten okursa kerahat-i tahrîmiyye olur.

Şâfiîlere göre cemaat imamdan sonra selâm verir. Hanefîlerde cemaat imam ile beraber selâm verirler.

Sabah namazının ikinci rekâtında Şâfiîler kunut okurlar. Bu, onu anlatıyor. Hanefîlerde yoktur.

Buhâri ve Müslim, İbn Abbas'dan.

Bize göre en makbulü imâm ile birlikte tekbîr almaktır. Fakat imâmdan öne düşmek tehlikesi bakımından hemen imâmın tekbirini müteakip tekbîr almalıdır. İmâm sola selâm verirken Şâfiîler sağa selâm verir. Hanefîler için en makbulü, imâmı tâkiben yâni imâm sağa selâm verip sola dönmeden sağa selâm vermektir. Burada farz olan selâm tâbiri de Şâfiîlere göredir. Çünkü bize göre farz olan son teşehhüttür. Selâm ise vâcibtir.

Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den.

Kaynağı bulunamamıştır.

Tirmizî Adiyy b. Sâbit'ten.

Secde mahallindeki taşlar secdede eziyet veriyorsa bir defaya mahsûs olmak üzere düzeltilebilir. Nitekim bu hususu soran Ebû Zerr'e cevaben Peygamber Efendimiz: *"Bir kere yâ Ebâ Zerr! Mümkün olmazsa terk eyle."* diye buyurmuştur.

Fâtiha'nın farz olması Şâfiîlere göredir. Hanefilere göre ister Fatiha'dan olsun ister diğer sûrelerden olsun. farz olan, bir uzun veyâ buna muadil üç kısa âyettir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'den bir satır ile ölçülmüştür. Hanefilere göre sıra ile evvelâ Fâtiha, sonra zamm-ı sûre vâciptir. Fakat Şâfiîlerde vâcip yoktur.

Rükûda tumâninet yâni (itminan) âzaların hareketten durması Hanefılere göre farz değil, belki sünnet diyenler varsa da vâciptir.

Bu da Hanefılere göre farz değil vâciptir.

Tâdil-i erkân hususunda iki mezhep arasında bu ayrılığın menşei, Peygamber Efendimiz'in huzûrunda tâdil-i erkânsız namaz kılan bir kimseye, üç defa Peygamber Efendimiz'in "Kılmadın kıl" diye ihtar etmesi ve nihâyet adamın da "Nasıl kılacağım?" diye sorması üzerine Peygamberimiz (s.a.v.)in kendisine tâdil i erkânı telkin eden hadis i şerifidir.

İmâm Şâfiî buyuruyor ki; bir namazın namaz olmaması için ancak farzlarından birinin eksik olması şarttır. Peygamberimiz (s.a.v.)'in, adama, "namaz kılmadın" buyurmasından bir farzının eksik olduğu katî olarak anlaşılır. Eksik olan bu farzı Peygamber Efendimiz "tâdil-i erkân" olarak göstermiştir. Şu halde tâdil i erkân farzdır.

İmâ. Âzam: Bu namaz idi. Çünkü namaz olmasa, bedevî Peygamber Efendimiz'in huzûrunda abes ile iştigal etmiş olurdu ki huzûr-ı risâlette abes ile iştigal memnûdur. Eğer, bedevî bunu nereden bilecekti dersen buna cevap olarak hiç olmazsa ikinci ve üçüncü defa onun abesle iştigalini bizzat Peygamberimiz (s.a.v.) emir buyurmazdı. Şu halde kıldığı namaz, namaz idi. Kâmil manada namaz değil idi. Nitekim bir kimse için onu bırak; o adam değil, dediğimiz zamân onun olgun bir insan olmadığını kasdettiğimiz gibi. O halde namazda tâdil-i erkân farz değil belki vâcibtir.

Görülüyor ki, ikisi de delîllerini aynı kaynaktan almışlardır. Binaenaleyh bu ızâhâtı burada derc etmemdeki gâye, büyük imamların edilleden ahkâm çıkarırken gösterdikleri titizliklerine nazar-ı dikkati çekmektir.

Son teşehhüdde tahiyyât okuyacak kadar bir müddet oturmak Hanefîlere göre farzdır. Fakat tahiyyâtı okumak vâciptir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.v.) İbn Mes'ûd'a tahiyyâtı tâlim ettikten sonra *"Bunu okur veyâ bu kadar zaman durursan namazın tamam olur"* buyurmuştur. Birinci selâm, Hanefîlere göre farz değil belki vâcibtir. Binâenaleyh Hanefîlere göre namazın farzları, şartları hâriç altıya inmiş olur ki, bunlar: İftitâh tekbîri, kıyâm, kıraat, rükû, sücûd ve sonu teşehhüddür.

ÜÇÜNCÜ BAB:
BÂTINÎ ŞARTLAR

Evvelâ namazın huşû ve huzûr-u kalp ile irtibatını, sonra da bâtını mânâlarıyla bunların haddini, sebep ve çarelerini, daha sonra da mükemmel bir âhiret azığı olabilmesi için namazın her rekâtında hazırlanması lâyık olan şeyleri tafsîlâtıyla anlatalım.

NAMAZDA HUŞÛUN ŞART OLMASI

Bilmiş ol ki, huzûr ve huşûun namazda şart olmasını emreden pek çok delîller vardır. Bunlardan bâzıları şu âyetlerdir:

«أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِي»

“Zikrim için, beni hatırlamak için namazı kıl.” (Tâhâ sûresi, 20/14)

Emrin zâhiri vücûbdur, gaflet zikre münâfidir. Bütün namazı gaflet ile geçen bir insan, namazda Allah’ı nasıl hatırlamış olabilir? Yine Allâhu Teâlâ’nın:

«وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ»

“Ve gâfillerden olma.” (A’râf sûresi, 7/205) âyet-i celîlesi de bir nehiydir. Bunun zâhiri mânâsı gafletin haram olmasıdır. Yine Allâhu Teâlâ’nın:

«حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ»

“Tâ ki dediğinizi (okuduğunuzu) **bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”** (Nisâ sûresi, 4/43) âyet-i celîlesidir. Bu, sarhoşun namaza yaklaşmamasının illetini göstermektedir. Tamamen dünya düşünce ve vesvesesiyle namazını kılan kimse de aynı hükümdedir. Çünkü o da bu gâflet ile ne söylediğini, hattâ kaç rekât kıldığını bilemez. Bu husûstaki hadîsler:

«إِنَّمَا الصَّلٰوةُ تَمَسْكُنٌ وَتَوَاضُعٌ»

“Namaz, ancak zillet ve tevâzûdur.”

Fakîhler, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«إِنَّمَا الشُّفْعَةُ فِيمَا لَمْ يُقْسَمْ»

“ uf'a, ancak bölünmesi kabil olmayan maldadır.” hadîsinden hasr, isbât ve nefyi anlamışlardır. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلٰوتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ
لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا بُعْداً»

“Kendilerini fenâlıktan men etmeyen, alıkoymayan namazın, Allah’ın rahmetinden uzakla tırmaktan ba ka bir kârı olmaz.» Gâfillerin namazı kendilerini fenâlıktan alıkoyamaz.

Hâlbuki yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظُّهُ مِنْ صَلٰوتِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ»

“Nice namaz kılanlar var ki, onların şnamazdan nasibi yorgunluk ve zahmetten ba ka bir ey değildir.”[513]

Şüphesiz bu ifâde ile gâfillerin namazını kasdetmiştir. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in:

«لَيْسَ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلٰوتِهِ إِلَّا مَا عَقَلَ مِنْهَا»

“Ki inin kıldığı namazdan kendisine kârı dokunan ancak akıl erdirerek kıldığı kısımdır.” (Yâni aklı başka yerde iken kıldığı namazın kendisine kârı dokunmaz.) [514]

Bu hususun hakîkati şudur ki: Hadiste vârid olduğu gibi namaz kılan kimse Rabbine münâcat etmektedir (Buhârî, Müslim, Ebû Hüreyre’den). Gaflet ile söylenen sözlerin münâcat olamayacağı meydandadır. Bunun ızâhı şöyledir: Meselâ zekât; insan zekâtını gafletle verse de olur. Çünkü o haddi zâtında isteğe aykırı ve nefse ağır gelen bir ibâdettir. Oruç da bunun gibi haddi zâtında Allah’ın düşmanı olan şeytanın dostu ve âleti olan nefsin kuvvetlerini kahredip hevâyı, arzûları kıran bir ibâdettir. Gaflet ile olsa da yine bu faydayı sağlar. Hac da aynı şekilde ağır ve yorucu bir ibâdettir. Menâsik-i haccı ifâ ederken, kalp ister hazır olsun ister olmasın, nefse elem veren mûcâhede kendiliğinden hâsıl olabilir.

Namaza gelince: Namazda ancak zikir, kırâat, kıyâm, rükû, sücûd ve kuûd vardır. Zikir ise Allâhu Teâlâ ile muhâvere ve münâcat, gizli bir yalvarış ve anlaşmadır. Çünkü namazdan gâye, iki şeyden biridir. Onlar da ya muhâvere ya münâcattır. Mîde ve şehvet oruç ile, beden hac zahmetiyle, kalp, sevdiği maldan ayrılıp zekât vermekle imtihan edildiği gibi, lisânı da ses ve harf ameliyle

imtihan etmektir. Bunun böyle olmasında şüphe yoktur. Zîra gafletle söylenen boş lâflar ile olan imtihân, amel imtihânı değil, belki bunda maksûd olan konuşmak olması bakımından harflerdir. Gönüldeki mânâyı kalıplandırmayan harfler de nutuk sayılmaz. Gönüldeki mânâyı harflerin ifadelendirmesi de ancak huzûr-u kalp ile olur. Gafil kalp ile:

«اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

“Bizi doğru yola hidâyet et.” (Fâtiha sûresi, 1/6) demekle bunun bir yalvarış ve duâ olduğunu kasdetmezse neyi istemiş olabilir ki? Hele bunu itiyat hâline getirdikten sonra da dilini hareket ettirmekte ne güçlük vardır? İşte zikirlerin hükmü budur. Ben derim; bir kimse falancaya gidip teşekkür edecek, onu övecek ve ondan bir şeyler isteyeceğine yemin etse, sonra rüyasında aynen bu dediklerini yapsa yeminini yerine getirmiş sayılmaz. Hattâ karanlıkta, öteki adamın orada olduğunu bilmeyerek gıyâbında imiş gibi ona teşekkür ve duâ edip ondan bir şeyler istese, yine yeminini yerine getirmiş olmaz.

Çünkü onun bu konuşması öteki adamı kalbinde hazır kabûl etmediği için ona hitâb ve onunla konuşmak sayılmaz. Hattâ gündüz aydınlığında ve öteki adamın huzûrunda da olsa, aklı başka yerde olup o adamın hazır bulunduğunun farkında olmayarak bu sözleri söylese, yine yeminini yerine getirmiş olmaz. Çünkü onu muhâtap olarak kabûl etmiyordu. Şüphe yok ki, kırâat ve zikirden maksûd olan hamdetmek, övmek, yalvarmak ve duâ etmektir. Burada muhâtap olan şüphesiz Allah’tır. Kalbi gaflet perdesi ile kapalı olduğu halde, mânen Allâhu Teâlâ’yı görüp müşâhede etmeden ve muhâtabından gafil olarak yalnız âdet hükmü ile dilini hareket ettirmek, kalbi cilâlandırmaz. Allâhu Teâlâ’nın zikrini tazelemek ve îmân bağını tahkim için meşrû kılınan namazın gâyesinden çok uzakta kalır. İşte zikir ve kırâatin hükmü budur. Hülâsa zikir ve kırâatteki bu husûsiyetlerin inkârı gayr-ı kabildir.

Rükû ve sücûda gelince: Bunlardan gâye, hiç şüphesiz Allah’ı tâzîmdir. Eğer gafletle yapılan rükû ve sücûdun tazîm olduğu câiz olsa idi, önünde put olduğunu bilmeyerek secde eden kimsenin puta tâzîm etmiş sayılması veya duvar ardında secde edenin duvara tazîm etmiş olması câiz olacaktı (bunlar tazîm sayılmayacağına göre gafletle yapılan secde de tazîm sayılmaz.) Bunlar tazîm sayılmayınca da ortada beden hareketinden başka bir şey kalmaz. Kendisiyle imtihanı kastedilen meşakkatten sonra dînin direği sayılan, îmân ile küfrü ayıran, hac ve diğer ibâdetler üzerine takdîm edilen ve ibâdetlerden yalnız onun terkiyle katli vâcib olan bir şey (yani namaz) kalmaz.

Benim görüşümle namazın taşıdığı bu ehemmiyet, yalnız zâhirî bir ibâdet olması bakımından değil, belki maksûd olan münâcat olmasını da buna eklemek lâzımdır. Oruç, zekât, hac ve benzeri ibâdetler üzerine takaddüm eden, bu münâcattır. Hattâ serveti harcamak demek olan “Udhıyye” ve kurbanlar üzerine mukaddem yine bu takvâdır. Nitekim Allâhu Teâlâ:

«لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاۤؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ»

“Onların (kurbanların) **ne kanı ve ne de eti Allah’a ulaşır. Allah’a ulaşan ancak sizin takvânızdır.”** (Hac sûresi, 22/37) buyurmuştur.

Yâni kalbinizi istilâ edip emre uymaya sizi sevkeden sıfattır ve matlûb olan da budur. Ya hareketlerinde bir ehemmiyet olmayan namazda hüküm nasıl olur? İşte bu anlattıklarımız, mânâ bakımından namazda kalp huzûrunun şart olmasına delîl olmaktadır.

Şâyet “namazın sıhhatinde huzûr-u kalbi şart koşar ve huzûrsuz kılınan namazın bâtıl olmasıyla hükmediyorsan, fakîhlerin icmâına muhalefet ettin. Çünkü onlar kalbin huzûrunu yalnız niyette şart koştu ve bununla iktifa ettiler.” dersen bilmiş ol ki; İlim bahsinde geçtiği gibi fakîhler, bâtında tasarruf etmez. Kalbi yormaz ve âhiret yoluna karışmazlar. Belki dînin zahirî hükümlerini âzâların zâhirî amelleri üzerine binâ ederler. Amellerin zâhiren icrası, insanı ölüm cezâsı ve sultanların tazîrinden korumaya yeter. Esâsen âhirette fayda verip vermemesi fıkhın çerçevesi dışındadır. Aynı zamanda bunun üzerine icmâ yürütülemez. (Bununla berâber onlara muhâlefet edenler de olmuştur.) Nitekim (şerîat ile hakîkati toplayanlardan birisi olan) Bişr İbn Hâris, Ebû Tâlib Mekkî’nin ***Kûtü’l-Kulûb***’unda Süfyan-ı Sevrî’den naklettiği, rivâyetinde; “Huşû ile kılmayan kimsenin namazı fâsiddir” demiştir. Hasan-ı Basrî’den; “Huzûrsuz kılınan namazın, sevaptan ziyâde ukubete sebep olduğu” rivayet edilmiştir. Yine **Muaz İbn Cebel:** “Kılarken sağında ve solunda olanları bilmeye çalışan kimsenin namazı namaz değildir” diye rivâyet etmiştir. Yine müsned olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den:

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلٰوةَ لَا يُكْتَبُ لَهُ سُدُسُهَا وَلَا عُشْرُهَا،

وَإِنَّمَا يُكْتَبُ لِلْعَبْدِ صَلٰوتُهُ مَا عَقَلَ مِنْهَا»

“Çok kimseler var ki, kıldığı namazın altıda, hattâ onda biri de kendisi için yazılmaz. Ancak bilerek huzûr ile kıldığı kısmı yazılır.”[515] buyurmuştur. Eğer bu söz,

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den başka bir zâttan duyulsaydı mezhep olarak kabûl edilirdi. Kaldı ki Efendimiz (s.a.v.)'den duyulduğu halde niye kabûl edilmesin?

(Basralı) Abdülvâhid bin Zeyd: "Kul için ancak bilerek huzûr ile kıldığı namazın sevâbı olacağında ulemâ ittifak etti" diyerek bu hükmü, icmâ hâline getirmiştir. Buna benzer ve bu kabîlden, verâ sâhibi olan fakîhlerden, sayılamayacak kadar çok rivâyetler vardır. Hak olan, bu husûsta edille-i şer'iyeye mürâcaat etmektir. Hâlbuki huzûrun şart olmasında haber ve eserler meydandadır. Şu kadar var ki, zâhirî teklifte fetvâ, halkın kusurları nisbetinde takdîr edilir. Bütün namazda huzûr u kalbi şart koşmak fetvâ makamı için mümkün değildir. Tam bir huzûr-u kalbden, insanların ekserîsi âcizdir. Buna ancak bâzı kimselerin gücü yeter. Zarûret sebebiyle, namazın tamamında huzûr-u kalbi şart koşmak mümkün olmazsa, tamamen terk de edilemez. Hiç olmazsa cüz'î bir miktarında huzûr-u kalbin bulunması zarûreti vardır. Buna da en elverişli olan ilk tekbîrdir. Bunun için zarûrî olarak bu kadar ile iktifa edilmiştir.

Bununla beraber, gaflet ile kılan kimse ile hiç kılmayanın müsâvî olmamasını umarız. Çünkü gafletle de olsa namaz kılan, hiç olmazsa zâhirî fiile başvurmuş, bir an olsun kalbini hazırlamıştır. Nasıl böyle olmasın? Abdestsiz olduğunu unutup namaz kılan kimsenin abdestsiz olması hasebiyle Allah katında namazı bâtıl iken, kusuru ve özrü nisbetinde de olsa amelinin mükâfatını alıyor. Bu ümit ile berâber bir lâhza olsun kalbi hazırlayan ile tamamen huzûru terk eden elbette bir olamaz. Nasıl farkı olmasın? Efendisinin hizmetinde hazır bulunup hizmette kusur eden, lüzûmsuz hareketler ve sözlerde bulunan ile hizmetten tamamen kaçınan bir olur mu? Korku ve ümidin sebepleri muâraza ettiği ve iş ehemmiyet arzettiği zaman ihtiyat ve müsâhalede muhayyersin. (İster tesamüh-ü İslâmîden faydalanırsın, istersen ihtiyatı elden bırakmazsın). Bununla berâber fukahânın, gafletiyle de olsa sıhhatine fetvâ verdikleri hükümlere kimse muhâlefet edemez. Yukarıda işâret edildiği gibi bu fetvâ zarûretindendir.

Esrâr-ı salâta vâkıf olan kimse, gafletin ona zıt olacağını bilir. Fakat ***"Kavâidü'l-Akaid"*** kitabının ilm-i zâhir ile ilm-i bâtını ayıran bâbında anlattığımız gibi halkın anlayıştaki kusuru, şerîatın sırlarından her keşf olunanı açıklamaya mâni olduğundan, biz bu mevzûyu bu kadarı ile bırakıyoruz. Az da olsa bu miktar âhiret yolcularını iknâ için kâfidir. Şiddetli mücâdelecilere gelince, şimdilik biz onları muhâtab olarak kabûl etmiyoruz.

Hülâsa: Huzûr-u kalb, namazın rûhudur. Bu rûhun en az derecesi de tekbîr ânındaki huzûrdur. Artık bundan noksanı olursa helâk demektir. Ne kadar çoğalırsa o nisbette namazın cüzleri arasına rûh yayılır. Nice hareketsiz diriler

var ki, onlar ölü hükmündedir. Yalnız iftitah tekbîrinde huzûr olup, diğer cüzleri gaflet ile geçen namaz da son nefeslerini yaşayan hasta gibidir. Allâhu Teâlâ'dan güzel yardımlar niyâz ederiz.

NAMAZIN BÂTINÎ MÂNÂLARI

Bilmiş ol ki bu mânâları anlatan pek çok beyânlar vardır. Fakat bunları altı cümlede toplamak mümkündür. Onlar da:

1 - Huzûr-u kalp: Yalnız okuduğunu düşünmek.

2 - Tefehhüm: Okuduğunu anlamak.

3 - Tâzîm: Anladığına saygı göstermek.

4 - Heybet: Saygı ile korkmak.

5 - Recâ: Ümit beslemek.

6 - Haya: Utanmak.

Şimdi bunların tafsîlâtını, sebeplerini ve elde edilmelerinin çarelerini anlatmaya çalışalım.

1 - **Huzûr-u kalp:** Huzûr-u kalp demek, yalnız meşgul olduğu ve okuduğu şeyi düşünmek, mâsivâdan kalbi ayırmak, tamamen meşgul olduğun işe ve konuştuğun söze (Kur'ân'a) kalbini bağlamaktır. Bu sûretle ilim, sözün ve işin ile birleşir, düşüncen bunlardan ayrılmaz. Ne zaman gönül başka düşüncelerden ayrılır, içerisinde bulunduğun işten gaflet etmez ve yalnız onu düşünürse, o zaman huzûr-u kalp hâsıl olur.

2 - **Tefehhüm:** Yâni söylediğini anlamak. Bu huzûr-u kalpten sonra gelir. Çünkü çok kere kalp, söz ile hazır olur, fakat mânâsını düşünmez. Bizim tefehhümden gâyemiz söylediğinin mânâsını düşünmek ve anlamaktır. Bu, insanların farklı bulunduğu makamdır. Zîra insanlar Kur'ân ve tesbihlerin mânâsını anlamakta müsâvî değillerdir. Çünkü bir insanın namaz esnâsında anladığı öyle lâtif mânâlar olur ki, başka zaman hatırına bile gelmezler. İşte namazın fuhuş ve münkerden men etmesi bu cihettendir. Zîra o namaz öyle mânâlar anlatır ki, o mânâlar çaresiz insanı fenalıktan alıkor.

3 - **Tâzîm:** Tâzîm, saygı, huzûr-u kalp ve tefehhümden sonra gelen bir keyfiyettir. Çünkü bâzen insan kölesine bir şey ile emreder, kölenin kalbi huzûr içinde emredileni anlar, fakat saygı göstermeyebilir. Bunun için saygı dediğimiz tâzîm bunlardan sonra gelir.

4 - **Heybet:** Bu da tâzîmden sonradır. Heybet tâzîmden doğan bir korkudur. Zîra korkmayan kimseye hâib denmez. Binâenaleyh, akrepten, kölenin kötü ahlâkından ve benzeri âdî şeylerden hâsıl olan korkuya "mehâbet" değil,

doğrudan “havf” korku denir. Fakat azamet vasfıyla mevsûf olan, sultandan korkmaya “mehâbet” derler. (Saygıyı içine alan bir korku.) Demek ki heybet, saygıdan doğan bir korkudur.

5 – **Recâ** (Ümid)**: Bunun da ayrı olduğu** meydandadır. Çok meliklere saygı gösterip onlardan heybet duyan ve satvetlerinden korkan kimseler var ki, onlardan bir mükâfat beklemezler. Hâlbuki kula lâyık olan kusuru ile ikabından korktuğu gibi, kıldığı namazı ile Allâhu Teâlâ’dan sevâb ummaktır.

6 – **Hayâ** (Utanmak)**:** Bu da hepsinden ayrı bir şeydir. Zîra bunun dayanağı, kusur ve hatâyı anlamaktır.

Bu altı mânânın sebeplerine gelince: Bilmiş ol ki, huzûr-u kalbin sebebi himmettir (yükselme arzûsudur). Zîra insânın kalbi himmetine, kastına bağlıdır. Maksadın ne ise kalbin de ona hazırlanır. Bir şey kasdettiğin zaman, ister istemez kalbin onu düşünür. Kalp, kastına tâbi ve ona musahhardır. Meselâ namaz kılarken eğer kalbin namazını düşünmüyorsa boş durmuyor; mutlaka dünyalık bir maksadı düşünmektedir. Namazda huzûr-u kalbi sağlamak için tek çare himmetini namaza bağlamaktır. Himmetinin namaza dönmesi de ancak istenilen gâyenin namaza bağlı olduğunu ve namazda tahakkuk edebileceğini bilmekle mümkündür. O gâye de âhiretin hayırlı ve bâki olduğuna ve namazın da buna bir yol olduğuna inanıp tasdîk etmektir. Bu îmân ve tasdîk, dünyayı ve varlığını hiçe sayan ilim ile birleştiği zaman namazda huzûr-u kalp hâsıl olur. Sana, kâr ve zarardan hiç birine gücü yetmeyen bâzı ekâbirin huzûrunda aklını başına alarak huzûr ve huşû içinde bulunman bu gibi sebeplere dayanırken; kâr ve zarar yed-i kudretinde bulunan ve meliklerin meliki olan Allâhu Teâlâ’ya münâcatta huzûr-i kalbin bulunmaması îmân zayıflığından başka bir şey değildir. O halde sana düşen vazife, îmânını takviyeye çalışmaktır. Bunun çaresi de başka kısımlarda açıklanmıştır.

Tefehhümün sebebine gelince: Huzûr-i kalpten sonra tefehhümün sebebi, murad olan mânâyı anlamak için zekâyı kullanmak ve kafayı çalıştırmaktır. Bunun çaresi de huzûr-u kalpten olduğu gibi yâni himmetini toplamakla beraber düşünceyi çalıştırmak ve kendisini meşgul edecek hatıraları atmaktır. Hatıraları gidermenin çaresi ise sebeplerini yok etmektir. Yâni hatıraları kendilerine çeken sebeplerden sıyrılmaktır. O maddelerin kökü kesilmedikçe hatıralar onlardan ayrılmaz. Çünkü insan dâima çok sevdiği şeyi düşünür ve sevgiliyi anmak kalbe hücûm eder. Bunun için Allah’tan başkasını seven kimsenin namazı onu hatırlamaktan kurtaramaz.

Tazîm: Kalpte bir keyfiyettir. İki ilimden doğar:

1 - Allâhu Teâlâ’nın azamet ve celâlini bilmek. Bu, îmânın esâsını teşkil eder.

Çünkü onun azametine inanmayan kimse ona gerekli saygıyı gösteremez.

2 - Kendisinin hakîr, zelîl ve Allâhu Teâlâ'nın emrinde müsahhar, âciz bir kul olduğunu bilmektir. Tâ ki bu iki ilimden Allâhu Teâlâ'ya karşı huşû, huzû, zillet ve inkisar hâsıl olsun. İşte bu hâle tazîm yani saygı denir. Allah'ın celâlini bilmekle, nefsin hakîr bir şey olduğunu bilmek birleşmedikçe tazîm ve huşû meydana gelmez. Zîra başkasından müstağnî olup, kendisinden emin olan kimse, kemâl sıfatlarını başkasında bildiği halde ona saygı göstermeyebilir. Çünkü ikinci karîne olan, nefsinin ona muhtaç ve hakîr bir şey olduğunu bilmemektedir.

Heybet ve havfa (Saygı ile korkuya) **gelince:** Bunlar da Allâhu Teâlâ'nın kudret, satvet ve yorulmadan dilediğini dilediği şekilde yaptığını, geçmiş ve gelecek varlıkları yok etmekle, mülkünden bir şeyin eksilmeyeceğini bilmekten, bununla beraber meliklerin aksine olarak, izâlesine kudreti var iken Peygamber ve velîlerin türlü türlü musîbet ve iptilâlara uğramasını müşahede etmekten doğan bir keyfiyettir.

Hulâsa: Allâhu Teâlâ ne kadar daha iyi bilinirse, haşyet ve heybeti de o nispette artar. **Rub'u'l-Münciyât'ın** (İhyâ'nın 4. Cildi) Havf (korku) kitabında buna dâir tafsilat gelecektir.

Recâ (Ümid): Bunun sebebi de Allâhu Teâlâ'nın lütf u keremini, nîmetinin şümûlünü, sanatının inceliklerini, namazı kılanlara cenneti vâdettiğini, verdiği sözde durduğunu bilmektir. Vâdine inanıp lûtf u keremine kanî olduktan sonra, bunların hepsinden recâ doğar.

Hayâ (Utanmak): Bu da, ibâdetteki kusurunu bilmek, Allâhu Teâlâ'ya hakkıyla kulluk edemediğini anlamaktan doğar. İhlâsının azlığını, etrafının pisliğini, Allâhu Teâlâ'nın azametinin neler gerektirdiğini, her ne kadar ince ve gizli olsa da gönülden geçen, içinde gizli olan her şeyi Allâhu Teâlâ'nın görüp bildiğini anlayabildiği halde, bütün işlerinde dünyalığa meyletmiş olan nefsinin kusur ve âfetlerini bilmekle de kuvvetlenir. Bunlar katî olarak bilindiği vakit, bu ilimden zarûrî olarak meydana gelen hâle "hayâ" denir. İşte şu sıfatların sebepleri bunlardır. Bu sıfatlara sâhip olmanın çaresi, sebeplerini hazırlamaktır. Sebepleri de iyice anlaşıldı mı ilâcı tamamen bulundu demektir. Bütün bu sebeplerin râbıtası önce îmân, sonra da şu anlattıklarımızı yakînen kabûl etmektir. Yakîn demek, yakînin beyânında geçtiği gibi, şüphenin kalpten çıkması ve mârifetin kalbi doldurması demektir. Kalbin huşûu, yakînin derecesiyle ölçülür. Bunun içindir ki Hazret-i Âişe radıyallahu anha: *"Resûlullah bizim ile konu ur, gülerdi. Fakat namaz vakti gelince sanki ne o bizi tanır ve ne de biz onu tanırdık"* buyurmuştur.

Rivâyet olundu ki, Hak Teâlâ Musa aleyhisselâma vahyederek: "Ya Musa! Beni

andığın zaman vücûdun titresin. Beni anarken huşû ve itmînan içinde bulun, beni andığın vakit dilin kalbinin ardında olsun (yâni düşünerek zikreyle). Münâcat için huzûruma geldiğin vakit, âciz bir kulun efendisinin huzûrunda durduğu gibi dur. Çarpan bir kalp ve doğru konuşan bir lisân ile bana yalvar."

Yine rivâyet olundu ki. Allâhu Teâlâ Hazret-i Mûsa'ya vahyetti: "Ümmetinin âsîlerine söyle! Onlar (bu hâlleri ile) beni zikretmesinler. Çünkü ben beni zikredeni rahmetimle anarım. Hâlbuki onlar beni (gafletle) andıkları zaman, ben onları lânetlerim, rahmetimden uzaklıkla anarım" buyurmuştur. Zikrinde gâfil olmayan âsîler hakkında hâl böyle olursa ya isyan ile gaflet bir araya toplanınca hâl ne olur?

Kalbe dâir anlattığımız bu mânâların ihtilâf etmesiyle insanlar ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı hiç bir kısmında huzûr-u kalp olmadan namazını kılar; diğer kısmı da etrafında cereyan edenlerden haber almaksızın tam bir huzûr içinde geçmek şartıyla namazını kılar. Nitekim **Müslim bin Yesar**, gürültüsünden hariçteki insanlar oraya toplandığı halde, içinde namaz kıldığı caminin bir köşesi yıkıldığından haberi olmamıştır. Hattâ bâzıları o derece huzûr içinde namaz kılarlardı ki, cemaate devâm ettikleri halde sağ ve solundakilerin kimler olduğunu bilmezlerdi.

İbrâhim aleyhisselâmın namazda iken kalp atışları iki mil mesâfeden duyulurdu. Bir kısım cemaatin namaz kılarken tüyleri diken diken olur, benizleri sararır vücutları titrerdi. Bütün bunlar akıl ve mantığın kabûl edeceği mümkün olan şeylerdir. Niçin mümkün olmasın. Bunlardan daha şiddetlisi, aslında âciz sayılan, ihsan ve cezâlarının hiç bir kıymeti olmayan melikler huzûrunda olabilen, dünyalık peşindeki kimselerde görülen şeylerdir. Hattâ melik veya vezirlerden birisinin huzûruna bir adam girip maksadını anlattıktan sonra çıktığı vakit melikin yanında kimlerin olduğundan veya melikin ne gibi elbise giydiği kendisinden sorulsa, yalnız kendi maksadıyla ilgilendiği için bunların hiç birinden haber veremez. (İşte Allah huzûrunda da böyle olmak yaraşır).

Herkesin ameline göre derecesi vardır. Herkes korkusu, havf, haşyet ve saygısı nispetinde derece alır. Allâhu Teâlâ'nın baktığı yer, insanın kalbidir, dış hareketleri değildir. Bu sebepten bâzı sahâbe: "İnsanlar kıyâmet günü dünyadaki namazlarında gösterdikleri huzûr, sükûn ve namazdan tattıkları lezzet nispetinde haşrolunurlar." buyurmuşlardır. Cidden bu dâvâlarında sâdıkdırlar. Zîra herkes yaşadığı gibi ölür ve öldüğü gibi dirilir. Namaz kılarken kalıp ve kıyâfete değil, kalbinin hâline riâyet etmelidir. Âhirette, vücûd, kalbin ameline göre sûretlenir. Orada kurtulacak olanlar ancak kalb-i selîme sâhib olan kimselerdir.

Allâhu Teâlâ'dan, lûtf u keremiyle hüsn-ü tevfik dileriz.

KALP HUZURUNUN TEMÎNİ

Bilmiş ol ki; mü'mine lâyık olan, Allâhu Teâlâ'ya tâzîm etmek, Allah'a karşı dâimâ korku ve ümit arasında bulunmak, kusurları karşısında Allah'tan hayâ etmektir. Her ne kadar bu hâllerin kuvveti, îmândaki yakînin kuvveti nispetinde ise de, îmân ettikten sonra hiç bir mü'mîn bundan hâlî değildir. Namazda bu hâllerden ayrılmanın dört sebebi olabilir:

1-2 - Fikir ve hatıraların bölünüp dağılması,

3-4 - Münâcâttan ve namazdan kalbin uzaklaşıp gâfil kalmasıdır. İnsanı namazı düşünmekten alıkoyan ve kalbi meşgul eden, hatıralardır. Kalbin huzûrunu temîn için çare, o hatıraları defedip atmaktır. Bir şeyi yok etmek, sebebini kaldırmakla mümkün olacağına göre, evvelâ bu hatıraların sebeplerini bilelim.

Bu hatıraların sebebi ya hâriçten gelen bir tesîr veya içinden gelen bir hâlettir. Hâriçten gelenler, gördüğü ve duyduğu şeylerden olur.

Bunlar bâzen insanın himmetini süratle kendi taraflarına çeker ve onu diledikleri gibi kullanırlar. Sonra ondan da başka bir fikir doğar ve teselsül eder. Görmek düşünmeye düşünmek de başkalarını hatıra getirmeye sebep olur. Himmeti âlî, irâde ve niyeti kuvvetli olan kimseleri, gözlerinin gördüğü şeyler meşgul etmez. Fakat zayıf kimseleri görülen şeyler kendisine çeker. Düşüncelerini dağıtır. Bunun çaresi namazda gözü kapamak, karanlık yerde namaz kılmak veyahut gözü önünde kalbini meşgul edecek bir şey bulundurmamak, görüş mesâfesini azaltmak için namaz kılarken duvara yaklaşmak, yol üzerlerinde, çiçekli ve nakışlı yerlerde işlemeli bezler üzerinde namaz kılmaktan kaçınmaktır. Bu sebepten ilk âbidler, himmetlerini toplamak için bir secde genişliğinde küçük ve karanlık tekkelerde ibâdet ederler, fakat kendine hâkim olanlar camilere gider, bununla beraber gözlerini secde mahallinden ayırmazlar. Sağ ve sollarında bulunanları bilmeyecek şekilde namazın kemâline riâyet ederlerdi. Hattâ ibn Ömer radıyallahu anh namaz kılacağı yerde mushaf, kılıç ve kitap gibi bir şey bulundurmazdı. Zâhirî sebeplerden kurtuluş çaresi bunlardır.

Bâtınî sebeplere gelince: Bunlar daha zordur. Zîra himmeti dünya vâdilerinde çalkanan kimsenin fikri bir nokta üzerinde durmaz. Belki bir yandan öbür yana cevelân eder. Yalnız gözleri kapamak ona bir kâr sağlamaz. Çünkü daha önce gönlünde topladıkları onun için meşgale olmaya kâfidir. Bunun kurtuluş çaresi dâimâ gönlünü okuduğu şeyin mânâsını anlamaya zorlamak ve başka şeylerden

alıkoyarak oraya bağlamaya çalışmaktır. Bunun için de iftitah tekbîrinden evvel, âhireti hatırlamak ve her şeyi bilen Allâhu Teâlâ'nın huzûrunda duracağını düşünmektir. Bu sûretle kendisini meşgul edecek şeyleri namazdan önce gönlünden çıkararak gönlünün meyledeceği bir meşgale içinde bırakmamaya gayret etmek sûretiyle nefsine yardımcı olmaya çalışmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Osman ibn Ebî Şeybe'ye:

«إِنِّي نَسِيتُ أَنْ أَقُولَ لَكَ أَنْ تُخَمِّرَ الْقِدْرَ الَّذِي فِي الْبَيْتِ فَإِنَّهُ

لَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ فِي الْبَيْتِ شَيْءٌ يَشْغَلُ النَّاسَ عَنْ صَلَاتِهِمْ»

"*Evdeki tencereyi kapatmayı sana söylemeyi unuttum. Çünkü namaz kılarken insanı me gul edecek bir eyin evde bulunması uygun olmaz.*"[516] buyurmuştur. İşte hatıraları önlemenin yolları bunlardır. Eğer bu müsekkin ilâçlar ile tedâvi edilmezse bunun çaresi hastalığı kökünden izâle edecek müshil ilâcını kullanmaktır. O da, kalbin huzûruna mâni olan şeylerin neler olduğunu araştırmaktır. Şüphesiz bunlar, kendisinin muhtaç olduğu şeyler olup bunlara ihtiyâcı da şehveti bakımındandır. İşte bu şehevî arzûlarından vazgeçmek için nefsini muâheze eder ve bilir ki, kendisini namazdan meşgul eden şey, dînin zıddı ve düşmanı olan şeytanın yardımcısıdır. Onları içinde tutmak, çıkarıp atmaktan çok daha zararlıdır. İnsan kendini, o gibi hâlleri içinden çıkarmak sûretiyle kurtarmalıdır. Nitekim şöyle rivâyet olunmuştur:

«رُوِيَ أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا لَبِسَ الْخَمِيصَةَ الَّتِي أَتَاهُ

بِهَا أَبُو جَهْمٍ وَعَلَيْهَا عَلَمٌ وَصَلَّى بِهَا، نَزَعَهَا بَعْدَ صَلَاتِهِ،

وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اِذْهَبُوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ فَإِنَّهَا

أَلْهَتْنِي آنِفًا عَنْ صَلَاتِي وَائْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّةِ جَهْمٍ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Ebû Cehm'in kendisine getirdiği yünlü ve nakışlı siyah elbise ile namaz kıldıktan sonra onu çıkardı ve "*Bunu Ebû Cehm'e götürün de onun i lemesiz olan kaba elbisesini bana getirin. Çünkü bu i lemeli elbise namazda huzûrumu bozmu tur.*"[517] buyurdular. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) yeni nalınları ile eskisinin kayışlarının değiştirilmesini emir buyurdu. Çünkü namaz

kılarken onlara gözü ilişince yenilerinin sökülüp yine eskilerinin takılmasını emretmişlerdir. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.), yaptırdığı nalınlar hoşuna gittiği için secdeye kapandı ve:

«تَوَاضَعْتُ لِرَبِّي عَزَّ وَجَلَّ كَيْ لَا يَمْقُتَنِي»

"Bana kızmasın diye Rabbime secde ettim." buyurdu. İlk gördüğü sâile (fakire) onları hediye etti. Sonra da Hazret-i Ali'ye kendisi için sığır derisinden debbagat edilmiş tüysüz nalın almasını emir buyurdular, onları giydiler. Yine -haram olmadan evvel- Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in elinde altın yüzük var idi. Kendisi minberde iken yüzüğü parmağından attı ve:

«شَغَلَنِي هٰذَا، نَظْرَةٌ إِلَيْهِ وَنَظْرَةٌ إِلَيْكُمْ»

"Bir ona bir de size bakmakla bu (yüzük) *beni me gul etti."*[518] buyurdular.

Rivâyet olundu ki; Ebû Talha (Zeyd bin Sehl, Medîneli ve nukabadan biridir. Peygamberimiz (s.a.v.)'den 40 sene sonra ölmüştür) bahçesinde namaz kılarken orada daldan dala konarak cıvıldaşan bir kuş hoşuna gitti. Bir müddet ona bakmakla oyalanırken kaç rekât kıldığını şaşırdı. Hâdiseyi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e anlattıktan sonra, "Yâ Resûlallah! Beni namazdan meşgul eden bu bahçeyi sadaka ediyorum, nereye emir buyurursan oraya sarfedilsin." demiştir.

Salkımlar ile süslenmiş hurma ağacı bulunan bir bahçede namaz kılarken hoşuna giden salkımlara bakarak kaç rekât kıldığını şaşıran başka bir zât da meseleyi Hazret-i Osman'a radıyallahu anh arzettikten sonra "Bu bahçe sadakadır. Bunu Allah uğrunda harca." dedi. Hazret-i Osman da bahçeyi elli bin (dirheme) sattı. İşte onlar huzûru sağlamak ve namazdaki noksanlarını telâfi için böyle yapmışlardır. Düşünce hastalığı kökünden böyle tedâvi edilir. Başka usûl fayda vermez.

Yukarıda anlattığımız müsekkin ilâçlar ve aklı başına almaya çalışmak, zayıf şehvetlerde ve kalbe yerleşmeyip etrafında dolaşan düşüncelerde müessir olabilir. Yoksa kökleşmiş şehvetlere tesir edemez. Onlar seni cezbeder, sen onları cezbedersin. Derken onlardan biri sana galebe çalar ve bütün namazın bu câzibenin meşgalesile geçmiş olur. Bu, dallarında kuşlar ötüşüp duran bir ağacın gölgesinde dururken huzûr-u kalbe sahip olmak isteyen kimsenin hâline benzer.

Hâlbuki kuşlar durmadan ağaçta ötüşür, cıvıldaşır, kaynaşır ve adamın huzûrunu selbederler. Adam huzûru sağlamak için onları kovalar. Tam huzûra

erişeceği sırada kuşlar tekrar gelir. Derken böyle devâm edip gider. Şüphesiz bu haldeki adama söylenecek olan, bunun durmadan dönen bir dolap gibi olduğudur. Bu vaziyette sen huzûr bulamazsın. Kurtuluş için tek çaren bu ağacı kesmektir. Eğer huzûra kavuşmak istersen bu ağacı kes. Bunun gibi, şehvet ağacı kökleşip, büyüyüp dal budak saldığı vakit, kuşların ağaca, sineklerin pisliğe hücûmu gibi, dünya düşünceleri de bu şehvet ağacına hücûm eder. Sonra bu düşünceleri atmakta iş uzar, kovulan sineğin geri dönüşü gibi ve her ne kadar kovarsan yine gelir. İşte hatıralar da böyledir. Tek çaresi şehvet ağacını kesmektir.

Şehvetler çeşitli ve mütenevvîdir. Bunlardan korunabilen pek az kimselerdir. Şehvetlerin çokluğuna rağmen onları bir esasta toplamak mümkündür. O da, bütün hatâların başı, noksanlıkların kökü ve fesâdın kaynağı olan dünya sevgisidir. Âhirette ve âhiret yolculuğuna azık olmaya yarayacak şekilde olmayan dünya sevgisi kimin kalbini istilâ ederse namazda münâcâtın lezzetini alacağını sanmamalıdır.

Çünkü dünyalıktan zevk alan kimse, Allah ile münâcâttan zevk almaz. Kişinin himmeti gözünün dikildiği noktadadır. Eğer gözü dünyalıkta ise himmeti de dünyalıktır. Fakat bununla beraber mücâhededen geri kalmamak, gönlünü namaza bağlamak ve mümkün olduğu kadar meşgale sebeplerini azaltmak lâzımdır. İşte acı ilâç budur. Acı olduğu için insan tabiatı onu sevmez ve bu sûretle hastalık müzmin halde sürüp gider. Netîcede derdin tedâvisi de güçleşmiş olur. Hattâ birçok ekâbir huzûr içinde yalnız iki rekât olsun bir namaz kılmaya gayret eder, ona da muvaffak olamazlar. Ve böylece artık bizim gibiler için huzûr içinde ve hatıra hiç bir şey gelmemek şartıyla iki rekât namaz kılmak ümidi kalmaz. Keşke namazımızın yarısı veya üçte biri vesveseden sâlim olup iyi ameller ile kötüleri birbirine katan kimselerden olsaydık.

Hülâsa, dünya himmetiyle âhiret himmetinin bir gönülde toplanması; susam yağı veya sirke ile dolu bir bardağa su dökmek gibidir. Ne miktarda su dökülürse, o nispette yağ veya sirke azalmış olur. İkisi ile birden dolmasına imkân yoktur. (Biri girince, diğeri çıkar.)

NAMAZIN ŞART VE ERKÂNI

Eğer âhiret yolcularından isen namazın şart ve erkânı bahsindeki tenbîhlerimizi unutmamayı tavsiye ederiz.

Evvelâ anlatacağımız şartlar: **Ezan, tahâret, setr-i avret, istikbal-i kıble, kıyam ve niyettir.**

EZAN

Ezan sesini duyduğun zaman kıyâmet günündeki dâvetin dehşetini düşün. Ezana süratle icâbet için bâtın ve zâhirin ile hazırlan. Çünkü ezana süratle icâbet edenler o büyük günde lütuf ve mülâyemetle dâvet edilirler. Kendi kendine düşün, eğer ezan sesini rağbet ve sevinçle karşılıyorsan o kazâ gününde kulaklarında çınlayacak olan müjde ve kurtuluş nidâsıdır. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَرِحْنَا يَا بِلَالُ»

"Ezan ve namaz ile bizi rahatlandır ya Bilâl."[519] buyurmuştur. Çünkü namaz Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in gözünün bebeğidir.

TAHÂRET

Tahâret alacağın vakit ayakyolu (tuvalet) dış perde, elbiselerin iç perdedir. Sonra en yakın perden ise vücûdunu kaplayan cildindir. Bütün bunların örttüğü özünü yâni kalbini unutma. Geçmiş günâhlarına tövbe, nedâmet ve ileride yapmamaya azmetmekle kalbini temizle. Çünkü Allah'ın nazargâhı orasıdır.

SETR-Î AVRET

Setr-i avrete gelince; bunun mânâsı ayıp yerlerini, insanların gözünden gizlemek demektir. Çünkü insanların görebileceği bedeninin dış kısmıdır. Görülen kusurlarını böyle kapatırken, yalnız Rabbinin muttali olacağı gizli kusurlarını da unutmamalısın. Onları düşünüp gizlemeye çalışmalı ve iyi bilmelisin ki, onları Allâhu Teâlâ'nın basîretinden hiç bir şey saklayamaz. Onları mahveden ancak pişmanlık, utanmak ve korkudur. Onları hatırlamak ile korku ve hayâ kuvvetlerini harekete geçir ki, nefsin zelîl olup kalbin hacâlet altında eğilsin. Huzûr-i ilâhîde günâhkâr bir kölenin korku ve hayâsı sebebiyle efendisinin karşısında başı eğik ve mahcûb olarak durduğu gibi durmalısın.

İSTİKBÂL-İ KIBLE

İstikbâl-i kıble: Bu da yönünü diğer yönlerden ayırıp Kâbe'ye çevirmektir. Eğer yalnız bu kadarının kifâyet ettiğini zannediyorsan aldanıyorsun. Senden asıl istenen kalbini mâsivadan ayırıp Allah'ın emirlerine bağlamaktır. Bu zâhirî teveccühler, derûnî hisleri harekete geçirmek ve kalbe isyân etmemesi için zaptedip, muayyen bir cihette durdurmak içindir. Zîra âzalar tabiî

hareketlerinde ve istedikleri cihete teveccühlerinde azgınlık gösterip zulmettikleri vakit, kalbi de kendi emirlerine alır ve onu da Allâhu Teâlâ'nın yolundan ayırabilirler. Öyle ise yüzün kıbleye yöneldiği gibi kalbin Allah'a yönelsin. Bilmiş ol ki, yüzün Kâbe'ye yönelmesi için diğer yönlerden ayrılması zarûrî olduğu gibi; kalbinin de Allah'a yönelmesi için mâsivâdan ayrılması şarttır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir mübârek hadisinde:

«إِذَا قَامَ الْعَبْدُ إِلَى صَلاَتِهِ فَكَانَ هَوَاهُ وَوَجْهُهُ وَقَلْبُهُ إِلَى اللّٰهِ

عَزَّ وَجَلَّ انْصَرَفَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»

"Kul namaza kalktığı vakit nefsi, yüzü ve kalbi Allâhu Teâlâ'ya teveccüh etmi se yeni doğmu gibi günâhlarından ayrılmı olduğu halde namazdan çıkar."[520]

KIYÂM

İtidâl üzere kıyâm ise kalbi ve kalıbı ile kişinin Allah huzurunda durması demektir. Buna göre, en üstün ve en şerefli âzası olan başını huzûr-i ilâhîde mütevaziâne bir şekilde eğmeli ve vaziyeti kalbinin de tevâzuu kabûl edip kibirden uzaklaştığına bir delîl teşkil etmelidir. Aynı zamanda bu kıyâm ile suâl ve cevap için huzûr-i ilâhîye arzolunacağını, kıyâmın dehşetini hatırlamalısın. Bu anda da huzûr-i ilâhîde olduğunu düşünerek, azamet ve celâlinin künhünü idrâkten âciz isen, hiç olmazsa onun huzûrunda, zamanın meliklerinin huzûrunda durduğun gibi durmalısın.

Hattâ ayakta durduğun müddetçe kendi adamlarından veya kendini iyi tanımak istediğin sâlih bir kimse tarafından murâkabe altında bulunduğunu kabûl etmelisin. Görürsün ki böyle bir halde huşûsuz namaz kılıyor demesin diye âzâlarını hareketten durdurursun ve bütün cüzlerinde bir huşû alâmeti belirmiş olur. İşte o zaman kendi kendine, sen Allâhu Teâlâ'yı bildiğini ve sevdiğini iddia ediyorsun. Bu cüretinden utanmıyor musun? Senin gibi âciz olan bir kula saygı gösteriyorsun veya insanlardan utanıyor ve korkuyorsun da Allah'a saygı göstermiyorsun, ondan korkmuyorsun? Hâlbuki "Korkulmaya değer ancak O'dur." diyerek nefsini muâhaze et. Bunun içindir ki Ebû Hüreyre (r.a.), Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e: "Allah'tan hayâ etmek nasıl olur?" diye sorduğunda, Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«تَسْتَحْيِي مِنْهُ كَمَا تَسْتَحْيِي مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ مِنْ قَوْمِكَ»

“Kavim-kabîlen arasında iyi tanınmı bir kimseden utandığın gibi O’ndan (Allah’tan) *da öyle utanacaksın.”*[521] buyurmuşlardır.

NİYET

Niyet: Birçok günâhların ve edebe uymayan hareketlerin bulunduğu halde yine de münâcât için bütün imkânları sana bahşeden Allâhu Teâlâ olduğunu bilerek ikabından korkmaktır. Mükâfatını ummak ve O’na yaklaşmak için, mekrûhât ve müfsidâtından kaçınmaktır. Yalnız O’nun emrini yerine getirmek üzere, mükemmel bir namaz kılmaya azmetmekten ibarettir. Yüksek bir huzûrda bulunduğunu, kime, niçin ve ne halde münâcat ettiğini düşün. Düşün ki, huzûr-i ilâhîde mahcûbiyetten alnın terlesin. İlâhî heybetten vücûdun titresin ve korkudan benzin sararsın.

TEKBİR

Tekbîr: **“Allahu Ekber”** “Allah her şeyden büyük.” demektir. Bunu dediğin zaman kalbin dilini yalanlamasın. Eğer gönlünde Allâhu Teâlâ’dan büyük bir şey kabûl ediyorsan, her ne kadar sözün doğru olsa bile Allâhu Teâlâ senin yalancılığına şahâdet eder. Nitekim münafıkların, kalpleri dillerini tekzîb ederken dillerinde **“Biz senin Resûlullah olduğuna şahâdet ederiz.”** dediklerinde evvelâ, Allâhu Teâlâ, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in, Allah’ın Resûlü olduğunu bizzat kendisi şahâdet ettikten sonra, samimî olmayıp şahâdet tesmiye ettikleri ve kalplerinin lisânlarını yalanlamalarını tekzîb etmiştir. Kendilerinin yalancı olduklarına şahâdet etmiştir. (Bkz; Münâfikûn sûresi, 63/1) Eğer kendi arzû ve isteklerini Allâhu Teâlâ’nın emirleri üzerine sana galebe çalmışsa, sen Allah’tan çok nefsine itâat ediyorsun, nefsini ilah ittihaz ederek onu büyültmüş oluyorsun. O zaman senin “Allahü Ekber” sözünün kavl-i mücerretten (kuru bir lâftan) ibâret kalmasından korkulur. O zaman kalp, lisândan ayrılmış olur. Eğer bu halden tövbe edilmez ve Allah’tan af ve mağfiret talep edilmezse, netîcede Allah’ın affı erişmezse cidden tehlikeli olur.

İstiftah duası: (Yukarıda geçtiği gibi bu duâ Şâfiîlere göredir.)

Bu duânın ilk cümlesi **“Veccehtü vechiye lillezî fetara’s-semâvâti vel-arz = Yerleri gökleri yoktan var eden Allah’a yüzümü çevirdim.”** cümlesidir. Şüphesiz bu yüzden murâd baştaki yüz değildir. Çünkü sen yönünü (Allah’a değil) kıbleye çevirmişsin. Allâhu Teâlâ cihetten münezzehtir. O’nu yön ve cihetler tâyin edemez ki, O’na doğru yönelesin. Belki bu yüzden murad, kalbin yüzüdür. Ancak onunla beraber yer ve gökleri yoktan var eden Allah’a

yönelebilirsin. O halde kalbine bak. Yer ve gökleri yaratan Allah’a mı yöneldi? Yoksa nefsinin arzûları peşinde evde ve sokaktaki işleriyle mi meşguldür? Sakın daha münâcât kapısını ilk açışın yalan ile olmasın. Çünkü kalbin Allah’a yönelmesi mâsivâdan tamamen ayrılmakla mümkündür. Hemen kalbini Allah’a döndürmeye gayret et. Eğer dâima Allah’a çeviremiyorsan hiç olmazsa bu anda yalancı olmamak için kalbini Allah’a rabteyle. Bu duâyı okurken “Hanîfen müslîmen” dediğin zaman, ancak elinden ve dilinden Müslümanların emîn olduğu kimseye Müslüman denebileceğini hatırlamalısın. Eğer böyle bir Müslüman değilsen yalancısın. Hiç olmazsa geçmişe nedâmet ederek ileride böyle olmaya gayret edeceğine azmet. **“Ve mâ ene mine’l-müşrikîn = Ben müşriklerden olmadım, şirk edenlerden değilim”** dediğin zaman (yalnız alenî şirki değil, bir de) gizli şirki göz önüne getir. Zîra Allâhu Teâlâ’nın:

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ

بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

“Kim Rabbine mülâki olmayı isterse, sâlih ameller işlesin ve Rabbine ibâdetinde kimseyi ortak etmesin.” (Kehf sûresi, 18/110) âyet-i celîlesi, ibâdetlerinde Allah rızâsı ve insanların medh ü senâsını kastedenler hakkında nâzil olmuştur. Bu, (ibâdette ortaklık) şirk(in) den son derece sakın. Bu şirk-i hafîden beraat etmeden, müşriklerden değilim diye kendini vasıflandırmaktan hayâ et. Zîra gösteriş için yapılan ibâdetin çoğuna şirk dendiği gibi azına da yine şirk denir. **“Ve mahyâye ve memâtî lillâhi = Dirim de ölüm de Allah içindir”** dediğin zaman bilmiş ol ki, bu hâl kendisi için yokluk, efendisi için varlık hâlidir. Aynı zamanda bu söz kıyamı, kuûdu, rızâsı, gadâbı ve rağbeti dünya olup dünyalık için ölümden korkan kimselerden sâdır olursa, hâllerine uymamış olur.

“Eûzü billahi mine’ş-şeytâni’r-racîm = Kovulan şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım” dediğin zaman bilmiş ol ki, o (şeytan), senin Allah’a secde ederek Allah ile münâcâtını kıskandığı için kalbini Allah’tan ayırmaya çalışan en büyük düşmanındır. Hâlbuki o bir kere secde etmemekle lânete müstehak olmuştur. Onun şerrinden senin Allah’a sığınman ise onun arzûsuna uymamak ve Allah’ın emrini yerine getirmekle kabîldir. Yoksa yalnız “Eûzü”yü çekmekle mümkün değildir. Düşünsene, bir insana parçalamak için yırtıcı hayvanlar veya öldürmek için düşmanı hücum ettiği zaman, o insan ben sizin şerrinizden korunmak için şu kaleye iltica ederim dese, sonra da kalkıp kaleye sığınmasa, yalnız bu sözüyle kendisini kurtarabilir mi? İşte Rahmân’ın sevmediği ve

şeytanın sevdiği şehvetlerinin peşinden gidenler de aynı vaziyettedirler. Yalnız "Eûzü" onlara bir kâr sağlamaz. Sözün, şeytanın şerrinden korunmak için Allah'ın kalesine girmeye olan azmin ile birleşsin. Allah'ın kalesi ise **"Lâ ilâhe illallâh"** kelime-i tevhîdidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in haber verdikleri bir hadîs-i kudsîde Allâhu Teâlâ:

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ حِصْنِي، فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي»

"Lâ ilâhe illâllah benim kal'amdır. Kal'ama giren kimse azâptan emin olur."[522] buyurmuştur.

Kelime-i tevhîd kal'asına giren, Allâhu Teâlâ'dan başka mabûdu olmayan kimsedir. Fakat hevâ-i nefsini Allah tanıyanlar ise Allâhu Teâlâ'nın kal'asında değil, şeytanın çölündedirler.

Bilmiş ol ki şeytanın muhtelif hîleleri vardır. Hattâ bâzıları, okuduğunu düşünüp anlamaktan alıkoymak için namazda, iyi işler ve âhiret düşüncesiyle de insanı meşgul etmeye çalışır. Yine bilmiş ol ki, okuduğunu dinleyip anlamaktan seni alıkoyan her şey, şeytanın vesvesesidir. Çünkü gâye yalnız dili tahrik etmek değil, asıl maksat okuduğunu anlamaktır.

Kırâat: Kur'ân okumakta, insanlar üçe ayrılır:

1 - Dili hareket eder, fakat neler dediğinden kalbinin haberi bile olmaz.

2 - Başkasından duyup dinler gibi, dilinin okuduğunu kalbi dinler ve anlar. İşte bunlar eshâb-ı yemîn, Sağcılar (bugünkü mânâda değildir) yâni iyiler derecesidir.

3 - Kalpleri dillerine değil, dilleri kalplerine tâbi ve ona tercüman olur. Bu da mukarrebler makamıdır. Binâenaleyh lisânın kalbe hocalık etmesiyle, kalbin emrinde olmak sûretiyle kalbe tercümanlık etmesi arasındaki fark cidden büyüktür.

Mânâlarının tafsilâtına gelince: **"Bismillâhirrahmânirrahîm"** dediğin zaman, teberrüken Allah'ın kelâmına Allah'ın adıyla başlamayı niyet et. Her şey Allah'tandır mânâsında olduğunu anla ve buradaki isimden murad; müsemmânın tam kendisi olduğunu bil. Her şeyin Allâhu Teâlâ'dan olduğunu bildikten sonra elbette hamd ü senâ da O'na olur. Bunun için **"Elhamdülillâh"** dersin. Bunun mânâsı, **"Şükür Allah'a mahsûstur. Çünkü bütün nîmetler ondandır"** demektir. Kim ki bir nîmeti Allâhu Teâlâ'dan başka kimselerden bilir yahut da Allah'tan başkasına şükrü kastederse, bu başkasına iltifatı nisbetinde besmele ve hamdde noksanı vardır. **"Er-rahmâni'r-rahîm"** dediğin zaman, rahmetinin şümûlünü anlayıp ümîdinin çoğalması için, O'nun her nevi lûtf u

inâmını hatırla. Sonra **“Mâliki yevmi’d-dîn = Dîn gününün sâhibi, hâkim-i mutlakı” demekle de mâlikiyet yalnız O’nun olduğ**unu ifâde etmekle azametini düşün. Mâliki bulunduğu hesap ve cezâ gününün dehşetini hatırlayarak Ondan kork. Sonra **“İyyake na’büdü = Ancak sana ibâdet ve kulluk ederiz”** demekle de ihlâsını tazele. Sonra “**Ve iyyâke nestaîyn = Ancak senden yardım dileriz”** demekle de her yönden aczini, ihtiyâcını, kuvvet ve kudret sâhibi olmadığını itiraf eyle ve yapmasına muvaffak olduğun tâat ve ibâdetleri O’ndan bil. O’na minnet ve şükret. (Allah esirgesin) eğer seni tevfîkinden mahrum etseydi o zaman tard edilmiş şeytanlar ile beraber olacağını düşün.

“Eûzü, besmele ve hamdele”nin mânâsını anladıktan ve ihtiyâcını açıklayıp O’nun yardımına muhtâç olduğunu ifâde ettikten sonra gâyene geç. İsteyeceğini açıkla. Ancak lüzûmsuz şeyler değil, en mühim ihtiyâcını istemek üzere **“İhdina’s-sırata’l-müstakıym = Bizi doğru yola hidâyet eyle”** bizi rızâna ulaştıracak ve civârına (rızâsına) iletecek yola hidâyet eyle, de. Ve bunu **“Sırâta’l-lezîne en’âmte aleyhim = İn’am ettiğin** (iyi) **kimselerin yoluna** yâni hidâyet nîmetini verdiğin Peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihler yoluna **hidâyet et.”**

“Gayri’l-mağdûbi aleyhim = Kendilerine gadab edilenlerin (kâfirlerin, yolunu sapıtanların, Yahudi, Hıristiyan ve Sabiîlerin) **yoluna değil”** demekle de bu isteği genişçe açıkla. Sonra bu dileklerinin kabûlü için de **“Amîn”** de.

Fâtihayı bu mânâda okuduğun zaman umulur ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in haber verdiği hadîs-i kudsîde Allâhu Teâlâ’nın:

«قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ، وَنِصْفُهَا لِي

وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، يَقُولُ الْعَبْدُ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ

الْعَالَمِينَ فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ حَمِدَنِي عَبْدِي وَأَثْنَى عَلَيَّ،

وَهُوَ مَعْنَى قَوْلِهِ سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ»

“Namazı benimle kulum arasında ikiye böldüm. Yarısı benim yarısı onundur. Kulum için istediği vardır. Kul **“Elhamdülillâhi Rabbi’l- âlemîn”** *dediği zaman, Allâhu Teâlâ kulum bana hamdetti ve beni övdü buyurur. (İ te* **“Semiallahu limen hamideh” sözünün mânâsı da budur.)”**[523] buyurduğu kimselerden olursun.

Eğer namaz kılmakta Allâhu Teâlâ'nın zikrinden başka bir kârın olmasa bile bu kadarı ganîmet olmak için sana yeter de artar. Nerede kaldı ki üstelik fazîlet ve sevâbını ummaktasın.

İleride **Kur'ân Okumak** faslında anlatılacağı üzere, okuduğun her sûre ve âyeti böylece anlaman lâzımdır. Sakın emrinden, nehyinden, va'dinden meviza ve Peygamberlerin haberlerinden, zikredilen minnet ve ihsânından gâfil olma. Bunların ayrı ayrı hakları vardır. Va'din hakkı ricâ, vaîdin hakkı korku, emr ile nehyin hakkı fiil veya terkine azim, vaazların hakkı ders almak, minnetin hakkı şükretmek, enbiyâ haberlerinin hakkı da onlardan ibret almaktır.

Rivâyet olundu ki Zürâre ibn Evfâ[524] Kur'ân-ı Kerîm'i okurken:

«فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ»

"Sûra üflendiği zaman." (Müddessir sûresi, 74/8) âyetini okurken öldü. (Şüphesiz mânâsının kalbi üzerindeki tesiri ölümüne sebep olmuştur.)

İbrâhim-i Nehaî, Allâhu Teâlâ'nın:

«إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ»

"Gök yarıldığı zaman." (İnşikak sûresi, 84/1) âyetini duyduğu zaman vücûdu zangır zangır titrerdi.

Abdullah ibn Vakid[525] diyor ki: Abdullah İbn Ömer (dedesidir) namaz kılarken ateş üzerindeki tava gibi yanardı. Elbette efendisinin va'd ve vaîdi ile yanmak hakkıdır. Çünkü Cabbar ve Kahhar olan Allah huzûrunda günâhkâr ve zelîl bir kuldur. O, bu mânâları düşündüğü için bu vaziyeti alırdı. Binâenaleyh bu mânâlar insanların anlayış derecelerine göre değişir. İnsanların anlayışları da kalbin cilâsı ve ilmin çokluğu nispetinde artar. Bu dereceler sayılamayacak kadar çoktur. Namaz kalplerin anahtarıdır. Kelimelerin esrarı orada çözülür. Kırâatte böyle olduğu gibi, namazdaki zikir ve tesbihlerin hakkı da budur.

Sonra mânâsı üzerinde düşünebilmek için âyetleri, birbirine katmayarak ağır ağır ve tam bir huşû içinde okur. Rahmet, azab, vaad, vaîd (müjde ve korkutma), hamd ve tâzîm âyetlerinde nağmesini sesini değiştirir. (Meselâ rahmet) âyeti gelince, sesini yükselterek O'na rağbetini, azab âyeti gelince sesini alçaltarak O'ndan korktuğunu, tesbîh, tâzîm ve hamd âyetleri geldiğinde de hamd ve tâzîmin ifâdesini kırâatinde göstermiş olur. **İbrâhim-i Nehaî**, namaz kılarken:

«مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ»

“Allah evlât edinmemiştir; O’nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur.” (Mü’minûn sûresi, 23/91) gibi âyetleri okuduğu zaman, şân-ı ulûhiyete yakışmayan bu gibi vasıfları, her ne kadar red ve inkâr mâhiyetinde olsa da hayâ edercesine sesini alçaltarak okurdu. Rivâyet olundu ki kıyâmet günü Kur’ân okuyucusuna:

«اِقْرَأْ وَارْتَقِ وَرَتِّلْ كَمَا كُنْتَ تُرَتِّلُ فِي الدُّنْيَا»

“Dünyada harfler üzerinde durup ağır ağır okuduğun gibi, burada da oku denir.”[526]

Namazda sükûnet ile ayakta durmak, kalbin tam bir sükûnet vasfı içinde (mâsivâdan kesilerek) Allah’a bağlandığının bir delîlidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir mübârek hadîsinde:

«إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلٌ عَلَى الْمُصَلِّي مَا لَمْ يَلْتَفِتْ»

“ üphesiz namaz kılan sağa sola iltifat etmediği[527] *müddetçe Allâhu Teâlâ da ona iltifat eder.”*[528]

Baş ve gözünü sağa, sola meylettirip bakmaktan koruyacağı gibi sırrını (kalbinin en derin köşesini) de namazın haricindeki şeyleri düşünmekten muhafaza edecektir. Hatırına başka bir şey geldiği anda, Allâhu Teâlâ’nın buna muttalî olduğunu ve gafletle münâcâtın yapılmayacağını düşünmek sûretiyle kalbin huşûunu sağlamaya çalışmalıdır. Huşûun fayda vermesi için içten ve dıştan olması şarttır. Zâten içinde huşûu olursa âzalarında da tecellî eder. Nitekim namazda sakalıyla oynayan bir kimse hakkında Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«أَمَّا هٰذَا لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ»

“ u adamın eğer kalbinde hu û olsaydı âzalarında da hu û olurdu” buyurmuştur.

Çünkü ayak başa tâbi olduğu gibi bedenin âzaları kalbin emrindedir. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«اَللّٰهُمَّ أَصْلِحِ الرَّاعِيَ وَالرَّعِيَّةَ»

“Allahım, çobanı ve güttüklerini yâni kalbi ve emrinde olan âzaları sen ıslâh eyle.”[529] diye duâ buyurmuştur.

Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh namazında direk gibi hareketsiz,

Abdullah ibn Zübeyr ise kamış gibi dururdu. Hattâ bâzıları, rükûlarında öyle hareketsiz bulunurlardı ki, cansızmış gibi serçe kuşları sırtlarına konardı. Dünya ricâlinin huzûrunda böyle bulunmak tabiat iktizası iken bilenler için, Melikler Meliki'nin huzûrunda böyle bulunmak gerekmez mi? Başkalarının huzûrunda huşû ve saygı içinde bulunup da huzûr-i ilâhîde huşû göstermemek, O'nun azametini bilmekteki kusurdan neş'et eder. İkrime,[530] Allâhu Teâlâ'nın:

«اَلَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ، وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ»

"O Allah ki (gece teheccüde) kalktığını **ve namazlardaki kıyâm, rükû ve sücûdunu da görür."** (Şûarâ sûresi, 26/218-219) âyet-i celîlesindeki takallübden murad, kıyam, rükû, sücûd ve teşehhüttür demiştir.

RÜKÛ VE SECDELERDE RİÂYET EDİLECEK ŞEYLER

Rükû ve sücûda giderken Peygamberimiz (s.a.v.)'in sünnetine uyarak niyeti tazelemeli ve Allah'tan af ve mağfiret dilemek üzere tekbîri tekrarlamalıdır. Yâni **"Allahü Ekber"** demeli ve elleri kaldırmalıdır. (Elleri kaldırmak Şâfiîye göre olduğu yukarıda geçmiştir). Rükûda da aynı tevâzuu göstererek huşûu tazelemeli ve kalbi yumuşatmaya çalışmalıdır. Tekrar tekrar **"Sübhâne Rabbiye'l-azîm"** demekle Rabbinin azametini kalbinde ve lisânında yerleştirmeye çalışmalıdır. Rahmetini ummak üzere **"Semiallahu limen hamideh = Allah kendisine şükredene icâbet eder."** diyerek rükûdan doğrulmalıdır.

Sonra ziyâdeyi iktizâ eden şükrün eşi olarak **"Rabbenâ lekel hamd"** tesbîhini söyler ve buna **"Mil'e's-semâvâti ve mil'e'l-arzı"** sözünü ilâve eder. (Bu ilâve yine Şâfiîlere göredir) ve daha sonra tevazuun son haddi olan secdeye kapanır. Burada en şerefli âzası olan yüzünü ayakaltında çiğnenen toprak üzerine koyar. Hattâ huşûa daha yakın ve tevâzua daha çok delâlet ettiği için mümkünse seccade sermeden kılmalıdır. Alnını toprak üzerine koyduğun zaman, eşyayı yerine koymuş ve fer'i aslına ircâ etmiş olursun. Çünkü topraktan yaratıldın ve yine oraya döneceksin. Bu ânda da Allâhu Teâlâ'nın büyüklüğünü yeniden hatırlıyarak **"Sübhâne Rabbiye'l-âlâ"** tesbîhini söyle ve bunu tekrar ile dâvânı kuvvetlendir. Çünkü bir keresi zayıftır. İlâhî azamet kalbinde yerleşip gönlün yumuşayınca da Allâhu Teâlâ'nın sana rahmet edeceğine emin ol. Çünkü ilâhî rahmet, mütekebbirlere değil, mütevâzileredir. Sonra **"Allahü Ekber"** diyerek secdeden başını kaldır ve otur. Otururken **"Rabbi'ğfir verham ve tecâvez**

ammâ ta'lem" tesbîhini söyle veya dilediğin duâyı oku.[531] Sonra aynı mütevazı şekilde ikinci secdeyi tekrarla.

TEŞEHHÜDDE RİÂYETİ İCAB EDEN ŞEYLER

(İkinci rekâtı da böyle kıldıktan) sonra Allah'ın huzûrunda olduğunu düşünerek edebli bir şekilde otur. "Et-Tahiyyât"ın mânâsı olan mülk, temiz ahlâk ve salavâtın Allah'a ait ve O'na mahsûs olduğunu, kalbinden inanarak dilin ile oku, tasrîh et. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i kalbinde düşünerek ona selâm ver ve onun daha mükemmel bir şekilde sana selâm vereceğine inan. Sonra sana ve bütün sâlihlere de selâm ve buna mukabil bütün sâlihler sayısınca Allâhu Teâlâ'nın da sana selâm vereceğini düşün. Sonra Allâhu Teâlâ'nın birliğine ve Peygamber'in nübüvvetine şahâdet et. (Yâni Şâfiîler, Şâfiî'nin Hanefîler de Hanefî'nin "Tahiyyât"ını okusunlar). (Selâm vereceğin teşehhüdde "Salli ve bârik" okuduktan) sonra huşû ve huzûr içinde kabûlünü umarak, eserde vârid olan duâları oku. Anne, babanı ve diğer mü'minleri de duâdan unutma.

Selâm verdiğin zaman hazırda bulunanlara ve meleklere selâm vermeyi ve namazı sona erdirdiğini niyet etmelisin. Ayrıca Allâhu Teâlâ'nın fazlıyla bu ibâdeti yapmaya muvaffak olduğunu bilerek O'na şükretmeyi ve bu namazın son namaz olup belki gelecek vakte kavuşamayacağını hatırlayarak, gizli ve âşikâr kusurundan dolayı namazının kabul olunmayıp red ve iâde edileceği korkusunu içinde taşı. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisinden vasiyet isteyene:

«صَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ»

"Kabîlesine- veda eden kimse gibi namaz kıl." buyurmuştur. Bununla beraber namazını Allâhu Teâlâ'nın fazl-ı keremiyle kabûl edeceğini de ümit et. Yahya ibn Visab[532] namaz kıldıktan sonra âdeta namazda imiş gibi bir saat dururdu. **İbrâhim-i Nehâî** namazdan sonra bir saat hasta gibi dururdu.

İşte, bu, namazında huşû edip namazlarını muhafaza ve kullukta güçlerinin yettiği kadar münâcâtta bulunan kimselerin kılacağı namazdır. İnsan kıldığı namaza bakmalı. Böyle kılabildiğine sevinmeli, kılamadığına dövünmeli ve böyle kılmaya gayret etmelidir.

Gaflet ile kılınan namazlar ise tehlikelidir. Bununla berâber O'nun kereminden, geniş ve şümûllü olan rahmetinden ümit kesmeyiz. Biz âcziyetimizi itiraf ederek kusur ve noksanlar ile yaptığımız ibâdetleri fazl-ı keremiyle kabûl buyurmasını Allâhu Teâlâ'dan dileriz.

NAMAZDA HUŞÛUN NETÎCESİ

Bilmiş ol ki, anlattığımız şekilde huşû, tâzîm ve hayâ gibi bâtınî şartlara riâyet ederek yalnız Allah rızâsı için kılınan namazlar, mükâşefe ilminin kapısı demek olan ilâhî nûrların kalpte parlamasını temîn eder. Yer ve göklerin inceliklerini, rubûbiyyetin sırlarını keşfeden velîler bu mertebeye, ancak namazda ve hâssaten, secdede yükselebilirler. Zîra kulun Allah'a en yakın olduğu secde hâlidir.

«وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ»

"Secde et, yaklaş." (Alak sûresi, 96/19) buyurulmuştur.

Mükâşefede yakınlık namazdaki ihlâs nispetindedir. Bu da kuvvet, zafiyet, azlık, çokluk, âşikârelik ve gizlilik bakımından derecelere ayrılır. Hattâ bâzılarına eşya olduğu gibi keşfedilir. Bâzılarna bir misal ile açıklanır. Nitekim bâzı kimselere dünya lâşe sûretinde, şeytan ise karşısında oturup insanları lâşeye dâvet eden köpek sûretinde gösterilmiştir. Yine bunun gibi bâzılarına Allâhu Teâlâ'nın sıfatı bâzılarına ef'âli, diğer bâzılarına muâmele ilminin incelikleri tecellî eder. Bu mânâların muayyen zamanlarda tahakkuku için sayılamayacak kadar gizli sebepler vardır. Bunların en kuvvetlisi himmet, yâni bütün mevcûdiyetiyle Allah'a yönelmektir. Çünkü kalp muayyen bir şeye bağlanırsa o şey ona daha kolay keşfedilir.

Vaktâ ki bu anlattıklarımız ancak parlak ve cilâlanmış aynada, yâni tasfiye edilmiş ve temizlenmiş kalpte görülebilir. Aynaların yâni kalplerin hepsi de paslanıp, isyan sebebiyle kirlenmiş olduklarından, anlattığımız bu keşif ve kerametler, basîret dediğimiz kalp gözü olan ibâdet ile cilâlanmış olanlarda bulunabilir. Hâşâ Allâhu Teâlâ'nın esirgediğinden değil; belki isyanla kirlenmiş kalpler bu hidâyetten mahrum olduklarından hemen kerameti inkâra kalkışırlar. Zîra görmediği şeyi inkâra kalkışmak insan fıtratının iktizasıdır. Hattâ rahm-ı mâderdeki çocuğa akıl verilse idi, dışarıdaki geniş âlemdeki insanın varlığını inkâra kalkışırdı. Eğer küçük çocuğun aklı olsa, büyüklerin keşfettiği birçok şeyleri yine inkâr ederdi. Her derecede insan böyledir. Mutlaka kendisinin anlayamayacağı ve bir üst derecenin anladığı şeyleri inkâr eder. (Şüphesiz bu doğru bir şey değildir.) Bununla berâber velâyeti (kerameti) ve merhalelerini inkâr eden kimsenin, nübüvveti ve merhalelerini inkâr etmesi lâzım gelir. Hâlbuki Allâhu Teâlâ insanları ayrı ayrı hâller ve birbirinden farklı heyetlerde yaratmıştır. Bir kimsenin kendisinden bir üst olan dereceyi inkâra kalkışması doğru olmaz. Evet eğer bu dediğimizi kalbi mâsivâdan tasfiye edip,

Allah'a yönelmek sûretiyle değil de fikirleri bulandıran mücâdele yoluyla aramaya kalkışırsa işte o zaman bu hakîkati kaybeder ve inkâra kalkışırlar.

Mükâşefe erbabından olmayanlar hiç olmazsa tecrübe ile müşâhede edinceye kadar onu inkâr etmeyip kabûl ve tasdîk etmelidir. Haberde gelmiştir ki:

«إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَامَ فِي الصَّلَاةِ رَفَعَ اللهُ سُبْحَانَهُ الْحِجَابَ

بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَبْدِهِ وَ وَاجَهَهُ بِوَجْهِهِ، وَقَامَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ لَدُنْ

مَنْكِبَيْهِ إِلَى الْهَوَاءِ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ وَيُؤَمِّنُونَ عَلَى دُعَائِهِ، وَإِنَّ

الْمُصَلِّيَ لَيَنْتَثِرُ عَلَيْهِ الْبِرُّ مِنْ عَنَانِ السَّمَاءِ إِلَى مَفْرِقِ رَأْسِهِ،

وَيُنَادِي مُنَادٍ: لَوْ عَلِمَ هٰذَا الْمُنَاجِي مَا الْتَفَتَ، وَإِنَّ أَبْوَابَ

السَّمَاءِ تُفْتَحُ لِلْمُصَلِّينَ، وَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبَاهِي مَلَائِكَتَهُ

بِعَبْدِهِ الْمُصَلِّي»

"Kul namaza durduğu zaman, Allâhu Teâlâ aradaki perdeyi kaldırır ve kulu tam kar ısına (huzûr-ı mânevîsine) *alır. Ona, zâtı ile tecellî eder. İki yanlarından göklere kadar melekler saf bağlar. Onunla namazı kılar ve âmîn demek sûretiyle duâsına katılırlar. Göklerdeki ilâhî rahmetler üzerine saçılır. Bir münâdî, bu zât kime münâcât ettiğini hakkıyla bilseydi, katiyyen* (başka tarafa) *iltifat etmezdi diye bağırır. Namaz kılanlara semâ kapıları açılır, Allâhu Teâlâ meleklerine kar ı, namaz kılan kulları ile iftihar eder."*[533]

İşte buradaki gök kapılarının açılması ve Allâhu Teâlâ'nın muvâcehesi, yukarıda anlattığımız keşif ve kerametten kinâyedir.

Tevratta şöyle yazar: "Ey Âdemoğlu! Huzûrumda namaz kılıp ağlamaktan ağırlanma. Zîra ben, senin kalbine yaklaşan ve gıyâben nûrumu müşâhede ettiğin bir Allah'ım. İşte namaz kılan zâten kalbindeki fütûhât, yumuşaklık ve gözyaşı Allahu Teâlâ'nın kalbe yaklaşmasındandır. Bu yakınlık mesâfe yakınlığı olmadığına göre perdeyi kaldırmakla, rahmet ve hidâyet yakınlığından başka bir şey değildir. Denildi ki; kıyâm, kuûd, rükû ve sücûdu bir araya topladığı için iki rekât namaz kılan bir kula her safında on bin melek bulunan on saf melek hayrân olur. Allâhu Teâlâ yüz bin meleğe de mübâhat eder. Çünkü Allâhu Teâlâ

bu ibâdetleri kırk bin meleğe bölmüştür. Bir kısmı kıyâmete kadar yalnız kıyâmda, diğer bir kısmı yalnız secdededir. Kıyâmete kadar, rükû ve sücûd edenler de böyledir. Görülüyor ki Allâhu Teâlâ'nın meleklere nasîp ettiği yakınlık ve rütbe sâbittir, değişmez; ne artar ve ne de eksilir. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor:

«وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ»

"Bizden ise her birimiz için muayyen bir makam vardır." (Saffât sûresi, 37/164)

İnsan, terakkî bakımından meleklerden ayrılmıştır. O durmadan yükselir ve derece derece Allah'a yaklaşır. Fakat meleklere bu terakkî kapısı kapalıdır. Onların ancak muayyen rutbeleri ve meşgul oldukları ibâdetler vardır. Ondan ayrılıp başkasına geçemezler ve ibâdetten de aslâ usanmazlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor:

«وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ

عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ، يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ»

"O'nun huzûrundakiler O'na ibâdetten ne çekinirler ve ne de yorgunluk duyarlar. Gece gündüz usanmadan O'nu tesbih ederler." (Enbiyâ sûresi, 21/19-20)

Yüksek derecelerin anahtarı namazdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor:

«قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ»

"Mü'minler saâdete ermişlerdir. Onlar namazda huşû içindedirler." (Mü'minûn sûresi, 23/1-2)

Allâhu Teâlâ onları îmândan sonra huşû ile kıldıkları namazları sebebiyle medhetmiştir. Sonra yine müflihlerin vasıflarını namaz ile hatmederek:

«وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

"Ve onlar ki namazları üzerinde muhâfızlık ederler; zamanında kılarlar." (Mü'minûn sûresi, 23/9) buyurmuştur.

Sonra bu sıfatların netîcesi olarak buyuruluyor:

«أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا

خَالِدُونَ»

“İşte Firdevs cennetine vâris olan ancak onlardır ve onlar ebedî olarak oradadırlar.” (Mü’minûn sûresi, 23/10-11)

Evvelâ felâh ile sonra da Cennet-i Firdevs’e vâris olmakla onları vasıflandırmıştır. Gaflet ile kılınan namazın ve gaflet ile okunan Kur’ân’ın bu dereceleri sağlayacağına hiç ihtimâl veremem. Bunun için böylelerine ahirette;

«مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ»

“Sizi cehenneme sevk eden nedir?” suâli sorulunca **“Namaz kılanlardan değildik”** (Müddessir sûresi, 74/42-43) diyecekleri bildirilmiştir.

Nûr-ı ilâhîyi müşahede edip Allah’a yaklaşacak ve Firdevs’e vâris olacaklar ancak namaz kılanlardır.

Bizleri de bu gibilerden yapmasını; sözü doğru, fakat işi eğri olanlardan yapmamasını Cenâb-ı Allah’tan dileriz. İhsânı kadîm ve lûtf u keremi nihayetsiz olan O’dur. Salât ve selâm Habîb-i Ekremi üzerine olsun.

HUŞÛ İLE NAMAZ KILANLARIN HİKÂYELERİ

Bilmiş ol ki, huşû îmânın meyvesi ve özüdür; Allâhu Teâlâ’nın azametini ve kendi kusurunu idrâkin netîcesidir. Bunu anlayan namazda, namaz haricinde, yalnızken, hattâ ayakyolunda bile huşûdan ayrılmaz. Çünkü huşû, nerede olursan ol, Allâhu Teâlâ’nın sana muttali olduğunu ve O’nun azametini ve kendi kusurlarını bilmeyi gerekli kılar. Asıl huşû bu bilgilerden doğar. Bunun için huşû yalnız namaza bağlı değildir. Hattâ Allâhu Teâlâ’dan hayâ ederek huşûundan kırk sene başını göklere kaldırmıyanlar olmuştur.

Rebî’ ibn Heysem[534] gözünü o derece korur ve etrafına bakınmazdı ki, bâzıları onu kör bile zannetmişlerdir. Yirmi sene ibn Mes’ûd’un civârında bulundu. Hattâ ibn Mes’ûd’un câriyesi onu görünce, İbn Mes’ud’a “Kör dostun geliyor.” derdi. İbn Mes’ûd da onun bu sözüne gülerdi. Çünkü onu içeri almak için kapıyı açtığı zaman gözlerini kapamış ve başını yere eğmiş görürdü. İbn Mes’ûd ona bakınca:

«وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ»

"Tevâzu ile yalvaranları müjdele." (Hac sûresi, 22/34) âyetini okurdu. "Vallahi Peygamber Efendimiz (s.a.v.) seni görse sevinirdi" (diğer rivâyette seni severdi, diğer rivâyette de gülerdi) derdi.

Bir gün İbn Mes'ûd ile beraber demirciler çarşısına gittiler. Orada körüklerin üfürülüp ateşlerin alevlendiğini görünce cehennem ateşini hatırlayarak düşüp bayıldı. İbn Mes'ûd namaz vaktine kadar başı ucunda beklediyse de ayılmadığını görünce onu arkasına alarak evine getirdi ve tam 24 saat baygın kaldı. Bu sûretle beş vakit namazı kayboldu. Başından ayrılmayan İbn Mes'ûd "İşte Allah'tan böyle korkulur" demiştir. Yine bu zât: "Bütün namazlarımda okuduğumdan başka bir şey düşünmem" demiştir.

Amr ibn Abdullah da huşû ile namaz kılanlardan birisidir. Hattâ kendisi namaza durduğu zaman kızı evde tef çalıp kadınlar ile konuştuğu halde kendisinin haberi olmazdı. Namazda aklına bir şey gelir mi diye soranlara; "Evet. Allah huzûrunda muhâsebe göreceğim gün ile cennetlik veya cehennemlik olacağım korkusu." diye cevap vermiştir. "Bizim hatırımıza gelen dünya işlerinden, sizin aklınıza hiç bir şey gelir mi?" dediklerinde; "Namazda benim aklıma öyle bir şey gelmesinden süngülerin bana uzanması benim için daha sevimlidir." demiştir. Yine bu zât: "Eğer aradan perde kalksa bile benim (yakînim)de bir değişiklik olmaz." demiştir.

Müslim ibn Yesâr da bunlardan biridir. Namaz kılarken caminin yıkılan direğinden haberi olmadığını yukarıda söylemiştik. (Basra camilerinden birinde namaz kılarken bir direk, onun arka tarafına yıkıldı ve bir kubbe çöktü. Bu büyük gürültüyü duyanlar camiye koştu, onun bir direk gibi namaz kıldığını gördüler. Selâm verdikten sonra "Geçmiş olsun." diyenlere "Ne oldu?" diye sorunca, "Bu yıkılmış direği görmüyor musun?" dediler. Bu sefer "Ne zaman yıkıldı?" diye sordu. "Şimdi namaz kılarken, az kaldı üzerine yıkılacaktı." dediklerinde "Benim bundan haberim yok." demiştir.

Bâzı kimseler (Urve İbn Zübeyr denir) namazını bozacak şekilde ayağını haşerat ısırdığı halde namazını bozmamıştır. (Urve İbn Zübeyr'in) ayağını ameliyat etmek icabetti, fakat mümkün olmadı. Bu adam namaza durdu mu daha bir şeyden haberi olmaz dediler ve hakîkaten namazda iken ayağını ameliyat ettiler de kendisinin hiç haberi olmadı.

Diğer bâzıları: "Namaz âhiret işidir; oraya giren dünya ile alâkasını keser." demişlerdir. Yine bir zâta "Namazda iken aklına başka bir şey gelir mi?" diye sormaları üzerine "Değil namazda, namaz haricinde bile aklımdan Allah'tan

başka bir şey geçmez.” diye cevap vermiştir. Yine bâzılarına bu şekilde soruldukta “Namazdan daha çok sevdiğim bir şey yok ki, namazda onu hatırlayalım.” demiştir.

Ebû’d-Derdâ radıyallahu anh “Dünya meşgalesini bitirip huzûr içinde namaza başlamak, kişinin fakîh oluşundandır.” demiştir. Hattâ bâzıları vesvese korkusuyla namazı kısa keserlerdi. **Ammâr İbn Yasir**[535] bir defa namazı acele kılınca, niçin acele ettin? diye kendisine sorduklannda: “Farzlarından eksik bıraktım mı?” diye sordu. “Hayır.” dediler. Bunun üzerine “Ben şeytanın vesvesesini kesmek için acele ettim. Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي

الصَّلَاةَ لَا يُكْتَبُ لَهُ

نِصْفُهَا وَلَا ثُلُثُهَا وَلَا

رُبُعُهَا وَلَا خُمُسُهَا وَلَا

سُدُسُهَا وَلَا عُشْرُهَا»

“Çok namaz kılanlar var ki, ancak namazının yarısı, üçte biri, dörtte biri, be te biri, altıda biri, hattâ ancak onda biri kendisi için yazılır.”[536] buyurmuştur. Yine Ammâr, “Kişiye namazından, ancak aklı başında iken kıldığı yazılır.” demiştir. Denildi ki: (Aşere-i mübeşşereden olan) Talha, Zübeyr ve bir kısım sahâbe, namazı hafif (acele) kılarlardı. Sebebini kendilerinden sorduklarında: “Şeytanın vesvesesini kesmek için namazı fazla uzatmayınız.” derlerdi.

Rivâyet olundu ki; **Ömer ibn Hattâb** radıyallahu anh minberde iken: “Kul Müslüman olmasına rağmen Allah için kâmil bir namaz kılmadan saçını, sakalını ağartabilir?” demiştir. “Bu nasıl olur?” sorusuna cevaben de “Huzûr ve huşûa riâyet etmez de ondan.” demiştir.

Ebû’l-Âliye’ye[537] Allahü Teâlâ’nın:

«الَّذِينَ هُمْ عَنْ

صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»

“Onlar ki kıldıkları namazdan habersizdirler. Onda sehv ederler.” (Maûn

sûresi, 107/5) âyetinden kimin kastedildiği sorulunca: “Kaç rekât kıldığını bilmeyenlerdir.” diye cevap vermiştir. Hasan-ı Basrî ise “Unutup namaz vaktini geçirenlerdir. Diğerleri vaktinde kıldım diye sevinmeyenler, vakti geçirdim diye üzülmeyenlerdir.” diye cevap vermiştir.

Bilmiş ol ki; namazın bâzısı hesab edilir ve yazılır, diğer bâzıları ise yazılmaz. Nitekim haberler de buna delâlet etmektedir. Her ne kadar fakîhler, namaz bölünmez derlerse de hüküm böyledir. Fakîhlerin bu sözlerinin yukarıda anlattığımız gibi başka mânâsı vardır. Hadisler mânâya delâlet etmektedir. Nitekim hadîsde:

«جَبْرُ نُقْصَانِ الْفَرَائِضِ

بِالنَّوَافِلِ»

“Farzların noksanları, nâfileler ile tamamlanır.”[538] buyurulmuştur. Yine haberde geldiğine göre, İsâ aleyhisselâm buyuruyor ki; Allâhu Teâlâ kulum farzlar ile ancak azâbımdan korunur ve nâfileler ile de bana yaklaşır.” buyurmuştur. Rivâyet olundu ki:

«صَلَّى صَلَاةً فَتَرَكَ

مِنْ قِرَاءَتِهَا آيَةً، فَلَمَّا

انْفَتَلَ قَالَ: مَاذَا قَرَأْتُ؟

فَسَكَتَ الْقَوْمُ، فَسَأَلَ

أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ رَضِيَ

اللّٰهُ عَنْهُ فَقَالَ: قَرَأْتَ

سُورَةَ كَذَا وَتَرَكْتَ آيَةَ

كَذَا فَمَا نَدْرِي أَنُسِخَتْ

أَمْ رُفِعَتْ، فَقَالَ: أَنْتَ

لَهَا يَا أُبَيُّ، ثُمَّ أَقْبَلَ

عَلَى الْآخَرِينَ فَقَالَ:

مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَحْضُرُونَ

صَلَاتَهُمْ وَيُتِمُّونَ

صُفُوفَهُمْ وَنَبِيُّهُمْ بَيْنَ

أَيْدِيهِمْ لَا يَدْرُونَ مَا يَتْلُو

عَلَيْهِمْ مِنْ كِتَابِ رَبِّهِمْ،

أَلَا إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ

كَذَا فَعَلُوا فَأَوْحَى اللهُ

عَزَّ وَجَلَّ إِلَى نَبِيِّهِمْ أَنْ

قُلْ لِقَوْمِكَ تُحْضِرُونِي

أَبْدَانَكُمْ وَتُعْطُونِي

أَلْسِنَتَكُمْ وَتَغِيبُونَ عَنِّي

بِقُلُوبِكُمْ، بَاطِلٌ مَا

تَذْهَبُونَ إِلَيْهِ»

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kıldığı bir namazda bir âyet atlamıştı. Namazdan çıkınca; *"Ne okudum?"* diye sordu ve herkes sükût etti, kimse bilemedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Ubey İbn Kâ'b'a sordu. Ubey; *"Falan sûreyi okudun ve falan âyeti atladın. Âyet mensûh mu oldu, yoksa kaldırıldı mı bilemedik?"* dedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *"Senin aklın ba ında sen bildin ya Ubey!"* buyurdu. Sonra diğerlerine dönerek: *"Ne oluyor bir kavim ki namaza hazırlanır,*

saflarını düzeltirler de Peygamberleri önlerinde okuduğu halde, onlara Allah'ın kitabından ne okuduğunu bilmezler. İ te İsrâiloğulları da böyle yaptı ve Allâhu Teâlâ Peygamberlerine vahyetti ki; Ümmetine söyle! Bedenleriniz ile hazırlanır ve dilleriniz ile okursunuz fakat kalpleriniz ba ka tarafta. Bu yaptığınız bâtıldır."[539] buyurmuştur. Bu hadîs namazda sûreyi okumakta imamı dinleyip anlamanın kifâyet edeceğine bir delîldir.

Bâzıları: Bir kişi secde eder de Allah'a yaklaştığını zanneder. Hâlbuki öyle günâh kazanır ki, eğer o günâh bulunduğu şehir halkına taksim edilse, hepsini helake götürürdü. "Bu nasıl olur?" sorusuna cevap olarak da "Secde ettiği halde kalbi, nefsi hevâsının peşinde olup, boş şeylere kapılmış olan kimsedir." diye cevap vermiştir.

İşte huşû ile namaz kılanların hali.

Bütün bu haber ve hikâyeler, huzûr ve huşûun namazda asıl olduğunu ve gafletle yapılan hareketlerin faydasının az olduğunu bize göstermektedir. Hakîkati ancak Allah bilir. Allâhu Teâlâ'dan hüsn-ü tevfîk dileriz.

Neseî, Ebû Hüreyre'den.

Merfû olarak bulunamamıştır.

Ebû Dâvûd Neseî ve İbn Hibban, Ammar b. Yasir'den.

Ebû Dâvûd, Osman b. Talha'dan.

İlim bahsinde geçmiştir.

Neseî, İbn Abbas'dan.

Darekutnî, Hz. Bilâl-i Habeşî'den.

İmâm Müslim, aynı mânâyı taşıyan bir hadîsi abdestin fazileti hakkında, değişik ibâre ile Amr bin Abese'den rivâyet etmiştir.

Haraitî, "Mekârim-i Ahlâk"da.

Ebû Nuaym "Hilye"de.

Bu hadîsi Buhârî'den mâada Kütüb-i Sitte sâhipleri ve Ahmed ibn Hanbel Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Basralıdır, tâbiîndendir. Künyesi Ebû Hacib'dir. Sikattandır. 93 Hicrîde ölmüştür.

Hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah'ın torunu. Sikattandır. 119 Hicrîde ölmüştür.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî Abdullah b. Ömer'den.

Namazda sağa sola iltifatın fıkhî hükmü: Göğsünü kıbleden çevirirse bi'l-ittifak namaz bozulur. Şâfiîye göre namazda bir iki harfi belli olmayan gülmek, parmak çıtlatmak ve yüzünü çevirmek kerahet-i tenzîhiye ile mekrûhtur. Hâlbuki Hanefiye göre ses duyulacak kadar gülmek namazı bozar. Yalnız gözünün secde

mahallinden başka yerlere bakması, huzûra mâni ise de namaza mâni değildir.

Ebû Dâvûd, Neseî; Ebû Zerr'den.

Kaynağı bulunamamıştır.

Abdullah ibn Abbas'ın azatlısıdır. O kapıda, Abdullah içeride fetvâ verirlerdi. Tâbiîn ve sikattan olup tefsirde de yüksek bir âlim idi. (105 Hicride daha birçok ilim adamları ile aynı günde ölmüştür.)

İki secde arasındaki oturuşta Hanefiler bir şey okumaz.

Kûfe'de kurrâ imamlarından. Kur'ân okumaya başlayınca mescidde ses seda kalmazdı. Sikatdandır.

Kaynağı bulunamamıştır.

İbn Mes'ûd'un yanına girdiği vakit, çıkıncaya kadar kimse kabûl edilmezdi.

Doksan üç yaşında Sıffîn vakasında Hazret-i Ali safında şehîd olmuştur.

Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir.

Basralıdır. Peygamberimiz (s.a.v.)'in irtihâlinden iki sene sonra Müslüman oldu. Ebû Bekr'in huzûruna girdi. Ömer'in ardında namaz kıldı; kendisi sikattandır. Sahabeden sonra Kur'ân'ı en iyi bilen zâttır. 90 Hicride ölmüştür.

Sünen sahihleri ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den.

Kaynağı bulunamamıştır.

– A–

– B–

– C–

– Ç–

– D–

– E–

– F–

– G–

– H–

– I - İ –

– J–

– K–

– L–

– M–

– N–

– O–

– Ö–

– P–

– R–

– S–

– Ş–

– T–

– U–

– V–

– W–

– Y–

– Z–